

33

THE

RIG-VEDA SAMHITÁ.

FOURTH ASHTAKA

WITH

PADA PAṬHA

AND

SÁYANÁCHÁRYA'S BHASHYA

EDITED BY

MAHÂMAHOPÂDHYÂYA RÂJÂRÂM SHÂSTRI BODAS,

SANSKRIT SHÂSTRI, ELPHINSTONE COLLEGE.

AND

SHIWARÂM SHÂSTRI GORÊ,

Teacher in the Gokuldas Tejpal Sanskrit Seminary.

PUBLISHED BY

TOOKÂRÂM TÂTYÂ

FOR THE BOMBAY THEOSOPHICAL PUBLICATION FUND

Bombay:

PRINTED AT THE GANPAT KRISHNAJI PRESS.

Shaka 1810.

श्रीः

ऋक्संहिता

सायणाचार्यविरचितभाष्यसहिता
पदपाठयुताच.

इयंच

तत्त्वविवेचकग्रंथप्रसारकसमित्याप्रेरितेन तुकारामतात्याभिख्येन,
गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालयाधिपतिना आत्मारामकान्होबाभिख्येन,

इत्येताभ्यां

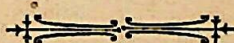
बोडसोपाह्वमहामहोपाध्यायराजारामशास्त्रि,
गोरेइत्युपाभिधशिवरामशास्त्रिभ्यांशोधयित्वा

मुंबय्यां

गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालयेमुद्रयित्वा

प्रकाशिता.

तस्याअयंचतुर्थोऽष्टकः

शकाब्दाः १८१०

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

पंचमेमंडलेप्रथमेनुवाकेपूर्वमष्टौसूक्तानिव्याख्यातानि । त्वामग्नेहविष्मन्तइतिसप्तर्चंनवमं सूक्तम् आत्रेयस्यगयस्यार्षं सप्तमीपंचम्यौपंक्ती शिष्टाःपंक्त्यन्तस्यचसूक्तस्येतिपरिभाषयाअनुष्टुभः अग्निर्देवता तथाचानुक्रम्यते—त्वामग्नेगयोन्त्यापंचम्यौपंक्तीइति । प्रातरनुवाकेआश्विनशस्त्रेचएतदादिकेद्वेसूक्तेशंसनीये तथैवसूत्रितम्—त्वामग्नेहविष्मन्तइतिसूक्तेइति ।

तत्रैषाप्रथमा—

ॐम् त्वाम॑ग्ने ह॒विष्म॑न्तो दे॒वं मर्ता॑स ईळते ।
मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसं॒ स ह॒व्या व॑क्ष्या॒नु॒षक् ॥ १ ॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । ह॒विष्म॑न्तः । दे॒वम् । मर्ता॑सः । ई॒ळ॒ते॒ । मन्ये॑ ।
त्वा॒ । जा॒तऽवे॑दसम् । सः । ह॒व्या । व॒क्षि॒ । आ॒नु॒षक् ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मन्तः होमसाधनहव्यसमेताः मर्तासोमर्त्याः ईळते स्तुवन्ति अहंच जातवेदसं जातमुत्पन्नंचराचरभूतजातंवेत्तीतिजातवेदाः अथवा जातानिस्थावरजंगमात्मकानि एनंविदुरितिजातवेदाः यद्वा वेदइतिधननाम जातंसर्ववेदोधनंयस्यासौजातवेदाः एवंविधं त्वा त्वां मन्ये स्तौमि मनिरत्रस्तुत्यर्थेवर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् सत्वं हव्या हवनसाधनानिहवींषि आनुषक् निरन्तरतयाअनुषक्तं यथा तथा वक्षि वहसि ॥ हविष्मन्तः हविःशब्दऔणादिकइस्प्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः तदस्यास्तीतिमतुप् पदसंज्ञायाःअपवादत्वेनतसौमत्वर्थेइतिभसंज्ञायांरुत्वाभावः मतुपूजसोरनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरएवशिष्यते । देवं अच्प्रत्ययान्तत्वाद्देवशब्दोन्तोदात्तः । मर्तासः मृङ्प्राणत्यागे असिहसिमृङित्यादिनातन् गुणः मर्तः जसेरसुक् मर्तासः नित्त्वादाद्युदात्तः । ईळते ईडस्तुतौ अदादित्वाच्छपोलुक् आत्मनेपदेष्वनतः टेरेत्वम् अत्रढकारस्याध्येतृसंप्रदायमाप्तोळकारः लसार्वधातुकानुदात्तत्वेनधातुस्वरेप्राप्ते आष्टमिकोनिघातः । मन्ये श्यनोनित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । त्वा युषिमिश्रणे. मदिक्प्रत्ययान्तोयुष्मच्छ-

१

ब्दः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः त्वमावेकवचनेइतिमपर्यन्तस्यत्वादेशः द्वितीयांचेत्याकारः एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्येकादेशोप्युदात्तएव त्वामौद्वितीयायाइतित्वादेशः स्थानिवद्भावेनान्तत्वे प्राप्ते अनुदात्तंसर्वमपादादावित्यनुदात्तत्वम् । जातवेदसम् जनीप्रादुर्भावे कः श्वीदितोनिष्ठायामितीट्प्रतिषेधः जनसनखनांसञ्झलोरित्यात्वं प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः वेदस्शब्दोप्यसुन्प्रत्ययान्तत्वादाद्युदात्तः कर्मधारयपक्षे समासान्तोदात्तापवादत्वेन तत्पुरुषेतुल्यार्थेत्यादिनापूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्तेकृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं तदपवादत्वेनगतिकारकयोरपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं बहुव्रीहिपक्षे बहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्वपदमिति ।० हव्या हवमर्हतीत्यस्मिन्नर्थेयइत्यनुवर्तमाने छंदसिचेतियः नपुंसकत्वाच्छिरादेशः शेश्छन्दसिबहुलमितिलोपः प्रत्ययलक्षणेननुम् दीर्घनलोपौ प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः।वक्षि वहप्रापणे सिप् लुगनुवृत्तौ बहुलं छन्दसीतिशपोलुक् ढत्वकत्वषत्वानि सिपःपित्त्वादनुदात्तत्वेन धातुस्वरेणाद्युदात्तत्वेप्राप्तेनिघातः। आनुषक् अनुपूर्वस्यषंजेःक्विप् नकारलोपः कुत्वंच धात्वादेःसकारस्यउपसर्गात्सुनोतीत्यादिनाषत्वं दीर्घश्छान्दसः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अग्निर्होतादास्वतःक्षयस्यवृक्तबर्हिषः ।
संयज्ञासश्चरन्तियंसंवाजासःश्रवस्यवः ॥ २ ॥

अग्निः । होता । दास्वतः । क्षयस्य । वृक्तऽबर्हिषः । सम् । यज्ञासः ।
चरन्ति । यम् । सम् । वाजासः । श्रवस्यवः ॥ २ ॥

यं अग्निं यज्ञासः सर्वेयज्ञाः संचरन्ति सहितागच्छन्ति श्रवस्यवः यजमानस्यप्रभूतांकीर्तिंसंपादयन्तोवाजासोहवींषियमग्निंसंचरन्ति प्राप्नुवन्ति एवंविशिष्टोग्निः दास्वतः हविःप्रक्षेपणादिदानवतः वृक्तबर्हिषः वृक्तानिलूनानिबर्हींषिदर्भायेनासौवृक्तबर्हिः तस्य क्षयस्य क्षियन्तिनिवसंत्यस्मिन्स्वर्गसाधनफलानीतिक्षयः तस्य यजमानस्य यागार्थंहोतादेवानामाह्वाताभवति ॥ दास्वतः दादाने असुन्प्रत्ययान्तः मतुपः अदुपधात्वाद्वत्वं धातुस्वरेणाद्युदात्तएव । क्षयस्य क्षिनिवासगत्योः क्षयोनिवासेइत्याद्युदात्तत्वं । वृक्तबर्हिषः वृजीवर्जने वर्जनमत्रोपचाराच्छेदनं निष्ठाप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । यज्ञासः यज्ञशब्दःयजयाचेत्यादिनानङ्प्रत्ययान्तोन्तोदात्तः । चरन्ति चरगतिभक्षणयोः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वं यद्वृत्तान्नित्यमितिनिघाताभावः । वाजासः वजेर्घञ् वाजः कर्षात्वतइत्यन्तो-

दात्तत्वं छन्दसत्वात् ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः । श्रवस्यवः छन्दसिपरेच्छायामितिक्यच् क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उतस्मयंशिशुंयथानवंजनिष्टारणी ।
धर्तारंमानुषीणांविशामग्निंस्वध्वरम् ॥ ३ ॥

उत । स्म । यम् । शिशुम् । यथा । नवम् । जनिष्ट । अरणी इति ।
धर्तारम् । मानुषीणाम् । विशाम् । अग्निम् । सुऽअध्वरम् ॥ ३ ॥

उतस्म अपिच मानुषीणां मनोर्जातानां विशां विशन्तिप्रविशन्तिगर्भाशयमितिविशः प्रजाः तासांधर्तारं आहारादिपाकद्वारेणशरीरधातूनांपोषकं स्वध्वरं शोभनयज्ञं यमग्निं अरणी द्वेअरणी नवंनूतनंशिशुं यथा अपत्यमिवजनिष्ट अजनिषाताम् अरणी प्रजानांपोषणार्थंच एतमग्निं असृजतामित्यर्थः ॥ शिशुं शोतनूकरणे आदेचइत्यादिनाआत्वं शःकित्सन्वच्चेत्युप्रत्ययः सन्वद्भावश्च द्विर्भावः अभ्यासस्यह्रस्वश्च सन्यतइतीत्वं आतोधातोरित्याकारलोपः धान्येनिवअस्मात्सूत्रान्निदित्यनुवर्तते निच्वादाद्युदात्तः । यथा यथेतिपादान्तेइतिसर्वानुदात्तः । जनिष्ट जनीप्रादुर्भावे लुङ् छान्दसत्वाद्वचनव्यत्ययः । अरणी ऋगतौ अर्तिसृधृधम्यश्यवितृभ्योनिरितिअनिःप्रत्ययः. आद्युदात्तः आभ्यामग्निर्गच्छत्यग्निरित्यरणी कथमपादानार्थेऔणादिकोनिः ताभ्यामन्यत्रोणादयइतिनियमाव भीमादित्वात्सिद्धम् । मानुषीणां मनोर्जाताव्ञ्यतौषुक्चेत्यञ्प्रत्ययः षुगागमश्च ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वम् । विशां विशप्रवेशने कर्तरिक्विप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वं । स्वध्वरं हिंसार्थस्यध्वरतेःपचाद्यच् नविद्यतेध्वरोयागहिंसायस्मिन्नित्यध्वरः बहुव्रीहिस्वरापवादत्वेननञ्सुभ्यामित्यन्तोदात्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

उतस्मंदुर्गृभीयसेपुत्रोनह्वार्याणाम् ।
पुरुयोदग्धासिवनाग्नेपशुर्नयवंसे ॥ ४ ॥

उत । स्म । दुःऽगृभीयसे । पुत्रः । न । ह्वार्याणाम् । पुरु । यः ।
दग्धा । असि । वना । अग्ने । पशुः । न । यवसे ॥ ४ ॥

उतस्म अपिच ह्वार्याणां कुटिलंगच्छतां सर्पाणां यद्वा आस्कन्दितादिगतिविशेषेणवक्रगमनानां अश्वानां पुत्रोन पुत्रइव बालसर्पइवअशिक्षितबालाश्वइव वा दुर्गृभीयसेदुःखेनगृह्यसे हेअग्ने सत्त्वं पुरु पुरूणि बहूनि वना वनानि दग्धासि दाहकोभवसि कथमिव यवसेतृणेपशुर्न पशुरिव अयमर्थः अत्यन्तक्षुधार्तःपशुः तृणविषयेविसृष्टःसन् यथासर्वंभक्षयति तद्वदित्यर्थः ॥ दुर्गृभीयसे ग्रहउपादाने यक् ब्रुवईडित्यनुवृत्तौ बहुलंछन्दसीतीडागमः ग्रहादिनासंप्रसारणं ह्रग्रहोर्भश्छन्दसीतिभकारः निघातः। ह्वार्याणां ह्वृकौटिल्ये ऋहलोर्ण्यत् आदिवृद्धिः तित्स्वरितइतिस्वरितत्वम्। पुरु पृपालनपूरणयोः पृभिदिव्यधिगृधिधृषिहृशिभ्यइतिकुप्रत्ययः उदोष्ठ्यपूर्वस्येतिउत्वम् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। असि यद्वृत्तान्नित्यमितिननिघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अध॑स्म॒ यस्या॒र्चय॑ः स॒म्यक्सं॒यन्ति॑ धू॒मिन॑ः ।
यदी॒मह॑ त्रि॒तो दि॒व्युप॒ ध्माते॑व॒ धम॑ति॒ शिशी॑ते ध्मा॒तरी॑ यथा ॥ ५ ॥

अध॑ । स्म॒ । यस्य॑ । अ॒र्चय॑ः । स॒म्यक् । स॒म्ऽयन्ति॑ । धू॒मिन॑ः ।
यत् । ई॒म् । अह॑ । त्रि॒तः । दि॒वि । उप॑ । ध्माता॑ऽइव । धम॑ति ।
शिशी॑ते । ध्मा॒तरि॑ । य॒था॒ ॥ ५ ॥

अधस्म अपिच धूमिनः धूमवतोयस्याग्नेरर्चयः अर्चींषि सम्यक् शोभनं संयन्ति सर्वतःप्राप्नुवन्ति त्रितः त्रिषुस्थानेषु ततोव्याप्तः त्रीणिस्थानानिवाअतीत्य दिवि अन्तरिक्षे यत् यदा ईमयंआत्मानमुपधमति उपवर्धयति तदा ज्वालाः सर्वतोनिर्गच्छन्तीत्यर्थः कथमिव ध्मातेव कर्मारोयथाभस्त्रादिभिरग्निंसंवर्धयतितद्वत् स्वात्मानंवर्धयतीत्यर्थः किंच ध्मातरियथायथाध्मातृसमीपेविद्यमानोग्निः तेनध्मायमानः आत्मानंशिशीते तीक्ष्णीकरोति तद्वत् स्वयमेव स्वात्मानंतीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः अहेतिपादपूरणः ॥ यन्ति इणूगतौ यच्छब्दयोगान्निघाताभावः। धमति ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः पाघ्रादिनाधमादेशः पूर्ववन्निघाताभावः। शिशीते शोतनूकरणे व्यत्ययेनात्मनेपदी श्लावित्यनुवर्तमाने बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः अभ्देचउपदेशेशितीत्यात्वम् श्लाविति द्विर्वचनं बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वं उभेअभ्यस्तमित्यभ्यस्तसंज्ञायां आतईहल्यघोरितीत्वं तिङउत्तरत्वान्निघाताभावः॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

तवाहमंग्नऊतिभिर्मित्रस्यंचप्रशंस्तिभिः ।
द्वेषोयुतोनदुंरितातुर्यामंमर्त्यांनाम् ॥ ६ ॥

तवं । अहम् । अग्ने । ऊतिऽभिः । मित्रस्यं । च । प्रशंस्तिऽभिः ।
द्वेषःऽयुतः । न । दुःऽइता । तुर्याम । मर्त्यानाम् ॥ ६ ॥

हेअग्ने अहं मित्रस्य सर्वेषांमित्रभूतस्य तव ऊतिभिः युष्मत्कर्तृकरक्षणैः युष्मत्प्रशस्तिभिश्च अस्मत्कृतैःस्तोत्रैश्चमर्त्यानां शत्रुभूतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कर्तृकानि पापसाधनकर्माणि द्वेषोयुतोन द्वेषयुक्तान्शत्रूनिव तुर्याम तरेयं अयमर्थस्त्वद्रक्षणैस्त्वत्संबन्धिस्तुतिभिश्च बाह्याभ्यन्तरशत्रूंस्तरेयमित्यर्थः ॥ ऊतिभिः अवरक्षणे क्तिन् ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्चेत्यूठ् ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्चेत्यन्तोदात्तत्वेनिपातितः । प्रशस्तिभिः शंसुस्तुतौ क्तिन् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरापवादत्वेन तादौचनितिकृत्यतावितिगतेरुदात्तत्वम् । द्वेषोयुतः द्विषअप्रीतौ भावे असुन्प्रत्ययः युमिश्रणे कर्तरिक्विप् तुक् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । तुर्याम तॄप्लवनतरणयोः प्रार्थनायांलिङ् यासुट् लिङःसलोपोनंत्यस्येतिसकारलोपः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् उदोष्ठ्यपूर्वस्यबहुलंछन्दसीत्युत्वं यासुडागमस्यउदात्तत्वात् शेषनिघातः अपादादावितिप्रतिषेधात् निघाताभावः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तंनोअग्नेअभीनरोरयिंसहस्वआभंर ।
सक्षेपयत्सपोषयद्भुवद्वाजस्यसातयउतैधिपृत्सुनोवृधे ॥ ७ ॥ १ ॥

तम् । नः । अग्ने । अभि । नरः । रयिम् । सहस्वः । आ । भर । सः ।
क्षेपयत् । सः । पोषयत् । भुवत् । वाजस्य । सातये । उत ।
एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ७ ॥ १ ॥

हेअग्ने सहस्वः बलवन् नरः हविषांनेतारः नोस्माकं तं रयिं लोकेप्रसिद्धं पश्वादिलक्षणं धनं अभ्याभर आभिमुख्येनआहर पूर्वोक्तःसोग्निः क्षेपयत् अस्मदीयान् शत्रून्क्षेपयतु सोग्निःपोषयत् अस्मान्पोषयतु वाजस्यान्नस्यसातयेलाभायभुवत् भवतु उत

अपिच हेअग्ने पृत्सु पृतनासु युद्धेषु नोस्माकंवृधे समृद्धये एधि भव संग्रामेशत्रुविजयार्थंसत्वसमृद्धिंकुर्वित्यर्थः ॥ सहस्वः सहमर्षणे असुन् सहत्यनेनशत्रूनितिसहोबलं मतुप् मादुपधायाइतिवत्वम् मतुवसोरुसंबुद्धौछन्दसीतिरुत्वम् आमंत्रितस्यचेतिनिघातः । क्षेपयत् क्षिपप्रेरणे णिजंताल्लेट् इतश्चलोपः लेटोडाटावित्यडागमः शप् गुणायादेशौ पररूपत्वं च । पोषयत् पुषपुष्टौ । भुवत् भूसत्तायां भूसुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधः उवङ् । एधि अस्-भुवि घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्चेत्येत्वं तस्यासिद्धत्वात् हुझल्भ्योहेर्धिरितिधिरादेशःनिघातः । पृत्सु पदादिष्वित्यादिनापृतनाशब्दस्यपृदादेशः सावेकाचृत्वादन्तोदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अग्नओजिष्ठमितिसप्तर्चंदशमंसूक्तं ऋष्यादिविनियोगश्चपूर्ववत् चतुर्थीसप्तम्यौपंक्ती अग्नओजिष्ठमंत्याचतुर्थीचेत्यनुक्रान्तम् ।

तत्रप्रथमा—

अग्न॒ ओजि॑ष्ठ॒मा भ॑र द्यु॒म्नम॒स्मभ्य॑मध्रिगो ।
प्र नो॑ रा॒या परी॑णसा॒ रत्सि॒ वाजा॑य॒ पन्था॑म् ॥ १ ॥

अग्ने॑ । ओजि॑ष्ठम् । आ । भ॒र॒ । द्यु॒म्नम् । अ॒स्मभ्य॑म् ।
अ॒ध्रि॒गो॒ इत्य॑ध्रिऽगो । प्र । नः॒ । रा॒या । परी॑णसा । रत्सि॑ ।
वाजा॑य । पन्था॑म् ॥ १ ॥

हेअग्ने ओजिष्ठं बलवत्तमं द्युम्नं द्योततेकटकमुकुटादिरूपेणसर्वत्रप्रकाशतइतिद्युम्नं धनं अस्मभ्यं आभर आहर हेअध्रिगो अधृतगमन अधृतमप्रतिहतं गमनंयस्येत्यधृताः अनिवारितागावोरश्मयोयस्येतिवाअधृतगुः अध्रिगुः तस्यसंबोधनं नःअस्मान् परीणसा परितोव्यापकेन राया धनेन प्रकर्षेणयोजय वाजाय अन्नलाभाय पंथां पंथानं अन्नस्यमत्समीपप्राप्तिसाधनंमार्गंरत्सि विलिख कुर्वित्यर्थः ॥ ओजिष्ठं उब्जआर्जवे उब्जेर्बलेवलोपश्चेत्यसुन् बलोपश्च गुणः ओजः तदस्यास्तीत्यर्थे अस्मायामेधेत्यादिनाविनिः अतिशायनेइतिइष्ठन् विन्मतोर्लुक् टेरितिटिलोपः नित्त्वादाद्युदात्तः । द्युम्नं द्युतदीप्तावित्यस्माद्धातोः सुम्नद्युम्ननिम्नेत्यादिना कप्रत्ययः मकारश्चान्तादेशोनिपात्यते प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । अध्रिगो अधृतशब्दस्य अध्रिआदेशः गोशब्दस्योपसर्जनह्रस्वत्वं आमंत्रितस्यनिघातः । परीणसा णसकौटिल्ये अ-

ऽव्यात्यर्थः धातूनामनेकार्थत्वात् अस्मात्संपदादिलक्षणोभावेक्विप् परिमार्ष्ट नसुव्यापनंयस्य तत्तथोक्तं उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं अत्रप्रापणक्रिययायुक्तस्यपरेःणसतिंप्रतिउपसर्गसंज्ञानास्ति यत्क्रियायुक्तास्तंप्रतिगत्युपसर्गसंज्ञकाइतिन्यायात् अतःकथंणत्वं एवंतर्हिउपसर्गाद्बहुलमितिवचनात् णसोणत्वं भविष्यति निपातस्यचेतिपूर्वपदस्यदीर्घः बहुव्रीहौप्रकृत्येतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । रत्सि रदविलेखने भौवादिकः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् पादादित्वान्निघाताभावः । पंथां द्वितीयैकवचने इतोत्सर्वनामस्थानेइत्यत् नकारलोपश्छान्दसः पथिमथोःसर्वनामस्थानेइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वंनोअग्नेअद्भुतक्रत्वादक्षस्यमंहना ।
त्वेअसुर्य१मारुहत्क्राणामित्रोनयज्ञियः ॥ २ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । अद्भुत । क्रत्वा । दक्षस्य । मंहना । त्वे इति ।
असुर्यम् । आ । अरुहत् । क्राणा । मित्रः । न । यज्ञियः ॥ २ ॥

हेअग्ने अद्भुतसामर्थ्यातिशयेनसर्वेषामाश्चर्यभूत त्वं नोस्माकं क्रत्वा कर्मणा अस्मत्कृतेनयज्ञादिव्यापारेणप्रीतःसन् दक्षस्य बलस्य धनस्यवा मंहना मंहनंनामदानंकुर्वितिशेषः यतःकारणात् त्वे त्वयि असुर्यं असुरघ्नंबलं आरुहत् आरूढं अतः मित्रोन सूर्यइव यज्ञियः यज्ञार्हस्त्वं क्राणायज्ञघातकराक्षसापनोदनलक्षणानिकर्माणिकुर्वाणोभव ॥ अद्भुत आमंत्रितस्याद्युदात्तत्वम् । क्रत्वा डुकृञ्करणे कृञःकतुरितिकतुप्रत्ययः ककारोगुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः यणादेशः क्रतुःकर्मतृतीयैकवचनेजसादिषुवावचनमितिवचनान्नाभावाभावः । दक्षस्य दक्षगतिहिंसनयोः दक्ष्यन्तेहिंस्यन्तेअनेनशत्रवइतिदक्षंबलं करणाधिकरणयोश्चेतिघञ् ञित्त्वादाद्युदात्तः । मंहना मंहतिर्दानकर्मा सुपांसुलुगित्याकारादेशः । त्वे सुपांसुलुगित्यादिनाङेःशेआदेशः सुपादेशत्वादनुदात्तः त्वशब्दःप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्येकादेशस्योदात्तत्वं । आरुहत् रुहेर्धातोर्लुङि कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसीतिच्लेरङादेशः ङित्त्वाद्गुणाभावः । क्राणा डुकृञ्करणे शानच् बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् यणादेशः सुपांसुलुगित्यात्वं चितइत्यन्तोदात्तः । यज्ञियः यज्ञमर्हतीत्यस्मिन्नर्थे यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञाविति घः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वंनोअग्नएषांगयंपुष्टिंचवर्धय ।
येस्तोमेभिःप्रसूरयोनरोमघान्यानशुः ॥ ३ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । एषाम् । गयम् । पुष्टिम् । च । वर्धय । ये ।
स्तोमेभिः । प्र । सूरयः । नरः । मघानि । आनशुः ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वं एषां नः त्वत्स्तावकानामस्माकं गयं गम्यतेनिवासायेतिगयंगृहं गीयते स्तूयतइतिवागयंधनं पुष्टिंच गवादिविषयांपुष्टिंचवर्धय वृद्धिंप्रापय येलोकेप्रसिद्धाः सूरयो-लब्धवर्णानरःस्तोतारोमनुष्याः स्तोमेभिः स्तोमैःस्तोत्रैः मघानिमंहनीयानिगवादिधनानि यथाप्रानशुः प्राप्नुवन् तद्वद्वयमपीत्यर्थः ॥ गयं गृहपक्षेगमेरघ्न्यादयश्चेतियत्प्रत्ययान्तोमकारलोपश्चनिपात्यते धनपक्षे गास्तुतौ अस्मात् यत्प्रत्ययोर्ह्रस्वत्वं यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । पुष्टिम् पुषपुष्टौ स्त्रियांक्तिन् छान्दसत्वादन्तोदात्तत्वम् । स्तोमेभिः ष्टुञ्स्तुतौ अर्तिस्तुसुहुइत्यादिनामन् गुणः नित्त्वादाद्युदात्तः । आनशुः अशूव्याप्तौ लिट् द्विर्वचनं हलादिशेषः अतआदेरित्यात्वं अश्नोतेश्चेतिनुडागमः निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

येअग्नेचन्द्रतेगिरःशुंभन्त्यश्वराधसः ।
शुष्मेभिःशुष्मिणोनरोदिवश्चिद्येषांबृहत्सुकीर्तिर्बोधतित्मना ॥४॥

ये । अग्ने । चन्द्र । ते । गिरः । शुंभन्ति । अश्वऽराधसः ।
शुष्मेभिः । शुष्मिणः । नरः । दिवः । चित् । येषाम् । बृहत् ।
सुऽकीर्तिः । बोधति । त्मना ॥ ४ ॥

हेअग्ने चन्द्र सर्वेषांप्राणिनामाह्लादकर येनरः तेगिरः त्वत्संबन्धिस्तोत्ररूपावाचः शुंभन्ति शोभनाःकुर्वन्ति ते अश्वराधसः अश्वधनाभवन्ति एतेनसर्वसमृद्धिरुपलक्ष्यते किंच शुष्मिणःबलवन्तःसन्तः शुष्मेभिःशुष्मैः स्वकीयैर्बलैः सत्वैः शत्रुशोषकाभवन्ति येषां त्वत्संबन्धिनंस्तवंकुर्वतां दिवश्चित् आकाशादपि बृहत् महतीसुकीर्तिर्भवति सर्वादिगन्तरालवर्तिनीकीर्तिर्भवतीत्यर्थः एवंविधंत्वां गयः त्मना आत्मना स्वयमेवबोधति बोधयति ॥

शुंभंति शुभशुंभदीप्तौ तुदादिः पादादित्वान्निघाताभावः लसार्वधातुकानुदात्तत्वेमाप्ते सतिशिष्टत्वाद्विकरणस्वरएव । अश्वराधसः अशूव्याप्तौ अशूपुषीत्यादिनाक्वन् अश्नुतेव्याप्नोत्यध्वानमित्यश्वः निंत्त्वादाद्युदात्तः राधसाधसंसिद्धौ असुन् राध्नुवन्ति साधयन्ति अनेन धर्मादीनीतिराधोधनम् बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । बृहत् बृहेवृहिवृद्धौ शतृ ङीपोलोपश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः । बोधति बुधअवगमने ण्यन्तात् शपिकृते तस्यछन्दस्युभयथेतिसार्वधातुकसंज्ञायांणिलोपः यद्वृत्तान्नित्यमितिनिघाताभावः धातुस्वरेणाद्युदात्तः । त्मना मंत्रेष्वाङ्ग्यादेरात्मनइत्याकारलोपः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तव॒त्ये अ॑ग्ने अ॒र्चयो॒ भ्राज॑न्तो यन्ति धृष्णु॒या ।
परि॑ज्मानो॒ न वि॒द्युतः॑ स्वा॒नो रथो॒ न वा॑ज॒युः ॥ ५ ॥

तव॑ । त्ये । अ॒ग्ने । अ॒र्चयः॑ । भ्राज॑न्तः । यन्ति॑ । धृष्णु॒ऽया ।
परि॑ऽज्मानः । न । वि॒ऽद्युतः॑ । स्वा॒नः । रथः॑ । न । वा॒ज॒ऽयुः ॥ ५ ॥

हेअग्ने धृष्णुया धृष्णवः अत्यन्तप्रगल्भाः भ्राजन्तः दीप्यमानाः त्ये ते प्रसिद्धाः तव अर्चिषः त्वदीयारश्मयः यन्ति सर्वतोगच्छन्ति कथमिव परिज्मानः परितोगंत्र्यः सर्वतोव्याप्ताः विद्युतोन अचिरप्रभाइवअनेनप्रकाशातिशयउक्तः स्वानः शब्दायमानः रथोन रथइव अनेनअर्चिषां स्वनाधिक्यमुक्तं वाजयुर्न अन्नकामइव अन्नार्थंयुद्धेषुशत्रुविजयाययथाप्रवर्ततेतद्वदित्यर्थः अनेनआहुतिविषयोभिलाषउक्तः ॥ यंति इण्गतौ । धृष्णुया ञिधृषाप्रागल्भ्ये त्रसिगृधिधृषीत्यादिनाक्नुप्रत्ययः आदितश्चेतीट्प्रतिषेधः बहुवचने सुपांसुलुगित्यादिनायाजादेशः चितइत्यंतोदात्तत्वम् । परिज्मानः अजव्रजगतौ परिपूर्वाद्धातोः अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् अकारलोपश्छान्दसः नित्त्वादाद्युदात्तः । वाजयुः वाजंआत्मनइच्छतीतिक्यच् नच्छंदस्यपुत्रस्येतिईत्वदीर्घयोःप्रतिषेधः क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

नू नो॑ अग्न ऊ॒तये॑ स॒बाध॑सश्च रा॒तये॑ ।
अ॒स्माका॑सश्च सू॒रयो॒ विश्वा॒ आशा॑स्तरी॒षणि॑ ॥ ६ ॥

२

नु । नः । अग्ने । ऊतये । सऽबाधसः । च । रातये । अस्माकासः ।
च । सूरयः । विश्वाः । आशाः । तरीषणि ॥ ६ ॥

हेअग्ने नोस्माकं नु क्षिप्रं ऊतये रक्षायै भव सबाधसश्च दारिद्र्यनिमित्तबाधसहितस्यच धनस्य रातये दानायभव किंच अस्माकासः अस्माकाः पुत्रमित्रादयः सूरयःस्तोतारः विश्वाः सर्वाः आशाः दिशः तरीषणि तासांतरणेक्षमाभवन्तु अथवा आशाःकामाः अथमर्थः स्वाभिलषितप्रशस्तसमस्तवस्तुसंपादनंकुर्वित्यर्थः ॥ सबाधसः बाधेरसुन् बाधसासहवर्ततेइति सबाधाः वोपसर्जनस्येतिसहस्यसभावः कुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । रातये रादाने क्तिन् मंत्रेवृषेषपचमनविदभूवीराउदात्तइतिअन्तोदात्तः । अस्माकासः तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकावितिअणिकृते अस्माकादेशः छान्दसत्वादणोलोपः बहुवचने असुगागमः षष्ठीबहुवचनेमध्योदात्तत्वेनदृष्टत्वात् तथाविधमादेशमत्रापिकृतवानाचार्यः । विश्वाः विशेःअशूप्रुषीत्यादिनाक्वन् नित्त्वादाद्युदात्तः । तरीषणि तॄप्लवनतरणयोः कॄतॄभ्यामीषन्नितीषन् बहुलवचनत्वे अल्लोपाभावः अन्तोदात्तश्छान्दसः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

त्वंनोअग्नेअङ्गिरःस्तुतःस्तवानआभर ।
होतर्विभ्वासहंरयिंस्तोतृभ्यस्तवसेचनउतैधिपृत्सुनोवृधे॥७॥२॥

त्वम् । नः । अग्ने । अंगिरः । स्तुतः । स्तवानः । आ । भर ।
होतरिति । विभ्वऽसहम् । रयिम् । स्तोतृऽभ्यः । स्तवसे । च ।
नः । उत । एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ७ ॥ २ ॥

हेअग्ने अंगिरः कार्यकारणयोरभेदोपचारात् अंगिरसांप्रकृतिभूतोप्यग्निः अंगिराइत्युच्यते हेअंगिरः पूर्वैर्महर्षिभिःस्तुतः स्तवानः इदानींतनैश्च स्तूयमानस्त्वं विश्वसहं महतामप्यभिभवितारंअभिभव हेतुत्वादभिभवितृधनमित्युच्यते रयिं धनं नोस्माकं आभर आहर हेहोतः देवानामाह्वातःस्तोतृभ्योनोस्मभ्यं स्तवसे स्तोतुं सामर्थ्यंञ्चप्रयच्छ उतापिच पृत्सुयुद्धेषु नोस्माकं वृधे समृद्ध्यै एधि भव ॥ स्तवानः ष्टुञ्स्तुतौ शानचि कर्मणि व्यत्ययेनशप्प्रत्ययः आद्युदात्तश्च । विश्वासहं संहितायांविभूनामितिषष्ठी-

बहुवचनस्यसुपामित्यादिनाआकारादेशः तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिषष्ठ्याअलुक् पदकारस्तु विपूर्वाद्भवतेरगागमे अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घत्वंचमत्वा अवग्रहंकुर्वंति तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम्। स्तवसे ष्टुञ्स्तुतौ तुमर्थेअसेन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ७॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

—जनस्यगोपाइतिषळृचमेकादशंसूक्तं आत्रेयस्यसुतंभरस्यार्षं जागतमाग्नेयं तथाचानुक्रान्तम्—जनस्यषट्सुतंभरोजागतमिति । प्रातरनुवाकेआश्विनशस्त्रेचास्यसूक्तस्यविनियोगः जनस्यगोपास्त्वामग्नऋतस्यवइति ।

तत्रप्रथमा—

जनस्यगोपाअंजनिष्टजागृविरग्निःसुदक्षःसुवितायनव्यसे ।
घृतप्रतीकोबृहतादिविस्पृशाद्युमद्विभातिभरतेभ्यःशुचिः ॥ १ ॥

जनस्य । गोपाः । अजनिष्ट । जागृविः । अग्निः । सुऽदक्षः ।
सुवितायं । नव्यसे । घृतऽप्रतीकः । बृहता । दिविऽस्पृशा ।
द्युऽमत् । वि । भाति । भरतेभ्यः । शुचिः ॥ १ ॥

जनस्यगोपाःगोपायिता रक्षिता जागृविः जागरणशीलः सदाप्रबुद्धः सुदक्षः सुबलः सर्वैः श्लाघनीयबलः सोग्निः नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानांकल्याणायअजनिष्टजातः घृतप्रतीकः घृतेनप्रज्वालितांगः बृहतामहतादिविस्पृशा अभ्रंलिहेनतेजसायुक्तः शुचिः शुद्धः एवंविधोग्निः भरतेभ्यः ऋत्विग्भ्यः तदर्थंद्युमत् दीप्तिमत् यथाभवतितथाविभाति प्रकाशते ॥ गोपाः गुपूरक्षणे आयःप्रत्ययः गोपायतेःक्विप् परत्वादकारलोपः अत्र परत्वादपृक्तलोपेकृते वर्णाश्रयत्वात्प्रत्ययलक्षणाभावेनयलोपोनस्यात् लोपोव्योर्वलीतिप्रथमंलोपग्रहणात् ज्ञापकात् यलोपएवभवति लोपाजादेशस्य यलोपविधिंप्रतिनस्थानिवद्भावः प्रत्ययस्वरः । जागृविः जागृनिद्राक्षये जॄशॄस्तॄजागृभ्यःक्विन्नितिक्विन्प्रत्ययःजाग्रोविच्विण्णल्ङित्स्वितिप्रतिषेधाद्गुणाभावः नित्त्वादाद्युदात्तः । सुदक्षः आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । सुविताय तन्वादीनांछन्दस्युपसंख्यानमितिसोरुवङादेशः सूपमानात्क्तइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । नव्यसे नवशब्दादतिशायनेर्थेईयसुन्प्रत्ययः ईकारलोपश्छान्दसः अतोलोपः आद्युदात्तः । दिविस्पृशा हृद्युभ्यांङेरित्युपसंख्यानमित्यलुक् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । द्युमत् ह्रस्वनुड्भ्यांमतुबितिह्रस्वात्परस्यमतुपः अन्तोदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यज्ञस्यकेतुंप्रथमंपुरोहितमग्निंनरस्त्रिषधस्थेसमीधिरे ।
इन्द्रेणदेवैःसरथंसबर्हिषिसीदन्निहोतायजथायसुक्रतुः ॥ २ ॥

यज्ञस्यं । केतुम् । प्रथमम् । पुरःऽहितम् । अग्निम् । नरः ।
त्रिऽसधस्थे । सम् । ईधिरे । इन्द्रेण । देवैः । सऽरथम् । सः ।
बर्हिषि । सीदंत् । नि । होतां । यजथाय । सुऽक्रतुः ॥ २ ॥

नरः ऋत्विजः यज्ञस्ययागस्यकेतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानैःपुरस्कृतं इंद्रेण देवैश्च सरथं तेषां मान्यत्वात्समानरथं अग्निं त्रिसधस्थे त्रिस्थाने विहारप्रदेशे प्रथमं समीधिरे समैन्धत सुक्रतुः शोभनकर्माहोता देवानामाह्वाता सोग्निः बर्हिषि बर्हिर्युक्तेस्मिन्स्थाने यजथाय यज्ञाय निषीदत् प्रतिष्ठितोभवदितियावत्॥ केतुं कितज्ञाने औणादिकउप्रत्ययःअन्तोदात्तः। पुरोहितं पुरोव्ययमितिगतिसंज्ञायांगतिरनन्तरइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्। त्रिषधस्थे आहवनीयादिलक्षणेनत्रिप्रकारेणअग्निनासहतिष्ठतीतित्रिषधस्थः कप्रत्ययः सधमादस्थयोश्छन्दसीतिसधादेशः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।सीदत् सदेःपाघ्रादिनासीदादेशः बहुलंछन्दस्यमाङ्योगेपीत्यडभावः पादादित्वान्निघाताभावः । यजथाय यजेरौणादिकःअथप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः॥२॥

अथतृतीया—

असंमृष्टोजायसेमात्रोःशुचिर्मन्द्रःकविरुदतिष्ठोविवस्वतः ।
घृतेनत्वावर्धयन्नग्नआहुतधूमस्तेकेतुरभवद्दिविश्रितः ॥ ३ ॥

असंम्ऽमृष्टः । जायसे । मात्रोः । शुचिः । मन्द्रः । कविः । उत् ।
अतिष्ठः । विवस्वतः । घृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्ने ।
आऽहुत । धूमः । ते । केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३ ॥

हेअग्ने मात्रोररण्योः स्वजननिमित्तत्वादरणीमातरावित्युच्येते ताभ्यां असंमृष्टः अबाधितएवजायसे प्रादुर्भूतोभवसि मंद्रः सर्वैःस्तुत्यः कविः क्रान्तः सर्वत्रव्याप्तः अथवा मेधावी शुचिस्त्वं विवस्वतः अग्निहोत्रार्थं गृहे विशेषेणवसतोयजमानात्उदतिष्ठः उदितो भवःपूर्वैर्महर्षयः त्वा त्वां घृतेन अवर्धयन् वृद्धिमनयन् हेआहुत आहुतिभिर्हुत ते तवदिवि

अन्तरिक्षे श्रितोव्याप्तः धूमःकेतुः प्रज्ञापकोअभवत् अग्न्यनुमापकत्वाद्धूमस्य ॥ मान्नोः उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । मन्द्रः मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु अत्रस्तुत्यर्थादस्मात् स्फायितंचीत्यादिनारक् अन्तोदात्तः। कविः कमेरिन्सर्वधातुभ्यइतीन्प्रत्ययः बाहुलकान्मकारस्यवत्वंरेफलोपश्च व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् । उदतिष्ठः उत्पूर्वादूर्ध्वकर्मवाचिनस्तिष्ठतेरात्मनेपदाभावः । विवस्वतः विपूर्वाद्वसतेःसंपदादिलक्षणोभावेक्किप् तदस्यास्तीतिमतुप् मादुपधायाश्चेतिवत्वं मतुपोनुदात्तत्वाद्धातुस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒ग्निर्नो॑य॒ज्ञमुप॑वेतु॒साधु॒याग्निंनरो॒विभ॑रन्तेगृ॒हेगृ॑हे ।
अ॒ग्निर्दू॒तोअ॑भवद्धव्य॒वाह॑नो॒ग्निंवृ॑णा॒नावृ॑णतेक॒विक्र॑तुम् ॥ ४ ॥

अ॒ग्निः । नः॒ । य॒ज्ञम् । उप॑ । वे॒तु॒ । सा॒धु॒ऽया । अ॒ग्निम् ।
नरः॑ । वि । भ॒र॒न्ते॒ । गृ॒हेऽगृ॑हे । अ॒ग्निः । दू॒तः । अ॒भ॒व॒त् ।
ह॒व्य॒ऽवाह॑नः । अ॒ग्निम् । वृ॒णा॒नाः । वृ॒ण॒ते॒ । क॒विऽक्र॑तुम् ॥ ४ ॥

साधुया सर्वपुरुषार्थानांसाधकः अग्निर्नोयज्ञेअस्मदीयंयागंप्रति उपवेतु आगच्छतु नरः मनुष्याः गृहेगृहे अनुगृहं अग्निंविभरन्ते विहरन्ति विहरणंकुर्वतीत्यर्थः हव्यवाहनः हव्यानांहविषांवोढाअग्निः दूतः देवानांदूतःअभवत् वृणानाः संभजमानाःसन्तः कविक्रतुं क्रान्तयज्ञं अग्निंवृणते संभजन्ते ॥ साधुया सुपांसुलुगित्यादिनाविभक्तेर्यादेशः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

तुभ्ये॒दम॑ग्ने॒मधु॑मत्तमं॒वच॒स्तुभ्यं॑मनी॒षाइ॒यम॑स्तु॒शंहृ॒दे ।
त्वांगिरः॒सिन्धु॑मिवा॒वनी॑र्म॒हीरापृ॑णन्ति॒शव॑सावर्धय॑न्तिच ॥ ५ ॥

तुभ्य॑ । इ॒दम् । अ॒ग्ने॒ । मधु॑मत्ऽतमम् । वचः॑ । तुभ्य॑म् । म॒नी॒षा ।
इ॒यम् । अ॒स्तु॒ । शम् । हृ॒दे । त्वाम् । गिरः॑ । सिन्धु॑म्ऽइव ।
अ॒वनीः॑ । म॒हीः । आ । पृ॒ण॒न्ति॒ । शव॑सा । व॒र्धय॑न्ति । च॒ ॥ ५ ॥

हेअग्ने तुभ्य तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तमं अत्यन्तमधुरंइदंवचः क्रियते हृदे हृदि शंसुखंकुर्वती इयंमनीषास्तुतिः तुभ्यमस्तु गिरःस्तुतिरूपावाचःत्वांआपृणन्ति पूरयन्ति शवसाबलेनवर्धयन्तिच कथमिव महीः महत्यः अवनीः अवन्योनद्यः सिन्धुमिव समुद्रमिव ॥५॥

अथषष्ठी—

त्वाम॑ग्ने॒अङ्गि॑रसो॒गुहा॑हि॒तमन्व॑विन्दञ्छिश्रिया॒णंवने॑वने।
सजा॑यसे॒म॒थ्यमा॑नः॒सहो॑म॒हत्त्वामा॑हुः॒सह॑सस्पु॒त्रम॑ङ्गिरः ॥ ६ ॥३॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । अंगि॑रसः । गुहा॑ । हि॒तम् । अनु॑ । अ॒वि॒न्द॒न् ।
शि॒श्रि॒या॒णम् । वने॑ऽवने । सः । जा॒य॒से॒ । म॒थ्यमा॑नः । सहः॑ । म॒हत् ।
त्वाम् । आ॒हुः॒ । सह॑सः । पु॒त्रम् । अं॒गि॒रः॒ ॥ ६ ॥३॥

हेअग्ने अंगिरसऋषयः गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वनेवने वृक्षेवृक्षे शिश्रियाणं आश्रितं त्वां अन्वविंदन् अलभन्त महत् महता सहः सहसा बलेनयुक्तः सत्वं मथ्यमानोजायसे हेअंगिरः अंगिरसांप्रकृतिभूत त्वांसहसस्पुत्रमाहुः॥शिश्रियाणं श्रिञ्सेवायां लिटःकानच् शपःश्लुः श्लाविितिद्विर्वचनं इयङादेशः चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

प्राग्नयेबृहतइतिषळृचंद्वद्दशंसूक्तं सुतंभरस्यार्षंत्रैष्टुभमाग्नेयं प्राग्नयइत्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच—प्राग्नयेबृहतेप्रवेधसेकवयइति ।

तत्रेयंप्रथमा—

प्राग्नये॑बृ॒ह॒ते॒य॒ज्ञिया॑य॒ऋ॒तस्य॒वृष्णे॒असु॑राय॒मन्म॑ ।
घृ॒तंनय॒ज्ञआ॒स्ये॒३॒सुपू॑तं॒गिरं॑भरे॒वृष॒भाय॑प्र॒ती॒चीम् ॥ १ ॥

प्र । अ॒ग्नये॑ । बृ॒ह॒ते । य॒ज्ञिया॑य । ऋ॒तस्य॑ । वृष्णे॑ । असु॑राय ।
मन्म॑ । घृ॒तम् । न । य॒ज्ञे । आ॒स्ये॑ । सु॒ऽपू॑तम् । गिर॑म् । भ॒रे॒ ।
वृ॒ष॒भाय॑ । प्र॒ती॒चीम् ॥ १ ॥

बृहते सामर्थ्यातिशयेनमहते यज्ञियाय यज्ञार्हाय ऋतस्योदकस्य वृष्णेवर्षित्रे ऋतमित्युदकनामसुपाठात् असुरायबलवते असेरौणादिकउरन्प्रत्ययः वृषभाय कामानांवर्षित्रे मन्म ज्ञानसाधनं प्रतीचीं अभिमुखींगिरं स्तुतिरूपांवाचं प्रभरे प्रणयामि कथमिव सुपूतं सम्यक्संस्कृतमास्येप्रहुतं यज्ञेघृतंन घृतमिव आस्येप्रहुतंघृतंयथाप्रीतिकरंभवति तथा प्रीतिकरींस्तुतिमित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ऋतंचिकित्वऋतमिच्चिकिद्ध्यृतस्यधाराअनुतृन्धिपूर्वीः ।
नाहंयातुंसहसानद्वयेनऋतंसपाम्यरुषस्यवृष्णः ॥ २ ॥

ऋतम् । चिकित्वः । ऋतम् । इत् । चिकिद्धि । ऋतस्य । धाराः । अनु । तृन्धि । पूर्वीः । न । अहम् । यातुम् । सहसा । न । द्वयेन । ऋतम् । सपामि । अरुषस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं स्तोत्रं हेचिकित्वः जानन् अग्ने त्वं ऋतं मयाक्रियमाणमिदंस्तोत्रंचिकिद्धि जानीहि कितज्ञाने जुहोत्यादिः लोटिरूपं इदितिपूरणः ऋतमितिपदस्य परस्मिन्नामंत्रितेविद्यमानेपिछांदसत्वात्परांगवद्भावाभावः किंच पूर्वीः बह्वीः ऋतस्योदकस्यधाराः तस्यपोषणार्थं उत्पादयितुं अनुतृन्धि मेघाननुविध्य पातय सहसाबलेनयुक्तोहं यातुं कर्मणांनाशकरीं हिंसां नसपामि नस्पृशामि नकरोमीतियावत् द्वयेनच सत्यानृताभ्यांयत्किंचिद्वैदिकंकृत्यं नसपामि षपसमवायेइतिधातुः किंतु अरुषस्यारोचमानस्यवृष्णः कामानांवर्षितुः तव ऋतंस्तोत्रमेवसपामि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कयानोअग्नऋतयन्नृतेनभुवोनवेदाउचथस्यनव्यः ।
वेदामेदेवऋतुपाऋतूनांनाहंपतिंसनितुरस्यरायः ॥ ३ ॥

कया । नः । अग्ने । ऋतयन् । ऋतेन । भुवः । नवेदाः । उचथस्य । नव्यः । वेद । मे । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतूनाम् । न । अहम् । पतिम् । सनितुः । अस्य । रायः ॥ ३ ॥

हेअग्ने ऋतयन्सर्वप्राणिनांजीवनहेतुकमुदकंकुर्वन् त्वं कया केनापिकृतेन सत्येनक्रियमाणेनकर्मणा न् उचथस्य अस्मदीयस्यस्तोत्रस्यनवेदाः ज्ञाताभुवः भवेः नव्यःस्तुत्यः ऋतूनां ऋतुपाः वसन्तादीनांप्रसह्यपालकः द्वितीयऋतुशब्दोनुवादकः दिवोद्योतमानोग्निः मे मां वेद वेत्तु सनितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्वादिलक्षणस्यपतिं स्वामिनं तमग्निमहंनजानामि॥ भुवः भूसत्तायां लिङ्थेंलेटचडागमः उवङादेशः। नवेदाः ननवेत्तीतिवेत्तीत्यस्मिन्नर्थेवर्तते कथमेतल्लभ्यते निपातनाव् द्विनञ्पूर्वस्यासुन्प्रत्ययान्तस्यवेदेरेकस्यनञोलोपोअन्यस्यप्रकृतिभावश्चस्कंदस्वामिनानिपातितः पाणिनिनातु नभ्राण्नपादितिसूत्रे नवेत्तीत्येतस्मिन्नर्थेनिपातितः अस्यार्थस्यानुपपन्नत्वात्स्कन्दस्वामिपक्षएवाश्रियते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

केतेअग्नेरिपवेबन्धनासःकेपायवःसनिषन्तद्युमन्तः।
केधासिमग्नेअनृतस्यपान्तिकआसतोवचसःसन्तिगोपाः॥ ४॥

के। ते। अग्ने। रिपवे। बन्धनासः। के। पायवः। सनिषन्त। द्युऽमन्तः। के। धासिम्। अग्ने। अनृतस्य। पान्ति। के। असतः। वचसः। सन्ति। गोपाः॥ ४॥

हेअग्ने येरिपवे स्वकीयस्यशत्रोःबंधनासोबन्धकाः स्युः तेत्वत्संबन्धिनस्तेपुरुषाः के कीदृशाः सामर्थ्यातिशयादेवंविधाइतिकेनापिज्ञातुंनशक्यन्तइत्यर्थः येपायवोजनानांरक्षितारः द्युमन्तोदीप्तिमन्तः सनिषन्त दीनेभ्योधनंप्रयच्छन्ति त्वदीयाः के कीदृशाः ये अनृतस्यासत्यस्यधासिं धारकं जनं पान्तिरक्षन्ति ते त्वदीयाजनाः केसन्ति नकेपीत्यर्थः येअसतोदुष्टस्यअभिशापादिलक्षणस्यवचसोगोपाः गोपायितारोरक्षितारः तेत्वदीयाः केसन्ति नकेपीत्यर्थः अथवा येकेजनाः रिपोर्बन्धकाः येकेपायवोरक्षितारः सनिषन्त धनं प्रयच्छन्ति द्युमन्तः येकेअनृतस्यासत्यस्यधासिं धारकं जनं पान्ति अनृतजनितपापात्परिहृत्यसन्मार्गप्रदानेनरक्षन्ति येकेअसतः अभिशापादिलक्षणाद्वचसोगोपाः गोपायितारःसन्ति तेसर्वेत्वदीयाःत्वदुपासकाःइत्यर्थः॥४॥

अथपंचमी—

सखायस्तेविषुणाअग्नएतेशिवासःसन्तोअशिवाअभूवन्।
अधूर्षतस्वयमेतेवचोभिर्ऋजूयतेवृजिनानिब्रुवन्तः॥ ५॥

सखा॑यः । ते॒ । विषु॑णाः । अ॒ग्ने॒ । ए॒ते । शि॒वासः॑ । सन्तः॑ । अशि॑वाः । अ॒भू॒व॒न् । अधू॑र्षत । स्व॒यम् । ए॒ते । वचः॑ऽभिः । ऋ॒जु॒ऽय॒ते । वृ॒जि॒नानि॑ । ब्रु॒वन्तः॑ ॥ ५ ॥

हेअग्ने तेसखायः स्तोतारोविषुणाः विप्रकीर्णाः सर्वत्रव्याप्ताः एतेपूर्वमशिवाः परंनिन्दादि- कुर्वाणाः त्वत्परिचर्यांत्यजन्तोभद्राःसन्तः इदानींत्वत्परिचर्यांकुर्वन्तः शिवासः शिवाः आढ्याः अभूवन् किंच येऋजूयते ऋजुसम्यगाचरतेपि मह्यंवचोभिः असाधूक्तिभिः वृजिनानि कुटि- लानि ब्रुवन्तः तएतेममसपत्नाः स्वयमेववाधूर्षत अहिंस्यंत धूर्वतेर्हिंसाकर्मणइदंरूपम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

यस्तें अग्ने॒ नम॑सा य॒ज्ञमीट्ट॑ ऋ॒तं स पा॑त्यरु॒षस्य॒ वृष्णः॑ ।
तस्य॒ क्षयः॑ पृ॒थुरा सा॒धुरे॑तु प्र॒सर्स्रा॑णस्य॒ नहु॑षस्य॒ शेषः॑ ॥ ६ ॥ ४ ॥

यः । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । नम॑सा । य॒ज्ञम् । ईट्टे॑ । ऋ॒तम् । सः । पा॒ति॒ । अ॒रु॒षस्य॑ । वृष्णः॑ । तस्य॑ । क्षयः॑ । पृ॒थुः । आ । सा॒धुः । ए॒तु॒ । प्र॒ऽसर्स्रा॑णस्य नहु॑षस्य । शेषः॑ ॥ ६ ॥ ४ ॥

हेअग्ने योमनुष्यः यज्ञं यजनीयं ते त्वां नमसा स्तोत्रेण ईट्टे स्तौति यद्वा तेतुभ्यं यज्ञं यागं नमसा अन्नरूपेण हविषाईट्टेयजति अस्मिन्पक्षे यजेर्बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः श्लावितिं द्विर्वचनं बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणं सवर्णदीर्घः जकारस्यटकारः सः अरुषस्यरोचमानस्य वृष्णः कामानांवर्षितुरग्नेः ऋतं स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य क्षयोगृहं पृथुविस्तीर्णंभ- वति पश्वादिलक्षणैर्धनैःसंपूर्णंभवतीत्यर्थः प्रसर्स्राणस्य प्रकर्षेणपरिचर्यांगच्छतः नहुषस्य मनु- ष्यस्य साधुः कामानांसाधकः शेषः शिष्यतइतिशेषःपुत्रः एतुआगच्छतु भवत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अर्चन्तस्त्वेतिषळृचंत्रयोदशंसूक्तं सुतंभरस्यार्षं गायत्रमाग्नेयं अनुक्रान्तंच—अर्चन्तोगा- यत्रंत्विति—प्रातरनुवाकाग्नेयेक्रतौगायत्रेछन्दसि आश्विनशस्त्रेइदमादिकेद्वेसूक्ते सूत्रितंच—अ- र्चन्तस्त्वेतिसूक्तेइति । आहवनीयोपस्थानेत्वमग्नेसप्रथाअसीत्येका सूत्रितंच--संनःसूजसुमत्या-

वाजवत्यात्वमग्नेसप्रथाअसीतिचेति। अश्वमेधेपौष्णेष्टौ त्वमग्नेसप्रथाइतिप्रथमाज्यभागानुवाक्या त्वमग्नेसप्रथाअसिसोमयास्तेमयोभुवःसद्वन्त्वाविति।

तत्रप्रथमा—

अर्चन्तस्त्वाहवामहेर्चन्तःसमिधीमहि। अग्नेअर्चन्तऊतये॥ १॥

अर्चन्तः। त्वा। हवामहे। अर्चन्तः। सम्। इधीमहि। अग्ने। अर्चन्तः। ऊतये॥ १॥

हेअग्ने त्वा त्वां अर्चन्तः पूजयन्तोवयं हवामहे आह्वयामः अर्चन्तस्तुवन्तोवयं ऊतये रक्षणाय तर्पणायवा त्वांसमिधीमहि समिद्भिःसंदीपयामः अर्चन्तइतितृतीयंपदमादरातिशयार्थम्॥ १॥

अथद्वितीया—

अग्नेःस्तोमंमनामहेसिध्रमद्यदिविस्पृशः। देवस्यद्रविणस्यवः॥२॥

अग्नेः। स्तोमम्। मनामहे। सिध्रम्। अद्य। दिविऽस्पृशः। देवस्य। द्रविणस्यवः॥ २॥

द्रविणस्यवः द्रविणंधनमिच्छन्तोवयं दिविस्पृशः सूर्यआकाशंव्याप्नुवतोदेवस्यद्योतमानस्याग्नेः सिध्रं पुरुषार्थानांसाधकं स्तोमं स्तोत्रं अद्यास्मिन्नहनि मनामहे ब्रूमः॥ २॥

अथतृतीया—

अग्निर्जुषतनोगिरोहोतायोमानुषेष्वा। सयक्षद्दैव्यंजनम्॥ ३॥

अग्निः। जुषत। नः। गिरः। होता। यः। मानुषेषु। आ। सः। यक्षत्। दैव्यम्। जनम्॥ ३॥

होता देवानामाह्वाता योग्निर्मानुषेषु आवसति सोग्निर्नोस्माकंगिरःस्तुतीः जुषत सेवतां सोग्निर्दैव्यंजनंदेवसंबन्धिनंजनं यक्षत् यजतु॥ ३॥

अथचतुर्थी—

त्वमग्नेसप्रथाअसिजुष्टोहोतावरेण्यः। त्वयायज्ञंवितन्वते॥ ४॥

त्वम् । अग्ने । सऽप्रथाः । असि । जुष्टः । होता । वरेण्यः । त्वया । यज्ञम् । वि । तन्वते ॥ ४ ॥

हेअग्ने जुष्टः सर्वदाप्रीतः वरेण्यः सर्वैर्वरणीयः होता त्वं सप्रथाः सर्वतःपृथुरसि भवसि तथाह्ययास्कः–सप्रथाःसर्वतःपृथुरिति । किंचसर्वेयजमानाः त्वयासाधनेन यज्ञं वितन्वते ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

त्वामग्नेवाजसातमंविप्रावर्धन्तिसुष्टुतम् । संनोरास्वसुवीर्यम् ॥५॥

त्वाम् । अग्ने । वाजऽसातमम् । विप्राः । वर्धन्ति । सुऽस्तुतम् । सः । नः । रास्व । सुऽवीर्यम् ॥ ५ ॥

हेअग्ने विप्रामेधाविनः स्तोतारोवाजसातमं वाजोन्नंतद्ददतं सुष्टुतं पूर्वैर्महर्षिभिःसम्यक्स्तुतं त्वां वर्धन्ति स्तोत्रैर्वर्धयन्ति सत्वंनोस्मभ्यं सुवीर्यं सर्वैःश्लाघनीयंबलं रास्व देहि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

अग्नेनेमिरराँइवदेवाँस्त्वंपरिभूरसि । आराधश्चित्रमृंजसे ॥ ६॥५॥

अग्ने । नेमिः । अरान्ऽइव । देवान् । त्वम् । परिऽभूः । असि । आ । राधः । चित्रम् । ऋञ्जसे ॥ ६ ॥ ५ ॥

हेअग्ने त्वं देवान् परिभूरसि स्वतेजसापरिभवसि कथमिव नेमिः प्रकाशमानः चक्रस्य बाह्योवलयः अरानिव नाभावर्पितान्सूक्ष्मान्रथासकानिव किंच चित्रं नानाविधं राधः राध्नुवन्तिसाधयंत्यनेनपुरुषार्थानितिराधोधनं आऋंजसे स्तोतृभ्यःप्रसाधय धननामसुपाठाद्राधोधनमित्युक्तम् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

---

१ निं० ६. ७.

अग्निंस्तोमेनेतिषळृचंचतुर्दशंसूक्तं सुतंभरस्यार्षंगायत्रमाग्नेयं अग्निंस्तोमेनेत्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अग्निंस्तोमेनबोधयसमिधानोअमर्त्यम् । हव्यादेवेषुनोदधत् ॥ १ ॥

अग्निम् । स्तोमेन । बोधय । सम्ऽइधानः । अमर्त्यम् ।

हव्या । देवेषु । नः । दधत् ॥ १ ॥

हेस्तोतः अमर्त्यं अमरणधर्माणमग्निंस्तोमेनस्तोत्रेणबोधय स्वाभिलषितार्थसिद्धयेप्रबोधय योग्निःसमिधानः स्तोत्रैःसम्यक्प्रकाशमानः सनोहव्या अस्मदीयानिहव्यानिहवींषि देवेषुदधत् निदधातु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तमध्वरेष्वीळतेदेवंमर्ताअमर्त्यम् । यजिष्ठंमानुषेजने ॥ २ ॥

तम् । अध्वरेषु । ईळते । देवम् । मर्ताः । अमर्त्यम् । यजिष्ठम् ।

मानुषे । जने ॥ २ ॥

मर्ताः मनुष्याः देवंद्योतमानममर्त्यं अमरणधर्माणं मानुषे मनुष्याणांसंबन्धिनि जने लोके यजिष्ठं यष्टृतमं तमग्निं अध्वरेषु सप्ततंतुषु ईळते स्तुवन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तंहिशश्वन्तईळतेस्रुचादेवंघृतश्चुता । अग्निंहव्यायवोळ्हवे ॥ ३ ॥

तम् । हि । शश्वन्तः । ईळते । स्रुचा । देवम् । घृतऽश्चुता ।

अग्निम् । हव्याय । वोळ्हवे ॥ ३ ॥

शश्वन्तोबहवस्तोतारः तंदेवं अग्निंईळते स्तुवन्ति कीदृशास्ते घृतश्चुता घृतंक्षरंत्यास्रुचासहिताः किमर्थंस्तुवन्ति हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविर्वोढवे वोढुम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अग्निर्जातोअरोचतघ्नन्दस्यूञ्ज्योतिषातमः । अविन्दद्गाअपःस्वः ॥ ४ ॥

अ॒ग्निः । जा॒तः । अ॒रो॒च॒त॒ । घ्नन् । दस्यू॑न् । ज्योति॑षा । तमः॑ ।
अवि॑न्दत् । गाः । अ॒पः । स्व१॒॑रिति॒स्वः॑ ॥ ४ ॥

जातः अरण्योर्मथ्यमानेनप्रादुर्भूतोग्निः दस्यून्यज्ञविघ्नकारिणःशत्रून् घ्नन् हिंसन् ज्योतिषा स्वेनतेजसा तमोघ्नन् अरोचत अदीप्यत किंच गाः अपः उदकानि स्वः सूर्यंचं अविन्दत अवेदयत ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अ॒ग्निमी॒ळेन्यं॑क॒विं घृ॒तपृ॑ष्ठंसपर्यत । वेतु॑मेशृ॒णव॒द्धव॑म् ॥ ५ ॥

अ॒ग्निम् । ई॒ळेन्य॑म् । क॒विम् । घृ॒तऽपृ॑ष्ठम् । स॒प॒र्य॒त॒ । वेतु॑ ।
मे॒ । शृ॒णव॑त् । हव॑म् ॥ ५ ॥

हेजनाः ईळेन्यंस्तुत्यंकविं क्रान्तदर्शिनं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागं अग्निं सपर्यत पूजयत सोग्निर्मेहवं मदीयमाह्वानं वेतु कामयतां श्रृणवत् शृणोतुच ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

अ॒ग्निंघृ॒तेन॑वावृधुस्तोमे॑भिर्वि॒श्वच॑र्षणिम् । स्वा॒धीभि॑र्वच॒स्युभिः॑ ॥ ६ ॥ ६ ॥

अ॒ग्निम् । घृ॒तेन॑ । व॒वृ॒धुः॒ । स्तोमे॑भिः । वि॒श्वऽच॑र्षणिम् ।
सु॒ऽआ॒धीभिः॑ । व॒च॒स्युऽभिः॑ ॥ ६ ॥ ६ ॥

ऋत्विजः विश्वचर्षणिं विश्वस्यद्रष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्यानैः वचस्युभिः स्तुतिकामैर्देवैःसमेतमग्निं घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैःस्तोत्रैः ववृधुः अवर्धयन् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

॥ इतिपंचममंडलेप्रथमोनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयेनुवाकेऽष्टादशसूक्तानि तत्रप्रवेधसइतिपंचर्चंप्रथमंसूक्तं आंगिरसस्यधरुणस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं अत्रानुक्रमणिका—प्रवेधसेपंचांगिरसोधरुणइति । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौ त्रैष्टुभेछन्दसि आश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच—प्रवेधसेकवयेत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानितीति ।

तत्रेयंप्रथमा—

प्रवेधसेकवयेवेद्यायगिरंभरेयशसेपूर्व्याय।
घृतप्रसत्तोअसुरःसुशेवोरायोधर्ताधरुणोवस्वोअग्निः ॥ १ ॥

प्र । वेधसे । कवये । वेद्याय । गिरम् । भरे । यशसे । पूर्व्याय ।
घृतऽप्रसत्तः । असुरः । सुऽशेवः । रायः । धर्ता । धरुणः । वस्वः ।
अग्निः ॥ १ ॥

योग्निर्घृतप्रसत्तः हवीरूपेणघृतेनप्रसन्नः असुरोबलवान् सुशेवः शोभनं शेवं सुखं यस्यासौसुशेवः शेवमितिसुखनामसुपाठात् रायोधनस्यधर्ता पोषकः धरुणः हविषां धारकः वस्वः वासकोग्निर्भवति वेधसे विधात्रे कवये क्रांतदर्शे वेद्याय स्तुत्याय विदिरयंमनिनासमानार्थः मनिश्चस्तुतिकर्मा यशसेयशस्विने पूर्व्याय मुख्याय तस्मैअग्नये गिरं स्तुतिं प्रभरेप्रणयामि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ऋतेनऋतंधरुणंधारयन्तयज्ञस्यशाकेपरमेव्योमन् ।
दिवोधर्मन्धरुणेसेदुषोनॄञ्जातैरजाताँअभियेननक्षुः ॥ २ ॥

ऋतेन । ऋतम् । धरुणम् । धारयन्त । यज्ञस्य । शाके । परमे ।
विऽओमन् । दिवः । धर्मन् । धरुणे । सेदुषः । नॄन् । जातैः ।
अजातान् । अभि । ये । ननक्षुः ॥ २ ॥

येयजमानाः दिवोद्युलोकस्य धरुणे धारके धर्मन् यज्ञे सेदुषः आसीनान् नॄन् नेतॄन् अजातान् देवान् जातैर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिः अभिननक्षुः अभिप्राप्नुवन्ति तेयजमानाः यज्ञस्यधरुणं धारकं ऋतं सत्यरूपमग्निं शाके कर्मणिनिमित्ते परमे उत्कृष्टे व्योमन् स्थाने उत्तरवेद्यां ऋतेनस्तोत्रेणधारयन्तधारयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अंहोयुवस्तन्वस्तन्वतेविवयोमहद्दुष्टरंपूर्व्याय ।
ससंवतोनवजातस्तुतुर्यात्सिंहंनक्रुद्धमभितःपरिष्ठुः ॥ ३ ॥

अंहःऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरम् ।
पूर्व्याय । सः । सम्ऽवतः । नवःऽजातः । तुतुर्यात् । सिंहम् ।
न । क्रुद्धम् । अभितः । परि । स्थुः ॥ ३ ॥

येयजमानाः पूर्व्याय मुख्याय अस्मै अग्नये महत् अधिकं दुष्टरं राक्षसैर्दुःमापं वयः हवीरूपमन्नं प्रयच्छन्ति तेयजमानाः तन्वः स्वास्तनूः अंहोयुवः अंहसावियोजिकाः वितन्वते विस्तारयन्ति नवजातः सोग्निः संवतः संगतान्शत्रून् तुतुर्यात् तरतु किंच अभितः सर्वतोवर्तमानाः शत्रवः मां परिवर्जयित्वास्थुः तिष्ठेयुः कथमिव क्रुद्धंसिंहंन सिंहमिव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

मातेवयद्भरसेपप्रथानोजनंजनंधायसेचक्षसेच ।
वयोवयोजरसेयद्दधानःपरित्मनाविषुरूपोजिगासि ॥ ४ ॥

माताऽइव । यत् । भरसे । पप्रथानः । जनम्ऽजनम् । धायसे ।
चक्षसे । च । वयःऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना ।
विषुऽरूपः । जिगासि ॥ ४ ॥

पप्रथानः सर्वत्रप्रथानोयत् यस्त्वं मातेव जननीव जनंजनं सर्वंजनं भरसे विभर्षि किंच धायसे धारणाय चक्षसे दर्शनायच सर्वैःप्रार्थ्यसे यत् यदा दधानोधार्यमाणोभवसि तदावयोवयः सर्वमन्नं जरसे जरयसि अपिच विषुरूपोनानारूपःसन् त्मना आत्मना परिजिगासि सर्वभूतानिपरिगच्छसि ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

वाजोनुतेशवसस्पात्वन्तमुरुंदोघंधरुणंदेवरायः ।
पदंनतायुर्गुहादधानोमहोरायेचितयन्नत्रिमस्पः ॥ ५ ॥ ७ ॥

वाजः । नु । ते । शवसः । पातु । अन्तम् । उरुम् । दोघम् । धरुणम् ।
देव । रायः । पदम् । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः ।
राये । चितयन् । अत्रिम् । अस्परित्यस्पः । ५ ॥ ७ ॥

हेदेव द्योतमानाग्ने उरुं पृथुं दीर्घं कामानांदोग्धारं रायोधनस्यधरुणं धारकं वाजो-हविर्लक्षणमन्नं तेत्वदीयस्यशवसोबलस्यान्तं समाप्तिं संपूर्तिं नु अद्य पातु रक्षतु तायुस्तस्करः तायुरितिस्तेननाम पदमिव आत्मीयंमार्गमिव गुहा गुहायां दधानः आत्मनःशत्रूणांप्रकाशं निदधानः महोमहते राये धनाय धनलाभार्थं चिंतयन् सन्मार्गंप्रकाशयन् अत्रिमस्यः अ-त्रिमृषिं अप्रीणयः यद्वा तं आपद्भ्यःअपारयः स्पृप्रीणनपारणयोरितिधातुः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

बृहद्वयइतिपंचर्चंद्वितीयंसूक्तं आत्रेयस्यपूरोरार्षं अन्त्यापंक्तिः शिष्टाअनुष्टुभः अग्नि-र्देवता तथाचानुक्रान्तम्—बृहत्पूरुःपंक्त्यंतंहीति । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौआनुष्टुभेछन्दसि आ-श्विनशस्त्रेचेदमादीनिदशसूक्तानि चतुर्थनवमवर्जितानि आदितस्त्रिषुसूक्तेषुअंत्यामुद्धरेत् त-थाचसूत्रितम्—बृहद्वयइतिदशानांचतुर्थनवमेउद्धरेदुत्तमांचादितस्त्रयाणामिति ।

तत्रेयंप्रथमा—

बृहद्वयोहिभानवेर्चादेवायाग्नयें ।
यंमित्रंनप्रशस्तिभिर्मर्तासोदधिरेपुरः ॥ १ ॥

बृहत् । वयः । हि । भानवे । अर्च । देवाय । अग्नये । यम् ।
मित्रम् । न । प्रशस्तिऽभिः । मर्तासः । दधिरे । पुरः ॥ १ ॥

यज्ञे भानवे दीप्तिमते अग्नये बृहत् महते वयोहवीरूपमन्नंदीयतेहि अतस्त्वमपिदेवा-यद्योतमानायाग्नये अर्च प्रयच्छ मर्तासोमनुष्याःयमग्निंमित्रंन सखायमिव प्रशस्तिभिःप्रकृष्टा-भिःस्तुतिभिः पुरोदधिरे पुरस्कुर्वन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सहिद्युभिर्जनानांहोतादक्षस्यबाह्वोः ।
विहव्यमग्निरानुषग्भगोनवारमृण्वति ॥ २ ॥

सः । हि । द्युऽभिः । जनानाम् । होता । दक्षस्य । बाह्वोः । वि ।
हव्यम् । अग्निः । आनुषक् । भगः । न । वारम् । ऋण्वति ॥ २ ॥

योऽग्निर्हव्यं हविः आनुषक् देवेष्वनुषक्तंकरोति बाह्वोर्भुजयोर्दक्षस्यबलस्यद्युभिः द्युतिभिर्युक्तःसोऽग्निः जनानांयजमानानांहोता देवानामाह्वाताभवति भगोन सूर्यइव वारं वरणीयंधनं न्यृण्वति विशेषेणप्रयच्छतिमनुष्येषु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अस्यस्तोमेमघोनःसख्येवृद्धशोचिषः।
विश्वायस्मिन्तुविष्वणिसमर्येशुष्ममादधुः ॥ ३ ॥

अस्य । स्तोमे । मघोनः । सख्ये । वृद्धऽशोचिषः । विश्वा । यस्मिन् ।
तुविऽस्वनि । सम् । अर्ये । शुष्मम् । आऽदधुः ॥ ३ ॥

मघोनोमघवतोधनवतः वृद्धशोचिषः वृद्धानिप्रवृद्धानिशोचींषितेजांसियस्यासौवृद्धशोचिः तस्यएवंविधस्यास्याग्नेः स्तोमे स्तोत्रे सख्येचस्याम तुविष्वणि बहुशब्दे अर्येस्वामिनि यस्मिन्नग्नौविश्वा सुपांसुलुगितिडादेशः विश्वेसर्वेऋत्विजः शुष्मंबलं हविर्भिःस्तोत्रैः समादधुः सम्यगादधति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अधाह्यग्नएषांसुवीर्यस्यमंहना।
तमिद्यह्वंनरोदसीपरिश्रवोबभूवतुः ॥ ४ ॥

अध । हि । अग्ने । एषाम् । सुऽवीर्यस्य । मंहना । तम् । इत् ।
यह्वम् । न । रोदसी इति । परि । श्रवः । बभूवतुः ॥ ४ ॥

हेअग्ने अध अथ एषामस्माकंयजमानानांसुवीर्यस्य सर्वैःस्पृहणीयस्य बलस्य मंहना मंहनायै दानायभव मंहतिर्दानकर्मा रोदसीद्यावापृथिव्यौ यह्वंन महान्तंसूर्यमिव श्रवःसर्वैः श्रवणीयंतमित् तमग्निमेवपरिबभूवतुः परिगृह्णीतः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

नूनएहिवार्यमग्नेगृणानआभर।
येवयंयेचसूरयःस्वस्तिधामहेसचोतैधिपृत्सुनोवृधे ॥ ५ ॥ ८ ॥

४

नु । नः१ आ । इहि । वार्यम् । अग्ने । गृणानः । आ । भर । ये । वयम् । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा । उत । एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ५ ॥ ८ ॥

हेऽग्ने गृणानः स्तूयमानःसन् नुक्षिप्रं एहि यज्ञंप्रत्यागच्छ आगत्यच नोस्मभ्यंवार्यंवरणीयंधनं आभर संपादय येवयंयजमानाःयेचसूरयःस्तोतारः सचाहविर्भिःसहिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्रंधामहे कुर्मः उतअपिच पृत्सु पृतनासुनोस्माकंवृधेसमृद्धये एधि भव ॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

आयज्ञैरितिपंचर्चंतृतीयंसूक्तं आत्रेयस्यपूरोरार्षमाग्नेयम् अंत्यापंक्तिः शिष्टाःपंक्त्यंतपरिभाषयाअनुष्टुभः आयज्ञैरित्यनुक्रमणिका अंत्यावर्जंप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्बृहद्वयइत्यादिदशसूक्तमध्येविनियोगउक्तः ।

तत्रप्रथमा—

आयज्ञैर्देवमर्त्यइत्थातव्यांसमूतये ।
अग्निंकृतेस्वध्वरेपूरुरीळीतावसे ॥ १ ॥

आ । यज्ञैः । देव । मर्त्यः । इत्था । तव्यांसम् । ऊतये । अग्निम् । कृते । सुऽअध्वरे । पूरुः । ईळीत । अवसे ॥ १ ॥

हेदेव मर्त्यः मनुष्यः ऋत्विक् इत्था इत्थं तव्यांसं स्वतेजोभिःप्रवृद्धमग्निं ऊतयेतर्पणाय यज्ञैःस्तोत्रैराह्वयति किंच पूरुर्मनुष्यः स्तोता कृतेस्वध्वरेशोभनेक्रतौ तमग्निंअवसे रक्षणाय ईळीत स्तौति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अस्यहिस्वयशस्तरआसाविधर्मन्मन्यसे ।
तंनाकंचित्रशोचिषंमन्द्रंपरोमनीषया ॥ २ ॥

अस्य । हि । स्वयशःऽतरः । आसा । विऽधर्मन् । मन्यसे । तम् । नाकम् । चित्रऽशोचिषम् । मन्द्रम् । परः । मनीषया ॥ २ ॥

हेविधर्मन् विशिष्टोधर्मोयस्यासौविधर्मा स्तोता तस्यसंबोधनं हेस्तोतः स्वयशस्तरः सुयशसांमध्येअतिशयेनसुयशास्त्वंमनीषयाप्रकृष्टबुद्ध्यासाधनेन तं प्रसिद्धं अस्य अमुं ह्यग्निं

आसां अस्येन वाचामन्यसेस्तौषि किंविशिष्टमग्निं नाकं सुखं अकंदुःखं नविद्यतेअकंयस्यसः तं चित्रशोचिषं चित्रंतेजसं मन्द्रं स्तुत्यं परः परस्तात्स्थितम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अस्यवासाउअर्चिषायआयुक्ततुजागिरा ।
दिवोनयस्यरेतसाबृहच्छोचंन्त्यर्चयः ॥ ३ ॥

अस्य । वै । असौ । ऊँ इति । अर्चिषा । यः । अयुक्त । तुजा । गिरा । दिवः । न । यस्य । रेतसा । बृहत् । शोचन्ति । अर्चयः ॥३॥

योग्निः तुजा जगद्रक्षणसमर्थेनबलेन गिरास्तुत्या अयुक्त संबद्धोभवत् दिवोन द्योतमानस्यादित्यस्यैव यस्याग्नेरेतसा प्रभया कृत्स्नंजगद्व्याप्तं यस्याग्नेर्बृहत्बृहन्तःअर्चयोदीप्तयः शोचन्तिप्रकाशन्ते अस्यवैखल्वग्नेरर्चिषाप्रभयाअसावादित्यः अर्चिष्मान्भवति उइतिपूरणः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अस्यक्रत्वाविचेतसोदस्मस्यवसुरथआ ।
अधाविश्वासुहव्योग्निर्विक्षुप्रशस्यते ॥ ४ ॥

अस्य । क्रत्वा । विऽचेतसः । दस्मस्य । वसु । रथे । आ । अध । विश्वासु । हव्यः । अग्निः । विक्षु । प्र । शस्यते ॥ ४ ॥

विचेतसः सुमतयः ऋत्विजः दस्मस्य दर्शनीयस्यास्याग्नेः क्रत्वा कर्मणा यज्ञादिना वसु वसूनि धनानि रथे आदधति हव्यः यज्ञार्थआह्वातव्यः सोग्निः अध अथ उत्पत्त्यनंतरमेवविश्वासुसर्वासुविक्षुप्रजासु प्रशस्यते स्तूयते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

नूनइद्धिवार्यमासासचन्तसूरयः ।
ऊर्जोनपादभिष्टयेपाहिशग्धिस्वस्तयउतैधिपृत्स्वनोवृधे ॥५॥९॥

नु । नः । इत् । हि । वार्यम् । आसा । सचन्त । सूरयः । ऊर्जः । नपात् । अभिष्टये । पाहि । शग्धि । स्वस्तये । उत । एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ५ ॥ ९ ॥

हेअग्ने नोस्मभ्यंवार्यंवरणीयंधनंनुक्षिप्रंप्रयच्छ इद्धीतिपूरणौ यतःसूरयःस्तोतारः त्वत्तः सकाशादासा आस्येनस्तोत्रेणसचंत धनंलभन्ते किंच हेऊर्जोनपात् अन्नस्यनपातयितः बलस्यपुत्रवा अभिष्टयं अभीच्छते मह्यं अन्नंप्रयच्छेतिशेषः पाहि अस्मानापद्भ्योरक्ष स्वस्तये क्षेमाय पश्वादिलक्षणस्यधनस्यक्षेमार्थंशग्धि त्वां याचे व्यत्ययेनमध्यमः शक्तोभवेतिवा हे अग्ने उतापिच पृत्सु पृतनासु नोवृधे समृद्धये एधि भव ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

प्रातरग्निरितिपंचर्चंचतुर्थंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—प्रातर्मृक्तवाहाद्वितइतिविशेषणविशिष्टः आत्रेयोद्वितऋषिः पंक्त्यंतंहीति हिशब्दादस्यापिसूक्तस्यपंचमीपंक्तिः पंक्त्यंतपरिभाषया शिष्टाअनुष्टुभः उक्तोविनियोगःप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः ।

तत्रप्रथमा—

प्रातरग्निःपुरुप्रियोविशस्तवेतातिथिः ।
विश्वानियोअमर्त्योहव्यामर्तेषुरण्यति ॥ १ ॥

प्रातः । अग्निः । पुरुऽप्रियः । विशः । स्तवेत । अतिथिः । विश्वानि ।
यः । अमर्त्यः । हव्या । मर्तेषु । रण्यति ॥ १ ॥

पुरुप्रियः बहुप्रियः विशः यजमानेधनस्यनिवेशकः अतिथिः यजमानानांगृहान्प्रतिति-थिषु अभ्येतीत्यतिथिः तथाहयास्कः—अतिथिरभ्यतितोगृहान्भवत्यभ्येतितिथिषुपरकुलानीतिवापरगृहाणीतिवेति । एवंविधोग्निः प्रातःस्तवेत स्तूयते अमर्त्यः अमरणधर्मायोग्निः मर्तेषुमनुष्येषु यजमानेषु स्थितानि विश्वानि सर्वाणि हव्या हव्यानि हवींषि रण्यति कामयते ॥ १॥

अथद्वितीया—

द्वितायमृक्तवाहसेस्वस्यदक्षस्यमंहना ।
इन्दुंसधत्तआनुषक्स्तोताचित्तेअमर्त्य ॥ २ ॥

द्विताय । मृक्तऽवाहसे । स्वस्य । दक्षस्य । मंहना । इन्दुम् ।
सः । धत्ते । आनुषक् । स्तोता । चित् । ते । अमर्त्य ॥ २ ॥

हेअग्ने द्विताय द्वितनाम्नेत्रिपुत्राय मृक्तवाहसे मृक्तंशुद्धंहविर्देवेभ्योवहतिंप्रापयतीतिमृक्तवाहः तस्मै स्वस्य आत्मीयस्यदक्षस्यबलस्यधनस्यवा मंहनामंहनायै दानायभव हेअमर्त्य

नित्याग्ने यतःकारणात् तेतुभ्यंसम्रक्तवाहाः आनुषक् सर्वदाआनुषक्तमिन्दुंसोमंधत्ते धारयति स्तोताचित् स्तोताचभवति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तंवोदीर्घायुंशोचिषंगिराहुवेमघोनाम्।
अरिष्टोयेषांरथोव्यश्वदावन्नीयते ॥ ३ ॥

तम्। वः। दीर्घायुऽशोचिषम्। गिरा। हुवे। मघोनाम्।
अरिष्टः। येषाम्। रथः। वि। अश्वऽदावन्। ईयते ॥ ३ ॥

हेअग्ने दीर्घायुशोचिषं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः पूजायांबहुवचनं त्वांमघोनां धनिनां कृते गिरा स्तोत्रेण हुवे आह्वयामि हेअश्वदावन् अश्वानांदातः येषांधनिनांरथः युद्धेषु अरिष्टः शत्रुभिरहिंसितोविनीयते विगच्छतु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

चित्रावायेषुदीधितिरासन्नुक्थापान्तिये।
स्तीर्णंबर्हिःस्वर्णरेश्रवांसिदधिरेपरि ॥ ४ ॥

चित्रा। वा। येषु। दीधितिः। आसन्। उक्था। पान्ति। ये।
स्तीर्णम्। बर्हिः। स्वःऽनरे। श्रवांसि। दधिरे। परि ॥ ४ ॥

येषुऋत्विक्षु चित्रानानाविधादीधितिः यज्ञविषयाक्रियाभवति ये आसन् आस्ये उक्थाउक्थानि स्तोत्राणि पान्ति रक्षन्ति तैर्ऋत्विग्भिःस्तीर्णं स्तीर्णस्यबर्हिः बर्हिषःपर्युपरिश्रवांसि अन्नानि हवींषि स्वर्णरेः स्वःस्वर्गंनरंयजमानंनयतीतिस्वर्णरोयज्ञः तस्मिन् निदधिरे निधीयन्ते ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

येमेपञ्चाशतंददुरश्वानांसधस्तुति।
द्युमदग्नेमहिश्रवोबृहत्कृधिमघोनांनृवदमृतनृणाम् ॥ ५ ॥ १० ॥

ये । मे । पंचाशतम् । दुदुः । अश्वानाम् । सधऽस्तुति । द्युऽमत् ।
अग्ने । महि । श्रवः । बृहत् । कृधि । मघोनाम् । नृऽवत् ।
अमृत । नृणाम् ॥ ५ ॥ १० ॥

येमघवानोदातारोमेमह्यं सधस्तुतिस्तुत्यासहितं त्वत्स्तोत्रसमनंतरं अश्वानांपंचाशतंददुः हेअमृत अग्ने त्वं तेषांमघोनां नृणां द्युमत् दीप्तिमत् महि महत् बृहत् परिवृढं नृवत् परिचारकमनुष्ययुक्तं श्रवोन्नं कृधि कुरु देहीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अभ्यवस्थाइतिपंचर्चंपंचमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—अभ्यवस्थावव्रिर्गायत्र्यावनुष्टुभौविराड्रूपेति । आत्रेयोववव्रिर्ऋषिः प्रथमाद्वितीयेगायत्र्यौ तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभौ पंचमीविराड्रूपा एकादशिनस्त्रयोष्टकाश्चविराड्रूपैत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् ।

तत्रेयंप्रथमा—

अभ्यवस्थाःप्रजायन्तेप्रवव्रेर्वव्रिश्चिकेत । उपस्थेमातुर्विचष्टे ॥ १ ॥

अभि । अवऽस्थाः । प्र । जायन्ते । प्र । वव्रेः । वव्रिः । चिकेत ।
उपऽस्थे । मातुः । वि । चष्टे ॥ १ ॥

वव्रेः ऋषेः अभि उत्तरोत्तरमवस्थाः अशोभनादशाः प्रजायन्ते तादृशीः वव्रिर्हविषां संभक्तासोग्निः प्रचिकेत प्रजानीयात् ज्ञात्वाचापनयत्वितिभावः योग्निर्मातुःपृथिव्याउपस्थेसमीपेस्थितंपदार्थजातं विचष्टे पश्यति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

जुहुरेविचितयन्तोनिमिषंनृम्णंपान्ति । आदृह्लांपुरंविविशुः ॥ २ ॥

जुहुरे । वि । चितयन्तः । अनिऽमिषम् । नृम्णम् । पान्ति ।
आ । दृह्लाम् । पुरम् । विविशुः ॥ २ ॥

येद्विचितयन्तः तव प्रभावंजानंतोजनाः अनिमिषं सर्वदाविजुहुरे जुह्विरे विशेषेणयज्ञार्थंत्वामाह्वयन्ति आहूयच नृम्णं ध्रुवबलं हविर्भिःस्तोत्रैश्च पांति रक्षंति तेदृह्लां शत्रुभिःसाधयितुमशक्यांपुरं पुरीं आविविशुः प्रविशन्ति शतंपूर्भिरायसीभिर्निपाहीतिनिगमः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आश्वैत्रेयस्यजन्तवोद्युमद्वर्धन्तकृष्टयः ।
निष्कग्रीवोबृहदुक्थएनामध्वानवाजयुः ॥ ३ ॥

आ । श्वैत्रेयस्य । जन्तवः । द्युऽमत् । वर्धन्त । कृष्टयः ।
निष्कऽग्रीवः । बृहत्ऽउक्थः । एना । मध्वा । न । वाजऽयुः ॥३॥

जायन्तइतिजन्तवः कृष्टयोमनुष्याऋत्विजः मध्वान मधुनेव एना एनयास्तुत्या यद्वा नकारश्चार्थे मधुनाचश्वैत्रेयस्यश्वित्रमन्तरिक्षं तत्रभवस्यवैद्युतस्याग्नेर्द्युमद् दीप्तिमद् बलं आवर्धन्त अभिवर्धयन्ति किंविधाः कृष्टयः निष्कग्रीवः निष्केणसुवर्णेनालंकृतग्रीवाः व्यत्ययेनैकवचनं बृहदुक्थः बृहत्स्तोत्राः वाजयुः अन्नकामाः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रियंदुग्धंनकाम्यमजामिजाम्योःसचा ।
घर्मोनवाजजठरोदब्धःशश्वतोदभः ॥ ४ ॥

प्रियम् । दुग्धम् । न । काम्यम् । अजामि । जाम्योः । सचा ।
घर्मः । न । वाजऽजठरः । अदब्धः । शश्वतः । दभः ॥ ४ ॥

जाम्योर्द्यावापृथिव्योःसचासहायभूतोग्निः दुग्धंन पयइव काम्यंकमनीयं अजामि दोषरहितंप्रियंअस्मदीयंस्तोत्रंशृणोतु किंविधोग्निः घर्मोन प्रवर्ग्यइव वाजजठरः वाजोन्नंजठरेयस्यसः घर्मोयथाहव्येनाज्येनपयसा आसिक्तोवाजजठरः तद्वद्वविर्जठरइत्यर्थः अदब्धःशत्रुभिः स्वयमहिंसितः शश्वतः शाश्वतोनित्यः दभः शत्रूणांहिंसकः ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० ५. २. ४. ।

अथपंचमी—

क्रीळंन्नोरश्मआभुवःसंभस्मनावायुनावेविंदानः
ताअंस्यसन्धृषजोनतिग्माःसुसंशितावक्ष्योवक्षणेस्थाः॥५॥११॥

क्रीळंन् । नः । रश्मे । आ । भुवः । सम् । भस्मना । वायुना ।
वेविदानः । ताः । अस्य । सन् । धृषजः । न । तिग्माः । सुऽसंशिताः ।
वक्ष्यः । वक्षणेऽस्थाः ॥ ५ ॥ ११ ॥

हेरश्मे रश्मिमन्नग्ने क्रीळन् वनेषुक्रीडन् भस्मनास्वकार्येणभसितेनवायुनाप्रेरकेणमरुताचसंवेविदानःसम्यक्ज्ञायमानः त्वंनोस्माकं आभुवः अभिमुखोभव वक्षणेस्थाः वक्षणेवह्नौस्थिताः वक्ष्यः हविर्वहन्तीतिवक्ष्योज्वालाः सुसंशिताःसुतीक्ष्णाः धृषजः शत्रूणांधर्षकाः ताज्वालाः अस्ययजमानस्यमम न तिग्माः नतीक्ष्णाः सन् सन्तु अस्तेर्लिटिरूपम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

यमग्नइतिचतुर्ऋचंषष्ठंसूक्तं अत्रीणांप्रयस्वतामार्षं आग्नेयं अंत्यापंक्तिः शिष्टाअनुष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—यमग्नेचतुष्कंप्रयस्वन्तःपंक्त्यंतंहेति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः अग्नेश्चतुर्वीराख्येहीतिद्वितीयेहनीदंसूक्तंआज्यशस्त्रं सूत्रितंच—यमग्नेवाजसातमेतिद्वितीयेहन्याज्यमिति ।

तत्रप्रथमा—

यमंग्नेवाजसातमत्वंचिन्मन्यंसेरयिम् ।
तंनोंगीर्भिःश्रवाय्यंदेवत्रापनयायुजंम् ॥ १ ॥

यम् । अग्ने । वाजऽसातम । त्वम् । चित् । मन्यसे । रयिम् ।
तम् । नः । गीःऽभिः । श्रवाय्यम् । देवऽत्रा । पनय । युजंम् ॥ १ ॥

हेअग्ने हेवाजसातम अत्यन्तमन्नद त्वं यं रयिं धनं अस्माभिर्दीयमानं हवीरूपंधनं मन्यसेबुध्यसे चिदितिपादपूरणः श्रवाय्यंश्रवणीयं प्रशस्यं गीर्भिःस्तुतिभिःयुजं युक्तं नोस्मदीयंहविर्लक्षणंधनं तं देवत्रा देवेषु पनय प्रापयेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

येअ॑ग्ने॒नेरय॑न्तिते॒वृ॒द्धाउ॒ग्रस्य॒शव॑सः ।
अप॒द्वेषो॒अप॒ह्वरो॒न्यव्र॑तस्यसश्चिरे ॥ २ ॥

ये । अ॒ग्ने॒ । न । ई॒रय॑न्ति । ते॒ । वृ॒द्धाः । उ॒ग्रस्य॑ । शव॑सः । अप॑ । द्वेषः॑ । अप॑ । ह्वरः॑ । अ॒न्यऽव्र॑तस्य । स॒श्चि॒रे ॥ २ ॥

हेअग्ने येजनाःवृद्धाः पश्वादिलक्षणैर्धनैःसमृद्धाःसन्तः तेतुभ्यंनेरयन्ति हवींषिनप्रयच्छन्ति तेउग्रस्य अधिकेनशवसोबलेन अन्नेनवा अप अपनीताः बलान्नहीनाभवन्तीत्यर्थः किंच अन्यव्रतस्य अन्यद्वैदिकाद्विभक्तंव्रतंकर्मयस्यतस्यासुरस्यद्वेषः तत्संबंधिनंविरोधं ह्वरोहिंसाच अपसश्चिरे आत्मानं प्रापयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

होता॑रंत्वावृणीमहे॒ग्ने॒दक्ष॑स्य॒साध॑नम् ।
य॒ज्ञेषु॑पू॒र्व्यंगि॒राप्रय॑स्वन्तोहवामहे ॥ ३ ॥

होता॑रम् । त्वा॒ । वृ॒णी॒म॒हे॒ । अग्ने॑ । दक्ष॑स्य । साध॑नम् । य॒ज्ञेषु॑ । पू॒र्व्यम् । गि॒रा । प्रय॑स्वन्तः । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥ ३ ॥

हेअग्ने प्रयस्वन्तोन्नवन्तः एतन्नामकावयं दक्षस्यबलस्यसाधनं साधयितारं त्वां होतारं देवानामाह्वातारंवृणीमहे किंच यज्ञेषु पूर्व्यंमुख्यंत्वां गिरास्तुतिरूपयावाचाहवामहे स्तुमः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

इ॒त्थाय॒थात॑ऊ॒तये॒सह॑सावन्दि॒वेदि॑वे ।
रा॒यऋ॒ताय॑सुक्रतो॒गोभिः॑ष्यामसध॒मादो॑वी॒रैःस्या॑मसध॒मादः॑॥ ४ ॥ १२ ॥

इ॒त्था । यथा॑ । ते॒ । ऊ॒तये॑ । सह॑साऽवन् । दि॒वेऽदि॑वे । रा॒ये । ऋ॒ताय॑ । सु॒क्र॒तो॒ इति॑सुऽक्रतो । गोभिः॑ । स्या॒म॒ । स॒ध॒ऽमादः॑ । वी॒रैः । स्या॒म॒ । स॒ध॒ऽमादः॑ ॥ ४ ॥ १२ ॥

हेसहसावन् बलवन्नग्ने दिवेदिवे अन्वहं वयं ते तव ऊतये रक्षणाय यथास्याम तथा इत्थाइत्थंकुरु हेसुक्रतो राये धनाय ऋताय यज्ञायच यथास्याम तथाकुरु किंच गोभिःसधमादः सहमाद्यन्तः स्याम वीरैःपुत्रैश्चसधमादः सहमाद्यंतःस्याम तथाकुरु ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

मनुष्वत्त्वेतिचतुर्ऋचंसप्तमंसूक्तं आत्रेयस्यससस्यार्षं मनुष्वत्ससइत्यनुक्रमणिका पंक्त्यंतंहेतिपूर्वोक्तत्वादिदमादीनित्रीणिसूक्तानिपंक्त्यन्तानि शिष्टाअनुष्टुभः अग्निर्देवता प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रेयंप्रथमा—

मनुष्वत्त्वानिधीमहिमनुष्वत्समिधीमहि ।
अग्नेमनुष्वदङ्गिरोदेवान्देवयतेयज ॥ १ ॥

मनुष्वत् । त्वा । नि । धीमहि । मनुष्वत् । सम् । इधीमहि ।
अग्ने । मनुष्वत् । अंगिरः । देवान् । देवऽयते । यज ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वा त्वां मनुष्वत् मनुरिवनिधीमहि स्थापयामः मनुःशब्दोमनुपर्यायः नभोंगिरोमनुषांवत्युपसंख्यानमितिभसंज्ञायांरुत्वाभावः मनुष्वत् मनुरिव त्वासमिधीमहि समिन्धिः संदीपयामः हेअंगिरः अंगारात्मकाग्ने देवयते देवकामाय यजमानाय मनुष्वत् मनवे मनोरपत्यायदेवान्यज ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वंहिमानुषेजनेऽग्नेसुप्रीतइध्यसे ।
स्रुचस्त्वायन्त्यानुषक्सुजातसर्पिरासुते ॥ २ ॥

त्वम् । हि । मानुषे । जने । अग्ने । सुऽप्रीतः । इध्यसे । स्रुचः । त्वा ।
यन्ति । आनुषक् । सुऽजात । सर्पिःऽआसुते ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वं मानुषेजने मनुष्यलोके सुप्रीतःस्तोत्रैःसुष्ठुप्रीतःसन् इध्यसे दीप्यसे स्रुचोहविर्भिः संपूर्णाआनुषक् अनुषक्तंयथाभवतितथा त्वा त्वाम् यन्ति प्राप्नुवन्ति हेसुजात हेसर्पिरासुते घृतयुक्तान्नेति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वांविश्वेस॒जोष॑सोदे॒वासोदू॒तमंक्रत ।
स॒प॒र्यन्त॑स्त्वाकवेय॒ज्ञेषु॑दे॒वमीळते ॥ ३ ॥

त्वाम् । वि॒श्वे॑ । स॒ऽजोष॑सः । दे॒वासः॑ । दू॒तम् । अ॒क्र॒त॒ । स॒प॒र्यन्तः॑ ।
त्वा॒ । क॒वे॒ । य॒ज्ञेषु॑ । दे॒वम् । ई॒ळ॒ते॒ ॥ ३ ॥

सजोषसः सहप्रीयमाणाः विश्वेसर्वेदेवासोदेवाः त्वां दूतं अंक्रत अकुर्वन् अतःकारणात् हेकवे क्रान्तदर्शिन् देवंद्योतमानं त्वा त्वां सपर्यन्तःपरिचरन्तोयजमानाः यज्ञेषुईळते देवानाह्वातुंयाचन्ते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

दे॒वंवो॑देवय॒ज्यया॒ग्निमी॑ळीत॒मर्त्यः॑ ।
समि॑द्धःशुक्रदीदिह्यृ॒तस्य॒योनि॒मास॑दःस॒सस्य॒योनि॒मास॑दः ॥४॥१३॥

दे॒वम् । व॒ः । दे॒व॒ऽय॒ज्यया॑ । अ॒ग्निम् । ई॒ळी॒त॒ । मर्त्यः॑ ।
सम्ऽइ॑द्धः । शु॒क्र॒ । दी॒दि॒हि॒ । ऋ॒तस्य॑ । योनि॑म् । आ । अ॒स॒दः॒ ।
स॒सस्य॑ । योनि॑म् । आ । अ॒स॒दः॒ ॥ ४ ॥ १३ ॥

मर्त्योमनुष्यः देवंद्योतमानमग्निं अग्रण्यं वः त्वांदेवयज्यया देवयज्यायै देवयागार्थं ईळीत स्तोतुमर्हति हेशुक्र शोचिष्मन् समिद्धः हविर्भिःप्रवृद्धःसन् दीदिहि दीप्यस्व ऋतस्य सत्यभूतस्य ससस्यऋषेः ममयोनिंःकारणं स्वर्गसाधनं यज्ञस्थानं आसदः देवतारूपेण आसीद आदराऽतिशयद्योतनार्थंपुनर्वचनम् ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

प्रविश्वसाम्नित्विचतुर्ऋचमष्टमंसूक्तं आत्रेयोविश्वसामाऋषिः चतुर्थीपंक्तिः शिष्टाअनुष्टुभः अग्निर्देवता तथाचानुक्रान्तं—प्रविश्वसामृन्विश्वसामेति । उक्तोविनियोगःप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः ।

तत्रेयंप्रथमा—

प्रविश्वसामन्नत्रिवदर्चापावकशोचिषे ।
योअध्वरेष्वीड्योहोतामन्द्रतमोविशि ॥ १ ॥

प्र । विश्वऽसामन् । अत्रिऽवत् । अर्च । पावकऽशोचिषे । यः ।
अध्वरेषु । ईड्यः । होता । मन्द्रऽतमः । विशि ॥ १ ॥

हेविश्वसामन् ऋषेःसंबोधनमेतत् त्वं अत्रिवत् अत्रिरिवपावकशोचिषे शोधकदीप्तये तस्मै अग्नये प्रार्च प्रगाय योग्निःअध्वरेषुईड्यःसर्वैर्यज्वभिःस्तुत्यः होता देवानामाह्वाता विशि जने मन्द्रतमः स्तुत्यतमः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

न्य१ग्निंजातवेदसंदधातादेवमृत्विजम् ।
प्रयज्ञएत्वानुषगद्यादेवव्यचस्तमः ॥ २ ॥

नि । अग्निम् । जातऽवेदसम् । दधात । देवम् । ऋत्विजम् । प्र ।
यज्ञः । एतु । आनुषक् । अद्य । देवव्यचःऽतमः ॥ २ ॥

हेयजमानाः जातवेदसं जातप्रज्ञं जातधनंवा देवं द्योतमानं ऋत्विजं ऋतुयष्टारं अग्निं निदधात निधत्त किंच देवव्यचस्तमः देवानामाप्ततमोयज्ञोयज्ञसाधनं अस्माभिर्दीयमानंहविः आनुषक् अनुषक्तंयथाभवतितथा अद्यास्मिन्नहनि तमग्निंप्रैतु प्रयच्छतु ॥२॥

अथतृतीया—

चिकित्विन्मनसंत्वादेवंमर्तासऊतये ।
वरेण्यस्यतेवसइयानासोअमन्महि ॥ ३ ॥

चिकित्वित्ऽमनसम् । त्वा । देवम् । मर्तासः । ऊतये । वरेण्यस्य ।
ते । अवसः । इयानासः । अमन्महि ॥ ३ ॥

हेअग्ने चिकित्विवज्जानन्मनोयस्यासौचिकित्विन्मनाः तं देवं त्वा त्वां इयानासः उपगच्छन्तोमर्तासोमनुष्यावयं ऊतये रक्षणार्थं वरेण्यस्य संभजनीयस्य ते तव अवसः अवसे तर्पणाय अमन्महि स्तुमः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अग्नेचिकिद्ध्य१स्यनइदंवचःसहस्य ।
तंत्वासुशिप्रदंपतेस्तोमैर्वर्धन्त्यत्रयोगीर्भिःशुंभन्त्यत्रयः॥४॥१४॥

अग्ने । चिकिद्धि । अस्य । नः । इदम् । वचः । सहस्य । तम् । त्वा । सुऽशिप्र । दम्ऽपते । स्तोमैः । वर्धन्ति । अत्रयः । गीःऽभिः । शुंभन्ति । अत्रयः ॥ ४ ॥ १४ ॥

हेअग्ने सहस्य सहसोबलस्यपुत्र नोस्मदीयं अस्येदंपरिचरणं इदंवचः स्तोत्रंच चिकिद्धि जानीहि हेसुशिप्र शोभने शिप्रेहनूनासिकेवायस्यासौसुशिप्रः तस्यसंबोधनंसुशिप्र सुहनो दंपते गृहपते तं त्वां अत्रयोत्रिपुत्राः स्तोमैःस्तोत्रैः वर्धन्ति वर्धयन्ति अत्रयोगीर्भिःशुंभंत्यलंकुर्वन्ति ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अग्नेसहन्तमितिचतुर्ऋचंनवमंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—अग्नेद्युम्नोविश्वचर्षणिरिति । द्युम्नऋषिः चतुर्थीपंक्तिराद्यास्तिस्रोनुष्टुभः अग्निर्देवता प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्दशसूक्तान्तःपातितत्वादुक्तोविनियोगः ।

तत्रेयंप्रथमा—

अग्नेसहन्तमाभरद्युम्नस्यप्रासहारयिम् ।
विश्वायश्चर्षणीरभ्या३सावाजेषुसासहत् ॥ १ ॥

अग्ने । सहन्तम् । आ । भर । द्युम्नस्य । प्रऽसहा । रयिम् । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि । आसा । वाजेषु । ससहत् ॥ १ ॥

हेअग्ने प्रासहा प्रकृष्टेनबलेनसहंतं शत्रूनभिभवन्तं रयिं पुत्रं द्युम्नस्य द्युम्नाय मम ऋषये आभर आहर चतुर्थ्यर्थेषष्ठी एतदेवविवृणोति यःपुत्रः आसा आस्येन स्तोत्रेणयुक्तः सन् वाजेषु युद्धेषु अभि आभिमुख्येनगतान् विश्वाः सर्वान्चर्षणीर्मनुष्यान् शत्रून् ससहद अभिभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तमंग्नेपृतनाषहंरयिंसंहस्वआभंर ।
त्वंहिसत्योअद्भुतोदातावाजंस्यगोमंतः ॥ २ ॥

तम् । अग्ने । पृतनाऽसहंम् । रयिम् । सहस्वः । आ । भर ।
त्वम् । हि । सत्यः । अद्भुतः । दाता । वाजंस्य । गोऽमंतः ॥ २ ॥

हेअग्ने हेसहस्वः बलवन् पृतनासहं पृतनाःसेनाः अभिभवितारं रयिं पुत्रं तं त्वमाभर आहर त्वंहिसत्यःसत्यभूतः अद्भुतोमहान् गोमतः गोभिर्युक्तस्यवाजस्यान्नस्य दाता ॥ २ ॥

अथतृतीया—

विश्वेहित्वासजोषंसोजनांसोवृक्तबर्हिषः ।
होतांरंसद्मंसुप्रियंव्यन्तिवार्यापुरु ॥ ३ ॥

विश्वें । हि । त्वा । सऽजोषंसः । जनांसः । वृक्तऽबंर्हिषः ।
होतांरम् । सद्मंऽसु । प्रियम् । व्यन्ति । वार्या । पुरु ॥ ३ ॥

हेअग्ने सजोषसः सहप्रीयमाणाः वृक्तबर्हिषोलूनबर्हिषोविश्वेसर्वेजनासोजनाः ऋत्विजः सद्मसु यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वातारं प्रियं सर्वेषांप्रीतिकरं त्वा त्वां पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वरणीयानिधनानि व्यंति याचन्ते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सहिष्मांविश्वचंर्षणिरभिमांतिसहोंदधे ।
अग्नंएषुक्षयेष्वारेवन्नंःशुक्रदीदिहिद्युमत्पांवकदीदिहि ॥ ४ ॥ १५ ॥

सः । हि । स्म । विश्वऽचंर्षणिः । अभिऽमांति । सहंः ।
दधे । अग्नें । एषु । क्षयेषु । आ । रेवत् । नः । शुक्र ।
दीदिहि । द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ४ ॥ १५ ॥

हेअग्ने सः लोकेषुप्रसिद्धोविश्वचर्षणिर्ऋषिः अभिमाति शत्रूणांहिंसकंसहोबलंदधे धारयतु हेशुक्र शोचिष्मन् त्वं नोऽस्मदीयेषुक्षयेषुगृहेषुरेवत् धनयुक्तंयथाभवतितथाआदीदिहि आदीप्यस्व हेपावक पापानांशोधक अग्ने त्वं द्युमत् दीप्तियुक्तं यशोयुक्तंच दीदिहि दीप्यस्व ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अग्नेत्वंनइतिचतुर्ऋचंदशमंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—अग्नेत्वंगौपायनालौपायनावाबन्धुःसुबन्धुश्रुतबन्धुर्विप्रबन्धुश्चैकर्चाद्विपदमिति। विंशतिकाद्विपदाविराजइत्युक्तत्वाच्चतस्रोद्विपदाविराजः बन्धुःसुबन्धुःश्रुतबन्धुर्विप्रबन्धुश्चक्रमेणचतसृणामृषयः तेचगौपायनालौपायनावा अग्निर्देवता महापितृयज्ञेआहवनीयंप्रतिगच्छन्तऋत्विजःइदंसूक्तंजपेयुः तथाचसूत्रितं—अथैनमभिसमायन्ति माप्रगामाग्नेत्वंनइतिजपन्तइति। दशरात्रेषष्ठेहनितृतीयसवनेमैत्रावरुणस्यअग्नेत्वमितिद्वे तंत्वाशोचिष्ठेत्येका एवंमिलितोद्वैपदस्तृचःस्तोत्रियःतथैवसूत्रितं—अग्नेत्वंनोअन्तमोग्नेभवसुषमिधेति।

तत्रेमेप्रथमाद्वितीये—

अग्ने॒त्वंनो॒अन्त॑मउ॒तत्रा॒ताशि॒वोभ॑वावरू॒थ्यः॑ ।
वसु॑र॒ग्निर्वसु॑श्रवा॒अच्छा॑नक्षिद्यु॒मत्त॑मंर॒यिंदाः॑ ॥ १ ॥ २ ॥

अग्ने॑ । त्वम् । नः॒ । अन्त॑मः । उ॒त । त्रा॒ता । शि॒वः । भ॒व ।
व॒रू॒थ्यः॑ । वसुः॑ । अ॒ग्निः । वसु॑ऽश्रवाः । अच्छ॑ । न॒क्षि॒ ।
द्यु॒मत्ऽतमम् । र॒यिम् । दाः॒ ॥ १ ॥ २ ॥

हेअग्ने वरूथ्यः वरणीयः संभजनीयः यद्वा वरूथैःपरिधिभिर्वृतस्त्वंनोस्माकंअंतिमोन्तिकतमोभव उतापिच त्राता रक्षकः शिवः सुखकरश्चभव वसुर्वासकोग्निःसर्वेषामग्रणीः वसुश्रवाः व्याप्तान्नस्त्वं अच्छ आभिमुख्येनक्षि अस्मान्व्याप्नुहि द्युमत्तमं अतिशयेनदीप्तिमत् रयिं पश्वादिलक्षणंधनं दाः अस्मभ्यंदेहि ॥ १ ॥ २ ॥

अथतृतीयाचतुर्थ्यौ—

सनो॑बोधिश्रु॒धीहव॑मुरु॒ष्याणो॑अघाय॒तःसम॑स्मात् ।
तंत्वा॑शोचिष्ठदीदिवःसु॒म्नाय॑नू॒नमी॑महे॒सखि॑भ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥ १६ ॥

सः । नः । बोधि । श्रुधि । हवम् । उरुष्य । नः । अघऽयतः ।
समस्मात् । तम् । त्वा । शोचिष्ठ । दीदिऽवः । सुम्नाय ।
नूनम् । ईमहे । सखिऽभ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥ १६ ॥

हेअग्ने सत्वंनोस्मान्बोधि बुध्यस्व हवमस्मदीयमाह्वानंश्रुधि शृणु अघायतः अघमिच्छतः समस्मात् सर्वस्मात् जनात् नोस्मान्उरुष्य रक्ष हेशोचिष्ठ अतिशोचिष्मन् दीदिवः स्वतेजोभिर्दीप्ताग्ने तं त्वा त्वां सुम्नाय सुखाय सुम्नमितिसुखनाम तदर्थंसखिभ्यःसमानख्यातिभ्यः पुत्रेभ्यः तदर्थंच नूनं ईमहे याचामहे ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अच्छावोअग्निमितिनवर्चमेकादशंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—अच्छा॑त्रोनववसूयवआनुष्टुभमिति । आत्रेयावसूयुनामानऋषयः अनुष्टुप् मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः प्रातःसवनेअच्छावाकवदस्वेत्युक्ते अच्छावोअग्निमवसइतितृचमनुब्रूयात् तथाचसूत्रितं—अच्छावोअग्निमवसइतितृचमन्वाहेति ।

तत्रेयंप्रथमा—

अच्छावोअग्निमवसेदेवंगासिसनोवसुः ।
रासत्पुत्रऋषूणामृतावापर्षतिद्विषः ॥ १ ॥

अच्छ । वः । अग्निम् । अवसे । देवम् । गासि । सः । नः । वसुः ।
रासत् । पुत्रः । ऋषूणाम् । ऋतऽवा । पर्षति । द्विषः ॥ १ ॥

हेवसूयवः वोयूयं देवमग्निं अवसे रक्षणाय अच्छगासि अभिगायत वसुः अग्निहोत्रार्थंयजमानानांगृहेवासयितासोग्निर्नोस्मभ्यंरासत् कामान्ददातु ऋषूणामृषीणांपुत्रः ऋषिभिर्मन्थनेनजनितत्वात् पुत्रउपचर्यते ऋतावा ऋतावान् सत्यवानुदकवान्वासोग्निः द्विषः अस्माकं शत्रून्पर्षति पारयतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सहिसत्योयंपूर्वेचिद्देवासश्चिद्यमीधिरे ।
होतारंमन्द्रजिह्वमित्सुदीतिभिर्विभावसुम् ॥ २ ॥

सः । हि । सत्यः । यम् । पूर्वे । चित् । देवासः । चित् ।
यम् । ईधिरे । होतारम् । मन्द्रऽजिह्वम् । इत् । सुदीतिऽभिः ।
विभाऽवसुम् ॥ २ ॥

पूर्वेचित्पूर्वेमहर्षयः होतारं देवानामाह्वातारं मन्द्रजिह्वं हविषांप्रदानेनदेवानांमादयित्री जिह्वायस्यसः तं यद्वा मोदनजिह्वं तथाहयास्कः—मन्द्रजिह्वंमंदनजिह्वंमोदनजिह्वमितिवेति । सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावसुं प्रभाधनं यमग्निमीधिरे समैन्धत देवासश्चिच्च देवा- अपियमग्निमीधिरे समैन्धत सह्यग्निःसत्योभवति सत्यप्रतिश्रवोभवति इदितिपूरणः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सनोधीतीवरिष्ठयाश्रेष्ठयाचसुमत्या ।
अग्नेरायोदिदीहिनःसुवृक्तिभिर्वरेण्य ॥ ३ ॥

सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुऽमत्या । अग्ने ।
रायः । दिदीहि । नः । सुवृक्तिऽभिः । वरेण्य ॥ ३ ॥

सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः स्तूयमान वरेण्य वरणीय हेअग्ने सत्वंवरिष्ठयां वरतमेन श्रेष्ठया अतिशयेनप्रशस्येननोधीती धीत्या अस्मदीयेनपरिचरणात्मकेनकर्मणा सुमत्याच सुमतिरि- तिशस्त्रमुच्यते शस्त्रेणचप्रीतःसन् रायोधनानिनोस्मभ्यं दीदिहि देहि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अग्निर्देवेषुराजत्यग्निर्मर्तेष्वाविशन् ।
अग्निर्नोहव्यवाहनोग्निंधीभिःसपर्यत ॥ ४ ॥

अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मर्तेषु । आऽविशन् ।
अग्निः । नः । हव्यऽवाहनः । अग्निम् । धीभिः । सपर्यत ॥ ४ ॥

योग्निर्देवेषु देवानांमध्येराजति देवतारूपेणप्रकाशते योग्निर्मर्तेषु मनुष्येषु आविशन् आ- हवनीयादिरूपेणप्रविष्टोभवति योग्निर्नोस्माकंहव्यवाहनोभवति अस्मदीयेषुयज्ञेषुदेवतार्थं ह- व्यानांवोढाभवति हेयजमानाः तमग्निंधीभिःस्तुतिभिःसपर्यत परिचरत ॥ ४ ॥

---

१ नि० ६. २३. ।

पुत्रकामेष्ट्यांअग्निस्तुविश्रवस्तममितिद्वेस्विष्टकृतोयाज्यानुवाक्ये सूत्रितंच—अग्निस्तुविश्रवस्तममितिद्वेसंयाज्येइति ।

अथपंचमी—

अ॒ग्निस्तु॑विश्र॑वस्तमंतु॒विब्र॑ह्माणमु॒त्तमम् ।
अ॒तूर्तंश्रा॑व॒यत्प॑तिंपु॒त्रंद॑दातिदा॒शुषे॑ ॥ ५ ॥ १७ ॥

अ॒ग्निः । तु॒वि॒श्र॑वःऽतमम् । तु॒वि॒ऽब्र॑ह्माणम् । उ॒त्ऽत॒मम् । अ॒तूर्त॑म् । श्र॒व॒यत्ऽप॑तिम् । पु॒त्रम् । द॒दा॒ति॒ । दा॒शुषे॑ ॥ ५ ॥ १७ ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तमं अतिशयेनबह्वन्नं तुविब्रह्माणं बहुस्तोत्रं उत्तममुत्कृष्टं अतूर्तं शत्रुभिरहिंसितं श्रावयत्पतिं श्रावयति विश्रुतान्करोति पतीन् पालयितॄन्पितॄन्निति स्वकर्मणापितॄणांमख्यापकइतिश्रावयत्पतिः तथाविधं पुत्रं दाशुषेहवींषिदत्तवतेयजमानाय ददातिददातु॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी—

अ॒ग्निर्द॑दाति॒सत्प॑तिंसा॒साह॒योयु॒धानृभिः॑ ।
अ॒ग्निरत्यं॑रघु॒ष्यदं॒जेता॑र॒मप॑राजितम् ॥ ६ ॥

अ॒ग्निः । द॒दा॒ति॒ । सत्ऽप॑तिम् । स॒साह॑ । यः । यु॒धा । नृऽभिः॑ । अ॒ग्निः । अत्य॑म् । र॒घु॒ऽस्यद॑म् । जेता॑रम् । अप॑राऽजितम् ॥ ६ ॥

यःपुनः युधा युद्धेन नृभिःपरिजनैःससाह शत्रूनभिभवति सत्पतिं सतांपालयितारं तथाविधंपुत्रं अग्निर्ददाति अस्मभ्यंददातु किंचाग्निः रघुष्यदं रघुःलघुःस्यदोजवोयस्यतं जेतारंशत्रूणां अपराजितंशत्रुभिः अत्यं अततिसततंगच्छतीत्यत्योश्वःतंददातु ॥ ६ ॥

अश्वमेधेपौष्ण्यामिष्टौ यद्वाहिष्ठमितियाज्या सूत्रितंच—यद्वाहिष्ठंतदग्नयइतिसंयाज्येति ।

सैषासप्तमी—

यद्वाहि॑ष्ठं॒तद॒ग्नये॑बृ॒हद॑र्चविभावसो ।
महि॑षीव॒त्वद्र॒यिस्त्वद्वाजा॒उदी॑रते ॥ ७ ॥

यत् । वाहिष्ठम् । तत् । अग्नये । बृहत् । अर्च ।
विभावसो इति विभाऽवसो । महिषीऽइव । त्वत् ।
रयिः । त्वत् । वाजाः । उत् । ईरते ॥ ७ ॥

वाहिष्ठं वोढृतमं यत्स्तोत्रं तदग्नये क्रियते अतोहेविभावसो प्रभाधनाग्ने बृहत् बहुलं धनं अर्च अस्मभ्यंप्रयच्छ कथमस्यान्नधनप्रदातृत्वमित्यपेक्षायामाह यतः त्वत् त्वत्तः सकाशात् महिषीमहती रयिर्धनं उदीरते उद्गच्छति वाजाःअन्नानिच त्वत् उदीरते उद्गच्छन्ति इवेतिपूरणः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तवद्युमन्तोअर्चयोग्रावेवोच्यतेबृहत् ।
उतोतेतन्यतुर्यथास्वानोअर्तत्मनादिवः ॥ ८ ॥

तव । द्युऽमन्तः । अर्चयः । ग्रावाऽइव । उच्यते । बृहत् ।
उतो इति । ते । तन्यतुः । यथा । स्वानः । अर्त । त्मना । दिवः ॥ ८ ॥

हेअग्ने तवअर्चयोरश्मयः द्युमन्तोदीप्तिमन्तोभवन्ति बृहत् महत् त्वं ग्रावेव अभिषवग्रावेव उच्यते स्तूयसे उतअपिच त्मना आत्मना दिवोद्योतमानस्यतेतवस्वानःशब्दः तन्यतुर्यथामेघगर्जितमिवअर्तउद्गच्छति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

एवाँअग्निंवसूयवःसहसानंववन्दिम ।
सनोविश्वाअतिद्विषःपर्षन्नावेवसुक्रतुः ॥ ९ ॥ १८ ॥

एव । अग्निम् । वसुऽयवः । सहसानम् । ववन्दिम । सः । नः ।
विश्वाः । अति । द्विषः । पर्षत् । नावाऽइव । सुऽक्रतुः ॥ ९ ॥ १८ ॥

वसूयवोवसुकामावयंसहसानंमस्माकंबलमिवाचरंतमग्निं एवमुक्तप्रकारेण ववन्दिम स्तुमः सुक्रतुः शोभनकर्मासोग्निर्नोस्मान् विश्वाः सर्वान् द्विषःशत्रून् अतिपर्षत् अतिपारयतु कथमिव नावासाधनेननसिंधुमिव ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अग्नेपावकेतिनवर्चंद्वादशंसूक्तं वसूयवऋषयः गायत्रीछन्दः अग्निर्देवता तथाचानुक्रान्तम्—अग्नेगायत्रमिति। प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौगायत्रेछंदसिआश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच—अग्नेपावकदूतंवइतिसूक्तेइति। आधानेद्वितीयायामिष्टौप्रथमस्यहविषोग्नेपावकेत्येशायाज्या सूत्रितंच—सनःपावकदीदिवोग्नेपावकरोचिषेति।

तत्रेयंप्रथमा—

अग्नेपावकरोचिषामन्द्रयादेवजिह्वया। आदेवान्वक्षियक्षिच ॥ १ ॥

अग्ने। पावक। रोचिषा। मन्द्रया। देव। जिह्वया। आ।
देवान्। वक्षि। यक्षि। च ॥ १ ॥

हेपावक शोधक रोचिषा स्वदीप्त्या मन्द्रया देवानांमादयित्र्या जिह्वयाच हेदेव द्योतमानाग्ने देवानावक्षि यज्ञार्थमावह यक्षिच तान्यज ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तंत्वाघृतस्नवीमहेचित्रभानोस्वर्दृशम्। देवाँआवीतयेवह ॥ २ ॥

तम्। त्वा। घृतस्नो इति घृतऽस्नो। ईमहे। चित्रभानो इति चित्रऽभानो। स्वःऽदृशम्। देवान्। आ। वीतये। वह ॥ २ ॥

हेघृतस्नो घृतस्यप्रेरक यद्वा घृतेनजनित हेचित्रभानो चित्रानानाविधाभानवोरश्मयोयस्यासौचित्रभानुः तस्यसंबोधनं स्वर्दृशं सर्वस्यद्रष्टारं तं त्वा त्वांईमहे याचामहे अतोवीतयेहविषां भक्षणायदेवानावह ॥ २ ॥

अथतृतीया—

वीतिहोत्रंत्वाकवेद्युमन्तंसमिधीमहि। अग्नेबृहन्तमध्वरे ॥ ३ ॥

वीतिऽहोत्रम्। त्वा। कवे। द्युऽमन्तम्। सम्। इधीमहि।
अग्ने। बृहन्तम्। अध्वरे ॥ ३ ॥

हेकवे कान्तदर्शिन् अग्ने वीतिहोत्रं क्रांतयज्ञं यद्वा प्रिययज्ञं द्युमन्तं दीप्तिमन्तं बृहन्तं महान्तं त्वा त्वां अध्वरेयज्ञे समिधीमहि समिद्धिःसंदीपयामः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अग्नेविश्वेभिरागहिदेवेभिर्हव्यदातये । होतारंत्वावृणीमहे ॥ ४ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये ।
होतारम् । त्वा । वृणीमहे ॥ ४ ॥

हेअग्ने विश्वेभिःसर्वैः देवेभिःदेवैः सह त्वं हव्यदातये हविषांदात्रे यजमानाय तदर्थं आगहि यज्ञंप्रत्यागच्छ यतः होतारंदेवानामाह्वातारं त्वा त्वां वृणीमहे प्रार्थयामहे ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

यजमानायसुन्वतआग्नेसुवीर्यंवह । देवैरासत्सिबर्हिषि ॥ ५ ॥ १९ ॥

यजमानाय । सुन्वते । आ । अग्ने । सुऽवीर्यम् । वह ।
देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥ ५ ॥ १९ ॥

हेअग्ने सुन्वते अभिषवंकुर्वतेयजमानाय सुवीर्यंशोभनं बलं आवह प्रापय किंच देवैः सहबर्हिषियज्ञे आसत्सि आसीदेति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी—

समिधानःसहस्रजिदग्नेधर्माणिपुष्यसि । देवानांदूतउक्थ्यः ॥ ६ ॥

सम्ऽइधानः । सहस्रऽजित् । अग्ने । धर्माणि ।
पुष्यसि । देवानाम् । दूतः । उक्थ्यः ॥ ६ ॥

हेसहस्रजित् सहस्रजेतरग्ने समिधानः हविर्भिःसमिध्यमानः उक्थ्यः प्रशस्यस्त्वं देवानांदूतःसन् धर्माणि नः कर्माणि यज्ञादिक्रियाः पुष्यसि पोषयसि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

न्य१ग्निंजातवेदसंहोत्रवाहंयविष्ठ्यम् । दधातादेवमृत्विजम् ॥ ७ ॥

नि । अग्निम् । जातऽवेदसम् । होत्रऽवाहम् । यविष्ठ्यम् ।
दधात । देवम् । ऋत्विजम् ॥ ७ ॥

हेयजमानाः जातवेदसं जातानिभूतानिवेत्तीतिजातवेदाः तं होत्रवाहं होत्रस्ययज्ञस्य वोढारं यविष्ठंयुवतमं देवं द्योतमानं ऋत्विजं ऋतौयष्टारं अग्निंनिदधात निधत्त ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

प्रयज्ञएत्वानुषगद्यादेवव्यंचस्तमः । स्तृणीतबर्हिरासदे ॥ ८॥

प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक् । अद्य । देवव्यंचःऽतमः ।
स्तृणीत । बर्हिः । आऽसदे ॥ ८ ॥

अद्यास्मिन्नहनि देवव्यचस्तमः देवैःप्रकाशमानैःस्तोतृभिर्व्याप्ततमोयज्ञोयज्ञसाधनंहविरानुषक् अनुषक्तंयथाभवतितथाप्रैतु देवान्गच्छतु हेऋत्विजः आसदे अग्नेरासदनार्थं बर्हि स्तृणीत ॥ ८ ॥

अथनवमी—

एदंमरुतोअश्विनामित्रःसीदन्तुवरुणः । देवासःसर्वयाविशा ॥९॥२०॥

आ । इदम् । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदन्तु । वरुणः ।
देवासः । सर्वया । विशा ॥ ९ ॥ २० ॥

मरुतोमरुद्गणाः अश्विना अश्विनौ देवानांभिषजौ मित्रःसूर्योवरुणश्च देवासः एते सर्वेदेवाः सर्वयाविशा समस्तेनस्वीयेनपरिजनेन सार्धमिदंबर्हिःसीदन्तु आसीदन्तु ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अनस्वन्तेतिषळृचंत्रयोदशंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—अनस्वन्ताषट् त्रैवृष्णपौरुकुत्स्यौद्वौ त्र्यरुणत्रसदस्यूराजानौ भारतश्चाश्वमेधोन्त्यास्तिस्रोनुष्टुभोनात्मात्मनेदध्यादितिसर्वास्वर्ग्निके चिदंत्यैन्द्राग्नीइति । त्रिवृष्णस्यपुत्रस्त्र्यरुणः पुरुकुत्सस्यपुत्रस्त्रसदस्युः भरतस्यपुत्रोश्वमेधःएतेत्रयोपिराजानः संभूयास्यसूक्तस्यऋषयः यद्वात्रिरेवऋषिः आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः चतुर्थ्याद्यास्तिस्रोनुष्टुभःषष्ठीन्द्राग्निदेवत्या शिष्टाःपंचाग्नेय्यः विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रेयंप्रथमा—

अनस्वन्तासत्पतिर्मामहेमेगावाचेतिष्ठोअसुरोमघोनः ।
त्रैवृष्णोअग्नेदशभिःसहस्रैर्वैश्वानरत्र्यरुणश्चिकेत ॥ १ ॥

अनस्वन्ता । सत्ऽपतिः । ममहे । मे । गावा । चेतिष्ठः ।
असुरः । मघोनः । त्रैऽवृष्णः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः ।
वैश्वानर । त्रिऽअरुणः । चिकेत ॥ १ ॥

अत्रीराजर्षीणांदानमग्नेःपुरतोनेनसूक्तेनावर्णयत् हेवैश्वानर विश्वेषांनराणांनेतः अग्ने सत्पतिः सतांपालयिताचेतिष्ठोज्ञातृतमः असुरोबलवान् मघोनः मघवाधनवान् प्रथमार्थेङसि त्रैवृष्णः त्रिवृष्णपुत्रः त्र्यरुणःत्र्यरुणइतिनामाराजर्षिः अनस्वन्ता अनस्वन्तौ अनसाशकटेनसंपृक्तौ गावा गावौ अनड्वाहौ गवांहिरण्यानांवादशभिःसहस्रैःसहमेमह्यंममहे ददौ महिदानेसराजर्षिः चिकेत सर्वैर्जनैरनेनदानेनज्ञायते ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

योमेशताचविंशतिंचगोनांहरीचयुक्तासुधुराददाति ।
वैश्वानरसुष्टुतोवावृधानोग्नेयच्छत्र्यरुणायशर्म ॥ २ ॥

यः । मे । शता । च । विंशतिम् । च । गोनाम् । हरी इति । च ।
युक्ता । सुऽधुरा । ददाति । वैश्वानर । सुऽस्तुतः । ववृधानः । अग्ने ।
यच्छ । त्रिऽअरुणाय । शर्म ॥ २ ॥

यस्त्र्यरुणः शता शतानि सुवर्णानांगोनांगवांविंशतिंचयुक्ता रथेनयुक्तौ सुधुरा सुधुरौ सुष्ठुधुरंवहन्तौ हरी अश्वौच मे मह्यं ददाति अददात् हेवैश्वानर अग्ने सुष्टुतः अस्माभिःसम्यक्स्तुतः ववृधानोहविर्भिर्वर्धमानः त्वं तस्मै त्र्यरुणाय शर्म सुखं यच्छ प्रयच्छ ॥ २ ॥

अथतृतीया–

एवातेअग्नेसुमतिंचकानोनविष्ठायनवमंत्रसदस्युः ।
योमेगिरस्तुविजातस्यपूर्वीर्युक्तेनाभित्र्यरुणोगृणाति ॥ ३ ॥

एव । ते । अग्ने । सुऽमतिम् । चकानः । नविष्ठाय । नवमम् ।
त्रसदस्युः । यः । मे । गिरः । तुविऽजातस्य । पूर्वीः । युक्तेन ।
अभि । त्रिऽअरुणः । गृणाति ॥ ३ ॥

यस्त्र्यरुणः तुविजातस्य बह्वपत्यस्य मे पूर्वीर्बह्वीः गिरः स्तुतीः श्रुत्वामीतःसन् युक्तेनाभियुक्तेनमनसा अभिगृणाति इदंगृहाणेदंगृहाणेतियथामांब्रवीति एव एवं हे- अग्ने नविष्ठायं अत्यन्तंस्तुत्याय ते तुभ्यं नवभं नवतमांसुमतिंस्तुतिंचकानः कामयमान- स्त्रसदस्युरपिइदंगृहाणेदंगृहाणेतिमांमार्थितवान् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

योमइतिंप्रवोचत्यश्वंमेधायसूरयें ।
दददृचासनिंयतेददन्मेधामृतायते ॥ ४ ॥

यः । मे । इतिं । प्रऽवोचति । अश्वंऽमेधाय । सूरयें । ददत् ।
ऋचा । सनिम् । यते । ददत् । मेधाम् । ऋतऽयते ॥ ४ ॥

योभिक्षमाणोर्थीसूरयेप्रेरकाय धनानांदात्रेवा अस्मै अश्वमेधाय राजर्षये मे मह्यं देहीति प्रवोचति प्रब्रवीति योश्वमेधंधनानिभिक्षतइत्यर्थः ऋचाग्नेःस्तोत्रेणसहयते आत्मनःसमीपंगच्छ- ते तस्मै अर्थिने अश्वमेधः सनिं धनं ददत् ददाति हेअग्ने ऋतायते यज्ञमिच्छते तस्मै अश्व- मेधायमेधांयज्ञविषयांप्रज्ञां ददत् देहि ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

यस्यंमापरुषाःशतमुद्धर्षयन्त्युक्षणः ।
अश्वंमेधस्यदानाःसोमांइवत्र्याशिरः ॥ ५ ॥

यस्य । मा । परुषाः । शतम् । उत्ऽहर्षयन्ति । उक्षणः ।
अश्वंऽमेधस्य । दानाः । सोमाःऽइव । त्रिऽआशिरः ॥ ५ ॥

यस्य येन अश्वमेधस्याश्वमेधेन दानादत्ताःपरुषाःकामानांपूरकाःशतमुक्षणः उक्षाणो- बलीवर्दाः मा मां उद्धर्षयन्ति उत्कर्षेणहर्षयन्ति हेअग्ने ते उक्षाणःत्र्याशिरः दधिसक्तुपयो- रूपास्तिस्रआशिरः अधिश्रयणसाधनभूतायेषांतेत्र्याशिरः सोमाइव तवप्रीणनायभवन्तु ॥५॥

अथषष्ठी–

इन्द्राग्नीशतदाव्न्यश्वंमेधेसुवीर्यम् ।
क्षत्रंधारयतंबृहद्दिविसूर्यमिवाजरम् ॥ ६ ॥ २१ ॥

इन्द्राग्नी इति । शतऽदाव्नि । अश्वऽमेधे । सुऽवीर्यम् । क्षत्रम् ।
धारयतम् । बृहत् । दिवि । सूर्यम्ऽइव । अजरम् ॥ ६ ॥ २१ ॥

हेइन्द्राग्नी शतदाव्नि॰शतमपरिमितमर्थिभ्योधनंददातीतिशतदावा तस्मिन्नश्वमेधेराजर्षौ सुवीर्यं शोभनवीर्यसहितं बृहन्महत् अजरं जरारहितं क्षत्रं धनं धारयतं निधारयतं कथमिव दिव्यंतरिक्षे सूर्यमिव ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

समिद्धोअग्निरितिषळृचंचतुर्दशंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—समिद्धोविश्ववारात्रेयीत्रिष्टुजगतीत्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्र्याविति । अत्रिगोत्रोत्पन्नाविश्ववारानामिकाअस्यसूक्तस्यऋषिः आद्यातृतीयेत्रिष्टुभौ द्वितीयाजगती चतुर्थ्यनुष्टुप् अंत्येगायत्र्यौ अग्निर्देवता सूक्तविनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

समिद्धोअग्निर्दिविशोचिरश्रेत्प्रत्यङ्ङुषसमुर्वियाविभाति ।
एतिप्राचीविश्ववारानमोभिर्देवाँईळानाहविषाघृताची ॥ १ ॥

सम्ऽइद्धः । अग्निः । दिवि । शोचिः । अश्रेत् । प्रत्यङ् । उषसम् ।
उर्विया । वि । भाति । एति । प्राची । विश्वऽवारा । नमःऽभिः ।
देवान् । ईळाना । हविषा । घृताची ॥ १ ॥

समिद्धः सम्यक्दीप्तोग्निः दिवि द्योतमानेन्तरिक्षे शोचिस्तेजः अश्रेत् श्रयति तथा उषसं प्रत्यङ्ङुषसमभिमुखःसन् उर्विया उरु विस्तीर्णं विभाति विशेषेणभ्राजते नमोभिः स्तोत्रैः देवान् इन्द्रादीन् ईळाना स्तुवती हविषापुरोडाशादिलक्षणेनयुक्तया घृताची घृताच्या स्रुचा सहिता विश्ववारा सर्वमपिपापरूपंशत्रुंवारयित्री एतन्नामिका प्राची प्राङ्मुखी सती एति एवंभूतमग्निंप्रतिगच्छति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सुमिध्यमानोअमृतस्यराजसिहविष्कृण्वन्तंसचसेस्वस्तये ।
विश्वंसधत्तेद्रविणंयमिन्वस्यातिथ्यमग्नेनिचधत्तइत्पुरः ॥ २ ॥

सम्ऽइध्यमानः । अमृतस्य । राजसि । हविः । कृण्वन्तम् । सचसे । स्वस्तये । विश्वम् । सः । धत्ते । द्रविणम् । यम् । इन्वसि । आतिथ्यम् । अग्ने । नि । च । धत्ते । इत् । पुरः ॥ २ ॥

हेअग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वं अमृतस्योदकस्यराजसि ईशिषे तथा हविष्कृण्वंतंपुरोडाशादिहविष्कर्तारं यजमानं स्वस्तये अविनाशाय सचसेसेवसे किंच यं यजमानं इन्वसि गच्छसि यजमानः विश्वं समस्तं द्रविणं पश्वादिलक्षणंधनं धत्ते धारयति अपिच हेअग्ने आतिथ्यं अतिथिरूपस्यतव योग्यं हविः पुरइव पुरस्तादेवनिधत्तेच स्थापयतिच ॥ २ ॥

पवित्रेष्ट्यांस्विष्टकृतोग्नेशर्धेतियाज्या सूत्र्यतेहि—जुष्टोदमूनाअग्नेशर्धमहतेसौभगायेति संयाज्येइति । साकमेधेषुमरुद्भ्यःक्रीडिभ्यःपुरोडाशंसप्तकपालंइत्यत्राप्येषैवस्विष्टकृतोयाज्या सूत्रितंच—जुष्टोदमूनाअग्नेशर्धमहतेसौभगायेतिसंयाज्येइति ।

सैषातृतीया—

अग्नेशर्धमहतेसौभगायतवद्युम्नान्युत्तमानिसन्तु ।
संजास्पत्यंसुयममाकृणुष्वशत्रूयतामभितिष्ठामहांसि ॥ ३ ॥

अग्ने । शर्ध । महते । सौभगाय । तव । द्युम्नानि । उत्ऽतमानि । सन्तु । सम् । जाःऽपत्यम् । सुऽयमम् । आ । कृणुष्व । शत्रुऽयताम् । अभि । तिष्ठ । महांसि ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वं महते प्रभूताय सौभगाय अस्माकं शोभनधनलाभाय शर्ध शत्रून्सहस्व तथा तवसंबन्धीनिद्युम्नानिधनानितेजांसिवा उत्तमान्युत्कृष्टानिसन्तु भवन्तु किंच हेअग्ने संजास्पत्यं जाः जायाचपतिश्चजायापती तयोःकर्मजास्पत्यम् तत्सुयमं सुष्ठु नियमनोपेतं अन्योन्यसंश्लिष्टमित्यर्थः समाकृणुष्व सम्यक्कुरुष्व अपिच शत्रूयतां शत्रुमात्मनइच्छतां सपत्नानां महांसितेजांसिअभितिष्ठ आक्रमस्व ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

समिद्धस्यप्रमहसोग्नेवन्देतवश्रियम् ।
वृषभोद्युम्नवाँअसिसमध्वरेष्विध्यसे ॥ ४ ॥

सम्ऽइद्धस्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वन्दे । तव । श्रियम् । वृषभः ।
द्युम्नऽवान् । असि । सम् । अध्वरेषु । इध्यसे ॥ ४ ॥

हेअग्ने समिद्धस्य-प्रवृद्धस्य प्रमहसः प्रकृष्टतेजसस्तवसंबन्धिनींश्रियंदीप्तिंवन्दे अहं यजमानःस्तौमि वृषभः कामानांवर्षिता त्वं द्युम्नवानसि धनवान्भवसि अध्वरेयज्ञेपुरभिध्यसे सम्यक्दीप्यसे ॥ ४ ॥

दर्शपूर्णमासयोःसमिद्धोअग्नआहुतेतिद्वेसामिधेन्यौ सूत्रितंच—समिद्धोअग्नआहुतेति-द्वेइति ।

सैषापंचमी—

समिद्धोअग्नआहुतदेवान्यक्षिस्वध्वर । त्वंहिहव्यवाळसि ॥ ५ ॥

सम्ऽइद्धः । अग्ने । आऽहुत । देवान् । यक्षि । सुऽअध्वर । त्वम् ।
हि । हव्यऽवाट् । असि ॥ ५ ॥

हेआहुत यजमानैरासमन्ताद्धुत हेस्वध्वर शोभनयज्ञोपेत हेअग्ने समिद्धः सम्यग्दी-प्तस्त्वं देवान् द्योतमानानिन्द्रादीन् यक्षि यजस्व हियस्मात्कारणात् हेअग्ने त्वंहव्यवाडसि हव्यानांवोढाभवसि अतःकारणाद्देवान्यजस्वेतिसंबंधः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

आजुहोतादुवस्यताग्निंप्रयत्यध्वरे । वृणीध्वंहव्यवाहनम् ॥ ६ ॥ २२ ॥

आ । जुहोत । दुवस्यत । अग्निम् । प्रऽयति । अध्वरे । वृणीध्वम् ।
हव्यऽवाहनम् ॥ ६ ॥ २२ ॥

हेऋत्विजोयूयं अध्वरे अस्मदीययागे प्रयति प्रवृत्तेसति हव्यवाहनं हविषांवोढारं एतन्नामकमाग्निं आजुहोत आसमंताज्जुहोत तथा दुवस्यत परिचरत वृणीध्वंसंभजध्वंच हव्यवा-हनंहव्यवाहननामकस्यैवाग्नेर्देवतासंबन्धोयजमानैर्वरणीयत्वंचतैत्तिरीयेस्पष्टमाम्नातं—त्रयोवाअ-

अयोहव्यवाहनोदेवानांकव्यवाहनःपितृणांसहरक्षाअसुराणांतएतर्ह्यांशंसंतेमावरिष्यतेभांमिति। वृणीध्वंहव्यवाहनमित्याहयएवदेवानांतंवृणीतइति ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

त्र्यर्यमेतिपंचदशर्चंपंचदशंसूक्तं. अत्रानुक्रमणिका—त्र्यर्यमापंचोनागौरिवीतिःशाक्त्यऐन्द्रमुशनायदौशनसौ॰पादइति। शक्तिगोत्रोत्पन्नोगौरिवीतिर्नामऋषिः अनुक्तत्वात्रिष्टुप् इन्द्रोदेवता मंडलादिपरिभाषयानिवृत्तत्वावउशनायत्सहस्यैरितिपादऔशनसः ऐन्द्रोवा आभिप्लविकेतृतीयेहनिमरुत्वतीयेएतन्निविद्धानं सूत्रितंच—तृतीयस्यत्र्यर्यमायोजातएवेतिमाध्यंदिनइति।

तत्रप्रथमा—

त्र्यर्यमामनुषोदेवतातात्रीरोचनादिव्याधारयन्त।
अर्चन्तित्वामरुतःपूतदक्षास्त्वमेषामृषिरिन्द्रासिधीरः ॥ १ ॥

त्री। अर्यमा। मनुषः। देवऽताता। त्री। रोचना। दिव्या। धारयन्त। अर्चन्ति। त्वा। मरुतः। पूतऽदक्षाः। त्वम्। एषाम्। ऋषिः। इन्द्र। असि। धीरः ॥ १ ॥

मनुषोमनोःसंबंधिनिदेवताता देवतातौ यज्ञे त्री त्रीणि अर्यमा अर्यमाणि यानितेजांसि सन्ति तथा त्री त्रीणि रोचना रोचनानि वाय्वग्निसूर्यात्मकानि दिव्या दिव्यान्यंतरिक्षेभवानि तानि तेजांसि धारयन्त मरुतोधारयन्ति पूतदक्षाः शुद्धबलामरुतः त्वा त्वां अर्चन्ति स्तुवन्ति हेइन्द्र धीरः धीमांस्त्वं एषांमरुतांऋषिरसि द्रष्टाभवसि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अनुयदींमरुतोमन्दसानमार्चन्निन्द्रंपपिवांसंसुतस्य।
आदत्तवज्रमभियदहिंहन्नपोयह्वीरसृजत्सर्तवाउ ॥ २ ॥

अनु। यत्। ईम्। मरुतः। मन्दसानम्। आर्चन्। इन्द्रम्। पपिऽवांसम्। सुतस्य। आ। अदत्त। वज्रम्। अभि। यत्। अहिम्। हन्। अपः। यह्वीः। असृजत्। सर्तवै। ऊँ इति ॥ २ ॥

---

१ तै० सं० २. ५. ८.।

यद्यदामरुतः मन्दसानं तृप्यन्तं सुतस्याभिषुतंसोमं पपिवांसं पीतवन्तं ईमेनमिन्द्रं अन्वार्चन् अन्वस्तुवन् तदेन्द्रः वज्रमादत्त आददौ ततोयद्यदाअहिंवृत्रंअहिहन् अभ्यहन् अभिहतवान् तदायह्वीर्महतीरपः वृत्रेणनिरुद्धान्युदकानि सर्तवै स्वैरत्वेनसर्तुंगन्तुंअसृजत् निरोधाच्चामुंचत्॥ २ ॥

अथतृतीया—

उतब्रह्माणोमरुतोमेअस्येन्द्रःसोमस्यसुषुतस्यपेयाः।
तद्धिहव्यंमनुषेगाअविन्दद्दहन्नहिंपपिवाँइन्द्रोअस्य॥ ३ ॥

उत। ब्रह्माणः। मरुतः। मे। अस्य। इन्द्रः। सोमस्य।
सुऽसुतस्य। पेयाः। तत्। हि। हव्यम्। मनुषे। गाः। अविन्दत्।
अहन्। अहिम्। पपिऽवान्। इन्द्रः। अस्य॥ ३ ॥

उतापिच हेब्रह्माणोबृहन्तोहेमरुतोयूयमिन्द्रश्च सुसुतस्य सुष्ठुअभिषुतस्य मे मदीयस्यास्य सोमस्य इमंसोमं द्वितीयार्थेषष्ठी पेयाः पिवत पिबतेराशीर्लिङिमध्यमबहुवचनस्यैकवचनं तद्धि तत्खलु हव्यं युष्माभिःपीतंसोमात्मकंहविः मनुषे मनुष्याय यजमानाय गाः धेनूः वृष्टिलक्षणान्युदकानि वा अविन्दत् वेदयति यजमानंगालंभयतीत्यर्थः किंचास्येमंसोमंपपिवान्पीतवानिन्द्रः अहिंवृत्रं अहन् अवधीत्॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आद्रोदसीवितरंविष्कभायत्संविव्यानश्चिद्भियसेमृगंकः।
जिगर्तिमिन्द्रोअपजर्गुराणःप्रतिश्वसन्तमवदानवंहन्॥ ४ ॥

आत्। रोदसी इति। विऽतरम्। वि। स्कभायत्। सम्ऽविव्यानः।
चित्। भियसे। मृगम्। करिति कः। जिगर्तिम्। इन्द्रः।
अपऽजर्गुराणः। प्रति। श्वसन्तम्। अव। दानवम्। हन्निति हन्॥ ४ ॥

इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तः आत् सोमपानानंतरं रोदसी द्यावापृथिव्यौ वितरमतिशयेन अमुच्छन्दसीद्विवेस्तरपिकृते अमुप्रत्ययः विष्कभायत् व्यस्तभ्नात् चलनरहिते अकरोत् संविव्यानश्चित् संवृण्वानः संगच्छमानोवेन्द्रः व्ययतेर्वासंवरणकर्मणोवेतेर्वागतिकर्मणोरूपं चिदित्येवेत्यस्यार्थेवर्तते मृगं मृगवत्पलायमानं वृत्रं भियसे भयाय कःअकार्षीत् करोतेर्लुङि मंत्रेघसह्वरे-

त्यादिनाचेर्लोपः बहुलंछन्दस्यमाङ्योगेपीत्यडभावः इन्द्रः जिगर्तिं गिरंतमाच्छादयन्तं श्वसंतं भयार्थंश्वासं अकुर्वन्तं दानवं दनोःपुत्रं वृत्रं अपजगुर्गुराणः आच्छादनाद्विमोचयन् प्रति प्रतिगत्य अवहन् अवहतवान् ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अधक्रत्वामघवन्तुभ्यंदेवाअनुविश्वेअददुःसोमपेयम् ।
यत्सूर्यस्यहरितःपतन्तीःपुरःसतीरुपराएतशेकः ॥ ५ ॥ २३ ॥

अर्ध । क्रत्वा । मघऽवन् । तुभ्यम् । देवाः । अनु । विश्वे । अददुः ।
सोमऽपेयम् । यत् । सूर्यस्य । हरितः । पतन्तीः । पुरः । सतीः ।
उपराः । एतशे । करितिकः ॥ ५ ॥ २३ ॥

अधापिच हेमघवन् धनवन्निन्द्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयेनकर्मणा विश्वे सर्वे देवाः द्योतमानावह्न्यादयः तुभ्यं त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानं अन्वददुः आनुपूर्व्येणदत्तवन्तः ततःप्रभृतीन्द्रोदेवेभ्यः सर्वेभ्योधिकोभवदित्यर्थः तथाचश्रूयते–समहान्भूत्वादेवताअब्रवीदुद्धारंमउद्धरतेत्यादि । हेइन्द्र यत् यस्त्वं पतन्तीरागच्छन्तीःपुरःसतीःपुरस्ताद्भवतीः सूर्यस्यसंबन्धिनीः हरितोवडवाः उपराउपरतीः मंदगतीःएतशे एतशाख्यायऋषये अकःअकार्षीत् एतशोहि स्वभावेनसूर्येणसहस्पर्धामकरोदितियावत् तथाचनिगमांतरे–प्रैतशंसूर्येपस्पृधानंसौवश्व्येसुष्विमावदिन्द्रंइति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषष्ठी–

नवयदस्यनवतिंचभोगान्त्साकंवज्रेणमघवाविवृश्चत् ।
अर्चन्तीन्द्रंमरुतःसधस्थेत्रैष्टुभेनवचसाबाधतद्याम् ॥ ६ ॥

नव । यत् । अस्य । नवतिम् । च । भोगान् । साकम् । वज्रेण ।
मघऽवा । विऽवृश्चत् । अर्चन्ति । इन्द्रम् । मरुतः । सधऽस्थे ।
त्रैस्तुभेन । वचसा । बाधत । द्याम् ॥ ६ ॥

१ ऐ० ब्रा० ३. २१. । २ ऋ० सं० १. ४. २९. ।

यद्यदा मघवा धनवानिन्द्रः अस्येत्यनेनशंबरउच्यते अस्यशंबरस्यसंबन्धीनि नव-नवसंख्याकानि नवतिंच नवतिसंख्याकानिच भोगान् पुराणि भोगानित्यन्तोदात्तः पुरंवचनः साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्चत् व्यवृश्चत् अभिनत् तदामरुतःसधस्थे सह-स्थाने युद्धेवा स्थितमिन्द्रं त्रैष्टुभेन त्रिष्टुप्छन्दस्केनवचसा वाग्रूपेण स्तोत्रेणार्चन्ति अ-स्तुवन् इन्द्रः एवंस्तुतःसन् द्यां मरुद्भिःप्रयज्यमानेनमंत्रेणदीप्तंशंबराख्यमसुरं बाधताबाधत पिपीडे ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सखासख्येअपचत्तूयमग्निरस्यक्रत्वामहिषात्रीशतानि ।
त्रीसाकमिन्द्रोमनुषःसरांसिसुतंपिबद्वृत्रहत्यायसोमम् ॥ ७ ॥

सखा । सख्ये । अपचत् । तूयम् । अग्निः । अस्य । क्रत्वा ।
महिषा । त्री । शतानि । त्री । साकम् । इन्द्रः । मनुषः । सरांसि ।
सुतम् । पिबत् । वृत्रऽहत्याय । सोमम् ॥ ७ ॥

सखा इन्द्रस्यमित्रभूतोग्निः महिषा महिषाणांपशूनां त्री त्रीणि शतानि शतसं-ख्याकानि सख्ये सख्युर्मित्रभूतस्यास्येन्द्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभूतेन तूयं क्षिप्रं अपचत् पपाच किंच इन्द्रःपरमैश्वर्ययुक्तःमनुषोमनोःसंबंधीनि त्री त्रीणिसरांसि पात्राणि अत्रसरस्शब्देन पूतभृदाधवनीयद्रोणकलशसंज्ञानिपात्राण्युच्यन्ते तेषुस्थितंसुतम भिषुतंसोमंसाकं युगपदेव वृत्रहत्याय वृत्रहननाय पिबदपिबत् पपौ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्रीयच्छतामहिषाणामघोमास्त्रीसरांसिमघवासोम्यापाः ।
कारंनविश्वेअह्वन्तदेवाभरमिन्द्राययदहिंजघान ॥ ८ ॥

त्री । यत् । शता । महिषाणाम् । अघः । माः । त्री । सरांसि ।
मघऽवा । सोम्या । अपाः । कारम् । न । विश्वे । अह्वन्त ।
देवाः । भरम् । इन्द्राय । यत् । अहिम् । जघान ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं यद्यदा त्री त्रयाणांशता शतसंख्याकानांमहिषाणांपशूनांमाः मांसानि अघःभक्षितवानसि घसेर्लुङ्रूपं यदाच मघवाधनवांस्त्वं सोम्या सोममयानि त्री त्रीणि

सरांसि पात्राणि अपाः पीतवानसि यद्यदाइन्द्रोहिंवृत्रं जघान हतवान् तदाविश्वेसर्वेदेवाः भरं सोमपानादिनापूर्णं इन्द्रायेन्द्रं युद्धार्थं अह्वंत आह्वयंत तत्रदृष्टान्तः—कारंन स्वामिनःकर्मकरमिव तद्वत् ॥ ८ ॥

उशनसःस्तोमेउशनायत्सहस्यैरितिमरुत्वतीयेसूक्तमुखीया सूत्रितंच—उशनसःस्तोमे नगरगीर्णमिवात्मानंमन्यमानोयजेतोशनायत्सहस्यैरयातमिति ।

तत्रैषानवमी—

उशनायत्सहस्यै३रयातंगृहमिन्द्रजूजुवानेभिरश्वैः ।
वन्वानोअत्रसरथंययाथकुत्सेनदेवैरवनोर्हशुष्णम् ॥ ९ ॥

उशना । यत् । सहस्यैः । अयातम् । गृहम् । इन्द्र । जूजुवानेभिः । अश्वैः । वन्वानः । अत्र । सऽरथम् । ययाथ । कुत्सेन । देवैः । अवनोः । ह । शुष्णम् ॥ ९ ॥

यद्यदा हेइन्द्र त्वं उशनाकाव्यश्च सहस्यैरभिभवनशीलैःजूजुवानेभिः जूजुवानैर्गच्छद्भिः अश्वैः कुत्सस्यगृहं अयातं अगच्छतं तदा हेइन्द्र त्वं अस्मिन्काले वन्वानः शत्रून्हिंसन् कुत्सेन देवैश्चसह सरथं समानमेकंरथं ययाथ जगन्थ किंच शुष्णमेतन्नामानमसुरं अवनोर्ह अहिंसीःखलु ॥ ९ ॥

अथदशमी—

प्रान्यच्चक्रमवृहःसूर्यस्यकुत्सायान्यद्वरिवोयातवेकः ।
अनासोदस्यूँरमृणोवधेननिदुर्योणआवृणङ्मृध्रवाचः ॥ १० ॥ २४ ॥

प्र । अन्यत् । चक्रम् । अवृहः । सूर्यस्य । कुत्साय । अन्यत् । वरिवः । यातवे । अकरित्यकः । अनासः । दस्यून् । अमृणः । वधेन । नि । दुर्योणे । अवृणक् । मृध्रऽवाचः ॥ १० ॥ २४ ॥

हेइन्द्र पूर्वं द्विचक्रस्यसूर्यस्य अन्यदेकंचक्रं प्रावृहः पृथक्चकर्थ अन्यदेकंचक्रं कुत्साय कुत्सस्यवरिवोधनं यातवे प्राप्तुं अकः अकार्षीः किंच अनासः आस्यरहितान् आस्यशब्देनशब्दोलक्ष्यते अशब्दान् मूकान् दस्यून् असुरान् वधेनायुधेनवज्रेण अमृणः

अहिंसीः दुर्योणे संग्रामे मृध्रवाचः हिंसितवागिन्द्रियानसुरान् न्यवृणक् नितरांछिन्नवान-सि अमृणोन्यवृणगितिद्विरुक्तिरादरार्था ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथैकादशी—

स्तोमांसस्त्वागौरिवीतेरवर्धन्नरंन्धयोवैदथिनायपिप्रुम् ॥ ॥
आत्वामृजिश्वांसख्यायंचक्रेपचन्पक्तीरपिबःसोमंमस्य ॥ ११ ॥

स्तोमांसः । त्वा । गौरिंऽवीतेः । अवर्धन् । अरंन्धयः । वैदथिनायं ।
पिप्रुंम् । आ । त्वाम् । ऋजिश्वा । सख्यायं । चक्रे । पचन् ।
पक्तीः । अपिबः । सोमंम् । अस्य ॥ ११ ॥

हेइन्द्र गौरिवीतेः एतन्नामकस्यमंत्रद्रष्टुर्ममसंबन्धीनिस्तोमासःस्तोत्राणि त्वा त्वां अवर्धन् वर्धयन्तु वैदथिनाय विदथिनःपुत्राय ऋजिश्वनाम्ने पिप्रुंएतन्नामकमसुरं अरंधयः वशमनयः हेइन्द्र ऋजिश्वनामाकश्चिदृषिः सख्याय तवसखित्वाय पक्तीःपक्तव्यानि पुरोडाशादीनि पचन् पाकं कुर्वन् त्वा त्वां आचक्रे अभिमुखीचकार किंच त्वं अस्य ऋजिश्वनः संबन्धिनं सोमं अपिबः अपाः ॥ ११ ॥

दक्षपेयेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेनवग्वासइतिसूक्तमुखीया सूत्रितंच—नवग्वासःसुतसोमासइन्द्रंसखाहयत्रसखिभिर्नवग्वैरितिनिविद्धानयोराज्यइति ।

अथद्वादशी—

नवंग्वासःसुतसोमासइन्द्रंदशंग्वासोअभ्यंर्चन्त्यर्कैः ।
गव्यंचिदूर्वमंपिधानंवन्तंतंचिन्नरंःशशमानाअपंव्रन् ॥ १२ ॥

नवंऽग्वासः । सुतऽसोमासः । इन्द्रंम् । दशंऽग्वासः । अभि । अर्चन्ति ।
अर्कैः । गव्यंम् । चित् । ऊर्वम् । अपिधानंऽवन्तम् । तम् । चित् ।
नरंः । शशमानाः । अपं । व्रन् ॥ १२ ॥

नवग्वासः सत्रयागमनुतिष्ठन्तोयेनवभिर्मासैःसमाप्यगताः तेनवग्वाः दशभिर्मासैःसमाप्ययेगतास्तेदशग्वाः एतेउभयविधाअंगिरसः सुतसोमासः अभिषुतसोमाःसन्तः इन्द्रमर्कैरर्चनीयैःस्तोत्रैरभ्यर्चन्ति अभिष्टुवन्ति तथा शशमानाः स्तुवन्तः नरोनेतारोंगिरसः अपिधानवन्तं बलेनासुरेणाच्छादितवन्तं तंचित् बहुषुप्रदेशेष्वप्रसिद्धमपि गव्यंचित् गोसंबंधिनमपि ऊर्वं समूहं अपव्रन् अपावृण्वन् ॥ १२ ॥

परिक्रीनाम्न्येकाहेमरुत्वतीयनिष्केवल्ययोःसूक्तमुखीये कथोनुतइत्याद्येद्वेऋचौ सूत्रितंच—कथोनुतेपरिचराणिविद्वानितिद्वेइति ।

सैषात्रयोदशी—

कथोनुतेपरिचराणिविद्वान्वीर्यामघवन्याचकर्थ ।
याचोनुनव्याकृणवःशविष्ठप्रेदुतातेविदथेषुब्रवाम ॥ १३ ॥

कथो इति । नु । ते । परि । चराणि । विद्वान् । वीर्या । मघऽवन् । या । चकर्थ । या । चो इति । नु । नव्या । कृणवः । शविष्ठ । प्र । इत् । ऊँ इति । ता । ते । विदथेषु । ब्रवाम ॥१३॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र त्वं या यानि वीर्या वीर्याणि चकर्थ चकृषे अहं तानि वीर्याणि विद्वान् जानन् ते तुभ्यं कथोनु कथंनु परिचराणि परिचर्यांकरवाणि हेशविष्ठ बलवत्तमेन्द्र याचो यानिचैव नव्या नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु क्षिप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु प्रेदु ब्रवाम प्रैववदाम ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

एताविश्वाचकृवाँइन्द्रभूर्यपरीतोजनुषावीर्येण ।
याचिन्नुवज्रिन्कृणवोदधृष्वान्नतेवर्तातविष्याअस्तितस्याः ॥ १४ ॥

एता । विश्वा । चकृऽवान् । इन्द्र । भूरि । अपरिऽइतः । जनुषा । वीर्येण । या । चित् । नु । वज्रिन् । कृणवः । दधृष्वान् । न । ते । वर्ता । तविष्याः । अस्ति । तस्याः ॥ १४ ॥

हेइन्द्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतस्त्वं जनुषा जननसिद्धेनात्मीयेनवीर्येणबलेनभूरि भूरीणि बहूनिएता एतानि प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनजातानि चकृवान् कृतवान् हेवज्रिन् वज्रवन्निंद्र दधृष्वान् सपत्नान् धर्षयंस्त्वं नुक्षिप्रं याचिद् यानिच विश्वानि कृणवः कुर्याः तेत्वदीयस्यतस्यास्तविष्याः तस्यबलस्यवर्ता निवारयिता नकोप्यस्ति ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

इन्द्र॒ब्रह्म॑क्रि॒यमा॑णाजु॒षस्व॒यातेश॒विष्ठ॒नव्या॒अक॑र्म ।
वस्त्रे॑वभ॒द्रासुकृ॑तावसू॒यूरथं॒नधीरः॒स्वपा॑अतक्षम् ॥ १५ ॥ २५ ॥

इन्द्र॑ । ब्रह्म॑ । क्रि॒यमा॑णा । जु॒षस्व॑ । या । ते॒ । श॒वि॒ष्ठ॒ । नव्याः॑ । अक॑र्म । वस्त्रा॑ऽइव । भ॒द्रा । सु॒ऽकृ॑ता । व॒सु॒ऽयुः । रथ॑म् । न । धीरः॑ । सु॒ऽअपाः॑ । अ॒त॒क्ष॒म् ॥ १५ ॥ २५ ॥

हेशविष्ठ बलवत्तम शूरतमवेन्द्र ते तुभ्यं या यानि स्तोत्राणि नव्याःनूतनाः अद्यतनावयं अकर्म अकुर्म हेइन्द्र त्वं क्रियमाणा अस्माभिः क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि तानि स्तोत्राणि जुषस्व सेवस्व धीरोधीमान् स्वपाःशोभनकर्मा वसूयुर्धनकामोहं वस्त्रेव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि सुकृता सुष्ठुकृतानि स्तोत्राणि रथंन रथमिव अतक्षं अकरवं स्तोत्राण्युपसंहारवद्ब्राह्मणीत्यभिप्रायेण वस्त्रनिदर्शनमुक्तं रथदृष्टान्तस्तु आगमनसाधनत्वप्रतिपादनाय स्तोत्राणिस्वीकृत्यमह्यंधनंप्रयच्छेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

कस्यवीरइतिपंचदशर्चंषोडशंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका–कस्यबभ्रुर्ऋणंचयोप्यत्रराजास्तुतइति । बभ्रुर्ऋषिः अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् इन्द्रोदेवता ऋणंचयनामराजापिक्वचित्स्तूयते अतःसोपिदेवता तीव्रसोमाख्येएकाहेमरुत्वतीयशस्त्रेइदंसूक्तंनिविद्धानं सूत्रितंच–तीव्रसोमेनाभ्नायकामःकस्यवीरइति ।

तत्रप्रथमा–

क॑स्य॒वी॒रः॒कोअ॑पश्य॒दिन्द्रं॑सु॒खर॑थ॒मीय॑मानं॒हरि॑भ्याम् ।
योरा॒याव॒ज्रीसु॒तसो॑मम॒िच्छन्तदोको॒गन्ता॑पुरुहू॒तऊ॒ती ॥ १ ॥

क्व । स्यः । वीरः । कः । अपश्यत् । इन्द्रम् । सुखऽरथम् ।
ईयमानम् । हरिऽभ्याम् । यः । राया । वज्री । सुतऽसोमम् ।
इच्छन् । तत् । ओकः । गन्ता । पुरुऽहूतः । ऊती ॥ १ ॥

वज्री वज्रवान्पुरुहूतोबहुभिराहूतोयइन्द्रः राया देयेनधनेनसहसुतसोममिच्छन् अभिषुतसोमंयजमानमन्विच्छन् ऊती ऊत्यै रक्षायै तत् तस्ययजमानस्य ओकोगृहंगंता प्राप्तो भवति . वीरोविक्रान्तस्यसइन्द्रःक्कुत्रविद्यते सुखरथं शोभनाख्यद्वारोरथोयस्यससुखरथः सुष्ठुखनतिलिखतिभूमिमिशिवासुखं तादृग्रथं सुहितं खेभ्यः 'खंपुनःखनतेरितियास्कः । हरिभ्यां स्ववाहनाभ्यामश्वाभ्यांईयमानंगच्छन्तमिन्द्रंकोपश्यत् कश्चदद्दशे ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अवाचचक्षंपदमस्यसस्वरुग्रंनिधातुरन्वायमिछन् ।
अपृच्छमन्याँउततेमआहुरिन्द्रंनरोबुबुधानाअशेम ॥ २ ॥

अव । चचक्षम् । पदम् । अस्य । सस्वः । उग्रम् । निऽधातुः ।
अनु । आयम् । इच्छन् । अपृच्छम् । अन्यान् । उत । ते ।
मे । आहुः । इन्द्रम् । नरः । बुबुधानाः । अशेम ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य पदं स्थानं अवाचचक्षं अहमवाद्राक्षं कीदृशं सस्वोंतर्हितं उग्रमुद्गूर्णं किंच इच्छन्निन्द्रमन्विच्छन् अहं निधातुः स्वस्थापयितुरस्येन्द्रस्यपदमन्वायं अन्वगमं अन्यानुत अन्यानविदुषोपि मार्गे इन्द्रमपृच्छं पृष्टवानस्मि पृष्टास्ते मे मह्यं इन्द्रमाहुः किमाहुरितिउच्यते—नरोयज्ञानांनेतारोबुबुधानाः बुभुत्समानाः वयं अशेम इन्द्रंप्राप्तवन्तःस्म यद्यपीन्द्रोविद्यते तथापि दुर्लभश्चेदनुपगन्तव्यइति बुभुत्समानस्वभावमपृच्छत् पृष्टैश्चसुलभइत्युक्ते इन्द्रप्राप्त्यर्थंसूक्तशेषमपश्यदित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

प्रनुवयंसुतेयातेकृतानीन्द्रब्रवामयानिनोजुजोषः ।
वेददविद्वाञ्छृणवच्चविद्वान्वहतेयंमघवासर्वसेनः ॥ ३ ॥

---

१ निं० ३.१३.

प्र । नु । वयम् । सुते । या । ते । कृतानि । इन्द्र । ब्रवाम । यानि ।
नः । जुजोषः । वेदत् । अविद्वान् । शृणवत् । च । विद्वान् ।
वहते । अयम् । मघऽवा । सर्वऽसेनः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तेत्वदीयानि यानिकृतानि कर्माणि सन्ति नु अद्यवयं स्तोतारः सुतेसोमे अभिषुतेसति तानिकर्माणिप्रब्रवाम प्रकर्षेणवदाम त्वमपिनोस्मदर्थेयानिकर्माणिजुजोषः असेवथाः तानिकर्माणि अविद्वान् इतःपूर्वमजानन् जनःवेदत् जानातु शृणवच्च शृणुयाच्च यद्वा विद्वान्जानन्पुरुषःशृणवच्च अजानंतमपिजनंश्रावयेच्च सर्वसेनः सर्वाभिःसेनाभिर्युक्तः मघवाधनवान्विद्वान्जानन् अयमिन्द्रःजानतश्चशृण्वतश्च तान्जनान् प्रतिवहते अश्वैरुह्यते व्यत्ययेनकर्तृप्रत्ययः प्रापयति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

स्थिरंमनश्चकृषेजातइन्द्रवेषीदेकोयुधयेभूयसश्चित् ।
अश्मानंचिच्छवसादिद्युतोविविदोगवामूर्वमुस्रियाणाम् ॥ ४ ॥

स्थिरम् । मनः । चकृषे । जातः । इन्द्र । वेषि । इत् । एकः ।
युधये । भूयसः । चित् । अश्मानम् । चित् । शवसा । दिद्युतः ।
वि । विदः । गवाम् । ऊर्वम् । उस्रियाणाम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र जातःउत्पन्नमात्रएवत्वं स्थिरं चलनरहितंमनश्चित्तंचकृषे चकर्थ सर्वान् बलिष्ठान् जयेयमितीदृशं तथाहेइन्द्र एकइत् असहायएवत्वं युधये युद्धाय भूयसश्चित् बहुतरान्राक्षसादीनपिवेषि अवेः अगमः किंच अश्मानंचित् गवामावरकंपर्वतमपिशवसाबलेनविदिद्युतः व्यभिनः किंच उस्रियाणांक्षीरमुत्सारयन्तीनांगवांधेनूनांऊर्वंसमूहंविदः अवेदयः अलंभयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

परोयत्त्वंपरमआजनिष्ठाःपरावतिश्रुत्यंनामबिभ्रत् ।
अतश्चिदिन्द्रादभयन्तदेवाविश्वाअपोअजयद्दासपत्नीः ॥ ५ ॥ २६ ॥

परः। यत्। त्वम्। परमः आऽजनिष्ठाः। पराऽवति। श्रुत्यम्। नाम। बिभ्रत्। अतः। चित्। इन्द्रात्। अभयन्त। देवाः। विश्वाः। अपः। अजयत्। दासऽपत्नीः॥ ५॥ २६॥

यद्यदा हेइन्द्र परः परस्तात् उपरिष्टात् स्थितः परमउत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरे श्रुत्यं श्रवणीयंनामनामधेयंविभ्रत् धारयन् आजनिष्ठाः आसमंतादजायथाः शेषःपरोक्षकृतः अतश्चित् अतआरभ्यैव देवाद्योतमानाःअग्न्यादयः इन्द्रादभयन्त बिभ्युःविश्वाअपः सर्वाण्युदकानि इन्द्रः अजयत् वशीचक्रे कीदृशाः दासपत्नीः दासोवृत्रःपतिःपालयितायासामपांताइति॥ ५॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेषड्विंशोवर्गः॥ २६॥

अथषष्ठी—

तुभ्येदेतेमरुतःसुशेवाअर्चन्त्यर्कंसुन्वन्त्यन्धः।
अहिमोहानमपआशयानंप्रमायाभिर्मायिनंसक्षदिन्द्रः॥ ६॥

तुभ्यं। इत्। एते। मरुतः। सुऽशेवाः। अर्चन्ति। अर्कम्। सुन्वन्ति। अन्धः। अहिम्। ओहानम्। अपः। आऽशयानम्। प्र। मायाभिः। मायिनम्। सक्षत्। इन्द्रः॥ ६॥

एतेमरुतः महद्रवन्तिनदन्तीति मरुतस्तोतारःसुशेवाः शेवमितिसुखनामैतत् शोभनसुखाःसन्तः स्तोत्रेण शोभनं सुखमुत्पादयन्तइत्यर्थः हेइन्द्र तुभ्येत् तुभ्यमेव अर्कमर्चनीयंस्तोत्रं अर्चन्ति स्तुवन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः अन्धः सोमलक्षणमन्नंसुन्वन्ति अभिषवंकुर्वन्ति इन्द्रःपरमैश्वर्ययुक्तः मायाभिःस्वकीयाभिःशक्तिभिः अहिंवृत्रंप्रसक्षत् अभ्यभवत् कीदृशं ओहानं देवान्बाधमानं अपउदकानि आशयानं आवृत्यशयनंकुर्वन्तं मायिनं कपटवन्तमिति॥ ६॥

अथसप्तमी—

विषूमृधोजनुषादानमिन्वन्नहन्गवामघवन्त्संचकानः।
अत्रादासस्यनमुचेःशिरोयदवर्तयोमनवेगातुमिच्छन्॥ ७॥

वि । सु । मृधः । जनुषा । दानम् । इन्वन् । अहन् । गवा ।
मघऽवन् । सम्ऽचकानः । अत्र । दासस्य । नमुचेः । शिरः । यत् ।
अवर्तयः । मनवे । गातुम् । इच्छन् ॥ ७ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र संचकानः अस्माभिःस्तूयमानस्त्वं संपूर्वःकायतिःशब्दकर्मा तस्यलडर्थेलिटिरूपं दानं देवानांबाधकंवृत्रमसुरंगवावज्रेणइन्वन् प्रेरयन् हिंसन् जनुषाजन्मनाम्रृधः तदनुचरान् राक्षसादीन् शत्रून् सु सुष्ठु व्यहन् विजघन्थ इन्द्रस्यासुराः जन्मआरभ्य शत्रवइत्यर्थः हेइन्द्र त्वं अत्रास्मिन्युद्धे मनवे नमुचिनापहृतगोधनायमह्यंगातुंसुखमिच्छन् अभिलषन् नमुचेरेतन्नामकस्य दासस्य उपक्षपयितुरसुरस्यसंबन्धिशिरः शीर्षं यद्यदाअवर्तयः अचूर्णयः तदाशत्रून्विजघन्थेतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

युजंहिमामकृथाआदिदिन्द्रशिरोदासस्यनमुचेर्मथायन् ।
अश्मानंचित्स्वर्यं१वर्तमानंप्रचक्रियेवरोदसीमरुद्भ्यः ॥ ८ ॥

युजम् । हि । माम् । अकृथाः । आत् । इत् । इन्द्र । शिरः ।
दासस्य । नमुचेः । मथायन् । अश्मानम् । चित् । स्वर्यम् ।
वर्तमानम् । प्र । चक्रियाऽइव । रोदसी इति । मरुत्ऽभ्यः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं स्वर्यं स्वरेणसहितं वर्तमानं भ्रमन्तं अश्मानंचित् मेघमिवस्थितं दासस्य उपक्षपयितुर्नमुचेरसुरस्यशिरः मथायन् चूर्णयन् आदिदनन्तरमेवमां युजं सखायं अकृथाहि चकर्षेखलु तदानींमरुद्भ्यः त्वत्सहायेभ्यः रोदसी द्यावापृथिव्यौचक्रियेव चक्रेइव प्रास्तां उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

स्त्रियोहिदासआयुधानिचक्रेकिंमाकरन्नबलाअस्यसेनाः ।
अन्तर्ह्यख्यदुभेअस्यधेनेअथोपप्रैद्युधयेदस्युमिन्द्रः ॥ ९ ॥

स्त्रियः । हि । दासः । आयुधानि । चक्रे । किम् । मा । करन् ।
अबलाः । अस्य । सेनाः । अन्तः । हि । अख्यत् । उभे इति । अस्य ।
धेने इति । अथ । उप । प्र । ऐत् । युधये । दस्युम् । इन्द्रः ॥ ९ ॥

दासः उपक्षपयितानमुचिरसुरः स्त्रियः स्त्रीः आयुधानि युद्धसाधनानिचक्रेहि कृतवान्खलु इन्द्रेणसहयोद्धुंप्रहितवानित्यर्थः अस्यासुरस्यसंवन्धिन्यः अवलाः स्त्रीरूपाः सेनाः मा मां किंकरन् किंकुर्युरितिमन्यमानइन्द्रः तासांमध्येअस्यासुरस्यधेनेप्रीणयित्र्यौ सुरूपे उभेद्वेस्त्रियौ अन्तरख्यद्धि गृहमध्येनिदधेखलु अथानंतरमिन्द्रः दस्युंनमुचिं युधये युद्धाय उपप्रैत् उपप्रागच्छत्॥९॥

अथदशमी—

समत्रगावोभितोनवन्तेहेहवत्सैर्वियुताअयदासन् ।
सन्ताइन्द्रोअसृजदस्यशाकैर्यदींसोमासःसुषुताअमन्दन् ॥१०॥२७॥

सम् । अत्र । गावः । अभितः । अनवन्त । इहऽइह । वत्सैः ।
विऽयुताः । यत् । आसन् । सम् । ताः । इन्द्रः । असृजत् । अस्य ।
शाकैः । यत् । ईम् । सोमासः । सुऽसुताः । अमन्दन् ॥ १० ॥ २७ ॥

यदा गावः वत्सैःवियुताआसन् वियुक्ताअभवन् अत्रास्मिन्काले अभितः सर्वतोनमुचिनापहृतागावः इहेह इहचेहचसर्वतःसमनवन्त अत्यन्तमगच्छन् यत् यदा सुषुताः बभ्रुनाम्नाऋषिणासुष्ठ्वभिषुताःसोमासःसोमाः ईमेनमिन्द्रं अमन्दन् अमादयन् तदाइन्द्रः शाकैः शक्तैर्मरुद्भिःसह अस्यबभ्रोःसंवन्धीर्नमुचिनापहृतास्तागाः समसृजत् वत्सैःसह समयोजयत्॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथैकादशी—

यदींसोमाबभ्रुधूताअमन्दन्नरोरवीद्वृषभःसादनेषु ।
पुरंदरःपपिवाँइन्द्रोअस्यपुनर्गवामददादुस्रियाणाम् ॥ ११ ॥

यत् । ईम् । सोमाः । बभ्रुऽधूताः । अमन्दन् । अरोरवीत् । वृषभः ।
सदनेषु । पुरम्ऽदरः । पपिऽवान् । इन्द्रः । अस्य । पुनः । गवाम् ।
अददात् । उस्रियाणाम् ॥ ११ ॥

यद्यदाबभ्रुधूताः बभ्रुणाभिषुताःसोमाः ईमेनमिन्द्रं अमन्दन् अमादयन् तदावृषभःकामानांवर्षितेन्द्रः सदनेषु युद्धेषु अरोरवीत् अत्यर्थंशब्दमकरोत् पुरंदरः पुरांदारयिता अस्येमंसोमंपपिवान् पीतवान् इन्द्रः पुनःउस्रियाणांक्षीरमुत्स्राविणीःगवांगाः अददात् बभ्रवेददौ॥११॥

अथद्वादशी–

भद्रमिदंरुशमाअग्नेअक्रन्गवांचत्वारिददतःसहस्रा ।
ऋणंचयस्यप्रयतामघानिप्रत्यग्रभीष्मनृतमस्यनृणाम् ॥ १२ ॥

भद्रम् । इदम् । रुशमाः । अग्ने । अक्रन् । गवाम् । चत्वारि ।
ददतः । सहस्रा । ऋणम्ऽचयस्य । प्रऽयता । मघानि । प्रति ।
अग्रभीष्म १ नृऽतमस्य । नृणाम् ॥ १२ ॥

रुशमइतिकश्चिज्जनपदविशेषः अत्ररुशमशब्देनतत्रत्याजनाउच्यन्ते रुशमाः ऋणंचयनाम्नोराज्ञःकिंकराः हेअग्ने भद्रंकल्याणमिदंकर्म अक्रन् अकुर्वन् कीदृशाः गवांधेनूनांचत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि सहस्रासहस्राणि ददतः मह्यंप्रयच्छतः राज्ञाहिदीयमानानिधनानि राजपुरुषाएवप्रयच्छन्तीत्यर्थः नरांनेतॄणांमध्येनृतमस्य अतिशयेननेतृतमस्य ऋणंचयस्य एतन्नामकेनराज्ञाप्रयताप्रयतानिदत्तानिमघानि गोरूपाणिधनानि वयं प्रत्यग्रभीष्म प्रतिगृहीतवन्तःस्म पूजार्थंबहुवचनम् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

सुपेशसंमावसृजंत्यस्तंगवांसहस्रैरुशमासोअग्ने ।
तीव्राइन्द्रममन्दुःसुतासोक्तोर्व्युष्टौपरितक्म्यायाः ॥ १३ ॥

सुऽपेशसम् । मा । अव । सृजन्ति । अस्तम् । गवाम् । सहस्रैः ।
रुशमासः । अग्ने । तीव्राः । इन्द्रम् । अममन्दुः । सुतासः । अक्तोः ।
विऽउष्टौ । परिऽतक्म्यायाः ॥ १३ ॥

हेअग्ने रुशमासः रुशमाः ऋणंचयस्यकिंकराः सुपेशसं सुरूपमलंकाराच्छादनादिभिः सत्कृतं मा मांअस्तं गृहं गवांधेनूनांसहस्रैःसह अवसृजन्ति प्रापयन्तिस्म तदनंतरमेवतीव्राः रसवन्तः सुतासः लब्धबहुधनेनमयाभिषुताःसोमाः परितक्म्यायाः तमसाभूतानिपरितस्तकतिगच्छतीतिपरितक्म्या तस्याः अक्तोरात्रेः व्युष्टौ व्युच्छनेसति उषःकालइत्यर्थः इन्द्रममन्दुः अमादयन् बभूवुः गवांप्राप्त्यनन्तरमविलंबितमेवसोमेनेजइत्यर्थः ॥ १३ ॥

९

अथचतुर्दशी—

औच्छत्सारात्रीपरितक्म्यायाँऋणंचयेराजनिरुशमानाम् ।
अत्योनवाजीरघुरज्यमानोबभ्रुश्चत्वार्यसनत्सहस्रा ॥ १४ ॥

औच्छत् । सा । रात्री । परिऽतक्म्या । या । ऋणम्ऽचये ।
राजनि । रुशमानाम् । अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः ।
बभ्रुः । चत्वारि । असनत् । सहस्रा ॥ १४ ॥

रुशमानां रुशमनाम्नांजनानांराजनिप्रभौ ऋणंचये एतत्संज्ञके तत्समीपएवयारात्रिः परितक्म्या परितोगंत्रीभवति सारात्री औच्छत् व्युष्टाअभवत् अत्यः सततगामी वाजीन अश्वइव रघुः शीघ्रगामी अज्यमानः प्रेर्यमाणः बभ्रुः एतन्नामकऋषिः चत्वारि चतुःसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि गोरूपाणिधनानि असनत् अलभत ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

चतुःसहस्रंगव्यस्यपश्वःप्रत्यग्रभीष्मरुशमेष्वग्ने ।
घर्मश्चित्तप्तःप्रवृजेयआसीदयस्मयस्तम्वादामविप्राः ॥ १५ ॥ २८ ॥

चतुःऽसहस्रम् । गव्यस्य । पश्वः । प्रति । अग्रभीष्म । रुशमेषु ।
अग्ने । घर्मः । चित् । तप्तः । प्रऽवृजे । यः । आसीत् ।
अयस्मयः । तम् । ऊँ इति । आदाम । विप्राः ॥ १५ ॥ २८ ॥

हेअग्ने वयं रुशमेषु एतत्संज्ञकेषुजनेषु गव्यस्य गवात्मकस्यपश्वःपशोः पशूनां जातावेकवचनं चतुःसहस्रं चत्वारिसहस्राणि प्रत्यग्रभीष्म प्रतिगृहीतवन्तःस्म प्रवृजे प्रवृंजनार्थं तप्तः संतप्तः शोभनवर्णोघर्मश्चित् महावीरइव अयस्मयः अयोमयः हिरण्मयोयःकलशआसीत् अभवत् तमुदोहनार्थं कलशंच विप्रामेधाविनोवयंरुशमेषुआदाम आदत्तवन्तः ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

इन्द्रोरथायेतित्रयोदशर्चंसप्तदशंसूक्तं अवस्युर्नामात्रेयऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता उग्रमयातंसंहयद्वामितिपादयोःक्रमेणकुत्सोशनसौविकल्पेनदेवता इन्द्राकुत्सावहमानेत्यस्या-

इन्द्रःकुत्सश्च तथाचानुक्रान्तं—इन्द्रोरथायसप्तोनावस्युरुग्रमितिकौत्स्यौशनसौवापादौपैरैन्द्राकौत्सीति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्रोरथायप्रवतंकृणोतियमध्यस्थान्मघवावाजयन्तम् ।
यूथेवपश्वोव्युनोतिगोपाअरिष्टोयातिप्रथमःसिषासन् ॥ १ ॥

इन्द्रः । रथाय । प्रऽवतम् । कृणोति । यम् । अधिऽअस्थात् ।
मघऽवा । वाजऽयन्तम् । यूथाऽइव । पश्वः । वि । उनोति ।
गोपाः । अरिष्टः । याति । प्रथमः । सिसासन् ॥ १ ॥

मघवा धनवानिन्द्रः वाजयन्तमन्नमिच्छन्तं यं रथं अध्यस्थादधितिष्ठति तस्मैरथाय प्रवतं प्रवणमार्जिकृणोति करोति अपिच गोपाः गोपालः पश्वोयूथेव पशोःपशूनांयूथानियथाव्युनोतिप्रेरयति तथा शत्रुसैन्यानिप्रेरयति अरिष्टः शत्रुभिःस्वयमहिंसितः प्रथमोदेवानां मुख्यः इन्द्रः सिषासन् शत्रुधनानीच्छन् याति गच्छति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आप्रद्रवहरिवोमाविवेनःपिशङ्गरातेअभिनःसचस्व ।
नहित्वदिन्द्रवस्योअन्यदस्त्यमेनांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ ॥ २ ॥

आ । प्र । द्रव । हरिऽवः । मा । वि । वेनः । पिशंगऽराते ।
अभि । नः । सचस्व । नहि । त्वत् । इन्द्र । वस्यः । अन्यत् ।
अस्ति । अमेनान् । चित् । जनिऽवः । चकर्थ ॥ २ ॥

हेहरिवः हरिवन्निन्द्र त्वं आ अस्मानभिमुखं प्रद्रव प्रकर्षेणगच्छ किन्तु माविवेनः वेनतिःकान्तिकर्मा अस्मासुविगतकामोमाभूः किंच हेपिशंगराते बहुरूपधनेन्द्र नोस्माननभिसचस्व अभिसेवस्व अपिच हेइन्द्र वस्योवसीयः श्रेयस्करं त्वत् त्वत्तः अन्यन्नास्ति अन्यद्वसुजातंनास्ति अमेनांश्चित् मेनाशब्दःस्त्रीवाची अपगतस्त्रीकांश्चित् जनिवतः जायावतश्चकर्थ करोषि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उद्यत्सहः सहस आजनिष्ट देदिष्ट इन्द्र इन्द्रियाणि विश्वा।
प्राचोदयत्सुदुघा वव्रे अन्तर्वि ज्योतिषा संववृत्वत्तमोवः ॥ ३ ॥

उत्। यत्। सहः। सहसः। आ। अजनिष्ट। देदिष्टे। इन्द्रः।
इन्द्रियाणि। विश्वा। प्र। अचोदयत्। सुऽदुघाः। वव्रे। अन्तः।
वि। ज्योतिषा। सम्ऽववृत्वत्। तमः। अवरित्यवः ॥ ३ ॥

यद्यदा सहः सूर्यसंबन्धितेजः सहसःउषःसंबन्धिनस्तेजसःउदाजनिष्ट उपरिष्टात्प्रादुर्बभूव तदाइन्द्रः विश्वा विश्वानि सर्वाणि इन्द्रियाणिधनानि इन्द्रियमितिधननामैतत् देदिष्टे यजमानेभ्योदिशति वव्रे निवारकेपर्वते अन्तर्मध्येबलेननिरुद्धाः सुदुघाः सुष्ठुदोग्ध्रीर्गाः प्राचोदयत् प्रैरयत् ज्योतिषातेजसासंववृत्वत् संवरणशीलंतमः विवः निवारितवान् ॥३॥

अथचतुर्थी—

अनवस्ते रथमश्वाय तक्षन्त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमन्तम्।
ब्रह्माण इन्द्रं महयन्तो अर्कैरवर्धयन्नहये हन्तवा उ ॥ ४ ॥

अनवः। ते। रथम्। अश्वाय। तक्षन्। त्वष्टा। वज्रम्। पुरुऽहूत।
द्युऽमन्तम्। ब्रह्माणः। इन्द्रम्। महयन्तः। अर्कैः। अवर्धयन्।
अहये। हन्तवै। ऊँ इति ॥ ४ ॥

हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र तेत्वदीयंरथं अश्वाय अश्वाभ्यांसंयोगार्हं अनवः मनवोमनुष्याऋभवः तक्षन्नतक्षन्नकुर्वन् त्वष्टाचत्वदीयंवज्रं द्युमन्तंदीप्तिमन्तमकरोत् उ अपिच महयन्तः इन्द्रंपूजयन्तोब्रह्माणोङ्गिरसः परिवृढामरुतोवा अहये अहिंवृत्रंहन्तवै हन्तुं अर्कैःस्तोत्रैरवर्धयन् वर्धितवन्तः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

वृष्णे यत्ते वृषणो अर्कमर्चानिन्द्र ग्रावाणो अदितिः सजोषाः।
अनश्वासो ये पवयोऽरथा इन्द्रेषिता अभ्यवर्तन्त दस्यून् ॥ ५ ॥ २१ ॥

वृष्णे । यत् । ते । वृषणः । अर्कम् । अर्चान् । इन्द्र । ग्रावाणः ।
अदितिः । सऽजोषाः । अनश्वासः । ये । पवयः । अरथाः ।
इन्द्रऽइषिताः । अभि । अवर्तन्त । दस्यून् ॥ ५ ॥ २९ ॥

हेइन्द्र यद्यदा वृषणः सेचनसमर्थामरुतः वृष्णे कामानां वर्षित्रेते शुभ्यं अर्कं स्तोत्रंअर्चान् स्तुवन्नकुर्वन्नित्यर्थः तदा अदितिःअदीनाः वचनव्यत्ययः ग्रावाणोअभिषवणपाषाणाः सजोषाः संगताबभूवुरिति्शेषः अनश्वासः अश्ववर्जिताः अरथाः रथहीनाः इन्द्रेषिताः इन्द्रेणप्रेषिताः पवयः पवमानागच्छंन्तोयेमरुतः दस्यून्शत्रून् अभ्यवर्तन्त अभिभूतान्कुर्वंतोवर्तन्ते स्म तेमरुतः अर्चानितिसंबन्धः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथषष्ठी—

प्रतेपूर्वाणिकरणानिवोचंप्रनूतनामघवन्याचकर्थ ।
शक्तीवोयद्विभरारोदसीउभेजयन्नपोमनवेदानुचित्राः ॥ ६ ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । वोचम् । प्र । नूतना । मघऽवन् ।
या । चकर्थ । शक्तिऽवः । यत् । विऽभराः । रोदसी इति ।
उभे इति । जयन् । अपः । मनवे । दानुऽचित्राः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र तेत्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्रवोचं अहंप्रकर्षेणब्रवीमि नूतना नूतनानि नवानिकर्माणिप्रवोचं प्रब्रवीमि हेमघवन्धनवन्निन्द्र या यानिकर्माणिचकर्थ कृतवानसि तानिप्रवोचमितिसंबन्धः हेशक्तीवः शक्तिमन् शक्तिर्वज्रंकर्मवातद्वन्निन्द्र यत् यस्त्वंउभेरोदसी द्यावापृथिव्यौ जयन् वशीकुर्वन् अपः उदकानि मनवेमनुष्याय विभराः विविच्यबिभर्षि कीदृशीः दानुचित्राःचित्रदानाः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तदिन्नुतेकरणंदस्मविप्राहिंयद्घ्नन्नोजोअत्रामिमीथाः ।
शुष्णस्यचित्परिमायाअगृभ्णाःप्रपित्वंयन्नपदस्यूँरसेधः ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । ते । करणम् । दुस्म । विप्र । अहिम् । यत् ।
घ्नन् । ओजः । अत्र । अमिमीथाः । शुष्णस्य । चित् । परि । मायाः ।
अगृभ्णाः । प्रऽपित्वम् । यन् । अप । दस्यून् । असेधः ॥ ७ ॥

हेदस्म दर्शनीयविप्र मेधाविन्निन्द्र त्वं अत्रास्मिन्लोके. अहिंवृत्रमसुरंघ्नन् हिंसन् यदोजोयद्बलंअमिमीथाः प्रकाशितवानसि तदिन्नु तत्खलु ते त्वदीयंकरणंकर्मविद्यते अपिच शुष्णस्यचित् एतन्नामकस्याप्यसुरस्यसंबंधिनीर्मायाः युवतीःपर्यगृभ्णाः परिगृहीतवानसि हेइन्द्र त्वंप्रपित्वं संग्रामं समीपंवायन् प्राप्नुवन् दस्यून् असुरान् अपासेधः अपबाधथाः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

त्वमपोयदवेतुर्वशायारमयःसुदुघाःपारइन्द्र ।
उग्रमयातमवहोहकुत्संसंहयद्वामुशनारन्तदेवाः ॥ ८ ॥

त्वम् । अपः । यदवे । तुर्वशाय । अरमयः । सुऽदुघाः । पारः ।
इन्द्र । उग्रम् । अयातम् । अवहः । ह । कुत्सम् । सम् । ह । यत् ।
वाम् । उशना । अरन्त । देवाः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं पारे नदीनांतीरे प्रवृद्धइतिशेषः सुदुघाः ओषधिवनस्पतीन् सुष्ठुदुहतीः अपउदकानियदवे यदुनामकायराज्ञे तुर्वशाय एतन्नामकायराज्ञेच अरमयः रमितवानसि हे इन्द्र युवां त्वं कुत्सश्चेतिशेषः उग्रं उद्गूर्णं शुष्णं अयातं अगच्छतं तदनंतरं त्वं शुष्णंहत्वा कुत्समवहोह स्वगृहंप्रापितवानसिखलु यद्यदा वां युवां इन्द्राकुत्सौउशनाभार्गवौ देवाश्च समरन्तह संभेजिरेखलु ॥ ८ ॥

अथनवमी–

इन्द्राकुत्सावहमानारथेनावामत्याअपिकर्णेवहन्तु ।
निष्षीमद्भ्योधमथोनिष्षधस्थान्मघोनोहृदोवरथस्तमांसि ॥ ९ ॥

इन्द्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वाम् । अत्याः । अपि ।
कर्णे । वहन्तु । निः । सीम् । अतुऽभ्यः । धमथः । निः ।
सधऽस्थात् । मघोनः । हृदः । वरथः । तमांसि ॥ ९ ॥

हेइन्द्राकुत्सा इन्द्राकुत्सौ रथेनवहमानावहमानौ उह्यमानौ वां युवां अत्याःअश्वाः कर्णेपि स्तोत्राणिकृणोतिकरोतीतिकर्णःस्तोता यजमानोवा तत्समीपेअपीतियावत् आवहन्तु आसमन्ताद्वाहकाभवन्तु युवमपि अद्भ्योप्सुप्रविष्टंसीमेनंशुष्णासुरंनिर्धमथः अबाधेथां सीमिति शुष्णासुरोबुद्धिस्थःपरामृश्यते सधस्थात् स्वकीयात्स्थानात् निरबाधेथाम् मघोनोमघवतोहविष्मतोयजमानस्यहृदोहृदयात्तमांस्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथोनिवारयथः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

वातस्ययुक्तान्सुयुजश्चिदश्वान्कविश्चिदेषोअजगन्नवस्युः ।
विश्वेतेअत्रमरुतःसखायइन्द्रब्रह्माणितविषीमवर्धन् ॥१०॥३०॥

वातस्य । युक्तान् । सुऽयुजः । चित् । अश्वान् । कविः । चित् ।
एषः । अजगन् । अवस्युः । विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सखायः ।
इन्द्र । ब्रह्माणि । तविषीम् । अवर्धन् ॥ १० ॥ ३० ॥

कविश्चित्प्राज्ञोपि अवस्युरेतन्नामकएषमंत्रद्रष्टावा तस्यवायोर्वेगेनयुक्तान् संयुक्तान् सुयुजश्चित् सुष्ठुयोजनीयानश्वान् अजगन् प्रापोत् अवस्योः सखायः विश्वेसर्वेमरुतोबहवः स्तोतारः हेइन्द्र अत्रास्मिन्लोके तेत्वदीयां तविषीं बलं ब्रह्माणि ब्रह्मभिःस्तोत्रैः अवर्धन्नवर्धयन् ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथैकादशी–

सूरश्चिद्रथंपरितक्म्यायांपूर्वंकरदुपरंजूजुवांसम् ।
भरच्चक्रमेतशःसंरिणातिपुरोदधत्सनिष्यतिक्रतुंनः ॥ ११ ॥

सूरः । चित् । रथम् । परिऽतक्म्यायाम् । पूर्वम् । करत् । उपरम् । जूजुऽवांसम् । भरत् । चक्रम् । एतशः । सम् । रिणाति । पुरः । दधत् । सनिष्यति । क्रतुम् । नः ॥ ११ ॥

इन्द्रः परितक्म्यायां संग्रामेपरितोगच्छन्त्यस्यांभयइतिपरितक्म्या संग्रामः तस्मिन्एतशाख्येनऋषिणासहयोद्धुः सूरश्चित् सूर्यस्यापिसंबन्धिनं जूजुवांसं वेगेनगच्छन्तं रथं उपरं उपरतव्यापारंपूर्वंकरत् पुराकरोत् एतशःएतशाय विभक्तिव्यत्ययः इन्द्रः पूर्वंद्विचक्रस्यरथस्य एकंचक्रंभरत् अहरत् सइन्द्रः तेनचक्रेणासुरान्संरिणाति हिनस्ति अपिच पुरोदधत् अस्मान्पुरस्कुर्वन्नोस्मदीयंक्रतुंयज्ञंसनिष्यति संभजतु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

आयंजनाअभिचक्षेजगामेन्द्रःसखायंसुतसोममिच्छन् ।
वदन्ग्रावाववेदिंभ्रियातेयस्यजीरमध्वर्यवश्चरन्ति ॥ १२ ॥

आ । अयम् । जनाः । अभिऽचक्षे । जगाम । इन्द्रः । सखायम् । सुतऽसोमम् । इच्छन् । वदन् । ग्रावा । अव । वेदिम् । भ्रियाते । यस्य । जीरम् । अध्वर्यवः । चरन्ति ॥ १२ ॥

हेजनाः अभिचक्षे युष्मानभिद्रष्टुमयमिन्द्रःसखायंस्तोतारंसुतसोमं अभिषुतसोमंयजमानं इच्छन्नभिलषन् आजगामागच्छति अध्वर्यवः यस्यग्राव्णः जीरंक्षेपणंप्रेरणंचरन्तिकुर्वन्तिसग्रावा सोमाभिषवपाषाणः वदन् शब्दंकुर्वन् वेदिं अवभ्रियाते अभिह्रियते ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

येचाकनन्तचाकनन्तनूतेमर्ताअमृतमोतेअंहआरन् ।
वावन्धियज्यूँरुततेषुधेह्योजोजनेषुयेषुतेस्याम ॥ १३ ॥ ३१ ॥

ये । चाकनन्त । चाकनन्त । नु । ते । मर्ताः । अमृत । मो इति । ते । अंहः । आ । अरन् । ववन्धि । यज्यून् । उत । तेषु । धेहि । ओजः । जनेषु । येषु । ते । स्याम ॥ १३ ॥ ३१ ॥

हेइन्द्र धनार्थंयेजनाः त्वांचाकनन्त अकामयन्त पुनश्चते नु क्षिप्रमेवत्वां चाकनन्त हे- अमृत अमरणशीलेन्द्र मर्ताः मरणधर्माणस्तेजनाः अंहोनर्थं मोआरन् मागमन् माउइतिनि- पातसमुदायोमेत्येकनिपातार्थेवर्तते उतापिच यज्यून् यजमानान् ववन्धि संभजस्व येषुजनेषु येषांजनानांमध्ये वयंस्तोतारः तेत्वदीयाःस्याम भवाम हेइन्द्र त्वंतेषुजनेषु ओजोबलंधेहि॥१३॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

अदर्दरुत्समितिद्वादशर्चमष्टादशंसूक्तं गातुर्नामात्रेयऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता तथा- चानुक्रान्तं—अदर्दद्वादशैगातुरिति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अदर्दरुत्समसृजोविखानित्वमर्णवान्बद्बधानाँअरम्णाः ।
महान्तमिन्द्रपर्वतंवियद्वःसृजोविधाराअवदानवंहन् ॥ १ ॥

अदर्दः । उत्सम् । असृजः । वि । खानि । त्वम् । अर्णवान् ।
बद्बधानान् । अरम्णाः । महान्तम् । इन्द्र । पर्वतम् । वि । यत् ।
वरितिवः । सृजः । वि । धाराः । अव । दानवम् । हन्निति‍हन् ॥१॥

हेइन्द्र त्वं उत्सं उत्स्यंदमानंमेघं अदर्दः विदारितवानसि तदनंतरं खानि मेघस्थोदका- नांनिर्गमनद्वाराणि व्यसृजः विशेषेणसृष्टवानसि किंच बद्बधानान् बाध्यमानान् अर्णवान् उदकवतोमेघान् अरम्णाः विसर्जयसि क्षारयसीत्यर्थः अत्ररम्णातिर्विसर्जनकर्मा हेइन्द्र यत् यस्त्वं यदितिलिंगव्यत्ययः महान्तंप्रभूतंपर्वतंमेघं विवः विवृतवानसि धाराः अपांविसृजः विसृष्टवानसि अपिच दानवं दनोःपुत्रं वृत्रमसुरं यद्वा उदकस्यदातारंमेघंवा अवहन् अभि- हतवानसि अत्रनिरुक्तम्—अदृणाउत्समुत्सउत्सदनाद्वोत्स्यंदनाद्वोनत्तेर्वास्याद्व्यसृजोस्यखानित्व- मर्णवानर्णस्वतएतानित्यादि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वमुत्साँऋतुभिर्बद्बधानाँअरंहऊधःपर्वतस्यवज्रिन् ।
अहिंचिदुग्रप्रयुतंशयानंजघन्वाँइन्द्रतविषीमधत्थाः ॥ २ ॥

त्वम् । उत्सान् । ऋतुऽभिः । बद्बधानान् । अरंहः । ऊधः ।
पर्वतस्य । वज्रिन् । अहिम् । चित् । उग्र । प्रऽयुतम् । शयानम् ।
जघन्वान् । इन्द्र । तविषीम् । अधत्थाः ॥ २ ॥

हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र त्वं ऋतुभिः ऋतुषुवृष्टिकालेषुबद्बधानान् प्रतिबध्यमानान् उत्सान् मेघान् प्रतिबन्धनादमोचयइतिशेषः अपिच पर्वतस्यमेघस्यसंबन्धि ऊधोबलं अरंहः अगमयः हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र प्रयुतमुद्युक्तं शयानं जलेशयनंकुर्वन्तं आहिंचिद्वृत्रंचजघन्वान् हतवानसि हेइन्द्र त्वंतविषींबलं अधत्थाः अधारयः वृत्रवधानंतरंइन्द्रोलोकेप्रख्यातोभवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्यस्यचिन्महतोनिर्मृगस्यवधर्जघानतविषीभिरिन्द्रः ।
यएकइदप्रतिर्मन्यमानआदस्मादन्योअजनिष्टतव्यान् ॥ ३ ॥

त्यस्य । चित् । महतः । निः । मृगस्य । वधः । जघान ।
तविषीभिः । इन्द्रः । यः । एकः । इत् । अप्रतिः । मन्यमानः ।
आत् । अस्मात् । अन्यः । अजनिष्ट । तव्यान् ॥ ३ ॥

निर्जघानायुधंशक्रोवृत्रेणक्षिप्तमोजसा ॥ वृत्रस्यगात्रादन्योन्यःप्रादुर्भूतोमहासुरः ॥ १ ॥
वृत्रंपूर्वंनिहत्येन्द्रोद्वितीयंशुष्णसंज्ञकं ॥ पुनर्जघानेन्द्रइतिपराभिःकीर्तयत्यृषिरिति ॥ २ ॥
इन्द्रोमहतःप्रभूतस्यमृगस्यमृगवच्छीघ्रगामिनः त्यस्यचित् तस्यवृत्रस्यसंबन्धि वधरायुधं तविषीभिः स्वकीयैर्बलैर्निर्जघान निःशेषेणावधीत् एकइत् असहायएव अप्रतिः प्रतिद्वंद्विरहितः मन्यमानाः आत्मानंयोस्तीतिशेषः आत् तदानींअस्मात्वृत्रात् तव्यान् प्रवृद्धतरोन्योसुरः अजनिष्ट प्रादुरभूत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्यंचिदेषांस्वधयामदन्तंमिहोनपातंसुवृधंतमोगाम् ।
वृषप्रभर्मादानवस्यभामंवज्रेणवज्रीनिजघानशुष्णम् ॥ ४ ॥

त्यम् । चित् । एषाम् । स्वधया । मदन्तम् । मिहः । नपातम् ।
सुऽवृधम् । तमःऽगाम् । वृषऽप्रभर्मा । दानवस्य । भामम् ।
वज्रेण । वज्री । नि । जघान । शुष्णम् ॥ ४ ॥

एषांप्राणिनां. स्वधयान्नेन मदन्तं मोदमानं सर्वप्राणिनामन्नं स्वयमेवभुंजानं मिहः सेचनसमर्थस्यमेघस्य नपातं पातारंरक्षितारं अत्रनपाच्छब्दःपातरिवर्तते.प्राणोवैतनूनपात्सहितन्वःपातीतिब्राह्मणम् [1] सुवृधंप्रवृद्धं तमोगांतमोन्धकारंगच्छन्तं त्यंचित् तंचवृत्रंनिजघानेतिशेषः वृषप्रभर्मा वर्षणशीलस्यमेघस्यप्रहर्ता वज्रीवज्रवानिन्द्रः वज्रेणस्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्यभामं अत्रक्रोधवाचिभामशब्देनक्रोधादुत्पन्नःशुष्णासुरोलक्ष्यते तंशुष्णमसुरंनिजघान हतवान् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

त्यंचिदस्यक्रतुभिर्निषत्तममर्मणोविददिदस्यमर्म ।
यदींसुक्षत्रप्रभृतामदस्ययुयुत्सन्तंतमसिहर्म्येधाः ॥ ५ ॥

त्यम् । चित् । अस्य । क्रतुऽभिः । निऽसत्तम् । अमर्मणः ।
विदत् । इत् । अस्य । मर्म । यत् । ईम् । सुऽक्षत्र । प्रऽभृता ।
मदस्य । युयुत्सन्तम् । तमसि । हर्म्ये । धाः ॥ ५ ॥

अमर्मणोमर्महीनमात्मानंमन्यमानस्यास्यवृत्रस्यनिषत्तं निषण्णं त्यंचित् त्यत् तदेव लिंगव्यत्ययः मर्म मरणस्थानं यत्रस्थानेविद्धोम्रियते तन्मर्मेत्युच्यते अस्यवृत्रस्य क्रतुभिः प्रज्ञानैः हेइन्द्र त्वंविददित् अज्ञासीरेव यद्यदा हेसुक्षत्र सुबलेन्द्र त्वं मदस्यमादकस्यसोमस्यप्रभृता प्रभृतौ संभरणेसति युयुत्सन्तं योद्धुमिच्छन्तं ईमेनंवृत्रं हर्म्ये ह्वारके तमसि धाः न्यदधाः वृत्रः इन्द्रस्यभयात्तमसिप्राविशदित्यर्थः ॥ ५ ॥

---

1 ऐ० ब्रा० २. ४. ।

अथषष्ठी—

न्यंचिदित्थाकंत्पयंशयानमसूर्येतमंसिवावृधानम् ।
तंचिन्मन्दानोवृषभःसुतस्योच्चैरिन्द्रोअपगूर्याजघान ॥ ६ ॥३२॥

त्यम् । चित् । इत्था । कत्पयम् । शयानम् । असूर्ये । तमसि ।
ववृधानम् । तम् । चित् । मन्दानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चैः ।
इन्द्रः । अपऽगूर्य । जघान ॥ ६ ॥ ३२ ॥

सुतस्याभिषुतेनसोमेनमंदानोमोदमानःवृषभः कामानांवर्षितेन्द्रः उच्चैरूर्ध्वं अपगूर्यं वज्रमुद्यम्य तंचित् तमेववृत्रंजघानावधीत् कीदृशं इत्थामुत्रान्तरिक्षलोके कत्पयं कत्सुखकरंपयोयस्यतं शयानं अप्सुशयानंकुर्वन्तं असूर्ये सूर्यरहिते तमस्यन्धकारे ववृधानं वर्धमानंत्यं चिदितिपुनर्वचनंपूरणार्थम् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

अथसप्तमी—

उद्यदिन्द्रोमहतेदानवायवधर्यमिष्टसहोअप्रतीतम् ।
यदींवज्रस्यप्रभृतौददाभविश्वस्यजन्तोरधमंचकार ॥ ७ ॥

उत् । यत् । इन्द्रः । महते । दानवाय । वधः । यमिष्ट । सहः ।
अप्रतिऽइतम् । यत् । ईम् । वज्रस्य । प्रऽभृतौ । ददाभ ।
विश्वस्य । जन्तोः । अधमम् । चकार ॥ ७ ॥

यद्यदाइन्द्रः महतेप्रभूतायदानवाय वृत्रासुराय सहः शत्रूणामभिभवितृअप्रतीतं केनाप्यप्रतिगतंवधोवज्रंउद्यमिष्ट उदयच्छत् यद्यदावज्रस्यप्रभृतौ प्रहृतौ प्रहरणेसति हृग्रहोर्भइतिभत्वं ईमेनंवृत्रं ददाभ अहिंसीत् तदाविश्वस्यसर्वस्यजन्तोःप्राणिनः अधमंनीचंचकार अकरोत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

त्यंचि॒द॒र्णंम॑धु॒पंशया॑नमसि॒न्वंव॒व्रंम॒ह्याद॑दु॒ग्रः।
अ॒पाद॑म॒त्रंम॑ह॒तावि॒धेन॒निदु॑र्यो॒णआ॑वृण॒ङ्मृध्र॑वाचम् ॥ ८॥

त्यम्। चि॒त्। अर्ण॑म्। म॒धु॒ऽपम्। शया॑नम्। अ॒सि॒न्वम्। व॒व्रम्। महि॑। आद॑त्। उ॒ग्रः। अ॒पाद॑म्। अ॒त्रम्। म॒ह॒ता। व॒धेन॑। नि। दु॒र्यो॒णे। अ॒वृ॒ण॒क्। मृ॒ध्रऽवा॑चम् ॥ ८ ॥

उग्रः उद्गूर्णबलः इन्द्रोमहि महान्तं त्यंचित् तमेववृत्रं आददाददौ प्रत्यग्रहीत् कीदृशं अर्णं गन्तारं जलंमेघंवा आवृत्यशयानं शयनंकुर्वन्तं स्थितवन्तमित्यर्थः मधुपं मधुनोंभसःपातारं पालयितारं असिन्वंसपत्नानामवक्षेप्तारं अस्यतेरिदंरूपं वव्रं वृण्वन्तं सर्वमप्याच्छादयन्तं सइमान्लोकानवृणोद्यदिमान्लोकानवृणोत्तद्वृत्रस्यवृत्रत्वमितिहितैत्तिरीयकं। तदनंतरमिन्द्रः दुर्योणे संग्रामे महताप्रभूतेनवधेन वज्रेण अपादं पादरहितं अत्रममात्रं परिमाणरहितं मृध्रवाचं हिंसितवागिन्द्रियं जृंभाभिभूतमित्यर्थः वृत्रंन्यवृणक् नितरामहिंसीत् तस्माज्जंजभ्यमानात् अग्नीषोमौ निरक्रामतां प्राणापानौवाएनंतदुज्जिहातामितिहितैत्तिरीयकम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

कोअ॑स्य॒शुष्मं॒तवि॑षींवराते॒एको॒धना॑भरते॒अप्र॑तीतः।
इ॒मेचि॑दस्य॒ज्रय॑सो॒नुदे॒वीइन्द्र॒स्यौज॑सोभि॒यसा॑जिहाते ॥ ९ ॥

कः। अ॒स्य॒। शु॒ष्मम्। तवि॑षीम्। व॒रा॒ते॒। एकः॑। धना॑। भ॒र॒ते॒। अप्र॑तिऽइतः। इ॒मे इति॑। चि॒त्। अ॒स्य॒। ज्रय॑सः। नु। दे॒वी इति॑। इन्द्र॑स्य। ओज॑सः। भि॒यसा॑। जि॒हा॒ते॒ इति॑ ॥ ९ ॥

---

१ तै० सं० २. ४. १२.।

अस्येन्द्रस्यसंबन्धिनींशुष्मंशोषणींतविषींबलं कोवराते निवारयेत् शुष्मशब्दस्यस्त्री-लिंगविशेषणत्वेपि नियतलिंगत्वात्पुंसिपुल्लिंगत्वमेव अप्रतीतः केनाप्यप्रतिगतइन्द्रः एकोऽसहा-यएव धना धनानि शत्रूणांवसूनि भरते बिभर्ति हरतेवा देवी देव्यौ द्योतमाने इमेचित् एतेएवद्यावापृथिव्यौ ऋयसोवेगवतोस्येन्द्रस्यसंबन्धिनः ओजसोबलादुद्भूतेनभियसाभयेन नुक्षिप्रं जिहाते गच्छतः चलतइत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

न्यंस्मैदेवीस्वधितिर्जिहीतइन्द्रायगातुरुशतीवयेमे ।
संयदोजोयुवतेविश्वमाभिरनुस्वधाव्नेक्षितयोनमन्त ॥ १० ॥

नि । अस्मै । देवी । स्वऽधितिः । जिहीते । इन्द्राय । गातुः ।
उशतीऽइंव । येमे । सम् । यत् । ओजः । युवते । विश्वम् । आभिः ।
अनु । स्वधाऽव्ने । क्षितयः । नमन्त ॥ १० ॥

स्वधितिः स्वधृतिः स्वेनधृतादेवीद्योतमानाद्यौः अस्माइन्द्रायनिजिहीते नीचत्वेनया-ति गातुर्भूमिः उशतीव कामयमानायोषिदिव इन्द्राय येमे आत्मानंनियच्छती यथेष्ट-मात्मानंविनियोक्तुंयोग्याभवतीत्यर्थः यद्यदेन्द्रः विश्वंसमस्तं ओजोबलं आभिः प्रजाभिः संयुवते संयोजयति इन्द्रःस्वकीयंबलं सर्वासुप्रजासुनिहितवानित्यर्थः अनुआनुकूल्येनव-र्तमानाःक्षितयोमनुष्याः क्षितयइतिमनुष्यनामैतत् स्वधाव्नेबलवतइन्द्राय नमन्त सन्नमन्ति प्रह्वीभवंति ॥ १० ॥

अथैकादशी—

एकंनुत्वासत्पतिंपाञ्चजन्यंजातंशृणोमियशसंजनेषु ।
तंमेजगृभ्रआशसोनविष्ठंदोषावस्तोर्हवमानासइन्द्रम् ॥ ११ ॥

एकम् । नु । त्वा । सत्ऽपतिम् । पांचऽजन्यम् । जातम् । शृणोमि ।
यशसम् । जनेषु । तम् । मे । जगृभ्रे । आऽशसः । नविष्ठम् ।
दोषा । वस्तोः । हवमानासः । इन्द्रम् ॥ ११ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वां एकंनु मुख्यमेव जनेषुसर्वेषुमनुष्येषुमध्ये अहं मंत्रद्रष्टाशृणोमि ऋषिमुख्येभ्यः कीदृशं सत्पतिं सतांपालकं पांचजन्यं पंचजनेभ्योमनुष्येभ्योहितं जातमुत्पन्नं यशसं यशोयुक्तं दोषा क्षपायां वस्तोर्वासरेच वहमानासः स्तुवन्तः आशसः कामानांशंसमानाः मे मदीयाःप्रजाः नविष्ठं अतिशयेनस्तुत्यं, तमिन्द्रंजगृभ्रे गृह्णन्तु स्वीकुर्वन्तु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

एवाहित्वामृतुथायातयन्तंमघाविप्रेभ्योददतंशृणोमि ।
किंतेब्रह्माणोगृहतेसखायोयेत्वायानिदधुःकाममिन्द्र ॥१२॥३३॥

एव । हि । त्वाम् । ऋतुऽथा । यातयन्तम् । मघा । विप्रेभ्यः ।
ददतम् । शृणोमि । किम् । ते । ब्रह्माणः । गृहते । सखायः । ये ।
त्वाऽया । निऽदधुः । कामम् । इन्द्र ॥ १२ ॥ ३३॥

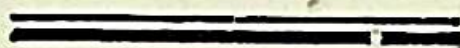
एवएवमुक्तेनप्रकारेण हि ऋतुथा कालेकालेयातयन्तं जंतून्प्रेरयन्तं हेइन्द्र त्वां विप्रेभ्यःस्तोतृभ्यः मघा मघानि धनानि ददतं यच्छन्तं शृणोमि निशामयामि एतन्मयैवंप्रतिभाति हेइन्द्र त्वाया त्वयि येस्तोतारः कामंस्वकीयाभिलाषंनिदधुः न्यक्षिपन् ब्रह्माणोबृहन्तः तेत्वदीयाःसखायःस्तोतारः किं गृहते त्वत्तःकिंगृह्णन्ते ऋषिःस्वकीयाभिलाषप्राप्तिविलंबनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥ १२ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

॥ इतिपंचमेमंडलेद्वितीयोनुवाकः ॥ २ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
चतुर्थेप्रथमस्त्वध्यायंव्याख्यायव्याकृतिक्षमः । सुधीःश्रीसायणाचार्योद्वितीयंव्याचिकीर्षति॥२॥

तत्रात्रेःपंचमेमंडलेतृतीयेनुवाकेद्वादशसूक्तानि तत्रमहिमहइतिदशर्चंप्रथमंसूक्तं प्रजापतिपुत्रःसंवरणऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता तथाचानुक्रान्तं—महिदशप्राजापत्यःसंवरणइति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् महिमहेतवसेदीध्येनूनिन्द्रायेत्थातवसेअतव्यान् ।
योअस्मैसुमतिंवाजसातौस्तुतोजनेसमर्यश्चिकेत ॥ १ ॥

महि । महे । तवसे । दीध्ये । नॄन् । इन्द्राय । इत्था । तवसे ।
अतव्यान् । यः । अस्मै । सुऽमतिम् । वाजऽसातौ । स्तुतः ।
जने । सऽमर्यः । चिकेत ॥ १ ॥

अहंसंवरणःअतव्यान् अत्यन्तमिवदुर्बलःसन् महि महत् प्रभूतंस्तोत्रं महे महते तवसे बलवतइन्द्रायेत्था इत्थंवक्ष्यमाणप्रकारेणदीध्ये दीपयामि प्रकाशयामि किमर्थं नॄन् षष्ठ्यर्थेद्वितीया मनुष्याणामस्मदीयानांतवसेबलाय यद्वा नॄनस्मद्विरोधिनामभिभवायेतिशेषः तदर्थंतवसेस्मद्बलाय इन्द्रोस्मैजने जनायसंवरणाय वाजसातौ संग्रामे वाजस्यान्नस्यवालाभेनिमित्तेसतिस्तुतःसन् सुमतिं समर्यः मर्त्यैःस्तोतृभिःसहितः यद्वा सहम्रियमाणैर्युध्यमानैर्मरुदादिभिः अथवा संमरार्हः चिकेत जानाति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सत्वंनइन्द्रधियसानोअर्कैर्हरीणांवृषन्योक्त्रमश्रेः ।
याइत्थामघवन्ननुजोषंवक्षोअभिप्रार्यःसक्षिजनान् ॥ २ ॥

११

सः । त्वम् । नः । इन्द्र । धियसानः । अर्कैः । हरीणाम् । वृषन् ।
योक्त्रम् । अश्रेः । याः । इत्था । मघऽवन् । अनु । जोषम् ।
वक्षः । अभि । प्र । अर्यः । सक्षि । जनान् ॥ २ ॥

हेवृषन् वर्षकेन्द्र समसिद्धस्त्वंनोस्मान्धियसानोध्यायन् अर्कैरर्चनसाधनैःस्तोत्रैर्निमित्तभूतैः हरीणांरथेनियोज्यानाम-श्वानांयोक्त्रंनियोजनरज्जुमश्रेः आश्रयसि याः लिंगव्यत्ययः यानर्कान् हेमघवन् इत्थाइत्थं जोषं प्रीतिं अनुवक्षोऽवहस्तैर्निमित्तैर्योक्त्रमश्रेरिति तथाकृत्वा अर्योस्मदरीन्जनान् अभि आभिमुख्येन प्र प्रकृष्टं सक्षि पराभव ॥ २ ॥

अथतृतीया–

नतेतंइन्द्राभ्य१स्मदृष्वायुक्तासोअब्रह्मतायदसन् ।
तिष्ठारथमधितंवज्रहस्तारश्मिन्देवयमसेस्वश्वः ॥ ३ ॥

न । ते । ते । इन्द्र । अभि । अस्मत् । ऋष्व । अयुक्तासः ।
अब्रह्मता । यत् । असन् । तिष्ठ । रथम् । अधि । तम् ।
वज्रऽहस्त । आ । रश्मिम् । देव । यमसे । सुऽअश्वः ॥ ३ ॥

हेऋष्व महन् इन्द्र यत् ये अस्मदस्मत्तः त्वद्भक्तेभ्योन्ये अयुक्तासः त्वया असंयुक्ताअसन् आसन् अभवन् अब्रह्मता ब्रह्मपरिवृढंकर्मतद्रहितत्वात् तेनरास्तेत्वदीयानभवन्ति अतोस्मद्यज्ञमभ्यागन्तुं तं प्रसिद्धं रथं अधितिष्ठ हेवज्रहस्तेन्द्र देव स्वश्वः त्वंयंरथमारोढुंरश्मिमप्रग्रहं आयमसे नियमयसितमधितिष्ठ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पुरुयत्तंइन्द्रसन्त्युक्थागवेचकर्थोर्वरासुयुध्यन् ।
ततक्षेसूर्यायचिदोकसिस्वेवृषासमत्सुदासस्यनामचित् ॥ ४ ॥

पुरु । यत् । ते । इन्द्र । सन्ति । उक्था । गवे । चकर्थ । उर्वरासु ।
युध्यन् । ततक्षे । सूर्याय । चित् । ओकसि । स्वे । वृषा ।
समत्ऽसु । दासस्य । नाम । चित् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र ते तव यद्यदास्वभूतानि पुरु पुरूणि बहूनि उक्था उक्थानिशस्त्राणिसन्ति तदा उर्वरासु सस्योपेतासुभूमिषु निमित्तभूतासु गवे वृष्ट्युदकाय युध्यन् जलप्रतिबन्धकान् संहरन् चकर्थ करोषि भेदनं कुत्रेतिसूर्याय सूर्यस्यस्वेस्वकीयेओकसिस्थाने वृषा वर्षितासन् ततक्षे भेदनं संपादयसि समत्सु संग्रामेषु दासस्य वृष्टिप्रतिबन्धकर्तुरेतन्नामकस्यासुरस्य नामन्चिव् नामापि ततक्षे नाशयसीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

वयंतेतइन्द्रयेचनरःशर्धोजज्ञानायाताश्चरथाः ।
आस्माञ्जगम्यादहिशुष्मसत्वाभगोनहव्यःप्रभृथेषुचारुः ॥५॥१॥

वयम् । ते । ते । इन्द्र । ये । च । नरः । शर्धः । जज्ञानाः ।
याताः । च । रथाः । आ । अस्मान् । जगम्यात् । अहिऽशुष्म ।
सत्वा । भगः । न । हव्यः । प्रऽभृथेषु । चारुः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र येचनरः कर्मणांनेतारऋत्विग्यजमानाःवयंस्मः तेवयं ते त्वदीयाः कीदृशावयं शर्धो-बलंजज्ञानाः उत्पादयन्तः स्तुतिभिः याताश्चहोतुंत्वांप्राप्ताश्च रथाःरंहणशीलाश्च किंच हेअहिशुष्मअहिरयनावसर्वतोव्याप्तबलेन्द्र त्वदनुग्रहाव हव्यः स्तुत्यः प्रतिभटैराह्वातव्योवा चारुःसंगंता सत्वाभृत्यादिः प्रभृथेषुसंग्रामेषुवा अस्मानाजगम्यात् आगच्छेव भगोन भगइव हव्यश्चारुः भगदेवोयथास्मत्सहायआगच्छति तथा भृत्यादिरागच्छेदित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेप्रथमोवर्गः ॥ १० ॥

अथषष्ठी—

पपृक्षेण्यमिन्द्रत्वेह्योजोनृम्णानिचनृतमानोअमर्तः ।
सनएनींवसवानोरयिंदाःप्रार्यस्तुषेतुविमघस्यदानम् ॥ ६ ॥

पपृक्षेण्यम् । इन्द्र । त्वे इति । हि । ओजः । नृम्णानि । च ।
नृतमानः । अमर्तः । सः । नः । एनीम् । वसवानः । रयिम् । दाः ।
प्र । अर्यः । स्तुषे । तुविऽमघस्य । दानम् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र पपृक्षेण्यं संपर्कार्हं पूज्यंवा ओजोबलंत्वेहि त्वयिखलु त्वदधीनमित्यर्थः नृतमानोनृत्यन्नमर्तोमरणधर्मा सत्वं वसवानः आच्छादयन् स्वतेजसाजगत् नृम्णानि नृमणानि द्रविणानि वक्ष्यमाणरय्यपेक्षयाचशब्दः एनीं एनवर्णां श्वेतवर्णां नोस्मभ्यंरयिंधनंदाः देहि अहंच अर्यईश्वरस्यतुविमघस्य प्रभूतधनस्यचदानंप्रस्तुषे स्तौमि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

एवानइन्द्रोतिभिरवपाहिगृणतःशूरकारून् ।
उतत्वचंददतोवाजसातौपिप्रीहिमध्वःसुषुतस्यचारोः ॥ ७ ॥

एव । नः । इन्द्र । ऊतिऽभिः । अव । पाहि । गृणतः । शूर । कारून् । उत । त्वचम् । ददतः । वाजऽसातौ । पिप्रीहि । मध्वः । सुऽसुतस्य । चारोः ॥ ७ ॥

हेशूरेन्द्र एव एवं नोस्मान्गृणतः स्तुवतः कारून् कर्तॄन् ऋत्विजः ऊतिभिः रक्षणैः अवपाहि अवपालय उतापिच वाजसातौ संग्रामे त्वचं आच्छादकंरूपंददतः प्रयच्छतः सुषुतस्यसुष्ठ्वभिषुतस्यचारोर्मनोहरस्यमध्वः सोमस्य पिप्रीहि प्रीणयात्मानं द्वितीयार्थेषष्ठी उक्तलक्षणंसोमंपिबेत्यर्थः अथवा तृतीयार्थेषष्ठी उक्तलक्षणेनसोमपानेनप्रीणय ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

उतत्येमापौरुकुत्स्यस्यसूरेस्त्रसदस्योर्हिरणिनोरराणाः ।
वहन्तुमादशश्येतासोअस्यगैरिक्षितस्यक्रतुभिर्नुसश्चे ॥ ८ ॥

उत । त्ये । मा । पौरुऽकुत्स्यस्य । सूरेः । त्रसदस्योः । हिरणिनः । रराणाः । वहन्तु । मा । दश । श्येतासः । अस्य । गैरिऽक्षितस्य । क्रतुऽभिः । नु । सश्चे ॥ ८ ॥

त्रसदस्युश्चत्रिदथोध्वन्यश्चेतित्रयोनृपाः अश्वान्धनानिगाश्चादुर्मह्यं तद्ददत्यृषिः उत अपिच त्ये ते मा चतुर्थ्यर्थेद्वितीया मह्यमित्यर्थः रराणाः रातेर्दानार्थस्यकर्मणिलिटःकानचिरूपं दत्ताइत्यर्थः पौरुकुत्स्यस्य पुरुकुत्सापत्यस्य सूरेः प्रेरकस्य हिरणिनोहिरण्यवतोस्य त्रसदस्योः एतन्नामकस्यराजर्षेः गैरिक्षितस्य गिरिक्षितगोत्रोत्पन्नस्य श्येतासः शुभ्रवर्णाः

दशाश्वाः मा मां वहन्तु प्रापयन्तु अहंचक्रतुभिःकर्मभीरथनियोजनादिभिः यज्ञादिभिर्वा-नु क्षिप्रं सध्रे गच्छेयम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

उतत्येमांमारुताश्वस्यशोणाःक्रत्वामघासोविदथस्यरातौ ।
सहस्रामेच्यवतानोददानआनूकमर्योवपुषेनार्चत् ॥ ९ ॥

उत । त्ये । मा । मारुतऽअश्वस्य । शोणाः । क्रत्वाऽमघासः ।
विदथस्य । रातौ । सहस्रा । मे । च्यवतानः । ददानः ।
आनूकम् । अर्यः । वपुषे । न । आर्चत् ॥ ९ ॥

उत अपिच त्ये तेऽश्वाः वक्ष्यमाणाः मारुताश्वस्य मरुत्सदृशवेगाश्ववान् मरुताश्वः तदपत्यस्यविदथस्यैतन्नामकस्यराज्ञःशोणाःशोणवर्णाःक्रत्वामघासः क्रतुनाकर्मणाशीघ्रगमनादिलक्षणेनमहनीयाः अश्वाःरातौदानेविनियुक्तामांवहन्तीतिशेषः किंच सहस्रा सहस्राणि अपरिमितानिधनानिअर्यः पूज्यस्य मे चतुर्थ्यर्थेषष्ठी पूज्याय मह्यंच्यवतानः च्यावयन् ददानः प्रयच्छन् सः आनूकं आभरणंच वपुषे स्वशरीरालंकाराय आर्चत् प्रायच्छत् नेतिचार्थे ॥ ९ ॥

अथदशमी–

उतत्येमाध्वन्यस्यजुष्टालक्ष्मण्यस्यसुरुचोयतानाः ।
मह्नारायःसंवरणस्यऋषेर्व्रजंनगावःप्रयताअपिग्मन् ॥ १० ॥२॥

उत । त्ये । मा । ध्वन्यस्य । जुष्टाः । लक्ष्मण्यस्य । सुऽरुचः ।
यतानाः । मह्ना । रायः । सम्ऽवरणस्य । ऋषेः । व्रजम् । न ।
गावः । प्रऽयताः । अपि । ग्मन् ॥ १० ॥ २ ॥

उतापिच त्ये ते वक्ष्यमाणारायः ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्यलक्ष्मण्यस्य लक्ष्मणपुत्रस्य राज्ञःसंबन्धिनोऽश्वाः जुष्टाः मांप्राप्ताः सुरुचः शोभनदीप्तयः यतानाः वहमानाःयतमानाः रायःमह्नामहत्त्वेनयुक्तारायः प्रयताः दत्ताःसत्यः संवरणस्यऋषेःअपिग्मन् अपिगताः प्रामद्गृहमितिशेषः व्रजंनगावः गोष्ठंगावइव यद्वा नेतिचार्थे गावश्चममव्रजंअपिग्मन् अ-त्रैन्द्रेसूक्तेप्रायेणैन्द्रमरुतोराज्ञांचदानस्तुतयइत्युक्तत्वाद्राज्ञांदानस्तुतिरविरुद्धा ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अजातशत्रुमितिनवर्चंद्वितीयंसूक्तं प्राजापत्यस्यसंवरणस्यार्षमैन्द्रं नवमीत्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः अजातशत्रुंनवत्रिष्टुबन्तमित्यनुक्रमणिका । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

अजातशत्रुमजरास्वर्वत्यनुस्वधामितादस्ममीयते ।
सुनोतनपचतब्रह्मवाहसेपुरुष्टुतायप्रतरंदधातन ॥ १ ॥

अजातऽशत्रुम् । अजरा । स्वःऽवती । अनु । स्वधा । अमिता । दस्मम् । ईयते । सुनोतन । पचत । ब्रह्मऽवाहसे । पुरुऽस्तुताय । प्रऽतरम् । दधातन ॥ १ ॥

अजातशत्रुं अनुत्पन्नाःशातयितारोयस्यतं दस्मं शत्रूणामुपक्षपयितारं अजरा अक्षीणा स्ववंतीस्वरणवतीअमिता अपरिमिता स्वधा अन्नं हविरन्वीयते अनुप्राप्नोति तदर्थं हेऋत्विजः सुनोतन अभिषुणुत पचत पुरोडाशादिकं कस्मै ब्रह्मवाहसे ब्रह्मणःपरिवृढस्यस्तोत्रस्यवाहकायपुरुष्टुतायबहुभिःस्तुतायेन्द्राय प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन धारयत स्वस्वोचितकर्म ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आयःसोमेनजठरमपिप्रतामन्दतमघवामध्वोअन्धसः ।
यदींमृगायहन्तवेमहावधःसहस्रभृष्टिमुशनावधंयमत् ॥ २ ॥

आ । यः । सोमेन । जठरम् । अपिप्रत । अमन्दत । मघऽवा । मध्वः । अन्धसः । यत् । ईम् । मृगाय । हन्तवे । महाऽवधः । सहस्रऽभृष्टिम् । उशना । वधम् । यमत् ॥ २ ॥

योमघवा सोमेनजठरंस्वकीयं आसर्वतः अपिप्रत अपूरयत् मध्वोमधुरसस्यान्धसःसोमस्यपानेनामंदतातृप्यत् यद्यदा ईमयंमृगायैतन्नामकायासुरायहन्तवे तंहन्तुंमहावधः महावज्रः सहस्रभृष्टिरपरिमिततेजाः उशनाकामयमानःशत्रुं यद्वा उशनसासहवधं वज्रंयमत् उदयच्छत् तदापिप्रतामंदत ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यो अस्मै घ्रंस उत वा य ऊधनि सोमं सुनोति भवति द्युमाँ अह ।
अपाप शक्रस्ततनुष्टिमूहति तनूशुभ्रं मघवा यः कवासखः ॥ ३ ॥

यः । अस्मै । घ्रंसे । उत । वा । यः । ऊधनि । सोमम् । सुनोति ।
भवति । द्युऽमान् । अह । अपऽअप । शक्रः । ततनुष्टिम् । ऊहति ।
तनूऽशुभ्रम् । मघऽवा । यः । कवऽसखः ॥ ३ ॥

योयजमानः अस्मैइन्द्राय घ्रंसे अहर्नामैतत् गृह्णन्तेस्मिन्रसाइतिघ्रंसः तस्मिन् उतवा अथवा योयजमानः ऊधनि उद्धततरंभवति उन्नद्धमितिवाऊधोरात्रिः स्नेहप्रदानरसाभ्यामूधसि रात्रौच समत्वात् रात्रेरप्यूधउच्यते अहनिरात्रौच सोमंसुनोति सभवतिद्युमान्दीप्तिमान् अहेति विनिग्रहार्थीयः किंच शक्रः शक्तोयमिन्द्रः ततनुष्टिं ततं धर्मसन्ततिं नुदति वष्टि कामयते कामानितिततनुष्टिः तंतनूशुभ्रं तनूःशुभ्राशोभनीयालंकारादिभिर्यस्यतंतादृशं स्वपोषकमयज्वानं अपोहति अपरोपशब्दःपूरणः मघवा धनवान् यःकवासखःकुत्सितपुरुषसहायःतमपोहतीति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यस्यावधीत्पितरं यस्य मातरं यस्य शक्रो भ्रातरं नात ईषते ।
वेतीद्वस्य प्रयता यतंकरो न किल्बिषादीषते वस्व आकरः ॥ ४ ॥

यस्य । अवधीत् । पितरम् । यस्य । मातरम् । यस्य । शक्रः ।
भ्रातरम् । न । अतः । ईषते । वेति । इत् । ऊँ इति । अस्य । प्रऽयता ।
यतम्ऽकरः । न । किल्बिषात् । ईषते । वस्वः । आऽकरः ॥ ४ ॥

शक्रःशक्तोयं यस्यायज्वनः पितरं अवधीत् हतवान् यस्यचमातरंअवधीत् यस्यचभ्रातरं अतोस्मात् अयज्वनःसकाशात् नेषते नबिभेति नगच्छतिवा किंत्वस्यप्रयता प्रदत्तानिहवींषि वेतीदु कामयतएव अयज्वानं शिक्षयित्वानियोजयतीत्यर्थः यतंकरः यमनकर्ता वस्वोवसुनोधनस्य आकरः आभिमुख्यकर्तायःकिल्बिषात् पित्रादिधनयुक्तात् नेषते नचलति नबिभेतिवा इन्द्रस्यास्तोतॄणांहतिरिन्द्रोयतीन्सालावृकेभ्यःप्रायच्छत् अंत-

रिक्षेपौलोमान्पृथिव्यांकालकांज्यान् अरुन्मुखान्यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छमित्यादिश्रुतिषुप्रसिद्धा ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नपञ्चभिर्दशभिर्वष्ट्यारभंनासुन्वतासचतेपुष्यताचन ।
जिनातिवेदमुयाहन्तिवाधुनिरादेवयुंभजतिगोमतिव्रजे ॥५॥३॥

न । पंचऽभिः । दशऽभिः । वष्टि । आऽरभंम् । न । असुन्वता ।
सचते । पुष्यता । चन । जिनाति । वा । इत् । अमुया । हन्ति ।
वा । धुनिः । आ । देवऽयुम् । भजति । गोऽमति । व्रजे॥ ५ ॥ ३ ॥

अयमिन्द्रः पंचभिर्दशभिर्वासहायैरारभं आरभंशत्रुहननायालंबनंनवष्टि साहाय्यंनापेक्षतइत्यर्थः यद्वा अमुमिन्द्रं पंचभिर्दशभिर्वायज्ञादन्यैरुपायैरारभमारब्धमुद्योगंकर्तुंनवष्टि नकामयते असुन्वता अभिषवमकुर्वता सहपुष्यताच न बंध्वादीनपोषयतापि नसचते नसंगच्छते असुन्वंतं अभिषवमकुर्वाणं अयष्टारं अपुष्णंतंचनप्राप्नोतीत्यर्थः नकेवलमप्राप्तिमात्रं किंतु जिनातिवा वाशब्दश्चार्थे जिनातिच बाधते इदितिपूरणः हन्तिवामुया अमुमयष्टारं धुनिः कंपकःशत्रूणां देवयुंदेवमिन्द्रंकामयमानं यजमानं गोमति व्रजे आभजति जयतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथषष्ठी—

वित्वक्षणःसमृतौचक्रमासजोसुन्वतोविषुणःसुन्वतोवृधः ।
इन्द्रोविश्वस्यदमिताविभीषणोयथावशंनयतिदासमार्यः ॥ ६ ॥

विऽत्वक्षणः । समऽऋतौ । चक्रमऽआसजः । असुन्वतः । विषुणः ।
सुन्वतः । वृधः । इन्द्रः । विश्वस्य । दमिता । विऽभीषणः ।
यथाऽवशम् । नयति । दासम् । आर्यः ॥ ६ ॥

सश्वतौसंग्रामेवित्वक्षणः विशेषेणतनूकर्ताशत्रूणांतदर्थंचक्रमासजः रथचक्रस्यासंजयिता असुन्वतोयजमानस्यविषुणःपराङ्मुखःसुन्वतोयजमानस्यवृधोवर्धयिताइन्द्रोविश्वस्यदमिताशिक्षयिताविभीषणःभयजनकःआर्यःस्वामी यथावशंयथेच्छंदासंदासकर्माणंजनंनयतिस्ववशम्॥६॥

अथसप्तमी—

समींपणेरजतिभोजनंमुषेविदाशुषेभजतिसूनरंवसु ।
दुर्गेचनध्रियतेविश्वआपुरुजनोयोअस्यतविषीमचुक्रुधत् ॥ ७ ॥

सम् । ईम् । पणेः । अजति । भोजनम् । मुषे । वि । दाशुषे ।
भजति । सूनरम् । वसु । दुःऽगे । चन । ध्रियते । विश्वः । आ ।
पुरु । जनः । यः । अस्य । तविषीम् । अचुक्रुधत् ॥ ७ ॥

ईमयमिन्द्रः पणेर्वणिजइव लुब्धकस्यादातुर्भोजनंधनमन्नंवामुषेचोरयितुंसमजति सम्यग्गच्छति गत्वाचादायदाशुषेहविर्दात्रेयजमानायविभजति सूनरंशोभनमनुष्यंवसुधनं अयष्टुर्धनमाकृष्ययष्ट्रेप्रयच्छतीत्यर्थः नकेवलंवणिक्धनप्रदानमात्रं किंतु पुरुपुरूणिबहून्यन्यान्यपिधनानि किंच दुर्गेचनदुःखेननगन्तव्ये आपद्यपिविश्वःसर्वोपिदातृजनः आध्रियते आस्थाप्यते योजनः अस्येन्द्रस्यतविषींबलमचुक्रुधत् विहिताकरणादिनातस्यपणेरजतीतिपूर्वंशेषः यद्वा योस्यतविषीमचुक्रुधत् ससर्वोपिजनोदुर्गेचनाध्रियते इन्द्रेणचनेत्येकपदमध्येतृसंप्रदायप्राप्तम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

संयज्जनौसुधनौविश्वशर्धसाववेदिन्द्रोमघवागोषुशुभ्रिषु ।
युजंह्य१न्यमकृतप्रवेपन्युदींगव्यंसृजतेसत्वभिर्धुनिः ॥ ८ ॥

सम् । यत् । जनौ । सुऽधनौ । विश्वऽशर्धसौ । अवेत् ।
इन्द्रः । मघऽवा । गोषु । शुभ्रिषु । युजम् । हि । अन्यम् । अकृत ।
प्रऽवेपनी । उत् । ईम् । गव्यम् । सृजते । सत्वऽभिः । धुनिः ॥ ८ ॥

समवेत् संजानाति यद्यदाजनौपरस्परप्रतिद्वंद्विनौ सुधनौ शोभनधनौ विश्वशर्धसौ व्याप्तबलौ बहूत्साहौवा तदा मघवाधनवानिन्द्रोगोषुशुभ्रिषुशोभनासुगोषुनिमित्तभूतासुअन्यंयष्टारंयुजं

सहायमकृतकृतवान् प्रवेपनीशत्रूणांप्रवेपनवान् ईमस्मै गव्यंगोसमूहं उत्सृजते सत्वभिर्मरुद्भिः सहधुनिःमेघानांकंपयितेन्द्रः यजमानमयजमानंवायंजानातिगोनिमित्तंज्ञात्वायज्वनेगोसमूहं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

सहस्रसामाग्निवेशिंगृणीषेशत्रिमग्नउपमांकेतुमर्यः ।
तस्माआपःसंयतःपीपयन्ततस्मिन्क्षत्रममवत्त्वेषमस्तु ॥ ९ ॥ ४ ॥

सहस्रऽसाम् । आग्निऽवेशिम् । गृणीषे । शत्रिम् । अग्ने । उपऽमाम् ।
केतुम् । अर्यः । तस्मै । आपः । सम्ऽयतः । पीपयन्त । तस्मिन् ।
क्षत्रम् । अमऽवत् । त्वेषम् । अस्तु ॥ ९ ॥ ४ ॥

अग्निवेशसुतंशत्रिमसंख्यातधनप्रदं ॥ आशास्तऋषिरत्यर्चाप्रजापतिसुतःसुधीः ॥ १ ॥
अर्योहंसहस्रसां अपरिमितधनप्रदं आग्निवेशिं अग्निवेशसुतंशत्रिंएतन्नामकंराजर्षिं गृणीषे गृणे स्तौमि हेअग्ने अंगनादिगुणविशिष्टेन्द्र कीदृशंतं उपमां उपमानभूतंकेतुंप्रज्ञापकंप्रख्यातमित्यर्थः तस्मैआपःसंयतः सम्यग्गच्छन्त्यःपीपयंत प्यायन्तां तस्मिन्राज्ञिक्षत्रंधनं अमवत् बलसहितंत्वेषंदीप्तिमदस्त्विति ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

यस्तेसाधिष्ठइत्यष्टर्चंतृतीयंसूक्तं अंगिरोगोत्रःप्रभूवसुर्नामऋषिः अंत्यापंक्तिः पर्यंतपरिभाषयाशिष्टाअनुष्टुभः इन्द्रोदेवता यस्तेष्टौप्रभूवसुरांगिरसःपंक्त्यंतमित्यनुक्रान्तं । सूक्तविनियोगोलैंगिकः आभिप्लविकेषूक्थेषुतृतीयसवनेआद्यस्तृचोच्छावाकस्यवैकल्पिकोनुरूपःसूत्रितंच—यस्तेसाधिष्ठोवसेपुरांभिन्दुर्युवाकविरिति । द्वितीयतृतीययोः स्वरसाम्नोश्चाद्यौतृचावनुरूपौ यस्तेसाधिष्ठोवसइतिषळनुष्टुभइतिहिसूत्रम् ।

तत्रप्रथमा—

यस्तेसाधिष्ठोवसइन्द्रक्रतुष्टमाभर ।
अस्मभ्यंचर्षणीसहंसस्निंवाजेषुदुष्टरम् ॥ १ ॥

यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । इन्द्र । क्रतुः । तम् । आ । भर ।
अस्मभ्यम् । चर्षणिऽसहम् । सस्निम् । वाजेषु । दुस्तरम् ॥ १ ॥

हेइन्द्र ते तव यः साधिष्ठोतिशयेनसाधकः क्रतुरुक्तलक्षणंकर्मप्रज्ञावास्ति तंक्रतुंनोवसे-स्मद्रक्षणायास्मभ्यं आभर आहर कीदृशंतं चर्षणीसहं सर्वेषांमनुष्याणामभिभवितारंसस्निं संस्नातं शुद्धं वाजेषुसंग्रामेषुदुष्टरं अन्यैरनभिभाव्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

यदिन्द्रतेचतस्रोयच्छूरसन्तितिस्रः।
यद्वापञ्चक्षितीनामवस्तत्सुनआभर ॥ २ ॥

यत्। इन्द्र। ते। चतस्रः। यत्। शूर। सन्ति। तिस्रः। यत्। वा। पंच। क्षितीनाम्। अवः। तत्। सु। नः। आ। भर ॥ २ ॥

हेइन्द्र ते तव यत् याऊतयः चतस्रः चतसृषुवर्णेषुसंश्रिताःसन्ति याश्चहेशूर तिस्रःत्रिषु लोकेषुवर्तमानाः यद्वा वाशब्दश्चार्थे यत्याश्चपंचक्षितीनांपंचजनसंबन्धिन्यऊतयःसन्ति अवो-रक्षणंतत्सर्वं सुसुष्ठुनोस्मभ्यमाभर आहरेति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आतेवोवरेण्यंवृषंतमस्यहूमहे।
वृषजूतिर्हिजज्ञिषआभूभिरिन्द्रतुर्वणिः ॥ ३ ॥

आ। ते। अवः। वरेण्यम्। वृषन्ऽतमस्य। हूमहे। वृषऽजूतिः। हि। जज्ञिषे। आऽभूभिः। इन्द्र। तुर्वणिः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र वृषन्तमस्यफलानांवर्षकतमस्यतेतवावोरक्षणं गमनंवा वरेण्यं वरणीयमाहूमहे आह्वयामः हेइन्द्र वृषजूतिः वर्षणगमनः तुर्वणिस्तूर्णवनिर्हिंसकोवात्वं आभूभिः सर्वतोभवद्भिः व्याप्तैर्मरुद्भिःसहावोहि जज्ञिषे उत्पादयसिखलु तेअवआह्वयामइति यद्वा वृषगमनःसन् अ-ग्रयज्ञमागत्यफलंजज्ञिषे तस्मात्तेवोहूमहइति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

वृषाह्यसिराधसेजज्ञिषेवृष्णितेशवः।
स्वक्षत्रंतेधृषन्मनःसत्राहमिन्द्रपौंस्यम् ॥ ४ ॥

वृषा । हि । असि । राधसे । जज्ञिषे । वृष्णि । ते । शवः ।
स्वऽक्षत्रम् । ते । धृषत् । मनः । सत्राऽहम् । इन्द्र । पौंस्यम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र राधसे यजमानानांसमृद्धये वृषाह्यसि फलस्यवर्षकोसिखलु यद्वा वृषास्त्वसि राधसेधनार्थंजज्ञिषे उत्पद्यसे तेशवोबलंवृष्णिवर्षितृ तेमनःस्वक्षत्रंस्वायत्तबलंधृषत् धर्षकंविरोधिनां हेइन्द्र तेपौंस्यं पुंस्त्वं सत्राहं संघहन्तृ ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

त्वंतमिन्द्रमर्त्यममित्रयन्तमद्रिवः ।
सर्वरथाशतक्रतोनियाहिशवसस्पते ॥ ५ ॥ ५ ॥

त्वम् । तम् । इन्द्र । मर्त्यम् । अमित्रऽयन्तम् । अद्रिऽवः । सर्वऽरथा ।
शतक्रतो इति शतऽक्रतो । नि । याहि । शवसः । पते ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र त्वं तममित्रयन्तं शत्रुत्वमाचरन्तं शत्रुंवाइच्छंतंमर्त्यं हेअद्रिवोवज्रवन्निन्द्र सर्वरथासर्वत्रव्याप्तेनरथेन सुपांसुलुगित्याकारः हेशतक्रतो हेशवसस्पते बलस्यपालकेन्द्र नियाहि नितरांगच्छ अभिभवितुम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

त्वामिद्वृत्रहन्तमजनासोवृक्तबर्हिषः ।
उग्रंपूर्वीषुपूर्व्यंहवन्तेवाजसातये ॥ ६ ॥

त्वाम् । इत् । वृत्रहन्ऽतम । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः । उग्रम् ।
पूर्वीषु । पूर्व्यम् । हवन्ते । वाजऽसातये ॥ ६ ॥

हेवृत्रहन्तम अतिशयेनशत्रूणांहन्तरिन्द्र त्वामित् त्वामेवजनासोजनाः वृक्तबर्हिषः आच्छाङ्गिवदर्भाः प्रवृत्तयज्ञाइत्यर्थः उग्रमुदूर्णबलं पूर्वीषुबह्वीषुप्रजासुमध्ये पूर्व्यं पुरातनं सन्तं वाजसातये संग्रामाय हवन्ते आह्वयन्ते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अस्माकमिन्द्रदुष्टरंपुरोयावानमाजिषु ।
सयावानंधनेधनेवाजयन्तमवारथम् ॥ ७ ॥

अस्माकम् । इन्द्र । दुस्तरम् । पुरःऽयावानम् । आजिषु ।
सऽयावानम् । धनेऽधने । वाजऽयन्तम् । अव । रथम् ॥ ७ ॥

हेइन्द्रास्माकंरथं रंहणस्वभावंवा पुत्रमवरक्ष कीदृशंरथं दुष्टरं दुःखेनतरणीयं आजिषुसंग्रामेषुपुरोयावानं पुरतोमिश्रयितारं सयावानं अनुचरैःसहगन्तारं धनेधने सर्वेषुधनेषु वाजयन्तं संग्रामंधनंवाइच्छन्तम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अस्माकमिन्द्रेहिनोरथमवापुरंध्या ।
वयंशविष्ठवार्यंदिविश्रवोदधीमहिदिविस्तोमंमनामहे ॥ ८ ॥ ६ ॥

अस्माकम् । इन्द्र । आ । इहि । नः । रथम् । अव । पुरम्ऽध्या ।
वयम् । शविष्ठ । वार्यम् । दिवि । श्रवः । दधीमहि । दिवि ।
स्तोमम् । मनामहे ॥ ८ ॥ ६ ॥

हेइन्द्रास्माकं अस्मदीयएवसन् एहि आगच्छ आगत्यच पुरंध्याशोभनबुद्ध्यानोस्माकं रथमव रक्ष वयंच हेशविष्ठ अतिशयेनवलवन् त्वदनुग्रहाद्वार्यं वरणीयं श्रवोन्नं कीर्तिंवा दिवि द्योतमानेत्वयि दधीमहि स्थापयामः तथा दिवित्वयिस्तोमंस्तोत्रंमनामहे करवामहेइत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

सआगमदितिषळृचंचतुर्थंसूक्तं आंगिरसप्रभूवसुर्ऋषिः तृतीयाजगती शिष्टाअनुक्तत्वात्त्रिष्टुभः इन्द्रोदेवता अनुक्रांतंच—सआगमत्षट्तृतीयाजगतीति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

सआगमदिन्द्रोयोवसूनांचिकेतद्दातुंदामनोरयीणाम् ।
धन्वचरोनवंसगस्तृषाणश्चकमानःपिबतुदुग्धमंशुम् ॥ १ ॥

सः। आ। गमत्। इन्द्रः। यः। वसूनाम्। चिकेतत्। दातुम्।
दामनः। रयीणाम्। धन्वऽचरः। न। वंसगः। तृषाणः।
चकमानः। पिबतु। दुग्धम्। अंशुम्॥ १॥

सइन्द्रोस्मद्यज्ञंप्रत्यागमदागच्छतु योदेवोवसूनांधनानां कर्मणिषष्ठी वसूनिधनानिचिकेतत् जानातिप्रदातुं सकीदृशः दामनादातादानमनावारयीणांधनानां गमनेदृष्टान्तः—धन्वचरोन धनुषासहसंचरन्धानुष्कइव वंसगोवननीयगमनः तृषाणः अत्यंतंतृषितः चकमानः कामयमानश्चसन् दुग्धं अभिषुतमंशुंसोमंपिबतु॥ १॥

अथद्वितीया—

आतेहनूहरिवःशूरशिप्रेरुहत्सोमोनपर्वतस्यपृष्ठे।
अनुत्वाराजन्नर्वतोनहिन्वन्गीर्भिर्मदेमपुरुहूतविश्वे॥ २॥

आ। ते। हनू इति। हरिऽवः। शूर। शिप्रे इति। रुहत्।
सोमः। न। पर्वतस्य। पृष्ठे। अनु। त्वा। राजन्। अर्वतः। न।
हिन्वन्। गीःऽभिः। मदेम। पुरुऽहूत। विश्वे॥ २॥

हेइन्द्र हेहरिवः हरिभ्यांतद्वन् शूर ते तव हनू हननसाधने यद्यप्ययंशिप्राशब्दः तथापि पुनःशिप्राभिधानाद्गौणोवगन्तव्यः उक्तरूपेसंहतेवाशिप्रे आरुहत् आरोहतु प्राप्नोतु सोमोस्मद्दत्तः पर्वतस्यपृष्ठेनरुहत् नारोहति तत्रनतिष्ठतीत्यर्थः यद्वा नशब्दःपुरस्तादुपयुक्तोप्यत्रोपमार्थः पर्वतस्यपृष्ठे उपरिप्रदेशे सोमोनतत्रयथाविस्रंभेणप्रसरतितद्वत् हेराजन्राजमानेन्द्र त्वा त्वामनु त्वयासह तृतीयार्थइत्यनोःकर्मप्रवचनीयत्वं विश्वेवयमर्वतोन अश्वानिव तृणादिभिःगीर्भिःस्तुतिभिर्हिन्वन्हिन्वन्तः त्वांप्रीणयन्तःसन्तोमदेम हृष्येम हेपुरुहूत बहुप्रकारंबहुभिर्वाहूतेन्द्र॥ २॥

अथतृतीया—

चक्रंनवृत्तंपुरुहूतवेपतेमनोभियामेअमतेरिदद्रिवः।
रथादधित्वाजरितासंदावृधकुविन्नुस्तोषन्मघवन्पुरूवसुः॥ ३॥

चक्रम् । न । वृत्तम् । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे ।
अमतेः । इत् । अद्रिऽवः । रथात् । अधि । त्वा । जरिता ।
सदाऽवृध । कुवित् । नु । स्तोषत् । मघऽवन् । पुरुऽवसुः ॥ ३ ॥

हेपुरुहूत बहुभिराहूत हेअद्रिवः वज्रवन्निन्द्र मेमनःअमतेरिव दारिद्र्यादस्तोतुर्वासकाशाव् भिया भित्या वेपते कंपते वृत्तंचक्रंन भूमौवर्तमानंचक्रमिव यस्मादेवंतस्माव् रथादधि उपरिस्थितं त्वा त्वां हेसदावृध सर्वदावर्धमान हेमघवन् इन्द्र जरितास्तोतापुरूवसुरहमृषिः कुविव् बहु नुक्षिप्रं स्तोषव् स्तोष्यति स्तूयाव् अत्र कुविच्छब्दयोगेपिआख्यातस्य बहुलग्रहणान्निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

एषग्रावेवजरितातइन्द्रेयर्तिवाचंबृहदाशुषाणः ।
प्रसव्येनमघवन्यंसिरायःप्रदक्षिणिद्धरिवोमाविवेनः ॥ ४ ॥

एषः । ग्रावाऽइव । जरिता । ते । इन्द्र । इयर्ति । वाचम् ।
बृहत् । आशुषाणः । प्र । सव्येन । मघऽवन् । यंसि ।
रायः । प्र । दक्षिणित् । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ॥ ४ ॥

एषजरितागरितास्तोताग्रावेव अभिषवाश्मेव सयथारसंजनयतितद्वव् हेइन्द्र तेतुभ्यंवाचंस्तुतिं इयर्ति प्रेरयतीत्यर्थः बृहवमहवप्रभूतंफलंआशुषाणः आशुसंभक्तासन् हेमघवन् सव्येनहस्तेन रायोधनानि प्रयंसि प्रयच्छसि हेहरिवः हर्यश्वेन्द्र दक्षिणिव् दक्षिणेनापिप्रयंसीतिशेषः माविवेनः विगतकामंमाकार्षीः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वृषात्वावृषणंवर्धतुद्यौर्वृषावृषभ्यांवहसेहरिभ्याम् ।
सनोवृषावृषरथःसुशिप्रवृषक्रतोवृषावज्रिन्भरेधाः ॥ ५ ॥

वृषा । त्वा । वृषणम् । वर्धतु । द्यौः । वृषा । वृषऽभ्याम् ।
वहसे । हरिऽभ्याम् । सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽशिप्र ।
वृषक्रतो इति वृषऽक्रतो । वृषा । वज्रिन् । भरे । धाः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वां वृषा वर्षित्रीद्यौः द्योतयित्रीस्तुतिः द्योततेर्दीव्यतेर्वास्तुत्यर्थस्यैदंरूपं वृषणं कामानांवर्षकं त्वां वर्धतु वर्धयतु वृषात्वंवृषभ्यांसेकृभ्यांहरिभ्यांवहसे यज्ञंप्रत्युह्यसे हेसुशिप्र शोभनहनो वृषक्रतो वर्षणकर्मन् हेवज्रिन् वज्रयुक्तेन्द्र सत्वंवृषावृषरथश्वसन् नोस्मान्भरेसंग्रामे भरणवतियज्ञेवाधाःधारय ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

योरोहितौवाजिनौवाजिनीवान्त्रिभिःशतैःसचमानावदिष्ट ।
यूनेसमस्मैक्षितयोनमन्तांश्रुतरथायमरुतोदुवोया ॥ ६ ॥ ७ ॥

यः । रोहितौ । वाजिनौ । वाजिनीऽवान् । त्रिऽभिः । शतैः ।
सचमानौ । अदिष्ट । यूने । सम् । अस्मै । क्षितयः । नमन्ताम् ।
श्रुतऽरथाय । मरुतः । दुवःऽया ॥ ६ ॥ ७ ॥

इयंश्रुतरथस्यराज्ञोदानस्तुतिः योराजावाजिनीवानन्नवान्श्रुतरथोरोहितौरोहितवर्णौवाजिनौवेजनवन्तावश्वौत्रिभिःशतैःगवांधनानांवाउक्तसंख्याभिःसचमानौसंगच्छमानौअदिष्ट दातेर्दिशतेर्वालुङीदंरूपं यूनेसर्वत्रमिश्रयित्रे नित्यतरुणायवा अस्मै श्रुतरथाय क्षितयः सर्वाः प्रजाः दुवोया तृतीयैकवचनस्ययाजादेशः परिचर्ययासंनमंतां प्रणताभवन्तु सेवन्तामित्यर्थः हेमरुतइतिइन्द्रसहायभूतानांमरुतांसंबोधनम् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

संभानुनेतिपंचर्चंपंचमंसूक्तं अत्रेरार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं संभानुनापंचात्रिरित्यनुक्रमणिका विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा–

संभानुनायततेसूर्यस्याजुह्वानोघृतपृष्ठःस्वंचाः ।
तस्माअमृध्राउषसोव्युच्छान्यइन्द्रायसुनवामेत्याह ॥ १ ॥

सम् । भानुना । यतते । सूर्यस्य । आऽजुह्वानः । घृतऽपृष्ठः ।
सुऽअंचाः । तस्मै । अमृध्राः । उषसः । वि । उच्छान् । यः ।
इन्द्राय । सुनवाम । इति । आह ॥ १ ॥

सूर्यस्यभानुनातेजसासह आजुह्वानः सर्वत्रहूयमानः कर्मणिकर्तृप्रत्ययः घृतपृष्ठः प्रदीप्तज्वालःघृतयुक्तपृष्ठप्रदेशोवा स्वंचाः स्वंचनोग्निः संयततेसम्यक्प्रयत्नंकरोति उदयकालेह्यग्नयःप्रज्वाल्यन्ते तस्मात्कारणात्योयजमानः इन्द्राय सुनवामेत्याहब्रूतेअध्वर्युंप्रति तस्मैयजमानाय अमृधाः अहिंसिताः उषसोव्युच्छान् व्युच्छन्तु उदयकालेग्निःप्रज्वालितस्तस्मात्सोमयागंकुर्मइतियोब्रूतेतस्यसुदिनानिभवंतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णबर्हिर्युक्तग्रावासुतसोमोजराते ।
ग्रावाणोयस्येषिरंवदन्त्ययदध्वर्युर्हविषावसिन्धुम् ॥ २ ॥

समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽबर्हिः । युक्तऽग्रावा । सुतऽसोमः । जराते । ग्रावाणः । यस्य । इषिरम् । वदन्ति । अयत् । अध्वर्युः । हविषा । अव । सिन्धुम् ॥ २ ॥

समिद्धोग्निः प्रदीप्ताग्निः स्तीर्णबर्हिः प्रस्तृतदर्भोयंयजमानोवनवत् संभजते युक्तग्रावा नियुक्ताभिषवपाषाणः सुतसोमोभिषुतसोमोजराते जरति स्तौति यस्याध्वर्योर्ग्रावाणोभिषवसाधनाइषिरंएषणीयंगमनशीलंवाशब्दंवदन्ति सोध्वर्युर्हविषासहसिंधुं अवनेजनीरपः अवायत् अवगच्छति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

वधूरियंपतिमिच्छन्त्येतियईंवहातेमहिषीमिषिराम् ।
आस्यश्रवस्याद्रथआचघोषात्पुरूसहस्रापरिवर्तयाते ॥ ३ ॥

वधूः । इयम् । पतिम् । इच्छंती । एति । यः । ईम् । वहाते । महिषीम् । इषिराम् । आ । अस्य । श्रवस्यात् । रथः । आ । च । घोषात् । पुरु । सहस्रा । परि । वर्तयाते ॥ ३ ॥

इयंवधूरिन्द्रस्यपत्नी पतिमिच्छन्ती स्वप्रियंयज्ञगमनायप्रकृतमिच्छन्त्येतिअनुगच्छति यइन्द्रः ईमेनांमहिषींवहाते वहति इषिरांगमनवतीं अस्येन्द्रस्यरथः आअर्वागस्मदभिमुखंश्रव-

स्याद् अन्नमिच्छन्ति आचघोषाद् आघुष्यतिशब्दयति पुरु अत्यधिकंसहस्रा सहस्राणिधनानि परिपरितोवर्तयाते वर्तयति प्रापयति श्रवस्यादाचघुष्यादितिवा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

नसराजाव्यथतेयस्मिन्निन्द्रस्तीव्रंसोमंपिबतिगोसखायम् ।
आसत्वनैरजतिहन्तिवृत्रंक्षेतिक्षितीःसुभगोनामपुष्यन् ॥ ४ ॥

न । सः । राजा । व्यथते । यस्मिन् । इन्द्रः । तीव्रम् । सोमम् ।
पिबति । गोऽसखायम् । आ । सत्वनैः । अजति । हन्ति । वृत्रम् ।
क्षेति । क्षितीः । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ॥ ४ ॥

सराजानव्यथते व्यथितोनभवति यस्मिन्राजनितदीयेयज्ञे इन्द्रस्तीव्रंमदजनकंसोमंपिबति गोसखायं विकारेप्रकृतिशब्दः क्षीरादिमिश्रणवन्तं सराजासत्वनैः सत्वभिरनुचरैः आसर्वतः अजति गच्छति हन्तिचवृत्रं पापं वैरिणंवा क्षेतिगच्छतिक्षितीः प्रजाः अथवाक्षितीः निवासान् निवसते सुभगःशोभनसुखोनामनामकंधनंइन्द्रस्यस्तोत्रंवापुष्यन्पोषयन् ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

पुष्यात्क्षेमेअभियोगेभवात्युभेवृतौसंयतीसंजयाति ।
प्रियःसूर्येप्रियोअग्नाभवातियइन्द्रायसुतसोमोददाशत् ॥ ५॥८॥

पुष्यात् । क्षेमे । अभि । योगे । भवाति । उभे इति । वृतौ ।
संयती इति सम्ऽयती । सम् । जयाति । प्रियः । सूर्ये । प्रियः ।
अग्ना । भवाति । यः । इन्द्राय । सुतऽसोमः । ददाशत् ॥ ५ ॥ ८ ॥

पुष्यात् पोषयेत् बंध्वादीन् क्षेमे प्राप्तस्यधनस्यरक्षणे योगे अलब्धस्यप्राप्तौचाभिभवातिभवति अभीत्यनर्थकोधात्वर्थानुवादीवा प्रभुर्भवतीत्यर्थः तथा उभे वृतौवर्तमानेसंयतीनियते अहोरात्रे संजयाति सम्यक्जयति तेसुखकरेस्यातामित्यर्थः किंच सप्रियोभवति सूर्येतथाग्नाअग्नौप्रियोभवति यइन्द्रायसुतसोमोददाशत्सोमंददाति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

उरोष्टइतिपंचर्चंषष्ठंसूक्तं अत्रेरार्षमानुष्टुभमैन्द्रं उरोरानुष्टुभमित्यनुक्रान्तं विनियोगोलैं-गिकः ।

तत्रप्रथमा—

उरोष्टइन्द्रराधसोविभ्वीरातिःशतक्रतो ।
अधानोविश्वचर्षणेद्युम्नासुक्षत्रमंहय ॥ १ ॥

उरोः । ते । इन्द्र ।-राधसः । विऽभ्वी । रातिः ।
शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अध । नः । विश्वऽचर्षणे । द्युम्ना ।
सुऽक्षत्र । मंहय ॥ १ ॥

हेइन्द्र शतक्रतो बहुकर्मन् तेतव उरोः प्रभूतस्यराधसोधनस्य रातिर्दानं विभ्वीमहती अध अतःकारणात् नोस्मभ्यं हेविश्वचर्षणे सर्वस्यद्रष्टः सुक्षत्र शोभनधनेन्द्र क्षत्रमितिधन-नाम द्युम्ना द्युम्नानिधनानिमंहय प्रयच्छ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यदीमिन्द्रश्रवाय्यमिषंशविष्ठदधिषे ।
पप्रथेदीर्घश्रुत्तमंहिरण्यवर्णदुष्टरम् ॥ २ ॥

यत् । ईम् । इन्द्र । श्रवाय्यम् । इषम् । शविष्ठ । दधिषे । पप्रथे ।
दीर्घश्रुत्ऽतमम् । हिरण्यऽवर्ण । दुस्तरम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र शविष्ठ अतिशयेनबलवन् यत् इषमन्नंश्रवाय्यंश्रवणीयं ईं सर्वतोदधिषे धारय-सि दद्मसिवा इषशब्दोनपुंसकलिंगोप्यस्ति हेहिरण्यवर्णेन्द्र तदन्नं पप्रथेप्रथते कथंदीर्घश्रुत्तमं अतिदूरश्रवणीयतमं सर्वत्रकीर्त्यमित्यर्थः दुष्टरं अनभिभाव्यं उक्तलक्षणंप्रथते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

शुष्मासोयेतेअद्रिवोमेहनाकेतसापः ।
उभादेवावभिष्टयेदिवश्चग्मश्चराजथः ॥ ३ ॥

शुष्मासः । ये । ते । अद्रिऽवः । मेहना । केतऽसापः । उभा । देवौ ।
अभिष्टये । दिवः । च । ग्मः । च । राजथः ॥ ३ ॥

हेअद्रिवोवज्रवन्निन्द्र तेत्वदीयाः येशुष्मासोबलभूतामरुतःसन्ति कीदृशास्ते मेहना मंहनीयाः केतसापः प्रज्ञापकंकर्मान्तरिक्षंवास्पृशन्त उभौदेवौ त्वंच मरुत्समूहश्चेत्युभौ युवांदिवश्च द्युलोकात् ग्मश्च भूमेःसकाशात् अभिष्टये अभितोगमनाय राजथः ईशाथे ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उतोनोअस्यकस्यचिद्दक्षस्यतववृत्रहन् ।
अस्मभ्यंनृम्णमाभरास्मभ्यंनृमणस्यसे ॥ ४ ॥

उतो इति । नः । अस्य । कस्य । चित् । दक्षस्य । तव । वृत्रऽहन् ।
अस्मभ्यम् । नृम्णम् । आ । भर । अस्मभ्यम् । नृऽमनस्यसे ॥ ४ ॥

उतो अपिच हेवृत्रहन्निन्द्र नोस्मभ्यं कस्यचिदनिर्देश्यस्यदक्षस्यप्रवृद्धस्यादातुर्वा-स्यतवस्वभूतेभ्योस्मभ्यं पुनःश्रुतिरादरार्था नृम्णं नृमणं धनमाभरआहर हेइन्द्र यतस्त्व-मस्मभ्यंनृमणस्यसे धनमिच्छसि ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नूतंआभिरभिष्टिभिस्तवशर्मञ्छतक्रतो ।
इन्द्रस्यामसुगोपाःशूरस्यामसुगोपाः ॥ ५ ॥ ९ ॥

नु । ते । आभिः । अभिष्टिऽभिः । तव । शर्मन् ।
शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । स्याम । सुऽगोपाः । शूर ।
स्याम । सुऽगोपाः ॥ ५ ॥ ९ ॥

हेशतक्रतो इन्द्र ते तवाभिरभिष्टिभिः अभिगमनैर्नु शीघ्रं समृद्धाभवेमेतिशेषः हेइन्द्र त-वशर्मन् शर्मणि सुखेसति सुगोपाः स्याम भवेम हेशूर तवशर्मणिसुगोपाः शोभनरक्ष-णाःस्याम भवेम पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

यदिन्द्रचित्रेतिपंचर्चंसप्तमंसूक्तं अत्रेरार्षं ऐन्द्रं अंत्यापंक्तिः शिष्टापंक्त्यन्तपरिभाषयानुष्टुभः यदिन्द्रपंक्त्यन्तमित्यनुक्रमणिका आभिप्लविकेषूक्थ्येषुतृतीयसवनेआद्यस्तृचोच्छावाकस्यवैकल्पिकस्तोत्रियः सूत्रितंच—यदिन्द्रचित्रमेहनायस्तेसाधिष्ठोवसइति ।

तत्रप्रथमा—

यदिन्द्रचित्रमेहनास्तित्वादातमद्रिवः ।
राधस्तन्नोविदद्वसउभयाहस्त्याभर ॥ १ ॥

यत् । इन्द्र । चित्र । मेहना । अस्ति । त्वाऽदातम् । अद्रिऽवः ।
राधः । तत् । नः । विदद्वसो इति विदत्ऽवसो । उभयाहस्ति ।
आ । भर ॥ १ ॥

हेइन्द्र हेचित्र चायनीय हेअद्रिवोवज्रवन् यत् मेहनामेहनीयं त्वादातं त्वयादातव्यं राधोधनमस्ति तद्धनं हेविदद्वसो लब्धधनेन्द्र नोस्मभ्यं उभयाहस्ति उभाभ्यांहस्ताभ्यां आभर आहर अत्र यदिन्द्रचित्रचायनीयंमंहनीयंधनमस्तीत्यादिनिरुक्तंद्रष्टव्यम्[1] ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यन्मन्यसेवरेण्यमिन्द्रद्युक्षंतदाभर ।
विद्यामतस्यतेवयमकूपारस्यदावने ॥ २ ॥

यत् । मन्यसे । वरेण्यम् । इन्द्र । द्युक्षम् । तत् । आ । भर ।
विद्याम । तस्य । ते । वयम् । अकूपारस्य । दावने ॥ २ ॥

हेइन्द्र यत् द्युक्षंमन्नं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् द्युक्षं आभरास्मभ्यं ते तवसंबन्धिनोवयं तस्य तादृशस्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य अकुत्सितः पारोन्तोयस्यतादृशस्यान्नस्य दावने दाने विद्याम स्याम ॥ २ ॥

वाजपेयेअतिरिक्तोक्थ्येयत्तेदित्सवेषा सूत्रितंच—यत्तेदित्सुप्रराध्यंत्वामिच्छवसस्पतइति ।

---

१ नि० ४. ४.

सैषातृतीया—

यत्तेदित्सुप्रराध्यंमनोअस्तिश्रुतंबृहत् ।
तेनदृह्ळाचिदद्रिवआवाजंदर्षिसातये ॥ ३ ॥

यत् । ते । दित्सु । प्रऽराध्यम् । मनः । अस्ति । श्रुतम् । बृहत् ।
तेन । दृह्ळा । चित् । अद्रिऽवः । आ । वाजम् । दर्षि । सातये ॥ ३॥

हेइन्द्र ते तव यद्दित्सुदानेषु प्रराध्यं प्रकर्षेणस्तुत्यं श्रुतं विश्रुतं बृहत् महत् मनःअस्ति तेनमनसा हेअद्रिवोवज्रवन्निन्द्र दृह्ळाचित् दृढमपि वाजमन्नं आदर्षि आदरयसि सातयेस्म-त्संभजनायलाभायवा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मंहिष्ठंवोमघोनांराजानंचर्षणीनाम् ।
इन्द्रमुपप्रशस्तयेपूर्वीभिर्जुजुषेगिरः ॥ ४ ॥

मंहिष्ठम् । वः । मघोनाम् । राजानम् । चर्षणीनाम् ।
इन्द्रम् । उप । प्रऽशस्तये । पूर्वीभिः । जुजुषे । गिरः ॥ ४ ॥

मघोनां हविर्लक्षणधनवतां वोयुष्माकं मंहिष्ठं अतिशयेनपूज्यं चर्षणीनांमनुष्याणांरा-जानं इन्द्रं उपउपेत्य प्रशस्तये प्रशंसितुं पूर्वीभिः पुरातनीभिः वाग्भिःगिरःस्तोतारोजुजुषे सेवन्ते ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अस्माइत्काव्यंवचउक्थमिन्द्रायशंस्यम् ।
तस्माउब्रह्मवाहसेगिरोवर्धन्त्यत्रयोगिरःशुम्भन्त्यत्रयः ॥५॥१०॥

अस्मै । इत् । काव्यम् । वचः । उक्थम् । इन्द्राय । शंस्यम् ।
तस्मै । ऊँ इति । ब्रह्मऽवाहसे । गिरः । वर्धन्ति । अत्रयः ।
गिरः । शुंभन्ति । अत्रयः ॥ ५ ॥ १० ॥

अस्माइव अस्माएवेन्द्राय काव्यं कवेःस्तोतुःसंबन्धि यद्वा कुशव्दे शब्दनीयंवचोवा-रूपं उक्थं शस्त्रं शंस्यं शंसनीयं यस्मादेवंतस्मात् तस्माउ तस्मैइन्द्रायैव ब्रह्मवाहसे परिवृ-ढस्यस्तोत्रस्यवाहिकाय गिरःस्तुतीरत्रयोत्रिगोत्रावर्धन्तिवर्धयन्ति अत्रयोगिरःशुंभन्ति दीपय-न्ति पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

आयाह्यद्रिरितिनवर्चमष्टमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—आयाहिनवत्र्युष्णिगाद्यंत्यानु-ष्टुम्मध्येचसासौरीतदादीतिहासस्तुतिकर्मत्वादत्रिरेवदेवइति । कृत्स्नस्यऋषिश्चान्यस्मादितिप-रिभाषयात्रिर्ऋषिः आद्यास्तिस्रउष्णिहः पंचमीनवम्यावनुष्टुभौ शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः अ-त्रेःस्तूयमानत्वात्षष्ठ्याद्याअत्रिदेवताका अत्र्यार्षेयाश्चपंचमीसूर्यदेवत्या शिष्टाऐन्द्र्यः । दशरा-त्रेतृतीयेहनिप्रउगशस्त्रेआद्यस्तृचः ऐन्द्रःपंचमः सूत्रितंच—आयाह्यद्रिभिःसुतंसजूर्विश्वेभिर्देवे-भिरिति । महाव्रतेप्यौष्णिहतृचाशीतावयंतृचः ।

तत्रप्रथमा—

आयाह्यद्रिभिःसुतंसोमंसोमपतेपिब । वृषन्निन्द्रवृषभिर्वृत्रहन्तम ॥१॥

आ । याहि । अद्रिऽभिः । सुतम् । सोमम् । सोमऽपते ।

पिब । वृषन् । इन्द्र । वृषऽभिः । वृत्रहन्ऽतम ॥ १ ॥

हेइन्द्र आयाहि अस्मद्यज्ञमागच्छ आगत्यच हेसोमपते सोमस्यस्वामिन्निन्द्र अद्रिभि-र्ग्रावभिःसुतमभिषुतंसोमंपिब हेवृषन् फलस्यवर्षयितः वृत्रहन्तम अतिशयेनशत्रूणांहन्तृतम वृषभिर्वर्षकैर्मरुद्भिःसहायाहि पिबच ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वृषाग्रावावृषामदोवृषासोमोअयंसुतः । वृषन्निन्द्रवृषभिर्वृत्रहंतम ॥२॥

वृषा । ग्रावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयम् । सुतः ।

वृषन् । इन्द्र । वृषऽभिः । वृत्रहन्ऽतम ॥ २ ॥

ग्रावा अभिषवसाधनःपाषाणोवृषा वर्षकः सोमरसस्य फलस्यवामदः सोमपानेनज-नितः वृषा वर्षकः अयंसुतोभिषुतः सोमोवृषा तंसोमंवृषभिःसहपिब ॥ २ ॥

अथतृतीया—

वृषांत्वावृषंणंहुवेवज्रिञ्चित्राभिरूतिभिः ।
वृषंन्निन्द्रवृषंभिर्वृत्रहंतम ॥ ३ ॥

वृषां । त्वा । वृषंणम् । हुवे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिऽभिः ।
वृषंन् । इन्द्र । वृषंऽभिः । वृत्रहन्ऽतम ॥ ३ ॥

हेवज्रिन् वज्रवन्निंद्र वृषासोमरसस्यसेक्ताहं वृषणं त्वां हुवे आह्वयामि किमर्थं चित्राभिश्चायनीयाभिः ऊतिभीरक्षाभिः निमित्तभूताभिः शिष्टंगतम् ॥ ३ ॥

ऋजीषीवज्रीत्येषब्राह्मणाच्छंसिनःशस्त्रयाज्या ऋजीषीवज्रीवृषभस्तुराषाडितियाज्येतिहिसूत्रितम् ।

सैषाचतुर्थी—

ऋजीषीवज्रीवृंषभस्तुंराषाट्शुष्मीराजांवृत्रहासोंमपावां ।
युक्त्वाहरिंभ्यामुपंयासदर्वाङ्माध्यंन्दिनेसवंनेमत्सदिन्द्रंः ॥ ४ ॥

ऋजीषी । वज्री । वृषभः । तुराषाट् । शुष्मी । राजां । वृत्रऽहा ।
सोमऽपावां । युक्त्वा । हरिंऽभ्याम् । उपं । यासत् । अर्वाङ् ।
माध्यंन्दिने । सवंने । मत्सत् । इन्द्रंः ॥ ४ ॥

ऋजीषी सवनद्वयेभिषुतस्यगतसारस्यसोमरसस्यतृतीयसवने आप्यायाभिषुतोयोस्तिसऋजीषः सोमः सोस्यास्तीतिऋजीषी वज्री वज्रवान् वृषभोवर्षिता तुराषाट् तुराणांत्वरमाणानांशत्रूणांसोढा शुष्मी बलवान् राजा ईश्वरःसर्वस्य वृत्रहा वृत्रस्यहन्ता सोमपावा सोमरसस्य पाता एवंमहानुभावइन्द्रोहरिभ्यांयुक्त्वारथंयोजयित्वोपयासत उपगच्छतु अर्वागस्मदभिमुखंआगच्छतु माध्यंदिनेसवनेमत्सत् माद्यतुसोमेनेन्द्रः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यत्त्वांसूर्यंस्वंर्भानुस्तमसाविंध्यदासुरः ।
अक्षेत्रविद्यथामुग्धोभुवंनान्यदीधयुः ॥ ५ ॥ ११ ॥

यत्। त्वा। सूर्य। स्वःऽभानुः। तमसा। अविध्यत्। आसुरः।
अक्षेत्रऽवित्। यथा। मुग्धः। भुवनानि। अदीधयुः॥५॥११॥

इदमादिचतुर्भिर्मंत्रैरत्रीणांकर्मकीर्त्यते हेसूर्य प्रेरक देव त्वा त्वां यद्यदा आसुरः असुरस्यमाणाप्रहर्तुरसुर्यावापुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसामायानिर्मितेनाविध्यत् आवृणोदित्यर्थः तदा भुवनानिसर्वाणि अदीधयुः दृश्यन्ते तया तत्रत्यःसर्वोजनः अक्षेत्रवित् स्वस्वस्थानमजानन् मुग्धोमूढोभवति तथा॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेएकादशोवर्गः॥११॥

अथषष्ठी—

स्वर्भानोरधयदिन्द्रमायाअवोदिवोवर्तमानाअवाहन्।
गूळ्हंसूर्यंतमसापव्रतेनतुरीयेणब्रह्मणाविन्ददत्रिः॥६॥

स्वःऽभानोः। अध। यत्। इन्द्र। मायाः। अवः। दिवः।
वर्तमानाः। अवऽअहन्। गूळ्हम्। सूर्यम्। तमसा। अपऽव्रतेन।
तुरीयेण। ब्रह्मणा। अविन्दत्। अत्रिः॥६॥

अध अथ जगन्मौढ्यानन्तरं स्वर्भानोरसुरस्य यत् यामायाःसन्ति कीदृश्यस्ताः दिवोद्योतमानादादित्यात् अवः अवस्तात्वर्तमानाः तदुपरितिरोधानासामर्थ्यादितिभावः हेइन्द्र ताः सर्वाः अवाहन् अवहंसि अथात्रेरेवंपरोक्षवादः तमसान्धकारेण अपव्रतेन अपगतकर्मणा गूळ्हं सूर्यं अन्धकारस्यावरणरूपत्वादपव्रतत्वं तथाविधं तुरीयेणब्रह्मणामंत्रेण ग्राव्णोब्रह्मेत्यनेनात्रिरविन्दत् लब्धवान् आवरणापगमोपायंनिवारणंशुद्धंवासूर्यमितिपूर्वमन्त्रापेक्षयास्यतुरीयत्वं एकैकंमायांशमेकैकेनमंत्रेणापनोद्य चतुर्थेनमंत्रेण निलीनंतमोप्यनुददित्यर्थः॥६॥

अथसप्तमी—

मामामिमंतवसन्तंमत्रइरस्याद्रुग्धोभियसानिगारीत्।
त्वंमित्रोअसिसत्यराधास्तौमेहावतंवरुणश्चराजा॥७॥

प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमोदेवता यद्वाऐन्द्री अद्रिमभिषवग्रावाणं दशक्षिपो-
प्रगुंष्टुतिःस्त... ङ्गुलयोयुंजतेगृह्णन्ति यद्वा परस्परंयुक्ताभवन्ति बाहू अध्वर्युसंबंधि-
यांअद्रिमां... या यौ सुहस्ता शोभनहननौ सोमस्यशमितारावभिषोतारौ तौबाहू युं-
प्र। सुऽसोमधुरस्थेसोमस्यरसं गिरिष्ठांगिरिस्थायिनं गिरिवदुन्नतप्रदेशस्थितंवा सुगभस्तिः
नूनम्। ...रध्वर्युः चनिश्चदत् आह्लादयन् चदिआह्लादनेइत्यस्मात्यङ्लुकिछान्दसंरूपं
... सचांशुः शुक्रं निर्मलंरसं दुदुहे दुग्धे यद्वैकवाक्यं अंशुर्व्याप्तः सुगभ-
विऽद्युत... ध्वर्युर्मध्वोरसं दुदुहे दोग्धि ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

न्दंकुर्वाणं

प्रकर्षेणव्याप्नोतु ...ावितेजुजुषाणायसोमःक्रत्वेदक्षायबृहतेमदाय।
वान् विद्युता त... रथेसुधुरायोगेअर्वागिन्द्रप्रियाकृणुहिहूयमानः ॥ ५ ॥ २० ॥

...वि। ते। जुजुषाणाय। सोमः। क्रत्वे। दक्षाय। बृहते। मदाय।
एषःस्ते ...ति। रथे। सुऽधुरा। योगे। अर्वाक्। इन्द्र। प्रिया। कृणुहि।
कामो ...नः ॥ ५ ॥ २० ॥

ए... तुभ्यं जुजुषाणाय सेवमानाय सोमःअसावि अभिषुतः किमर्थं क्रत्वे
...दिकर्मणे दक्षाय बलाय बृहतेमदायच यस्मादेवंतस्मात् हेइन्द्र त्वं हूय-
मानःसन् सुधुरा शोभनायांधुरिनियुक्तौप्रिया प्रियौ हरीअश्वौ योगे योगार्हेयुक्तेवा र-
थेयोजयित्वा तंरथंअर्वागस्मदभिमुखंकृणुहिकुरु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथषष्ठी—

आनोमहीमरमतिंसजोषाग्नांदेवींनमसारातहव्याम्।
मधोर्मदायबृहतीमृतज्ञामाग्नेवहपथिभिर्देवयानैः ॥ ६ ॥

आ। नः। महीम्। अरमतिम्। सऽजोषाः। ग्नाम्। देवीम्। नमसा।
रातऽहव्याम्। मधोः। मदाय। बृहतीम्। ऋतऽज्ञाम्। आ।
अग्ने। वह। पथिऽभिः। देवऽयानैः ॥ ६ ॥

अत्राग्निंसंबोध्य ग्नादेवतायाआवाह्यत्वात् अस्याग्निर्ग्नावादेवता होर्द[illegible] सनो स्तोत्रभाभिःसहप्रीयमाणस्त्वं ग्नां देवीं सर्वैर्गन्तव्यांएतन्नामिकांदेवतां मेनाग्नाइ[illegible]स्त्रीणा[illegible]क्षवज्जनोस्मदर्थं देवयानैर्देवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मार्गैः अभिमुखंआवह कीदृशीं महीं महत[illegible]यंयज्ञसंआसमन्तावरममाणां सर्वत्रगत्रीं वा नमसा स्तोत्रेणसह रातहव्यां रातंदत्तंदाना [illegible]स्तुतिंच व्यंयस्याःतांदत्तंहविष्कामित्यर्थः किमर्थं मधोर्मधुरस्यसोमस्यमदाय पुनःकीदृशीं [illegible]क्ष्य गन्त[illegible]द्धां ऋतज्ञां यज्ञमभिजानतीं ॥ ६ ॥

प्रवर्ग्येमहावीरेअंज्यमानेअंजन्तियमित्येषा सूत्रितंच—अंजन्तियंप्रथय[illegible]ज्यमानइति । [illegible]सूत्रितंच—

सैषासप्तमी—

अंजन्तियंप्रथयन्तोनविप्रावपावन्तंनाग्निनातपन्तः [illegible]
पितुर्नपुत्रउपसिप्रेष्ठआघर्मोअग्निमृतयन्नसादि ॥ [illegible] ॥ ११ ॥

अंजन्ति । यम् । प्रथयन्तः । न । विप्राः । वपाऽवन्त[illegible] यजता । तपन्तः । पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्ठः । आ । घ[illegible]ग्माम् । नः । अग्निम् । ऋतयन् । असादि ॥ ७ ॥

यंघर्मं महावीरंप्रथयन्तोन नेतिसंमत्यर्थीयः अस्त्युपमार्थस्यसंमत्यर्थेप्रयोगः इदानीं प्रथयन्तोविप्रामेधाविनऋत्विजोध्वर्य्वादयः वपावन्तंन वपावन्तंप्रवृद्धपशुंयथाग्नौतपन्तितद्वदग्निनातपन्तःअंजन्ति पितुर्नपुत्रउपसिप्रेष्ठः पितुरुपस्थेप्रियतमःपुत्रइव घर्मोमहावीरः यद्भ्रइत्यतपत्तद्घर्मस्यघर्मत्वंइतिहिश्रुतिः । सऋतयन् यज्ञमिच्छन् अग्निमग्नावसादिआसादितः अत्रपितृपुत्रदृष्टान्तःस्फोटादिराहित्येनसुखदवासप्रख्यापनार्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अच्छामहीबृहतीशंतमागीर्दूतोनगन्त्वश्विनाहुवध्यै ।
मयोभुवासरथायातमर्वाग्गन्तंनिधिंधुरमाणिर्ननाभिम् ॥ ८ ॥

---

१ नि० ३. २१. २ तै० अरण

...ी । बृहती । शम्ऽतमा । गीः । दूतः । न । गन्तु । अश्विना ।
...ध्यै । मयःऽभुवा । सऽरथा । आ । यातम् । अर्वाक् । गन्तम् ।
...धिम् । धुरम् । आणिः । न । नाभिम् ॥ ८ ॥

...या...भिमुखं अश्विना अश्विनौ हुवध्यै आह्वातुं गीरस्मदीयास्तुतिः दूतोन दूतइव ...मधुरस... गच्छतु गीर्विशेष्यते मही पूज्या बृहती महती शंतमा सुखतमा हेअश्विनौ म-...ध्वर्युः ...भावयितारौ सरथा एकरथौसन्तौ गन्तं गच्छन्तं द्रवीभूतं निधिं निहितंसोमं ...सचा आयातं आगच्छतं धुरं भारवाहिकांनाभिं आणिर्न कीलइव यथानिष्कीला-...ध्वर्यु हतितद्वत् युवाभ्यांवियुक्तःसोमोयागंननिर्वहतीतिज्ञापयितुमेवंदृष्टान्तितं ॥ ८ ॥

अथनवमी—

...विंसोनमंउक्तिंतुरस्याहंपूष्णउतवायोरदिक्षि ।
...रथैंसुसाचोदितारामतीनांयावाजंस्यद्रविणोदाउतत्मन् ॥ ९ ॥

...वि । ...सः । नमःऽउक्तिम् । तुरस्य । अहम् । पूष्णः । उत ।
...तिः अदिक्षि । या । राधसा । चोदितारा । मतीनाम् । या ।
...नः । द्रविणःऽदौ । उत । त्मन् ॥ ९ ॥

...नव्यसः प्रकृष्टबलस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पूष्णः पोषकस्य देवस्य उक्तगु-णकायदेवाय उतापिच वायोरुक्तगुणायच नमउक्तिं नमइतिवचनंस्तोत्रं प्रादिक्षिप्रदिशामि या यौपूषवायू राधसा हविर्लक्षणेननिमित्तेन मतीनांचोदितारापेरयितारौ यद्वा राधसेतिषष्ठ्यर्थेतृती-या राधसोधनस्यमतीनांच चोदयितारौ यौच वाजस्यान्नस्यसंग्रामस्यवा चोदयितारौ तौदेवौ उतअपिच त्मन् आत्मनि अनन्यप्रेरणायैव द्रविणोदौभवतमितिशेषः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

आनामभिर्मरुतोवक्षिविश्वानारूपेभिर्जातवेदोहुवानः ।
यज्ञंगिरोजरितुःसुष्टुतिंचविश्वेगन्तमरुतोविश्वऊती ॥ १० ॥ २१ ॥

आ । नामऽभिः । मरुतः । वक्षि । विश्वान् । आ । रूपेभिः ।
जातऽवेदः । हुवानः । यज्ञम् । गिरः । जरितुः । सुऽस्तुतिम् ।
च । विश्वे । गन्त । मरुतः । विश्वे । ऊती ॥ १० ॥ २१ ॥

हेजातवेदः जातप्रज्ञाग्ने हुवानोस्माभिराहूयमानःसन् विश्वान्मरुतादीन्देवानां स्तोत्रभाजोहविर्भाजश्चदेवान् नामभिरिन्द्रवरुणेत्यादिलक्षणैरावक्षिआवहसि रूपैभिः सहितान् अक्षवज्रहस्तत्वादिलक्षणैरूपैः आवक्षि वहसियज्ञम् किंच हेमरुतो विश्वेसर्वेयूयंयज्ञमस्माकंयज्ञसंबंधिहविर्वा जरितुः स्तोतुःसंबन्धिनीर्गिरः स्तुतिवचांसि सुष्टुतिं तत्साध्यंशोभनां स्तुतिंच अवयविन्यास्तुतेरेकत्वादेकवचनं अवयवानां वहुत्वाद्वहुवचनं उक्ते यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गन्त आगच्छत विश्वेच यूयमूती ऊत्यारक्षयाच सहगन्त ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

आनोदिवइत्येकादशी व्यूढेदशरात्रेनवमेहनिप्रउगशस्त्रेसारस्वततृचेद्वितीया सूत्रितंच—आनोदिवोबृहतःपर्वतादासरस्वत्यभिनोनेषिवस्यइतितत्पाठस्तु ।

अथैकादशी—

आनोदिवोबृहतःपर्वतादासरस्वतीयजतागन्तुयज्ञम् ।
हवंदेवीजुजुषाणाघृताचीशग्मांनोवाचमुशतीश्रृणोतु ॥ ११ ॥

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । सरस्वती । यजता । गन्तु । यज्ञम् । हवम् । देवी । जुजुषाणा । घृताची । शग्माम् । नः । वाचम् । उशती । श्रृणोतु ॥ ११ ॥

नोस्माकंयज्ञं यजता यष्टव्या देवी सरस्वती दिवोद्योतमानात् द्युलोकादागन्तु आगच्छतु तथा बृहतोमहतः पर्वतात् पर्ववतः पूरणवतःप्रीणनवतोवान्तरिक्षान्मेघाद्वा सरस्वती आगन्तुआगच्छतु अनेनमाध्यमिकीवागुच्यते यद्वैतद्दिवइत्यस्यविशेषणं सन्तिहिद्युलोकस्य त्रीणिपर्वाणितिस्रोदिवःपृथिवीरित्यादिश्रुतेः । अस्मिन्पक्षेद्वितीयआकारःपूरणः तदर्थं हवमस्मदीयमाह्वानं देवी सरस्वती जुजुषाणा स्तुतिंसेवमाना घृताची घृतमुदकमंचती नोस्मदीयांशग्मां सुखकरीं वाचं स्तुतिमुशतीकामयमानासतीश्रृणोतु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

आवेधसंनीलपृष्ठंबृहन्तंबृहस्पतिंसदनेसादयध्वम् ।
सादद्योनिंदमआदीदिवांसंहिरण्यवर्णमरुषंसपेम ॥ १२ ॥

---

१ ऋ० सं० ३.८. ४.

. . प्र । वृद्धीम् । नीलऽपृष्ठम् । बृहन्तम् । बृहस्पतिम् । सदने ।
प्र द्धैदयध्वम् । सादत्ऽयोनिम् । दमे । आ । दीदिऽवांसम् ।
या . ण्यऽवर्णम् । अरुषम् । सपेम ॥ १२ ॥

एष भिर्हस्पत्या हेऋत्विजोयूयं बृहस्पतिं बृहतोमंत्रस्यस्वामिनं देवं सदनेस्मद्यागगृहे आसादयध्व . स्थापयध्वं कीदृशंदेवं वेधसं विविधकर्तारं नीलपृष्ठं स्निग्धांगं बृहन्तं महान्तं तथासन् भथमृत्विग्यजमानाः सपेम परिचरेम सएवविशेष्मते साद्योनिं योनौसीदन्तं दमे यागगृहे आ सर्वतोदीदिवांसंदीप्यमानं हिरण्यवर्णं हितरमणीयवर्णं अरुषमारोचमानं अथवेयमाग्नेयी हं तः परिवृढस्यकर्मणः स्वामीतिबृहस्पतिरग्निरुच्यते तथानीलवर्णधूमपृष्ठत्वसदनसादनहिर वर्णत्वादिलिंगैरप्यग्निरेवबृहस्पतिः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

आध सिर्बृहद्दिवोरराणोविश्वेभिर्गन्त्वोमभिर्हुवानः ।
ग्नावस तओषधीरमृध्रस्त्रिधातुशृङ्गोवृषभोवयोधाः ॥ १३ ॥

आ । र्णसिः । बृहत्ऽदिवः । रराणः । विश्वेभिः । गन्तु । ओमऽभिः ।
हुवानः ग्नाः । वसानः । ओषधीः । अमृध्रः । त्रिधातुऽशृंगः ।
वृषभः । वयःऽधाः ॥ १३ ॥

इदमाद्यृक्त्रयंआग्नेयं अग्निरागन्तु आगच्छतुअस्मद्यज्ञं धर्णसिः सर्वस्यधारकः बृहद्दिवः प्रभूतदीप्तिः रराणोरममाणः कामान्प्रयच्छन्वा आविश्वेभिः सर्वैः ओमभिः रक्षणैः सह हुवानः आहूयमानः ग्नाः गंत्रीर्ज्वालाः ओषधीश्च वसानः अमृध्रोअहिंसितः त्रिधातुशृंगः त्रिप्रकारशृंगवदुन्नतः लोहितशुक्लकृष्णवर्णज्वालः वृषभोवर्षिता वयोधाः अन्नस्यदाताहविषोवाधारकः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

मातुष्पदेपरमेशुक्रआयोर्विपन्यवोरास्पिरासोअग्मन् ।
सुशेव्यंनमसारातहव्याःशिशुंमृजन्त्यायवोनवासे ॥ १४ ॥

मातुः । पदे । परमे । शुक्रे । आयोः । विपन्यवः । रास्पिराः ।
अग्मन् । सुऽशेव्यम् । नमसा । रातऽहव्याः । शिशुम् । मृजन्ति ।
आयवः । न । वासे ॥ १४ ॥

आयोर्मनुष्यस्ययजमानस्य विपन्यवः स्तोतृनामैतत् स्तोतारोहोत्रादयोरास्पिराः राधनंह-विर्लक्षणं तत्स्पृशन्तिरास्पाजुह्वादयःतद्वान् रास्पी तद्वन्तोरास्पिराः उक्तविधाऋत्विजो मातुर्निर्मातुः पृथिव्याः शुक्रे दीप्ते परमे पदेउत्तरवेद्यांस्थितमग्मन् अगमन् व्रजन्ते तदर्थं सुशेव्यं सुखायहितं शिशुं उत्पन्नमात्रं वासे वासाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्याः दत्तहव्याः हविष्कार्थं ताट्ट-शास्तेमृजन्तिसंमार्जयन्ति तत्रदृष्टान्तः—आयवोन लौकिकामनुष्याइव तेयथाशिशुं वासायमृज-न्तितद्वत् ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

बृहद्वयोबृहतेतुभ्यमग्नेधियाजुरोमिथुनासःसचन्त ।
देवोदेवःसुहवोभूतुमह्यंमानोमातापृथिवीदुर्मतौधात् ॥ १५ ॥

बृहत् । वयः । बृहते । तुभ्यम् । अग्ने । धियाऽजुरः । मिथुनासः ।
सचन्त । देवःऽदेवः । सुहवः । भूतु । मह्यम् । मा । नः । माता ।
पृथिवी । दुःऽमतौ । धात् ॥ १५ ॥

बृहत् प्रभूतं वयोन्नं हेअग्ने बृहते तुभ्यं धियाजुरः कर्मणाजीर्णाः मिथुनासोदंपतीभिःस-हिताः सचन्त सेवन्ते जायापतीअग्निमादधीयातामित्यादिश्रुतेः[1] । अधिकाराध्यायेषष्ठेस्त्रि-याअप्यधिकारः सच पत्यासहेतिहिप्रतिपादितं अवशिष्टंगतम् ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

उरौदेवाअनिबाधेस्याम ॥ १६ ॥

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १६ ॥

---

१ तै० कल्पसूत्रम्

अथसप्तदशी—

ऊमेश्विनारवंसानूतंनेनमयोभुवासुप्रणीतीगमेम ।
धिनोर्रयिंवंहतमोतवीरानाविश्वांन्यमृतासौभंगानि ॥१७॥२२॥

…भिः । अश्विनोः । अवंसा । नूतंनेन । मयःऽभुवां । सुऽप्रनीती । ग…म । आ । नः । रयिम् । वहतम् । आ । उत । वीरान् । आ । वि…गानि । अमृता । सौभंगानि ॥ १७ ॥ २२ ॥

व्या…तिवेद्वे ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

तंप्रत्न… पंचदशर्चंद्वादशंसूक्तं अवत्सारोनामऋषिः सचकश्यपगोत्रः यास्वृक्षुसदापृण-बाहुवृक्तादयः…ताःतासुतेपिसमुच्चीयन्ते चतुर्दशीपंचदश्यौत्रिष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया जगत्यः विश्वे… देवताः अनुक्रान्तंच—तंप्रत्नथागंचोनाकाश्यपोवत्सारोन्येचऋषयोत्रदृष्टलिंगा-द्वित्रिष्टुबन्तमिति … वाजपेयेअतिरिक्तोक्थ्ये आदितस्त्रयोदशर्चःशंसनीयाः सूत्रितंच—तंप्रत्न-थेतित्रयोदशाना… कांशिष्टाहूयदूरोहणंरोहेदिति ।

तत्रप्रथमा—

तंप्रत्नथांपूर्वथांविश्वथेमथांज्येष्ठतांतिंबर्हिषदंस्वर्विदम् ।
प्रतीचीनंवृजनंदोहसेगिराशुंजयंन्तमनुयासुवर्धसे ॥ १ ॥

तम् । प्रत्नऽथां । पूर्वऽथां । विश्वऽथां । इमऽथां । ज्येष्ठऽतांतिम् । बर्हिऽसदंम् । स्वःऽविदंम् । प्रतीचीनम् । वृजनंम् । दोहसे । गिरा । आशुम् । जयंन्तम् । अनुं । यासुं । वर्धसे ॥ १ ॥

इयमुत्तराचद्वेऐन्द्र्यावित्याहुः तत्रोपपत्तिमेवमाहुः तंप्रत्नथेत्येषाशुक्रामन्थिग्रहणेविनियु-क्ता एन्द्रौचशुक्रामन्थिनौ यदैन्द्रंशंसतितेनशुक्रामन्थिनाउक्थवतावितिहिब्राह्मणं[1] । अध्व-र्युसंप्रैषोपिभवति प्रातःप्रातःसवनस्यशुक्रवन्तोमधुश्चुतइन्द्रायसोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येतिप्रशास्त-

---

1 ऐ० ब्रा० ३. १. ।

प्रैषश्चभवति । होतायक्षदिन्द्रंप्रातःप्रातःसावस्येत्यादि प्रस्थिताइन्द्रायर न श्रुत्य याचैन्द्री इदंतेसोम्यंमध्विति तस्मादैन्द्र्यौ तमिन्द्रं प्रत्नथा पुरातनायजमानाइव पूर्वथा अस्मदीयाःपूर्वेयथा विश्वथा विश्वेसर्वेप्राणिनोयथा इमथा इममिदानींवर्तमानायजमा तेयथेन्द्रस्यस्तुत्याफलमलभन्त तद्वदयमपि हेअन्तरात्मन् त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं बर्हिषि दं बर्हिषिसीदन्तं स्वर्विदं सर्वज्ञं सर्वस्यलंभयितारंवाफलंभावयितारंवा प्रतीचीनं नःअस्मदभिमुखमंचंतं वृजनं बलनामैतद्बलवतिवर्ततेबलवन्तं आशुं शीघ्रगामिनं व्या वाजयन्तं सर्वमभिभवंतमिन्द्रं गिरा स्तुत्यासाधनेन दोहसे धुक्ष्व सर्वदासर्वान्क नइत्यन्तरात्मनःप्रैषः याप्तुस्तुतिषुवर्धसेप्रवृद्धोभवसिवर्धयसिवेन्द्रं यथास्तुत्येति यास्विर्ति त्ययेनबहुवचनम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

श्रियेसुदृशीरुपरस्ययाःस्वर्विरोचमानःककुभामचोदते ।
सुगोपाअसिनदभायसुक्रतोपरोमायाभिर्ऋतआसनामते ॥ २ ॥

श्रिये । सुऽदृशीः । उपरस्य । याः । स्वः । विऽरोचमानः ।
ककुभाम् । अचोदते । सुऽगोपाः । असि । न । दभाय ।
सुक्रतो इति सुऽक्रतो । परः । मायाभिः । ऋते । आस । नाम । ते ॥ २ ॥

हेइन्द्र स्वः स्वर्गे विरोचमानस्त्वं अचोदते अप्रेरयितुः षष्ठ्यर्थेचतुर्थी उपरस्य मेघस्य संबन्धिन्यः सुदृशीःसुरोचमानायाआपःसन्ति तासामपां ककुभां सर्वासांदिशांमध्ये श्रिये प्राणिनांश्रयणायप्रेरकोभवेतिशेषः हेसुक्रतो शोभनवृष्टिप्रदानादिकर्मकेन्द्र त्वं सुगोपाः प्राणिनांसुष्ठुगोपायितासि अतोनदभाय नदंभनायवधाय प्राणिनांनासि नप्रभवसि त्वंच मायाभिरासुरीभिः परोमायाभ्यःपरस्ताद्वर्तमानः यस्मात्तेत्वदीयंनाम नामकं रूपे ऋते सत्यलोके आस आस्ते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अत्यंहविःसंचतेसच्चधातुचारिष्टगातुःसहोतासहोभरिः ।
प्रसर्स्राणोअनुबर्हिर्वृषाशिशुर्मध्येयुवाजरोविस्रुहाहितः ॥ ३ ॥

...त्यम् । हविः । सचते । सत् । च । धातु । च । अरिष्टऽगातुः ।
...ः । होता । सहःऽभरिः । प्रऽसस्राणः । अनु । बर्हिः । वृषा ।
...शुः । मध्ये ।। युवा । अजरः । विऽस्रुहा । हितः ॥ ३ ॥

इयं... ग्नेयी होतृत्वयुवत्वादिलिंगैः अयमग्निः अत्यं सततमतनार्हं हविराज्यादिकं सचते सेवते कीदृ... हविः सत् सत्फलसाधनत्वाद्धविरपिसत् धातुच धारकं सर्वस्यहूयमानस्यहविषः आदित्यद्वा... वृष्टिसाधनत्वात् तयाचवृष्ट्या प्रजोत्पत्तेर्धारकत्वं तथाहि अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुप... ते। आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति। कीदृशोग्निः अरिष्टगातुः अहिंसितगमनः स... तस्यगमने यज्ञनिष्पत्त्याफलसिद्धेररिष्टगमनत्वं तदेवाह सः सखलु होता होमनिष्पादकः स... भरिः बलस्यभर्ता बर्हिरनुप्रसस्राणः प्रकर्षेणसरन् वृषा वर्षकःफलस्य शिशुः सइवरक्षणीयः... अप्रौढोवा युवा सर्वत्रमिश्रयिता अजरोजरारहितः विस्रुहा विस्रुहाणामोषधीनांमध्ये ...तोनिहितः स्थापितःएवंभूतः सचते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रवएतेसुयुजोयामन्निष्टयेनीचीरमुष्मैयम्यऋतावृधः ।
सुयन्तु...भिःसर्वशासैरभीशुभिःक्रिविर्नामानिप्रवणेमुषायति ॥ ४ ॥

प्र । वः । एते । सुऽयुजः । यामन् । इष्टये । नीचीः । अमुष्मै ।
यम्यः । ऋतऽवृधः । सुयन्तुऽभिः । सर्वऽशासैः । अभीशुऽभिः ।
क्रिविः । नामानि । प्रवणे । मुषायति ॥ ४ ॥

एषसौरीवा एतेरश्मयः सुयुजः सुष्ठुपरस्परंसंयुक्तायामन्यज्ञगमने इष्टये एषणाय नीचीर्नीचंगच्छन्तीतिशेषः अमुष्मै यजमानाय यम्योयम्याःगमनार्हाः अथवा यमोनियमितादित्यः तस्यसंबन्धिनः ऋतावृधः यज्ञस्यवर्धयितारश्च अयमादित्यः सुयन्तुभिःसुगमनैः सर्वशासैः सर्वस्यशासकैः अभीशुभीरश्मिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकानिउदकानि प्रवणे निम्ने भूप्रदेशे मुषायति मुष्णातिआदत्तइत्यर्थः अथवाग्निनाआवाह्यस्याग्नेरेतेश्वाः इष्टये यज्ञगमनाय यामनि रथेसुयुजःप्रगच्छन्ति शिष्टंसमानं क्रिविः क्रिविसदृशोग्निः प्रवणे नामानिहवींष्युक्तलक्षणाभिः ज्वालाभिर्मुषायत्यादत्ते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

संजर्भुराणस्तरुभिःसुतेगृभंवयाकिनंचित्तगर्भासुसुस्वरुः ।
धारवाकेष्वृजुगाथशोभसेवर्धस्वपत्नीरभिजीवोअध्वरे ५॥२३॥

सम्ऽजर्भुराणः । तरुऽभिः । सुतेऽगृभम् । वयाकिनम् । चित्तऽगर्भासु
सुऽस्वरुः । धारऽवाकेषु । ऋजुऽगाथ । शोभसे । वर्धस्व ।
पत्नीः । अभि । जीवः । अध्वरे ॥ ५ ॥ २३ ॥

हेऋजुगाथ शोभनस्तुतिकाग्ने तरुभिः तरुविकारैर्ग्रहैः सुतेगृभं अभिषवरसेनगृहीतं वयाकिनं कुत्सिताःअल्पाःवयाःशाखावयाकाःलताः उद्वन्तं सोमं चित्तगर्भासु चित्तग्राहिणीषु स्तुतिभिःसह संजर्भुराणः गृण्णन् गृह्णन् सुस्वरुः शोभनगमनःशोभनस्तुतिकः । त्वं धारवाकेषु धारयन्तिवाकान्स्तोत्राणीतिधारवाकाऋत्विग्यजमानाः तेषुमध्येशोभसे किंच अध्वरे जीवः सर्वस्यजीवयिता पत्नीः पालयित्रीःओषधीर्ज्वालावा अभि अभिमुखंवर्धस्व अभिवर्धय॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषष्ठी—

यादृगेवददृशेतादृगुच्यतेसंछाययादधिरेसिध्रयाप्स्वा ।
महीमस्मभ्यमुरुषामुरुज्रयोबृहत्सुवीरमनपच्युतंसहः ॥ ६ ॥

यादृक् । एव । ददृशे । तादृक् । उच्यते । सम् । छायया । दधिरे ।
सिध्रया । अप्ऽसु । आ । महीम् । अस्मभ्यम् । उरुऽसाम् ।
उरु । ज्रयः । बृहत् । सुऽवीरम् । अनपऽच्युतम् । सहः ॥ ६ ॥

एषावैश्वदेवी यादृगेवददृशे यादृग्रूपमेवददृशे तादृगुच्यते तादृग्रूपमेवोच्यते यथादृष्टमेवस्तूयतेनतुपरवचनप्रत्ययेन यस्माच्छायया दीप्त्या सिध्रया साधिकयासह अप्सु व्यापकासु स्तुतिषु अप्स्वेववाआसंदधिरे सम्यग्धारयन्ति स्वीयंरूपंस्तुतिंवा तेदेवामहीमहतींपूज्यामुरुषां वहुदात्रीं रयिं उरु प्रभूतं ज्रयोवेगं बृहन्महत् सुवीरं शोभनवीर्यमपत्यं अनपच्युतं अनुपक्षीणं सहोबलंचाभिभावुकमस्मभ्यंप्रयच्छंत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

१८

अथसप्तमी—

वेयग्रुर्जनिवान्वाअतिस्पृधःसमर्यतामनसासूर्यःकविः ।
घ्रंसुंरक्षन्तंपरिविश्वतोगयमस्माकंशर्मवनवत्स्वावसुः ॥ ७ ॥

वे । अग्रुः । जनिऽवान् । वै । अति । स्पृधः । सऽमर्यता ।
मनसा । सूर्यः । कविः । घ्रंसम् । रक्षन्तम् । परि । विश्वतः ।
गयम् । अस्माकम् । शर्म । वनवत् । स्वऽवसुः ॥ ७ ॥

इयंसौरस्यसूर्योदेवः अग्रुरग्रगामी जनिवान्वै जन्मवान्जायावान्वा उषाह्यस्यजायावाइ-तिप्रसिद्धौ कविः क्रान्तदर्शी समर्यता समरमिच्छता मनसास्पृधः संग्रामान् अतिवेति अति-गच्छति मंदेहअसुरान्योद्धुं घ्रंसं दीप्तं गयं गृहंअंतरिक्षंवा विश्वतःसर्वतोरक्षन्तंपरिचरेमेतिशेषः सदेवोस्माकं शर्म सुखं परि सम्यक् वनवत् दद्यात् स्वावसुः स्वायत्तधनःसन् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ज्यायांसमस्ययतुनस्यकेतुनऋषिस्वरंचरतियासुनामते ।
यादृश्मिन्धायितमपस्ययाविदद्यउस्वयंवहतेसोअरंकरत् ॥ ८ ॥

ज्यायांसम् । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋषिऽस्वरम् । चरति ।
यासु । नाम । ते । यादृश्मिन् । धायि । तम् । अपस्यया ।
विदत् । यः । ऊँ इति । स्वयम् । वहते । सः । अरम् । करत् ॥ ८ ॥

इयमाग्नेयीसौरीवा हेदेव ज्यायांसं अतिशयेनप्रवृद्धं अस्य यतुनस्य यततिर्गतिकर्मा ग-न्तुरस्य सूर्यस्य कर्मणिषष्ठ्यौ अमुं गन्तारं केतुना प्रज्ञापकेनकर्मणा उदयादिलक्षणेनविशिष्टं ऋषिस्वरं ऋषिभिःस्तुत्यं त्वांचरतिगच्छति भजते यजमानः केनसाधनेन यासुस्तुतिषु तेत्वदीयं नामनमनं नामकंवीरूपंवर्ततेताभिरित्यर्थः यद्वा अस्य यतुनस्य गमनशीलस्यतव केतुना तमो-निर्हरणादिकर्मणा विशिष्टंत्वांचरति यादृश्मिन् यादृशेकामेधायि धत्ते कर्तरिचिण् साम-र्थ्यान्मनः गम्यते तंयथानिर्देशंप्रति निर्दिष्टव्यत्वात्तादृशमित्यर्थोज्ञातव्यः तादृशंकामं अपस्य-या कर्मणा हविः स्तुत्यादिलक्षणेन विदत् विन्दते यउ यएव स्वयं अनन्यप्रेरितःसन्

स्वमनीषयैव वहते धारयतिफलं सः अरं अलं अत्यर्थं करव ... अथवा यउ यएव स्वयंवहते स्वयमेवानुतिष्ठति सोत्यर्थंकुर्यात् नह्यन्येनकार्... फलवद्भवति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

समुद्रमांसामवंतस्थेअग्रिमानरिष्यंतिसवनंयस्मिन्नायता ।
अत्रानहार्दिंक्रवणस्यरेजतेयत्रामतिर्विद्यतेपूतवन्धनी ॥ ९ ॥

समुद्रम् । आसाम् । अव । तस्थे । अग्रिमा । न । रिष्यति । सवनम् । यस्मिन् । आऽयता । अत्र । न । हार्दि । क्रवणस्य । रेजते । यत्र । मतिः । विद्यते । पूतऽबन्धनी ॥ ९ ॥

इयमपिसौरी आसांस्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवसानभूतंसूर्यं अग्रिमा अत्यन्तंश्रेष्ठा अस्मदीयास्तुतिरवतस्थेअवगच्छति यद्वा आसांप्रजानांऋत्विजांस्तुतिरि... संबन्धः सवनं सूयतेसोमोत्रेतिसवनं यज्ञगृहं नरिष्यति नहिंस्यते किंतु प्रवर्धतइत्यर्थः यस्मिन्नायताविस्तीर्णानि स्तोत्राणि तत्सदनमिति अत्रास्मिन्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तुः हार्दि हृदयसंबन्धि हृदयगतंकाम्यंफलं नरेजते नविचलति नमृषाभवति यत्र यस्मिन्स्तोतृगृहे मतिः स्तुतिः पूतवन्धनी पूतं सूर्यं अनुबध्नन्तीविद्यते अत्रनरेजतइति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

सहिक्षत्रस्यमनसस्यचित्तिभिरेवावदस्ययजतस्यसध्रेः ।
अवत्सारस्यस्पृणवामरण्वभिःशविष्ठंवाजंविदुषाचिदर्ध्यम् ॥ १० ॥ २४ ॥

सः । हि । क्षत्रस्य । मनसस्य । चित्तिऽभिः । एवऽवदस्य । यजतस्य । सध्रेः । अवऽत्सारस्य । स्पृणवाम । रण्वऽभिः । शविष्ठम् । वाजम् । विदुषा । चित् । अर्ध्यम् ॥ १० ॥ २४ ॥

इयमपिसौरी सहि सखलुसवितादेवः सर्वैःस्तुत्यः सर्वकामपूरकइत्यर्थः हिशब्दोलोकवेदयोःप्रसिद्धिद्योतकः तस्मात्सकाशात् अत्रान्येचऋषयोत्रदृष्टलिंगादित्युक्तत्वात् क्षत्रादयऋषयः क्षत्रस्यमनसस्य एवावदस्ययजतस्य सध्रेः अवत्सारस्यचैषामृषीणामस्माकं रण्वभीर-

मणीयाभिश्चत्ता नोरथैः स्पृणवाम पूरयाम किंशविष्ठंवाजं अतिशयेनबलवदन्नंअन्नंवैवा-जइतिश्रुतेः। विदुषा व विपश्चिता अर्ध्यं समर्धनीयंस्पृणवाम क्षत्रादयोनयमितिसंबन्धः॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथैकादशी—

श्येन्आसामदितिःकक्ष्योमदोविश्ववारस्ययजतस्यमायिनः।
समन्यमन्यमर्थयन्त्येतवेविदुर्विषाणंपरिपानमन्तिते ॥ ११ ॥

श्येनः। आसाम्। अदितिः। कक्ष्यः। मदः। विश्वऽवारस्य। यजतस्य। मायिनः। सम्। अन्यम्ऽअन्यम्। अर्थयन्ति। एतवे। विदुः। विऽसानम्। परिऽपानम्। अन्ति। ते॥ ११॥

मददेवत्यो विश्ववारादीनांत्रयाणामृषीणांस्वभूतः आसामपां सोमरसलक्षणानां मदः श्येनः शंसनीयग नः शीघ्रंपात्रसकाशगन्ता अदितिरदीनःअतिसमृद्धः कक्ष्यकक्ष्यपूरकश्चभवती-तिशेषः तेविश्ववा दयःसत्रेमवृत्ताएतवे सोमंप्राप्तुंतत्पानाय अन्यमन्यं परस्परंसमर्थयंति याचन्ते अनुज्ञां तेविषाणं विशेषेणमदस्यदातारं परिपानं अन्ति अन्तिके विदुर्जानंतिलभन्तेवा ॥११॥

अथद्वादशी—

सदापृणोयजतोविद्विषोवधीद्बाहुवृक्तःश्रुतवित्तर्योवःसचा।
उभासवराप्रत्येतिभातिचयदींगणंभजतेसुप्रयावभिः ॥ १२ ॥

सदाऽपृणः। यजतः। वि। द्विषः। वधीत्। बाहुऽवृक्तः। श्रुतऽवित्। तर्यः। वः। सचा। उभा। सः। वरा। प्रति। एति। भाति। च। यत्। ईम्। गणम्। भजते। सुप्रयावऽभिः॥ १२॥

सदापृणः सर्वदादानशीलः एतन्नामा यजतोयष्टा बाहुवृक्तः बाहुभ्यांवृक्तदर्भश्च श्रुतवित् श्रुतस्यवेत्ताच तर्यश्च एतेषांपंचानांपरस्परापेक्षयाप्रत्येकमेकवचनं ससऋषिर्विद्विषः शत्रून् वधीद्धिंस्यात् वोयुष्माकं सचा सहितः युष्माभिःसहितइत्यर्थः सऋषिः वरा श्रेष्ठौ उभा

---

१ तै० ब्रा० १. ३. ६.।

उभौ इहलोकपरलोकविषयौकामौ प्रत्येति अभिगच्छति भातिच यद्यस्मादमेनंगणं देवसंघं सुप्रयावभिः सुष्ठुप्रकर्षेणमिश्रयद्भिःस्तोत्रैः भजते तस्मादेवंभातीति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

सुतंभरोयजमानस्यसत्पतिर्विश्वासामूधःसधियामुदञ्चनः ।
भरद्धेनूरसवच्छिश्रियेपयोनुब्रुवाणोअध्येतिनस्वपन् ॥ १३ ॥

सुतम्ऽभरः । यजमानस्य । सत्ऽपतिः । विश्वासाम् । ऊधः । सः । धियाम् । उत्ऽअंचनः । भरत् । धेनुः । रसऽवत् । शिश्रिये । पयः । अनुऽब्रुवाणः । अधि । एति । न । स्वपन् ॥ १३ ॥

यजमानस्यावत्सारस्य मम सुतंभरोयागनिर्वाहकएतन्नामाऋषिः सत्पतिः सतांविद्यमानानांफलानांपालयिता होतादाताभवतीत्यर्थः सच विश्वासांधियांसर्वेषांकर्मणां ऊधः उद्धततरंफलं उदंचनः ऊर्ध्वमुद्गमयिता फलप्रापकइत्यर्थः धेनुर्गौः रसवत् सारवत्पयोभरत्अहरत् तत्र पयःशिश्रिये श्रयतिचास्यसामर्थ्यात् तत्सर्वमनुब्रुवाणःअनुक्रमेणसंकीर्तयन् नस्वपन् स्वापमकुर्वन् अनवरतमध्येति स्मरति अवत्सारः सुतंभरस्तादृशइति ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

योजागारतमृचःकामयन्तेयोजागारतमुसामानियन्ति ।
योजागारतमयंसोमआहतवाहमस्मिसख्येन्योकाः ॥ १४ ॥

यः । जागार । तम् । ऋचः । कामयन्ते । यः । जागार । तम् । ऊँ इति । सामानि । यन्ति । यः । जागार । तम् । अयम् । सोमः । आह । तव । अहम् । अस्मि । सख्ये । निऽओकाः ॥ १४ ॥

योदेवोजागार सर्वदाविनिद्रोजागरूकोगृहेवर्तते तमृचः सर्वशास्त्रात्मिकाः कामयन्ते यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यन्ति प्राप्नुवन्ति योजागारतमयं अभिषुतः सोमआह वक्ति मांस्वीकुर्विति हेअग्ने तादृशस्य तवसख्येसमानख्याने हितकरणेन्योकाः नियतस्थानोहं अस्मि भवामि ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

अग्निर्जागारतमृचःकामयन्तेग्निर्जागारतमुसामानियन्ति।
अग्निर्जागारतमयंसोमआहतवाहमस्मिसख्येन्योकाः ॥१५॥२५॥

अग्निः। जागार। तम्। ऋचः। कामयन्ते। अग्निः। जागार।
तम्। ऊँ इति। सामानि। यन्ति। अग्निः। जागार। तम्। अयम्।
सोमः। आह। तव। अहम्। अस्मि। सख्ये। निऽओकाः॥१५॥२५॥

अग्निर्जागारेतिपंचदशी पूर्वयैवनिगदितव्याख्या यइत्यस्यस्थाने अग्निरितिविशेषः ॥१५॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

॥ इतिपञ्चमेमण्डलेतृतीयोनुवाकः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थेनुवाकेद्वादशसूक्तानि तत्रविदादिवइत्येकादशर्चंप्रथमंसूक्तं सदापृणोनामात्रेयऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वैतदित्युक्तत्वादिदमपिवैश्वदेवं विदाएकादशसदापृणइत्यनुक्रमणिका विनियोगोलैंगिकः।

तत्रप्रथमा—

विदादिवोविष्यन्नद्रिमुक्थैरायत्याउषसोअर्चिनोगुः।
अपावृतव्रजिनीरुत्स्वर्गाद्विदुरोमानुषीर्देवआवः ॥ १ ॥

विदाः। दिवः। विऽस्यन्। अद्रिम्। उक्थैः। आऽयत्याः। उषसः।
अर्चिनः। गुः। अप। अवृत। व्रजिनीः। उत्। स्वः। गात्। वि।
दुरः। मानुषीः। देवः। आवरित्यावः॥ १ ॥

अत्रेन्द्रादयोलिंगोक्तदेवताः अत्रांगिरसां पणिभिरपहृत्यगिरेरधःस्थापितानांगवामिन्द्रेणविमोकःप्रतिपाद्यते विदाः अवेदयदिन्द्रः किं गानिगूढाःइतिसंबन्धः किंकुर्वन् उक्थैरंगिरसांस्तुतिभिः निमित्तभूताभिः अद्रिं वज्रं विष्यन् प्रक्षिपन् रक्षकाणामुपरि गिरिभेदनायच विष्यन्आयत्याः आगामिन्याउषसःसंबन्धिनोर्चिनोरश्मयोगुःअगच्छन् सर्वत्रप्रसृताअभवन् अपावृत अपावृणोत् व्रजिनीः तमःपुंजवतीर्निशाः स्वः स्वरणशीलआदित्यः उद्गात् उदगात्

तथाकृत्वा मानुषीः मनुष्यसंबन्धिनीः दुरोद्वाराणि देवः सूर्योव्यावःव्यवृणोत् अन्धकारापनयनेनमनुष्यादिव्यवहारायाकरोदित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

विसूर्योअमतिंनश्रियंसादोर्वाद्गवांमाताजानतीगात् ।
धन्वंर्णसोनद्यः१ःखादोअर्णाःस्थूणेवसुमितादृंहतद्यौः ॥ २ ॥

वि । सूर्यः । अमतिम् । न । श्रियम् । सात् । आ । ऊर्वात् । गवाम् । माता । जानती । गात् । धन्वंऽअर्णसः । नद्यः । खादःऽअर्णाः । स्थूणाऽइव । सुऽमिता । दृंहत । द्यौः ॥ २ ॥

सूर्योदेवः श्रियंदीप्तिं विसात् विभजते प्रकाशयतीत्यर्थः अमतिंन रूपनामैतत् रूपमिवद्रव्यं यथा द्रव्याणि घटपटादीनिनीलपीतादिरूपंलभन्तेतद्वत् तथा गवांरश्मीनांमातोषा जानती सूर्यउदेष्यति मयाच व्युच्छनंकर्तव्यमितिजानती ऊर्वात् महतोन्तरिक्षात् आगादागच्छति तथानद्यश्च धन्वर्णसः धन्वतिर्गतिकर्मा धन्वंति गच्छन्ति अर्णांसि यासु तास्तथोक्ताः दीर्घाभावश्छान्दसः खादोअर्णाः भक्षितकूलोदकाः कूलंकषाइत्यर्थः नद्यश्चैवंरूपाभवन्ति किंच द्यौश्चसुमिता सुष्ठुगृहेस्थापिता स्थूणेव गृहाधारस्तंभइव दृंहत दृढाभवत् एतत्सर्वंसूर्यस्याज्ञयेतिभावः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अस्माउक्थायपर्वतस्यगर्भोमहीनांजनुषेपूर्व्याय ।
विपर्वतोजिहीतसाधतद्यौराविवासन्तोदसयन्तभूम ॥ ३ ॥

अस्मै । उक्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीनाम् । जनुषे । पूर्व्याय । वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवासन्तः । दसयन्त । भूम ॥ ३ ॥

अस्मै मह्यं उक्थाय स्तोत्रे पर्वतस्य पर्ववतोमेघस्य गर्भोगर्भस्थानीयमुदकं जिहीत चलति चालयतिवेन्द्रः कीदृशायास्मै महतीनां महीनांस्तुतीनां जनुषेउत्पादयित्रे पूर्व्याय मन्त्राय तदेवपुनरुच्यते पर्वतोमेघोविजिहीत द्यौश्च साधत साधयतिवृष्टिं आविवासन्तः सर्वतःपरिचरन्तोंगिरसोभूमअत्यधिकंयन्त उपक्षपयन्त्यात्मानंकर्मभिः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सूक्तेभिर्वोवचोभिर्देवजुष्टैरिन्द्रान्व१ग्नीअवसेहुवध्यै ।
उक्थेभिर्हिष्माकवयःसुयज्ञाआविवासन्तोमरुतोयजन्ति ॥ ४ ॥

सुऽउक्तेभिः । वः । वचःऽभिः । देवऽजुष्टैः । इन्द्रा । नु । अग्नी इति ।
अवसे । हुवध्यै । उक्थेभिः । हि । स्म । कवयः । सुऽयज्ञाः ।
आऽविवासन्तः । मरुतः । यजन्ति ॥ ४ ॥

हेइन्द्रा हेअग्नी परस्परापेक्षयाप्रत्येकंद्विवचनं यद्यप्येकमेवपदं मध्येव्यवधानंछान्दसं हेइन्द्राग्नी वोयुवां व्यत्ययेनबहुवचनं देवजुष्टैः देवैःसेवनीयैः सूक्तेभिः सूक्तैः सुवचनैः शोभनगुणप्रकाशनप्रवणैः वचोभिरवसेस्मद्रक्षणाय हुवध्यै आह्वयामि नुक्षिप्रं युवामुक्थेभिः स्तोत्रैः कवयोनूचानाः पूर्वेऋषयः सुयज्ञाः शोभनयागाः आविवासन्तः स्तुत्यादिनापरिचरन्तः मरुतोमरुत्सदृशाः कर्मसुशीघ्राः यजन्ति पूजयन्ति हिस्मेतिपूरणौ ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

एतोन्व१द्यसुध्यो३भवामप्रदुच्छुनामिनवामावरीयः ।
आरेद्वेषांसिसनुतर्दधामायामप्राञ्चोयजमानमच्छ ॥ ५ ॥ २६ ॥

एतो इति । नु । अद्य । सुऽध्यः । भवाम । प्र । दुच्छुनाः । मिनवाम ।
वरीयः । आरे । द्वेषांसि । सनुतः । दधाम । अयाम । प्राञ्चः ।
यजमानम् । अच्छ ॥ ५ ॥ २६ ॥

अयमंगिरसांवादः अद्यास्मिन्यागदिने नुक्षिप्रमेतोएतगच्छत सुध्यः शोभनकर्माणो-भवाम दुच्छुनाः द्विषः प्रमिनवाम प्रकर्षेणाहिंसाम वरीयोत्यन्तमित्यर्थः तदेवोच्यते सनुतः संभक्षणे द्वेषांसि यजमानस्यद्वेष्टॄन् आरे दूरे दधाम स्थापयाम यद्वा सनुतइत्यन्तर्हितनाम पूर्वं प्रकाशवैरिणांवधउक्तः इदानीं प्रच्छन्नानामितिविवेकः तदर्थं यजमानंप्रांचः सदापूर्णमवत्सारं चाच्छाभिमुखमयाम गच्छाम ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अथषष्ठी—

एता धियं कृणवामा सखायोप या माताँ ऋणुत व्रजं गोः ।
यया मनुर्विशिशिप्रं जिगाय यया वणिग्वङ्कुरापा पुरीषम् ॥ ६ ॥

आ । इत । धियम् । कृणवाम । सखायः । अप । या । माता । ऋणुत । व्रजम् । गोः । यया । मनुः । विशिऽशिप्रम् । जिगाय । यया । वणिक् । वंकुः । आप । पुरीषम् ॥ ६ ॥

इदमप्यंगिरसांवाक्यं एत आगच्छत आगत्यच धियं स्तुतिं कृणवाम करवाम हेसखायः परस्परंसखिभूताअंगिरसइत्यंगिरसांवचनं याधीः माता गवांनिर्मात्रीगोर्गवांव्रजंपणिभिरपहृतं अपकृणुत अपावृणोत् ययाच मनुः विशिशिप्रं विगतहनुं शत्रुंजिगाय जितवान् यद्वा मनुः सर्वस्यमन्तेन्द्रः विशिशिप्रोवृत्रः सतमस्माभिःकृतया स्तोमलक्षणयाधिया जिगाय याच वणिक् वणिगिवाल्पेनकर्मणा बहुफलाकांक्षी कक्षीवान् वंकुर्जलेच्छयावनगामी पुरीषं पूरकमुदकमाप याभिः सुदानूऔशिजायवणिजेदीर्घश्रवसेमधुकोशेइतिहिश्रुतं ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अनूनोदत्र हस्तयतो अद्रिरार्चन्येन दश मासो नवग्वाः ।
ऋतं यती सरमा गा अविन्दद्विश्वानि सत्याङ्गिराश्चकार ॥ ७ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ७. ३५.।

अनूनोत् । अत्र । हस्तऽयतः । अद्रिः । आर्चन् । येन । दश ।
मासः । नवऽग्वाः । ऋतम् । यती । सरमा । गाः । अविन्दत् ।
विश्वानि । सत्या । अंगिराः । चकार ॥ ७ ॥

अत्रास्मिन्यज्ञे अद्रिरभिषवग्रावा हस्तयतोहस्तेनसंहतःसन् अनूनोत् नौतिरत्रशब्द-मात्रेवर्तते अशब्दयत् येनग्राव्णा तदभिषवेण दशमासोमासान् दशमासपर्यन्तं नवग्वाः नवमासपर्यन्तं गवार्थमनुतिष्ठन्तोंगिरसोनवग्वाःनवगोयुक्तावा आर्चन् अपूजयन्निन्द्रं यद्वा दशसंख्याकामासोपेताः दशमासानुष्ठानाः अंगिरसोपरेनवग्वाश्चैतेसर्वेपि येनार्चन्ति नवग्वासः सुतसोमासइन्द्रमितिहिनिगमः । ऋतं सत्यंयज्ञंवायतीप्राप्नुवती सरमा सरणशीलास्तुतिरूपा वाक् अंगिरसां गवार्थं इन्द्रेणप्रहितादेवशुनीवा गाअविन्दत् पणिभिरपहृताः विश्वानि सर्वाणिस्तुत्यादिलक्षणानि सत्या सत्यानि चकारांगिराः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

विश्वेअस्याव्युषिमाहिनायाःसंयद्गोभिरङ्गिरसोनवन्त ।
उत्सआसांपरमेसधस्थऋतस्यपथासरमाविदद्गाः ॥ ८ ॥

विश्वे । अस्याः । विऽउषि । माहिनायाः । सम् । यत् । गोभिः ।
अंगिरसः । नवन्त । उत्सः । आसाम् । परमे । सधऽस्थे । ऋतस्य ।
पथा । सरमा । विदत् । गाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वे अंगिरसोमाहिनायाः मंहनीयायाः अस्याउषसोव्युषि व्युच्छनेसति गवा-मावरकेन्धकारे अपवृतेसति यद्यदा गोभिःसंनवन्त संजग्मिरे तदा आसांगवां उत्सः क्षाराद्युत्स्रवः परमे उत्कृष्टे सधस्थे सहस्थाने यज्ञे उपयुक्तोभवदित्यर्थः ऋतस्य सत्य-स्य पथा मार्गेण सरमा वाक्देवशुनीवा गानिगूढाविदत् अलभत् यद्वा आसांगवां प-रमेसधस्थेसहस्थाने व्रजस्य निगूहनप्रदेशे उत्सः उदकस्यप्रस्रवणोवर्ततेबिलमित्यर्थः ते-न ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गाविदत् ॥ ८ ॥

---

१ ऋ०सं० ४. १. २५. ।

अथनवमी—

आसूर्योयातुसप्ताश्वःक्षेत्रंयदस्योर्विया दीर्घयाथे ।
रघुःश्येनःपतयदन्धोअच्छायुवाकविर्दीदयद्गोषुगच्छन् ॥ ९ ॥

आ । सूर्यः । यातु । सप्तऽअश्वः । क्षेत्रम् । यत् । अस्य । उर्विया ।
दीर्घऽयाथे । रघुः । श्येनः । पतयत् । अन्धः । अच्छ । युवा ।
कविः । दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥ ९ ॥

सूर्यः सर्वस्यप्रेरकोदेवः सप्ताश्वः सर्पणस्वभावाश्वोपेतः सप्तसंख्याकाश्वोवा आयातु अस्मदभिमुखमागच्छतु यद्यस्मादस्यसूर्यस्य दीर्घयाथे दीर्घगमने क्षेत्रं गंतव्यप्रदेशः उर्विया उरुअतिप्रभूतायामः सएवदेवोरघुः लघुगमनः सश्येनः शंसनीयगमनः अन्धोदीयमानंहविः अच्छाभिलक्ष्यपतयत् आगच्छति युवा सर्वत्रमिश्रयिता कविः क्रान्तदर्शी सन् गोषुरश्मिषुगच्छन् मध्येवर्तयन् दीदयत् दीप्यते यद्वा श्येनः सुपर्णः अंधअच्छपतयत् द्युलोकस्थंसोमलक्षणं देवानामन्नमस्मद्यागार्थमानेतुंतदभिमुखमगात् युवेत्यादि शिष्टंसमानम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

आसूर्योअरुहच्छुक्रमर्णोयुक्तयद्धरितोवीतपृष्ठाः ।
उद्नाननावमनयन्तधीराआशृण्वतीरापोअर्वागतिष्ठन् ॥ १० ॥

आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रम् । अर्णः । अयुक्त । यत् ।
हरितः । वीतऽपृष्ठाः । उद्ना । न । नावम् । अनयन्त । धीराः ।
आऽशृण्वतीः । आपः । अर्वाक् । अतिष्ठन् ॥ १० ॥

सूर्योदेवः शुक्रं दीप्तं अर्णउदकंप्रति आरुहत् सर्वतःप्रादुर्भवति यद्यस्मात् यदावा हरितोश्वान् वीतपृष्ठाः कान्तपृष्ठानयुक्त रथेअयोजयत् तदा तंसूर्यं धीराधीमन्तोयजमा-

नादयः उद्गा उदकेननावंन नावमिवानयन्त तदा आशृण्वतीः सर्वतोनुज्ञांकुर्वाणाआपो-अर्वाक्अवाङ्मुखाअतिष्ठन् अभवन् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

धियंवोअप्सुदधिषेस्वर्षांययातरंदशमासोनवग्वाः ।
अयाधियास्यामदेवगोपाअयाधियातुतुर्यामात्यंहः ॥११॥२७॥

धियम् । वः । अप्ऽसु । दधिषे । स्वःऽसाम् । यया । अतरन् ।
दश । मासः । नवऽग्वाः । अया । धिया । स्याम । देवऽगोपाः ।
अया । धिया । तुतुर्याम । अति । अंहः ॥ ११ ॥ २७ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकं धियं स्तुतिं अप्सु अप्निमित्तां स्वर्षां सर्वस्यदात्रीं दधिषे धारयामि व्यत्ययेनमध्यमः ययाधिया कर्मणानवग्वाः अंगिरसः दशमासःअतरन्समनुतिष्ठन्तः अया अनयाधिया देवगोपाः देवैर्गुप्ताःस्यामभवेम अयाधिया अंहः पापं अतितुतुर्याम अतितरेम ॥ ११ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेसप्तविंशोवर्गः॥ २७ ॥

हयोनविद्वानित्यष्टर्चंद्वितीयंसूक्तं प्रतिक्षत्रस्यार्षं अष्टमीद्वितीयाचत्रिष्टुभौ शिष्टाःषट्जगत्यः आदितःषट्वैश्वदेव्यः सप्तम्यष्टम्योर्देवपत्न्योदेवता तथाचानुक्रान्तं—हयोष्टौप्रतिक्षत्रोंत्योद्वृचोदेवपत्नीस्तवौंत्यात्रिष्टुप्द्वितीयाचेति । सूक्तविनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

हयोनविद्वाँअयुजिस्वयंधुरितांवहामिप्रतरणीमवस्युवम् ।
नास्यावश्मिविमुचंनावृतंपुनर्विद्वान्पथःपुरएतऋजुनेषति ॥ १ ॥

हयः । न । विद्वान् । अयुजि । स्वयम् । धुरि । ताम् । वहामि ।
प्रऽतरणीम् । अवस्युवम् । न । अस्याः । वश्मि । विऽमुचम् । न ।
आऽवृतम् । पुनः । विद्वान् । पथः । पुरःऽएता । ऋजु । नेषति ॥ १ ॥

हयोन अश्वइव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिक्षत्रः स्वयंअनन्यप्रेरितःसन् धुरि यज्ञात्मिकायां अयुजि युक्तोभवत् तांधुरं प्रतरणीं प्रकर्षेणतारयित्रीं अवस्युवं रक्षयित्रीं वहामि धारयाम्यहमध्वर्युर्होतावा अस्याधुरोविमुचंविमोचनंपरित्यागं नवश्मि नकामये नावृतं पुनः पुनःआवरणं धारणमपि नचवश्मि ममकोभारइति तदेवोच्यते विद्वान् मार्गाभिज्ञोन्तर्यामीदेवः पुरएता पुरतोगन्तासन् पथोयज्ञमार्गान् ऋजुअकुटिलं नेषति प्रापयति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अग्न इन्द्रवरुणमित्रदेवाःशर्धःप्रयन्तमारुतोतविष्णो ।
उभानासत्यारुद्रोअधग्नाःपूषाभगःसरस्वतीजुषन्त ॥ २ ॥

अग्ने । इन्द्र । वरुण । मित्र । देवाः । शर्धः । प्र । यन्त । मारुत । उत । विष्णो इति । उभा । नासत्या । रुद्रः । अध । ग्नाः । पूषा । भगः । सरस्वती । जुषन्त ॥ २ ॥

हेअग्ने इन्द्रवरुणमित्रदेवाःयूयं शर्धोबलमस्माकं प्रयन्त प्रापयत अत्रसर्वत्रपूर्वस्याविद्यमानत्वेनोत्तरस्यपादादित्वादनिघातः प्रथमस्यतु स्वतएवपादादित्वं उतअपिच हेमारुत मारुतानि मरुतांबलानि हेविष्णो यूयंशर्धः प्रयन्त विष्णोइत्यस्यउतेत्यनेनव्यवधानान्निघातः किंच उभा उभौ नासत्या सत्यभूतौ रुद्रः अध अथ ग्नाः एतेषांदेवानांस्त्रियश्च पूषा भगः सरस्वतीच जुषन्त सेवन्तां अस्मदीयंयज्ञंस्तुतिंवा ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इन्द्राग्नीमित्रावरुणादितिंस्वःपृथिवींद्यांमरुतःपर्वताँअपः ।
हुवेविष्णुंपूषणंब्रह्मणस्पतिंभगंनुशंसंसवितारमूतये ॥ ३ ॥

इन्द्राग्नी इति । मित्रावरुणा । अदितिम् । स्वऽरितिस्वः । पृथिवीम् । द्याम् । मरुतः । पर्वतान् । अपः । हुवे । विष्णुम् । पूषणम् । ब्रह्मणः । पतिम् । भगम् । नु । शंसम् । सवितारम् । ऊतये ॥ ३ ॥

इन्द्रादिसवित्रन्तानूचतुर्दशदेवान् ऊतयेस्मद्रक्षणाय हुवे आह्वयामि स्तौमिवा ॰स्वरि-त्यादित्यउच्यते स्वरणात् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उतनोविष्णुरुतवातोअस्रिधोद्रविणोदाउतसोमोमयस्करत् ।
उतऋभवउतरायेनोअश्विनोतत्वष्टोतविभ्वानुमंसते ॥ ४ ॥

उत । नः । । विष्णुः । उत । वातः । अस्रिधः । द्रविणःऽदाः । उत ।
सोमः । मयः । करत् । उत । ऋभवः । उत । राये । नः । अश्विना ।
उत । त्वष्टा । उत । विऽभ्वा । अनु । मंसते ॥ ४ ॥

उत अपिच नोस्माकं विष्णुर्व्यापकोदेवोमयस्करत् मयइतिसुखनाम सुखंकरोतु उतापि च वातोवायुः अस्रिधोहिंसकःसन् मयस्करत् किंच द्रविणोदाः धनस्यदातासोमोपि मयस्करत् उतापिच ऋभवोनोस्मभ्यं राये धनाय अनुमंसदे अनुमन्यन्तां उताश्विनाश्विनौच उतत्वष्टादेवः उतविभ्वा ऋभूणामन्यतमोदेवः एतेसर्वेपि अनुमंसते यद्वा अनुमंस्तइतिप्रत्येकंसंवन्धनीयम् ॥४॥

अथपंचमी—

उतत्यन्नोमारुतंशर्धआगमद्दिविक्षयंयजतंबर्हिरासदे ।
बृहस्पतिःशर्मपूषोतनोयमद्वरूथ्यं१वरुणोमित्रोअर्यमा ॥ ५ ॥

उत । त्यत् । नः । मारुतम् । शर्धः । आ । गमत् । दिविऽक्षयम् ।
यजतम् । बर्हिः । आऽसदे । बृहस्पतिः । शर्म । पूषा । उत ।
नः । यमत् । वरूथ्यम् । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ॥ ५ ॥

उतापिच त्यत् तन्मारुतंशर्धोमरुतांबलं संघोनोस्मानागमदागच्छतु कीदृशंतच्छर्धः दिविक्षयं द्युलोकेवर्तमानं यजतं पूज्यं किमर्थमागमनमितितदुच्यते बर्हिः बर्हिष्यासदे उपवेष्टुं उपविश्यहविःस्वीकारायेत्यर्थः किंच बृहस्पतिर्देवः शर्म सुखं यमत् यच्छतु उतनोस्मभ्यं पूषापि यमत् कीदृशं शर्म वरूथ्यं वारयतिशीतवातादिकमितिवरूथंगृहं तदर्हंवरूथ्यं किंच वरुणादयस्त्रयोपिप्रत्येकंशर्मयच्छन्तु ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

उतत्येनःपर्वतासःसुशस्तयःसुदीतयोनद्य१स्त्रामणेभुवन् ।
भगोविभक्ताशवसावसागमदुरुव्यचाअदितिःश्रोतुमेहवम् ॥ ६ ॥

उत । त्ये । नः । पर्वतासः । सुऽशस्तयः । सुऽदीतयः । नद्यः ।
त्रामणे । भुवन् । भगः । विऽभक्ता । शवसा । अवसा ।
आ । गमत् । उरुऽव्यचाः । अदितिः । श्रोतु । मे । हवम् ॥ ६ ॥

उतापिच त्ये ते पर्वतासः पर्ववन्तोद्रयः सुशस्तयः शोभनस्तुतयः किंच सुदीतयः सुदाना-नद्यश्च त्रामणे पालने नोस्माकं भुवन्भवन्तु भगोदेवोविभक्ता धनानांविभागकर्ता दाता सन् शवसा अन्नेन अवसा रक्षणेनच सहागमदागच्छतु उरुव्यचाः प्रभूतव्याप्तिः अदितिः अदीना देवमाता मेहवं स्तुतिमाह्वानंवा श्रोतु शृणोतु ॥ ६ ॥

पत्नीसंयाजेषुदेवपत्नीनांदेवानांपत्नीरित्यादिकेद्वेयाज्यानुवाक्ये सूत्रितंच—देवानांपत्नीरुशतीरवन्तुनइतिद्वेइति । आग्निमारुतशस्त्रेप्येतेदेवानांपत्नीरुशतीरवन्तुनइतिद्वेराकामहमितिद्वेइतितयोर्मध्येप्रथमा ।

सूक्तेसप्तमी—

देवानांपत्नीरुशतीरवन्तुनःप्रावन्तुनस्तुजयेवाजसातये ।
याःपार्थिवासोयाअपामपिव्रतेतानोदेवीःसुहवाःशर्मयच्छत ॥७॥

देवानाम् । पत्नीः । उशतीः । अवन्तु । नः । प्र । अवन्तु । नः ।
तुजये । वाजऽसातये । याः । पार्थिवासः । याः । अपाम् । अपि ।
व्रते । ताः । नः । देवीः । सुऽहवाः । शर्म । यच्छत ॥ ७ ॥

देवानांइन्द्रादीनां पत्नीः पत्न्यः उशतीः उशत्यः अस्मदीयांस्तुतिंकर्मवा कामयमानाः नोस्मानवन्तुरक्षन्तु तथा नोस्माकं तुजये बलवते पुत्राय वाजसातये अन्नलाभाय संग्रामायवा प्रावन्तु प्रकर्षेणरक्षन्तु गच्छन्तुवा याः पार्थिवासः पृथिवीसंबन्धिन्यः याश्चापांउदकानां व्रतेकर्मण्यन्तरिक्षेवर्तन्ते ताहेदेवीर्देव्यः हेसुहवाः शोभनाह्वानाः यूयं नोस्मभ्यंशर्मयच्छत ॥७॥

अथाष्टमी–

उतग्नाव्यंन्तुदेवपत्नीरिन्द्राण्य१ग्नाय्यश्विनीराट्।
आरोदसीवरुणानीशृणोतुव्यन्तुदेवीर्यऋतुर्जनीनाम् ॥ ८ ॥२८॥

उत। ग्नाः। व्यन्तु। देवऽपत्नीः। इन्द्राणी। अग्नायी। अश्विनी।
राट्। आ। रोदसी इति। वरुणानी। शृणोतु। व्यन्तु। देवीः।
यः। ऋतुः। जनीनाम्॥ ८॥ २८॥

उतअपिच ग्नाः स्त्रियोदेवपत्नीर्देवपत्न्यः देवाःपतयोयासांताः ताद्दश्योव्यन्तु हविर्भक्षयन्तु ताविविच्योच्यन्ते इन्द्रस्यपत्नी अग्नाय्यग्नेःपत्नी अश्विनी अश्विनोःपत्नी राट् राजमाना किंच रोदसी रुद्रस्यपत्नीतियास्केनोक्तं एवंसति विषितस्तुकारोदसीत्यत्र यथाआद्युदात्तमगृह्यतेनस्त-स्तद्वदत्रापिभाव्यं तथापि शाकल्येनमहर्षिणैवमुक्तत्वात्तथैवद्रष्टव्यं वरुणानी वरुणस्यप-त्नी आसर्वतः प्रत्येकंशृणोतु किंच देवीः पत्नीसंघाजदेव्योव्यन्तुखादन्तुहविः योजनीनां देव-जायानां ऋतुः कालः तदभिमानादेव्योपि शृण्वन्तु व्यन्तुच अत्रापिच ग्नाव्यन्तुदेवपत्न्यइत्या१-दिनिरुक्तंद्रष्टव्यम् ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेद्वितीयोध्यायः॥२॥

---

१ नि० १२. ४६.।

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
अथतृतीयेध्यायआरभ्यते तत्रप्रयुंजतीतिसप्तर्चंतृतीयंसूक्तं प्रतिरथस्यार्षंत्रैष्टुभं पूर्वंत्रवैश्वदेवं वैतदित्युक्त्वादिदमपिवैश्वदेवं प्रयुंजतीसप्तप्रतिरथइत्यनुक्रमणिका । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् प्रयुञ्जतीदिवएतिब्रुवाणामहीमातादुहितुर्बोधयन्ती ।
आविवासन्तीयुवतिर्मनीषापितृभ्यआसदनेजोहुवाना ॥ १ ॥

प्रऽयुञ्जती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता । दुहितुः । बोधयन्ती । आऽविवासन्ती । युवतिः । मनीषा । पितृऽभ्यः । आ । सदने । जोहुवाना ॥ १ ॥

एषोषस्या प्रयुंजती प्राणिनःप्रस्तुतेषुकर्मसु दिवोद्युलोकादेतिआगच्छति ब्रुवाणा स्तूयमाना कर्मणिकर्तृप्रत्ययः मही महती माता प्रकाशस्यदेवानांवानिर्मात्री दुहितुः भूम्याबोधयन्तीबोधंकुर्वाणा तदुपजीव्यत्वाद्दुहितृत्वमुपचर्यते यद्वा दुहितुर्दिवइतिसंबन्धः उषसोदिवोदुहितृत्वंव्युच्छादुहितर्दिवइत्यादिषुप्रसिद्धं । अन्यत्रच दिवोदुहिताभुवनस्यपत्नीत्युषसोदुहितृत्वमाम्नातं । अतइदमधिगम्यते कदाचिद्द्यौरुषसोजायते उषाश्चदिवइति प्रजापतिर्वैस्वांदुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्यआहुरुषसमित्यन्यइतिहिश्रूयते । लिंगंचदृश्यते कार्यकारणभावव्यत्यये अदितेर्दक्षोजायतदक्षाद्वदितिरिति । किंच आविवासन्ती परिचरन्ती युवतिः मिश्रयन्ती सर्वत्रनित्यतरुणीवा मनीषा स्तुतिमती पितृभ्यः तृतीयार्थेपंचमी पितृभिः पालकैर्देवैःसह सदने यागगृहे आसर्वतोजोहुवाना हूयमाना यद्वा पितृभ्यःकर्मणांपालकेभ्योयजमानेभ्यः इष्टप्रापणेनपालकेभ्योवा तेषामर्थायजोहुवाना ॥ १ ॥

---

१ ऋ० सं० ४. ४. २२. । २ ऋ० सं० ५. ५. २२. ।
३ ऐ० ब्रा० ३. ३३. । ४ ऋ. सं. ८. ३. १. ।

अथद्वितीया–

अजिरासस्तदपईयमानाआतस्थिवाँसोअमृतस्यनाभिम् ।
अनन्तासउरवोविश्वतःसींपरिद्यावापृथिवीयन्तिपन्थाः ॥ २ ॥

अजिरासः । तत्ऽअपः । ईयमानाः । आतस्थिऽवांसः ।
अमृतस्य । नाभिम् । अनन्तासः । उरवः । विश्वतः । सीम् ।
परि । द्यावापृथिवी इति । यन्ति । पन्थाः ॥ २ ॥

अजिरासोगमनशीलाः अजिरिरच्प्रत्ययान्तोजिरशिशिरेत्यादिनानिपातितः तदपः तदेवप्रकाशनरूपंकर्मयस्यतत्ताद्दशमहरीयमानागच्छन्तः अमृतस्य सूर्यस्य नाभिं सन्नाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्यवानाभिमन्तरिक्षं आतस्थिवांसः आतिष्ठन्तः अनन्तासःअपरिमिताः उरवोव्याप्ताः पन्थाः पतनशीलाः रश्मयोद्यावापृथिवी परिदिवंच पृथिवींचान्तरिक्षंच विश्वतः परितोयन्ति गच्छन्ति सीमितिपूरणः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उक्षासमुद्रोअरुषःसुपर्णःपूर्वस्ययोनिंपितुराविवेश ।
मध्येदिवोनिहितःपृश्निरश्माविचक्रमेरजसस्पात्यन्तौ ॥ ३ ॥

उक्षा । समुद्रः । अरुषः । सुऽपर्णः । पूर्वस्य । योनिम् । पितुः ।
आ । विवेश । मध्ये । दिवः । निऽहितः । पृश्निः । अश्मा ।
वि । चक्रमे । रजसः । पाति । अन्तौ ॥ ३ ॥

सौर्योयंतृचः उक्षा उदकस्यकामानांवासेक्ता समुद्रः समुन्दनः यद्वा संमोदन्तेतस्मिन्देवाइतिसमुद्रः अरुषः आरोचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य पूर्वावयवलक्षणेयंपूर्वदिगवयवस्य पितुः पालकस्यान्तरिक्षस्य योनिमुत्पादकमवयवमाविवेश आविष्टवान् पश्चाद्दिवोमध्येनिहितः पृश्निः प्राश्नुत एनंवर्णइति पृश्निरादित्यः अश्मा सर्वत्रव्याप्तः लुप्तोपमावा अश्मसदृशः रजसोन्तरिक्षस्यान्तौ पूर्वापरभागौ विचक्रमे विक्रमते पातिचजगत् जगद्रक्षार्थंक्रमतइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

चत्वारईंबिभ्रतिक्षेमयन्तोदशगर्भंचरसेधापयन्ते ।
त्रिधातवःपरमाअस्यगावोदिवश्चरन्तिपरिसद्योअन्तान् ॥ ४ ॥

चत्वारः । ईम् । बिभ्रति । क्षेमऽयन्तः । दश । गर्भम् । चरसे ।
धापयन्ते । त्रिऽधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः ।
चरन्ति । परि । सद्यः । अन्तान् ॥ ४ ॥

चत्वारऋत्विजः ईमेनमादित्यं क्षेमयन्त क्षेममात्मनइच्छन्तोबिभ्रतिधारयन्ति हविर्भिः स्तुतिभिश्च किंच दशदिशोगर्भं गर्भवन्मध्येउत्पन्नमेनं चरसेचरणाय उदयास्तमयव्यवहाराय धापयन्ते गमयन्ति त्रिधातवः त्रिप्रकाराःशीतोष्णवर्षभेदेनत्रिविधाः अस्यादित्यस्य परमाः उत्कृष्टागावोरश्मयोदिवोन्तरिक्षस्यान्तान् परि परितः सद्यः उदयानन्तरमेवचरन्तिगच्छन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

इदंवपुर्निवचनंजनासश्चरन्तियन्नद्यस्तस्थुरापः ।
द्वेयदींबिभृतोमातुरन्येइहेहजातेयम्याऽसबन्धू ॥ ५ ॥

इदम् । वपुः । निऽवचनम् । जनासः । चरन्ति । यत् । नद्यः ।
तस्थुः । आपः । द्वे इति । यत् । ईम् । बिभृतः । मातुः । अन्ये इति ।
इहऽइह । जाते इति । यम्या । सबन्धूइतिसऽबन्धू ॥ ५ ॥

जनासोहेजनाऋत्विजः इदंपुरतोदृश्यमानंवपुः शरीरमंडलं निवचनं स्तुत्यंभवतीतिशेषः यन्मंडलंउपजीव्य नद्यश्चरन्ति प्रवहन्ति आपश्च यन्मंडलमधितस्थुः मंडलाधीनत्वात्तासां ईमेतदुक्तलक्षणं यन्मंडलं द्वे अहोरात्रे मातुर्निर्मातुः मातृस्थानीयादन्तरिक्षादन्ये इहेहजाते इहचेहचसूर्येजाते निष्पन्ने यम्या यम्ये नियमनीयेयुग्मभूतेवा सबन्धू समानबले समानबन्धने उभयोरप्येकएवसूर्योबन्धकोक्षोययोस्तादृश्यौबिभृतोधारयतः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

वितन्वतेधियोअस्माअपांसिवस्त्रापुत्रायमातरोवयन्ति ।
उपप्रक्षेवृषणोमोदमानादिवस्पथावध्वोयन्त्यच्छ ॥ ६ ॥

वि । तन्वते । धियः । अस्मै । अपांसि । वस्त्रा । पुत्राय ।
मातरः । वयन्ति । उपऽप्रक्षे । वृषणः । मोदमानाः । दिवः ।
पथा । वध्वः । यन्ति । अच्छ ॥ ६ ॥

अस्मैसूर्याय धियः स्तुतीः अपांसि कर्माणिचवितन्वते विस्तारयन्ति यजमानाः पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरोनिर्मात्र्यः उषसोदिशोवा वस्त्रा वस्त्राणि वयन्ति निष्पादयन्ति वस्त्रसदृशानितेजांसिनिविडानिसंपादयन्तीत्यर्थः वृषणः सेक्तुःसूर्यस्य उपप्रक्षे उपपर्चनेसंपर्केसति मोदमानाहृष्यन्तोवध्वोवधूस्थानीयाःरश्मयोदिवस्पथा सूर्यसंबन्धिनामार्गेणाच्छास्मदभिमुखं यन्ति गच्छन्तिप्रसरन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तदस्तुमित्रावरुणातदग्नेशंयोरस्मभ्यमिदमस्तुशस्तम् ।
अशीमहिगाधमुतप्रतिष्ठांनमोदिवेबृहतेसादनाय ॥ ७ ॥ १ ॥

तत् । अस्तु । मित्रावरुणा । तत् । अग्ने । शम् । योः ।
अस्मभ्यम् । इदम् । अस्तु । शस्तम् । अशीमहि । गाधम् । उत ।
प्रतिऽस्थाम् । नमः । दिवे । बृहते । सदनाय ॥ ७ ॥ १ ॥

अत्रलिंगसिद्धादेवताः हेमित्रावरुणा मित्रावरुणौ तत् इदंसूक्तंशस्तम् स्तुतमस्तु भवतु हेअग्ने तत्सूक्तंशस्तमस्तु अस्मभ्यं शं सुखाय योर्दुःखानाममिश्रणायेदं शस्तमस्तु वयंचाशीमहि प्राप्नुयाम गाधं स्थितिं उतापिच प्रतिष्ठां स्थितेरविच्छित्तिंचाशीमहि नमोनमस्करोमि दिवे द्योतमानाय सूर्याय बृहते महते सादनायाश्रयायविश्वस्य ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

कदुप्रियायेतिपंचर्चंचतुर्थंसूक्तं प्रतिभानुर्नामात्रेयऋषिः जगतीछन्दः विश्वेदेवादेवताः अत्रानुक्रमणिका—कदुपंचप्रतिभानुर्जागतमिति । आभिप्लविकेपंचमेहनिवैश्वदेवशस्त्रेइदंसूक्तंनिविद्धानं सूत्रितंच—कदुप्रियायेतिवैश्वदेवमिति ।

तत्रप्रथमा—

कदुप्रियायधाम्नेमनामहेस्वक्षत्रायस्वयशसेमहेवयम् ।
आमेन्यस्यरजसोयदभ्रआँअपोवृणानावितनोतिमायिनी ॥ १ ॥

कत् । ऊँ इति । प्रियाय । धाम्ने । मनामहे । स्वऽक्षत्राय ।
स्वऽयशसे । महे । वयम् । आऽमेन्यस्य । रजसः । यत् । अभ्रे ।
आ । अपः । वृणाना । विऽतनोति । मायिनी ॥ १ ॥

अत्रवैद्युताग्निसंस्तवः कदु कदा उइतिपूरणः प्रियाय सर्वेषांप्रियभूताय वृष्टिद्वारा हविरादिप्रयोजकत्वात्सर्वप्रियत्वमस्यप्रसिद्धं तादृशाय धाम्ने तेजसे वैद्युताय उत्तरवाक्ये अभ्रेपोवितनोतीतिवक्ष्यमाणत्वादिदंलभ्यते कीदृशाय स्वक्षत्राय स्वभूतबलाय किंच स्वयशसे स्वभूतान्नाय सर्वमप्यन्नंह्यस्यस्वं महे महते पूज्याय वयं कदा मनामहे स्तवाम यत् उत्तरत्रस्त्रीलिंगनिर्देशात् येतिविपरिणामयितव्यम् या आग्नेयीशक्तिः आमेन्यस्य समन्तान्मातव्यस्य रजसोन्तरिक्षस्य अपरिमितमपिनभइयदितिसर्वैर्मीयते संबन्धिनि अभ्रे मेघे आश्रधि मेघस्योपरि अपउदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्तारयति वृणाना आच्छादयन्तीसेव्यमानाला मायिनी मायेतिप्रज्ञानाम प्रज्ञावतीसती यत् यस्यसंबन्धिनीमाध्यमिकीवागितिवायोज्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ताअंत्नतवयुनंवीरवंक्षणंसमान्यावृतयाविश्वमारजः ।
अपोअपाचीरपराअपेजतेप्रपूर्वाभिस्तिरतेदेवयुर्जनः ॥ २ ॥

ताः । अत्नत । वयुनम् । वीरऽवंक्षणम् । समान्या । वृतया ।
विश्वम् । आ । रजः । अपो इति । अपाचीः । अपराः ।
अप । ईजते । प्र । पूर्वाभिः । तिरते । देवऽयुः । जनः ॥ २ ॥

इयमुषस्या ताउषसः अत्नत वितन्वन्ति किं वयुनं प्रज्ञानं कीदृशं वीरवक्षणं वीरैर्ऋत्विग्भिर्वहनीयं यद्वा वक्षणाः कार्यवोढारोयेनप्रेर्यन्तेवत्तादृशं किंच समान्या एकरूपया वृतया आवरकयादीप्त्या विश्वमासर्वमपिरजःजगदत्नत एवंसति देवयुः देवकामोजनः अपाचीः अपांचनाः प्रतिनिवृत्तमुखीः अपरा अन्याआगामिनीरुषसःअपोएजते अपचालयति अपरोपशब्दःपूरणः सर्वाभिस्ताभिःप्रतिरते प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः वर्धयतिस्वमनीषां वर्धतेवास्वयम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आग्रावभिरहन्येभिरक्तुभिर्वरिष्ठंवज्रमाजिघर्तिमायिनि ।
शतंवायस्यप्रचरन्स्वेदमेसंवर्तयन्तोविचवर्तयन्नहा ॥ ३ ॥

आ । ग्रावऽभिः । अहन्येभिः । अक्तुऽभिः । वरिष्ठम् । वज्रम् । आ । जिघर्ति । मायिनि । शतम् । वा । यस्य । प्रऽचरन् । स्वे । दमे । सम्ऽवर्तयन्तः । वि । च । वर्तयन् । अहा ॥ ३ ॥

अत्रपूर्वार्धेइन्द्रउच्यते उत्तरार्धेइन्द्रात्मासूर्यः आहूयतइतिशेषः कैः अहन्येभिः अहनि संपादितैः अक्तुभीरात्रिभिः तत्रनिष्पन्नैरित्यर्थः तथाविधैर्ग्रावभिः साध्ये साधनशब्दः ग्रावसाध्यैरभिषवैर्निमित्तभूतैः आगत्यात्र सोमीसन् मायिनि वृत्रेनिमित्तेसति वरिष्ठमुरुतरंवज्रं आसर्वतोजिघर्ति चालयतिदीपयतिवा किंच वाशब्दश्चार्थे यस्येन्द्रात्मकस्यादित्यस्य शतं शतसंख्याकारश्मयः स्वेदमे स्वकीयेगृहे आकाशे प्रचरन् प्रचरन्ति किंकुर्वन्तः प्राणिनोनाशयन्तः यद्वा अहा अहानिदिवसान्संवर्तयन्तः सम्यक्प्रवर्तयन्तःविचवर्तयन् अहानिनिवर्तयन्तिगतान्येवपुनःप्रापयन्तिच तपपरिस्पंदाधीनत्वात्प्राणिनामायुःक्षयस्याहोरात्रादिव्यवहारस्यच ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तामस्यरीतिंपरशोरिवप्रत्यनीकमख्यंभुजेअस्यवर्पसः ।
सचायदिपितुमन्तमिवक्षयंरत्नंदधातिभरहूतयेविशे ॥ ४ ॥

ताम् । अस्य । रीतिम् । परशोःऽइव । प्रति । अनीकम् । अख्यम् । भुजे । अस्य । वर्पसः । सचा । यदि । पितुमन्तम्ऽइव । क्षयम् । रत्नम् । दधाति । भरऽहूतये । विशे ॥ ४

इयमाग्नेयी तां प्रसिद्धामस्याग्नेःरीतिंस्वभावगतिंवा परशोरिवप्रतिपरशोः प्रतिनिधिमिव पश्यामि परशुर्यथास्वस्वामिन्यभिमतंसाधयतितद्वदित्यर्थः अस्य वर्पसोरूपवतोस्यादित्यस्यानीकंरश्मिसमूहं भुजे भोगाय अख्यं कथयाम्यहं यदि यस्मात् सचदेवः सचात्मत्सहायः सन् पितुमंतं अन्नवन्तं क्षयमिव निवासमिव भरहूतये संग्रामेयज्ञेवा आह्वानयुक्ताय विशे यजमानाय रत्नं रमणीयंधनं दधाति धारयति उभयमपिददातीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

सजिह्वयाचतुरनीकऋञ्जतेचारुवसानोवरुणोयतन्नरिम् ।
नतस्यविद्मपुरुषत्वतावयंयतोभगःसवितादातिवार्यम् ॥ ५ ॥ २ ॥

सः । जि॒ह्वया॑ । चतुः॑ऽअनीकः । ऋ॒ञ्ज॒ते । चारु॑ । वसा॑नः । वरु॑णः ।
यत॑न् । अ॒रिम् । न । तस्य॑ । वि॒द्म॒ । पु॒रु॒ष॒त्वता॑ । व॒यम् । यतः॑ ।
भर्गः॑ । स॒वि॒ता । दाति॑ । वार्य॑म् ॥ ५ ॥ २ ॥

सोग्निश्चतुरनीकः चतुर्दिक्षुप्रसृतज्वालःसन् जिह्वया ऋंजते गच्छति घृतादिकं यद्वा जिह्वयाचतुरनीकःसन् ऋंजते अलंकरोतिस्वात्मानं किंकुर्वन् चारु चरणीयं तेजोवसानआच्छादयन् वरुणस्तमोवारकःसन् अरिममित्रं यतन् उद्धरन् तस्यतमित्यर्थः तंनविद्म नजानीमः वयं पुरुषत्वता पुरुषत्वेन कामानांपूरकत्वेनवायुक्तं अपरोक्षावमत्ययःपूरणः यतोयं भर्गोमहान्भजनीयः सविता प्रेरकोदेवोदाति यच्छति वार्यं वरणीयंधनं ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

देवंवइतिपंचर्चंपंचमंसूक्तं आत्रेयस्यप्रतिप्रभस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् देवंवःप्रतिप्रभोत्या-तृणपाणिरित्यनुक्रमणिका । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

दे॒वंवो॑अ॒द्यस॑वि॒तार॒मेषे॒भग॑ंच॒रत्नं॒वि॒भज॑न्तमा॒योः ।
आवां॑नरापुरुभुजावव॒र्त्यां॑दि॒वेदि॑वेचि॒दश्वि॑नासखी॒यन् ॥ १ ॥

दे॒वम् । वः॒ । अ॒द्य । स॒वि॒तार॑म् । आ । ई॒षे॒ । भग॑म् । च॒ । रत्न॑म् ।
वि॒ऽभज॑न्तम् । आ॒योः । आ । वा॒म् । न॒रा॒ । पु॒रु॒ऽभु॒जा॒ । व॒वृ॒त्या॒म् ।
दि॒वेऽदि॑वे । चि॒त् । अ॒श्वि॒ना॒ । स॒खि॒ऽयन् ॥ १ ॥

देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्याभ्यनुज्ञातारं वः स्वामित्यर्थः यद्वा होतुरिदंवाक्यं वोयज-मानेभ्योयुष्मभ्यमर्थाय अद्य इदानीं आईषेउपगच्छामि भगंच भजनीयंदेवं आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्विभजन्तम् भगोवांविभजत्वितिहिभगस्यविभजनंप्रसिद्धं रा-योविभक्तासंभरश्चवस्वः । भगोविभक्ताशवसेतिचश्रुतिः । यद्वा चतुर्थ्यर्थेषष्ठी यजमानार्थं रत्नं रमणीयंधनं विभजन्तं हेनरा नेतारौ हेपुरुभुजा पुरुभुंजातेइतिपुरुभुजौ अश्विना अश्विनौ वां युवां दिवेदिवे प्रतिदिनं आववृत्यां आवर्तयामिअस्मदभिमुखं सखीयन् युवयोःसखित्व-मिच्छन् चिदितिपूरणः ॥ १ ॥

---

१ ऋ० सं० ३. ५. २३. । २ ऋ० सं० ४. २. २८. ।

अथद्वितीया—

प्रतिप्रयाणमसुरस्यविद्वान्त्सूक्तैर्देवंसवितारंदुवस्य ।
उपब्रुवीतनमसाविजानञ्ज्येष्ठंचरत्नंविभजन्तमायोः ॥ २ ॥

प्रति । प्रऽयानम् । असुरस्य । विद्वान् । सुऽउक्तैः । देवम् ।
सवितारम् । दुवस्य । उप । ब्रुवीत । नमसा । विऽजानन् ।
ज्येष्ठम् । च । रत्नम् । विऽभजन्तम् । आयोः ॥ २ ॥

असुरस्य शत्रूणांनिरसितुः सवितुः प्रतिप्रयाणं प्रत्यागतिं विद्वान् जानन् सूक्तैः सवितारंदेवं दुवस्य परिचर हेअन्तरात्मन् किंच आयोर्मनुष्याय ज्येष्ठं रत्नंधनंच विभजंतं ददतमित्यर्थः नमसा नमस्कारेण हविषावा विजानन् विशेषेणभावयन्नित्यर्थः यद्वान्तर्णीतण्यर्थोयं ज्ञापयन् उपब्रुवीत स्तौतुभवान् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अदत्रयादयतेवार्याणिपूषाभगोअदितिर्वस्तउस्रः ।
इन्द्रोविष्णुर्वरुणोमित्रोअग्निरहानिभद्राजनयन्तदस्माः ॥ ३ ॥

अदत्रऽया । दयते । वार्याणि । पूषा । भगः । अदितिः ।
वस्ते । उस्रः । इन्द्रः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।
अहानि । भद्रा । जनयन्त । दस्माः ॥ ३ ॥

अयमग्निरदत्रया अदनीयानि अदेरौणादिकोऽत्रप्रत्ययः सुपांसुलुगितियाजादेशः अथवा अत्तीत्यदत्राजिह्वातयावार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते दयतिरनेककर्मा अत्रदहने वर्तते दहतीत्यर्थः सामर्थ्यादग्निरितिगम्यते यद्वा अदनीयानि वरणीयानि अन्नानि दयते ददातियजमानाय दयदानगतिहिंसावलाख्यानेषु कीदृशोग्निः पूषा पोषकः भगोभजनीयः अदितिरखंडनीयः यद्वा पूषादयस्त्रयोपिप्रत्येकं अदनीयानि वार्याणिचान्नानिदयते उस्रःसूर्यो-वस्तेआच्छादयति सामर्थ्यात्तेजांसि इन्द्रादयःपंचापिदेवाः दस्माः दर्शनीयाः अहानि सर्वाण्यागन्तॄणि भद्रा शोभनीयानि जनयन्त जनयन्ति दिवसानां यागदानादिविशिष्टत्वमेवभद्रत्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तन्नोअनर्वासवितावरूथंतत्सिन्धवइषयन्तोअनुग्मन् ।
उपयद्वोचेअध्वरस्यहोतारायःस्यामपतयोवाजरत्नाः ॥ ४ ॥

तत् । नः । अनर्वा । सविता । वरूथम् । तत् । सिन्धवः ।
इषयन्तः । अनु । ग्मन् । उप । यत् । वोचे । अध्वरस्य ।
होता । रायः । स्याम । पतयः । वाजऽरत्नाः ॥ ४ ॥

तत्प्रसिद्धं वरूथं वरणीयमस्मदभिमतंधनं नोस्मभ्यं अनर्वा अप्रत्यृतः केनाप्यतिरस्कृतः सवितादेवः प्रयच्छत्वितिशेषः तद्धनं सिन्धवः स्यन्दनशीलाइषयन्तोगच्छन्त्योनद्यः अनु अनुसृत्य ग्मन् गच्छन्तु धनंदातुंगच्छन्त्वित्यर्थः यद्यस्मात् अध्वरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोहं उपवोचे उपेत्य ब्रवीमि तस्मात्तत्प्रयच्छन्त्वितिशेषः वयंचात्रयोरायोधनस्य बहुविधस्य पतयः स्वामिनः स्याम भवेम वाजरत्नाः अन्नेनबलेनवारमणीयाः अथवा यद्यस्माद्वोचेस्तौमि तस्मात्सविता नोवरूथमागच्छतु तस्मात्तद्यज्ञनोवरूथं यज्ञमनुग्मन् अनुगच्छंत्विति वायोज्यम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

प्रयेवसुभ्यईवदानमोदुर्येमित्रेवरुणेसूक्तवाचः ।
अवैत्वभ्वंकृणुतावरीयोदिवस्पृथिव्योरवसामदेम ॥ ५ ॥ ३ ॥

प्र । ये । वसुऽभ्यः । ईवत् । आ । नमः । दुः । ये । मित्रे ।
वरुणे । सूक्तऽवाचः । अव । एतु । अभ्वम् । कृणुत । वरीयः ।
दिवःपृथिव्योः । अवसा । मदेम ॥ ५ ॥ ३ ॥

येयजमानाः वसुभ्योयज्ञनिवासेभ्योदेवेभ्यः ईवत् गमनवत् नमोन्नंपश्वात्मकं प्रदुः प्रादुः येचमित्रेदेवेवरुणेच सूक्तवाचः सूक्तवचसोभवन्ति तनस्मानभ्वं महद्धनं तेजोवा अवैतु अवगच्छतु हेदेवाः कृणुत कुरुतच एतेभ्योवरीयउरु...ं सुखं दिवस्पृथिव्योर्द्यावापृथिव्योरवसारक्षणेन मदेम हृष्येम ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

विश्वोदेवस्येतिपंचर्चंषष्ठंसूक्तं स्वस्त्यात्रेयमुनेरार्षं वैश्वदेवं पंचमीपंक्तिः आद्याश्चतस्रो-नुष्टुभः तदुक्तमनुक्रमण्यां—विश्वःस्वस्त्यात्रेयःपंक्त्यन्तमिति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रथमेहनि वैश्वदेवशस्त्रे विश्वोदेवस्येतिप्रतिपत्तृचस्याद्यः सूत्रितंच—विश्वोदेवस्यनेतुरित्येकेति । आभिप्ल-विकेषुद्वितीयचतुर्थषष्ठेष्वहःसुएषैववैश्वदेवस्यशस्त्रस्यप्रतिपद्युग्मेष्वेवमभिप्लवइतिसूत्रितत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

विश्वो॑दे॒वस्य॑ने॒तुर्मर्तो॑वुरीतस॒ख्यम् ।
विश्वो॑रा॒यइ॑षुध्यतिद्यु॒म्नंवृ॑णीतपु॒ष्यसे॑ ॥ १ ॥

विश्वः॑ । दे॒वस्य॑ । ने॒तुः । मर्तः॑ । वु॒री॒त । स॒ख्यम् । विश्वः॑ ।
रा॒ये । इ॒षु॒ध्य॒ति॒ । द्यु॒म्नम् । वृ॒णी॒त । पु॒ष्यसे॑ ॥ १ ॥

विश्वः सर्वोमर्तोनेतुः देवस्यसवितुरित्यर्थः तस्यसख्यं वुरीत वृणीत विश्वोजनो रायेधनस्य इषुध्यति पंचमलकारः ईशीत तस्यानुग्रहात् सर्वोजनोद्युम्नंधनं वृणीत स-वितारं पुष्यसे पुष्ट्यै पर्याप्तंधनम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तेते॑देवनेत॒र्येचे॒माँअ॑नु॒शसे॑ । तेरा॒यातेह्या॒३॒॑पृचे॒सचे॑महिसच॒थ्यैः॑ ॥२॥

ते । ते॒ । दे॒व॒ । ने॑तः॒ । ये । च॒ । इ॒मान् । अ॒नु॒ऽशसे॑ । ते ।
रा॒या । ते । हि । आ॒ऽपृचे॑ । सचे॑महि । स॒च॒थ्यैः॑ ॥ २ ॥

हेनेतर्देव ते तव स्वभूतास्तेवयंयजमानाः येचान्ये इमान् विभक्तिव्यत्ययः इमे होत्रादयः अनुशसे शंसितुंप्रभवन्ति तेपित्वदीयाः यद्वा इमानन्यानिन्द्रादीननुशसे क्र-मेणशंसितुंप्रभवन्ति एकैववामहानात्मादेवतासस्सूर्यः सहिसर्वभूतात्मेत्युक्तत्वादितरासांदेवतानां तदन्तर्भावादितिभावः नकेवलं त्वच्छंसकाएवेत्यर्थः ते उभे वयं रायाधनेन सचेमही-तिसंबन्धः तेहि तेखलु आपृचे आपर्चनीयाः कृत्यार्थेकेन्प्रत्ययः कृन्मेजन्तइत्यव्ययत्वा-द्विभक्तेरदर्शनं सचथ्यैः सर्वैःकामैः सचेमहि संगच्छेमहि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अतोनआनूनतिथीनतःपत्नीर्दशस्यत ।
आरेविश्वंपथेष्ठांद्विषोयुयोतुयूयुविः ॥ ३ ॥

अतः । नः । आ । नॄन् । अतिथीन् । अतः । पत्नीः । दशस्यत ।
आरे । विश्वम् । पथेऽस्थाम् । द्विषः । युयोतु । युयुविः ॥ ३ ॥

अतः अस्मिन्यज्ञेसार्वविभक्तिकस्तसिः नोस्माकमृत्विजां नॄन् नेतॄन् अतिथीन् तद्वत्पूज्यान्देवान् आदशस्यत सर्वतःपरिचरत अतोस्मिन्यज्ञे पत्नीर्देवानांपत्नीरपि आदशस्यतहविःप्रदानादिना यद्वा नोस्मभ्यं नॄन् पुत्रभृत्यादीन् अतिथीन्पत्नीश्च एतत्त्रयमत्रदशस्यत हेदेवाः प्रयच्छत आरे दूरे विश्वं सर्वं पथेष्ठां मार्गेवर्तमानं वैरिणं द्विषः अन्यानपि द्विषोद्वेष्टॄन् युयोतु पृथक्करोतुदेवसंघःसवितावा युयुविः सर्वस्यामिश्रयिता पृथक्कर्ता ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यत्रवह्निरभिहितोदुद्रवद्द्रोण्यःपशुः ।
नृमणावीरपस्त्योर्णाधीरेवसनिता ॥ ४ ॥

यत्र । वह्निः । अभिऽहितः । दुद्रवत् । द्रोण्यः । पशुः । नृऽमनाः ।
वीरऽपस्त्यः । अर्णा । धीराऽइव । सनिता ॥ ४ ॥

यत्र यस्मिन्यज्ञे वह्निर्यज्ञस्यवोढा अभिहितोयूपंप्रापितोद्रोण्योयूपार्हःपशुः दुद्रवत् गच्छतियूपंप्रति तत्र नृमणाः यजमानमनाः सविता वीरपस्त्यः वीराऋत्विग्यजमानाःपुत्रभृत्यादयोवा तद्वत्पस्त्यंगृहंयस्यसतादृशः प्रेरितगृहोवा पुत्राद्युपेतगृहप्रदइत्यर्थः सनिता संभक्ताभवति अर्णा अरणकुशलाधीरेव योषिदिव यद्वार्णानि हवींषि अभिलक्ष्यसनिताभवति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

एषतेदेवनेतारथस्पतिःशंरयिः ।
शंरायेशंस्वस्तयइषःस्तुतोमनामहेदेवस्तुतोमनामहे ॥ ५ ॥ ४ ॥

एषः। ते। देव। नेतरिति। रथःपतिः। शम्। रयिः। शम्।
राये। शम्। स्वस्तये। इषःऽस्तुतः। मनामहे। देवऽस्तुतः।
मनामहे॥ ५॥ ४॥

हेनेतर्देव सवितः ते तव एषरथः पतिः सर्वस्यपालकः रयिः दातव्यधनवान् मत्वर्थोलुप्यते शंकरोत्वितिशेषः वयंच रायेधनस्य शं सुखाय यद्वा रायेधनाय शंसुखायच स्वस्तये अविनाशाय इषस्तुतः एषणीयस्यसवितुः स्तोतारोवयं मनामहे स्तुमः देवस्तुतः देवानां देवस्यवा सवितुःस्तोतारोमनामहे स्तुमः॥ ५॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेचतुर्थोवर्गः॥ ४॥

अग्नेसुतस्येतिपंचदशर्चंसप्तमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—अग्नेपंचोनाचतस्रोगायत्र्यःषळुष्णिहस्तिस्रोजगत्यस्त्रिष्टुभोवान्त्येअनुष्टुभाविति। ऋषिश्चान्यस्मादितिपरिभाषयास्वस्त्यात्रेयऋषिः आदितश्चतस्रोगायत्र्यः पंचम्याद्याःषळुष्णिहः एकादश्याद्यास्तिस्रोजगत्यस्त्रिष्टुभोवा चतुर्दशीपंचदश्यावनुष्टुभौविश्वेदेवादेवता।

तत्रप्रथमा—

अग्नेसुतस्यपीतयेविश्वैरूमेभिरागहि। देवेभिर्हव्यदातये॥ १॥

अग्ने। सुतस्य। पीतये। विश्वैः। ऊमेभिः। आ। गहि।
देवेभिः। हव्यऽदातये॥ १॥

हेअग्ने त्वं सुतस्यपीतये सोमपानाय विश्वैरूमेभिः ऊमैः सर्वैरपिरक्षकैः देवेभिःदेवैरिन्द्रादिभिःसह हव्यदातये अस्माकंहविर्दानाय तद्दात्रेयजमानायवा आगहि आगच्छ॥१॥

अथद्वितीया—

ऋतधीतयआगतसत्यधर्माणोअध्वरम्। अग्नेःपिबतजिह्वया॥ २॥

ऋतऽधीतयः। आ। गत। सत्यऽधर्माणः। अध्वरम्। अग्नेः।
पिबत। जिह्वया॥ २॥

हेॠतधीतयः सत्यस्तुतयः अबाध्यकर्मणोवादेवाः अध्वरमस्मद्यज्ञं आगत आगच्छत आगत्यच हेसत्यधर्माणः सत्यस्यधारयितारोयूयं अग्नेर्जिह्वया पिबत आज्यसोमादिकम्॥२॥

अथतृतीया—

विप्रेभिर्विप्रसन्त्यप्रातर्यावभिरागहि । देवेभिःसोमपीतये ॥ ३ ॥

विप्रेभिः । विप्र । सन्त्य । प्रातर्यावऽभिः । आ । गहि ।
देवेभिः । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हेविप्र मेधाविन् विविधकामानांवापूरक हेसन्त्य संभजनीयाग्ने विप्रेभिःउक्तलक्षणैः प्रातर्यावभिः प्रातःकालेआगन्तृभिः देवेभिःदेवैःसार्द्धं आगह्यागच्छ किमर्थं सोमपीतये सोमपानाय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अयंसोमश्चमूसुतोमत्रेपरिषिच्यते । प्रियइन्द्रायवायवे ॥ ४ ॥

अयम् । सोमः । चमू इति । सुतः । अमत्रे । परि । सिच्यते ।
प्रियः । इन्द्राय । वायवे ॥ ४ ॥

अयंपुरतोवर्तमानःसोमः चमू चम्वोः अत्र्योः अभिषवणफलकयोः सुतः अभिषुतः सन् अमत्रे पात्रे परिषिच्यते पूर्यते सच इन्द्रायवायवेच प्रियः तं पातुं हेइन्द्रवायू आगच्छतमितिशेषः ॥ ४ ॥

वायवायाहीत्येषापृष्ठ्यस्यतृतीयेहनिप्रउगशस्त्रवायव्येतृचस्याद्या सूत्रितंच—वायवायाहिवीतयइत्येकावायोयाहिशिवादिवइतिद्वेइति ।

सैषापंचमी—

वायवायाहिवीतयेजुषाणोहव्यदातये ।
पिबासुतस्यान्धसोअभिप्रयः ॥ ५ ॥ ५ ॥

वायो इति । आ । याहि । वीतये । जुषाणः । हव्यऽदातये ।
पिब । सुतस्य । अन्धसः । अभि । प्रयः ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेवायो प्रयोन्नं सोमाख्यं अभि अभिलक्ष्य आयाहि वीतये भक्षणाय जुषाणः प्रीयमाणः हव्यदातये हविर्दात्रेयजमानाय तदर्थं आगत्यच सुतस्यान्धसः अभिषुतमन्धोन्नं सोमलक्षणं पिब ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

पृष्ठ्यस्यतृतीयेहनिप्रउगशस्त्रेऐन्द्रवायवस्तृचः इन्द्रश्चेत्यादिकेद्वेऋचौशंसेत् तयोःप्रथमांद्वितीयांवा आवर्त्य तृचंसंपादयेत् तथाचसूत्रितं—इन्द्रश्चवायवेषांसुतानामितिद्वयोरन्यतरांद्विरिति ।

द्वृचेप्रथमासूक्तेषष्ठी—

इन्द्रश्चवायवेषांसुतानांपीतिमर्हथः ।
ताञ्जुषेथामरेपसावभिप्रयः ॥ ६ ॥

इन्द्रः । च । वायो इति । एषाम् । सुतानाम् । पीतिम् । अर्हथः ।
तान् । जुषेथाम् । अरेपसौ । अभि । प्रयः ॥ ६ ॥

हेवायो त्वंचेन्द्रश्चैषां पुरतोगृहीतानां सुतानां अभिषुतानां सोमानां पीतिं पानमर्हथः यस्मादेवं तस्मात् तान् सोमरसान् जुषेथां सेवेथां अरेपसौ अहिंसकौ तदर्थं प्रयः सोमाख्यमन्नमभिलक्ष्यागच्छतमितिशेषः यद्वा प्रयोन्नरूपान् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सुताइन्द्रायवायवेसोमासोदध्याशिरः ।
निम्नंनयन्तिसिन्धवोभिप्रयः ॥ ७ ॥

सुताः । इन्द्राय । वायवे । सोमासः । दधिऽआशिरः । निम्नम् ।
न । यन्ति । सिन्धवः । अभि । प्रयः ॥ ७ ॥

इन्द्रायवायवेच सोमासः सोमाः दध्याशिरः दध्याश्रयणाः सुताः अभिषुताः संपादिताः तेच निम्नंगर्तं सिन्धवोन नद्यइव हेइन्द्रवायू युवामभियन्ति प्रयोन्नरूपाः ॥ ७ ॥

तृतीयेहनिप्रउगशस्त्रेसजूर्विश्वेभिरितिवैश्वदेवस्तृचः सूत्रितंच—सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुतनःप्रियाप्रियास्विति ।

सैषातृचेप्रथमासूक्तेष्टमी—

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुषसासजूः ।
आयाह्यग्नेअत्रिवत्सुतेरण ॥ ८ ॥

सऽजूः । विश्वेभिः । देवेभिः । अश्विऽभ्याम् । उषसा । सऽजूः ।
आ । याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ ८ ॥

हेअग्ने विश्वेभिः सर्वैःदेवेभिःदेवैः सजूः संगतःसन्अश्विभ्यांउषसाच सजूःसमानप्रीतिः सन् आयाहि आगहि अत्रिवत् अत्रिरिव अत्रेर्यज्ञेयथातथेत्यर्थः यद्वा अत्रिर्यथायज्ञेरमतेतद्वत् सुते अभिषुतेसोमे रण रमस्व ॥ ८ ॥

अथनवमी—

सजूर्मित्रावरुणाभ्यांसजूःसोमेनविष्णुना ।
आयाह्यग्नेअत्रिवत्सुतेरण ॥ ९ ॥

सऽजूः । मित्रावरुणाभ्याम् । सऽजूः । सोमेन । विष्णुना । आ ।
याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ ९ ॥

अथदशमी—

सजूरादित्यैर्वसुभिःसजूरिन्द्रेणवायुना ।
आयाह्यग्नेअत्रिवत्सुतेरण ॥ १० ॥ ६१ ॥

सऽजूः । आदित्यैः । वसुऽभिः । सऽजूः । इन्द्रेण । वायुना । आ ।
याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ १० ॥ ६ ॥

उत्तरेद्वेनवमीदशम्यौस्पष्टे ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

पृष्ठ्यस्यषष्ठेहनिवैश्वदेवशस्त्रेस्वस्तिनइतितृचः सूत्रितंच—स्वस्तिनोमिमीतामश्विनाभगइ-तितृचइतिवैश्वदेवमिति। तथाबृहस्पतिसवेवैश्वदेवनिविद्धानार्थोयंतृचः स्वस्तिनोमिमीतामश्वि-नाभगइतिवैश्वदेवमितिसूत्रितत्वात् ।

तृचेप्रथमासूक्तेएकादशी—

स्वस्तिनोमिमीतामश्विनाभगःस्वस्तिदेव्यदितिरनर्वणः ।
स्वस्तिपूषाअसुरोदधातुनःस्वस्तिद्यावापृथिवीसुचेतुनां ॥ ११॥

स्वस्ति । नः । मिमीताम् । अश्विना । भगः । स्वस्ति । देवी ।
अदितिः अनर्वणः । स्वस्ति । पूषा । असुरः । दधातु । नः ।
स्वस्ति । द्यावापृथिवी इति । सुऽचेतुनां ॥ ११ ॥

नोस्मभ्यं अश्विना अश्विनौ स्वस्ति अविनाशं क्षेमंमिमीतांकुरुतां भगश्चस्वस्तिक्षेमं मिमीतां तथा देव्यदितिश्च स्वस्तिमिमीतां अनर्वणः अप्रत्यृतः पूषा असुरः शत्रूणां निरसिता प्राणानां बलानांदातावा नःस्वस्तिदधातु नोस्मभ्यं द्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यावपि सुचेतुना शोभनेनप्रज्ञानेन विशिष्टे स्वस्तिमिमीतां ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

स्वस्तयेवायुमुपब्रवामहैसोमंस्वस्तिभुवनस्ययस्पतिः ।
बृहस्पतिंसर्वगणंस्वस्तयेस्वस्तयआदित्यासोभवन्तुनः ॥ १२ ॥

स्वस्तये । वायुम् । उप । ब्रवामहै । सोमम् । स्वस्ति । भुवनस्य ।
यः । पतिः । बृहस्पतिम् । सर्वऽगणम् । स्वस्तये । स्वस्तये ।
आदित्यासः । भवन्तु । नः ॥ १२ ॥

स्वस्तये क्षेमाय वायुमुपब्रवामहै स्तुमइत्यर्थः सोमंचोपब्रवामहै यश्चसोमोभुवनस्य पतिः पालकः सर्वलोकजीवनस्यसोमायतत्वात् तथा सर्वगणं सर्वदेवगणोपेतं बृहस्पतिं बृहतःकर्मणोमंत्रस्यवापालयितारं स्वस्तयेस्तुमः आदित्यासः आदित्याअदितेःपुत्राःसर्वेदेवाः अरुणादयोद्वादशवा नोस्माकं स्वस्तयेभवंतु ॥ १२ ॥

सत्रमध्येदीक्षितेव्याधितेसति तस्मिन्नहनि वैश्वदेवशस्त्रेयंतृचोनिविद्धानार्थः सूत्रितं च—स्वस्त्यात्रेयंनिविदंदध्यादिति । स्वस्त्यात्रेयशब्देनायंतृचोविवक्षितइतितत्रव्याख्यातं तथा रूपादिकेसत्ययंतृचोजप्यः ।

अथत्रयोदशी—

विश्वेदेवानोअद्यास्वस्तयेवैश्वानरोवसुरग्निःस्वस्तये ।
देवाअवन्त्वृभवःस्वस्तयेस्वस्तिनोरुद्रःपात्वंहसः ॥ १३ ॥

विश्वे । देवाः । नः । अद्य । स्वस्तये । वैश्वानरः । वसुः ।
अग्निः । स्वस्तये । देवाः । अवन्तु । ऋभवः । स्वस्तये ।
स्वस्ति । नः । रुद्रः । पातु । अंहसः ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वेपिदेवानोस्मान् अद्यास्मिन्यागदिने स्वस्तये क्षेमायावन्तु वैश्वानरोविश्व-एनंनरानयन्तीतिवैश्वानरः वसुः सर्वस्यवासयिता अग्निर्देवः अयमेवाग्निर्वैश्वानरइतिशाकपूणिरितियास्कः। सोपिस्वस्तयेवतु देवाःऋभवोपिस्वस्तयेवन्तु रुद्रोदुःखाद्रावयिता देवोपि अंहसः पापात् स्वस्तिपातुनोस्मान् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

स्वस्तिमित्रावरुणास्वस्तिपथ्येरेवति ।
स्वस्तिनइन्द्रश्चाग्निश्चस्वस्तिनोअदितेकृधि ॥ १४ ॥

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति । स्वस्ति । नः ।
इन्द्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः । अदिते । कृधि ॥ १४॥

हेमित्रावरुणा अहोरात्राभिमानिदेवौ स्वस्तिकुरुतं हेपथ्ये पथ्यास्वस्तिदेवि पन्थाअन्तरिक्षमार्गः तत्रहितामार्गः तत्रहितामार्गाभिमानिनीदेवी हेतादृशि रेवति धनवति देविस्वस्ति कृधि इन्द्रश्चाग्निश्चप्रत्येकंनोस्मभ्यं स्वस्तिकृधि हेअदितेदेवि नः स्वस्तिकृधिकुरु ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

स्वस्तिपन्थामनुचरेमसूर्याचन्द्रमसाविव ।
पुनर्ददताघ्नताजानतासंगमेमहि ॥ १५ ॥ ७ ॥

---

१ नि० ७. २३.।

स्वस्ति । पन्थाम् । अनु । चरेम । सूर्याचन्द्रमसौऽइव । पुनः ।
ददता । अघ्नता । जानता । सम् । गमेमहि ॥ १५ ॥ ७ ॥

पन्थां पन्थानं स्वस्ति क्षेमेणानुचरेम सूर्याचन्द्रमसाविवतौ यथानिरालंबेमार्गे राक्षसादिभिरनुपद्रुतौसंचरतस्तद्वत् किंच वयं प्रवसन्तः पुनर्ददताभिमतं अघ्नता चिरकाल-विलंबकोपेनाहिंसता जानताअविस्मरतामदीयश्चिरकालंगतः कोयमितिसन्देहमकुर्वतामदीयो-यमितिबुध्यमानेनेत्यर्थः उक्तलक्षणेन बन्धुजनेन संगमेहि यद्वा पूर्वार्धं प्रवसतांवाक्यं उत्तरार्धं बन्धूनां वयंबन्धवः ददताअभिमतमुपार्जितं यच्छता अघ्नता प्रयासकोपेन अहिंसताजानता सस्नेहमधिगच्छता प्रवसता संगमेमहि ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

प्रश्यावाश्वेतिसप्तदशर्चमष्टमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—प्रश्यावाश्वत्र्यूनाश्यावाश्वोमा-रुतंहतपंक्तिःषष्ठचन्त्याचेति । आत्रेयःश्यावाश्वऋषिः हतदितिप्रयोगादिदमादीनिदशसूक्तानि मरुद्देवत्यानि षष्ठीसप्तदशीचपंक्त्यौ शिष्टाःपंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

प्रश्यावाश्वधृष्णुयार्चामरुद्भिर्ऋक्वभिः ।
येअद्रोघमनुष्वधंश्रवोमदन्तियज्ञियाः ॥ १ ॥

प्र । श्यावऽअश्व । धृष्णुऽया । अर्च । मरुत्ऽभिः । ऋक्वऽभिः ।
ये । अद्रोघम् । अनुऽस्वधम् । श्रवः । मदन्ति । यज्ञियाः ॥ १ ॥

हेश्यावाश्व एतन्नामकऋषे धृष्णुया धृष्णुत्वं ऋक्वभिः मरुद्भिः स्तुत्यान् मरुतः प्रार्च द्वितीयार्थेतृतीया एवं स्वयमेवसंप्रेष्यति यद्वा यजमानोहोतारंश्यावाश्वंब्रूते यद्वा मरुद्भि-र्मरुत्सदृशैर्ऋक्वभिःस्तोतृभिःसहस्तोत्रैर्वार्च स्तुहीत्यर्थः येमरुतोयज्ञियायज्ञार्हाअनुष्वधं प्रत्य-हंहविर्लक्षणान्नप्रदानं स्वधानुपश्चाद्वा अद्रोघमहिंसकं श्रवोन्नंलब्ध्वा मदन्तिहृष्यन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तेहिस्थिरस्यशवसःसखायःसन्तिधृष्णुया ।
तेयामन्नाधृषद्विनस्त्मनापान्तिशश्वतः ॥ २ ॥

ते । हि । स्थिरस्य॑ । शव॑सः । सखा॑यः । सन्ति॑ । धृष्णुऽया ।
ते । याम॑न् । आ । धृषत्ऽविनः॑ । त्मना॑ । पान्ति॑ । शश्व॑तः ॥ २ ॥

तेहि तेखलु स्थिरस्याविचलितस्य शवसोबलस्य सखायःसन्ति भवन्ति महत्वंधृष्णुया धृष्णवः तेत्रयामन्ना आइतिचार्थे गमनेपि धृषद्विनोधर्षणवन्तः त्मना आत्मना अनुग्रहेणैव अस्मदुपकारमनपेक्ष्यैव शश्वतोबहूनस्मान्पुत्रभृत्यादीन् पान्तिरक्षन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तेस्पन्द्रासोनोक्षणोतिष्कन्दन्तिशर्वरीः ।
मरुतामधामहोदिविक्षमाचमन्महे ॥ ३ ॥

ते । स्पन्द्रासः॑ । न । उक्षणः॑ । अति॑ । स्कन्दन्ति । शर्वरीः॑ ।
मरुता॑म् । अध॑ । महः॑ । दिवि । क्षमा । च । मन्महे ॥ ३ ॥

हेमरुतः स्पंद्रासः स्पन्दनशीलाः उक्षणोजलंस्यसेक्कारश्च नेतिचार्थे यस्मात्स्पन्द्राः अन्येषांतस्मात्शर्वरीः शर्वर्योरात्रयः कालावयवानित्यर्थः तानतिस्कन्दन्ति अतिक्रम्यगच्छन्ति नित्याइत्यर्थः यस्मादेतेएवंविधाः तस्मात् मरुतां अध अधुना महस्तेजोदिविद्युलोके क्षमा क्षमायांभूमौचवर्तमानं मन्महे स्तुमः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मरुत्सुवोदधीमहिस्तोमंयज्ञंचधृष्णुया ।
विश्वेयेमानुषायुगापान्तिमर्त्यंरिषः ॥ ४ ॥

मरुत्ऽसु । वः । दधीमहि । स्तोम॑म् । यज्ञम् । च । धृष्णुऽया ।
विश्वे॑ । ये । मानु॑षा । युगा । पान्ति॑ । मर्त्य॑म् । रिषः ॥ ४ ॥

हेअध्वर्युहोत्रादयोवोयूयंमरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि व्यत्ययेनोत्तमः धत्त किं स्तोमं स्तोत्रं यज्ञंच इज्यते अनेनेतियज्ञंहविः तदुभयंकिमर्थंदीयतइति येमरुतोविश्वेसर्वेपि मानुषा मानुषाणि युगा युगानि सर्वेषुकालेष्वित्यर्थः मर्त्यं मरणधर्माणं यजमानं रिषोहिंसकात् सकाशात्पान्ति रक्षन्ति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अर्हन्तोयेसुदानवोनरोअसामिशवसः ।
प्रयज्ञंयज्ञियेभ्योदिवोअर्चामरुद्भ्यः ॥ ५ ॥ ८ ॥

अर्हन्तः । ये । सुऽदानवः । नरः । असामिऽशवसः । प्र ।
यज्ञम् । यज्ञियेभ्यः । दिवः । अर्च । मरुत्ऽभ्यः ॥ ५ ॥ ८ ॥

हेहोतः हेआत्मन्वा येअर्हन्तः पूज्याः सुदानवः शोभनदानाः नरोनेतारः कर्मणां असामिशवसोऽनल्पबलाःसन्ति तेभ्योयज्ञियेभ्योयज्ञार्हेभ्योदिवोद्योतमानेभ्योमरुद्भ्यः विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः यद्वा कर्मणिषष्ठी दीप्तं यज्ञं यज्ञसाधनंहविः प्रार्च पूजय प्रयच्छेत्यर्थः अथवा दिवोन्तरिक्षादागतेभ्यइतिसंबन्धः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथषष्ठी–

आरुक्मैरायुधानरऋष्वाऋष्टीरसृक्षत ।
अन्वेनाँअहविद्युतोमरुतोजज्झतीरिवभानुरर्तत्मनादिवः ॥ ६ ॥

आ । रुक्मैः । आ । युधा । नरः । ऋष्वाः । ऋष्टीः । असृक्षत ।
अनु । एनान् । अह । विऽद्युतः । मरुतः । जज्झतीःऽइव ।
भानुः । अर्त । त्मना । दिवः ॥ ६ ॥

नरोवृष्टेर्नेतारः ऋष्वाः महान्तोमरुतोरुक्मैः रोचमानैराभरणविशेषैरारोचन्तइतिशेषः उपसर्गश्रुतेःसंगतक्रियाध्याहारः तथायुधाप्रहरणसाधनेनायुधेन आरोचन्ते एते मरुतः ऋष्टीः आयुधविशेषान् असृक्षत प्रक्षिपन्ति मेघभेदार्थं एनान्मरुतोविद्युतोपि जज्झतीरिव शब्दकारिण्यआपइव जज्झतीरापोभवन्तिशब्दकारिण्यइतिनिरुक्तं[1] । अन्वहअनुगच्छन्त्येव दिवोद्योतमानस्य मरुद्गणस्य भानुर्दीप्तिः त्मना स्वयमेव अर्त निरगात् ॥ ६ ॥

---

१ नि० ६. १६. ।

अथसप्तमी–

येवांवृधन्तपार्थिवायउरावन्तरिक्षआ ।
वृजनेवानदीनांसधस्थेवामहोदिवः ॥ ७ ॥

ये । ववृधन्त । पार्थिवाः । ये । उरौ । अन्तरिक्षे । आ । वृजने ।
वा । नदीनाम् । सधऽस्थे । वा । महः । दिवः ॥ ७ ॥

येमरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंबद्धाःसन्तोववृधन्तवर्धन्ते येचोरौ महत्यन्तरिक्षेच ववृधन्त आइतिचार्थे नदीनां नदनवतीनां वृजनेवाबलेववृधन्त महोमहतः दिवोद्युलोकस्य सधस्थेवा सहस्थानेच ववृधन्त उभयत्रवाशब्दश्चार्थे एवंसर्वत्रवर्धमानामरुतोवृष्ट्यर्थंऋष्टीरसृक्षतेतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

शर्धोमारुतमुच्छंससत्यशवसमृभ्वसम् ।
उतस्मतेशुभेनरःप्रस्पन्द्रायुजतत्मना ॥ ८ ॥

शर्धः । मारुतम् । उत् । शंस । सत्यऽशवसम् । ऋभ्वसम् । उत ।
स्म । ते । शुभे । नरः । प्र । स्पन्द्राः । युजत । त्मना ॥ ८ ॥

हेस्तोतः मारुतं शर्धोबलं उदुत्कृष्टं शंस स्तुहि कीदृशं शर्धः सत्यशवसं सत्यवेगं ऋभ्वसं महदतिप्रवृद्धं उतस्मापिच नरोवृष्टेर्नेतारस्तेमरुतः शुभे उदकार्थं प्रयुजत प्रयुंजत समयोजयन् त्मना आत्मनैव जगद्रक्षाबुध्यैव स्पन्द्राः चलनस्वभावाः पृषतीरित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

उतस्मतेपरुष्ण्यामूर्णावसतशुन्ध्यवः ।
उतपव्यारथानामद्रिंभिन्दन्त्योजसा ॥ ९ ॥

उत । स्म । ते । परुष्ण्याम् । ऊर्णाः । वसत । शुन्ध्यवः ।
उत । पव्या । रथानाम् । अद्रिम् । भिन्दन्ति । ओजसा ॥ ९ ॥

उतस्म अपिच तेमरुतः परुष्ण्यां एतन्नामिकायांनद्यां वर्तन्ते यऊर्णाः दीप्तीः शुन्ध्यवः शोधिकाः अपः वसत आच्छादयन्ति तेउतापिच पव्या नेम्या रथानां स्वकीयानां रथचक्रेणौजसा बलेनचाद्रिंभिन्दन्ति मेघंगिरिंवाविदारयन्ति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

आपंथयोविपंथयोन्तस्पथाअनुपथाः ।
एतेभिर्मह्यंनामभिर्यज्ञंविष्टारओहते ॥ १० ॥ ९ ॥

आऽपंथयः । विऽपंथयः अन्तःऽपथाः अनुऽपथाः । एतेभिः ।
मह्यम् । नामऽभिः । यज्ञम् । विऽस्तारः । ओहते ॥ १० ॥ ९ ॥

आपथयः अस्मदभिमुखामार्गायेषांतेतादृशाः विपथयोविष्वङ्मार्गाः अन्तस्पथाः दरीसुषिरादिमार्गाः अनुपथाः अनुकूलमार्गाश्च येमरुतःसन्ति ते एतेभिः एतैश्चतुर्विधैर्नामभिर्नामकैः स्वरूपैर्मह्यं मदर्थं यज्ञं विस्तारः विस्तृताःसन्तः ओहते वहन्ति यद्वा एतैर्नामभिरुदकैः सार्धंयज्ञमोहते ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथैकादशी—

अधानरोन्योहतेधानियुतओहते ।
अधापारावताइतिचित्रारूपाणिदर्श्या ॥ ११ ॥

अध । नरः । नि । ओहते । अध । निऽयुतः । ओहते । अध ।
पारावताः । इति । चित्रा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११ ॥

अध अथ नरोभिमतवृष्ट्यादिनेतारोन्योहते नितरांवहन्तिजगत् अध नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः सन्तः ओहते अधाथ पारावताः परवद्दूरदेशःतत्संवन्धिनश्च अन्तरिक्षादिदूरदेशे ग्रहतारामेघादिधारकाःसन्तः ओहतइत्यर्थः इतिउक्तप्रकारेण तेषांरूपाणि चित्रा नानाविधानि चायनीयानिवा दर्श्यास्वव्यापारैर्दर्शनीयानिभवंत्वितिशेषः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

छन्दःस्तुभःकुभन्यवउत्समाकीरिणोनृतुः ।
तेमेकेचिन्नतायवऊमाआसन्दृशित्विषे ॥ १२ ॥

छन्दःऽस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सम् । आ । कीरिणः । नृतुः । ते । मे ।
के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् । दृशि । त्विषे ॥ १२ ॥

छन्दःस्तुभः छन्दोभिःस्तोतारः कुभन्यवः उदकेच्छवः कीरिणः स्तोतारः उत्सं कूपमपेक्ष्य तृषिताय गोतमाय यान्मरुतः आनृतुः सर्वतोऽकुर्वन् अनयन्वास्तोत्रं यद्वा येछन्दस्तुभः छन्दोभिःस्तुत्याः स्तोभतिःस्तुतिकर्मा कुभन्यवः सेक्कारोवृष्ट्युदकस्य कुभिरुन्दनकर्मा कीरिणः स्तोतुः गोतमस्यपानार्थं उत्सं कूपं आनृतुः आनीतवन्तः असिंचन्नुत्संगोतमायतृष्णजइतिह्युक्तं । नूनयेइत्यस्यवानर्वतेर्वाविक्षेपमात्रार्थस्येदंरूपं तेमरुतः केचिद् मे मह्यं तायवोन कदाचिदप्यदृश्यास्तस्कराइवस्थिताः ऊमारक्षकाः दृशिदर्शने आसन् विषयभूताअभवन् केचिद त्विषे शरीरदीप्त्यै बलायवासन् प्राणरूपेणेतिभावः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

यऋष्वाऋष्टिविद्युतःकवयःसन्तिवेधसः ।
तमृषेमारुतंगणंनमस्यारमयागिरा ॥ १३ ॥

ये । ऋष्वाः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । सन्ति । वेधसः । तम् ।
ऋषे । मारुतम् । गणम् । नमस्य । रमय । गिरा ॥ १३ ।

येमरुतः ऋष्वाः दर्शनीयाः ऋष्टिविद्युतः आयुधैर्विद्योतमानाः कवयोमेधाविनोवेधसः सर्वत्रविधातारः सन्ति तं तेषांमारुतंगणं रमया रमणीययागिरास्तुत्या हेऋषे श्यावाश्व नमस्य परिचरं स्तुहि ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

अच्छऋषेमारुतंगणंदानामित्रंनयोषणा ।
दिवोवाधृष्णवओजसास्तुताधीभिरिषण्यत ॥ १४ ॥

---

१ ऋ० सं० १.५.१०.।

अच्छ॑ । ऋ॒षे । मारु॑तम् । ग॒णम् । दा॒ना । मि॒त्रम् । न ।
यो॒षणा॑ । दि॒वः । वा॒ । धृ॒ष्ण॒वः । ओज॑सा । स्तु॒ताः ।
धी॒भिः । इ॒ष॒ण्य॒त॒ ॥ १४ ॥

हेऋषे मारुतंगणं मरुत्संघं मित्रंन आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योषणा यौते-रिदंरूपं यौतीतियोषास्तुतिः तयाचाच्छ आगच्छेतिशेषः ऋषेः उत्तरार्धःप्रत्यक्षवादः ओ-जसा बलेन हेधृष्णवोधर्षकामरुतः दिवोवा द्युलोकाद्वा वाशब्दश्रुतेरितरलोकद्वयाद्वा धी-भिरस्मदीयाभिःस्तुतिभिः स्तुताइषण्यत गच्छतयज्ञं ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

नू॒मन्वा॒नए॑षां॒दे॒वाँअच्छा॒नव॒क्षणा॑ ।
दा॒नास॑चेतसू॒रिभि॒र्याम॑श्रुतेभिर॒ञ्जिभि॑ः ॥ १५ ॥

नु । म॒न्वा॒नः । ए॒षा॒म् । दे॒वान् । अच्छ॑ । न । व॒क्षणा॑ । दा॒ना ।
स॒चे॒त॒ । सू॒रिऽभिः । याम॑ऽश्रुतेभिः । अ॒ञ्जिऽभिः ॥ १५ ॥

नुक्षिप्रं एषां मरुतां एतान्मरुतइत्यर्थः मन्वानः स्तुवन् देवान्मरुद्व्यतिरिक्तान् वक्षणा वहनेननिमित्तेन अच्छ अभिप्राप्तुंनमनुते सस्तोता सूरिभिर्मेधाविभिः प्रेरयितृभिः यामश्रुतेभिः शीघ्रगमनेनविश्रुतैः अंजिभिः फलस्यव्यंजकैर्मरुद्भिः सर्वाःपंचम्यर्थेतृतीयाः उक्तलक्षणेभ्योम-रुद्भ्योदानाअभिमतदानानि सचेतसंगच्छते ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

प्रयेमे॑बन्ध्वे॒षेगांवोच॑न्तसू॒रय॒ःपृश्निं॑वोचन्तमा॒तर॑म् ।
अधा॑पि॒तर॑मि॒ष्मिणं॑रु॒द्रंवो॑चन्त॒शिक्व॑सः ॥ १६ ॥

प्र । ये । मे॒ । ब॒न्धु॒ऽए॒षे । गाम् । वोच॑न्त । सू॒रय॑ः । पृश्नि॑म् ।
वो॒च॒न्त॒ । मा॒तर॑म् । अध॑ । पि॒तर॑म् । इ॒ष्मिण॑म् । रु॒द्रम् ।
वो॒च॒न्त॒ । शिक्व॑सः ॥ १६ ॥

[1]येमरुतोमेमह्यं वन्ध्वेषे स्वेषांवन्धूनामन्वेषणेसति सूरयः प्रेरकाः गां माध्यमिकांवाचं गोदेवतांवा प्रवोचन्त प्रावोचन् अवशिष्टमृषेर्वाक्यं मेऋषिर्मरुद्वाक्यमनुवदति तस्मादुत्तरयोर्नि-घातयोर्यच्छब्दानन्वयान्निघातः तेपृश्निं द्युदेवतां पृश्निवर्णांगांवा मातरंवोचन्तअब्रुवन् पृश्नि-यैवैपयसोमरुतोजाताइतिश्रुतेः। अधाथ पितरं स्वकीयं इष्मिणं गमनवन्तमन्नवन्तंवा रुद्रं वोचन्त शिक्वसः शक्तास्ते मरुतां रुद्रेणपुत्रत्वपरिग्रहोबहुकृत्वउपपादितः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

सप्तमेंसप्तशाकिनएकमेकाशतादंदुः।
यमुनायामधिश्रुतमुद्राधोगव्यंमृजेनिराधोअश्व्यंमृजे ॥१७॥१०॥

सप्त। मे। सप्त। शाकिनः। एकम्ऽएका। शता। ददुः। यमुनायाम्। अधि। श्रुतम्। उत्। राधः। गव्यम्। मृजे। नि। राधः। अश्व्यम्। मृजे ॥ १७ ॥ १० ॥

सप्त सप्तसंख्याकाः संघाः सप्तगणावैमरुतइतिश्रुतेः। दितिगर्भेवर्तमानंवायुमिन्द्रःप्रवि-श्य सप्तधाविदार्य पुनरेकैकं सप्तधाव्यदारयत् तेएकोनपंचाशन्मरुद्गणाअभवन्नितिपुराणेषुप्र-सिद्धं तेच सप्तसप्तसंख्याकाः शाकिनः सर्वमपिकर्तुंशक्ताः तेचैकमेका एकैकोगणोमह्यंशता शत-संख्यानि गवाश्वयूथानिददुः दत्तवन्तः प्रयच्छन्त्वितिवाआशीः तैर्दत्तं यमुनायांनद्यां अधि अयंसप्तम्यर्थानुवादी तत्रश्रुतं प्रसिद्धं गव्यं गोसमूहात्मकं गोसंवन्धिवा राधोधनं उन्मृजे उन्मार्जयामि तथातैर्दत्तं अश्व्यं अश्वसमूहात्मकं तत्संबन्धिवा राधोनिमृजे निमार्ज्मि ॥ १७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

कोवेदजानमितिषोडशर्चंनवमंसूक्तं श्यावाश्वऋषिः आद्यापंचमीदशम्येकादशीपंचदश्यः ककुभः षष्ठीसप्तमीनवमीत्रयोदशीचतुर्दशीषोळश्यःसतोबृहत्यः अष्टमीद्वादशीचगायत्र्यौ द्वि-तीयाबृहती तृतीयाअनुष्टुप् चतुर्थीपुरउष्णिक् मरुतोदेवता तथाचानुक्रान्तं–कोवेदषोळशक-कुब्बृहत्यनुष्टुप्पुरउष्णिक्ककुप्सतोबृहत्यौगायत्रीसतोबृहतीककुभौगायत्रीसतोबृहत्यौककुप्स-तोबृहतीति। विनियोगोलैंगिकः।

---

१ तै० सं० २. २. ११.। २ तै० सं० २. २. ५.।

तत्रप्रथमा—

कोवेदजानमेषांकोवापुरासुम्नेष्वासमरुताम् । यद्युयुज्रेकिलास्यः ॥१॥

कः । वेद । जानम् । एषाम् । कः । वा । पुरा । सुम्नेषु । आस । मरुताम् । यत् । युयुज्रे । किलास्यः । १ ॥

एषां मरुतां पूर्वसूक्ते प्रस्तुतत्वादत्रान्वादेशविषयत्वादेषामित्यस्यनिघातता जानमुत्पत्तिं कोवेद जानातिकःपुमान् कोवापुरापूर्वं अप्येषांमरुतां सुम्नेषु सुखेषु आस भवति यद्यदा एते किलास्यः किलासीः पृषतीरित्यर्थः तायुयुज्रे रथेयोजितवन्तः तदैषां स्थितिं बलल- क्षणानिसुखानिच कोजानातीत्यर्थः वेगविषये सर्वत्रवायोरुपमास्पदत्वादितिभावः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ऐतान्रथेषुतस्थुषःकःशुश्रावकथाययुः ।
कस्मैसस्रुःसुदासेअन्वापयइळाभिर्वृष्टयःसह ॥ २ ॥

आ । एतान् । रथेषु । तस्थुषः । कः । शुश्राव । कथा । ययुः । कस्मै । सस्रुः । सुऽदासे । अनु । आपयः । इळाभिः । वृष्टयः । सह ॥ २ ॥

एतान्मरुतोरथेषु तस्थुषः स्थितवतः कआशुश्राव श्रावयेदित्यर्थः यद्वैतेषां क्रोशध्वनिं रथध्वनिंच कःश्रृणुयात् कथा कथं ययुर्गच्छन्ति तदपिकोजानाति यद्वा तान् कथमन्येदेवा- दयोअनुगच्छेयुः कस्मै सुदासे सुदानाय आपयोबन्धुभूताव्याप्ताः वृष्टयोवर्षकाः अयंकर्त- रिक्तिच् इलाभिर्बहुविधैरन्नैःसह सहिताः अनुसस्रुः अनुक्रमेणावतरेयुः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तेमआहुर्यआययुरुपद्युभिर्विभिर्मदे ।
नरोमर्याअरेपसइमान्पश्यन्नितिष्टुहि ॥ ३ ॥

ते । मे । आहुः । ये । आऽययुः । उप । द्युऽभिः । विऽभिः । मदे । नरः । मर्याः । अरेपसः । इमान् । पश्यन् । इति । स्तुहि ॥ ३ ॥

ऋषिर्ऋग्द्वयाभ्यांमरुत्प्रादुर्भावमाख्यास्यन् अनया प्रादुर्भूतान्पश्यन्नाह—तेमरुतः इत्थंलप-ते मे मह्यमाहुः येउपाययुः येमरुतोमांप्राप्ताः कैःसाधनैः द्युभिर्द्योतमानैः विभिर्गन्तृभिरश्वैः किमर्थं मदे मदाय सोमपानजनिताय किमाहुरिति तदनुब्रूते नरोनेतारोमर्याःमनुष्येभ्योहि-ताः अरेपसोऽलेपास्ते हेऋषे इमानस्मान् पश्यन् तथास्थितान् चक्षुषावलोकयन् स्तुहीत्याहुः यद्वा इतिइत्थंपश्यन्स्तुहीति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

येअ॒ञ्जिषु॒येवाशी॑षु॒स्वभा॑नवः॒स्र॒क्षु॒रु॒क्मेषु॑खा॒दिषु॑ ।
श्रा॒यार॑थेषु॒धन्व॑सु ॥ ४ ॥

ये । अ॒ञ्जिषु॑ । ये । वाशी॑षु । स्वऽभा॑नवः । स्र॒क्षु । रु॒क्मेषु॑ ।
खा॒दिषु॑ । श्रा॒याः । रथे॑षु । धन्व॑ऽसु ॥ ४ ॥

अनया मरुतांस्वरूपंनिरूपयति हेमरुतोयुष्माकं येप्रसिद्धाः स्वभानवः स्वदीप्तयोंऽजि-षुआभरणेषु श्रायाःआश्रयभूताःसन्ति येच वाशीष्वायुधेषु येच स्रक्षु माल्येषु येरुक्मेषु उरोभूष-णेषु येचखादिषु हस्तपादस्थितकटकेषु हस्तेषुखादिश्चक्रतिश्चंपत्सुखादयइतिहश्रुतीभवतः । रथेषु धन्वसुच येचस्वभानवः श्रायाःसन्ति सुधन्वानइषुमन्तः सुरथाः पृश्निमातरइतिचनिगमः । ता-न्सर्वान्स्तुमइतिशेषः यद्वा येस्वभानवः स्वायत्तदीप्तयोमरुतोंऽजिषु आभरणेषु निमित्तेषु श्रायाआश्रयाभविष्यामः येचवाशीषुनिमित्तेषु एवंसर्वत्रयोज्यं तादृग्विधानिमान् पश्यन् स्तु-हीतिपूर्वत्रसंबन्धः तेषामेवेदंवाक्यं ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यु॒ष्माकं॑स्मा॒रथाँ॒अनु॑मु॒दे॑द॑धेमरुतोजीरदानवः ।
वृ॒ष्टीद्यावो॑य॒तीरि॑व ॥ ५ ॥ ११ ॥

यु॒ष्माक॑म् । स्म॒ । रथा॑न् । अनु॑ । मु॒दे । द॒धे । म॒रु॒तः॒ । जी॒र॒ऽदा॒न॒वः॒ ।
वृ॒ष्टी । द्याव॑ः । य॒तीःऽइ॑व ॥ ५ ॥ ११ ॥

---

१ ऋ० सं० २. ४. ६. । २ ऋ० सं० ४. ३. १६. । ३ ऋ० सं० ४. ३. २१. ।

हेजीरदानवः शीघ्रदानाः हेमरुतः युष्माकंरथान् अनुउद्दिश्य मुदे मोदाय दधे धारयामि करोमीत्यर्थः सामर्थ्यात्स्तुतीरितिलभ्यते स्मेतिपूरणः वृष्टीवृष्ट्यायतीःसर्वत्रगच्छन्तीः द्यावोदीप्तिरिवदृश्यमानान्रथानितिसंबंधः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

कारीर्यांतिस्रःपिंड्योहोतव्याः तत्रद्वितीयायाआयंनरइत्यनुवाक्या सूत्रितंच–आयंनरःसुदानवोददाशुषेविद्युन्महसोनरोअश्मदिद्यवइति ।

सैषाषष्ठी–

आयंनरःसुदानवोददाशुषेदिवःकोशमचुच्यवुः ।
विपर्जन्यंसृजन्तिरोदसीअनुधन्वनायन्तिवृष्टयः ॥ ६ ॥

आ । यम् । नरः । सुऽदानवः । ददाशुषे । दिवः । कोशम् ।
अचुच्यवुः । वि । पर्जन्यम् । सृजन्ति । रोदसी इति । अनु ।
धन्वना । यन्ति । वृष्टयः ॥ ६ ॥

नरोनेतारः सुदानवः शोभनदानाः मरुतोयंकोशं मेघनामैतत् अपांकोशवद्धारकं मेघं ददाशुषे हविर्दत्तवतेयजमानाय दिवोन्तरिक्षात् आअचुच्यवुः आच्यावयन्ति पर्जन्यं मेघं रोदसीअनु द्यावापृथिव्यावनुसृत्य विसृजन्ति विमोचयन्ति पश्चात् धन्वना सर्वत्र गच्छतोदकेनसह वृष्टयोवृष्टिप्रदामरुतोयन्ति सर्वत्रव्याप्नुवन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

ततृदानाःसिन्धवःक्षोदसारजःप्रसस्रुर्धेनवोयथा ।
स्यन्नाअश्वाइवाध्वनोविमोचनेवियद्वर्तन्तएन्यः ॥ ७ ॥

ततृदानाः । सिन्धवः । क्षोदसा । रजः । प्र । सस्रुः । धेनवः ।
यथा । स्यन्नाः । अश्वाःऽइव । अध्वनः । विऽमोचने । वि ।
यत् । वर्तन्ते । एन्यः ॥ ७ ॥

सिन्धवः स्यन्दमानाअपः ततृदानाः निर्भिदन्तोमेघाव्मरुतः क्षोदसा उदकेनसह रजोन्तरिक्षं प्रसस्रुः प्रसरन्ति धेनवोयथापयःसिंचन्त्योनवप्रसूतिकागावइव किंचदृष्टान्तान्तरं स्यन्नाआशुगतयोश्वाइव यथाध्वनोविमोचने मनुष्याणामध्वविमोकायसंचरन्तितथेत्यर्थः यद्यदाएन्यः नदीनामैतत् नद्योविवर्तन्ते विविधंसंचरन्ति अथवा प्रतिनिवृत्य वर्तन्ते प्रवर्धन्तेइत्यर्थः तदेवंकुर्वन्तीतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आयातमरुतोदिवआन्तरिक्षादमादुत । मावस्थातपरावतः ॥८॥

आ । यात । मरुतः । दिवः । आ । अन्तरिक्षात् । अमात् ।
उत । मा । अव । स्थात । पराऽवतः ॥ ८ ॥

हेमरुतः परावतः अत्यन्तदूरदेशात् दिवोद्युलोकादायात तथाअन्तरिक्षादायात उतअपिच अमात्[1] अस्माल्लोकादायात परावतइत्यत्रवायोज्यम् परावतोदूरदेशेतत्रतत्रद्युलोकादौ मावस्थात अवस्थितिंमाकुरुत ॥ ८ ॥

अथनवमी—

मावोरसानितभाकुभाक्रुमुर्मावःसिन्धुर्निरीरमत् ।
मावःपरिष्ठात्सरयुःपुरीषिण्यस्मेइत्सुम्नमस्तुवः ॥ ९ ॥

मा । वः । रसा । अनितभा । कुभा । क्रुमुः । मा । वः । सिन्धुः ।
नि । रीरमत् । मा । वः । परि । स्थात् । सरयुः । पुरीषिणी ।
अस्मे इति । इत् । सुम्नम् । अस्तु । वः ॥ ९ ॥

हेमरुतोवोयुष्मान् रसा नदीनामैतत् रसानदीभवतीतिनिरुक्तं । रसनवती शब्दवती अनितभा इतापाप्ताभायस्याःसाइतभा नतादृशीअनितभा कुभा कुत्सितदीप्तिश्च मानिरीरमत् मानिकृष्टंरमतु क्रुमुः सर्वत्रक्रमणः सिन्धुः समुद्रश्च मानिरीरमत् तथापुरीषिणीपुरीषमुदकं तद्वतीसरयुरपि मापरिष्ठात् परितस्तिष्ठतु मानिरुणद्धु अस्मेइत् अस्मास्वेवअस्तु सुम्नं त्वदागमनजनितंसुखं वोयुष्माकंसंबन्धि युष्मत्स्वभूतम् ॥ ९ ॥

---

1 नि० ११. २५. ।

अथदशमी—

तंवः शर्धंरथानांत्वेषंगणंमारुतंनव्यंसीनाम्। अनुप्रयंन्तिवृष्टयंः॥१०॥१२॥

तम्। वः। शर्धम्। रथानाम्। त्वेषम्। गणम्। मारुतम्।
नव्यसीनाम्। अनु। प्र। यन्ति। वृष्टयः॥ १०॥ १२॥

तंमारुतमित्यनेनसंबध्यते वोयुष्माकं प्रेरकं नव्यसीनांनूतनानां रथानां शर्धं बलं त्वेषं दीप्तं तंमारुतंगणंच स्तौमीत्यर्थः यद्वा रथानां रंहणशीलानां वोयुष्माकं शर्धं परेषामभिभावुकं गणंस्तौमीत्येकमेववाक्यं अथपरोक्षकृतः वृष्टयोयुष्माननुप्रयन्ति प्रकर्षेणगच्छन्ति यद्वा वर्षकामरुतःअनुअनुकूलंप्रकृष्टं यन्तिगच्छन्ति॥ १०॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेद्वादशोवर्गः॥ १२॥

अथैकादशी—

शर्धंशर्धंवएषांव्रातंव्रातंगणंगणंसुशस्तिभिः। अनुंक्रामेमधीतिभिः॥ ११॥

शर्धम्ऽशर्धम्। वः। एषाम्। व्रातम्ऽव्रातम्। गणम्ऽगणम्।
सुशस्तिऽभिः। अनु। क्रामेम। धीतिऽभिः॥ ११॥

हेमरुतः एषांवोयुष्माकं शर्धंशर्धं तत्तद्बलं व्रातंव्रातं अविवक्षितगणोव्रातः तंतंव्रातं वोगणंगणं तंतंसप्तसप्तसमुदायात्मकंगणंगणंच सुशस्तिभिः शोभनस्तुतिभिः धीतिभिः कर्मभिः हविःप्रदानादिलक्षणैरनुक्रामेम अनुगच्छेम॥ ११॥

अथद्वादशी—

कस्मांअद्यसुजातायरातहंव्यायप्रययुः। एनायामेंनमरुतः॥१२॥

कस्मै। अद्य। सुऽजाताय। रातऽहव्याय। प्र। ययुः। एना।
यामेन। मरुतः॥ १२॥

अद्यास्मिन्दिने कस्मै सुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्काय प्रययुः प्रकर्षेणगच्छेयुः एना अनेन यामेन रथेनमरुतः॥ १२॥

अथत्रयोदशी—

येनंतोकायतनंयायधान्यं१बीजंवहंध्वेअक्षितम् ।
अस्मभ्यंतद्धत्तनयद्वईमहेराधोविश्वायुसौभंगम् ॥ १३ ॥

येनं । तोकायं । तनंयाय । धान्यंम् । बीजंम् । वहंध्वे । अक्षितम् । अस्मभ्यंम् । तत् । धत्तन । यत् । वः । ईमहे । राधंः । विश्वऽआंयु । सौभंगम् ॥ १३ ॥

हेमरुतोयेनसदयेनमनसा तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय धनायवा धान्यं बीजं अक्षितं अक्षीणं वहध्वे धारयध्वे तेनचित्तेनास्मभ्यं तद्धान्यंबीजं धत्तन यच्चवोयुष्मानीमहे याचामहे राधोधनं विश्वायु सर्वान्नोपेतं कृत्स्नायुष्योपेतंवा सौभगं सौभाग्यंच तद्धत्तनेतिसमन्वयः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

अतींयामनिदस्तिरःस्वस्तिभिर्हित्वावद्यमरांतीः ।
वृष्ट्वीशंयोरापंउस्रिभेषजंस्यामंमरुतःसह ॥ १४ ॥

अतिं । इयाम । निदः । तिरः । स्वस्तिऽभिः । हित्वा । अवद्यम् । अरांतीः । वृष्ट्वी । शम् । योः । आपंः । उस्रि । भेषजम् । स्यामं । मरुतः । सह ॥ १४ ॥

हेमरुतोवयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवद्यंपापं हित्वा परित्यज्य निदोनिन्दकानरातीःशत्रून् तिरःप्राप्तान् यद्वा तिरःअन्तर्हितान् अतीयाम अतिक्रम्यगच्छेम तिरस्कुर्मइत्यर्थः अनेनानिष्टपरिहारःप्रार्थितः उत्तरेणेष्टप्राप्तिरुच्यते वृष्ट्वी वृष्टिषुयुष्मत्प्रेरितासु सतीषु शं सुखं योः पापानांयावनंच आपउदकानि शसःस्थानेजस् उस्रि गोयुक्तंभेषजं यद्यप्येतदुदकनाम तथापिपृथगपामभिधानादत्रतद्धेतुकार्यमन्नमुच्यते तत्सर्वंसहस्याम लभेमहि हेमरुतोवयं यद्वा अपोयुष्मत्प्रेरिताः उक्तंसर्वंकुर्वन्तु वयंसर्वेसहैवस्याम भवेमयुष्मत्स्वभूताः ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

सुदेवःसमहासतिसुवीरोनरोमरुतःसमर्त्यः । यंत्रायध्वेस्यामते ॥१५॥

सुऽदेवः । समह । असति । सुऽवीरः । नरः । मरुतः । सः ।
मर्त्यः । यम् । त्रायध्वे । स्याम । ते ॥ १५ ॥

हेसमह प्रशस्तवचनःसमहशब्दः हेपूजित मरुतांगण सुदेवः कल्याणमरुत्संज्ञकदेवोपेतः असति भवति हेनरोनेतारः हेमरुतः सुमर्त्यः सुवीरः शोभनपुत्राद्युपेतश्च असति भवति यंमर्त्यं त्रायध्वे पालयध्वे यएवंभवति तेवयंस्यामयुष्मदीयाः ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

स्तुहिभोजान्त्स्तुवतोअस्ययामनिरणन्गावोनयवसे ।
यतःपूर्वाँइवसखीँरनुह्वयागिरागृणीहिकामिनः ॥ १६ ॥ १३ ॥

स्तुहि । भोजान् । स्तुवतः । अस्य । यामनि । रणन् । गावः ।
न । यवसे । यतः । पूर्वान्ऽइव । सखीन् । अनु । ह्वय । गिरा ।
गृणीहि । कामिनः ॥ १६ ॥ १३ ॥

हेऋषे स्तुवतः स्तुतिंकुर्वतोऽस्ययजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातॄन्मरुतःस्तुहि गावोनयवसे तृणादिभक्षणायगच्छन्त्योगावोयथारमन्ते तद्वन्मरुतोपि रणन् रमन्तां यतोगच्छतोमरुतः पूर्वान् पुरातनान् सखीनिवानुह्वय आह्वय कामिनस्तुतीच्छावतोमरुतोगिरास्तुत्या गृणीहिस्तुहि ॥ १६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

प्रशर्धायेतिपंचदशर्चंदशमंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मरुद्देवताकं चतुर्दशीत्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः प्रशर्धायपंचोनाजागतमुपान्त्यात्रिष्टुबित्यनुक्रान्तं सूक्तविनियोगोलैंगिकः आग्नेन्द्रामारुत्याप्रधानस्ययाज्या सूत्रितंच—प्रशर्धायमारुतायस्वभानवइत्यैन्द्रीमनूच्यमारुत्यायजेदिति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

प्रशर्धायमारुतायस्वभानवइमांवाचमनजापर्वतच्युते ।
घर्मस्तुभेदिवआपृष्ठयज्वनेद्युम्नश्रवसेमहिनृम्णमर्चत ॥ १ ॥

प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । इमाम् । वाचम् ।
अनज । पर्वतऽच्युते । घर्मऽस्तुभे । दिवः । आ । पृष्ठऽयज्वने ।
द्युम्नऽश्रवसे । महि । नृम्णम् । अर्चत ॥ १ ॥

प्रअनजेतिसंबन्धः मारुताय मरुत्संबन्धिने शर्धायबलाय इमां क्रियमाणां वाचं स्तुतिं प्रानज प्रापय कीदृशाय स्वभानवे स्वायत्ततेजसे पर्वतच्युते पर्वतस्यच्यावयित्रे घर्मस्तुभे घर्मस्यस्तोभयित्रे दिवआद्युलोकादागच्छते पृष्ठयज्वने षट्पृष्ठैरथंतरबृहदादिभिरीजानाय द्युम्नश्रवसे द्योतमानान्नाय महि महत् प्रभूतं नृम्णं धनं हविर्लक्षणंअर्चत ददतेत्यर्थः ॥ १ ॥

कारीर्यांप्रथमस्याःपिंड्याःप्रवोमरुतइतियाज्या सूत्रितंच—प्रवोमरुतस्तविषाउदन्यवआयंनरइति ।

सैषाद्वितीया—

प्रवोमरुतस्तविषाउदन्यवोवयोवृधोअश्वयुजःपरिज्रयः ।
संविद्युतादधतिवाशतित्रितःस्वरन्त्यापोवनापरिज्रयः ॥ २ ॥

प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्यवः । वयःऽवृधः । अश्वऽयुजः ।
परिऽज्रयः । सम् । विऽद्युता । दधति । वाशति । त्रितः ।
स्वरन्ति । आपः । अवना । परिऽज्रयः ॥ २ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकं गणाः प्रप्रादुर्भवंति कीदृशागणाः तविषाः दीप्तामहान्तोवा उदन्यवः उदकेच्छवोजगद्रक्षार्थं वयोवृधोन्नस्यवर्धयितारः अश्वयुजः गमनायरथेश्वानांयोक्तारः परिज्रयः परितोगन्तारः यदा विद्युतासंदधतिसंगच्छन्ते तदानीं त्रितः त्रिषुस्थानेषु तायमानोमेघो- मरुद्गणोवा वाशति शब्दयति अस्मिन्पक्षेसंघवादोयं तदाआपःपरिज्रयःपरितोगंत्र्यः आपोवना अवनौभूमौस्वरंत्यधःपतंति ॥ २ ॥

विद्युन्महसइतितृतीयाकारीर्यामेवद्वितीयस्याःपिंडचायाज्या सूत्रितंच–विद्युन्महसोनरो-श्मदिद्यवःकृष्णंनियानंहरयःसुपर्णाइति । तत्पाठस्तु ।

अथतृतीया–

विद्युन्महसोनरोअश्मदिद्यवोवातत्विषोमरुतःपर्वतच्युतः ।
अब्दयाचिन्मुहुराह्लादुनीवृतस्तनयदमारभसाउदोजसः ॥ ३ ॥

विद्युत्ऽमहसः । नरः । अश्मऽदिद्यवः । वातऽत्विषः । मरुतः ।
पर्वतऽच्युतः । अब्दऽया । चित् । मुहुः । आ । ह्लादुनिऽवृतः ।
स्तनयत्ऽअमाः । रभसाः । उत्ऽओजसः ॥ ३ ॥

विद्युन्महसोविद्योतमानतेजसोनरोवृष्ट्यादेर्नेतारः अश्मदिद्यवोव्याप्तायुधाः अश्मसार-मयायुधावा वातत्विषः प्राप्तदीप्तयः पर्वतच्युतः पर्वतानांमेघानांवाच्यावयितारः अब्दयामुहुःउ-दकानांदातारः शसोयाजादेशः चिदितिपूरणः ह्लादुनीवृतः ह्लादुन्याः अशनेःप्रवर्तकाः स्तन-यदमाः अमाशब्दःसाहित्यवाची शब्दोपेतगणाइत्यर्थः रभसा वृष्ट्यर्थमुद्युंजानाः उदोजसः उद्धतबलाः मरुतोवृष्ट्यर्थंप्रादुर्भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

व्य१क्तून्रुद्राव्यहानिशिक्वसोव्य१न्तरिक्षंविरजांसिधूतयः ।
वियदज्राँअजथनावईंयथाविदुर्गाणिमरुतोनाहरिष्यथ ॥ ४ ॥

वि । अक्तून् । रुद्राः । वि । अहानि । शिक्वसः । वि । अन्तरिक्षम् ।
वि । रजांसि । धूतयः । वि । यत् । अज्रान् । अजथ । नावः ।
ईम् । यथा । वि । दुःऽगानि । मरुतः । न । अह । रिष्यथ ॥ ४ ॥

हेरुद्राः रुद्रपुत्रामरुतः अक्तून् रात्रीः विअजथेत्युत्तरार्धगतेनसंबध्यते एवंसर्वत्रेति क्षिपथे-तितस्यार्थः अहा अहान्यपि व्यजथ हेशिक्वसः शक्ताः सर्वमपिकर्तुं अन्तरिक्षं व्यजथ तथा रजांसि लोकान् व्यजथ धूतयःकंपकाः यद्यदा अज्रान् मेघान् व्यजथ गमयथ नावईं तायथासमुद्रंतद्वत् दुर्गाणिशत्रुनगराणि विव्यजथ हेमरुतोनाहरिष्यथ नैवहिंसथ ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

तद्वीर्यंवोमरुतोमहित्वनंदीर्घंततानसूर्योनयोजनम् ।
एतानयामेअगृंभीतशोचिषोनश्वदांयन्न्ययातनागिरिम् ॥५॥१४॥

तत् । वीर्यम् । वः । मरुतः । महिऽत्वनम् । दीर्घम् । ततान ।
सूर्यः । न । योजनम् । एताः । न । यामे । अगृंभीतऽशोचिषः ।
अनश्वऽदाम् । यत् । नि । अयातन । गिरिम् ॥ ५ ॥ १४ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकं तद्वीर्यं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घं अत्यन्तमायतं ततान तनोति स्तोवा लोके सूर्योन योजनंसूर्यस्तेजइव एताःन एतवर्णादेवानामश्वाइव तेयथा यामे गमने योजनंदीर्घंतन्वंति तद्वदित्यपरोदृष्टान्तः तेचागृभीतशोचिषः अगृहीततेजस्काः यद्वै-तन्मरुतांविशेषणं हेमरुतोयूयमगृभीतशोचिषःसन्तोयद्यदा अनश्वदां व्यापकोदकादातारं पणिभिरपहृतानां अश्वानामप्रदातारंवा गिरिं मेघं पर्वतं वा न्ययातन निहतवन्तः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथषष्ठी—

अभ्राजिशर्धोमरुतोयदंर्णसंमोषंथावृक्षंकंपनेववेधसः ।
अधस्मानोअरमंतिंसजोषसश्चक्षुरिवयन्तमनुंनेषथासुगम् ॥६॥

अभ्राजि । शर्धः । मरुतः । यत् । अर्णसम् । मोषथ । वृक्षम् ।
कपनाऽइव । वेधसः । अध । स्म । नः । अरमतिम् । सऽजोषसः ।
चक्षुःऽइव । यन्तम् । अनु । नेषथ । सुऽगम् ॥ ६ ॥

हेवेधसोवृष्टेर्विधातारः हेमरुतः शर्धोभवतांगणमभ्राजि भ्राजते यद्यस्मादर्णसमुदकवन्तं वृक्षं वृश्च्यते विदार्यतेइतिवृक्षोमेघः तंमोषथ ताडयथेत्यर्थः कपनाइव इवेत्यनर्थकः कंपनाः सन्तः यद्वा कंपनाः क्रिमयोवृक्षंघुणादयः तेयथा मुष्णंतितद्वत् अध अपिच स्मेतिपूरणः नो-स्मान्मामित्यर्थः हेसजोषसः युष्मासु परस्परंसमानप्रीतयोयूयं अरमतिं आरमणं धनादिकं प्रतियन्तं गच्छन्तं अनुनेषथ अनुक्रमेणनयथ सुगं सुगमनंमार्गं तत्रदृष्टान्तः—चक्षुरिव तद्य-थामार्गप्रदर्शनेननायकंभवतितद्वत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

नसजीयतेमरुतोनहन्यतेनस्रेधतिनव्यथतेनरिष्यति ।
नास्यरायउपदस्यन्तिनोतयऋषिंवायंराजानंवासुषूदथ ॥ ७ ॥

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । स्रेधति । न । व्यथते ।
न । रिष्यति । न । अस्य । रायः । उप । दस्यन्ति । न । ऊतयः ।
ऋषिम् । वा । यम् । राजानम् । वा । सुसूदथ ॥ ७ ॥

हेमरुतोयूयं यमृषिं मंत्रद्रष्टारं ब्राह्मणं राजानंवा सुषूदथ क्षारयथ प्रेरयथ सत्कर्मसुसऋषिः राजावानजीयते अन्यैर्नपराभाव्यते जिजयेज्यावयोहानावित्यस्यवारूपं हेमरुतः नहन्यते नहिंस्यते अत्यर्थं प्राणैर्नवियुज्यते नस्रेधति नक्षीयते नव्यथते नपीड्यते नरिष्यति नहिंस्यते अत्रहिंसाबाधमात्रं नास्यरायोधनानि नोपदस्यन्ति नोपक्षीयन्ते तथानोतयोरक्षाअप्युपदस्यन्ति ॥ ७ ॥

कारीर्यामिवतृतीयस्याःपिंडयायाज्यानियुत्वंतइत्येषा सूत्रितंच—नियुत्वंतोग्रामजितोयथानरोग्नेवाधस्वविमृधोविदुर्गहेति ।

सैषाष्टमी—

नियुत्वन्तोग्रामजितोयथानरोर्यमणोनमरुतःकवन्धिनः ।
पिन्वन्त्युत्संयदिनासोअस्वरन्व्युन्दन्तिपृथिवीमध्वोअन्धसा ॥ ८ ॥

नियुत्वन्तः । ग्रामऽजितः । यथा । नरः । अर्यमणः । न ।
मरुतः । कवन्धिनः । पिन्वन्ति । उत्सम् । यत् । इनासः ।
अस्वरन् । वि । उन्दन्ति । पृथिवीम् । मध्वः । अन्धसा ॥ ८ ॥

नियुत्वंतोनियुत्संज्ञकैरश्वैस्तद्वन्तोमरुतः ग्रामजितः संघातमकस्यपदार्थस्यविश्लेषयितारः नरोनराकारानेतारोवामरुतः यद्वा नियुत्वन्तः अयंशब्दोत्राश्वसामान्येवर्तते नितरां यवनवन्तोश्ववन्तोग्रामजितःग्रामस्यजेतारोनरइवमनुष्याइवतथाभवन्ति अर्यमणोनअर्यमप्रभृतयः आदित्याइवदीप्ताइतिशेषः तादृशामरुतःकवंधिनः उदकवन्तोभवन्ति यद्यदा इनासः

ईश्वराः उत्सं कूपादिनिम्नप्रदेशं मेघंवा पिन्वन्ति प्यायंयंत्युदकेन यदा अस्वरन् शब्दयन्ति यदा व्युन्दन्ति पृथिवीं मध्वः मधुरस्योदकस्यान्धसासारेण तदैवंभवन्ति यद्वा यदा अस्वरन् तदा पिन्वंत्युत्समिनासः तदांधसः पृथिवींव्युन्दन्तीति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

प्रवत्वंतीयंपृथिवीमरुभ्द्यंःप्रवत्वंतीद्यौर्भवतिप्रयभ्द्यंः ।
प्रवत्वंतीःपथ्यांअन्तरिक्ष्याःप्रवत्वंन्तःपर्वताजीरदानवः ॥ ९ ॥

प्रवत्वंती । इयम् । पृथिवी । मरुत्ऽभ्यंः । प्रवत्वंती । द्यौः ।
भवति । प्रयत्ऽभ्यंः । प्रवत्वंतीः । पथ्याः । अन्तरिक्ष्याः ।
प्रवत्वंन्तः । पर्वताः । जीरऽदानवः ॥ ९ ॥

इयंपृथिवी मरुद्भ्योमरुतामर्थाय प्रवत्वती प्रवन्तः प्रकर्षवन्तोविस्तीर्णाः प्रदेशायस्यां साप्रवत्वती तादृशी भवति कृत्स्नापिभूमिर्मरुत्पराभवतीत्यर्थः तां सर्वामपिव्यामुवन्तिइतियावत् तथा द्यौरपि प्रयद्भ्यः प्रकर्षेणगच्छद्भ्यः तेभ्यः प्रवत्वतीभवति सापिमरुतांसंचाराय तथा अन्तरिक्ष्याः अन्तरिक्षेभवाः पथ्याः सुगतयोपि प्रवत्वतीः प्रवत्वत्योमरुद्भ्योभवन्ति पर्वताः अद्रयोमेघावा प्रवत्वन्तोभवन्ति जीरदानवः क्षिप्रदानामरुद्भ्यः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

यन्मंरुतःसभरसःस्वर्णरःसूर्यउदितेमदंथादिवोनरः ।
नवोश्वाःश्रथयन्ताहसिस्रतःसद्योअस्याध्वंनःपारमंश्नुथ ॥ १० ॥ १५ ॥

यत् । मरुतः । सऽभरसः । स्वःऽनरः । सूर्ये । उत्ऽइते । मदंथ ।
दिवः । नरः । न । वः । अश्वाः । श्रथयन्त । अहं । सिस्रतः । सद्यः ।
अस्य । अध्वंनः । पारम् । अश्नुथ ॥ १० ॥ १५ ॥

हेमरुतः सभरसः सहबलाः स्वर्णरः सर्वस्यनेतारोयूयं यद्यदा सूर्यउदिते उद्गते मध्याह्ने मदथ सोमेन हेदिवोद्युलोकस्य नरोनेतारः यदा सोमंपातुमिच्छथेत्यर्थः तदावोश्वाः सिस्रतः

सरन्तोनाहश्श्रथयन्त नैवश्लथयन्ति सद्यस्तदानीमेवास्याध्वनोदेवयजनमार्गस्य पारमश्नुथ व्या-मुथ यद्वा यदा सोमेनमदथ तदा त्वदीयाअश्वानशिथिलाभवन्ति यूयंच कृत्स्नस्य लोकत्रय-मार्गस्य पारमश्नुथ ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथैकादशी—

अंसेषुवऋष्टयःपत्सुखादयोवक्षःसुरुक्मामरुतोरथेशुभः ।
अग्निभ्राजसोविद्युतोगभस्त्योःशिप्राःशीर्षसुवितताहिरण्ययीः ॥११॥

अंसेषु । वः । ऋष्टयः । पत्ऽसु । खादयः । वक्षःऽसु । रुक्माः ।
मरुतः । रथे । शुभः । अग्निऽभ्राजसः । विऽद्युतः । गभस्त्योः ।
शिप्राः । शीर्षऽसु । विऽतताः । हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकमंसेषु ऋष्टयआयुधानिभासन्तइतिशेषः पत्सुखादयः कटकाः वक्षःसु-रुक्माःहाराः रथेशुभः मधुराप्रुषाआपः अग्निभ्राजसोग्निदीप्ताः विद्युतोगभस्त्योः हस्तयोर्भास-न्तइत्यर्थः शीर्षसुशिरःसुहिरण्ययीः हिरण्यमय्यः शिप्राः उष्णीषमय्यः वितताविस्तृताः प्रति-वाक्यंवितताइतिवासंबन्धनीयं ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

तंनाकमर्योअगृभीतशोचिषंरुशत्पिप्पलंमरुतोविधूनुथ ।
समच्यन्तवृजनातित्विषन्तयत्स्वरन्तिघोषंविततमृतायवः ॥१२॥

तम् । नाकम् । अर्यः । अगृभीतऽशोचिषम् । रुशत् । पिप्पलम् ।
मरुतः । वि । धूनुथ । सम् । अच्यन्त । वृजना । अतित्विषन्त ।
यत् । स्वरन्ति । घोषम् । विऽततम् । ऋतऽयवः ॥ १२ ॥

हेमरुतोअर्योगंतारोयूयं तं प्रसिद्धंनाकमादित्यं नास्मिन्नकमस्तीतिनाकः तं अगृभी-तशोचिषं असुरैरनपहततेजस्कं तं रुशच्छुभ्रवर्णं पिप्पलमुदकं विधूनुथ विविधंचालयथ अ-र्यद्विकर्मकः यद्यदा वृजना बलानि समच्यन्त संगताबलिनोभवथ हविर्भिरस्मदृत्तैरितिभावः

पश्चाद्तितित्विषन्त दीप्ताभवथ उभयत्रपुरुषव्यत्ययः यद्वा यदा असुरावृजनाबलैः समच्यन्त अतित्विषन्त तदा घोषं भयजनकं शब्दं विततं विस्तृतं स्वरन्ति कुरुतेत्यर्थः ऋताय-वउदकमिच्छन्तोयूयं यद्वोत्तरार्धमृत्विग्यजमानपरतयाव्याख्येयः यद्यदा ऋतायवोयज्ञकामाः यजमानादयः यदा समच्यन्त संगताः वृजना बलानि अतित्विषन्त च स्वरन्ति घोषं स्तोत्रं विततं तदानीं पिप्पलं विधूनुथेतिसंबन्धः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

युष्मादत्तस्यमरुतोविचेतसोरायःस्यामरथ्योवयस्वतः ।
नयोयुच्छतितिष्योयथादिवोस्मेरारन्तमरुतःसहस्रिणम् ॥ १३ ॥

युष्माऽदत्तस्य । मरुतः । विऽचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः । न । यः । युच्छति । तिष्यः । यथा । दिवः । अस्मे इति । ररन्त । मरुतः । सहस्रिणम् ॥ १३ ॥

हेविचेतसोविविधप्रज्ञाहेमरुतोयुष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्वतोन्नवतोरायो-धनस्य स्याम भवेम स्वामिनः के रथ्योरथस्वामिनोवयं योयुष्माभिर्दत्तोराः नयुच्छति नच्यवते यथा दिवःसकाशात्तिष्यआदित्योनयुच्छति तथा अस्मे अस्मासु सहस्रिणं अपरि-मितं तंरायं ररन्त रमयत हेमरुतः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

यूयंरयिंमरुतःस्पार्हवीरंयूयमृषिमवथसामविप्रम् ।
यूयमर्वन्तंभरतायवाजंयूयंधत्थराजानंश्रुष्टिमन्तम् ॥ १४ ॥

यूयम् । रयिम् । मरुतः । स्पार्हऽवीरम् । यूयम् । ऋषिम् । अवथ । सामऽविप्रम् । यूयम् । अर्वन्तम् । भरताय । वाजम् । यूयम् । धत्थ । राजानम् । श्रुष्टिऽमन्तम् ॥ १४ ॥

हेमरुतोयूयं रयिं धनं स्पार्हवीरं स्पृहणीयैःवीरैःपुत्रभृत्यादिभिरुपेतं धत्थ दत्थ हेमरुतो-यूयं सामविप्रं साम्नांविविधंप्रेरयितारं यद्वा सामसहिताविप्रायस्यतादृशं ऋषिमवथ रक्षथ हे-

यूयं अर्वन्तं अश्वं वाजमन्नंचभरताय देवान् बिभ्रते श्यावाश्वाय धत्थ हेमरुतोयूयं राजानं दीप्तंस्वामिनंवा श्रुष्टिमन्तं सुखवन्तं पुत्रमित्यर्थः धत्थ ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

तद्वोयामिद्रविणंसद्यऊतयोयेनास्वर्णततनामनॄँरभि ।
इदंसुमेमरुतोहर्यतावचोयस्यतरेमतरसाशतंहिमाः ॥१५॥१६॥

तत् । वः । यामि । द्रविणम् । सद्यःऽऊतयः । येन । स्वः । न ।
ततनाम । नॄन् । अभि । इदम् । सु । मे । मरुतः । हर्यत । वचः ।
यस्य । तरेम । तरसा । शतम् । हिमाः ॥ १५ ॥ १६ ॥

हेसद्यऊतयः तदानीमेवरक्षायेषांतेतादृशाः सद्योगमनावा वोयुष्मान्तद्द्रविणं धनं यामि याचामहे येनधनेन नॄनस्मत्पुत्रभृत्यादीन् अभिततनाम स्वर्णआदित्यइवरश्मीन् हेमरुतोमेमम स्वभूतमिदं इदानींक्रियमाणं वचः स्तोत्रं सु सुष्ठु हर्यत कामयध्वं यस्यस्तोत्रवचसः तरसा बलेनशतं शतसंख्याकान् हिमाः हेमन्तान् तरेम शतसंवत्सरंजीवेमेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

प्रयज्यवइतिदशर्चंएकादशंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षंमारुतं दशमीत्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः प्रयज्यवोदशान्त्यात्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका । आभिप्लविकेषष्ठेहनिआग्निमारुतइदंसूक्तंमारुतनिविद्धानीयं सूत्रितंच—प्रयज्यवइमंस्तोममित्याग्निमारुतमिति ।

तत्रप्रथमा—

प्रयंज्यवोमरुतोभ्राजदृष्टयोबृहद्वयोदधिरेरुक्मवक्षसः ।
ईयन्तेअश्वैःसुयमेभिराशुभिःशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ १ ॥

प्रऽयंज्यवः । मरुतः । भ्राजत्ऽऋष्टयः । बृहत् । वयः । दधिरे ।
रुक्मऽवक्षसः । ईयन्ते । अश्वैः । सुऽयमेभिः । आशुऽभिः ।
शुभम् । याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः प्रकर्षेणयष्टारोभ्राजदृष्टयोदीप्तायुधाः मरुतः बृहत् प्रभूतम् वयोयौवनलक्षणं प्रभूतमन्नंवा दधिरे धारयन्ति रुक्मवक्षसोहारायतवक्षस्काः तेमरुतः सुयमेभिः सुखेननियमितुंशक्यैः आशुभिः शीघ्रगैरश्वैरीयन्तेप्राप्यन्ते शुभं शोभनंयथाभवतितथा यद्वोदकमभिलक्ष्य यातां गच्छतां मरुतांरथाअप्यन्ववृत्सत अनुवर्तन्ते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

स्वयंदधिध्वेतविषींयथाविदबृहन्महान्तउर्वियाविराजथ ।
उतान्तरिक्षंममिरेव्योजसाशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ २ ॥

स्वयम् । दधिध्वे । तविषीम् । यथा । विद । बृहत् । महान्तः ।
उर्विया । वि । राजथ । उत । अन्तरिक्षम् । ममिरे । वि । ओजसा ।
शुभम् । याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ २ ॥

हेमरुतोयूयं स्वयंअसहायेनैव दधिध्वे धारयध्वे कुरुध्वइत्यर्थः किं तविषीं बलं सामर्थ्यं यथाविद जानीथ अप्रतिबद्धसामर्थ्याइत्यर्थः हेमहान्तोयूयं उर्वियाउरवः सन्तोविराजथ उतापिचान्तरिक्षं ओजसा बलेन विममिरे व्याप्नुथ शुभमित्यादिगतं ॥ २ ॥

अथतृतीया—

साकंजाताःसुभ्वःसाकमुक्षिताःश्रियेचिदाप्रतरंवावृधुर्नरः ।
विरोकिणःसूर्यस्येवरश्मयःशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ ३ ॥

साकम् । जाताः । सुऽभ्वः । साकम् । उक्षिताः । श्रिये । चित् ।
आ । प्रऽतरम् । ववृधुः । नरः । विऽरोकिणः । सूर्यस्यऽइव ।
रश्मयः । शुभम् । याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं सहैवजाताउत्पन्नाः सुभ्वः सुष्ठुभवन्तः महान्तइत्यर्थः तथैवसाकंसहैवउक्षिताः सेक्तारोवर्षकाः श्रियेचित् शोभायैएव प्रतरं प्रकृष्टतरं आसर्वतोववृधुरवर्धयन् नरः कर्मणांनेतारः विरोकिणः विरोचमानाः सूर्यस्येवरश्मयः सूर्यरश्मयइवशुभमित्यादिगतं ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आभूषेण्यंवोमरुतोमहित्वनंदिदृक्षेण्यंसूर्यस्येवचक्षणम् ।
उतोअस्माँअमृतत्वेदधातनशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ ४ ॥

आऽभूषेण्यम् । वः । मरुतः । महिऽत्वनम् । दिदृक्षेण्यम् ।
सूर्यस्यऽइव । चक्षणम् । उतो इति । अस्मान् । अमृतऽत्वे ।
दधातन । शुभम् । याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ४ ॥

हेमरुतः वोयुष्माकं महित्वनं महत्त्वं आभूषेण्यं स्तुत्यं किंच सूर्यस्येवचक्षणंरूपमिव दिदृक्षेण्यं दर्शनीयं उतोअपिचास्मान् अमृतत्वे मोक्षेस्वर्गेइत्यर्थः तत्रदधातन धारयत शिष्टंगतं ॥४॥

कारीर्यांप्रथमस्याःपिंड्याउदीरयथेत्यनुवाक्या सूत्रितंच—उदीरयथामरुतःसमुद्रतः प्रवोमरुतस्तविषाउदन्यवइति ।

सैषापंचमी—

उदीरयथामरुतःसमुद्रतोयूयंवृष्टिंवर्षयथापुरीषिणः ।
नवोदस्राउपदस्यन्तिधेनवःशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥५॥१७॥

उत् । ईरयथ । मरुतः । समुद्रतः । यूयम् । वृष्टिम् । वर्षयथ ।
पुरीषिणः । न । वः । दस्राः । उप । दस्यन्ति । धेनवः । शुभम् ।
याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेमरुतोयूयंसमुद्रतः समुद्रवणसाधनादन्तरिक्षात् उदीरयथ प्रेरयथवृष्टिं अयमेवार्थः पुनरुच्यते हेपुरीषिणः पृणतेः प्रीणातेर्वापुरीषमुदकं हेतद्वन्तोयूयं वृष्टिंवर्षयथ हेदस्राः दर्शनीयाः शत्रूणामुपक्षपयितारोवा वोयुष्माकं धेनवः प्रीणयितारोमेघाः नोपदस्यन्ति नशुष्यन्ति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी—

यदश्वान्धूर्षुपृषतीरयुग्ध्वंहिरण्ययान्प्रत्यत्काँअमुग्ध्वम् ।
विश्वाइत्स्पृधोमरुतोव्यस्यथशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ ६ ॥

यत् । अश्वान् । धूःऽसु । पृषतीः । अयुग्ध्वम् । हिरण्ययान् ।
प्रति । अत्कान् । अमुग्ध्वम् । विश्वाः । इत् । स्पृधः । मरुतः ।
वि । अस्यथ । शुभम् । याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ६ ॥

हेमरुतः यूयं यद्यदाश्वान् धूर्षु रथसंबन्धिनीष्वयुग्ध्वं योजितवन्तःस्थ कीदृशानश्वान् पृषतीः पृषत्योमरुतामित्युक्तत्वात् पृषद्वर्णाबडवाः सारंगीर्वात्राश्वशब्दवाच्या हिरण्ययान् हिरण्यवर्णान् अत्कान् कवचान् प्रत्यमुग्ध्वं प्रत्यमुंचत एवंकृत्वा विश्वाइत्स्पृधः सर्वानपिसंग्रामान् हेमरुतः व्यस्यथ विक्षिपथ शुभमित्यादिगतं ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

नपर्वतानन॒द्यो॑वरन्तवो॒यत्राचि॑ध्वंमरुतो॒गच्छ॒थेदुतत् ।
उ॒तद्यावा॑पृथि॒वीया॑थना॒परि॒शुभं॑या॒तामनु॒रथा॑अवृत्सत ॥ ७ ॥

न । पर्वताः । न । नद्यः । वरन्त । वः । यत्र । अचिध्वम् ।
मरुतः । गच्छथ । इत् । ऊँ इति । तत् । उत । द्यावापृथिवी इति ।
याथन । परि । शुभम् । याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ७ ॥

हेमरुतःवोयुष्मान् पर्वताः शिलोच्चयानवरन्त नवारयन्तु तथा नद्यश्च नवारयन्तु किन्तु यत्र यस्मिन् यज्ञादिस्थाने अचिध्वं जानीथसंकल्पयथ तत्स्थानं गच्छथेदु गच्छथैव उतापिच द्यावापृथिवीच परि परितोयाथनयाथ वृष्ट्यर्थमिति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यत्पूर्व्यं॑मरुतो॒यच्च॒नूत॑नं॒यदु॒द्यते॒वसवो॒यच्च॑शस्यते॑ ।
विश्व॑स्यत॒स्य॑भवथा॒नवे॑दसः॒शुभं॑या॒तामनु॒रथा॑अवृत्सत ॥ ८ ॥

यत् । पूर्व्यम् । मरुतः । यत् । च । नूतनम् । यत् । उद्यते । वसवः ।
यत् । च । शस्यते । विश्वस्य । तस्य । भवथ । न । वेदसः ।
शुभम् । याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ८ ॥

हेमरुतोयूयं यत्पूर्व्यं पूर्वतनं पूर्वमनुष्ठितंयत्कर्मास्तितदित्यर्थः यच्चनूतनं कर्मास्ति यच्चोद्यते ऊर्ध्वंप्राप्यते स्तूयतेइत्यर्थः हेवसवोवासकाः यच्च शस्यते शंसनंक्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नवेदसः जानन्तोभवथ ॥ ८ ॥

अथनवमी—

मृळतंनोमरुतोमावंधिष्टनास्मभ्यंशर्मबहुलंवियंन्तन ।
अधिस्तोत्रस्यंसख्यस्यंगातनशुभंयातामनुरथांअवृत्सत ॥९॥

मृळतं । नः । मरुतः । मा । वधिष्टन । अस्मभ्यम् । शर्म ।
बहुलम् । वि । यन्तन । अधि । स्तोत्रस्य । सख्यस्य । गातन ।
शुभम् । याताम् । अनुं । रथाः । अवृत्सत ॥ ९ ॥

हेमरुतःनोस्मान्मृळत सुखयत मावधिष्टन असम्यक्करणादिजनितेनकोपेन मावधिध्वं किंतु अस्मभ्यं शर्म सुखं बहुलं अत्यधिकं वियन्तन कुरुत किंच स्तोत्रस्यस्तोत्रं सख्यस्य सख्यं अधिगातन अधिगच्छत स्तुतिमनुभूयास्मासुसख्यंकुरुतेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

यूयमस्मान्नंयतवस्योअच्छानिरंहृतिभ्योमरुतोगृणानाः ।
जुषध्वंनोहव्यदातिंयजत्रावयंस्यामपतयोरयीणाम् ॥१०॥ १८॥

यूयम् । अस्मान् । नयत । वस्यः । अच्छ । निः । अंहतिऽभ्यः ।
मरुतः । गृणानाः । जुषध्वम् । नः । हव्यऽदातिम् । यजत्राः ।
वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥ १० ॥ १८ ॥

हेमरुतोयूयमस्मान् वस्योवसीयोधनं स्वर्गादिलक्षणंस्थानंवा अछ अभिलक्ष्य नयत प्रापयत किंच अंहतिभ्यः पापेभ्योनिर्णयत निर्गमयत गृणानाः स्तूयमानाः कर्मणिकर्तृप्रत्ययः जुषध्वं सेवध्वं नोस्माकं हव्यदातिं हविर्दानवन्तंयज्ञं हेयजत्राः यष्टव्यायूयंवयंच रयीणां बहुविधानांधनानां पतयः स्याम भवेम ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अग्नेशर्धन्तमितिनवर्चंद्वादशंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षंमारुतं तृतीयासप्तम्यौसतोबृहत्यौ शिष्टाबृहत्यः अग्नेनववार्हतंतृतीयासप्तम्यौसतोबृहत्यावित्यनुक्रमणिका ।

तत्रप्रथमा—

अग्नेशर्धन्तमागणंपिष्टंरुक्मेभिरञ्जिभिः ।
विशोअद्यमरुतामवंह्वयेदिवश्चिद्रोचनादधि ॥ १ ॥

अग्ने । शर्धन्तम् । आ । गणम् । पिष्टम् । रुक्मेभिः । अंजिऽभिः । विशः ।
अद्य । मरुताम् । अव । ह्वये । दिवः । चित् । रोचनात् । अधि ॥१॥

हेअग्ने शर्धन्तं शत्रूनभिभवन्तं यज्ञायोत्सहमानंवा गणं मरुतांगणं आह्वयेइतिशेषः कीदृशंगणं रुक्मेभिः रुक्मैः रोचमानैरंजिभिः आभरणैश्च पिष्टं अवयवितं युक्तमित्यर्थः अद्यास्मिन्यागदिनेमरुतांविशः प्रजाः गणानित्यर्थः तान्रोचनाद्रोचमानाद्दिवोद्युलोकादधीतिपंचम्यर्थानुवादी चित्पूरणः अव अवस्तात् अस्मदभिमुखं ह्वये आह्वयामि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यथाचिन्मन्यसेहृदातदिन्मेजग्मुराशसः ।
येतेनेदिष्ठंहवनान्यागमंतान्वर्धभीमसंदृशः ॥ २ ॥

यथा । चित् । मन्यसे । । हृदा । तत् । इत् । मे । जग्मुः ।
आऽशसः । ये । ते । नेदिष्ठम् । हवनानि । आऽगमन् । तान् ।
वर्ध । भीमऽसंदृशः ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वं हृदा हृदयेन मरुतोयथाचिन्मन्यसे चिदितिपूजायां येनप्रकारेण अतिपूजितं जानासि तेष्वादरंकरोषीत्यर्थः तदित् तथैव मेमदर्थं जग्मुर्गच्छन्तु आशसः आशंसितारः इच्छन्तः शत्रून्हिंसन्तोवा अनन्तरं येमरुतोनेदिष्ठं अत्यंतांतिकंसन्निधावेव ते तव हवनान्याह्वानानिश्रुत्वा आगमन् आगच्छन्ति तान् भीमसंदृशः कालविलंबासहनेनभयंकरदर्शनान् वर्ध वर्धय हविःप्रापणेन ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मीळ्हुष्मतीवपृथिवीपराहतामदन्त्येत्यस्मदा ।
ऋक्षोनवोमरुतःशिमीवाँअमोदुध्रोगौरिवभीमयुः ॥ ३ ॥

मीळ्हुष्मतीऽइव । पृथिवी । पराऽहता । मदन्ती । एति ।
अस्मत् । आ । ऋक्षः । न । वः । मरुतः । शिमीऽवान् ।
अमः । दुध्रः । गौःऽइव । भीमऽयुः ॥ ३ ॥

मीळ्हुष्मतीप्रबलस्वामिका पराहता अन्यैरभिभूतापृथिवीव अत्रपृथिवीशब्दस्तदधिष्ठितांप्रजांलक्षयति सायथा स्वस्वामिनमुपद्रुताभिगच्छतितद्वदिति मरुतांसाकल्येनसर्वथाप्राप्ते-दृष्टान्तः एवंमदन्तीहृष्यन्ती मरुत्सेना अस्मद् अस्मानित्यर्थः आएति आगच्छति हेमरुतो-वोयुष्माकं अमोबलं गणः ऋक्षोन अग्निरिव शिमीवान् कर्मवान् दुध्रोदुर्धरः गौरिवभीमयुः भीमैर्वृषभैर्युक्तागौरिव सयथा शिमीवान् कर्मवान् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

नियेरिणन्त्योजसावृथागावोनदुर्धुरः ।
अश्मानंचित्स्वर्यंपर्वतंगिरिंप्रच्यावयन्तियामभिः ॥४॥

नि । ये । रिणन्ति । ओजसा । वृथा । गावः । न । दुःऽधुरः ।
अश्मानम् । चित् । स्वर्यम् । पर्वतम् । गिरिम् । प्र । च्यवयन्ति ।
यामऽभिः ॥ ४ ॥

येमरुतोओजसा स्वीयेनबलेन निरिणन्ति हिंसन्ति शत्रून् वृथा अनायासेन स्वसंचारमात्रेण गावोन दुर्धुरः दुःखेनहिंस्याअश्वाइव तेमरुतः स्वर्यं शब्दयन्तं अश्मानं व्याप्तंपर्वतं जगत्पूरकोदकवन्तं पर्ववान्पर्वतः पर्वपुनःपृणातेःप्रीणातेर्वाइतिनिरुक्तं । तादृशं गिरिं मेघं यद्वा पर्वतमितिविशेष्यंगिरिमितिविशेषणं निगिरत्युदकमितिगिरिः तं-यामभिर्गमनैः प्रच्यावयन्ति उदकनिर्गमनार्थं ॥ ४ ॥

नि० १. २०, १

अथपंचमी—

उत्तिष्ठनूनमेषांस्तोमैःसमुंक्षितानाम् ।
मरुतांपुरुतममपूर्व्यंगवांसर्गमिवह्वये ॥ ५ ॥ १९ ॥

उत् । तिष्ठ । नूनम् । एषाम् । स्तोमैः । । सम्ऽउंक्षितानाम् ।
मरुताम् । पुरुऽतमम् । अपूर्व्यम् । गवाम् । सर्गम्ऽइव । ह्वये ॥ ५ ॥

हेमरुतोयूयं उत्तिष्ठ उत्तिष्ठत व्यत्ययेनैकवचनं नूनं निश्चयं एषांस्तोमैःस्तोत्रैः समुक्षितानां वर्धितानांमरुतां यद्वा स्तोमैरुपह्वयइतिसंबन्धः तादृशां मरुतां पुरुतमं प्रभूततमं अपूर्व्यं नविद्यतेपूर्वोयेभ्यस्तंअपूर्व्यं सर्गं संघं गवामुदकानां प्रसिद्धानांगवांवा सर्गं संघमिवह्वये आह्वये ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी—

युङ्ध्वंह्यरुषीरथेयुङ्ध्वंरथेषुरोहितः ।
युङ्ध्वंहरीअजिराधुरिवोळ्हवेवहिष्ठाधुरिवोळ्हवे ॥ ६ ॥

युङ्ध्वम् । हि । अरुषीः । रथे । युङ्ध्वम् । रथेषु । रोहितः ।
युङ्ध्वम् । हरी इति । अजिरा । धुरि । वोळ्हवे । वहिष्ठा ।
धुरि । वोळ्हवे ॥ ६ ॥

हेमरुतोयूयं रथे युष्मदीये सर्वेषांसाधारणभूते अरुषीरारोचमानावडवाः युङ्ध्वं योजयध्वं तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितोरोहितवर्णायुङ्ध्वं हरी अश्वौ अजिरा अजिरौ आशुगमनौ धुरिवोळ्हवे वहनाययुङ्ध्वं आदरार्थंपुनरुच्यते वहिष्ठा वोढृतमावश्वौधुरिवोळ्हवे ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उतस्यवाज्यरुषस्तुविष्वणिरिहस्मधायिदर्शतः ।
मावोयामेषुमरुतश्चिरंकरत्प्रतंरथेषुचोदत ॥ ७ ॥

उत । स्यः । वाजी । अरुषः । तुविऽस्वनिः । इह । स्म । धायि ।
दर्शतः । मा । वः । यामेषु । मरुतः । चिरम् । करत् । प्र । तम् ।
रथेषु । चोदत ॥ ७ ॥

उतापिच स्यः सवाजी वेजनवानरुषआरोचनः तुविष्वणिः प्रभूतध्वनिरश्वः अरुषइत्यनेनरोहितइत्युक्तंभवति प्रष्टिर्वहतिरोहितइतिह्युक्तं । इहेदानीं दर्शतोदर्शनीयःसन् धायि रथेनियोजितः स्मेतिपूरणः हेमरुतोवोयामेषु गमनेषु सोश्वश्चिरंविलंबंमाकरत् माकरोतु तं रथेषु रथेयुक्तमितिशेषः प्रचोदत प्रेरयत यथाविलंबंनकुर्यात्तथाप्रेरयत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

रथंनुमारुतंवयंश्रवस्युमाहुवामहे ।
आयस्मिन्तस्थौसुरणानिबिभ्रतीसचामरुत्सुरोदसी ॥ ८ ॥

रथम् । नु । मारुतम् । वयम् । श्रवस्युम् । आ । हुवामहे । आ ।
यस्मिन् । तस्थौ । सुऽरणानि । बिभ्रती । सचा । मरुत्ऽसु ।
रोदसी ॥ ८ ॥

वयमत्रेयाः रथं रंहणस्वभावं मारुतं मरुतांसंबन्धिनंरथं श्रवस्युं अन्नेच्छुं नुअद्य आहुवामहे आह्वयामः यस्मिन्नथे सुरणानि सुरमणानि जलानि बिभ्रती धारयन्ती रोदसी रुद्रस्यपत्नी मरुतांमाता यद्वा रुद्रोवायुः तत्पत्नी माध्यमिकादेवीमरुत्सु सचा सहिता आतस्थौ आस्थितवती तंरथमाहुवे ॥ ८ ॥

अथनवमी—

तंवःशर्धंरथेशुभंत्वेषंपनस्युमाहुवे ।
यस्मिन्त्सुजातासुभगामहीयतेसचामरुत्सुमीळ्हुषी ॥ ९ ॥ २० ॥

तम् । वः । शर्धम् । रथेऽशुभम् । त्वेषम् । पनस्युम् । आ । हुवे ।
यस्मिन् । सुऽजाता । सुऽभगा । महीयते । सचा । मरुत्ऽसु ।
मीळ्हुषी ॥ ९ ॥ २० ॥

---

१ ऋ० सं० ५. ८. ३.

हेमरुतः वः शर्धं युष्मदीयं बलं गणं रथेशुभं रथेशोभमानं त्वेषं दीप्तं पनस्युं स्तुत्यमाहुवे आह्वये यस्मिन्शर्धे सुजाता सुष्ठुप्रवृद्धा सुभगा शोभनभाग्या अतिमहती मीळ्हुषी मीळ्हुष्टमशिवतमेत्यादौदर्शनान्मीढ्वान्रुद्रः तत्पत्नीमीळ्हुषी मरुत्सु सचा सह महीयते पूज्यते तंशर्धमाहुवे आपस्तंबोपिरुद्रपत्नींमीळ्हुषीसंज्ञयाव्यवजहार उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति लौकिक्यावाचोत्तरस्यां मीळ्हुषीं मध्येजयन्तमिति ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

॥ इतिपञ्चमेमण्डलेचतुर्थोनुवाकः ॥ ४ ॥

पंचमेनुवाकेषोडशसूक्तानि तत्रारुद्रासइत्यष्टर्चंप्रथमंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षंमारुतं सप्तम्यष्टम्यौत्रिष्टुभौ शिष्टाषड्जगत्यः आरुद्रासोष्टौद्विनिष्टुबन्तमित्यनुक्रमणिका। विनियोगोलैंगिकः।

तत्रप्रथमा—

आरुद्रासइन्द्रवन्तःसजोषसोहिरण्यरथाःसुवितायगन्तन।
इयंवोअस्मत्प्रतिहर्यतेमतिस्तृष्णजेनदिवउत्साउदन्यवे ॥ १ ॥

आ। रुद्रासः। इन्द्रऽवन्तः। सऽजोषसः। हिरण्यऽरथाः।
सुविताय। गन्तन। इयम्। वः। अस्मत्। प्रति। हर्यते। मतिः।
तृष्णऽजे। न। दिवः। उत्साः। उदन्यवे ॥ १ ॥

हेरुद्रासोरुद्रपुत्राः इन्द्रवन्तः इन्द्रेणयुष्मत्स्वामिनातद्वन्तः सजोषसः परस्परंसमानप्रीतयोहिरण्यरथाः हिरण्मयरथाःसन्तः सुविताय सुगमनाय तत्साधनाय सुष्ठु सर्वैर्गन्तव्याय यज्ञाय तदर्थं आगन्तन आगच्छत किमत्रविघतइतितदुच्यते इयं अस्मदस्मदीया मतिः स्तुतिर्वोयुष्मान्प्रतिहर्यते कामयते तस्मादागच्छत उदन्यवे उदकेच्छवे तृष्णजे गोतमाय दिवः द्युलोकसकाशात् उत्साः उदकनिष्पन्दायथायुष्माभिः प्रेरितास्तद्वदस्मदर्थमप्यागत्याभिमतंददतेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वाशीमन्तऋष्टिमन्तोमनीषिणःसुधन्वानइषुमन्तोनिषङ्गिणः।
स्वश्वास्थसुरथाःपृश्निमातरःस्वायुधामरुतोयाथनाशुभम् ॥ २ ॥

वाशीऽमन्तः । ऋष्टिऽमन्तः । मनीषिणः । सुऽधन्वानः । इषुऽमन्तः ।
निषङ्गिणः । सुऽअश्वाः । स्थ । सुऽरथाः । पृश्निऽमातरः ।
सुऽआयुधाः । मरुतः । याथन । शुभम् ॥ २ ॥

हेमरुतः यूयंवाशीमन्तः वाशीतितक्षणसाधनमायुधं तद्वन्तःस्थ ऋष्टिमन्तः ऋष्टिर्नाम छुरिका तद्वन्तःस्थ एवंसर्वत्रयोज्यं मनीषिणः मनसईश्वराः मनस्विनः सुधन्वानः शोभनधनुष्काः इषुमन्तोबाणवन्तः निषंगिणोनिषंगवन्तः स्वश्वाःस्थ शोभनाश्वाभवथ सुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्नेःपुत्राः स्वायुधाः खड्गपरश्वादिसकलायुधोपेताः एवंमहात्मानःसन्तः शुभंशोभनंयथाभवतितथाशुभं उदकायवा रथेनयाथन गच्छथ ॥ २ ॥

अथतृतीया–

धूनुथद्यांपर्वतान्दाशुषेवसुनिवोवनाजिहतेयामनोभिया ।
कोपयथपृथिवींपृश्निमातरःशुभेयदुग्राःपृषतीरयुग्ध्वम् ॥ ३ ॥

धूनुथ । द्याम् । पर्वतान् । दाशुषे । वसु । नि । वः । वना । जिहते ।
यामनः । भिया । कोपयथ । पृथिवीम् । पृश्निऽमातरः । शुभे ।
यत् । उग्राः । पृषतीः । अयुग्ध्वम् ॥ ३ ॥

हेमरुतः द्यांदिवीत्यर्थः पर्वतान् मेघान् दाशुषे हविर्दात्रेयजमानाय वसु धनानिच धूनुथ प्रापयथ वोयुष्माकं यामनः गमनस्यभियाभीत्या वना वनानि वृक्षादिसमूहानि निजिहते नितरांकंपते अवनताभृशंशंसंतीत्यर्थः हेपृश्निमातरः पृश्नेःपुत्राः पृश्न्यैवैपयसोमरुतोजाताइतिहिश्रुतिः[1] । हेमरुतः पृथिवीं कोपयथ अभिवृष्ट्या क्षोभयथ हेउग्राउद्गूर्णबलाः यूयं यद्यदा शुभे उदकार्थं पृषतीर्युष्मदीयाअश्वाःअयुग्ध्वं योजयथ तदा कोपयथपृथिवीं ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

वातत्विषोमरुतोवर्षनिर्णिजोयमाइवसुसदृशःसुपेशसः ।
पिशङ्गाश्वाअरुणाश्वाअरेपसःप्रत्वक्षसोमहिनाद्यौरिवोरवः ॥ ४ ॥

---

1 तै० सं० २. २. ११. ।

वातऽत्विषः । मरुतः । वर्षऽनिर्निजः । यमाःऽइव । सुऽसंदृशः ।
सुऽपेशसः । पिशङ्गऽअश्वाः । अरुणऽअश्वाः । अरेपसः ।
प्रऽत्वक्षसः । महिना । द्यौःऽइव । उरवः ॥ ४ ॥

वातत्विषः सर्वदासंप्राप्तदीप्तयः वर्षनिर्णिजः वृष्टेःशोधयितारः अथवा निर्निगिति रूपनाम वर्षमेवरूपंयेषांतेतादृशाः वृष्टिप्रदाइत्यर्थः यमाइव युगलोत्पन्नाइव सुसदृशः परस्परंबलरूपादिभिरत्यन्तंसरूपाः सुपेशसःशोभनरूपाः पिशंगाश्वाः पिशंगवर्णाश्वोपेताः तथा अरुणाश्वाःअरेपसोअपापाः प्रत्वक्षसः प्रकृष्टंतनूकर्तारोद्वेष्टृणां महिना महत्त्वेन द्यौरिवान्तरिक्षमिव उरवःविस्तीर्णाउक्तलक्षणाः नामभेजिरेइत्युत्तरेणसंबन्धः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

पुरुद्रप्साअंजिमन्तःसुदानवस्त्वेषसन्दृशोअनवभ्रराधसः ।
सुजातासोजनुषारुक्मवक्षसोदिवोअर्काअमृतंनामभेजिरे ॥५॥२१॥

पुरुऽद्रप्साः । अञ्जिऽमन्तः । सुऽदानवः । त्वेषऽसन्दृशः ।
अनवभ्रऽराधसः । सुऽजातासः । जनुषा । रुक्मऽवक्षसः ।
दिवः । अर्काः । अमृतम् । नाम । भेजिरे ॥ ५ ॥ २१ ॥

पुरुद्रप्साः प्रभूतोदकाः अंजिमन्तः आभरणवन्तः सुदानवः शोभनदानाः त्वेषसंदृशोदीप्तरूपाः अनवभ्रराधसोनवभ्रष्टधनाः सुजातासः शोभनजननाः जनुशा जन्मनैव उक्तरूपाः रुक्मवक्षसोहारवक्षस्काः अर्काः पूज्याः मरुतोदिवोद्युलोकादागत्य अमृतममरणसाधनंनामउदकं नमनहेतुकमुक्तलक्षणंहविर्वा भेजिरे लब्धवन्तः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी—

ऋष्टयोवोमरुतोअंसयोरधिसहओजोबाह्वोर्वोबलंहितम् ।
नृम्णाशीर्षस्वायुधारथेषुवोविश्वावःश्रीरधितनूषुपिपिशे ॥ ६ ॥

ऋष्टयः । वः । मरुतः । अंसयोः । अधि । सहः । ओजः ।
बाह्वोः । वः । बलम् । हितम् । नृम्णा । शीर्षऽसु । आयुधा । रथेषु ।
वः । विश्वा । वः । श्रीः । अधि । तनूषु । पिपिशे ॥ ६ ॥

हेमरुतः वोयुष्माकमंसयोरधि ऋष्टयआयुधविशेषाः हिताः आश्रिताः वक्ष्यमाणहितशब्दोविपरिणेतव्यः अधीतिसप्तम्यर्थानुवादी तथा वोबाह्वोरधिसहः शत्रूणामभिभावुकं ओजः ओजोनामाष्टमोधातुः तद्रूपंबलं हितं निहितं शीर्षसु शिरःसु नृम्णा नृम्णानि हिरण्मयानि पट्टोष्णीषादीनि निहितानि रथेष्वायुधा आयुधानि युद्धसाधनानि निहितानि विश्वा सर्वा वःश्रीः युष्माकंकान्तिः तनूषु तदीयेषु अधिपिपिशे अधिष्ठिताआश्रिता ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

गोमदश्वावद्रथवत्सुवीरंचन्द्रवद्राधोमरुतोददानः ।
प्रशस्तिंनःकृणुतरुद्रियासोभक्षीयवोवसोदैव्यस्य ॥ ७ ॥

गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । सुऽवीरम् । चन्द्रऽवत् ।
राधः । मरुतः । दद । नः । प्रऽशस्तिम् । नः । कृणुत । रुद्रियासः ।
भक्षीय । वः । अवसः । दैव्यस्य ॥ ७ ॥

हेमरुतः नोस्मभ्यं गोमत् बहुभिर्गोभिरुपेतं अश्वावत् बहुभिरश्वैरुपेतं रथवत् रथोपेतं सुवीरं सुष्ठु पुत्रोपेतं चंद्रवत् हिरण्योपेतं राधोन्नं दद ददत व्यत्ययेनैकवचनं अथवाल्लोडर्थस्य लिटोमध्यमबहुवचनं हेरुद्रियासोरुद्रपुत्रामरुतःनोस्मदीयां प्रशस्तिंसमृद्धिमित्यर्थः तांकृणुत कुरुत वोयुष्माकंस्वभूतं अवसोवोरक्षणं दैव्यस्य दैव्यं देवार्हंभक्षीय भजेय ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

इयेनरोमरुतोमृळतानस्तुवीमघासोअमृताऋतज्ञाः ।
सत्यश्रुतःकवयोयुवानोबृहद्गिरयोबृहदुक्षमाणाः ॥ ८ ॥ २२ ॥

इये । नरः । मरुतः । मृळत । नः । तुविऽमघासः । अमृताः ।
ऋतऽज्ञाः । सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः ।
बृहत्ऽगिरयः । बृहत् । उक्षमाणाः ॥ ८ ॥ २२ ॥

हेये हेनरोनेतारः नःमरुतोस्मान् मृळत सुखयत अस्मभ्यंहितायवा सुखिनोभवत हेतुवीमघासः प्रभूतधनाः अमृताः अमरणस्वभावाः ऋतज्ञाः उदकस्ययज्ञस्यवा ज्ञातारः कर्तारइत्यर्थः सत्यश्रुतः सत्येनसत्यफलत्वेनप्रसिद्धाः कवयोमेधाविनः युवानोनित्यतरुणाः बृहद्गिरयः प्रभूतस्तुतयः बृहदत्यधिकं उक्षमाणाः हविर्भिःसेविताः उदकं वासिंचन्तोयूयंमृळत ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

तमुनूनमित्यष्टर्चंद्वितीयंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षंत्रैष्टुभंमारुतं तम्वित्यनुक्रमणिका विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

तमु॒नू॒नंतवि॑षीमन्तमेषांस्तु॒षेग॒णंमारु॑तं॒नव्य॑सीनाम् ।
यआ॒श्व॑श्वा॒अम॑व॒द्वह॑न्तउ॒तेशि॑रेअ॒मृत॑स्यस्व॒राजः॑ ॥ १ ॥

तम् । ऊँ इति॑ । नू॒नम् । तवि॑षीऽमन्तम् । ए॒षा॒म् । स्तु॒षे ।
ग॒णम् । मारु॑तम् । नव्य॑सीनाम् । ये । आ॒शुऽअ॑श्वाः । अम॑ऽवत् ।
वह॑न्ते । उ॒त । ई॒शि॒रे । अ॒मृत॑स्य । स्व॒ऽराजः॑ ॥ १ ॥

तमु तमेव पूर्वंस्तुतमेव मारुतं मरुतांसंबन्धिनं तंगणं तविषीमन्तं दीप्तिमन्तं नूनं अद्य स्तुषे कीदृशांमरुतां नव्यसीनां लिंगव्यत्ययः नवतराणांस्तुत्यानांवा एषांमारुतंगणं गणावयवभूतामरुतः कीदृशाइतिउच्यते येमरुतः आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यश्वोपेताः अमवत् बलवत् बलवन्तोयथाभवन्तितथावहन्तोगच्छन्तः उतापिच ईशिरे ईश्वराभवन्ति अमृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीप्तयः स्वयमेवराजमानाः तेषांगणंस्तुषे ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वे॒षंग॒णंत॒वसं॒खादि॑हस्तं॒धुनि॑व्रतंमा॒यिनं॒दाति॑वारम् ।
म॒यो॒भुवो॒येअमि॑तामहि॒त्वावन्द॑स्वविप्रतुवि॒राध॑सो॒नॄन् ॥ २ ॥

त्वे॒षम् । ग॒णम् । त॒वस॑म् । खादि॑ऽहस्तम् । धुनि॑ऽव्रतम् । मा॒यिन॑म् ।
दाति॑ऽवारम् । म॒यः॒ऽभुवः॑ । ये । अमि॑ताः । म॒हि॒ऽत्वा । वन्द॑स्व ।
विप्र॑ । तु॒वि॒ऽराध॑सः । नॄन् ॥ २ ॥

त्वेषं दीप्तगणं मारुतं तवसं बलवन्तं खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कंपयितृकर्माणं मायिनं प्रज्ञावन्तं दातिवारं दत्तधनं हेविप्र होतः वंदस्व स्तुहीतिसंबन्धः येमरुतोमयोभुवः सुखस्यभावयितारः महित्वा महत्त्वेन अमिताः अपरिच्छिन्नाः तान् तुविराधसः प्रभूतधनान् नॄन् नेतॄन् वन्दस्व ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आवोयन्तूदवाहासोअद्यवृष्टिंयेविश्वेमरुतोजुनन्ति ।
अयंयोअग्निर्मरुतःसमिद्धएतंजुषध्वंकवयोयुवानः ॥ ३ ॥

आ । वः । यन्तु । उदऽवाहासः । अद्य । वृष्टिम् । ये । विश्वे ।
मरुतः । जुनन्ति । अयम् । यः । अग्निः । मरुतः । सम्ऽइद्धः ।
एतम् । जुषध्वम् । कवयः । युवानः ॥ ३ ॥

येविश्वेव्याप्ताः मरुतोवृष्टिंजुनन्ति प्रेरयन्ति तेउदवाहासः उदकस्यवोढारोमरुतः अद्येदानीं वोयुष्मान् आयन्तु आगच्छन्तु ऋत्विग्यजमानाः अथप्रत्यक्षवादः हेमरुतः यःप्रसिद्धोयमग्निः समिद्धः सम्यग्दीपितः एतमग्निं जुषध्वं सेवध्वं हेकवयोमेधाविनोहेयुवानः नित्यतरुणाः सर्वत्रव्याप्तावा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यूयंराजानमिर्यंजनायविभ्वतष्टंजनयथायजत्राः ।
युष्मदेतिमुष्टिहाबाहुजूतोयुष्मत्सदश्वोमरुतःसुवीरः ॥ ४ ॥

यूयम् । राजानम् । इर्यम् । जनाय । विभ्वऽतष्टम् । जनयथ ।
यजत्राः । युष्मत् । एति । मुष्टिऽहा । बाहुऽजूतः । युष्मत् ।
सत्ऽअश्वः । मरुतः । सुऽवीरः ॥ ४ ॥

हेमरुतः यूयं जनाय यजमानाय राजानं स्वामिनं राजमानंवा इर्यं शत्रूणांप्रेरकं व्यापयितारं विभ्वतष्टं विभ्वानामऋभूणांमध्यमः सकुशली तेननिर्मितं अत्यन्तरूपवन्तमित्यर्थः तादृशंपुत्रं जनयथ उत्पादयथ हेयजत्राः यष्टव्याः हेमरुतोयुष्मद्युष्मत्तः एति गच्छति पुत्रः कीदृशः मुष्टिशब्दोबाहूपलक्षकः स्वभुजबलेनैवहन्ताशत्रूणां तदेवोच्यते बाहुजूतः बाहुप्रेरकः

शत्रूणां यस्यतादृशःपुत्रएति तथायुष्मत्युष्मन्तः सदश्वोविद्यमानाश्वः बह्वश्वइत्यर्थः सुवीरः शोभनवीर्यःपुत्रएति जायतइत्यर्थः ॥ ४ ॥

वरुणप्रघासेमारुत्याआमिक्षायाअराइवेतियाज्या सूत्रितंच—अराइवेदचरमाअहेवेमं मेवरुणश्रुधीति । एकादशिनेमारुतेपशावेषैवपशुपुरोडाशस्ययाज्या सूत्रितंच—अराइवेदचरमा-अहेवयावःशर्मशंशमानायसन्तीति ।

सैषापंचमी—

अ॒राइ॒वेदच॑रमा॒अहे॑व॒प्रप्र॑जायन्ते॒अक॑वा॒महो॑भिः ।
पृश्नेः॑पु॒त्राउ॑प॒मासो॒रभि॑ष्ठाः॒स्वया॑म॒त्यामरुतः॒संमि॑मिक्षुः ॥ ५ ॥

अ॒राःऽइ॑व । इत् । अच॑रमाः । अहा॑ऽइव । प्रऽप्र । जा॒य॒न्ते॒ । अक॑वाः । महः॑ऽभिः । पृश्नेः॑ । पु॒त्राः । उ॒प॒ऽमासः॑ । रभि॑ष्ठाः । स्वया॑ । म॒त्या । म॒रुतः॑ । सम् । मि॒मि॒क्षुः॒ ॥ ५ ॥

अराइवेव रथशंकवइव अचरमाः अनिकृष्टाः सर्वसमाः सहैवोत्पन्नाश्चेत्यर्थः अहेव अहानीव दिवसायथासर्वेपिषष्टिघटिकात्मकाःतद्वत्सप्तसंख्योपेतसप्तगणरूपेणसमाइत्यर्थः अ-नेनदृष्टान्तद्वयेनवैसादृश्याभावःप्रतिपादितः एवमुक्तलक्षणाः महोभिस्तेजोभिः प्रप्रजायन्ते प्र-कर्षेणप्रादुर्भवन्ति एकः प्रसमुपोदःपादपूरणइत्युपसर्गाभ्यासः सचपूरणः तेचाकवाः अनल्पाः यद्वा महोभिरित्यस्यविशेषणं पृश्नेर्माध्यमिकायावाचोगोरूपायाअन्तरिक्षस्यवा पुत्रस्थानीयाः उपमासः प्रत्येकंसमानाः रभिष्ठाः प्रकृष्टवेगाः एवंमहानुभावामरुतः स्वयामत्या स्वकीययैवानु-ग्रहबुद्ध्या संमिमिक्षुः वृष्ट्याऽऽस्यक्सिंचन्ति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

यत्प्राया॑सिष्ट॒पृष॑तीभि॒रश्वै॑र्वी॒ळु॒प॒विभि॒र्मरुतो॒रथे॑भिः ।
क्षोद॑न्त॒आपो॑रि॒ण॒तेवना॒न्यवो॒स्रियो॑वृष॒भःक्र॑न्दतु॒द्यौः ॥ ६ ॥

यत् । प्र । अया॑सिष्ट । पृष॑तीभिः । अश्वैः॑ । वी॒ळु॒प॒विऽभिः॑ । म॒रु॒तः॒ । रथे॑भिः । क्षोद॑न्ते । आपः॑ । रि॒ण॒ते । वना॑नि । अव॑ । उ॒स्रियः॑ । वृ॒ष॒भः । क्र॒न्द॒तु॒ । द्यौः ॥ ६ ॥

हेमरुतः यद्यदा प्रायासिष्ट प्रगच्छथ पृषतीभिः पृषत्संज्ञकैरश्वैः वाहनसाधनैरश्वैः अश्वशब्दोत्रवाहनसामान्यवचनः अतःपुंलिंगता तथान्यत्र यदश्वान्धूर्षुपृषतीरयुग्ध्वं । रोहिदश्वोजाश्वइतिसामानाधिकरण्यप्रयोगः एवंभूताश्वयुक्तैः वीळुपविभिः दृढरथनेमिभिः रथेभिः प्रायासिष्ट यद्वाश्वैरथैश्चसह मरुतोयदाप्रायासिष्ट तदा आपः क्षोदन्ते क्षरन्ति वनानि वृक्षसमूहाः रिणते हिंस्यन्ते वेगेनभज्यन्ते उस्रियः उस्राः सूर्यरश्मयः तत्संबन्धीपर्जन्यः वृषभोपांवर्षिता द्यौर्द्योतमानः अवक्रन्दतु अवाङ्मुखंशब्दयतुवृष्टचर्थम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

प्रथिष्ट॒यामं॑न्पृथि॒वीचि॑देषां॒भर्ते॑वग॒र्भ॑स्वमिच्छवो॑धुः ।
वाता॒न्ह्यश्वा॑न्धु॒र्या॑युयु॒ज्रेव॒र्षं॑स्वेदं॑चक्रिरेरु॒द्रियां॑सः ॥ ७ ॥

प्रथिष्ट । यामं॑न् । पृ॒थि॒वी । चि॒त् । ए॒षा॒म् । भर्ताऽइव ।
गर्भ॑म् । स्वम् । इत् । शवः॑ । धुः॒ । वाता॑न् । हि । अश्वा॑न् । धु॒रि ।
आ॒ऽयु॒यु॒ज्रे । व॒र्षम् । स्वेदं॑म् । च॒क्रि॒रे॒ । रु॒द्रियां॑सः ॥ ७ ॥

एषांमरुतां यामन् यामनि गमनेपृथिवी भूमिः चिदितिपूरणः प्रथिष्ट प्रख्याताभवत् गर्भयोग्याभवदित्यर्थः तेचमरुतोभर्ता लौकिकःपतिः गर्भमिव भार्यायाः तथाभूम्याः स्वमित् स्वभूतंगर्भं गर्भस्थानीयं शवः उदकं धुः स्थापितवन्तः हियस्मात् वातान् गन्तॄनश्वान् धुरि रथसंबन्धिन्यां आयुयुज्रे आयोजितवन्तः तस्माद्वर्षं स्वेदं स्वेदस्थानीयं वृष्टिसंस्त्यायं चक्रिरे कुर्वन्ति रुद्रियासोरुद्रपुत्राः ॥ ७ ॥ अथाष्टमी—

ह॒येनरो॒मरु॑तोमृ॒ळता॒नस्तुवी॑मघासो॒अमृ॑ता॒ऋत॑ज्ञाः ।
सत्य॑श्रु॒तः॒कव॑यो॒युवा॑नो॒बृह॑द्गिरयो॒बृ॒हदु॒क्षमा॑णाः ॥ ८ ॥ २३ ॥

ह॒ये । नरः॑ । मरु॑तः । मृ॒ळत॑ । नः॒ । तुवि॑ऽमघासः । अमृ॑ताः ।
ऋत॑ऽज्ञाः । सत्य॑ऽश्रुतः । कव॑यः । युवा॑नः । बृह॑त्ऽगिरयः ।
बृ॒हत् । उ॒क्षमा॑णाः ॥ ८ ॥ २३ ॥

हयेनरइत्यष्टमीगता ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

---

१ ऋ० सं० ४. ३. १८. ।

प्रवःस्पडितिअष्टर्चंतृतीयंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षमारुतम् अष्टमीत्रिष्टुप् शिष्टाःसप्तजगत्यः प्रवंस्त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

प्रवःस्पळक्रन्त्सुवितायदावनेर्चादिवेप्रपृथिव्याऋतंभरे ।
उक्षन्तेअश्वान्तरुषन्तआरजोनुस्वंभानुंश्रथयन्तेअर्णवैः ॥ १ ॥

प्र । वः । स्पट् । अक्रन् । सुवितायं । दावने । अर्च । दिवे ।
प्र । पृथिव्यै । ऋतम् । भरे । उक्षन्ते । अश्वान् । तरुषन्ते । आ ।
रजः । अनु । स्वम् । भानुम् । श्रथयन्ते । अर्णवैः ॥ १ ॥

हेमरुतःवोयुष्मभ्यं सुविताय सुष्ठुप्राप्तव्याय दावने हविःप्रदानाय स्पट् स्पष्टा होता प्र प्रकर्षेण अक्रन् क्रन्दति स्तौति वोयुष्मान्वा सुष्ठुप्राप्तव्यायदानायाक्रन् क्रन्दतेःशब्दकर्मणोलडर्थेलुङितिपिरूपं हेहोतः दिवोद्योतमानाय द्युदेवाय प्रार्च प्रकर्षेणस्तुहि हेआत्मन् तथा पृथिव्यै पृथिव्याश्च ऋतं स्तोत्रं भरे संपादयामि द्यावापृथिव्यावपिमरुतामाधारत्वात् अत्रनिपातभाजोभवतः किंच तेमरुतोश्वान् व्यापकानुदकसंघान् उक्षन्तेसिंचन्ति रजआअन्तरिक्षं आसर्वतस्तरुषन्तेतरन्ति संचरन्ति स्वंभानुं स्वकीयंतेजः अर्णवैःमेघैःसह अनुश्रथयन्ते अनुश्लेषयन्ति अनुकूलंप्रापयन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अमादेषांभियसाभूमिरेजतिनौर्नपूर्णाक्षरतिव्यथिर्यती ।
दूरेदृशोयेचितयन्तएमभिरन्तर्महेविदथेयेतिरेनरः ॥ २ ॥

अमात् । एषाम् । भियसा । भूमिः । एजति । नौः । न ।
पूर्णा । क्षरति । व्यथिः । यती । दूरेऽदृशः । ये । चितयन्ते ।
एमऽभिः । अन्तः । महे । विदथे । येतिरे । नरः ॥ २ ॥

एषां अन्वादेशविषयत्वादनुदात्तः एषांमरुतां भियसा भयेन भूमिरेजति कंपते नौर्न पूर्णा प्राणिभिः सायथोदकमध्ये क्षरति चलति व्यथिः व्यथितायती गच्छन्ती एतदुभयंनौवि-

शेषणं दूरेदृशोदूरेदृश्यमानाअपि येमरुतः एमभिर्गमनैः चितयन्ते ज्ञायन्ते तेमहान्तोमरुतोविदथे यज्ञे महे महते हविषे हविर्भक्षणाय अमात् स्वस्थानात् अन्तर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये येतिरे यतन्ते नरोनेतारोमरुतः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

गवा॑मिवश्रि॒यसे॒शृङ्ग॑मुत्त॒मंसूर्यो॒॑नचक्षू॒रज॑सोवि॒सर्ज॑ने ।
अत्या॑इवसु॒भ्व१॒॑श्चार॑वस्थन॒मर्या॑इवश्रि॒यसे॑चेतथानरः ॥ ३ ॥

गवा॑म्ऽइव । श्रि॒यसे॑ । शृङ्ग॑म् । उत्ऽत॒मम् । सूर्यः॑ । न । चक्षुः॑ ।
रज॑सः । वि॒ऽसर्ज॑ने । अत्याः॑ऽइव । सु॒ऽभ्व॑ः । चार॑वः । स्थ॒न॒ ।
मर्याः॑ऽइव । श्रि॒यसे॑ । चे॒त॒थ॒ । न॒रः॒ ॥ ३ ॥

हेमरुतः यूयं गवांश्रृंगमिव उत्तममुत्कृष्टं उष्णीषपट्टादिकं श्रियसे श्रिये धारयथ इतिशेषः सूर्योन सूर्यइव सयथा रजसः तेजसोविसर्जने चक्षुः दर्शनसाधनं मंडलं धत्ते तद्वद्रजसोवृष्टेर्विसर्जने विसर्जनाय चक्षुः सर्वस्यप्रकाशकंतेजोधारयथ अत्याइवाश्वाइव सुभ्वः सुष्ठुसर्वत्रभवन्तः वेगवन्तः चारवोदर्शनीयाः स्थन भवथ मर्यामर्त्यायजमानाइव तेयथा श्रियसे जानन्ति यज्ञादिकंतद्वच्छ्रियेचेतथ जानथ हेनरोनेतारोमरुतः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

कोवो॑म॒हान्ति॑मह॒तामुद॑श्नव॒त्कस्काव्या॑मरुतः॒कोह॒पौंस्या॑ ।
यू॒यंह॒भूमिं॑कि॒रणं॒नरे॑जथ॒प्रयद्भर॑ध्वेसुवि॒ताय॑दा॒वने॑ ॥ ४ ॥

कः॑ । व॒ः । म॒हान्ति॑ । म॒ह॒ताम् । उत् । अ॒श्न॒व॒त् । कः॑ । काव्या॑ ।
म॒रु॒त॒ः । कः॑ । ह॒ । पौंस्या॑ । यू॒यम् । ह॒ । भूमि॑म् । कि॒रण॑म् ।
न । रे॒ज॒थ॒ । प्र । यत् । भर॑ध्वे । सु॒वि॒ताय॑ । दा॒वने॑ ॥ ४ ॥

हेमरुतः वोयुष्माकं महतां पूज्यानां कोयजमानोमहान्तिश्रेयांसि उदश्नवत् उत्कृष्टं प्राप्नुयात् कश्चतदर्थं काव्या काव्यानि कवीनां युष्माकंसंबन्धीनि स्तोत्राणि उदश्नवत् कोहकश्च पौंस्या पौंस्यानि पराक्रमान् उदश्नवत् आदरार्थंपुनर्वचनं यूयंह यूयंखलु

भूमिं किरणंन किरणमिव रेजथ किरणंयथावृष्टयर्थंचालयथ तद्वत् भूमिंरेजथ यद्यस्मात्सुविताय सुष्ठुप्राप्तव्याय प्राप्तव्यस्येत्यर्थः तादृशस्य धनस्य वृष्ट्युदकस्यवा दावने दानाय प्रभरध्वे प्रकर्षेणसंपादयथवृष्टिं यस्माद्यूयं एवंकुरुथ तस्मात्कएवंकरोतीत्यर्थः॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अश्वाइवेदरुषासःसबन्धवःशूराइवप्रयुधःप्रोतयुयुधुः।
मर्याइवसुवृधोवावृधुर्नरःसूर्यस्यचक्षुःप्रमिनन्तिवृष्टिभिः ॥ ५ ॥

अश्वाःऽइव । इत् । अरुषासः । सऽबन्धवः । शूराःऽइव । प्रऽयुधः । प्र । उत । युयुधुः । मर्याःऽइव । सुऽवृधः । ववृधुः । नरः । सूर्यस्य । चक्षुः । प्र । मिनन्ति । वृष्टिऽभिः ॥ ५ ॥

मरुतएतेअश्वाइव शीघ्रगन्तारः अरुषासः आरोचमानाः सबन्धवः समानएकएवबन्धुर्बन्धकोरुद्रोयेषांतेतादृशाः परस्परंबंधवः स्नेहयुक्तावा शूराभटाइव प्रयुधः प्रयोद्धारोवैरिभिःसह तादृशाः उतापिच प्रयुयुधुः प्रकर्षेण युध्यन्ते मर्याइव मनुष्यायथावर्धन्ते तथा सुवृधः सुष्ठुवर्धयितारोवर्धमानावा नरोनेतारोववृधुः वर्धन्ते एवं महात्मानः सूर्यस्यचक्षुस्तेजःसमूहं मंडलंवा वृष्टिभिः प्रमिनन्ति प्रकर्षेणहिंसन्ति आवृण्वन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

तेअज्येष्ठाअकनिष्ठासउद्भिदोमध्यमासोमहसाविवावृधुः।
सुजातासोजनुषापृश्निमातरोदिवोमर्याआनोअच्छाजिगातन ॥६॥

ते । अज्येष्ठाः । अकनिष्ठासः । उत्ऽभिदः । अमध्यमासः । महसा । वि । ववृधुः । सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः । दिवः । मर्याः । आ । नः । अच्छ । जिगातन ॥ ६ ॥

तेमरुतः अज्येष्ठाः अकनिष्ठासः अकनिष्ठाः उद्भिदउद्भेदयितारः शत्रूणां अमध्यमासः अमध्यमाः सर्वप्रकारैःसमः महसा तेजसा विववृधुः विवर्धन्ते सुजातासः सुष्ठुसंभूताः जनुषा जन्मना पृश्निमातरः पृश्नेःपुत्राः मर्यामनुष्येभ्योहितायूयं दिवःसकाशात् नोस्मानच्छाभिमुखं आजिगातन सर्वतःप्रशंसत साध्वनुष्ठितमिति उत्तरार्धःप्रत्यक्षकृतः यद्वा येसुजाताजनुषापृ-

श्रिमातरश्चतान् दिवआगतान् हेऋत्विजोमर्यायूयमाजिगातन आगच्छत अथवा तेनोच्छाग-च्छन्त्वस्मदभिमुखं ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

वयोनयेश्रेणीःपप्तुरोजसान्तान्दिवोबृहतःसानुनस्परि ।
अश्वासएषामुभयेयथाविदुःप्रपर्वतस्यनभनूँरचुच्यवुः ॥ ७ ॥

वयः । न । ये । श्रेणीः । पप्तुः । ओजसा । अन्तान् । दिवः । बृहतः ।
सानुनः । परि । अश्वासः । एषाम् । उभये । यथा । विदुः ।
प्र । पर्वतस्य । नभनून् । अचुच्यवुः ॥ ७ ॥

येमरुतोवयोन पक्षिणइव श्रेणीः पंक्तयःसन्तः ओजसा बलेन दिवोन्तरिक्षस्यआदि-त्यस्यवा अन्तान् पर्यन्तान् बृहतोमहतः सानुनः समुन्नतस्याकाशवलयस्य परि परितः पप्तुः पतन्ति एषामश्वासःअश्वाः पर्वतस्य मेघस्य नभनून् नभतेःशब्दकर्मणोनभ्राट्इतिवत् नभनवः उदकानि प्राचुच्यवुः च्यावयन्ति उभयेदेवामनुष्याश्च यथाविदुर्जानन्ति तथामनुष्याणांज्ञानंप्र-सिद्धं देवाश्चवृष्टौसत्यां आग्रयणादौ हविःप्रदानेनजानन्ति देवानांवृष्टिसंपूर्तिपरज्ञानमा-श्वलायनेनउक्तं यदावर्षस्यतृप्तःस्यादथाग्रयणेनयजेतेत्युपक्रम्यापिदेवाआहुस्तृप्तोनूनंवर्षस्याग्र-यणेनहियजतइति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

मिमातुद्यौरदितिर्वीतयेनःसंदानुचित्राउषसोयतन्ताम् ।
आचुच्यवुर्दिव्यंकोशमेतऋषेरुद्रस्यमरुतोगृणानाः ॥ ८ ॥२४॥

मिमातु । द्यौः । अदितिः । वीतये । नः । सम् । दानुऽचित्राः ।
उषसः । यतन्ताम् । आ । अचुच्यवुः । दिव्यम् । कोशम् ।
एते । ऋषे । रुद्रस्य । मरुतः । गृणानाः ॥ ८ ॥ २४ ॥

नोस्मदर्थं द्यौरंतरिक्षं मिमातुनिर्मिमातुवृष्टिं अस्मदनुकूलांकरोत्वित्यर्थः कीदृ-शी अदितिरदीना यद्वा द्यौर्मिमातु अदितिर्भूमिश्च मिमातु सुखं किमर्थं वीतये उ-त्पत्तये प्रजननायवा दानुचित्राः विचित्रप्रकाशादिदानाः उषसः संयतंतां हेऋषे त्वया

गृणानाः स्तूयमानामरुतः रुद्रस्यपुत्राइत्यर्थः एते दिव्यंकोशं मेघमुदकमाचुच्यवुः आच्यावय-न्ति द्विकर्मकोयं ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेचतुर्विंशोवर्गः॥२४॥

ईळेअग्निंस्ववसमित्यष्टर्चंचतुर्थंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं सप्तम्यष्टम्यौजगत्यौ शिष्टाःषट्त्रिष्टुभः मरुद्देवताकं अग्निमरुद्देवताकंवा अनुक्रान्तंच—ईळेद्विजगत्यन्तमाग्नेयंचवेति । सूक्तविनियोगोलैंगिकः आधाकारीयसामिधेनीषुधाय्या सूत्रितंच—ईळेअग्निंस्ववसंनमोभिरितिधाय्येइति ।

सैषाप्रथमा—

ईळे॑ अ॒ग्निं स्वव॑सं॒ नमो॑भिरि॒ह प्र॑स॒त्तो वि च॑यत्कृ॒तं नः॑ ।
रथै॑रिव॒ प्र भ॑रे वाज॒यद्भिः॑ प्रदक्षि॒णिन्म॒रुतां॒ स्तोम॑मृध्याम् ॥ १ ॥

ईळे॑ । अ॒ग्निम् । सु॒ऽअव॑सम् । नमः॑ऽभिः । इ॒ह । प्र॒ऽस॒त्तः ।
वि । च॒य॒त् । कृ॒तम् । नः॒ । रथैः॑ऽइव । प्र । भ॒रे॒ । वा॒ज॒यत्ऽभिः॑ ।
प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् । म॒रुता॑म् । स्तोम॑म् । ऋ॒ध्या॒म् ॥ १ ॥

अहंश्यावाश्वोग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षणं नमोभिःस्तोत्रैः ईळे स्तौमि तत्स्तोत्रंकृतमिहेदानीं प्रसत्तः प्रसन्नः प्रकर्षेणयज्ञंप्राप्तोवासन् नोस्मदर्थं विचयत् विजानातु वाजयद्भिरन्नमिच्छद्भिः स्तोत्रैः रथैरिव रथैर्यथाभिमतंप्राप्नुवन्ति तद्वत् रंहणसाधनैः प्रभरे प्रकर्षेण संपादयामि अभिमतं प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येनगच्छन् मरुतांस्तोमं स्तोत्रमृध्यांवर्धयेयम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आ ये त॒स्थुः पृष॑तीषु श्रु॒तासु॑ सु॒खेषु॑ रु॒द्रा म॒रुतो॒ रथे॑षु ।
वना॑ चिदुग्रा जिहते॒ नि वो॑ भि॒या पृ॑थि॒वी चि॑द्रेजते॒ पर्व॑तश्चित् ॥ २ ॥

आ । ये । त॒स्थुः । पृष॑तीषु । श्रु॒तासु॑ । सु॒ऽखेषु॑ । रु॒द्राः । म॒रुतः॑ ।
रथे॑षु । वना॑ । चि॒त् । उ॒ग्रा॒ः । जि॒ह॒ते॒ । नि । वः॒ । भि॒या ।
पृ॒थि॒वी । चि॒त् । रे॒ज॒ते॒ । पर्व॑तः । चि॒त् ॥ २ ॥

हेमरुतःयघूयं उत् उत्कृष्टे उत्तमेचरमेवा दिवि द्युलोके मध्यमेवादिवि यद्वा अवमेदिवि हेसुभगासः स्थ भवथ त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकांस्तिस्रोदिवःपृथिवीरित्यादिश्रुतेः। द्युलोकस्य त्रैविध्यं अतः अस्मात् स्थानत्रयान्नोस्मदर्थं हेरुद्राआगच्छतेतिशेषः उतवा अथवा नु अद्य यद्यजाम यद्धविःप्रक्षिपामः हेअग्ने त्वं अस्यहविषः एतद्धविर्वित्तात् विद्धि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अ॒ग्निश्च॒यन्म॑रुतोविश्ववेदसोदि॒वोवह॑ध्व॒उत्त॑रा॒दधि॒ष्णुभि॑ः।
तेम॑न्दसा॒नाधुन॑योरिशादसोवा॒मंध॑त्त॒यज॑मानायसु॒न्व॒ते ॥ ७ ॥

अ॒ग्निः। च॒। यत्। म॒रु॒तः॒। वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः॒। दि॒वः। वह॑ध्वे।
उत्ऽत॑रात्। अधि। स्नुऽभि॑ः। ते। म॒न्द॒सा॒नाः। धुन॑यः।
रि॒शा॒द॒सः॒। वा॒मम्। ध॒त्त॒। यज॑मानाय। सु॒न्व॒ते ॥ ७ ॥

हेविश्ववेदसः सर्वस्यज्ञातारोविश्वधनावा हेमरुतोयघूयमग्निश्च दिवोद्युलोकादुत्तरादुत्कृष्टतरात् अधि उपरि स्नुभिः सानुभिः उपरिप्रदेशे वहध्वे उह्यध्वे तत्रनिवसथेत्यर्थः यद्वा स्नुशब्देन तत्सदृशाअश्वाउच्यन्ते तैर्वाउह्यध्वे तेयूयं मन्दसाना मोदमानाअस्मदीयैः स्तोत्रैर्हविर्भिश्च धुनयः शत्रूणांकंपयितारः रिशादसः अस्मद्धिंसकानामत्तारःसन्तोवामं वमनीयंधनं धत्तदत्त यजमानाय सुन्वतेअभिषवंकुर्वते ॥ ७ ॥

अग्नेमरुद्भिरित्यष्टमीआग्निमारुतस्ययाज्या अग्नेमरुद्भिःशुभयद्भिर्ऋक्वभिरितिसूत्रितत्वात् तत्पाठस्तु।

अथाष्टमी—

अग्ने॑म॒रुद्भि॑ःशु॒भय॑द्भि॒र्ऋक्व॑भि॒ःसोम॑ंपिबमन्दसा॒नोग॑ण॒श्रिभि॑ः।
पा॒व॒केभि॑र्विश्वमि॒न्वेभि॑रा॒युभि॒र्वैश्वा॑नरप्र॒दिवा॑के॒तुना॑स॒जूः ॥ ८ ॥ २५ ॥

अग्ने॑। म॒रुत्ऽभि॑ः। शु॒भय॑त्ऽभिः। ऋक्व॑ऽभिः। सोम॑म्। पि॒ब।
म॒न्द॒सा॒नः। ग॒ण॒श्रिऽभि॑ः। पा॒व॒केभि॑ः। वि॒श्व॒म्ऽइ॒न्वेभि॑ः।
आ॒युऽभि॑ः। वैश्वा॑नर। प्र॒ऽदिवा॑। के॒तुना॑। स॒ऽजूः ॥ ८ ॥ २५ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० २. १७. । २ ऋ० सं० ३. ८. ४. ।

हेअग्ने मरुद्भिःसह मन्दसानःसन् सोमंपिब कीदृशैर्मरुद्भिः शुभयद्भिः शोभमानैः अन्यान् शोभयद्भिर्वा ऋक्कभिः स्तुत्यैः गणश्रिभिः गणभावमाश्रयद्भिः पावकेभिः शोधकैः विश्वमिन्वेभिः विश्वंवृष्ट्याप्रीणयद्भिः आयुभिः आयुष्मद्भिः हेवैश्वानर विश्वनरहिताग्ने प्रदिवा पुराणेन केतुना ज्वालापुंजेन सजूः सहितः ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेपंचविंशोवर्गः ॥२५॥

केष्ठानरइत्येकोनविंशत्यृचंपंचमंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—केष्ठैकोनागायत्रंश्यावाश्वोत्रवैददश्वीतरंतपुरुमीह्लौदाल्भ्यंरथवीतिंमरुतश्चदानतुष्टःप्रशशंसवुध्वाचतरन्तमहिषींशशीयसींपंचम्यनुष्टुन्नवमीसतोबृहतीति । श्यावाश्वऋषिः पंचम्यनुष्टुप् नवमीसतोबृहती शिष्टागायत्र्यः आद्याश्चतस्रोमरुद्देवताकाः सनत्सेत्यादीनांचतसृणांशशीयसीनामतरन्तस्यराज्ञोभार्यादेवता उतमेरपदित्यस्यावैददश्विःपुरुमीह्लोदेवता योमेधेनूनामित्यस्यावैददश्विस्तरन्तोराजादेवता यईंवहन्तइत्याद्याःषण्मारुत्यः एतंमइत्यस्यतृचस्यदाल्भ्योरथवीतिर्नामराजादेवता विनियोगोलैंगिकः । अत्राश्चर्यंपुरावृत्तमाहुरागमपारगाः ॥ अर्चनानाःपुरात्रेयोदाल्भ्येनरथवीतिना ॥ १ ॥ आर्त्विज्यायवृतोयज्ञेविततेहौत्रंआस्थितः ॥ रथवीतिसुतांकन्यांददर्शपितुरंतिके ॥ २ ॥ ययाचेस्वकुमारायश्यावाश्वायचतांसुतां ॥ सप्रदानमनाभार्यामपृच्छत्किंप्रयच्छसि ॥ ३ ॥ इतिपृष्टापुनःप्राहकथमस्मैप्रदास्यसि ॥ इतःपूर्वंसुतादत्तानासीदनृषयेक्वचित् ॥ ४ ॥ तत्तथैवेतिनिश्चित्यमत्याचष्टार्चनानसं ॥ श्यावाश्वःसंस्थितेयज्ञेतेनराज्ञानिराकृतः ॥ ५ ॥ तत्प्रत्याशान्वितोविप्रस्तपस्तेपेसुदारुणं ॥ ब्रह्मचर्यरतःशान्तोभिक्षार्थंपर्यटन्द्विजः ॥ ६ ॥ तरन्तमहिषींसाध्वींबिभिक्षेसौशशीयसीं ॥ सासंप्राप्यान्तिकंपत्युःप्रोवाचागतवानृषिः ॥ ७ ॥ इत्युक्तोनृपतिर्भार्यामत्याहैनंप्रपूजय ॥ सानुज्ञातागवांयूथंमादादाभरणानिच ॥ ८ ॥ तरन्तोपिपुनस्तस्मैप्रादाद्धनमपेक्षितं ॥ दत्त्वाचपुरुमीह्लस्यस्वानुजस्यान्तिकंप्रति ॥ ९ ॥ प्रेरयामासतमृषिंसोपित्वांमानयिष्यति ॥ १० ॥ तथेतिराज्ञोवचनंनिशम्यतद्भार्ययादर्शितसर्वमार्गः ॥ गच्छन्शनैरर्धपथेमरुद्गणान्समानरूपान्सदिदृक्षयागतान् ॥ ११ ॥ विलोक्यविप्रःसभयःप्रणम्यकृतांजलिःकंटकितांगसंघः ॥ तुष्टावदृष्टान्समरुतोविशिष्टैरर्थैर्वचोभिःपरितुष्टचित्तः ॥ १२ ॥ संप्राप्यसर्वंस्वमनीषितंतदामरुद्गणेभ्योमुदितात्मवद्ध्यः ॥ १३ ॥ तदाभवदृषिःसूक्तद्रष्टाश्यावाश्वनामकः ॥ पश्चात्पुनर्गृहंगत्वाभूयोलब्ध्वागवांशतं ॥ १४ ॥ दाल्भ्योमंत्रदृशेराज्ञाचोदितःस्वसुतांददौ ॥ पुरुमीह्लस्तरन्तश्चतद्भार्याचशशीयसी ॥ १५ ॥ दाल्भ्योयोरथवीत्याख्यःसप्तयेमरुतांगणाः ॥ तेतस्मैयद्ददुस्तुष्टास्तत्केष्ठेत्यत्रवर्ण्यते ॥ १६ ॥

तत्रसूक्तेप्रथमा—

केष्ठानरःश्रेष्ठतमायएकंएकआयय । परमस्याःपरावतः ॥ १ ॥

के । स्थ । नरः । श्रेष्ठऽतमाः । यः । एकःऽएकः । आऽयय ।
परमस्याः । पराऽवतः ॥ १ ॥

हेनरोनेतारोमरुतः श्रेष्ठतमाः अत्यन्तंश्रेष्ठाः यूयं केष्ठ केस्थ केभवथ एवंस्वरूपानिश्चयात् संदिह्यन्ब्रवीति येयूयं एकएकः प्रत्येकं आयय आगच्छथ कस्मादितिउच्यते परमस्याःपरावतः अत्यन्तदूरदेशात् अन्तरिक्षादित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

क्व१वोश्वाःक्वा३भीशवःकथंशेककथायय । पृष्ठेसदोनसोर्यमः ॥ २ ॥

क्व । वः । अश्वाः । क्व । अभीशवः । कथम् । शेक । कथा ।
यय । पृष्ठे । सदः । नसोः । यमः ॥ २ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकंअश्वाः क्व कुत्रत्याः क्वचाभीशवोबन्धनरज्जवः कथंच शेक शीघ्रंगन्तुंशक्ताभवथ कथा कथं यय याताःस्थ पृष्ठे अश्वानांपृष्ठदेशेसदः सीदति तिष्ठेत्यत्रेतिसदः पर्याणं तत्रदृश्यते तथा नसोर्नासिकयोर्यमोनियमिता पलायनप्रतिबन्धकारीपशोर्नासिकयोर्दृश्यते तस्मादश्वादिलिंगैः कुत्रापित्वरितगमनाइव प्रतिभान्ति केयूयमितिदेवत्वमनवधार्याह॥२॥

अथतृतीया—

जघनेचोदएषांविसक्थानिनरोयमुः । पुत्रकृथेनजनयः ॥ ३ ॥

जघने । चोदः । एषाम् । वि । सक्थानि । नरः । यमुः ।
पुत्रऽकृथे । न । जनयः ॥ ३ ॥

एषामश्वानांजघने हन्तव्यप्रदेशे चोदःप्रेरिका कशा अराग्रकाष्ठविशेषोवा वर्तते शीघ्रगमनायताडयन्वर्ततइत्यर्थः सक्थानि ऊरुप्रदेशान् नरोनेतारोमरुतोवि विविच्ययमुः नियच्छन्ति आशुधावनेन विवृताभवन्तीत्यर्थः विवृतौदृष्टान्तः—पुत्रकृथे पुत्रकरणे उत्पादने जनयः अपत्योत्पादयित्र्योयोषितइव तायथापुत्रोत्पादनकाले संगमसमये ऊरू विवृतौकुर्वन्तितद्वदित्यर्थः ॥३॥

अथचतुर्थी–

परावीरासएतनमर्यासोभद्रजानयः। अग्नितपोयथासथ ॥ ४ ॥

परा। वीरासः। एतन। मर्यासः। भद्रऽजानयः। अग्निऽतपः। यथा। असथ ॥ ४ ॥

कशाताडनादिलिंगेन जिगमिषून्मत्वाब्रूते–हेवीरासोवीराः अमित्राणामीरयितारः हेमर्यासोमर्त्येभ्योहिताः हेभद्रजानयः भद्रःस्तुत्योजानिर्जन्मयेषांतेतथोक्ताः रुद्रपुत्राइत्यर्थः अग्नितपोग्निनातप्ताः ताम्रादयोयथादीप्ताः तद्वत्प्रदीप्ताः असथ भवथ अथवाग्नितप्तादग्धदेहायथापलायन्तेतथाभवथेति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

सनत्साश्व्यंपशुमुतगव्यंशतावयम्।
श्यावाश्वस्तुताययादोर्वीरायोपबर्बृहत् ॥ ५ ॥ २६ ॥

सनत्। सा। अश्व्यम्। पशुम्। उत। गव्यम्। शतऽअवयम्। श्यावाश्वऽस्तुताय। या। दोः। वीराय। उपऽबर्बृहत् ॥ ५ ॥ २६ ॥

सातरन्तमहिषी मत्थंसनत् प्रादात् किं अश्व्यं अश्वात्मकं तत्समूहात्मकंवा पशुं जातावेकवचनं उतापिच गव्यं गोसमूहात्मकं पशुं शतावयं अनेकैरविभिर्युक्तं सनदिति सेत्युक्तं केत्याह याश्यावाश्वस्तुताय श्यावाश्वेनमयास्तुतायवीराय तरन्ताय दोः स्वकीयंभुजं उपबर्बृहत् उप[illegible]यच्छदालिंगनाय सासनदिति यत्तोभर्तृप्रेमास्पदा तस्मादेव बहुधनंदातुंशक्तेत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेषड्विंशोवर्गः॥२६॥

अथषष्ठी–

उतत्वास्त्रीशशीयसीपुंसोभवतिवस्यसी। अदेवत्रादराधसः ॥ ६ ॥

उत। त्वा। स्त्री। शशीयसी। पुंसः। भवति। वस्यसी। अदेवऽत्रात्। अराधसः ॥ ६ ॥

उतापिच त्वा एका शशीयसी शशीयसीतिएतन्महिष्यानाम सैवस्त्री यद्वा उतेत्ययमेवकारार्थे स्त्रीषुसैवप्रशस्येत्यर्थः त्वसमसिमनेमेत्यनुच्चानीतिवचनात् त्वेतिनिघातः सैवपुंसःपुरुषाद्वस्यसी वसीयसी भवति कस्मात्पुंसइत्युच्यते अदेवत्राव् देवान येनत्रायन्तेस्तुत्यादिनासः अदेवत्रः तस्मादराधसः राधोधनं दानार्हंधनरहिताल्लुब्धकादित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

वियाजानातिजसुरिंवितृष्यंतंविकामिनम् । देवत्राकृणुतेमनः ॥ ७ ॥

वि । या । जानाति । जसुरिम् । वि । तृष्यन्तम् । वि ।
कामिनम् । देवऽत्रा । कृणुते । मनः ॥ ७ ॥

याशशीयसी जसुरिं व्यथितं जसिस्ताडनकर्मा उपक्षेपणकर्मावा तंविजानाति तथातृष्यन्तं विजानाति कामिनं धनाद्यभिलाषवन्तं विजानाति अनुकंपयाभिमतं दत्तवतीत्यर्थः देवत्रा देवेषु मनः कृणुते कुरुते देवप्रीत्यर्थंप्रदानवुद्धिंकरोतियासैवस्त्रीतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

उतघानेमोअस्तुतःपुमाँइतिब्रुवेपणिः । सवैरदेयइत्समः ॥ ८ ॥

उत । घ । नेमः । अस्तुतः । पुमान् । इति । ब्रुवे । पणिः ।
सः । वैरऽदेये । इत् । समः ॥ ८ ॥

उतघापिच घेतिपूरणः नेमः त्वोनेमइत्यर्धस्येतिनिरुक्तं । नेमःअर्धःजायापत्योर्मिलित्वैककार्यकर्तृत्वादेकएवपदार्थः अर्धशरीरस्यभार्येत्यादिस्मृतेः शशीयस्याअर्धभूतस्तरन्तः पुमान् अस्तुतइतिब्रुवे बहुधा स्तुतोपिगुणस्यातिबाहुल्यादस्तुतएवेतिब्रुवे पणिः स्तोताहं सच तरन्तोवैरदेये वीराधनानांमेरयितारोदानशीलाः तैर्दातव्यंधनंदेयं तस्मिन्धने समः सर्वेभ्योदातेत्यर्थः इदितिपूरणः ॥ ८ ॥

1 नि० ३. २०. ।

अथनवमी—

उतमेरपद्युवतिर्ममन्दुषीप्रतिश्यावायवर्तनिम् ।
विरोहितापुरुमीह्लायेयेमतुर्विप्रायदीर्घयशसे ॥ ९ ॥

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममन्दुषी । प्रति । श्यावाय । वर्तनिम् ।
वि । रोहिता । पुरुऽमीह्लाय । येमतुः । विप्राय । दीर्घऽयशसे ॥ ९ ॥

उतापिच श्यावाय श्यावाश्वाय मह्यं अरपत् अलपत् स्पष्टमाचष्ट किं वर्तनिंमार्गं कीदृशीसायुवतिः प्रवृत्तयौवना प्रतिममन्दुषीप्रतिमोदमाना कस्मै दीर्घयशसे प्रभूतान्नाय प्रभूतकीर्तयेवा पुरुमीह्लायैतन्नामकाय प्रभूतगृहाय क्रियार्थोपपदस्यचकर्मणिस्थानिनइति-चतुर्थी पुरुमीह्लंप्राप्तुमित्यर्थः तदर्थंरोहितारोहितवर्णावश्वौशशीयस्यादत्तौ वियेमतुः वि-शेषेणयमयतुः धृतवन्तावित्यर्थः यःअश्वाभ्यांयुक्तेरथे स्थापयित्वा पुरुमीह्लगृहस्यमार्गं प्रदर्शयन्ती पुरतोगता सैवपुंसोभवति वस्यसीतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

योमेधेनूनांशतंवैददश्विर्यथाददत् । तरन्तइवमंहना ॥ १० ॥ २७ ॥

यः । मे । धेनूनाम् । शतम् । वैदत्ऽअश्विः । यथा । ददत् ।
तरन्तःऽइव । मंहना ॥ १० ॥ २७ ॥

इयंपुरुमीह्लस्तुतिः वैददश्विः पुरुमीह्लोपियः मे मह्यं धेनूनांशतं यथा येनप्रका-रेण ददत् दत्तवान् तथा मंहना मंहनीयानिधनान्यपि ददत् तरन्तइव सयथा धेनु-शतंबहुविधंधनंचदत्तवान् तद्वद्वैददश्विःपुरुमीह्लोपिददत् तंस्तुवइतिशेषः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथैकादशी—

यईंवहन्तआशुभिःपिबन्तोमदिरंमधु । अत्रश्रवांसिदधिरे ॥ ११ ॥

ये । ईम् । वहन्ते । आशुऽभिः । पिबन्तः । मदिरम् । मधु ।
अत्र । श्रवांसि । दधिरे ॥ ११ ॥

इदानींमरुतएवैतइतिनिश्चित्य जनप्रसिद्धैर्माहात्म्यैःस्तौति—येमरुतई इदानीं आशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वैः वहन्ते उह्यन्ते किंकुर्वन्तः मदिरं मदकरं मधु सोमरसंपिबन्तः पाथेयत्वेन धृतंसोममित्यर्थः तेमरुतोत्रास्मिन्देशे श्रवांसि स्तुतिजनितानियशांसि दधिरे धारयन्ति॥ ११॥

अथद्वादशी—

येषांश्रियाधिरोदसीविभ्राजन्तेरथेष्वा । दिविरुक्मइवोपरि ॥ १२ ॥

येषाम् । श्रिया । अधि । रोदसी इति । विऽभ्राजन्ते ।
रथेषु । आ । दिवि । रुक्मःऽइव । उपरि ॥ १२ ॥

येषांमरुतां श्रिया कांत्या रोदसी द्यावापृथिव्यावधि अधिष्ठिते भवतइतिशेषः यस्मादेतेमरुतोरथेषु विभ्राजन्ते विशेषेणदीप्यन्ते आइतिचार्थे तत्रदृष्टान्तः—उपरि उपरिभूतेदिविद्युलोके रुक्मोरोचमानआदित्यइव यद्वा उपरि रथस्योपरीतिवायोज्यम् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

युवासमारुतोगणस्त्वेषरथोअनेद्यः । शुभंयावाप्रतिष्कुतः ॥ १३ ॥

युवा । सः । मारुतः । गणः । त्वेषऽरथः । अनेद्यः ।
शुभम्ऽयावा । अप्रतिऽस्कुतः ॥ १३ ॥

समारुतोगणोयुवा सर्वत्रमिश्रयिवा नित्यतरुणोवा त्वेषरथोदीप्तरथः अनेद्यः अनिन्द्यः शुभंयावा शोभनंगन्ता अप्रतिष्कुतः अप्रतिगतः अप्रतिशब्दितोवा एवंमहानुभावोगणोदीप्यतइति ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

कोवेदनूनमेषांयत्रामदन्तिधूतयः । ऋतजाताअरेपसः ॥ १४ ॥

कः । वेद । नूनम् । एषाम् । यत्र । मदन्ति । धूतयः ।
ऋतऽजाताः । अरेपसः ॥ १४ ॥

एषांमरुतांस्थानं कोवेद कोजानाति नूनं इदानीं यत्रस्थाने धूतयः शत्रूणांकंपकाः मदन्ति हृष्यन्ति ऋतजाताः जलार्थमुत्पन्नाः यज्ञेवाप्रादुर्भूताः अरेपसःअपापाः ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

यूयंमर्तंविपन्यवःप्रणेतारइत्थाधिया । श्रोतारोयामहूतिषु ॥१५॥२८॥

यूयम् । मर्तम् । विपन्यवः । प्रऽनेतारः । इत्था । धिया ।
श्रोतारः । यामऽहूतिषु ॥ १५ ॥ २८ ॥

हेविपन्यवः स्तुतिकामामरुतोयूयं मर्तं मरणस्वभावं यजमानं इत्था अनयाधिया इदानींक्तप्रकारया अनुग्रहबुद्ध्या इंद्रशेनस्तुतिकर्मणावा निमित्तेनप्रणेतारः प्रकर्षेणप्रापयितारोभिमतंस्वर्गादिकं यामहूतिषु यामोगमनं तदर्थाहूतयोयस्मिन्निितियामहूतयोयज्ञाः तेषु श्रोतारःआह्वानानां ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेऽष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथषोडशी–

तेनोवसूनिकाम्यापुरुश्चन्द्रारिशादसः । आयज्ञियासोववृत्तन ॥१६॥

ते । नः । वसूनि । काम्या । पुरुऽचन्द्राः । रिशादसः ।
आ । यज्ञियासः । ववृत्तन ॥ १६ ॥

हेरिशादसः हिंसकानांशत्रूणामत्तारः हेयज्ञियासोयज्ञार्हाः पुरुश्चन्द्राः प्रभूताह्लादकधनाः तेयूयं नोस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानिधनानि काम्या स्पृहणीयानि आववृत्तन आवर्तयथेत्यर्थः मरुतांदानप्रशंसायाअपेक्षितत्वान्नप्रार्थनोचिता ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

एतंमेस्तोममूर्म्येदार्भ्यायपरावह । गिरोदेविरथीरिव ॥ १७ ॥

एतम् । मे । स्तोमम् । ऊर्म्ये । दार्भ्याय । परा । वह ।
गिरः । देवि । रथीःऽइव ॥ १७ ॥

सैपन्नऋषिभावस्यश्यावाश्वस्यार्चनानसः ॥ रथवीतिसुतायाश्चविवाहंशौनकोब्रवीत्॥१॥
कथं—मरुत्सुतुप्रयातेषुश्यावाश्वःसुमहायशाः ॥ प्रादुर्भूतार्षमात्मानंज्ञात्वात्रिकुलनंदनः ॥ २ ॥
रथवीतेर्दुहितरमगच्छन्मनसातदा ॥ ससत्यमृषिमात्मानंप्रवक्ष्यन्नथवीतये ॥ ३ ॥

एतंमेस्तोममित्याभ्यांदौत्येरात्रिंन्यवेदयत् ॥ ऋषेर्नियोगमाज्ञायदेव्यारात्र्याप्रचोदितः ॥ ४ ॥ आदायकन्यकांदातुमुपेयायार्चनानसं ॥ पादौतस्योपसंगृह्यस्थित्वाप्रह्वःकृतांजलिः ॥ ५ ॥ रथवीतिरहंदार्भ्यइतिनामशशंससः ॥ मयासंयोगमिच्छन्तंत्वांप्रत्याचक्षियत्पुरा ॥ ६ ॥ तत्क्षमस्वनमस्तेस्तुमेमास्मभगवन्क्रुधीः ॥ ऋषेःपुत्रःस्वयमृषिःपितासिभगवानृषेः ॥ ७ ॥ हंतप्रतिगृहाणेमांस्नुषामित्येनमब्रवीत् ॥ तस्मैददावश्वशतंसराजास्वलंकृतांचापिसुतांस्नुषार्थं ॥ विवाहकालेपिददौनरेन्द्रःशतंहयानांदुहितुःसहस्रं ॥ गवांसहस्रंवसुचप्रभूतंतत्सुतपोन्तेथवनंजगामेति ॥ हेऊर्म्ये रात्रिदेवि ऊर्म्येतिरात्रिनाम मेमदीयं एतं स्तोमं मरुद्भ्यःकृतंस्तोत्रं अहंमन्त्रदृक्भूत्वा मरुतःस्तुतवानित्येवं दार्भ्याय श्यावाश्वाय परा पराङ्मुखी दार्भ्याभिमुखीसतीवह प्रापयेत्यर्थः तदेवादरार्थमुच्यते हेरात्रिदेवि गिरः स्तुतीः मरुद्विषयाः परावह रथीरिव रथीयथारथेभिप्रेतं वस्तु स्थापयित्वाभिमतप्रदेशंप्रापयतितद्वत् ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

उ॒तमे॑वोचता॒दिति॑सु॒तसो॑मे॒रथ॑वीतौ । नकामो॒अप॑वेतिमे ॥ १८ ॥

उ॒त । मे॒ । वो॒च॒ता॒त् । इति॑ । सु॒तऽसो॑मे । रथ॑ऽवीतौ । न । काम॑ः । अप॑ । वे॒ति॒ । मे॒ ॥ १८ ॥

हेऊर्म्ये उतापिच मे मां वोचतात् ब्रूहि किमिति उच्यते इति इत्थं कथमिति सुतसोमे कृतसोमयागे रथवीतौ राज्ञि मेकामः तत्पुत्रीविषयोनापवेति नापगच्छति नविरमत इतीत्थं वोचतात् ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

ए॒षक्षे॑ति॒रथ॑वीति॒र्म॒घवा॒गोम॑ती॒रनु॑ । पर्व॑ते॒ष्वप॑श्रितः ॥ १९ ॥ २९ ॥

ए॒षः । क्षे॒ति॒ । रथ॑ऽवीतिः । म॒घऽवा॑ । गोऽम॑तीः । अनु॑ । पर्व॑तेषु । अप॑ऽश्रितः ॥ १९ ॥ २९ ॥

कन्यांदत्वाकृतार्थंतंश्यावाश्वोथवनंगतं ॥ रथवीतिंतपस्यन्तंसंप्रेक्ष्यार्षेणचक्षुषा ॥ रम्येहिमवतःपृष्ठेएषक्षेतीतिसोब्रवीत् ॥ एषरथवीतिर्मघवा धनवान् गोमतीरनु उदकवतीर्नदीरनु अनुसृत्य नदीनांतीरे क्षेति निवसति पर्वतेषु हिमवत्पर्वतप्रान्तेषु अपश्रितः आश्रितः ॥ १९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

ऋतेनऋतमितिनवर्चंषष्ठंसूक्तं आत्रेयस्यश्रुतविदआर्षं त्रैष्टुभं मैत्रावरुणं तथाचानुक्रम्यते—ऋतेननवश्रुतविन्मैत्रावरुणंवैतदिति । वैतदित्युभयोःप्रयोगात् तुह्यादिपरिभाषया एतदादीन्येकादशसूक्तानिमित्रावरुणदेवत्यानि विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

ऋतेनंऋतमपिंहितंध्रुवंवांसूर्यस्ययत्रंविमुचन्त्यश्वान् ।
दशंशतासहतंस्थुस्तदेकंदेवानांश्रेष्ठंवपुंषामपश्यम् ॥ १ ॥

ऋतेनं । ऋतम् । अपिंऽहितम् । ध्रुवम् । वाम् । सूर्यस्य ।
यत्रं । विऽमुचन्ति । अश्वान् । दशं । शता । सह । तस्थुः ।
तत् । एकंम् । देवानांम् । श्रेष्ठंम् । वपुंषाम् । अपश्यम् ॥ १ ॥

सूर्यस्य ऋतंसत्यभूतं मंडलं ऋतेनोदकेनापिहितमाच्छादितं ध्रुवं शाश्वतं अपश्यमिति संवन्धः यत्र वां युवाभ्यांस्थितं तदित्यर्थः सूर्यमंडलेमित्रावरुणयोःस्थितिः चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः उद्वांचक्षुर्वरुणसुप्रतीकंदेवयोरेतिंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्येत्यादिषुप्रसिद्धा यत्र यस्मिन्मंडले स्थितानश्वान् विमुचन्ति विमोचयन्तिस्तोतारः मंदेहादिभिः निरुद्धानित्यर्थः अथवा शीघ्रधावनाय स्तुत्याप्रेरयन्ति तस्मिंश्चमंडले दश शता शतानि सहस्रसंख्याकारश्मयः तस्थुस्तिष्ठन्ति तादृशं देवानांवपुषां वपुष्मतां तेजोवतामग्न्यादीनां श्रेष्ठं प्रशस्यं मत्वर्थलक्षणा अथवा व्यधिकरणषष्ठी देवानांवपुषांशरीराणां श्रेष्ठंमंडलंहिसूर्यस्य वपुस्थानीयं तन्मंडलमपश्यं अथवा वां युवयोर्मध्ये सूर्यस्यमंडलं अपश्यमितिव्याख्येयं मैत्रंवाअहैरितिश्रुतेर्मित्रस्यैवसूर्यत्वादित्याशयेन ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तत्सुवांमित्रावरुणामहित्वमीर्मातस्थुषीरहंभिर्दुदुह्रे ।
विश्वाःपिन्वथःस्वसंरस्यधेनाअनुंवामेकःपविरावंवर्त ॥ २ ॥

---

१ ऋ० सं० १.८.७.। २ ऋ० सं० ५.५.३.।
३ तै० ब्रा० १.७.९.।

तत् । सु । वाम् । मित्रावरुणा । महिऽत्वम् । ईर्मा । तस्थुषीः ।
अहऽभिः । दुदुह्रे । विश्वाः । पिन्वथः । स्वसरस्य । धेनाः । अनु ।
वाम् । एकः । पविः । आ । ववर्त ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणा वांयुवयोस्तन्महित्वं महत्त्वं सु सुष्ठु अतिप्रशस्तमित्यर्थः किंतदित्युच्यते ईर्मा सततगन्ता सर्वस्यप्रेरकोवा आदित्यः अहभिरहोभिर्वर्षर्तुसंबन्धिभिः तस्थुषीः स्थावरभूताःअपोदुदुह्रे दुग्धे किंच स्वसरस्य स्वयंसर्तुरादित्यस्य विश्वाः सर्वाधेनाः लोकानां प्रीणयित्रीर्द्युतीः पिन्वथः वर्धयथः वांयुवयोरेकः अप्रतियोगीपविः पविरितिरथस्यनेमिः पवीरथनेमिर्भवतीतियास्कवचनात् । तथाप्यत्रलक्षितलक्षणयारथेवर्तते केवलचक्रस्यावर्तनायोगात् युवयोरेकोरथअन्वाववर्त अनुक्रमेणपरिभ्रमते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अधारयतंपृथिवीमुतद्यांमित्रराजानावरुणामहोभिः ।
वर्धयतमोषधीःपिन्वतंगाअववृष्टिंसृजतंजीरदानू ॥ ३ ॥

अधारयतम् । पृथिवीम् । उत । द्याम् । मित्रऽराजाना । वरुणा ।
महःऽभिः । वर्धयतम् । ओषधीः । पिन्वतम् । गाः । अव ।
वृष्टिम् । सृजतम् । जीरदानू इति जीरऽदानू ॥ ३ ॥

हेमित्रराजाना मित्रभूताःस्तोतारोराजानःस्वामिनईश्वराभवन्ति ययोःसकाशात् तौ मित्रराजानौ हेवरुणा प्रतियोग्यपेक्षयाद्विवचनं अत्रपादादित्वादाद्यंपदंननिहन्यते वरुणेत्येतस्यतु आमन्त्रितंपूर्वमविद्यमानवदितिपूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनास्यैवपादादित्वादनिघातत्वंयुक्तं नैवंभवति नामन्त्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचनमिति वरुणेत्येतस्यामंत्रितसमानाधिकरणत्वादस्यचसामान्यवचनत्वादविद्यमानवत्त्वाभावेन पादादित्वाभावादुत्तरस्यनिघातत्वंयुक्तं हे देवौ महोभिस्तेजोभिः स्वसामर्थ्यैः पृथिवीं उतापिच द्यां अधारयतं हेदेवौ युवामोषधीर्वर्धयतं वृष्टिप्रेरणेन गाःपिन्वतं गवाश्वादीन्वर्धयतं तदर्थं वृष्टिमवसृजतं अवाङ्मुखंप्रेरयतं हेजीरदानूक्षिप्रदानौ ॥ ३ ॥

१ नि० ५.५.।

अथचतुर्थी—

आवामश्वासःसुयुजोवहन्तुयतरश्मयउपयन्त्ववाक् ।
घृतस्यनिर्णिगनुवर्ततेवामुपसिन्धवःप्रदिविक्षरन्ति ॥ ४ ॥

आ । वाम् । अश्वासः । सुऽयुजः । वहन्तु । यतऽरश्मयः ।
उप । यन्तु । अर्वाक् । घृतस्य । निःऽनिक् । अनु । वर्तते ।
वाम् । उप । सिन्धवः । प्रऽदिवि । क्षरन्ति ॥ ४ ॥

हेमित्रावरुणौ वां युवां अश्वासोश्वाः सुयुजः सुष्ठुरथेयुक्ताः सन्तःआवहन्तु यतरश्मयः सारथिनियतप्रग्रहाः ते अर्वागुपयन्तु घृतस्योदकस्य निर्णिग्रूपं वामनुवर्तते अनुगच्छति किंच प्रदिवि पुराणनामैतत् पुराणाः सिन्धवः उपक्षरन्ति उपगच्छन्ति युवयोरनुग्रहात् ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अनुश्रुताममतिंवर्धदुर्वीबर्हिरिवयजुषारक्षमाणा ।
नमस्वन्ताधृतदक्षाधिगर्तेमित्रासाथेवरुणेळास्वन्तः ॥ ५ ॥ ३० ॥

अनु । श्रुताम् । अमतिम् । वर्धत् । उर्वीम् । बर्हिःऽइव । यजुषा ।
रक्षमाणा । नमस्वन्ता । धृतऽदक्षा । अधि । गर्ते । मित्र ।
आसाथे इति । वरुण । इळासु । अन्तरिति ॥ ५ ॥ ३० ।

श्रुतां विश्रुतां अमतिं रूपनामैतत् शरीरदीप्तिमित्यर्थः तामनुवर्धत् अनुवर्धयन्तौ बर्हिर्यज्ञः सइव सयथा यजुषामंत्रेणरक्ष्यते तद्वदुर्वीरक्षमाणा पालयन्तौ नमस्वन्ता अन्नवन्तौ हेधृतदक्षा आत्तबलौ हेमित्र हेवरुण हेमित्रावरुणौ युवामुक्तलक्षणौसन्तौ इळासु यागभूमिषु अंतर्मध्ये गर्तेधिरथे आसाथे उपविशथः रथोपिगर्तउच्यतइतियास्कः । आरोहथोवरुणमित्रगर्तमिति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

---

१ नि० ३. ५. । २ ऋ० सं० ५. ३. ३१. ।

अथषष्ठी—

अक्रविहस्तासुकृतेपरस्पायत्रासाथेवरुणेळास्वन्तः ।
राजानाक्षत्रमहृणीयमानासहस्रस्थूणंविभृथःसहद्वौ ॥ ६ ॥

अक्रविऽहस्ता । सुऽकृते । परःऽपा । यम् । त्रासाथे इति ।
वरुणा । इळासु । अन्तरिति । राजाना । क्षत्रम् । अहृणीयमाना ।
सहस्रऽस्थूणम् । बिभृथः । सह । द्वौ ॥ ६ ॥

अक्रविहस्ता अकृपणहस्तौ दानशूरावित्यर्थः कस्मै सुकृते शोभनस्तुतिकर्त्रे परस्पा परस्तात्पातारौ रक्षितारौ हेवरुणा मित्रावरुणौ युवां यंयजमानं इळासु यागभूमिषु अन्तर्मध्ये त्रासाथे रक्षथः तस्मै सुकृते अक्रविहस्ता परस्पाचभवथेतिसंबन्धः किंच युवांराजाना राजमानौ अहृणीयमाना अक्रुध्यन्तौ द्वौ परस्परंसहसाहित्येन क्षत्रं धनं सहस्रस्थूणं अनेकावष्टंभकस्तंभोपेतं सौधादिरूपंगृहंच बिभृथोधारयथः सुकृते यंजमानाय अथवा क्षत्रं बलं अपरिमिताभिःस्थूणाभिरुपेतंरथंचागमनार्थं सहधारयथः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

हिरण्यनिर्णिगयोअस्यस्थूणाविभ्राजतेदिव्य१श्वाजनीव ।
भद्रेक्षेत्रेनिमितातिल्विलेवासनेममध्वोअधिगर्त्यस्य ॥ ७ ॥

हिरण्यऽनिर्निक् । अयः । अस्य । स्थूणा । वि । भ्राजते ।
दिवि । अश्वाजनीऽइव । भद्रे । क्षेत्रे । निऽमिता । तिल्विले ।
वा । सनेम । मध्वः । अधिऽगर्त्यस्य ॥ ७ ॥

अनयोरथः हिरण्यनिर्निक् हिरण्यरूपं निर्निगितिरूपनाम अस्यरथस्य स्थूणाः कीलकादयः अयः हिरण्यनामैतत् अयोविकाराइत्यर्थः अयोमयावा तादृशोरथोदिवि अन्तरिक्षे विभ्राजते किमिव अश्वाजनीव अश्वाव्यापनशीलामेघाः तानजतिगच्छतीत्यश्वाजनीविद्युत् सेव दिविभ्राजते किंच भद्रे कल्याणे स्तुत्येवा क्षेत्रे देवयजने तिल्विलेवा तिलस्नेहने तिलः स्निग्धा इला भूमिर्यस्यतत्क्षेत्रंतिल्विलं देवयजनं घृतसोमादिना

स्निग्धे भद्रेच क्षेत्रे निमिता स्थूणा यूपयष्टिरवस्थितः मध्वोमधुपूर्णं गर्तस्य गर्तंरथं सनेम संभजेम कर्मणिषष्ठ्यौ अधीतिपूरणः अथवा गर्तस्याधि रथस्योपरि मध्वोमधुसोमरसं सनेम स्थापयेमेत्यर्थः गर्त्यस्येतितुपाठे मधुनोविशेषणं दिगादित्वाद्यत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी--

हिरण्यरूपमुषसोव्युंष्टावयःस्थूणमुदितासूर्यस्य ।
आरोहथोवरुणमित्रगर्तमतश्चक्षाथेअदितिंदितिंच ॥ ८ ॥

हिरण्यऽरूपम् । उषसः । विऽउंष्टौ । अयःऽस्थूणम् । उत्ऽइंता । सूर्यस्य । आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्तम् । अतः । चक्षाथे इति । अदितिम् । दितिम् । च ॥ ८ ॥

उषसोव्युष्टौ प्रातःकालेइत्यर्थः सूर्यस्य उदिता उदितौ उदये सएवकालः प्रकारान्तरेणोक्तः तस्मिन्काले हिरण्यरूपं अयःस्थूणं अयोमयशंकुं गर्तं रथं हेवरुण हेमित्र युवां गर्तमारोहथः यज्ञंप्राप्तुं अतः अस्माद्धेतोः अदितिमखंडनीयांभूमिं दितिंखंडितां प्रजादिकांच चक्षाथे पश्यथः ॥ ८ ॥

दाक्षायणयज्ञेयद्बंहिष्ठमितिनवमी द्वितीयस्याममावास्यायां मैत्रावरुणस्यहविषोयाज्या सूत्रितंच--आनोमित्रावरुणायद्बंहिष्ठंनातिविधेसुदानूइति । मैत्रावरुणेपशौहविषएवैवयाज्या सूत्रितंच--यद्बंहिष्ठंनातिविधेसुदानूहिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रइति । तत्पाठस्तु ।

अथनवमी--

यद्बंहिष्ठंनातिविधेसुदानूअच्छिद्रंशर्मभुवनस्यगोपा ।
तेननोमित्रावरुणावविष्टंसिषासन्तोजिगीवांसःस्याम ॥ ९ ॥ ३१ ॥

यत् । बंहिष्ठम् । न । अतिऽविधे । सुदानू इति सुऽदानू । अच्छिद्रम् । शर्म । भुवनस्य । गोपा । तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टम् । सिसासन्तः । जिगीवांसः । स्याम ॥ ९ ॥ ३१ ।

हेसुदानू शोभनदानौ हेभुवनस्यगोपा गोपौयुवां बंहिष्ठं बहुतमं यदच्छिद्रं अनवच्छिन्नं शर्म सुखंगृहंवा नातिविधे अतिवेद्धुमशक्यं शर्मेतिशर्मविशेषणं व्यधताडनइत्यस्मादत्युपपदे-कृत्यार्थेकेन् संप्रसारणंच तादृशंशर्म धारयतः तेनशर्मणा नोस्मानविष्टं रक्षतं हेमित्रावरुणौ सिषासन्तोधनानिसंभक्तुमिच्छन्तोवयं जिगीवांसः शत्रूणांधनानिजेतुमिच्छन्तः स्याम भवेम ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥ पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसाय-णामात्येनविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेतृतीयोध्यायःसमाप्तः ॥ ३ ॥

॥श्रीगणेशायनमः॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ १ ॥
अष्टकस्यचतुर्थस्यतृतीयोव्याकृतःस्फुटं ॥ अध्यायःसायणार्येणचतुर्थोव्याकरिष्यते ॥२॥
ऋतस्यगोपावितिसप्तर्चंसप्तमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—ऋतस्यसप्तार्चनानाजागतमिति । आत्रेयोर्चनानानामऋषिः जगतीछन्दः तुह्यादिपरिभाषयामित्रावरुणौदेवता विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् ऋतस्यगोपावधितिष्ठथोरथंसत्यधर्माणापरमेव्योमनि ।
यमत्रमित्रावरुणावथोयुवंतस्मैवृष्टिर्मधुमत्पिन्वतेदिवः ॥ १ ॥

ऋतस्य । गोपौ । अधि । तिष्ठथः । रथम् । सत्यऽधर्माणा ।
परमे । विऽओमनि । यम् । अत्र । मित्रावरुणा । अवथः ।
युवम् । तस्मै । वृष्टिः । मधुऽमत् । पिन्वते । दिवः ॥ १ ॥

हेऋतस्योदकस्यगोपौरक्षितारौ सत्यधर्माणा सत्यधर्माणौ युवां रथमधितिष्ठथः आरोहथः अस्मद्यज्ञमागमनार्थं कुत्र परमेव्योमनि निरतिशयेआकाशे हेमित्रावरुणौ युवं युवां अत्रास्मिन्यज्ञे यं यजमानं अवथोरक्षथः तस्मैयजमानाय वृष्टिः पर्जन्योमधुमदुदकं दिवोद्युलोकात्पिन्वते सिंचतिवर्धयति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सम्राजावस्यभुवनस्यराजथोमित्रावरुणाविदथेस्वर्दृशा ।
वृष्टिंवांराधोअमृतत्वमीमहेद्यावापृथिवीविचरन्तितन्यवः ॥ २ ॥

सम्ऽराजौ । अस्य । भुवनस्य । राजथः । मित्रावरुणा । विदथे ।
स्वःऽदृशा । वृष्टिम् । वाम् । राधः । अमृतऽत्वम् । ईमहे ।
द्यावापृथिवी इति । वि । चरन्ति । तन्यवः ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ सम्राजौ सम्यक्राजमानौ युवामस्य भुवनस्य राजथः ईशाथे स्वर्दृशा स्वर्गस्य द्रष्टारौ युवां विदथेस्मद्यज्ञे सम्राजावितिसंबन्धः वां युवां वृष्टिं राधोधनं वृष्ट्याख्यंधनं अमृतत्वंस्वर्गंच ईमहे प्रार्थयामहे युवयोस्तन्यवोविस्तृताःरश्मयोद्यावापृथिवी विचरन्ति विविधंप्राप्नुवन्ति अथवा वृष्टिंधनममृतत्वंचईमहे ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सम्राजांउग्रावृषभादिवस्पतीपृथिव्यामित्रावरुणाविचर्षणी ।
चित्रेभिरभ्रैरुपतिष्ठथोरवंद्यांवर्षयथोअसुरस्यमायया ॥ ३ ॥

सम्ऽराजौ । उग्रा । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः ।
मित्रावरुणा । विचर्षणीइतिविऽचर्षणी । चित्रेभिः । अभ्रैः ।
उप । तिष्ठथः । रवम् । द्याम् । वर्षयथः । असुरस्य । मायया ॥३॥

सम्राजौ सम्यक्राजमानौ उग्रा उद्गूर्णबलौ वृषभा वर्षितारौ दिवोद्युलोकस्यपती स्वामिनौ पृथिव्याश्चपती विश्वचर्षणी सर्वस्यद्रष्टारौ मित्रावरुणौ एवंमहानुभावौ चित्रेभिश्चायनीयैरभ्रैर्मेघैःसह रवं स्तोत्रं उपतिष्ठथः पश्चात् द्यांच वर्षयथः असुरस्योदकनिरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया सामर्थ्येन ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मायावांमित्रावरुणादिविश्रितासूर्योज्योतिश्चरतिचित्रमायुधम् ।
तमभ्रेणवृष्ट्यागूहथोदिविपर्जन्यद्रप्सामधुमन्तईरते ॥ ४ ॥

माया । वाम् । मित्रावरुणा । दिवि । श्रिता । सूर्यः । ज्योतिः ।
चरति । चित्रम् । आयुधम् । तम् । अभ्रेण । वृष्ट्या ।
गूहथः । दिवि । पर्जन्य । द्रप्साः । मधुऽमन्तः । ईरते ॥ ४ ॥

हेमित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिविश्रिता आश्रिता कैषा युवयोर्मायाउच्यते सूर्यः सर्वस्यप्रेरकोज्योतिर्दीप्यमानः चित्रं चायनीयमायुधं उक्तलक्षणायुधरूपश्चरति परिभ्रमत्यंतरिक्षे शत्रुमारकत्वादायुधमुच्यते तंसूर्यं अभ्रेण मेघेन वृष्ट्या दिवि गूहथोगोपायथः हेपर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां प्रेरितेन मधुमन्तोद्रप्साआपः ईरतेईर्यन्ते त्वत्सृष्टावागच्छन्ति ॥४॥

अथपंचमी—

रथंयुञ्जतेमरुतःशुभेसुखंशूरोनामित्रावरुणागविष्टिषु ।
रजांसिचित्राविचरन्तितन्यवोदिवःसम्राजापयसानउक्षतम् ॥५॥

रथम् । युञ्जते । मरुतः । शुभे । सुऽखम् । शूरः । न । मित्रावरुणा ।
गोऽइंष्टिषु । रजांसि । चित्रा । वि । चरन्ति । तन्यवः । दिवः ।
सम्ऽराजा । पयसा । नः । उक्षतम् ॥ ५ ॥

हेमित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभे उदकार्थं सुखं शोभनाक्षद्वारं रथंयुंजते अश्वैर्योजयन्ति शूरोन शूरइव सयथायुद्धार्थंरथंयुनक्तितद्वत् गविष्टिषु गवामुदकानामेषणेषुनिमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रजांसि लोकान् तन्यवः ततास्तेमरुतोविचरन्ति विविधंचरन्ति तस्मात्तैःसहितौ हेसम्राजा युवां दिवोद्युलोकात् पयसोदकेन नोस्मानुक्षतं सिंचतं ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

वाचंसुमित्रावरुणाविरावतींपर्जन्यश्चित्रांवदतित्विषीमतीम् ।
अभ्रावसतमरुतःसुमाययाद्यांवर्षयतमरुणामरेपसम् ॥ ६ ॥

वाचम् । सु । मित्रावरुणौ । इराऽवतीम् । पर्जन्यः । चित्राम् । वदति ।
त्विषिऽमतीम् । अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्याम् ।
वर्षयतम् । अरुणाम् । अरेपसम् ॥ ६ ॥

हेमित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् पर्जन्योमेघः सु सुष्ठु इरावतीं अन्नवतीमन्नसाधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमतीं दीप्तिमतीं वाचं गर्जनशब्दं वदति शब्दयति वृष्ट्यर्थं मरुतश्चाभ्रा अभ्राणि मेघान् सु सुष्ठु वसत आच्छादयन्ति मायया स्वप्रज्ञया युवांच पर्जन्येनमरुद्भिश्च सहारुणामरुणवर्णां अरेपसं अपापां वृष्ट्याविघातिनीं द्यां वर्षयतम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

धर्मणामित्रावरुणाविपश्चिताव्रतारक्षेथेअसुरस्यमायया ।
ऋतेनविश्वंभुवनंविराजथःसूर्यमाधत्थोदिविचित्र्यंरथम् ॥ ७ ॥ १ ॥

धर्मणा । मित्रावरुणा । विपःऽचिता । व्रता । रक्षेथे इति । असुरस्य ।
मायया । ऋतेन । विश्वम् । भुवनम् । वि । राजथः । सूर्यम् ।
आ । धत्थः । दिवि । चित्र्यम् । रथम् ॥ ७ ॥ १ ॥

हेमित्रावरुणा युवां धर्मणा जगद्धारकेण विपश्चिता स्तुत्येनेत्यर्थः व्रता व्रतेन कर्मणा अथवा विपश्चितास्तोतृनामैतत् यजमानेन वृष्टया जगद्रक्षणस्य यजमानोपिकारणं तत्कृतयाहुत्या वृष्ट्युत्पत्तेः व्रता व्रतेन युवयोःकर्मणा यज्ञादिकर्माणि रक्षेथे पालयथः असुरस्य मेघानांनिरसितुःपर्जन्यस्य मायया प्रज्ञयाच ऋतेनोदकेन यज्ञेनवा निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वभूतजातं विराजथः विदीपयथइत्यर्थः सूर्यमासूर्यंच चित्र्यं पूज्यं रथं रंहणस्वभावं दिवि द्युलोके धत्थः धारयथोजगदुपकारार्थम् ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

वरुणंवइतिसप्तर्चमष्टमंसूक्तं अर्चनानसआर्षं मैत्रावरुणं पंक्त्यन्तपरिभाषया आनुष्टुभं अन्त्यापंक्तिः वरुणंपंक्त्यन्तंत्वित्यनुक्रमणिका विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

वरुणंवोरिशादसमृचामित्रंहवामहे ।
परिव्रजेवबाह्वोर्जगन्वांसास्वर्णरम् ॥ १ ॥

वरुणम् । वः । रिशादसम् । ऋचा । मित्रम् । हवामहे । परि ।
व्रजाऽइव । बाह्वोः । जगन्वांसा । स्वःऽनरम् ॥ १ ॥

वोयुवयोर्मध्ये व्यत्ययेनवहुवचनं रिशादसं रिशन्तिहिंसन्तीतिरिशाःशत्रवः तेषांप्रेरकं स्वर्णरं स्वर्गस्यनेतारं एतद्व्यवहितमप्युभयत्रसंबध्यते एवंविधंवरुणं उक्तलक्षणंमित्रं च ऋचा मंत्रेण हवामहे आह्वयामः अथावयुत्योच्यते व्रजेव गोयूथानीव बाह्वोःबलेन परिजगन्वांसा परिगच्छन्तौ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ताबाहवासुचेतुनाप्रयन्तमस्माअर्चते ।
शेवंहिजार्यंवांविश्वासुक्षासुजोगुवे ॥ २ ॥

ता । बाहवा । सुऽचेतुना । प्र । यन्तम् । अस्मै । अर्चते ।
शेवम् । हि । जार्यम् । वाम् । विश्वासु । क्षासु । जोगुवे ॥ २ ॥

ता तौ युवां बाहवा बाहुना सुचेतुना सुष्ठुप्रज्ञात्रा प्रयासभूयस्त्वंजानतेत्यर्थः यद्यप्यात्मेवज्ञाता नहस्तः तथापि तद्धर्ममन्त्रारोप्यस्तूयते यद्वैतत्तावित्यस्यविशेषणं सुज्ञानावित्यर्थः शोभनहस्तेन अस्मैअर्चतेस्तुवते मह्यं प्रयन्तं अभिमतंसुखंगमयतं अन्तर्भावितण्यर्थोद्रष्टव्यः यमिर्दानकर्मावाद्रष्टव्यः प्रयच्छतमित्यर्थः जार्यं स्तुत्यं शेवं सुखं वांयुवयोः संबन्धि युवाभ्यांकृतंवा विश्वासुसर्वासु क्षासु भूमिषु जोगुवे गच्छतिव्याप्नोति अवतेगवतइति गतिकर्मसुपाठात् अयमपिगतिकर्मा अथवा जोगुवे सर्वत्रशब्दयामीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यन्नूनमश्यांगतिंमित्रस्ययायांपथा ।
अस्यप्रियस्यशर्मण्यहिंसानस्यसश्चिरे ॥ ३ ॥

यत् । नूनम् । अश्याम् । गतिम् । मित्रस्य । यायाम् । पथा ।
अस्य । प्रियस्य । शर्मणि । अहिंसानस्य । सश्चिरे ॥ ३ ॥

यद्यदा नूनमिदानीं गतिं गमनमश्यांप्राप्नुयां यद्योगादनिघातः तदामित्रस्य मित्रभूतस्य पथा मार्गेण मित्रप्रापकेणमार्गेण यायां गच्छेयं मित्रोनयतुविद्वानित्यादिषुमित्रस्येष्टदेशगमयितृत्वंप्रसिद्धं नकेवलमहमेकएवगन्ता किन्तु सर्वेपितथागमन्नित्याह अस्यप्रियस्यमित्रस्येत्यर्थः अहिंसानस्य अहिंसतः यतोयमहन्ता अतःप्रियइत्यर्थः तस्यशर्मणि सुखे गृहेस्थानेवा सश्चिरे संगताः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

युवाभ्यांमित्रावरुणोपमंधेयामृचा ।
यद्धक्षयेमघोनांस्तोतॄणांचस्पूर्धसे ॥ ४ ॥

युवाभ्याम् । मित्रावरुणा । उपऽमम् । धेयाम् । ऋचा ।
यत् । ह । क्षये । मघोनाम् । स्तोतॄणाम् । च । स्पूर्धसे ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ६. १७. ।

हेमित्रावरुणा युवाभ्यांदातव्यं उपमं उपसमीपेमीयमानंधनं ऋचा स्तुत्यासाधनेन धेयां धारयामि यद्ध यत्खलु युवाभ्यांसकाशादाप्तंधनं मघोनां धनवतां अदातॄणांस्तोतॄणांच क्षये गृहे स्पूर्धसे स्पर्धनायभवति धनिकानांस्तोतॄणांच धनाधिक्यविषयेस्पर्धाभवतीत्यर्थः अपरिमितंधनंभवतीतिभावः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

आनोमित्रसुदीतिभिर्वरुणश्चसधस्थआ ।
स्वेक्षयेमघोनांसखीनांचवृधसे ॥ ५ ॥

आ । नः । मित्र । सुदीतिऽभिः । वरुणः । च । सधऽस्थे । आ ।
स्वे । क्षये । मघोनाम् । सखीनाम् । च । वृधसे ॥ ५ ॥

हेमित्र त्वंचवरुणश्च सुदीतिभिः सुदीप्तियुक्तौ युवां नोस्मभ्यं सधस्थे सहस्थानेयज्ञे आगच्छतं द्वितीयआकारोनर्थकआदरार्थोवा किमर्थमिति उच्यते मघोनां धनवतां हविष्मतां सखीनांच युवयोः सखीभूतानामस्माकं क्षये गृहे स्वे स्वकीये वृधसे वर्धनाय॥५॥

अथषष्ठी—

युवंनोयेषुवरुणक्षत्रंबृहच्चबिभृथः ।
उरुणोवाजसातयेकृतंरायेस्वस्तये ॥ ६ ॥

युवम् । नः । येषु । वरुणा । क्षत्रम् । बृहत् । च । बिभृथः ।
उरु । नः । वाजऽसातये । कृतम् । राये । स्वस्तये ॥ ६ ॥

हेवरुणा मित्रावरुणौ युवं युवां नोस्माकं क्षत्रं बलं बृहत् ब्रह्मपरिवृढमन्नंच येषु स्तोत्रेषुनिमित्तेषु बिभृथः धारयथः युवाभ्यांधृतंबलमन्नंच नोस्मभ्यं वाजसातये अन्नस्यलाभाय यज्ञायवा राये धनाय स्वस्तये क्षेमायच उरु विस्तीर्णं कृतं कुरुतम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उच्छन्त्यांमेयजतादेवक्षत्रेरुशद्गवि ।
सुतंसोमंनहस्तिभिरापड्भिर्धावतंनराबिभ्रतावर्चनानसम् ॥७॥२॥

उच्छन्त्याम् । मे । यजता । देवऽक्षत्रे । रुशत्ऽगवि ।
सुतम् । सोमम् । न । हस्तिऽभिः । आ । पट्ऽभिः । धावतम् ।
नरा । बिभ्रतौ । अर्चनानसम् ॥ ७ ॥ २ ॥

उच्छन्त्यां उषसि मेसोममितिसंबन्धः यजता यष्टव्यौ रुशद्गवि रोचमानरश्मौप्रातःसवने देवक्षत्रे देवानांक्षत्रंबलंयस्मिन्गृहेतद्देवक्षत्रं तस्मिन्मेमदीयं सुतमभिषुतं सोमं न नेतिसंप्रत्यर्थे इदानीं हस्तिभिः हस्तवद्भिः हंतेर्गतिकर्मणोहस्तशब्दः गमनसाधनपादवद्भिरित्यर्थः पड्भिः पादवद्भिश्च पादचतुष्टयोपेतैरश्वैराधावतं आगच्छतं नरा हेनेतारौमित्रावरुणौ ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

यश्चिकेतेतिषळृचंनवमंसूक्तं रातहव्यस्यात्रेयस्यार्षं मैत्रावरुणं यश्चिकेतषळ्रातहव्यइत्यनुक्रमणिका । पंक्त्यंतंत्वित्युक्तत्वात्पंक्त्यन्तपरिभाषयानुष्टुभं अन्त्यापंक्तिः विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

यश्चिकेतससुक्रतुर्देवत्रासब्रवीतुनः ।
वरुणोयस्यदर्शतोमित्रोवावनंतेगिरः ॥ १ ॥

यः । चिकेत । सः । सुऽक्रतुः । देवऽत्रा । सः । ब्रवीतु । नः ।
वरुणः । यस्य । दर्शतः । मित्रः । वा । वनंते । गिरः ॥ १ ॥

यःस्तोता चिकेत जानातिस्तुतिं युवयोः ससुक्रतुः सएवशोभनकर्मा देवत्रा देवेषु स्तोतृषुमध्ये यद्वा देवेषुमध्ये युवयोरेवस्तुतिंयश्चिकेतससुक्रतुरिति. ससुकर्मा नोस्माकंब्रवीतु स्तुतिंपरमुपदिशतु यस्यदर्शतोदर्शनीयोवरुणोदर्शनीयोमित्रोवा मित्रश्च वाशब्दश्चार्थे गिरोस्मदीयास्तुतीर्वनतेसंभजते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ताहिश्रेष्ठवर्चसाराजानादीर्घश्रुत्तमा ।
तासत्पतीऋतावृधऋतावानाजनेजने ॥ २ ॥

ता । हि । श्रेष्ठऽवर्चसा । राजाना । दीर्घश्रुत्ऽतमा । ता । सत्पती-
इति सत्ऽपती । ऋतऽवृधा । ऋतऽवाना । जनेऽजने ॥ २ ॥

ताहि तौखलुमित्रावरुणौ श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्ततेजस्कौ राजाना ईश्वरौ दीर्घश्रुत्तमा दूरदेशादाह्वानश्रोतृतमौ ता तौ सत्पती सतांयजमानानांस्वामिनौ ऋतावृधा यज्ञस्योदकस्यवावर्धयितारौ जने जने सर्वेषुस्तोतृषुनिमित्तेषु ऋतावाना गमनवन्तौ ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तावांमियानोवंसेपूर्वाउपंब्रुवेसचा ।
स्वश्वांसःसुचेतुनावाजाँअभिप्रदावने ॥ ३ ॥

ता । वाम् । इयानः । अवंसे । पूर्वौ । उपं । ब्रुवे । सचां ।
सुऽअश्वांसः । सु । चेतुनां । वाजांन् । अभि । प्र । दावने ॥ ३ ॥

ता तौ पूर्वौ पुरातनौ वां युवां इयानोगच्छन् अवसे रक्षणाय सचा सह उपब्रुवे उपेत्यस्तौमि स्वश्वासः स्वश्वावयमात्रेयाः सुचेतुना शोभनप्रज्ञानौयुवां वाजान् अभि अन्नानिअभिलक्ष्य प्र प्रकर्षेण दावने दानाय स्तुमइतिशेषः यद्वा स्वश्वासः स्वश्वौ द्वितीयाद्विवचनस्यशसादेशः उपब्रुवइतिसंबन्धः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मित्रोअंहोश्चिदादुरुक्षयांयगातुंवंनते ।
मित्रस्यहिप्रतूर्वतःसुमतिरस्तिविधतः ॥ ४ ॥

मित्रः । अंहोः । चित् । आत् । उरु । क्षयांय । गातुम् । वनते ।
मित्रस्यं । हि । प्रऽतूर्वतः । सुऽमतिः । अस्ति । विधतः ॥ ४ ॥

मित्रोदेवः अंहोश्चित् अंहस्वतोपिस्तोतुः आत् अनन्तरमेव उरुउरवे क्षयाय गृहाय निवासायवा गातुमुपायं वनते प्रयच्छति मित्रस्यहि मित्रस्यखलु देवस्यसुमतिः शोभनबुद्धिः प्रतूर्वतः प्रकर्षेणहिंसतोपि विधतः परिचरतः शुश्रूषकस्य अस्तिहि भवतिखलु ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

वयंमित्रस्यावंसिस्यामंसप्रथंस्तमे ।
अनेहसस्त्वोतंयःसत्रावरुंणशेषसः ॥ ५ ॥

वयम् । मित्रस्य । अवसि । स्याम । सप्रथःऽतमे । अनेहसः ।
त्वाऽऊतयः । सत्रा । वरुणऽशेषसः ॥ ५ ॥

वयंयजमानामित्रस्य दुःखनिवारकस्यदेवस्य सप्रथस्तमे सर्वतःपृथुतमे अवसि रक्षणे वयंस्याम भवेम किंच अनेहसःअपापाः त्वोतयः त्वयारक्षिताः वरुणशेषसः शेषइत्यपत्यनाम वारकाः पुत्रायेषांतेतादृशाः सत्रा वयंसर्वेसहैवभवेम ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

युवंमित्रेमंजनंयतथःसंचनयथः ।
मामघोनःपरिख्यतंमोअस्माकमृषीणांगोपीथेनउरुष्यतम् ॥६॥३॥

युवम् । मित्रा । इमम् । जनम् । यतथः । सम् । च । नयथः । मा ।
मघोनः । परि । ख्यतम् । मो इति । अस्माकम् । ऋषीणाम् ।
गोऽपीथे । नः । उरुष्यतम् ॥ ६ ॥३ ॥

हेमित्रा मित्रावरुणौ युवं युवां इमंजनंस्तोतारंमांप्रति यतथः आगच्छथः आगत्यच संचनयथः संनयथश्चकामान्प्रापयथः यद्वा यतथइत्यंतर्णीतण्यर्थोयं अहनियतथः व्यापारेषुगमयथः रात्रौचसंनयथः निर्व्यापारंकारयथः मघोनःहविर्लक्षणान्नवतःअस्मान् मापरिख्यतं मापरित्यजतं मो मैव ऋषीणामस्माकं पुत्रानपि परिख्यतं किंतु गोपीथे गौः सोमरसः तस्यपानंयस्मिन्सगोपीथोयज्ञः तस्मिन् नः उरुष्यतंरक्षतम् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

आचिकितानेतिषळृचंदशमंसूक्तं रातहव्यस्यार्षं आनुष्टुभं मैत्रावरुणं अत्रानुक्रमणिका- आचिकितानानुष्टुभन्त्विति । आद्यस्तृचोदशरात्रेचतुर्थेहनिप्रउगशस्त्रेमैत्रावरुणस्य सूत्रितंच— आचिकितानसुक्रतूत्यमुवोअप्रहणमिति ।

तत्रप्रथमा—

आचिकितानसुक्रतूदेवौमर्तरिशादसा ।
वरुणायऋतपेशसेदधीतप्रयसेमहे ॥ १ ॥

आ। चिकितान। सुक्रतू इति सुऽक्रतू। देवौ। मर्त। रिशादसा।
वरुणाय। ऋतऽपेशसे। दधीत। प्रयसे। महे ॥ १ ॥

हेचिकितान जानन्स्तुतिं हेमर्त मनुष्य रातहव्यत्वमितितस्यैवंसंबोधनं सुक्रतू शोभनकर्माणौ रिशादसा हिंसकानांहिंसकौदेवौ आ आकारयेतिशेषः आहूयच ऋतपेशसे पेशइतिरूपनाम ऋतमुदकं उदकमेवरूपंयस्यतादृशाय वरुणाय प्रयसे मत्वर्थोलुप्यते हविर्लक्षणान्नवते महे महतेपूज्याय दधीतदद्याः हविरितिशेषः द्वितीयार्थेवाचतुर्थी महद्धविर्दधीतमहतोन्नस्यलाभायेतिवायोज्यं ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ताहिक्षत्रमविह्रुतंसम्यगसुर्य१माशाते।
अधव्रतेवमानुषंस्व१र्णधायिदर्शतम् ॥ २ ॥

ता। हि। क्षत्रम्। अविऽह्रुतम्। सम्यक्। असुर्यम्। आशाते इति।
अध। व्रताऽइव। मानुषम्। स्वः। न। धायि। दर्शतम् ॥ २ ॥

ताहि हीतिहेतौ यस्मात्ता तौ क्षत्रं बलं अविह्रुतं अहिंस्यं असुर्यं असुरविघाति महद्बलं सम्यगाशाते व्याप्नुतः अध अतोहेतोर्मानुषंमनुष्येषुप्रवृत्तं व्रतेव कर्मेव तद्यथा मनुष्येषु नियतं स्वर्णसूर्यइव सयथादिविदृश्यतेतद्वद् दर्शतं दर्शनीयं बलं धायि यज्ञेनिहितं ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तावामेषेरथानामुर्वींगव्यूतिमेषाम्।
रातहव्यस्यसुष्टुतिंदधृक्स्तोमैर्मनामहे ॥ ३ ॥

ता। वाम्। एषे। रथानाम्। उर्वीम्। गव्यूतिम्। एषाम्।
रातऽहव्यस्य। सुऽस्तुतिम्। दधृक्। स्तोमैः। मनामहे ॥ ३ ॥

हेमित्रावरुणौ ता तौप्रसिद्धौ वां युवां रथानां अस्मदीयानामेषांपुरतोवर्तमानानां उर्वीं प्रभूतां गव्यूतिं अतिविस्तृतंमार्गं एषे गन्तुं मार्गरक्षणायेत्यर्थः तुमर्थेअसेन्प्रत्ययः तदर्थंवां मनामहे स्तुमः रातहव्यस्यऋषेः रातहव्यसंबन्धिभिः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनस्तुतिसाधनैः स्तोमैः दधृक् धर्षकौयुवां ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अधाहिकाव्यांयुवंदक्षस्यपूर्भिरद्भुता ।
निकेतुनाजनानांचिकेथेंपूतदक्षसा ॥ ४ ॥

अर्ध । हि । काव्या । युवम् । दक्षस्य । पूःऽभिः । अद्भुता ।
नि । केतुना । जनानाम् । चिकेथे इति । पूतऽदक्षसा ॥ ४ ॥

अध अपिच हिप्रसिद्धौ काव्या स्तुत्यौ युवं युवां दक्षस्य प्रवृद्धस्य ममपूर्भिः पूरकैः स्तवैः हेअद्भुता महान्तौ आश्चर्यभूतौसन्तौ केतुना मज्ज्ञानेनअनुकूलेनमनसा जनानां यजमानानामित्यर्थः स्तोत्रंनिचिकेथे नितरांजानीथः हेपूतदक्षसा शुद्धबलौयुवां ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

तदृतंपृथिविबृहच्छ्रवएषऋषीणाम् ।
ज्रयसानावरंपृथ्वतिक्षरन्तियामभिः ॥ ५ ॥

तत् । ऋतम् । पृथिवि । बृहत् । श्रवःऽएषे । ऋषीणाम् ।
ज्रयसानौ । अरम् । पृथु । अति । क्षरन्ति । यामऽभिः ॥ ५ ॥

हेपृथिविदेवि त्वयि तत् सर्वैरर्थ्यमानत्वेन प्रसिद्धं बृहत् प्रभूतं ऋतमुदकं ऋषीणांस्तोतॄणामस्माकं श्रवएषे अन्नस्यैषणेसति ज्रयसानौ गच्छन्तौ छन्दस्यसानचृशुजृभ्यामित्यसानच् ज्रयतेरपिभवति चितइत्यन्तोदात्तः अरं अलं अत्यर्थंपृथुयथाभवतितथा यामभिर्गमनैः अतिक्षरन्ति अत्यर्थंवर्षतः व्यत्ययेनबहुवचनम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

आयद्वामीयचक्षसामित्रवयंचसूरयः ।
व्यचिष्ठेबहुपाय्येयतेमहिस्वराज्ये ॥ ६ ॥ ४ ॥

आ । यत् । वाम् । ईयऽचक्षसा । मित्रा । वयम् । च । सूरयः ।
व्यचिष्ठे । बहुऽपाय्ये । यतेमहि । स्वऽराज्ये ॥ ६ ॥ ४ ॥

हेईयचक्षसा व्याप्तदर्शनौ हेमित्रा मित्रावरुणौ वां युवां यत् येवयंच सूरयः स्तोतारः आ आह्वयामः व्यचिष्ठे अत्यन्तविस्तृते बहुपाय्ये बहुभिर्गन्तव्ये बहुभीरक्षितव्येवा स्वराज्ये स्वराट्त्वाय एवंविधराज्यार्थं यतेमहि गच्छेम ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेचतुर्थोवर्गः ॥४ ॥

बळित्थादेवेतिपंचर्चमेकादशंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—बळित्थापंचयजतइति यजतोनामात्रेयऋषिः आनुष्टुभंत्वित्युक्तत्वादिदमप्यानुष्टुभं मित्रावरुणौदेवता विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

बळित्थादेवनिष्कृतमादित्यायजतंबृहत् ।
वरुणमित्रार्यमन्वर्षिष्ठंक्षत्रमाशाथे ॥ १ ॥

बट् । इत्था । देवा । निःऽकृतम् । आदित्या । यजतम् । बृहत् ।
वरुण । मित्र । अर्यमन् । वर्षिष्ठम् । क्षत्रम् । आशाथे इति ॥ १ ॥

हेदेवा द्योतमानौ हेआदित्या अदितेःपुत्रौ हेवरुण हेअर्यमन् अरीणांनियमितर्मित्रदेव युवां बट् सत्यं अवाध्यं इत्था इत्थं इदानीं वर्तमानप्रकारेण यजतं यष्टव्यं बृहदतिप्रवृद्धं वर्षिष्ठं प्रवृद्धतमं क्षत्रं बलं आशाथे अश्नुवाथे यद्वा अर्यमा पृथगेव निर्देष्टव्यः द्विवचनं बहुवचनीकर्तव्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आयद्योनिंहिरण्ययंवरुणमित्रसदथः ।
धर्तारांचर्षणीनांयन्तंसुम्नंरिशादसा ॥ २ ॥

आ । यत् । योनिम् । हिरण्ययम् । वरुण । मित्र । सदथः ।
धर्तारा । चर्षणीनाम् । यन्तम् । सुम्नम् । रिशादसा ॥ २ ॥

यद्यस्माद्धिरण्ययं हितरमणीयं योनिं यज्ञभूमिं हेवरुण हेमित्र आसदथः आगच्छथः तस्माच्चर्षणीनां मनुष्याणां धर्तारा धारकौच हेरिशादसा हिंसकानांक्षेप्तारौयुवां अस्मभ्यं सुम्नं सुखं यन्तं कुरुतमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

विश्वेहिविश्ववेदसोवरुणोमित्रोअर्यमा ।
व्रतापदेवसश्चिरेपांतिमर्त्यंरिषः ॥ ३ ॥

विश्वे । हि । विश्वऽवेदसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।
व्रता । पदाऽइव । सश्चिरे । पान्ति । मर्त्यम् । रिषः ॥ ३ ॥

विश्वेहि सर्वेपि हीतिअप्यर्थे विश्ववेदसः सर्वविदः सर्वधनावा वरुणोमित्रोयमाचैतेत्रयः सर्वे व्रतास्मदीयानिकर्माणि पदेव स्थानानीव सश्चिरे संगताभवन्ति आगत्यच मां मर्त्यं रिषोहिंसकात् पान्ति रक्षन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तेहिसत्याऋतस्पृशऋतावानोजनेजने ।
सुनीथासःसुदानवोंहोश्चिदुरुचक्रयः ॥ ४ ॥

ते । हि । सत्याः । ऋतऽस्पृशः । ऋतऽवानः । जनेऽजने ।
सुऽनीथासः । सुऽदानवः । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥ ४ ॥

तेहि तेखलु सत्याः सत्यभूताः सत्यफलावा ऋतस्पृशउदकस्पृशत्वस्यकर्तारः ऋतावानोयज्ञवन्तः जनेजने सर्वेषुयजमानेषु सुनीथासः सुनयनाः सुदानवः सुदानाः हीतिप्रसिद्धवाची सर्वत्रसंबन्धनीयः एवंमहानुभावावरुणादयःअंहोश्चित् चिदप्यर्थे पापिनोपिस्वस्तोतुरुरुचक्रयः प्रभूतधनादिकर्तारः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

कोनुवांमित्रास्तुतोवरुणोवातनूनाम् ॥
तत्सुवामेषतेमतिरत्रिभ्यएषतेमतिः ॥ ५ ॥ ५ ॥

कः । नु । वाम् । मित्र । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनाम् । तत् । सु ।
वाम् । आ । ईषते । मतिः । अत्रिऽभ्यः । आ । ईषते । मतिः ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेमित्र वां युवयोर्मध्ये त्वंचवरुणोवा कोनुअस्तुतः सर्वैरस्तूयमानःकोस्ति उभौअपिस्तुत्यौइत्यर्थः तनूनामितितृतीयार्थेषष्ठी तनुभिस्तुतिभिरस्तुतइतिसंबंधः अत्रमित्रशब्देनमित्रस्यैकस्यैवसंबोधनं वरुणेळास्वन्तरित्यत्रेवात्रद्विवचनसूचकस्याकरस्यानाम्नानात् लोकेषु बहुषुसंनिहितेषु एकमेवसंबोध्य युवयोरिदंयुष्माकमिदमितिप्रयुंजते तत् तस्मात् यस्मात्सर्वेस्तुवन्तितस्मात् तनूनामित्येतद्व्यवहितमपिउत्तरत्रवायोज्यं तनूनामल्पमतीनां अस्माकंमतिःस्तुतिर्वां युवां आईषते अभिगच्छति अत्रिभ्योत्रिगोत्रेभ्यः अस्मभ्यं अस्मदीयमतिः एषते आदरार्थंपुनर्वचनं ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

प्रवोमित्रायेतिपंचर्चंद्वादशंसूक्तं आत्रेयस्ययजतस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं तथाचानुक्रम्यते—प्रवोगायत्रमिति । अग्निष्टोमेप्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रे एतत्सूक्तं सूत्रितंच—प्रवोमित्रायप्रमित्रयोर्वरुणयोरिति । अभिप्लवषळहे पृष्ठ्यषडहेच स्तोमनिमित्तावापार्थमिदमादीनिद्वितीयवर्जितानि चत्वारिसूक्तानि तथैवसूत्रितं—प्रवोमित्रायेतिचतुर्णांद्वितीयमुद्धरेदिति ।

तत्रप्रथमा—

प्रवोमित्रायगायतवरुणायविपागिरा । महिक्षत्रावृतंबृहत् ॥१॥

प्र । वः । मित्राय । गायत । वरुणाय । विपा । गिरा ।
महिऽक्षत्रौ । ऋतम् । बृहत् ॥ १ ॥

हेमदीयाऋत्विजः वोयूयमित्यर्थः मित्रायवरुणायच विपा व्याप्तया गिरा स्तुत्या प्रगायत स्तुतिंकुरुत स्तुत्यास्तुवतेत्येतत्पाकंपचतीतिवत् हेमहिक्षत्रौ प्रभूतबलौ युवां ऋतं यज्ञं बृहत् महत् अतिप्रशस्तंस्तुत्यर्थमागच्छतमितिशेषः अथवा महत्प्रभूतं ऋतं स्तोत्रं शृणुतमितिशेषः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सम्राजायाघृतयोनीमित्रश्चोभावरुणश्च । देवादेवेषुप्रशस्ता ॥२॥

सम्ऽराजा । या । घृतयोनीइतिघृतऽयोनी । मित्रः । च ।
उभा । वरुणः । च । देवा । देवेषु । प्रऽशस्ता ॥ २ ॥

या यौमित्रश्चवरुणश्च परस्परापेक्षयाचशब्दः उभा उभौ सम्राजा सर्वस्यस्वामिनौ घृतयोनी उदकस्योत्पादकौ देवौ द्योतमानौ देवेषुमध्ये प्रशस्ता प्रकर्षेणस्तुत्यौ तौ गायतेतिपूर्वत्रान्वयः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तानः॒शक्तं॒पार्थि॑वस्यम॒होरा॒योदि॒व्यस्य॑ ।महि॑वांक्ष॒त्रंदे॒वेषु॑ ॥ ३ ॥

ता । नः॒ । श॒क्तम् । पार्थि॑वस्य । म॒हः । रा॒यः । दि॒व्यस्य॑ । महि॑ ।
वा॒म् । क्ष॒त्रम् । दे॒वेषु॑ ॥ ३ ॥

ता तौ देवौ नोस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिवीसंबद्धस्य दिव्यस्य दिविभवस्यच महोमहतोरायोधनस्य शक्तं समर्थौभवतं दातुमितिशेषः हेदेवौ वांयुवयोर्महि महत्पूज्यं क्षत्रं बलं देवेषु प्रसिद्धंस्तुमइतिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ऋ॒तमृ॒तेन॒सप॑न्तेषि॒रंदक्ष॑माशाते ।अ॒द्रुहा॑दे॒वौव॑र्धते ॥ ४॥

ऋ॒तम् । ऋ॒तेन॑ । सप॑न्ता । इ॒षि॒रम् । दक्ष॑म् । आ॒शा॒ते॒ इति॑ ।
अ॒द्रुहा॑ । दे॒वौ । व॒र्धे॒ते॒ इति॑ ॥ ४ ॥

ऋतेनोदकेननिमित्तेन ऋतं यज्ञं सपन्ता स्पृशन्तौ इषिरं एषणवन्तं दक्षं प्रवृद्धं यजमानं हविर्वा आशाते व्याप्नुतः अद्रुहा अद्रोग्धारौ देवौ मित्रावरुणौ युवांवर्धेते प्रवृद्धौभवतः ॥४॥

अथपंचमी—

वृ॒ष्टिद्या॑वारी॒त्या॑पेषस्पती॒दानु॑मत्याः । बृ॒हन्तं॒गर्त॑माशाते ॥५॥६॥

वृ॒ष्टिऽद्या॑वा । री॒तिऽआ॑पा । इ॒षः॒ । पती॒ इति॑ । दानु॑ऽमत्याः ।
बृ॒हन्त॑म् । गर्त॑म् । आ॒शा॒ते॒ इति॑ ॥ ५ ॥ ६ ॥

वृष्टिद्यावा वृष्ट्यर्थाद्यौःस्तुतिर्ययोस्तौवृष्टिद्यावा अथवा वृष्टिर्वर्षिका द्यौरन्तरिक्षं याभ्यां तौ तादृशौ रीत्यापा रीगतिरेषणयोः रीतिः प्राप्तिः सैवआपाआप्तिरभिमतप्राप्तिर्ययोस्तौ

तादृशौ इषोन्नस्य पती स्वामिनौ वृष्टिमदत्वावस्वामित्वं दानुमत्याः दानवत्याः दातृपुउचितायाइत्यर्थः एतदिड्विशेषणं एवंमहानुभावौ बृहन्तं महान्तं गर्तं रथमाशातेव्यामुतः अधितिष्ठतोयागार्थं ॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

त्रीरोचनेतिचतुर्ऋचंत्रयोदशंसूक्तं उरुचक्रिर्नामात्रेयऋषिः त्रिष्टुप् मित्रावरुणौदेवता अनुक्रम्यतेच—त्रीरोचनाचतुष्कमुरुचक्रिरिति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

त्रीरो॑च॒नाव॑रुण॒त्रीँरु॒तद्यून्त्रीणि॑मित्रधारयथो॒रजां॑सि ।
वा॒वृ॒धा॒नाव॒मतिं॑क्ष॒त्रिय॒स्यानु॑व्र॒तंरक्ष॑माणावजु॒र्यम् ॥ १ ॥

त्री । रो॒च॒ना । व॒रु॒ण॒ । त्रीन् । उ॒त । द्यून् । त्रीणि॑ । मि॒त्र॒ ।
धा॒र॒य॒थः॒ । रजां॑सि । व॒वृ॒धा॒नौ । अ॒मति॑म् । क्ष॒त्रिय॑स्य ।
अनु॑ । व्र॒तम् । रक्ष॑माणौ । अ॒जु॒र्यम् ॥ १ ॥

हेवरुण हेमित्र युवां त्री त्रीणि रोचना रोचनानि द्युलोकान्धारयथइतिसंबन्धः उत अपिच त्रीन्द्यून् द्योतमानानंतरिक्षलोकान् धारयथः तथात्रीणिरजांसि भूलोकान् कीदृशौ युवां वावृधाना वर्धमानौ क्षत्रियस्य क्षत्रं बलं तद्वतइन्द्रस्य यद्वा क्षत्रियजातीयस्ययजमानस्य अमतिं रूपनामैतत् रूपंव्रतंकर्मच अजुर्यं अजीर्णअविरतंवा रक्षमाणौ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इरा॑वती॒र्वरुण॒धे॒नवो॑वां॒मधु॑मद्वाँ॒सिन्ध॑वोमित्रदुह्रे ।
त्रय॑स्तस्थुर्वृ॒ष॒भास॑स्तिसृ॒णांधि॒षणा॑नां॒रेतो॒धाविद्यु॒मन्तः॑ ॥ २ ॥
इरा॑वतीः । व॒रु॒ण॒ । धे॒नवः॑ । वा॒म् । मधु॑ऽमत् । वा॒म् । सिंध॑वः ।
मि॒त्र॒ । दु॒ह्रे॒ । त्रयः॑ । त॒स्थुः॒ । वृ॒ष॒भासः॑ । ति॒सृ॒णाम् । धि॒षणा॑नाम् ।
रेतः॑ऽधाः । वि । द्यु॒ऽमन्तः॑ ॥ २ ॥

हेवरुण हेमित्र वांयुवयोराज्ञया धेनवोगावः इरावतीः इराक्षीरलवणात-द्वत्योभवन्ति तथासिंधवः स्यंदनशीलामेघानद्योवा मधुमत् मधुरसमुदकं दुह्रे दुहन्ति तथा त्रयः त्रिसंख्याकावृषभासोवर्षितारः रेतोधाः उदकस्यधारकाः द्युमंतोदीप्तिमन्तः अग्निवाय्वा-दित्याः तिसृणां त्रिसंख्याकानां धिषणानां स्थानानां पृथिव्यंतरिक्षद्युलोकानां स्वामिनःस-न्तः वि विविधं प्रत्येकं तस्थुस्तिष्ठन्ति युवयोरनुग्रहात्त्रयोपिदेवास्त्रिषुस्थानेषुवर्ततइत्यर्थः॥२॥

अथतृतीया–

प्रातर्देवीमदितिंजोहवीमिमध्यन्दिनउदितासूर्यस्य ।
रायेमित्रावरुणासर्वतातेळेतोकायतनयायशंयोः ॥ ३ ॥

प्रातः । देवीम् । अदितिम् । जोहवीमि । मध्यन्दिने । उतऽइता ।
सूर्यस्य । राये । मित्रावरुणा । सर्वऽताता । ईळे । तोकाय ।
तनयाय । शम् । योः ॥ ३ ॥

अहमृषिः प्रातः प्रातःकाले अदितिमखंडनीयां देवानांजननीं देवीं द्योतमानां जोहवीमि आह्वयामि तथामध्यन्दिने सूर्यस्य उदिता उदितौ ततसमृद्धिकाले माध्यन्दिनेसवने जोहवीमि हेमित्रावरुणा युवां राये धनप्राप्तये सर्वतातौ यज्ञे ईळे स्तौमि पुनःकिमर्थं तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्रायच शं अरिष्टशमनाय योः सुखस्यमिश्रणायच ईळइति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

याधर्तारारजसोरोचनस्योतादित्यादिव्यापार्थिवस्य ।
नवांदेवाअमृताआमिनन्तिव्रतानिमित्रावरुणाध्रुवाणि ॥४॥७॥

या । धर्तारा । रजसः । रोचनस्य । उत । आदित्या । दिव्या ।
पार्थिवस्य । न । वाम् । देवाः । अमृताः । आ । मिनन्ति । व्रतानि ।
मित्रावरुणा । ध्रुवाणि ॥ ४ ॥ ७ ॥

या यौ रोचनस्य रोचमानस्य रजसोलोकस्य स्वर्गाख्यस्येत्यर्थः उतापिच पार्थि-वस्य रजसोयायौधर्तारौ आदित्या अदितेःपुत्रौ दिव्या दिविभवौ तौ युवांईळइतिपू-

वैत्रसंबन्धः हेमित्रावरुणा वांयुवयोः ध्रुवाणि व्रतानिकर्माणि देवाः अन्येइन्द्रादयः अमृताः अमरणधर्माणोपि नामिनन्ति नहिंसन्ति यतोध्रुवाणि अतइत्यभिप्रायः ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

पुरूरुणेतिचतुर्ऋचंचतुर्दशंसूक्तं उरुचक्रेरार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं पुरूरुणागायत्रंत्वित्यनुक्रमणिका पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रातःसवने आवापार्थत्वेनेदमपिसूक्तंपूर्वसूक्तेनसह प्रवोमित्रायेतिचतुर्णांद्वितीयमुद्धरेदितिसूक्तं चातुर्विंशेहनिप्रातःसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेआद्यस्तृचःषळहस्तोत्रियसंज्ञकः सूत्रितंच—पुरूरुणाचिद्ध्यस्तिप्रतिवांसूरउदितइति ।

तत्रप्रथमा—

पुरूरुणाचिद्ध्यस्त्यवोनूनंवांवरुण । मित्रवंसिवांसुमतिम् ॥१॥

पुरुऽउरुणा । चित् । हि । अस्ति । अवः । नूनम् । वाम् । वरुण । मित्र । वंसि । वाम् । सुऽमतिम् ॥ १ ॥

हेमित्रावरुणौ वांयुवयोः पुरूरुणाचित् अत्र सोः सुपांसुलुगित्याकारः पुरोरपिबहुउरुंबहुतरं अथवा पुरुचतदुरुचपुरूरु अत्यन्तमुरुतरमित्यर्थः तादृगवोरक्षणं नूनं निश्चयेन अस्ति हिप्रसिद्धौ चिदितिपूरणः हेवरुण हेमित्र वांयुवयोः सुमतिं अनुग्रहबुद्धिं वंसि संभजेय यस्मादवोस्तितस्माद्वंसीतिभावः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तावांसम्यगद्रुह्वाणेषमश्यामधायसे । वयंतेरुद्रास्याम ॥ २ ॥

ता । वाम् । सम्यक् । अद्रुह्वाणा । इषम् । अश्याम । धायसे । वयम् । ते । रुद्रा । स्याम ॥ २ ॥

हेअद्रुह्वाणा हेअद्रोग्धारौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां सम्यक्स्तुमइतिशेषः स्तोतारोवयं इषमन्नं धायसे पानाय भोजनाय अश्याम प्राप्नुयाम हेरुद्रा रुतः दुःखात् द्रावयितारौ रुदद्भिर्द्रवणीयौवा तेस्तोतारोवयं स्याम भवेम समृद्धाइतिशेषः युवाभ्यांस्वभूतावास्याम ॥ २ ॥

अथतृतीया—

पातंनोरुद्रापायुभिरुतत्रायेथांसुत्रात्रा ।
तुर्यामदस्यून्तनूभिः ॥ ३ ॥

पातम् । नः । रुद्रा । पायुऽभिः । उत । त्रायेथाम् । सुऽत्रात्रा ।
तुर्याम । दस्यून् । तनूभिः ॥ ३ ॥

हेरुद्रा उक्तरूपौ देवौ युवां नोस्मान् पायुभिः रक्षणैःपातं रक्षतं उतापिच सुत्रात्रा शोभनेनत्राणेन त्रायेथां पालयेथां इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारभेदेनभेदः स्तोत्रादिवैकल्याच्छत्रोर्वा त्रायेथां अभिमतप्रापणेनरक्षतमित्यर्थः वयंच तनूभिः पुत्रादिभिःसहिताः स्वीयैरंगैर्वा दस्यून् शत्रूनतुर्याम हिंस्याम तरेमवा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

माकस्याद्भुतक्रतूयक्षंभुजेमातनूभिः ।
माशेषसामातनसा ॥ ४ ॥ ८ ।

मा । कस्य । अद्भुतक्रतूइत्यद्भुतऽक्रतू । यक्षम् । भुजेम । तनूभिः ।
मा । शेषसा । मा । तनसा ॥ ४ ॥ ८ ॥

हेअद्भुतक्रतू आश्चर्यकर्माणौ वयं कस्य अन्यस्यकस्यच नयक्षं पूजितं धनंमाभुजेम माभुंजीमहि तनूभिरस्मदीयैरवयवैः युवयोरनुग्रहात् समृद्धावयं अन्यथावयंकस्यचिद्धनेन शरीरपोषंनकुर्मइत्यर्थः तथा शेषसा अपत्येनसहितामाभुजेम तनसा पौत्रादिनासहितामाभुजेम अस्मत्कुलेनकेपिभुंजीमहीत्यर्थः ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

आनोगन्तमितितृचात्मकंपंचदशंसूक्तं बाहुवृक्तस्यात्रेयस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं आनस्तृचंबाहुवृक्तंइत्यनुक्रमणिका उक्तःसूक्तविनियोगः अग्निष्टोमेप्रातःसवनेमैत्रावरुणशस्त्रे अयमनुरूपस्तृचः सूत्रितंच—आनोमित्रावरुणाआनोगन्तंरिशादसेति ।

तत्रप्रथमा—

आनोगन्तंरिशादसावरुणमित्रबर्हणा ।
उपेमंचारुमध्वरम् ॥ १ ॥

आ । नः । गन्तम् । रिशादसा । वरुण । मित्र । बर्हणा । उप । इमम् । चारुम् । अध्वरम् ॥ १ ॥

हेवरुण हेमित्र हेरिशादसा शत्रूणांप्रेरकौयुवां नोस्माकमिमं चारुं चरणीयं अध्वरं अहिंसकं यज्ञमुपागन्तं उपागच्छतं कीदृशौ बर्हणा परिवर्हणौ निबर्हणौ हन्तारौशत्रूणाम् ॥१॥

अथद्वितीया—

विश्वस्यहिप्रचेतसावरुणमित्रराजथः ।
ईशानापिप्यतंधियः ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । प्रऽचेतसा । वरुण । मित्र । राजथः । ईशाना । पिप्यतम् । धियः ॥ २ ॥

हेवरुण हेमित्र हेप्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानौयुवां विश्वस्यराजथः सर्वस्यस्वामिनौ भवथः हीति प्रसिद्धौ हेईशाना अस्माकमीश्वरौयुवां धियोस्मदीयानिकर्माणि पिप्यतं प्याययतंफलैः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उपनःसुतमागतंवरुणमित्रदाशुषः ।
अस्यसोमस्यपीतये ॥ ३ ॥ ९ ॥

उप । नः । सुतम् । आ । गतम् । वरुण । मित्र । दाशुषः । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥ ९ ॥

नोस्माकं सुतमभिषुतं सोमंप्रति हेवरुण हेमित्र युवां उपागतं उपागच्छतं दाशुषोहविर्दातुर्ममास्यसोमस्य पीतये पानाय ॥ ३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

आमित्रेवरुणइतितृचात्मकंषोडशंसूक्तं बाहुवृक्तस्यार्षमौष्णिहं मैत्रावरुणं. आमित्रऔ-ष्णिहमित्यनुक्रमणिका दशरात्रेतृतीयेहनिप्रउगशस्त्रेअयंमैत्रावरुणस्यतृचः सूत्रितंच—आमि-त्रेवरुणेवयमश्विनावेहगच्छतमिति ।

तत्रप्रथमा—

आमित्रेवरुणेवयंगीर्भिर्जुहुमोअत्रिवत् ।
निबर्हिषिसदतंसोमपीतये ॥ १ ॥

आ । मित्रे । वरुणे । वयम् । गीःऽभिः । जुहुमः । अत्रिऽवत् ।
नि । बर्हिषि । सदतम् । सोमऽपीतये ॥ १ ॥

वयमात्रेयाः मित्रेवरुणे मित्रावरुणयोरर्थाय गीर्भिर्मन्त्रैराजुहुमः अत्रिवत् अस्मद्गोत्र-प्रवर्तकोत्रिरिव तस्मात् मित्रावरुणौ सोमपीतये बर्हिषिनिषदतं निषीदतम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

व्रतेनस्थोध्रुवक्षेमाधर्मणायातयज्जना ।
निबर्हिषिसदतंसोमपीतये ॥ २ ॥

व्रतेन । स्थः । ध्रुवऽक्षेमा । धर्मणा । यातयत्ऽजना ।
नि । बर्हिषि । सदतम् । सोमऽपीतये ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण व्रतेन कर्मणायोगेन ध्रुवक्षेमा स्थः अवि-चलितस्थानौभवथः यातयज्जना यातयन्तः कर्मसुप्रवर्तयन्तोजनाऋत्विजोययोस्तौयातयज्जनौ अथवा यातयन्तोशत्रून्हिंसन्तोजनाभृत्याययोस्तौ शिष्टंगतम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मित्रश्चनोवरुणश्चजुषेतांयज्ञमिष्टये ॥
निबर्हिषिसदतांसोमपीतये ॥ ३ ॥ १० ॥

मित्रः । च । नः । वरुणः । च । जुषेताम् । यज्ञम् । इष्टये ।
नि । बर्हिषि । सदताम् । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥ १० ॥

मित्रश्चवरुणश्चोभौ नोस्माकं यज्ञमिष्टये अभीष्टाय जुषेतां सेवेतां आगत्यच बर्हिषि निषदतं निषीदतं सोमपानाय ॥ ३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

॥ इतिपंचमेमंडलेपंचमोनुवाकः ॥ ५ ॥

षष्ठेनुवाकेपंचदशसूक्तानि तत्रयदद्यस्थइतिदशर्चंप्रथमंसूक्तं आत्रेयस्यपौरनाम्नआर्षं आनुष्टुभमाश्विनं अनुक्रान्तंच—यदद्यदशपौरआश्विनंतदानुष्टुभंत्विति । तदित्युक्तत्वादिदमादीनिषट्सूक्तान्याश्विनानि आनुष्टुभंत्वितितुशब्दादिदमुत्तरंचद्वेआनुष्टुभे प्रातरनुवाके आश्विने क्रतौ आनुष्टुभेछन्दसि आश्विनशस्त्रेचेदमादिकेद्वेसूक्ते यदद्यस्थइतिसूक्तेइतिसूत्रितम् ।

तत्रप्रथमा—

यदद्यस्थःपरावतियदर्वावत्यश्विना ।
यद्वापुरूपुरुभुजायदन्तरिक्षआगतम् ॥ १ ॥

यत् । अद्य । स्थः । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । अश्विना ।
यत् । वा । पुरु । पुरुऽभुजा । यत् । अन्तरिक्षे । आ । गतम् ॥ १ ॥

हेपुरुभुजा बहुषु यज्ञेषु भोक्तारौ अधिकं रक्षितारौवा हेअश्विना अश्विनौ यद्यदि अद्यास्मिन्काले परावति अत्यंतंदूरेदेशे द्युलोके स्थोभवथः यद्वा अर्वावति अरणवति गन्तुंशक्येप्रदेशे अन्तिकेस्थः यत् यदिवा अथवा पुरु बहु प्रदेशेषुस्थः यद्यदि अन्तरिक्षेस्थः तस्मात्सर्वस्माद्यागतं आगच्छतम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इहत्यापुरुभूतमापुरूदंसांसिबिभ्रता ।
वरस्यायाम्यध्रिगूहुवेतुविष्टमाभुजे ॥ २ ॥

इह । त्या । पुरुऽभूतमा । पुरु । दंसांसि । बिभ्रता । वरस्या ।
यामि । अध्रिगूइत्यध्रिऽगू । हुवे । तुविःऽतमा । भुजे ॥ २ ॥

इहास्मिन्यज्ञे त्या तौ पुरुभूतमा पुरूणां बहूनां यजमानानां भावयितृतमौ पुरु पुरूणि दंसांसि कर्माणि बिभ्रता धारयन्तौ वरस्यावरणीयौ अध्रिगू अन्यैरधृतगमनकर्माणौ यामि उपागच्छामि तुविष्टमा प्रभूततमौ भुजे भोगाय पालनायवा हुवे आह्वयामि ॥ २ ॥

अथतृतीया–

ई॒र्मान्यद्वपु॑षे॒वपु॑श्च॒क्रंरथ॑स्ययेमथुः ।
पर्य॑न्यानाहु॑षायु॒गाम॒ह्नारजां॑सिदीयथः ॥ ३ ॥

ई॒र्मा । अ॒न्यत् । वपु॑षे । वपुः॑ । च॒क्रम् । रथ॑स्य । ये॒म॒थुः॒ । परि॑ ।
अ॒न्या । नाहु॑षा । यु॒गा । म॒ह्ना । रजां॑सि । दी॒य॒थः॒ ॥ ३ ॥

हेअश्विनौ युवां रथस्ययुष्मदीयस्यान्यच्चक्रं ईर्मा अर्तेरीर्मेतिरूपं गंतर्यादित्ये वपुषे तस्यशोभायै वपुर्वपुष्मत् तेजोवत्चक्रंयेमथुः नियमितवन्तौस्थः अन्या अन्येनचक्रेण मह्ना महत्त्वेन स्वसामर्थ्येन नाहुषायुगा नहुषामनुष्याः तेषांयुगा युगोपलक्षितान्कालान् प्रातरादिसवनान् अहोरात्रादिकालान्वा रजांसि लोकांश्च परिगच्छथः परिदीयथः न्यघ्न्यस्यमूर्धनिचक्रंरथस्ययेमथुरित्युक्तम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तदू॒षुवा॑मे॒नाकृ॒तंविश्वा॒यद्वा॒मनु॒ष्टवे॑ ।
नाना॑जा॒तावरे॒पसा॒सम॒स्मेबन्धु॒मेय॑थुः ॥ ४ ॥

तत् । ऊँ इति॑ । सु । वा॒म् । ए॒ना । कृ॒तम् । विश्वा॑ । यत् ।
वा॒म् । अनु॑ । स्तवै॑ । नाना॑ । जा॒तौ । अ॒रे॒पसा॑ । सम् ।
अ॒स्मे इति॑ । बन्धु॑म् । आ । ई॒य॒थुः॒ ॥ ४ ॥

हेविश्वाव्याप्तौ यत् येनस्तोत्रेणवां युवां अनुष्टवे अनुस्तवे तदु उइतिपूरणः एना अनेनपौरेण सु सुष्टुवां युवाभ्यां कृतं संपादितंभवतु नाना पृथगेव जातौ सम्बद्धौ अरेपसा अपापौ अस्मे अस्मभ्यं बन्धुं अन्नंधनंवा समेयथुः सम्यग्गमयथः सम्यक्प्रयच्छतमित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

आयद्वां॑सू॒र्यारथं॒तिष्ठ॑द्रघु॒ष्यदं॒सदा॑ ।
परि॑वामरु॒षावयो॑घृ॒णाव॑रन्तआ॒तपः॑ ॥ ५ ॥ ११ ॥

---

१ ऋ० सं० १. २. ३१.।

आ । यत् । वाम् । सूर्या । रथम् । तिष्ठत् । रघुऽस्यदम् । सदा ।
परि । वाम् । अरुषाः । वयः । घृणा । वरन्ते । आऽतपः ॥५॥११॥

हेअश्विनौ वांयुवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं शीघ्रगंरथं सूर्या युवयोःपत्नी यत् यदा आतिष्ठत् आस्थितवती तदा वांपरिवरन्ते परितोवृण्वन्ति केअरुषा आरोचमानाः घृणादीप्ताः आतपः आतापनाः शत्रूणां वयोश्वाः अथवा आतपइतिविशेष्यं वयोगन्तारउकलक्षणाः आतपःसर्वतस्तापयित्र्योदीप्तयःपरिवरन्ते ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथषष्ठी—

युवोरत्रिश्चिकेततिनरासुम्नेनचेतसा ।
घर्मंयद्वामरेपसंनासत्यास्नाभुरण्यति ॥ ६ ॥

युवोः । अत्रिः । चिकेतति । नरा । सुम्नेन । चेतसा ।
घर्मम् । यत् । वाम् । अरेपसम् । नासत्या । आस्ना । भुरण्यति ॥६॥

हेनरा नेतारावश्विनौ युवोर्युवयोःयुवामित्यर्थः अत्रिरस्मत्पिताऋषिः सुम्नेन सुखेन अग्निदाहोपशमरूपेणहेतुना चेतसा आदरयुक्तेनमनसा चिकेतति जानाति स्तुतवानित्यर्थः सतिदुःखे सुखमुक्ष्यते दुःखस्यकःप्रसंगइत्यतआह यद्यस्मात् हेनासत्यौ वांयुवयोरास्ना आस्येन तन्निष्पन्नेनस्तोत्रेण घर्मं दीप्तं दहन्तमग्निं असुरैः स्वदाहायप्रक्षिप्तं अरेपसं अपापं सुखकरं भुरण्यति प्राप्तवान् भुरण्यतिर्गतिकर्मा अत्रेरग्नेःसकाशात् रक्षणं हिमेनाग्निंघ्रंसं युवमृबीसमुततप्तमत्रयइत्यादिभिःस्पष्टंप्रदर्शितम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उग्रोवांककुहोययिःशृण्वेयामेषुसंतनिः ।
यद्वांदंसोभिरश्विनात्रिर्नरावर्वर्तति ॥ ७ ॥

उग्रः । वाम् । ककुहः । ययिः । शृण्वे । यामेषु । सम्ऽतनिः ।
यत् । वाम् । दंसःऽभिः । अश्विना । अत्रिः । नरा । आऽववर्तति ॥७॥

---

१ ऋ०सं० १, ८, ९. । २ ऋ० सं० ७, ८, १६. ।

उग्रउद्गूर्णबलोवांयुवयोः ककुहः उच्छ्रितोमहान् ययिर्गन्ता सन्तनिः सततंगच्छन् रथः यामेषु गमनेषु यज्ञेषुवा शृण्वे श्रूयते हेअश्विना हेनरा यद्यस्मात् वांयुवां दंसोभिः कर्मभिः अत्रिरस्मत्पिता आववर्तति आवर्तयति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

मध्वऊषुमधूयुवारुद्रासिषक्तिपिप्युषी।
यत्समुद्रातिपर्षथःपक्काःपृक्षोभरन्तवाम् ॥ ८ ॥

मध्वः। ऊँ इति। सु। मधुऽयुवा। रुद्रा। सिसक्ति।
पिप्युषी। यत्। समुद्रा। अति। पर्षथः। पक्काः। पृक्षः।
भरन्त। वाम् ॥ ८ ॥

हेमधूयुवा मधुरस्यसोमादेर्मिश्रयितारौ हेरुद्रा रुव् स्तुतिः तयाद्रवणीयौ रुद्रपुत्रौ वांयुवांमध्वोमधुररसेन सुपिप्युषी सुष्ठुप्याययन्ती स्तुतिरस्मत्कृता सिषक्ति सेवते यद्यदा समुद्रा समुद्रवणसाधनान्यन्तरिक्षाणि अतिपर्षथः अतिपारयथः यज्ञंप्राप्नुथइत्यर्थः तदापक्काः पृक्षोन्नादीनिहविर्लक्षणानि वां भरन्त भ्रियन्तेयजमानैः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

सत्यमिद्वाउअश्विनायुवामाहुर्मयोभुवा।
तायामन्यामहूतमायामन्नामृळयत्तमा ॥ ९ ॥

सत्यम्। इत्। वै। ऊँइति। अश्विना। युवाम्। आहुः।
मयःऽभुवा। ता। यामन्। यामऽहूतमा। यामन्। आ।
मृळयत्ऽतमा ॥ ९ ॥

हेअश्विना युवांसत्यमिव सत्यमेव वाइतिपादपूरणः मयोभुवा सुखस्यभावयितारा-वाहुःपुराविदः ता तौ सुखकरत्वेनप्रसिद्धौ युवां यामन् यज्ञे यामहूतमागमनार्थं भृशमा-ह्वातव्यौभवतमितिशेषः यामन्नस्मद्यज्ञे अस्मदर्थागमनेवा मृळयत्तमाच अतिशयेनसुखयि-तारौभवतम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इमाब्रह्माणिवर्धनाश्विभ्यांसन्तुशन्तमा ।
यातक्षामरथाँइवावोचामबृहन्नमः ॥ १० ॥ १२ ॥

इमा । ब्रह्माणि । वर्धना । अश्विऽभ्याम् । सन्तु । शम्ऽतमा ।
या । तक्षाम । रथान्ऽइव । अवोचाम । बृहत् । नमः ॥१०॥१२॥

अथस्तुतिंनिगमयति इमा इमानीदानींकृतानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि अश्विभ्यां वर्धना वर्धनानि समर्धकानि शंतमा सुखतमानिसन्तु या यानि तक्षाम संपादयाम रथानिवशिल्पी तद्वत्तक्षाम तानिसुखतमानिसन्तु वयं बृहत्प्रभूतं प्रभूतफलप्रदं नमोनमस्कारोक्तिमवोचाम ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

कूष्ठइतिदशर्चंद्वितीयंसूक्तं पौरस्यार्षं कूष्ठइत्यनुक्रमणिका पूर्वत्रतुशब्दादिदमप्यानुष्टुभं आश्विनं तदितिपूर्वोक्तत्वात् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

कूष्ठोदेवावश्विनाद्यादिवोमनावसू ।
तच्छ्रवथोवृषणवसूअत्रिर्वामाविवासति ॥ १ ॥

कूऽस्थः । देवौ । अश्विना । अद्य । दिवः । मनावसू इति ।
तत् । श्रवथः । वृषण्वसूइतिवृषण्ऽवसू । अत्रिः । वाम् । आ ।
विवासति ॥ १ ॥

हेदेवौ हेमनावसू स्तुतिधनौ शृणुथःअश्विनाद्यास्मिन्यागदिनेदिवोद्युलोकादागत्य कूष्ठः व्यत्ययेनैकवचनं कौ भूमौ तिष्ठन्तौ सन्तौ तत्स्तोत्रं श्रवथः हेवृषणवसू वर्षकधनौवां अत्रिरत्रेःपुत्रः आविवासति सर्वतःपरिचरति अथवा कुइत्यस्यनिपातस्यस्थइत्याख्यातेन सहेतियोगविभागात्समासः ऐकस्वर्यंचाप्येतत्समयप्राप्तं अराइवेत्यत्र यथाइवशब्दःकूचिज्जायते कूचित्सन्तमित्यादिवदत्रापिद्रष्टव्यं क्वस्थितौभवथः अत्रिर्युवांस्तौति तंशृणुथेत्यर्थः ॥१॥

अथद्वितीया—

कुहत्याकुहनुश्रुतादिविदेवानासत्या।
कस्मिन्नायतथोजनेकोवांनदीनांसचा ॥ २ ॥

कुहं। त्या। कुहं। नु। श्रुता। दिवि। देवा। नासत्या। कस्मिन्।
आ। यतथः। जने। कः। वाम्। नदीनाम्। सचा ॥ २ ॥

त्या तौ देवा देवौ नासत्या अश्विनौ कुह कुत्रतिष्ठथः नु अद्य कुहश्रुता कुत्रश्रुतौ दिवि द्युलोकेनिवसतइतिशेषः अथप्रत्यक्षकृतः हेदेवौ युवां कस्मिन् जने यजमाने आयतथः आगच्छथः कःस्तोता वांयुवयोर्नदीनांस्तुतीनां सचा सहायः स्यात् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कंयाथःकंहगच्छथःकमच्छायुञ्जाथेरथम्।
कस्यब्रह्माणिरण्यथोवयंवामुश्मसीष्टये ॥ ३ ॥

कम्। याथः। कम्। ह। जग्मथः। कम्। अच्छं। युञ्जाथे इति।
रथम्। कस्य। ब्रह्माणि। रण्यथः। वयम्। वाम्। उश्मसि। इष्टये॥३॥

हेअश्विनौ युवां कं यजमानं यज्ञंवा प्रतियाथः अध्वानमुल्लंघ्ययाथः कंहकंच प्रतिगच्छथः गत्वाच केनसह संगतौभवथः कंचाच्छाभिप्राप्तुंयुंजाथे योजयथोरथमश्वैः कस्यब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि रण्यथः रमेथे वयंच वांयुवां इष्टये गमनायएषणायवा उश्मसि कामयामहे तस्मात्कस्यचयागंप्रतिनगन्तव्यमित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

पौरंचिद्ध्युदप्रुतंपौरपौरायजिन्वथः।
यदींगृभीततातयेसिंहमिवद्रुहस्पदे ॥ ४ ॥

पौरम्। चित्। हि। उदऽप्रुतम्। पौरं। पौराय। जिन्वथः।
यत्। ईम्। गृभीतऽतातये। सिंहम्ऽइव। द्रुहः। पदे ॥ ४ ॥

हेपौर इदमश्विनोःसंबोधनं पौरेणस्तुत्यत्वेनसंबन्धादश्विनावपिपौरौ उभयोश्छान्दसमेकवचनं हेपौरसंबन्धिनावश्विनौ युवांपौरं चिदितिपूरणः पौरेणवृष्ट्यर्थंप्रार्थ्यमानत्वेनसंबन्धान्मेघोपिपौरः तं उदप्रुतं उदकप्लावकंमेघं पौरायऋषयेमह्यं जिन्वथः प्रेरयथः यद्यौयुवां ईमितिपूरणः गृभीततातये गृहीतयज्ञसन्तानाय पौराय ईमेनंमेघं प्रतिगच्छथः द्रुहः द्रोहस्य पदे स्थाने अरण्यदेशे सिंहमिवगर्जन्तं प्रबलंसिंहंयथाबलाद्व्यावयन्तिशूराःतद्वज्जिन्वथइति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

प्रच्यवानाज्जुजुरुषोवव्रिमत्कंनमुञ्चथः ।
युवायदींकृथःपुनराकाममृण्वेवध्वः ॥ ५ ॥ १३ ॥

प्र । च्यवानात् । जुजुरुषः । वव्रिम् । अत्कम् । न । मुञ्चथः । युवा । यदि । कृथः । पुनः । आ । कामम् । ऋण्वे । वध्वः ॥ ५ ॥ १३ ॥

च्यवानादृषेः जुजुरुषोजरसाजीर्णात्सकाशाद्वव्रिं हेयं पुराणं रूपं अत्कंन कवचमिव प्रमुंचथः प्रमुंचतं प्रामुंचतं द्रापिमिवच्यवानादित्यादिमंत्रोन्तरं[1] । यदि यदा पुनःयुवाकृथः युवानं कुरुथइत्यर्थः तदावध्वः सुरूपायाःस्त्रियः कामं कमनीयंरूपमाऋण्वे प्राप्तवान् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथषष्ठी–

अस्तिहिवामिहस्तोतास्मसिवांसंदृशिश्रिये ।
नूश्रुतंमआगतमवोभिर्वाजिनीवसू ॥ ६ ॥

अस्ति । हि । वाम् । इह । स्तोता । स्मसि । वाम् । सम्ऽदृशि । श्रिये । नु । श्रुतम् । मे । आ । गतम् । अवःऽभिः । वाजिनीवसूइतिवाजिनीऽवसू ॥ ६ ॥

हेअश्विनौ वांस्तोता पौरोस्तिहि वर्ततेखलु हेदेवौ वांसंदृशि संदर्शने संनिधाने स्मसि स्मः भवेम किमर्थं श्रिये नु अद्य मदीयमाह्वानं श्रुतं शृणुतं श्रुत्वा आगतं आगच्छतं किंतूष्णीं नेत्याह अवोभीरक्षणैःसह वाजिनीवसू अन्नवसू ॥ ६ ॥

---

1 ऋ० सं० १. ८. ९.।

अथसप्तमी—

कोवामद्यपुरूणामावव्नेमर्त्यानाम् ।
कोविप्रोविप्रवाहसाकोयज्ञैर्वाजिनीवसू ॥ ७॥

कः । वाम् । अद्य । पुरूणाम् । आ । वव्ने । मर्त्यानाम् । कः । विप्रः ।
विप्रऽवाहसा । कः । यज्ञैः । वाजिनीवसूइतिवाजिनीऽवसू ॥ ७ ॥

हेवाजिनीवसू अन्नवसू वांयुवां अद्यास्मिन्दिने पुरूणां मर्त्यानांमध्ये कआवव्ने सर्वतो-भजति हेविप्रवाहसा विप्रैर्मेधाविभिर्वहनीयौ कोविप्रोमेधावीवव्ने कोयजमानोयज्ञैर्वव्ने अत्यन्त-विलंबमसहमानःसन् पुनःपुनर्ब्रूते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आवांरथोरथानांयेष्ठोयात्वश्विना ।
पुरूचिदस्मयुस्तिरआङ्गूषोमर्त्येष्वा ॥ ८ ॥

आ । वाम् । रथः । रथानाम् । येष्ठः । यातु । अश्विना ।
पुरु । चित् । अस्मऽयुः । तिरः । आङ्गूषः । मर्त्येषु । आ ॥ ८ ॥

हेअश्विना अश्विनौ वांयुवयोरथःएकोरथः रथानांयेष्ठः इतरदेवरथानांमध्येतिश-येनगन्तासन् आयातु कीदृशःसन् पुरूचिद्बहून्यपि अस्मद्विरोधिनस्तिरोहिंसकस्तिरस्क-र्तावा अस्मयुः अस्मान्कामयमानः मर्त्येषु सर्वेषुयजमानेषु मध्येआंगूषः स्तुत्यः आका-रःपूरणः अथवा आंगूषःस्तोमःस्तवः अस्मयुः अस्मान् वलैर्योक्तुंकामयमानः मर्त्येषुम-र्त्यैरस्मदीयैर्ऋत्विग्भिःप्रेरितःसन् उक्तलक्षणाश्विनोरथस्यवास्तुतिरासर्वतः पुरूचित् पुरू-ण्यपिशत्रुबलानितिरस्तिरस्करोति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

शमूषुवांमधूयुवास्माकमस्तुचर्कृतिः ।
अर्वाचीनाविचेतसाविभिःश्येनेवदीयतम् ॥ ९ ॥

शम् । ऊँ इति । सु । वाम् । मधुऽयुवा । अस्माकम् । अस्तु । चर्कृतिः ।
अर्वाचीना । विऽचेतसा । विऽभिः । श्येनाऽइव । दीयतम् ॥ ९ ॥

हेमधूयुवा मधुमन्तौ वांयुवाभ्यां चर्कृतिः पुनःपुनःकरणं युवाभ्यां अर्थाय पुनः पुनः क्रियमाणंस्तोत्रं युवयोरागमनस्याभ्यासोवा अस्माकं सु सुष्ठु शमु सुखकरमेव अस्तु भवतु हेअर्वाचीना अर्वागस्मदभिमुखांचनौ हेविचेतसा विशिष्टप्रज्ञौ श्येनेव श्येनाविव विभिर्गन्तृभिरभीशुभिर्दीयतं गच्छतं ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अश्विनायद्धकर्हिंचिच्छुश्रूयातमिमंहवम् ।
वस्वीरूषुवांभुजःपृञ्चन्तिसुवांपृचः ॥ १० ॥ १४ ॥

अश्विना । यत् । ह । कर्हि । चित् । शुश्रुयातम् । इमम् । हवम् । वस्वीः । ऊँ इति । सु । वाम् । भुजः । पृञ्चन्ति । सु । वाम् । पृचः ॥१०॥ १४॥

हेअश्विना युवां यद्ध यत्र कर्हिंचिदवस्थितवन्तौभवथः तत्र मे हवं आह्वानं शुश्रुयातं शृणुतं श्रुत्वागच्छतमित्यर्थः किमर्थमिति उच्यते वस्वीः प्रशस्याः भुजोधनानि हविर्लक्षणानि सु सुष्ठु वांयुवांपृंचन्ति मिश्रयन्तिप्राप्नुवन्ति उइतिपूरणः कीदृश्योभुजः वां युवां सु सुष्ठु पृचः संपर्चनाः युवांप्राप्तुं कामयमानाइत्यर्थः अथवा सुपृचः सुसंपर्चनाः स्तोतारोवस्वीर्भुजोवां सुष्ठुपृंचन्ति संपर्चयन्ति ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

प्रतिप्रियतममितिनवर्चंतृतीयंसूक्तं अवस्युर्नामात्रेयऋषिः पंक्तिश्छन्दः अश्विनौदेवता अनुक्रान्तंच—प्रतिनवावस्युःपांक्तमिति । प्रातरनुवाकेआश्विनेक्रतौपांक्तिच्छन्दसि आश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं प्रतिप्रियतममितिपांक्तमितिहिसूत्रितम् ।

तत्रप्रथमा—

प्रतिप्रियतमंरथंवृषणंवसुवाहनम् ।
स्तोतावामश्विनावृषिःस्तोमेनप्रतिभूषतिमाध्वीममश्रुतंहवम् ॥ १ ॥

प्रति । प्रियऽतमम् । रथम् । वृषणम् । वसुऽवाहनम् । स्तोता । वाम् । अश्विनौ । ऋषिः । स्तोमेन । प्रति । भूषति । माध्वी इति । मम । श्रुतम् । हवम् ॥ १ ॥

हेअश्विनौ एकःप्रतिशब्दोनुवादः वां युवयोः प्रियतमंरथं स्तोताक्रषिरवस्युः स्तोमेनप्रतिभूषति अलंकरोति कीदृशंरथं वृषणं वर्षितारंफलानां वसुवाहनं धनानांवाहकं ईदृशंरथं आगमनायस्तौतीत्यर्थः तस्मात् हेमाध्वी मधुविद्यावेदितारौ मम हवमाह्वानं श्रुतं शृणुतं ॥ १॥

अथद्वितीया—

अत्यायातमश्विनातिरोविश्वाअहंसना ।
दस्राहिरण्यवर्तनीसुषुम्नासिन्धुवाहसामाध्वीममश्रुतंहवम् ॥२॥

अतिऽआयातम् । अश्विना । तिरः । विश्वाः । अहम् । सना ।
दस्रा । हिरण्यवर्तनीइति हिरण्यऽवर्तनी । सुऽसुम्ना । सिन्धुऽवाहसा ।
माध्वीइति । मम । श्रुतम् । हवम् ॥ २ ॥

हेअश्विना अत्यायातं सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छतं यथाअहमृषिर्विश्वाः सर्वाः अस्मद्विरोधिप्रजाः सना सदातिरस्करोमि अथवा अहं तिरः तिरःसतइतिप्राप्तस्येतिनिरुक्तं । प्राप्ताःसर्वाःविश्वाःक्रियाःयुष्मदीयाअनुतिष्ठेयमित्यर्थः सना सनातनौ दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारौ हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ सुषुम्ना सुधनौ सिन्धुवाहसा नदीनांप्रवाहयितारौ वृष्टिप्रेरणेन तादृशौयुवां अत्यायातं ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आनोरत्नानिबिभ्रंतावश्विनागच्छंतंयुवम् ।
रुद्राहिरण्यवर्तनीजुषाणावाजिनीवसूमाध्वीममश्रुतंहवम् ॥३॥

आ । नः । रत्नानि । बिभ्रतौ । अश्विना । गच्छंतम् । युवम् ।
रुद्रा । हिरण्यवर्तनीइतिहिरण्यऽवर्तनी । जुषाणा । वाजिनीवसूइति-
वाजिनीऽवसू । माध्वी इति । मम । श्रुतम् । हवम् ॥ ३ ॥

हेअश्विना नोस्मभ्यं रत्नानि रमणीयानिधनानि बिभ्रतौ धारयन्तौ युवं युवां नोस्मान् वा आगच्छतं हेरुद्रा रुद्रपुत्रौ स्तुत्यौवा हेवाजिनीवसू वाजिनधनौ युवां हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ जुषाणा यज्ञंसेवमानौसन्तावागच्छतमिति माध्वीत्यादिगतं ॥ ३ ॥

---

१ नि० ३. २०. ।

अथचतुर्थी–

सुष्टुभोंवांवृषण्वसूरथेवाणीच्याहिता ।
उतवांककुहोमृगःपृक्षःकृणोतिवापुषोमाध्वीममश्रुतंहवम् ॥ ४ ॥

सुऽस्तुभः । वाम् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । रथे । वाणीची ।
आऽहिता । उत । वाम् । ककुहः । मृगः । पृक्षः । कृणोति ।
वापुषः । माध्वी इति । मम । श्रुतम् । हवम् ॥ ४ ॥

हेवृषण्वसू वर्षधनौ वर्षितारौवा वसूनां हेअश्विनौ सुष्टुभः सुस्तोतुर्मम वाणीची वाग्रूपास्तुतिः वांयुवयोः रथेआहिता स्थापिता अस्माभिःकृतेत्यर्थः उतापिच वांयुवाभ्यां ककुहो- महान् मृगः मृगयितः वापुषोवपुष्मान् यजमानः पृक्षोन्नंहविः कृणोति करोति तस्मान्ममहवं श्रुतमिति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

बोधिन्मनसारथ्येषिराहवनश्रुता ।
विभिश्च्यवानमश्विनानियाथोअद्वयाविनंमाध्वीममश्रुतंहवम् ॥५॥१५॥

बोधित्ऽमनसा । रथ्या । इषिरा । हवनऽश्रुता । विऽभिः । च्यवानम् ।
अश्विना । नि । याथः । अद्वयाविनम् । माध्वी इति । मम ।
श्रुतम् । हवम् ॥ ५ ॥१५॥

हेअश्विना बोधिन्मनसा बुध्यमानमनस्कौ रथ्या रथस्वामिनौ इषिरा शीघ्रगन्तारौ सर्वैर्गन्तव्यौवा हवनश्रुता हवनस्यस्तुतेः श्रोतारौयुवां विभिरश्वैः च्यवानमृषिं अद्वयाविनं मायारहितं नियाथः यथातमृषिंप्राप्तवन्तौ तद्वन्मांप्रति पथिनियाथः नितरामागच्छतं मच्च्यवानाज्जुजुरुषोवव्रिमितिर्ह्युक्तम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

---

१ ऋ० सं० ४. ४. १३. ।

अथषष्ठी—

आवांनरामनोयुजोश्वासःप्रुषितप्सवः ।
वयोवहन्तुपीतयेसहसुम्नेभिरश्विनामाध्वीममश्रुतंहवम् ॥ ६ ॥

आ । वाम् । नरा । मनःऽयुजः । अश्वासः । प्रुषितऽप्सवः । वयः । वहन्तु । पीतये । सह । सुम्नेभिः । अश्विना । माध्वी इति । मम । श्रुतम् । हवम् ॥ ६ ॥

हेनरा कर्मणांनेतारौ हेअश्विना अश्विनौ वां युवां मनोयुजोमनोमात्रेणयुज्यमानाः सुशिक्षिताइत्यर्थः प्रुषितप्सवः विचित्ररूपाः वयः शीघ्रगन्तारः अश्वासोश्वाः आवहन्तु पीतये सोमपानाय सुम्नेभिःसह अस्मभ्यंदेयैः सुखैस्तत्साधनैर्धनादिभिर्वासह वहन्तु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अश्विनावेहगच्छतंनासत्यामाविवेनतम् ।
तिरश्चिदर्ययापरिवर्तिर्यातमदाभ्यामाध्वीममश्रुतंहवम् ॥ ७ ॥

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतम् । नासत्या । मा । वि । वेनतम् ।
तिरः । चित् । अर्यऽया । परि । वर्तिः । यातम् । अदाभ्या ।
माध्वीइति । मम । श्रुतम् । हवम् ॥ ७ ॥

हेअश्विना अश्विनौ इहास्मिन्यज्ञे आगच्छतं हेनासत्या माविवेनतं विगतकामौमाभवतं वेनतिःकान्तिकर्मा हेअदाभ्या अहिंस्यौपूज्यौ अर्यया अर्यौस्वामिनौयुवां सुपांसुलुगित्यादिना सुपोयाजादेशः तिरश्चित् अन्तर्हितादूरदेशादपि युवांवर्तिरस्मद्यज्ञगृहं परियातं आगच्छतं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अस्मिन्यज्ञेअदाभ्याजरितारंशुभस्पती ।
अवस्युमश्विनायुवंगृणन्तमुपभूषथोमाध्वीममश्रुतंहवम् ॥८॥

अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारम् । शुभः । पती इति ।
अवस्युम् । अश्विना । युवम् । गृणन्तम् । उप । भूषथः ।
माध्वी इति । मम । श्रुतम् । हवम् ॥ ८ ॥

हेअदाभ्या अहिंस्यौ हेशुभस्पती उदकस्यस्वामिनौ अश्विना युवं युवां अस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारं अवस्युं गृणन्तंस्तुवन्तंमां उपभूषथः उपप्राप्नुतम् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

अभूंदुषारुशंत्पशुराग्निरंधाय्यृत्वियः ।
अयोजिवांवृषण्वसूरथोदस्रावमंर्त्योमाध्वीममंश्रुतंहवंम् ॥ ९॥१६॥

अभूत् । उषाः । रुशंत्ऽपशुः । आ । अग्निः । अधायि ।
ऋत्वियः । अयोजि । वाम् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । रथः ।
दस्रौ । अमर्त्यः । माध्वी इति । ममं । श्रुतम् । हवंम् ॥ ९ ॥ १६ ॥

उषाः व्युष्टिरभूत् अग्निश्च रुशत्पशुः दीप्तपशुमान् प्रकाशितहविरित्यर्थः अथवा पशवः किरणाः रुशद्रश्मिःसन् अधायि वेद्यामधीयत हेवृषण्वसू प्रदत्तधनौ हेदस्रौ वांयुवयोः अमर्त्यःअमरणधर्मा ध्रुवोरथोयोजि अश्वैर्युक्तोभवत्वित्यर्थः छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिअनेकेष्वर्थेषुलुङ्भवति इहप्रार्थनायां माध्वीत्यादिगतं ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेषोडशोवर्गः॥ १६॥

आभात्यग्निरितिपंचर्चंचतुर्थंसूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं अत्रानुक्रमणिका—आभातिपंचात्रिरिति ।प्रवर्ग्येअभिष्टवार्थमिदंसूक्तं सूत्रितंच—आभात्यग्निर्ग्रावाणेवेति ।गातरनुवाके आश्विनेक्रतौ त्रैष्टुभेछन्दसि आश्विनशस्त्रेच इदमादिकेद्वेसूक्ते सूत्र्यतेहि—आभात्यग्निरितिसूक्तेइति । अप्तोर्यामेहोतुरतिरिक्तोक्थ्येइदंसूक्तं सूत्रितंच—आभात्यग्निःक्षेत्रस्यपतिनावयमितिपरिधानीयेति ।

तत्रप्रथमा—

आभात्यग्निरुषसामनीकमुद्विप्राणांदेवयावाचोअस्थुः ।
अर्वाञ्चानूनंरथ्येहयातंपीपिवांसमश्विनाघर्ममच्छ ॥ १ ॥

आ । भाति । अग्निः । उषसाम् । अनीकम् । उत् । विप्राणाम् ।
देवऽयाः । वाचः । अस्थुः । अर्वाञ्चा । नूनम् । रथ्या । इह ।
यातम् । पीपिऽवांसम् । अश्विना । घर्मम् । अच्छ ॥ १ ॥

उषसामनीकं अनीकभूतः अनीकं मुखं उषसिप्रबुध्यमानइत्यर्थः तादृशोग्निराभातिदीप्यते यद्वा उषसांमुखमाभातिदीपयति उषःकालेह्यग्नयःप्रतिबोध्यन्ते किंच विप्राणां मेधाविनां स्तोतॄणां देवयाः देवकामाः वाचः स्तोत्राणि उदस्थुः उत्तिष्ठन्ति यस्मादेवंतस्मात् हेरथ्या रथस्वामिनौ अश्विना अश्विनौ अर्वांचा अस्मदभिमुखांचनौ नूनं अद्यास्मिन्यागदिने इहायातं कंप्रति पीपिवांसं स्वांगैःपरिवृढं घर्मं प्रदीप्तंयज्ञं यद्वा पीपिवांसं आप्यायितं वसतीवरीभिः क्षरद्रूपंसोमरसं अथवा घृतादिनापीपिवांसंघर्मंप्रवर्ग्यं अच्छ अभिलक्ष्य इहयागे आयातं प्रवर्ग्येऽस्यसूक्तस्यविनियोगः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नसंस्कृतंप्रमिमीतोगमिष्ठान्तिनूनमश्विनोपस्तुतेह ।
दिवाभिपित्वेवसागमिष्ठाप्रत्यवर्तिंदाशुषेशंभविष्ठा ॥ २ ॥

न । संस्कृतम् । प्र । मिमीतः । गमिष्ठा । अन्ति । नूनम् ।
अश्विना । उपऽस्तुता । इह । दिवा । अभिऽपित्वे । अवसा ।
आऽगमिष्ठा । प्रति । अवर्तिम् । दाशुषे । शम्ऽभविष्ठा ॥ २ ॥

हेअश्विनौ संस्कृतंघर्मं नप्रमिमीतः नहिंस्तः किंतु अन्ति अन्तिके घर्मसमीपे नूनमिदानीं इहयज्ञे गमिष्ठा गन्तृतमौअश्विना अश्विनौ उपस्तुता उपस्तुतौभवतः दिवाभिपित्वे दिवसस्याभिपतनेप्रातःकाले अवसा रक्षणेनसहागमिष्ठा आगन्तृतमौ अवर्तिंप्रतिद्वंद्वभूतौ वर्तिर्जीवनं तदभावोवार्तिः तद्रहितमन्नंयथाभवति तथा आगन्तृतमौ आगत्यच दाशुषे हविर्दत्तवतेयजमानाय शंभविष्ठा सुखस्यभावयितारौभवतं ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उतायातंसङ्गवेप्रातरह्नोमध्यन्दिनउदितासूर्यस्य ।
दिवानक्तमवसाशंतमेननेदानींपीतिरश्विनाततान ॥ ३ ॥

उत । आ । यातम् । सम्ऽगवे । प्रातः । अह्नः । मध्यन्दिने ।
उत्ऽइता । सूर्यस्य । दिवा । नक्तम् । अवसा । शम्ऽतमेन ।
न । इदानीम् । पीतिः । अश्विना । आ । ततान ॥ ३ ॥

अह्नोद्वेधा त्रेधा पंचदशधेतिसमानाविभागाःसन्ति इहपंचधाविभागआत्तः उतापिचायात-मागच्छतं कदा संगवे संगवकाले संगच्छते गावोदोहनभूमिंयस्मिन्कालेससंगवःरात्र्यपरकाले-हिगावोवनेहिमतृणानिभक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तन्ते तथा प्रातः प्रातःकालेपि तथामध्यंदिने अह्नोमध्यकाले सूर्यस्यउदिताउदितौ अभ्युदये अत्यन्तप्रवृद्धसमये अपराह्न-इत्यर्थः एतत्सायाह्नस्यापिउपलक्षणं नकेवलमुक्तेष्वेवकालेषु किंतर्हि दिवा नक्तं सर्वदा शंतमेनसुखतमेनअवसारक्षणेन हविषावानिमित्तेनायातं किमर्थं आगम्यते पूर्वमेवान्यैर्देवैः स्वीकृतत्वात् नेत्याह इदानीमपि पीतिरितरदेवानांपानं नाततान नतनोति अश्विना अश्विनौ विहायेतिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

इदंहिवांप्रदिविस्थानमोकइमेगृहाअश्विनेदंदुरोणम् ।
आनोदिवोबृहतःपर्वतादाद्भ्योयातमिषमूर्जंवहन्ता ॥ ४ ॥

इदम् । हि । वाम् । प्रऽदिवि । स्थानम् । ओकः । इमे । गृहाः ।
अश्विना । इदम् । दुरोणम् । आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् ।
आ । अत्ऽभ्यः । यातम् । इषम् । ऊर्जम् । वहन्ता ॥ ४ ॥

हेअश्विना वांयुवयोः प्रदिविपुराणमिदंह्योकोनिवासयोग्यंस्थानं उत्तरवेद्याख्यं अथ सौमिकवेद्यभिप्रायेणाह इमेगृहाः प्राचीनवंशादयः इदंदुरोणं देवयजनगृहं नोस्मदर्थं दिवोद्युलोकात् बृहतः पर्वतात् पर्ववतोमेघादद्भ्योपांकारणात् अन्तरिक्षादायातं आगच्छतं किंतूष्णीं न इषमूर्जंच अन्नं बलंच बलसाधनमन्नंसारभूतमित्यर्थः तादृशंवहन्ता वहन्तौ ॥४॥

अथपंचमी–

समश्विनोरवसानूतनेनमयोभुवासुप्रणीतीगमेम ।
आनोरयिंवहतमोतवीरानाविश्वान्यमृतासौभगानि ॥५॥१७॥

सम् । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रनीती ।
गमेम । आ । नः । रयिम् । वहतम् । आ । उत । वीरान् । आ ।
विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥ १७ ॥

वयं संगमेम संगच्छेम अश्विनोर्नूतनेनावसा अनन्यकृतेनरक्षणेन मयोभुवा सुखस्यभावयित्र्या सुप्रणीती सुप्रणीत्या सुष्ठु आगमनेनच अपिवा एते उभेअवसोर्विशेषणे उक्तलक्षणेन संगमेम नोस्मभ्यं रयिंआवहतं उत वीरान् पुत्रादीनावहतं हेअमृता अमरणधर्माणौ विश्वा विश्वानिसौभगानिसुभगत्वानि आवहतं ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

प्रातर्यावाणेतिपंचर्चंपंचमंसूक्तं आत्रेयं त्रैष्टुभमाश्विनं प्रातर्यावाणेतिह्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः अप्तोर्यामेमैत्रावरुणातिरिक्तोक्थ्येइदमेवशस्यं तथाचसूत्रितं—प्रातर्यावाणाक्षेत्रस्यपतेमधुमन्तमूर्मिमिति ।

तत्रप्रथमा—

प्रातर्यावाणाप्रथमायजध्वंपुरागृध्रादररुषःपिबातः ।
प्रातर्हियज्ञमश्विनादधातेप्रशंसन्तिकवयःपूर्वभाजः ॥ १ ॥

प्रातःऽयावाना । प्रथमा । यजध्वम् । पुरा । गृध्रात् । अररुषः ।
पिबातः । प्रातः । हि । यज्ञम् । अश्विना । दधातेइति । प्र ।
शंसन्ति । कवयः । पूर्वऽभाजः ॥ १ ॥

हेमदीयाऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरेवयज्ञगन्तारौ प्रथमा अतएवेतरेभ्योदेवेभ्यःपूर्वभाविनौ प्रकृष्टतमौवा अश्विनौ यजध्वं किमर्थंप्रथमयागनियोगउच्यते गृध्रात् अभिकांक्षतःअररुषःअदातुः रक्षःप्रभृतेः पुरा पूर्वं पिबतः पिबतां अनागतौ कथंयष्टुंशक्यावित्यतआह अश्विना अश्विनौ प्रातर्हि यज्ञं दधाते धारयतः संभजतः पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयः अनूचानाऋषयः प्रातरेवैतौ प्रशंसन्ति येवाअनूचानास्तेकवयइतिहिनिगमः ॥१ ॥

अथद्वितीया—

प्रातर्यजध्वमश्विनाहिनोतनसायमस्तिदेवयाअजुष्टम् ।
उतान्योअस्मद्यजतेविचावःपूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयान् ॥ २ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० २. २. ।

प्रातः । यजध्वम् । अश्विना । हिनोत । न । सायम् । अस्ति ।
देवऽया । अजुष्टम् । उत । अन्यः । अस्मत् । यजते । वि ।
च । आवः । पूर्वःऽपूर्वः । यजमानः । वनीयान् ॥ २ ॥

हेमदीयाःपुरुषाः अश्विना अश्विनौ प्रातः प्रातरेव यजध्वं पूजयध्वं स्तुध्वं हिनोत प्रहिणुत हवींषि सायं सायंकाले हविर्देवया:देवगामि नास्ति नविद्यते देवानस्वीकुर्वन्तीत्यर्थः अजुष्टं असेव्यं तद्भवति पूर्वाह्णोवैदेवानामितिहिश्रुतिः। उत अस्मदस्मत्तोन्यःकोपियजते यजेत सोमेन विचावः वितर्पयेच्चहविषा अतोस्मास्वन्येषुचमध्ये पूर्वः पूर्वोयजमानः यःपूर्वःपूर्वोयष्टा भवति सवनीयान् देवानांसंभजनीयः संभाव्योभवति ॥ २ ॥

हिरण्यत्वगित्येषाआश्विनेपशौहविषोयाज्या हिरण्यत्वङ्मधुवर्णोघृतस्नुरभिक्रत्वेन्द्रभूरधज्मन्निितिहिसूत्रितं ।

सैषातृतीया—

हिरण्यत्वङ्मधुवर्णोघृतस्नुःपृक्षोवहन्नारथोवर्ततेवाम् ।
मनोजवाअश्विनावातरंहायेनातियाथोदुरितानिविश्वा ॥ ३ ॥

हिरण्यऽत्वक् । मधुऽवर्णः । घृतऽस्नुः । पृक्षः । वहन् । आ ।
रथः । वर्तते । वाम् । मनःऽजवाः । अश्विना । वातऽरंहाः ।
येन । अतिऽयाथः । दुःऽइतानि । विश्वा ॥ ३ ॥

वांयुवयोरथः पृक्षोन्नमपृतं वहन्नावर्ततेस्मदभिमुखंआगच्छति कीदृशोरथः हिरण्यत्वक् हिरण्याच्छादितरूपःहिरण्यावृतः मधुवर्णः मनोहरवर्णः घृतस्नुः उदकस्य प्रस्रवनः मनोजवाः मनोवेगः वातरंहाः वातसदृशवेगः हेअश्विना येनरथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि पापानि दुर्गमनान्मार्गान्वा अतियाथः अतिक्रम्यगच्छथः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

योभूयिष्ठंनासत्याभ्यांविवेषचनिष्ठंपित्वोररतेविभागे।
सतोकमस्यपीपरच्छमीभिरनूर्ध्वभासःसदमित्तुतुर्यात् ॥ ४ ॥

यः । भूयिष्ठम् । नासत्याभ्याम् । विवेष । चनिष्ठम् । पित्वः ।
ररते । विऽभागे । सः । तोकम् । अस्य । पीपरत् । शमीभिः ।
अनूर्ध्वऽभासः । सदम् । इत् । तुतुर्यात् ॥ ४ ॥

योयजमानोविभागेहविर्विभागवतियागे नासत्याभ्यामश्विभ्यां भूयिष्ठं चनिष्ठं चनइत्यन्ननाम बह्वन्नकर्म विवेष करोति पित्वः कर्मणिषष्ठी अन्नंच ररते ददाति सयजमानोस्यात्मनएवतोकंपुत्रं पीपरत् पालयेत् शमीभिः कर्मभिः अनूर्ध्वभासः अनुन्नतेजस्कान् यद्वोर्ध्वभासःअग्नयः अग्निरहितानयष्टॄन् सदमित् सदैव तुतुर्यात् हिंस्यात् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

समश्विनोरवसानूतनेनमयोभुवासुप्रणीतीगमेम ।
आनोरयिंवहतमोतवीरानाविश्वान्यमृतासौभगानि ॥ ५ ॥ १८॥

सम् । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रनीती । गमेम ।
आ । नः । रयिम् । वहतम् । आ । उत । वीरान् । आ । विश्वानि ।
अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥ १८ ॥

व्याख्यातेयम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अश्विनावेहेतिनवर्चंषष्ठंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—अश्विनौनवसप्तवध्रिस्त्र्युष्णिगादिचतुर्थीत्रिष्टुप्पंचानुष्टुभइति । सप्तवध्रिर्नामात्रेयऋषिः आदितस्तिस्रउष्णिहः चतुर्थीत्रिष्टुप् शिष्टाः पंचानुष्टुभः प्रातरनुवाकेआश्विनेक्रतावौष्णिहेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचाद्यस्तृचोविनियुक्तः सूत्रितंच—अश्विनावर्तिरस्मदाश्विनावेहगच्छतमितितृचाविति । दशरात्रेतृतीयेहनिप्रउगशस्त्रेयमाश्विनस्तृचः सूत्रितंच—अश्विनावेहगच्छतमायाह्यद्रिभिःसुतमिति ।

॥ तत्रप्रथमा—

अश्विनावेहगच्छतंनासत्यामाविवेनतम् । हंसाविवपततमासुताँउप ॥ १ ॥

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतम् । नासत्या । मा । वि । वेनतम् ।
हंसौऽइव । पततम् । आ । सुतान् । उप ॥ १ ॥

हेअश्विनौ इहास्मिन्यागे आगच्छतं हेनासत्या माविवेनतं वेनतिःकान्तिकर्मा मावि-कामौभवतं निस्पृहावकामौ भवतमित्यर्थः हंसाविव तौयथानिर्मलोदकं आगच्छतस्तद्वत् सुतानभिषुतान् सोमान् उपापततं उपागच्छतं ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अश्विनाहरिणाविवगौराविवानुयवंसम् । हंसाविवपततमासुताँउप ॥२॥

अश्विना । हरिणौऽइव । गौरौऽइव । अनु । यवंसम् ।

हंसौऽइव । पततम् । आ । सुतान् । उप ॥ २ ॥

हेअश्विनौ हरिणाविव गौराविव गौरमृगाविवच तौयथा यवसं घासं अनुधावतः ता-विव हंसाविवच सोममागच्छतं ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अश्विनावाजिनीवसूजुषेथांयज्ञमिष्टये । हंसाविवपततमासुताँउप ॥३॥

अश्विना । वाजिनीवसूइतिवाजिनीऽवसू । जुषेथाम् । यज्ञम् ।

इष्टये । हंसौऽइव । पततम् । आ । सुतान् । उप ॥ ३ ॥

हेवाजिनीवसू अन्नार्थंवासयितारौ अश्विना यज्ञमस्मदीयं इष्टये अभीष्टाय एषणायवा जुषेथां सेवेथां ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अत्रिर्यद्वामवरोहन्नृबीसमजोहवीन्नाधमानेवयोषा ।

श्येनस्यचिज्जवसानूतनेनागच्छतमश्विनाशंतमेन ॥ ४ ॥ १९ ॥

अत्रिः । यत् । वाम् । अवऽरोहन् । ऋबीसम् । अजोहवीत् ।

नाधमानाऽइव । योषा । श्येनस्य । चित् । जवसा । नूतनेन । आ ।

अगच्छतम् । अश्विना । शम्ऽतमेन ॥ ४ ॥ १९ ॥

अत्रिरस्मत्पिता यद्यदा वां युवां अजोहवीत् अस्तौषीत् नाधमाना याचमाना योषा योषिदिव सायथा पतिंप्रीणयति तद्वत्कुर्वन् ऋबीसं तुषाग्निं अग्निकुंडेक्षिप्तःसन् अवरोहन् वि-मुंचन् अजोहवीत् श्येनस्यचित् जवसा श्येनस्य गरुत्मतइववेगेन चिदित्युपमार्थे अथवा श्ये-

नस्यजवसा वेगेन नूतनेन प्रथमोत्पन्नेन सततंगच्छतः श्येनस्यप्रथमजंवेन शंतमेनास्माकं सुखतमेनचरथेन तं रक्षितुमागच्छतं हेअश्विना ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकोनविंशोवर्गः ॥१९॥

अत्रब्रुवन्तीतिहासंसप्तवध्रेःपुराविदः ॥ भ्रातृव्याःपेटिकायांतमृषिंप्रक्षिप्ययत्नतः ॥ १ ॥ मुद्रांकृत्वागृहेस्वीयेरक्षयित्वान्यवेशयन् ॥ नसंगच्छेतभार्यांस्वांयथारात्रौतथाकृतम् ॥ २ ॥ प्रातःप्रातःसमुद्घाट्यनिर्मथिष्यन्तितंमुनिं ॥ एवंस्थित्वाचिरंकालंपेटायांदुःखितःकृशः ॥ ३ ॥ उपायंचिंतयामासनिर्गमस्यचिरंमुनिः ॥ हृदिनिश्चित्यनासत्यावस्तौषीद्धृष्टमानसः ॥ ४ ॥ तमश्विनौसमागत्यसमुद्घाट्यचपेटिकां ॥ उद्धृत्यतमृषिंशीघ्रंतावदृष्टौबभूवतुः ॥ ५ ॥ सऋषिर्भार्ययासार्धंरमित्वाथपुनर्भयात् ॥ प्रातरेत्यपुनःपेटांप्रविश्यप्रागिवस्थितः ॥ ६ ॥ पेटानिवाससमयेदृष्टवानृग्द्वयंतदा ॥

तत्रद्वचेप्रथमासूक्तेपंचमी—

विजिहीष्ववनस्पतेयोनिःसूष्यन्त्याइव ।
श्रुतंमेअश्विनाहवंसप्तवध्रिंचमुञ्चतम् ॥ ५ ॥

वि । जिहीष्व । वनस्पते । योनिः । सूष्यंत्याःऽइव ।
श्रुतम् । मे । अश्विना । हवम् । सप्तऽवध्रिम् । च । मुञ्चतम् ॥ ५ ॥

हेवनस्पते वनस्पतिविकाररूपेपेटिके विजिहीष्व विगच्छ विवृताभव सूष्यंत्याइव प्रसोष्यमाणायाःस्त्रियाःयोनिरिव षूङ्प्राणिप्रसवे लृटिशतरिरूपं संज्ञापूर्वस्यविधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः प्रसवोन्मुख्याःस्त्रियाःयोनिरिव भगः यथाविव्रियते तथात्वमपि विवृताभव तदर्थं हेअश्विना अश्विनौ मेहवं आह्वानं श्रुतं शृणुतं श्रुत्वाच सप्तवध्रिंच मामृषिंमुंचतं मोचयतं ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

भीतायनाधमानायऋषयेसप्तवध्रये ।
मायाभिरश्विनायुवंवृक्षंसंचविचाचथः ॥ ६ ॥

भीताय । नाधमानाय । ऋषये । सप्तऽवध्रये । मायाभिः ।
अश्विना । युवम् । वृक्षम् । सम् । च । वि । च । अचथः ॥ ६ ॥

भीताय निर्गमाद्विप्स्युषे नाधमानाय विमोक्षंयाचमानाय सप्तवध्रयेऋषये हेअश्विना अश्विनौ युवं युवां मायाभिः वृक्षं वृक्षविकारांपेटिकां संचाचथः ममनिर्गमार्थं संगच्छथः विचाचथः विभक्तंकुरुथः ॥ ६ ॥ अथसप्तमी—

यथावातःपुष्करिणींसमिङ्गयतिसर्वतः ।
एवातेगर्भएजतुनिरैतुदशमास्यः ॥ ७ ॥

यथा । वातः । पुष्करिणीम् । सम्ऽइङ्गयति । सर्वतः ।
एव । ते । गर्भः । एजतु । निःऽऐतु । दशऽमास्यः ॥ ७ ॥

एतदाद्यृक्त्रयंगर्भस्राविण्युपनिषत् एतदाद्यृक्त्रयेणासौसप्तवध्रिःस्वयोषितः ॥ गर्भिण्याःप्रसवायाशुस्तुतवानश्विनावृषिः ॥ १ ॥ यथावातःपुष्करिणीं सरआदिकं सर्वतःसमिंगयति सम्यक्चालयति एवएवं तेतव गर्भएजतु कंपतां इतस्ततःसंचरतु दशमास्यः दशमासान्गर्भे स्थितोनिरैतु निर्गच्छतु ॥ ७ ॥ अथाष्टमी—

यथावातोयथावनंयथासमुद्रएजति ।
एवात्वंदशमास्यसहावेहिजरायुणा ॥ ८ ॥

यथा । वातः । यथा । वनम् । यथा । समुद्रः । एजति । एव ।
त्वम् । दशऽमास्य । सह । अव । इहि । जरायुणा ॥ ८ ॥

वातोयथाकंपमानोवनंकंपयतिस्वयं ॥ यथासमुद्रश्चलतिचाल्यतेवाथवायुना ॥ १ ॥ स्थित्वादशैवमासांस्त्वंगर्भोल्बेनसुवेष्टितः ॥ निर्गच्छजठारान्मातुर्जरायुयुजआपत ॥ २ ॥ ८ ॥

अथनवमी—

दशमासाञ्छशयानःकुमारोअधिमातरि ।
निरैतुजीवोअक्षतोजीवोजीवन्त्याअधि ॥ ९ ॥ २० ॥

दश । मासान् । शशयानः । कुमारः । अधि । मातरि ।
निःऽऐतु । जीवः । अक्षतः । जीवः । जीवंत्याः । अधि ॥ ९ ॥ २० ॥

दशमासानुषित्वासौजननीजठरेसुखं ॥ निर्गच्छतुसुखंजीवोजननीचापिजीवतु ॥ १ ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

महेनोअद्येतिदशर्चंसप्तमंसूक्तं आत्रेयस्यसत्यश्रवसस्यार्षं पांक्तमुषस्यं अनुक्रम्यतेच—महे—दशसत्यश्रवाउषस्यंतुपांक्तमिति । प्रातरनुवाकेउषस्येक्रतौपांक्तिछन्दसिआश्विनशस्त्रेचेनत्सूक्तं सूत्र्यते हि—महेनोअद्येतिपांक्तमिति ।

तत्रप्रथमा—

म॒हेनो॑अ॒द्यबो॑ध॒योषो॑रा॒येदि॒वित्म॑ती ।
यथा॑चिन्नो॒अबो॑धयःस॒त्यश्र॑वसिवा॒य्येसुजा॑ते॒अश्व॑सूनृते ॥१॥

म॒हे । न॒ः । अ॒द्य । बो॒ध॒य॒ । उष॑ः । रा॒ये । दि॒वित्म॑ती ।
यथा॑ । चि॒त् । न॒ः । अबो॑धयः । स॒त्यऽश्र॑वसि । वा॒य्ये ।
सुऽजा॑ते । अश्व॑ऽसूनृते ॥ १ ॥

अद्यास्मिन्यागदिने हेउषः उषोदेवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वंनोस्मान् महे महते राये धनप्राप्तये बोधय प्रज्ञापय प्रकाशयेत्यर्थः सतिप्रकाशे क्रतुद्वाराद्द्रव्यस्योपार्जयितुंशक्यत्वात् यथाचित् यथैवपूर्वंनोस्मानबोधयः अतीतेषुदिवसेषुयथाबोधितवती तद्वत्अद्यापीत्यर्थः हेसुजाते शोभनप्रादुर्भूते अश्वसूनृते अश्वार्थामियसत्यात्मिकास्तुतिर्वाग्यस्याःसा हेतादृशिदेवि वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसिमयि अनुगृहाणेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यासु॒नी॒थेशौ॑चद्र॒थेव्यौच्छो॑दुहितर्दि॑वः ।
साव्यु॑च्छ॒सही॑यसिस॒त्यश्र॑वसिवा॒य्येसुजा॑ते॒अश्व॑सूनृते ॥ २ ॥

या । सु॒ऽनी॒थे । शौ॒च॒त्ऽर॒थे । वि । औच्छ॑ः । दु॒हि॒त॒ः । दि॒व॒ः ।
सा । वि । उ॒च्छ॒ । सही॑यसि । स॒त्यऽश्र॑वसि । वा॒य्ये । सु॒ऽजा॑ते ।
अश्व॑ऽसूनृते ॥ २ ॥

हेदिवोदुहितः दिवःसूर्यस्यपुत्रीउषः यात्वं सुनीथे एतन्नामके शोचद्रथे शुचद्रथस्यापत्ये पूर्वंव्यौच्छः व्यवासयस्तमांसि सात्वं सहीयसि अतिशयेनबलवति वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ तमोविवासय उच्छीविवासे विवासोवर्जनं शिष्टमुक्तम् ॥ २ ॥

गेताय
यं

अथतृतीया—

सानोअद्याभरद्वसुर्व्युच्छादुहितर्दिवः ।
योव्यौच्छःसहीयसिसत्यश्रवसिवाय्येसुजातेअश्वंसूनृते ॥ ३ ॥

सा । नः । अद्य । भरत्ऽवसुः । वि । उच्छ । दुहितः । दिवः ।
यो इति । वि । औच्छः । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये ।
सुऽजाते । अश्वंऽसूनृते ॥ ३ ॥

हेदुहितर्दिवःउषः आभरद्वसुः आहृतधना सा प्रसिद्धात्वं नोस्माकं अद्यास्मिन्दिने व्युच्छ तमोविवासय हेसंहीयसि यो या उकारोनर्थकः यात्वं पूर्वं व्यौच्छः साद्यापीति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अभियेत्वाविभावरिस्तोमैर्गृणन्तिवह्नयः ।
मघैर्मघोनिसुश्रियोदामन्वन्तःसुरातयःसुजातेअश्वंसूनृते ॥४॥

अभि । ये । त्वा । विभाऽवरि । स्तोमैः । गृणन्ति । वह्नयः । मघैः ।
मघोनि । सुऽश्रियः । दामन्ऽवन्तः । सुऽरातयः । सुऽजाते ।
अश्वंऽसूनृते ॥ ४ ॥

हेविभावरि प्रकाशोपेते विभाशब्दाच्छन्दसीवनिपाविति वनिप् भातेर्वाकर्तरिवनिप् उषः त्वा त्वां अभिप्रति येवह्नयोवोढारऋत्विजः स्तोतारः स्तोमैः स्तोत्रैः गृणन्ति स्तुवन्ति तेस्तोतारोमघैः हेमघोनि धनैर्धनवति त्वदनुग्रहात् सुश्रियोभवन्ति सुष्ठुअर्थिभिराश्रयणीयाभवन्ति दामन्वन्तोदानवन्तोभवन्ति सुरातयः रातिर्दानं सुदानाश्चभवन्ति ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यच्चिद्धितेगणाइमेछदयन्तिमघत्तये ।
परिचिद्वष्टयोदधुर्ददतोराधोअह्नयंसुजातेअश्वंसूनृते ॥५॥२१॥

यत् । चित् । हि । ते । गणाः । इमे । छदयन्ति । मघत्तये ।
परि । चित् । वष्टयः । दधुः । ददतः । राधः । अह्नयम् । सुऽजाते ।
अश्वंऽसूनृते ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेउषः यच्चिद्धीतिपूरणः यत् येकेचन तेतव स्वभूताइमे पुरस्तावर्तमानागणाः सं... मघत्तये धनदातये धनदानाय धनवत्त्वायवा छदयन्ति उपच्छन्दयन्ति तेसर्वेपि अस्मान् परिदधुः परितोधारयन्ति वष्टयश्चिदस्मानेव कामयमानाः किंकुर्वन्तः अह्रयं अह्रियमाणं अक्षीणं अलज्जावहंवा राधोधनं हविर्लक्षणं ददतोयजन्तइत्यर्थः अर्थिभ्योक्षीणंददतोवा ये त्वां हविर्ददतः स्तुवन्ति तेसर्वेप्यस्मदर्थमेवबलंधारयन्ति स्तुवन्तीत्यर्थः अथवा यद्धीत्यत्र यद्यपीतिव्याख्येयं तस्मिन्पक्षे उत्तरवाक्ये तथापीत्यध्याहार्यं अवशिष्टंसमानम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी—

ऐषुधावीरवद्यशउषोमघोनिसूरिषु ।
येनोराधांस्यह्रयामघवानोअरासतसुजातेअश्वसूनृते ॥ ६ ॥

आ । एषु । धाः । वीरऽवत् । यशः । उषः । मघोनि । सूरिषु ।
ये । नः । राधांसि । अह्रया । मघऽवानः । अरासत । सुऽजाते ।
अश्वऽसूनृते ॥ ६ ॥

हेउषोदेवि मघोनि मघवति त्वं सूरिषुयागप्रेरकेषुयजमानेषु स्तोतृषुवा वीरवद्यशः वीरैःपुत्रादिभिरुपेतं अन्नंयशोवा आधाः आधेहिआदेहि आनय येमघवानोधनवन्तः सूरयोनोस्मभ्यं तवस्तोतृभ्योराधांसि धनानि अह्रया अक्षीणानि अरासत ददुस्तेष्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तेभ्योद्युम्नंबृहद्यशउषोमघोन्यावह ।
येनोराधांस्यश्व्यागव्याभजन्तसूरयःसुजातेअश्वसूनृते ॥ ७ ॥

तेभ्यः । द्युम्नम् । बृहत् । यशः । उषः । मघोनि । आ । वह ।
ये । नः । राधांसि । अश्व्या । गव्या । भजन्त । सूरयः ।
सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ७ ॥

गेवाय .शोमघानि त्वं तथ्योद्युम्नं द्योतमानं हिरण्यादिरूपंधनं बृहद्यशोमहदन्नं महतींकीर्तिं वा त्वं थ्योयजमानेभ्यआवह ये आढ्यानोस्मभ्यं राधांसि धनानि अश्व्या अश्वैर्युक्तानि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्वसमूहांश्च भजन्त भजेरन्ददुः सूरयोदातारः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उतनोगोमतीरिषआवहादुहितर्दिवः ।
साकंसूर्यस्यरश्मिभिःशुक्रैःशोचद्भिरर्चिभिःसुजातेअश्वसूनृते ॥८॥

उत । नः । गोऽमतीः । इषः । आ । वह । दुहितः । दिवः ।
साकम् । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । शुक्रैः । शोचत्ऽभिः । अर्चिऽभिः ।
सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ८ ॥

उतापिच नोस्मभ्यं गोमतीर्गोभिरुपेतानि इषोन्नानि आवह आनय हेदिवोदुहितरुषः कदा सूर्यस्यरश्मिभिःसाकं शोचद्भिर्दीपयद्भिःशुक्रैर्निर्मलैरर्चिभिः अग्नेस्तेजोभिश्चसाकं सूर्योदयकाले अग्नीन्धनकालेचेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

व्युच्छादुहितर्दिवोमाचिरंतनुथाअपः ।
नेत्त्वास्तेनंयथारिपुंतपातिसूरोअर्चिषासुजातेअश्वसूनृते ॥९॥

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरम् । तनुथाः । अपः ।
न । इत् । त्वा । स्तेनम् । यथा । रिपुम् । तपाति । सूरः । अर्चिषा ।
सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ९ ॥

हेदिवोदुहितरुषः त्वं व्युच्छ विभातंकुरु अपोस्मदीयंकर्म प्रतिचिरं विलंबमातनुथाः त्वा त्वां रिपुं स्तेनं यथासंतापयतिराजादिः तद्वत् सूरः सूर्यः अर्चिषा तेजसा नेत् नैवतपाति तस्मात् शीघ्रंनोदेहीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

एतावद्वेदुषस्त्वंभूयोवादातुमर्हसि ।
यास्तोतृभ्योविभावर्युच्छन्तीनप्रमीयसेसुजातेअश्वसूनृते ॥१०॥२२॥

एतावत् । वा । इत् । उषः । त्वम् । भूयः । वा । दातुम् । अर्हसि ।
या । स्तोतृऽभ्यः । विभाऽवरि । उच्छन्ती । न । प्रऽमीयसे ।
सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ १० ॥ २२ ॥

हेउषः त्वं अस्मभ्यं वा अथवा दित्सितं किमेतावदेव इच्छब्दएवकारार्थः अस्मिन्त्सूक्ते प्रार्थितमेवेत्यर्थः अथवा भूयोदातुमर्हसि अप्रार्थितमपियद्दातव्यमस्तितत्सर्वंदेहीत्यर्थः हे विभावरिउषः यात्वं स्तोतृभ्यस्तेषांलौकिकवैदिकव्यवहारार्थं व्युच्छन्तीतमोविवासयन्ती नप्रमीयसे नहन्ति नक्रुध्यसीत्यर्थः सात्वंदातुमर्हसीति मीञ्हिंसायामित्यस्मादश्नास्थानेव्यत्ययेनश्यन् ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

द्युतद्यामानमितिषळृचमष्टमंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—द्युतद्यामानंषळिति । सत्यश्रवाऋषिः अनुक्त्वात्त्रिष्टुप् उषस्यंत्वित्युक्त्वादुषोदेवता प्रातरनुवाकेउषस्येक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच—द्युतद्यामानमुषोवाजेनेति ।

तत्रप्रथमा—

द्युतद्यामानंबृहतीमृतेनऋतावरीमरुणप्सुंविभातीम् ।
देवीमुषसंस्वरावहन्तींप्रतिविप्रासोमतिभिर्जरन्ते ॥ ॥ १ ॥

द्युतत्ऽयामानम् । बृहतीम् । ऋतेन । ऋतऽवरीम् । अरुणऽप्सुम् ।
विऽभातीम् । देवीम् । उषसम् । स्वः । आऽवहन्तीम् । प्रति ।
विप्रासः । मतिऽभिः । जरन्ते ॥ १ ॥

द्युतद्यामानं दीप्तरथं बृहतीं महतीं ऋतेन सत्येन यज्ञेनवा ऋतावरीं ऋतवतीं अरुणप्सुं अरुणरूपां विभातीं व्युच्छन्तीं देवीं द्योतमानामुषसं स्वरावहन्तीं सूर्यंगच्छन्तीं एवंमहानुभावामुषसंप्रति विप्रासोमेधाविनः ऋत्विजोमतिभिःस्तुतिभिर्जरन्ते स्तुवन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

एषाजनंदर्शताबोधयन्तीसुगान्पथःकृण्वतीयात्यग्रे ।
बृहद्रथाबृहतीविश्वमिन्वोषाज्योतिर्यच्छत्यग्रेअह्नाम् ॥ २ ॥

ऐताय एषा। जनम्। दर्शता। बोधयन्ती। सुऽगान्। पथः। कृण्वती।
याति। अग्रे। बृहत्ऽरथा। बृहती। विश्वम्ऽइन्वा। उषाः।
ज्योतिः। यच्छति। अग्रे। अह्नाम्॥ २॥

दर्शता दर्शनीया एषोषा बोधयन्तीकंजनं प्रसुप्तमित्यर्थः पथः सुगान् सुगमनान् कृण्वती अग्रे सूर्यस्यपुरस्तात् याति गच्छति कीदृश्युषाः बृहद्रथा प्रभूतरथा बृहती महती विश्वमिन्वा विश्वंव्याप्नुवाना विश्वतर्पणावा ईदृश्युषाः अह्नामग्रे ज्योतिस्तेजोयच्छति॥ २॥

अथतृतीया—

एषागोभिररुणेभिर्युजानास्रेधन्तीरयिमप्रायुचक्रे।
पथोरदन्तीसुवितायदेवीपुरुष्टुताविश्ववाराविभाति॥ ३॥

एषा। गोभिः। अरुणेभिः। युजाना। अस्रेधन्ती। रयिम्।
अप्रऽआयु। चक्रे। पथः। रदन्ती। सुविताय। देवी। पुरुऽस्तुता।
विश्वऽवारा। वि। भाति॥ ३॥

एषोषाः अरुणेभिररुणवर्णैर्गोभिर्बलीवर्दैः रथंयुजाना योजयन्ती अस्रेधन्ती अशुष्यन्ती अक्षीणावा किं रयिं धनं अप्रायु अप्रगन्तृ अविचलितं चक्रे करोति किंकुर्वती पथो-मार्गान् रदन्ती प्रकाशयन्ती किमर्थं सुविताय सुष्ठुगमनाय देवी द्योतमाना पुरुष्टुता बहुभिः स्तुता विश्ववारा सर्वैर्वरणीया विभाति प्रकाशंकरोति॥ ३॥

अथचतुर्थी—

एषाव्येनीभवतिद्विबर्हाआविष्कृण्वानातन्वंपुरस्तात्।
ऋतस्यपन्थामन्वेतिसाधुप्रजानतीवनदिशोमिनाति॥ ४॥

एषा। विऽएनी। भवति। द्विऽबर्हाः। आविःऽकृण्वाना। तन्वम्।
पुरस्तात्। ऋतस्य। पन्थाम्। अनु। एति। साधु। प्रजानतीऽइव।
न। दिशः। मिनाति॥ ४॥

एषोषाः व्येनीभवति विशेषेणश्वेताभवति द्विबर्हाः द्वयोःप्रथममध्यमयोःस्थानयोः परिवृढाउषाः पश्चात्तन्वं स्वीयांतनुमाविष्कृण्वाना प्रकटीकुर्वती कुत्र पुरस्तात्पूर्वस्यांदिशि किं

च ऋतस्यादित्यस्य पन्थां पंथानं साधु सम्यगन्वेति किंच प्रजानतीव विश्वंप्रज्ञापयन्ती इ-तिसंप्रत्यर्थे नदिशोमिनाति नहिनस्ति प्रत्युत दिशःप्रकाशयति अथवा प्रजानतीव अनुगन्तव्यमितिप्रकर्षेण अवगच्छन्तीच ऋतस्यपंथामन्वेति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

एषाशुभ्रानतन्वोविदानोर्ध्वेवस्नातीदृशयेनोअस्थात् ।
अपद्वेषोबाधमानातमांस्युषादिवोदुहिताज्योतिषागात् ॥ ५ ॥

एषा । शुभ्रा । न । तन्वः । विदाना । ऊर्ध्वाऽइव । स्नाती । दृशये ।
नः । अस्थात् । अप । द्वेषः । बाधमाना । तमांसि । उषाः ।
दिवः । दुहिता । ज्योतिषा । आ । अगात् ॥ ५ ॥

एषोषाः शुभ्रान शुभ्रवर्णानिर्मलास्वलंकृतायोषिदिव तन्वोगानि विदाना प्रज्ञापयन्ती स्नाती स्नानंकुर्वाणा ऊर्ध्वेव उन्नतेव स्नानादुत्तिष्ठन्तीव नोस्मदर्थं अस्माकंपुरतोवा दृशये सर्वेषांदर्शनायउदस्थात् पूर्वस्यांदिश्युत्तिष्ठति किंकुर्वन्ती द्वेषोद्वेष्याणि तमांस्यपबाधमाना दिवोदुहितोषाः वि ज्योतिषा तेजसा सहागादागच्छति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

एषाप्रतीचीदुहितादिवोनॄन्योषेवभद्रानिरिणीतेअप्सः ।
व्यूर्ण्वतीदाशुषेवार्याणिपुनर्ज्योतिर्युवतिःपूर्वथाकः ॥ ६ ॥२३॥

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नॄन् । योषाऽइव । भद्रा ।
नि । रिणीते । अप्सः । विऽऊर्ण्वती । दाशुषे । वार्याणि ।
पुनः । ज्योतिः । युवतिः । पूर्वऽथा । अकरित्यकः ॥ ६ ॥ २३ ॥

एषोषाः प्रतीची अभिमुखासती दिवोदुहिता नॄन् सर्वान्प्राणिनः प्रतिभद्रा योषेव कल्याणवेषायोषिदिवाप्सोरूपंनिरिणीते प्रेरयति किंच दाशुषे हविर्दात्रेयजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूर्ण्वती प्रयच्छन्ती युवतिर्नित्ययौवना सर्वत्रमिश्रयन्तीवा पुनरद्यापि पूर्वथा पूर्वमिवज्योतिस्तेजोअकःकरोति ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

रेवाय युंजतेमनइतिपंचर्चनवमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—युंजतेपंचश्यावाश्वःसावित्रंतुजागतमिति २ श्यावाश्वोनामात्रेयऋषिः जगतीछन्दः सवितादेवता पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रथमेहनिवैश्वदेवशस्त्रे सावित्रनिविद्धानमिदं सूत्रितंच—युंजतेमनइहेहवइतिचतस्रइति। आद्याग्रावस्तोत्रेपि सूत्रितंच—युंजतेमनउतयुंजतेधियआतूनइन्द्रक्षुमन्तमिति।

तत्रप्रथमा—

युञ्जतेमनउतयुञ्जतेधियोविप्राविप्रस्यबृहतोविपश्चितः।
विहोत्रादधेवयुनाविदेकइन्महीदेवस्यसवितुःपरिष्टुतिः ॥ १ ॥

युञ्जते। मनः। उत। युञ्जते। धियः। विप्राः। विप्रस्य।
बृहतः। विपःऽचितः। वि। होत्राः। दधे। वयुनऽवित्। एकः।
इत्। मही। देवस्य। सवितुः। परिऽस्तुतिः ॥ १ ॥

विप्रामेधाविनऋत्विग्यजमानाः मनः स्वीयं सर्वेषुकर्मसु युंजते योजयन्ति सवित्रनुग्रहाय संकल्पंकुर्वंतिइत्यर्थः उतापिच धियः कर्माण्यपि युंजते प्राप्नुवंति कस्यानुज्ञयेति उच्यते विप्रस्यमेधाविनः बृहतोमहतः विपश्चितः स्तुत्यस्यज्ञानवतोवा सवितुःअनुज्ञयेति सवितावैप्रसवानामीशइतिश्रुतिः। सएवसविता होत्राः सप्तहोत्रकाणामुचिताः क्रियाः वयुनावित् वयुनमितिप्रज्ञानाम तत्तदनुष्ठानविषयप्रज्ञावेत्ता एकइत् एकएव विदधे करोति पृथक्पृथगवधारयति किंच तस्यसवितुर्देवस्य परिष्टुतिः स्तुतिः मही महती अतिप्रभूता स्तुत्यगोचरेत्यर्थः ॥ १ ॥

हविर्धानप्रवर्तनेरराट्यामवनद्धायांविश्वारूपाणीत्येषानुवचनीया सूत्रितंच—विश्वारूपाणिप्रतिमुंचतेकविरितिव्यवस्तायामिति।

सैषाद्वितीया—

विश्वारूपाणिप्रतिमुञ्चतेकविःप्रासावीद्भद्रंद्विपदेचतुष्पदे।
विनाकमख्यत्सवितावरेण्योनुप्रयाणमुषसोविराजति ॥ २ ॥

विश्वा। रूपाणि। प्रति। मुञ्चते। कविः। प्र। असावीत्।
भद्रम्। द्विऽपदे। चतुःऽपदे। वि। नाकम्। अख्यत्। सविता।
वरेण्यः। अनु। प्रऽयानम्। उषसः। वि। राजति ॥ २ ॥

१ ऐ० ब्रा० ७. १६.।

कविः मेधावी सविता विश्वा सर्वाणिरूपाणि आत्मनि प्रतिमुंचते बध्नातिधारयति द्विपदे च भद्रं कल्याणं गमनादिविषयं प्रासावीत् अनुजानाति कस्मै द्विपदे मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्वादिकाय किंच सविता सर्वस्यप्रेरकोदेवोवेरण्योवरणीयःसन् व्यख्यत् ख्यापयति प्रकाशयति किं नाकं नास्मिन्नकंदुःखमस्तीतिनाकः स्वर्गः यजमानार्थं स्वर्गप्रकाशयतीत्यर्थः सदेवः उषसं प्रयाणमुदयमनु विराजति प्रकाशते सवितुरुदयात्पूर्वंह्युषाउदेति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यस्यंप्रयाणमन्वन्यइद्ययुर्देवादेवस्यमहिमानमोजसा ।
यःपार्थिवानिविममेसएतशोरजांसिदेवःसविताममहित्वना ॥ ३ ॥

यस्यं । प्रऽयानंम् । अनुं । अन्ये । इत् । ययुः । देवाः । देवस्यं ।
महिमानंम् । ओजंसा । यः । पार्थिवानि । विऽममे । सः ।
एतंशः । रजांसि । देवः । सविता । महिऽत्वना ॥ ३ ॥

अन्यइत् देवाअन्येप्यग्न्यादयोदेवाः देवस्यद्योतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु ययुर्गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति किं महिमानं महत्त्वं सवितुरुदयाभावेग्निहोत्रादिअनिष्पत्तेस्तेषांहविःस्तुत्याद्यभावात् ओजसा बलेनच युक्ताभवन्ति यःसविता पार्थिवानिरजांसि पृथिव्यादिलोकान् महित्वना स्वमहत्त्वेन विममे परिच्छिनत्ति सदेवः एतशः एतवर्णः शुभ्रः शोभमानःसन् राजतइतिशेषः युवशाता कृणोतनेत्यादिवदेतशइत्यादिशकारोपजनश्छान्दसः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उतयांसिसवितस्त्रीणिरोचनोतसूर्यस्यरश्मिभिःसमुच्यसि ।
उतरात्रीमुभयतःपरीयसउतमित्रोभवसिदेवधर्मभिः ॥ ४ ॥

उत । यासि । सवितरिति । त्रीणि । रोचना । उत । सूर्यस्य ।
रश्मिऽभिः । सम् । उच्यसि । उत । रात्रीम् । उभयतः । परि ।
ईयसे । उत । मित्रः । भवसि । देव । धर्मऽभिः ॥ ४ ॥

नाय हेसवितर्देव उतापिच त्रीणिरोचना रोचमानानद्युलोकान् यासि गच्छसि तिस्रोदिवःपृथिवी[२]रित्युक्तं उतापिच सूर्यस्यरश्मिभिः समुच्यसि संगच्छसि उचसमवायइत्यस्येदंरूपं उदयात्पूर्वंभावीसविता उदयास्तमयवर्तीसूर्यइति उतापिच रात्रीमुभयतउभयपार्श्वे परीयसे परिगच्छसि उतापिच हेदेव सवितस्त्वं धर्मभिर्जगद्धारकैः कर्मभिः मित्रोभवसिमित्राख्योदेवोभवसि अथवा प्रकाशादिप्रदानेनसखाभवसि सर्वंजगताम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

उतेशिषेप्रसवस्यत्वमेकइदुतपूषाभवसिदेवयामभिः ।
उतेदंविश्वंभुवनंविराजसिश्यावाश्वस्तेसवितःस्तोममानशे ॥५॥२४॥

उत । ईशिषे । प्रऽसवस्य । त्वम् । एकः । इत् । उत । पूषा । भवसि ।
देव । यामऽभिः । उत । इदम् । विश्वम् । भुवनम् । वि । राजसि ।
श्यावऽअश्वः । ते । सवितरिति । स्तोमम् । आनशे ॥ ५ ॥ २४ ॥

हेसवितस्त्वं एकइव एकएव प्रसवस्य सर्वकर्मानुज्ञाकरणस्य ईशिषे समर्थोभवसि ये लौकिकंगमनादिरूपं वैदिकमग्निहोत्रादिरूपंकर्म अनुतिष्ठन्ते तेषांसर्वेषां अनुज्ञातुमेकएवप्रभवसि उतापिच पूषा पोषकोभवसि हेदेव यामभिर्गमनैः उतापिचेदंविश्वंभुवनं भूतजातं विराजसि ईशिषेधारयितुं यस्मादेवंमहानुभावः तस्माद्धेसवितस्तेतुभ्यं श्यावाश्वऋषिः स्तोत्रमानशे व्याप्नोति करोतीत्येवमात्मानं परोक्षतयानिर्दिशन्नाह ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

तत्सवितुरितिनवर्चंदशमंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं अत्रेयमनुक्रमणिका—तत्सवितुर्नवगायत्र्याद्यानुष्टुबिति । प्रथमानुष्टुप् शिष्टागायत्र्यः सावित्रंत्वित्युक्तत्वात्सावित्रं अग्निष्टोमेवैश्वदेवशस्त्रस्याद्यस्तृचः प्रतिपत् अद्यानोदेवेत्यनुचरः सूत्रितंच—तत्सवितुर्वृणीमहेद्यानोदेवसवितरिति वैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचराविति ।

तत्रप्रथमा—

तत्सवितुर्वृणीमहेवयंदेवस्यभोजनम् ।
श्रेष्ठंसर्वधातमंतुरंभगस्यधीमहि ॥ १ ॥

१ ऋ० सं० ३.८.४. ।

तत् । स॒वि॒तुः । वृ॒णी॒म॒हे॒ । व॒यम् । दे॒वस्य॑ । भोज॑नम् । श्रेष्ठ॑म् ।
स॒र्व॒ऽधात॑मम् । तुर॑म् । भग॑स्य । धी॒म॒हि॒ ॥ १ ॥

तत्प्राप्यत्वेनप्रसिद्धं भोजनं भोग्यंधनं वयंस्तोतारोवृणीमहे प्रार्थयामः कस्यधनं सवितुः प्रेरकस्यदेवस्य स्वभूतं लब्ध्वाच श्रेष्ठं प्रशस्यं सर्वधातमं सर्वधातृतमं सर्वभोग्यप्रदमित्यर्थः तुरं शत्रूणांहिंसकं धनेनशत्रून्हन्तुंशक्यत्वात् तादृशंधनं भगस्य भजनीयस्य सवितुरनुग्रहात् धीमहि धारयाम उपभोगंकरवामेत्यर्थः अथवा धनंवृणीमहे अर्थित्वाच्च लभेमहीति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अस्य॒हिस्वय॑शस्तरंसवि॒तुःकच्च॒नप्रि॒यम् । नमि॒नन्ति॒स्व॒राज्य॑म् ॥ २ ॥

अस्य॑ । हि । स्वय॑शःऽतरम् । स॒वि॒तुः । कत् । च॒न ।
प्रि॒यम् । न । मि॒नन्ति॑ । स्व॒ऽराज्य॑म् ॥ २ ॥

अस्य सवितुः स्वयशस्तरं स्वयमसाधारणं यशोयस्यातिशयेनभवतितत् तादृशं प्रियं सर्वेषांप्रियभूतं स्वराज्यं स्वयमेवराजमानत्वमैश्वर्यं कच्चन केचिदपिअसुरादयोनमिनन्ति नहिंसन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सहिरत्ना॑निदा॒शुषे॑सु॒वाति॑सवि॒ताभगः॑ । तंभा॒गंचि॒त्रमी॑महे ॥ ३ ॥

सः । हि । रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ । सु॒वाति॑ । स॒वि॒ता । भगः॑ ।
तम् । भा॒गम् । चि॒त्रम् । ई॒म॒हे॒ ॥ ३ ॥

सहि सखलु सविता भगोभजनीयोदेवोदाशुषे हविर्दात्रेमह्यं रत्नानि रमणीयानिधनानि सुवाति प्रेरयतिप्रयच्छति तंदेवं भागं भजनीयं चित्रं चायनीयंधनं ईमहे याचामहे ॥ ३ ॥

अद्यानइतिचतुर्थीपंचमीभ्याममनोज्ञस्वप्नदर्शनेप्रत्यृचंजुहुयात् अद्यानोदेवसवितरितिद्वाभ्यामितिहिसूत्रितम् ।

अथचतुर्थी—

अ॒द्यानो॑देवसवितःप्र॒जाव॑त्सावीः॒सौभ॑गम् । परा॑दु॒ष्वप्न्यं॑सुव ॥ ४ ॥

ताय । अद्य । नः । देव । सवितरिति । प्रजाऽवंत् । सावीः । सौभंगम् ।
परा । दुःऽस्वप्न्यम् । सुव ॥ ४ ॥

हेसवितर्देव नोस्मभ्यमद्यास्मिन्यागदिने प्रजावत्पुत्राद्युपेतं सौभगं धनं सावीः प्रेरय दुःस्वप्न्यं दुःस्वप्नंदुःस्वप्नवद्दुःखकरंदारिद्र्यं परासुव दूरेप्रेरय ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

विश्वानिदेवसवितर्दुरितानिपरासुव । यद्भद्रंतन्नआसुव ॥ ५ ॥२५॥

विश्वानि । देव । सवितः । दुःऽइतानि । परा । सुव ।
यत् । भद्रम् । तत् । नः । आ । सुव ॥ ५ ॥ २५ ॥

हेसवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परासुव यद्भद्रं प्रजापशुगृहादिकं तन्नोस्मभ्यमासुव अस्मदभिमुखंप्रेरय प्रजावैभद्रंपशवोभद्रंगृहंभद्रमितिहिश्रुतिः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथषष्ठी—

अनागसोअदितयेदेवस्यसवितुःसवे । विश्वावामानिधीमहि ॥ ६ ॥

अनागसः । अदितये । देवस्य । सवितुः । सवे । विश्वा ।
वामानि । धीमहि ॥ ६ ॥

वयमनुष्ठातारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवे अनुज्ञायांसत्यां अदितये अखंडनीयायै देव्यैभूम्यै अनागसःस्याम अनपराधिनोभवेम भूम्यांहिपापाःसंभवन्ति अपगतेष्वागःसुविश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि धीमहिधारयाम ॥ ६ ॥

चातुर्मास्येषुवैश्वदेवेपर्वणिसावित्रस्यद्वादशकपालस्याविश्वदेवमित्यनुवाक्या सूत्रितंच—आविश्वदेवंसत्पतिंवाममद्यसवितरिति । प्रायणीयएषैवसवितुरनुवाक्या सूत्रितंच—आविश्वदेवं सत्पतिंयइमाविश्वाजातानीति । देवसुवांहविष्ष्वेषैवसवितुरनुवाक्या सूत्रितंच—आविश्वदेवंसत्पतिंनममियेसवितुर्दैव्यस्यतदिति ।

सैषासप्तमी—

आविश्वदेवंसत्पतिंसूक्तैरद्यावृणीमहे । सत्यसवंसवितारम् ॥ ७ ॥

आ । विश्वऽदेवम् । सत्ऽपतिम् । सुऽउक्तैः । अद्य । वृणीमहे ।
सत्यऽसवम् । सवितारम् ॥ ७ ॥

विश्वदेवं विश्वेदेवायस्यवशेभवन्ति तंतादृशं तंहिसर्वात्मत्वादिन्द्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरित्यादिश्रुतेरितरेषांतद्विभूतित्वाच्च सत्पतिं सतामनुष्ठातॄणांपालकं सत्यसवं सत्यानुज्ञं सवितारंदेवं अद्यास्मिन्यागदिने सूक्तैरावृणीमहे संभजामहे ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यइमेउभेअहनीपुरएत्यप्रयुच्छन् । स्वाधीर्देवःसविता ॥ ८ ॥

यः । इमे इति । उभे इति । अहनी इति । पुरः । एति ।
अप्रऽयुच्छन् । सुऽआधीः । देवः । सविता ॥ ८ ॥

यःसवितादेवः स्वाधीः शोभनाध्यानः सुकर्मावासन् इमे अहनी रात्र्यहनी तयोःपुरः पुरस्तादप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन्नेति गच्छति तमावृणीमहइतिसंबन्धः ॥ ८ ॥

प्रायणीयेयइमाविश्वेतिसवितुर्याज्यासूत्रितंच—यइमाविश्वाजातानिसुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसमिति । अश्वमेधेश्वमुत्सृज्यानुसवनंसावित्रीष्टिःकार्यातस्यामेषामाध्यन्दिनसवनेनुवाक्या सूत्रितंच—यइमाविश्वाजातान्यादेवोयातुसवितासुरत्नइति ।

सैषानवमी—

यइमाविश्वाजातान्याश्रावयतिश्लोकेन । प्रचसुवातिसविता॥९॥२८॥

यः । इमा । विश्वा । जातानि । आऽश्रवयति । श्लोकेन ।
प्र । च । सुवाति । सविता ॥ ९ ॥

---

१ ऋ० सं० २. ३. २२. ।

योदेवइमा इमानि विश्वा सर्वाणि जातानि उत्पन्नान्प्राणिनः जंगमानित्यर्थः तान् श्लोके स्वयशसा आश्रावयति सर्वेप्यस्यस्तुतिंशृण्वन्तीत्यर्थः अथवा गर्जनशब्देन सर्वाणीमान्युत्पन्नानि आश्रावयति वृष्ट्युन्मुखःसन् किंच सविता प्रसुवातिचप्रेरयति तंवृणीमहइत्यर्थः॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अच्छावदेतिदशर्चमेकादशंसूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं अत्रेयमनुक्रमणिका—अच्छदशात्रिः पार्जन्यमुपाद्यास्तिस्रोजगत्यः उपान्त्यानुष्टुबिति यत्पर्जन्येत्येषानवम्यनुष्टुप् विवृक्षानित्याद्यास्तिस्रोजगत्यः शिष्टाःषट्त्रिष्टुभः पर्जन्योदेवता बृहदृग्विधानेशौनकः अच्छावदेतिसूक्तंतुवृष्टिकामःप्रयोजयेत् ॥ निराहारःक्लिन्नवासाअचिरेणप्रवर्षति ॥ १ ॥ हुत्वायुतंवैतसीनांक्षीराक्तानां हुताशने ॥ महद्वर्षमवाप्नोतिसूक्तेनाच्छावदेनहि ॥ २ ॥ अनेनसूक्तेनप्रत्यृचंवादिशउपस्थेयाः सूत्रितंच—संस्थितायांसर्वादिशउपतिष्ठेत अच्छावदतवसंगीर्भिराभिरितिचतसृभिः प्रत्यृचं सूक्तेनवेति ।

तत्रप्रथमा—

अच्छा॑वदत॒वसं॑गी॒र्भिरा॒भिःस्तु॒हिप॒र्जन्यं॒नम॒सावि॑वास ।
कनि॑क्रदद्वृष॒भोजी॒रदा॑नू॒रेतो॑दधा॒त्योष॑धीषु॒गर्भ॑म् ॥ १ ॥

अच्छ॑ । व॒द॒ । त॒वस॑म् । गी॒ःऽभिः । आ॒भिः । स्तु॒हि । प॒र्जन्य॑म् ।
नम॑सा । आ । वि॒वा॒स॒ । कनि॑क्रदत् । वृ॒ष॒भः । जी॒रऽदा॑नुः ।
रेतः॑ । द॒धा॒ति॒ । ओष॑धीषु । गर्भ॑म् ॥ १ ॥

हेस्तोतस्तवसं बलवन्तं पर्जन्यं अच्छाभिप्राप्य वद प्रार्थय पर्जन्यशब्दोयास्केनबहुधानिरुक्तः पर्जन्यस्तृपेराद्यन्तविपरीतस्यतर्पयिताजन्यःपरोजेतावाजनयितावाप्रार्जयितावारसानामिति आभिर्गीर्भिःस्तुतिवाग्भिः स्तुहि नमसान्नेन हविर्लक्षणेनाविवास सर्वतःपरिचर यः पर्जन्योवृषभोपांवर्षिता जीरदानुः क्षिप्रदानः कनिक्रदत् गर्जनशब्दंकुर्वन्नोषधीषुगर्भं गर्भस्थानीयंरेतउदकं दधाति स्थापयति तंस्तुहि ॥ १ ॥

नि० १०. ९. ।

अथद्वितीया—

विवृक्षान्हन्त्युतहन्तिरक्षसोविश्वंबिभायभुवनंमहावधात्।
उतानागाईषतेवृष्ण्यावतोयत्पर्जन्यःस्तनयन्हन्तिदुष्कृतः ॥ २ ॥

वि। वृक्षान्। हन्ति। उत। हन्ति। रक्षसः। विश्वम्। बिभाय।
भुवनम्। महाऽवधात्। उत। अनागाः। ईषते। वृष्ण्यंऽवतः।
यत्। पर्जन्यः। स्तनयन्। हन्ति। दुःऽकृतः ॥ २ ॥

अयंमंत्रोनिरुक्तेस्पष्टव्याख्यातत्वात्तदेवात्रलिख्यते पर्जन्यःविहन्ति वृक्षान्विहन्तिच रक्षांसि सर्वाणिचास्माद्भूतानिबिभ्यति महावधान्महान्ह्यस्यवधोप्यनपराधोभीतः पलायते वर्षकर्मवतोयत्पर्जन्यस्तनयन्हन्ति दुष्कृतः पापकृतइति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

रथीवकशयाश्वाँअभिक्षिपन्नाविर्दूतान्कृणुतेवर्ष्याँ३अह।
दूरात्सिंहस्यस्तनथाउदीरतेयत्पर्जन्यःकृणुतेवर्ष्यं१नभः ॥ ३ ॥

रथीऽइव। कशया। अश्वान्। अभिऽक्षिपन्। आविः। दूतान्।
कृणुते। वर्ष्यान्। अह। दूरात्। सिंहस्य। स्तनथाः। उत्।
ईरते। यत्। पर्जन्यः। कृणुते। वर्ष्यम्। नभः ॥ ३ ॥

रथीव रथस्वामीव सयथा कशयाश्वानभिक्षिपन् दूतान्भटानाविष्करोतितद्वदसौपर्जन्योपि कशयाश्वान्मेघान् अभिक्षिपन् अभिप्रेरयन् वर्ष्यान् वर्षकान्दूतान् दूतवद्वृष्टिप्रेरकान् मेघान् मरुतोवा आविष्कृणुते प्रकटयति अहइतिपूरणः एवंसति सिंहस्य सहतेर्हिंसतेर्वाशब्दकर्मणःसिंहशब्दः अवर्षणेनाभिभवितुः शब्दयितुर्वामेघस्य स्तनथाः गर्जनशब्दाः दूरादुदीरते उद्गच्छन्ति कदा यद्यदापर्जन्योनभोन्तरिक्षं वर्ष्यं वर्षोपेतं कृणुते करोति तदा ॥ ३ ॥

प्रवातावान्तीतिचतुर्थीपर्जन्यस्यचरोर्याज्या सूत्रितंच—प्रवातावान्तिपतयन्तिविद्युतइत्यध्याधेयप्रभृतीनितितत्पाठस्तु ।

---

१ नि० १०. ११.।

अथचतुर्थी–

प्रवाताववान्तिपतयन्तिविद्युतउदोषधीर्जिहतेपिन्वतेस्वः ।
इराविश्वस्मैभुवनायजायतेयत्पर्जन्यःपृथिवींरेतसावति ॥ ४ ॥

प्र । वाताः । वान्ति । पतयन्ति । विऽद्युतः । उत् । ओषधीः ।
जिहते । पिन्वते । स्वः । इरा । विश्वस्मै । भुवनाय ।
जायते । यत् । पर्जन्यः । पृथिवीम् । रेतसा । अवति ॥ ४ ॥

वाताःप्रवान्ति वाताववृष्ट्यर्थंपतयन्ति गच्छन्ति समन्तात्संचरन्ति विद्युतओषधीरोषधय-उज्जिहते उद्गच्छन्ति प्रवर्धन्ते स्वरन्तरिक्षंपिन्वते क्षरति इराभूमिर्विश्वस्मैसर्वस्मै भुवनाय सर्व-जगद्धिताय जायते समर्थाभवति कदैवमिति यदायदापर्जन्योदेवः पृथिवीं रेतसोदकेनावतिरक्षति अभिगच्छतिवा तदैवंभवति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

यस्यव्रतेपृथिवीनन्नमीतियस्यव्रतेशफवज्जर्भुरीति ।
यस्यव्रतओषधीर्विश्वरूपाःसनःपर्जन्यमहिशर्मयच्छ ॥ ५ ॥

यस्य । व्रते । पृथिवी । नन्नमीति । यस्य । व्रते । शफऽवत् ।
जर्भुरीति । यस्य । व्रते । ओषधीः । विश्वऽरूपाः । सः । नः ।
पर्जन्य । महि । शर्म । यच्छ ॥ ५ ॥ २७ ॥

यस्यपर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवीनन्नमीति अत्यर्थंनमति सर्वेषामधोभवति यस्यव्रते शफवत् पादोपेतंगवादिकं जर्भुरीति भ्रियते पूर्यते गच्छतीतिवा यस्यव्रते कर्मण्योषधीरोष-ध्योविश्वरूपानानारूपाभवन्ति हेपर्जन्य समहांस्त्वं नोस्मभ्यं महिशर्म महत्सुखं यच्छ प्रयच्छ ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषष्ठी–

दिवोनोवृष्टिंमरुतोररीध्वंप्रपिन्वतवृष्णोअश्वस्यधाराः ।
अर्वाङेतेनस्तनयित्नुनेह्यपोनिषिञ्चन्नसुरःपितानः ॥ ६ ॥

दिवः । नः । वृष्टिम् । मरुतः । ररीध्वम् । प्र । पिन्वत । वृष्णः । च-
अश्वस्य । धाराः । अर्वाङ् । एतेन । स्तनयित्नुना । आ । इहि ।
अपः । निःसिञ्चन् । असुरः । पिता । नः ॥ ६ ॥

हेमरुतोयूयं दिवोन्तरिक्षसकाशात् नोस्मदर्थं वृष्टिं ररीध्वं दत्त वृष्णोवर्षकस्याश्वस्य व्यापकस्यमेघस्य संबन्धिन्योधाराउदकधाराः प्रपिन्वत प्रक्षरत हेपर्जन्य त्वमेतेन स्तनयित्नुना गर्जतामेघेन सहार्वागस्मदभिमुखमेहि आगच्छ किंकुर्वन् अपोंभांसिनिषिंचन् सदेवोसुरः उदकानांनिरसितापिसन् नोस्माकं पितापालकश्च ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अभिक्रन्दस्तनयगर्भमाधाउदन्वतापरिदीयारथेन ।
दृतिंसुकर्षविषितंन्यंचंसमाभवन्तूद्वतोनिपादाः ॥ ७ ॥

अभि । क्रन्द । स्तनय । गर्भम् । आ । धाः । उदन्ऽवता ।
परिऽदीय । रथेन । दृतिम् । सु । कर्ष । विऽसितम् । न्यञ्चम् ।
समाः । भवन्तु । उत्ऽवतः । निऽपादाः ॥ ७ ॥

अभिभूम्यभिमुखं क्रन्द शब्दय तदेवपुनरुच्यतेदाढर्याय स्तनय गर्ज गर्भं गर्भस्थानीय-मुदकमोषधीष्वाधाः आधेहि तदर्थमुदन्वता उदकवतारथेन परिदीय परितोगच्छ दृतिं दृतिव-दुदकधारकं मेघं विषितं सु सुष्ठु कर्ष आकर्षवृष्टचर्थं यद्वा विषितं विमुक्तबंधनं एवंकर्षएवं शेषेण तंवद्धं न्यंचं न्यक्अधोमुखं विकृत उद्वतः ऊर्ध्ववन्तः उन्नतप्रदेशाः निपादाः न्यग्भूत-पादाः निकृष्टपादावा निम्नोन्नतप्रदेशाः समाएकस्थाभवन्तु उदकपूर्णाभवंत्वित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

महान्तंकोशमुदचानिषिञ्चस्यन्दन्तांकुल्याविषिताःपुरस्तात् ।
घृतेनद्यावापृथिवीव्युन्धिसुप्रपाणंभवत्वघ्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

महान्तम् । कोशम् । उत् । अच । नि । सिञ्च । स्यन्दन्ताम् ।
कुल्याः । विऽसिताः । पुरस्तात् । घृतेन । द्यावापृथिवी इति । वि ।
उन्धि । सुऽप्रपानम् । भवतु । अघ्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

हेपर्जन्य त्वं महान्तं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीयंमेघं उत्कृष्टमुदच उद्गच्छ उद्गमयवा त-थाऽऽ गा निषिंच नीचैःक्षारय कुल्यानद्योविषिताविष्यूताःसत्यः स्यन्दन्तां प्रवहन्तु पुरस्तात्पू-र्वाभिमुखं प्रायेण नद्यः प्राच्यः स्यन्दन्ते घृतेनोदकेन द्यावापृथिवी दिवंचपृथिवींच व्युन्धि क्ले-दयात्यधिकं अघ्न्याभ्योगोभ्यः सुप्रपानं सुष्ठु प्रकर्षेण पातव्यमुदकं भवतु ॥ ८ ॥

अथनवमी—

यत्पर्जन्यकनिक्रदत्स्तनयन्हंसिदुष्कृतः ।
प्रतीदंविश्वंमोदतेयत्किंचपृथिव्यामधि ॥ ९ ॥

यत् । पर्जन्य । कनिक्रदत् । स्तनयन् । हंसि । दुःऽकृतः । प्रति ।
इदम् । विश्वम् । मोदते । यत् । किम् । च । पृथिव्याम् । अधि ॥ ९ ॥

हेपर्जन्य यद्यदा त्वं कनिक्रददत्यर्थंशब्दयन् स्तनयन् दुष्कृतः पापकृतोमेघान्हंसि वि-दारयसि तदानीमिदं विश्वं जगत्प्रतिमोदते विश्वंविशेष्यते यत्किंच पृथिव्यामधिभूम्याम-धिष्ठितं यच्चराचरात्मकं तदिदंविश्वं मोदते हृष्यति वृष्टेःसर्वजगत्प्रीतिकारणत्वंप्रसिद्धम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अवर्षीर्वर्षमुदुषूगृभायाकर्धन्वान्यत्येतवाउ ।
अजीजनओषधीर्भोजनायकमुतप्रजाभ्योविदोमनीषाम् ॥ १० ॥ २८ ॥

अवर्षीः । वर्षम् । उत् । ॐ इति । सु । गृभाय । अकः । धन्वानि ।
अतिऽएतवै । ॐ इति । अजीजनः । ओषधीः । भोजनाय । कम् ।
उत । प्रऽजाभ्यः । अविदः । मनीषाम् ॥ १० ॥ २८ ॥

इयमतिवृष्टिविमोचनी हेपर्जन्यत्वमवर्षीर्वृष्टवानसि वर्षमुदुषूगृभाय उदुत्कृष्टं सु सुष्ठुगृभाय गृ-हाण परिहरेत्यर्थः धन्वानि निरुदकप्रदेशानकःजलवतःकृतवानसि किमर्थं अत्येतवाउ अतिक्र-म्यगन्तुं ओषधीरजीजनः उदपादयः किमर्थं भोजनाय धनाय भोगायवा कमित्ययंशिशिरंजी-वनायकंमितिवत्पादपूरणः उतापिच प्रजाभ्यःसकाशात् मनीषां स्तुतिमविदः प्राप्तवानसि ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

१ नि० १. १०.

बळित्थेतितृचात्मकंद्वादशंसूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं पृथिवीदेवताकं आनुष्टुभं अनुक्रान्तंच-बळित्थातृचंपार्थिवमानुष्टुभमिति सूक्तविनियोगोलैंगिकः आद्यादेवानांहविःषुपृथिव्याअनुवाक्याबळित्थापर्वतानांदृह्ळाचिद्यावनस्पतीनितिहिसूत्रितं। भूमिस्तोमेत्येषामरुत्वतीयशस्त्रेसूक्तमुखीया।

सैषाप्रथमा—

बळि॒त्थापर्व॑तानांखि॒द्रंबि॑भर्षिपृथिवि।
प्रयाभूमिं॑प्रवत्वतिम॒ह्नाजि॒नोषि॑महिनि॥ १॥

बट्। इ॒त्था। पर्व॑तानाम्। खि॒द्रम्। बि॒भ॒र्षि॒। पृ॒थि॒वि॒। प्र। या। भूमि॑म्। प्र॒व॒त्व॒ति॒। म॒ह्ना। जि॒नोषि॑। म॒हि॒नि॒॥ १॥

द्विरूपापृथिवीचैषा प्रत्यक्षादेवतापिच। मध्यस्थानादेवतोक्ता सात्र संबोध्यवर्ण्यते॥हेपृथिवि विप्रथनवति मध्यस्थानदेवतेत्वं इत्थाइत्थं अत्र अमुत्रान्तरिक्षेवा बट् सत्यं पर्वतानां मेघानांवाखिद्रं खेदनं भेदनं बिभर्षि धारयसि हेमहिनि महति हेप्रवत्वति प्रकर्षवति प्रवणोदकवतिवायात्वं भूमिं प्रत्यक्षांपृथिवीं मह्ना महत्वेन महतोदकेनवा प्रजिनोषि प्रकर्षेणप्रीणयसि॥१॥

अथद्वितीया—

स्तोमा॑सस्त्वाविचारिणि॒प्रति॑ष्टोभन्त्य॒क्तुभिः॑।
प्रयावाजं॒नहेष॑न्तंपे॒रुमस्य॑स्यर्जुनि॥ २॥

स्तोमा॑सः। त्वा॒। वि॒ऽचा॒रि॒णि॒। प्रति॑। स्तो॒भ॒न्ति॒। अ॒क्तुऽभिः॑। प्र। या। वाज॑म्। न। हेष॑न्तम्। पे॒रुम्। अस्य॑सि। अर्जु॑नि॒॥ २॥

हेविचारिणि विविधंचरणशीले पृथिविदेवि त्वां स्तोमासः स्तोतारः अक्तुभिर्गमनशीलैः स्तोत्रैः प्रतिष्टोभन्ति अभिष्टुवन्ति किंच यात्वं हेषंतं शब्दयन्तं वाजंनं अश्वमिव उद्वंतं पेरुं पूरकं मेघं प्रास्यसि प्रक्षिपसि हेअर्जुनि शुभ्रवर्णे गमनशीलेवा॥ २॥

देवानांहविःषुदृह्ळाचिदितिपृथिव्यायाज्या एषैवभूमिः स्तोमेनिष्केवल्येसूक्तमुखीया सूत्रंतु पूर्वमेवोदाहृतं।

हेपर्जन्य त्वं महान्तं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीयंमेघं उत्कृष्टमुदच उद्गच्छ उद्गमयवा त-थाऽ[illegible]ा निषिंच नीचैःक्षारय कुल्यानद्योविषिताविष्यूताःसत्यः स्यन्दन्तां प्रवहन्तु पुरस्तात्पूर्वाभिमुखं प्रायेण नद्यः प्राच्यः स्यन्दन्ते घृतेनोदकेन द्यावापृथिवी दिवंचपृथिवींच व्युन्धि क्लेदयात्यधिकं अघ्न्याभ्योगोभ्यः सुप्रपानं सुष्ठु प्रकर्षेण पातव्यमुदकं भवतु ॥ ८ ॥

अथनवमी—

यत्पर्जन्यकनिक्रदत्स्तनयन्हंसिदुष्कृतः ।
प्रतीदंविश्वंमोदतेयत्किंचपृथिव्यामधि ॥ ९ ॥

यत् । पर्जन्य । कनिक्रदत् । स्तनयन् । हंसि । दुःऽकृतः । प्रति ।
इदम् । विश्वम् । मोदते । यत् । किम् । च । पृथिव्याम् । अधि ॥९॥

हेपर्जन्य यद्यदा त्वं कनिक्रददत्यर्थंशब्दयन् स्तनयन् दुष्कृतः पापकृतोमेघान्हंसि विदारयसि तदानीमिदं विश्वं जगत्प्रतिमोदते विश्वंविशेष्यते यत्किंच पृथिव्यामधिभूम्यामधिष्ठितं यच्चराचरात्मकं तदिदंविश्वं मोदते हृष्यति वृष्टेःसर्वजगत्प्रीतिकारणत्वंप्रसिद्धम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अवर्षीर्वर्षमुदुषूगृभायाकर्धन्वान्यत्येतवाउ ।
अजीजनओषधीर्भोजनायकमुतप्रजाभ्योविदोमनीषाम् ॥१०॥२८॥

अवर्षीः । वर्षम् । उत् । ऊँ इति । सु । गृभाय । अकः । धन्वानि ।
अतिऽएतवै । ऊँ इति । अजीजनः । ओषधीः । भोजनाय । कम् ।
उत । प्रऽजाभ्यः । अविदः । मनीषाम् ॥ १० ॥ २८ ॥

इयमतिवृष्टिविमोचनी हेपर्जन्यत्वमवर्षीर्वृष्टवानसि वर्षमुदुषूगृभाय उदुत्कृष्टं सु सुष्ठुगृभाय गृहाण परिहरेत्यर्थः धन्वानि निरुदकप्रदेशानकःजलवतःकृतवानसि किमर्थं अत्येतवाउ अतिक्रम्यगन्तुं ओषधीरजीजनः उदपादयः किमर्थं भोजनाय धनाय भोगायवा कमित्ययंशिशिरंजीवनायकंमितिवत्पादपूरणः उतापिच प्रजाभ्यःसकाशात् मनीषां स्तुतिमविदः प्राप्तवानसि॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्यंचतुर्थेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

---

१ नि० १. १०.।

बळित्थेतितृचात्मकंद्वादशंसूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं पृथिवीदेवताकं आनुष्टुभं अनुक्रान्तंच-बळित्थातृचंपार्थिवमानुष्टुभमिति सूक्तविनियोगोलैंगिकः आद्यादेवानांहविःषुपृथिव्याअनुवाक्याबळित्थापर्वतानांद्दह्ळाचिद्यावनस्पतीनितिहिसूत्रितं । भूमिस्तोमेत्येषामरुत्वतीयशस्त्रेसूक्तमुखीया ।

सैषाप्रथमा—

बळित्थापर्वतानांखिद्रंबिभर्षिपृथिवि ।
प्रयाभूमिंप्रवत्वतिमह्नाजिनोषिमहिनि ॥ १ ॥

बट् । इत्था । पर्वतानाम् । खिद्रम् । बिभर्षि । पृथिवि । प्र । या ।
भूमिम् । प्रवत्वति । मह्ना । जिनोषि । महिनि ॥ १ ॥

द्विरूपापृथिवीचैषा प्रत्यक्षादेवतापिच । मध्यस्थानादेवतोक्ता सात्र संबोध्यवर्ण्यते ॥हेपृथिवि विप्रथनवति मध्यस्थानदेवतेत्वं इत्थाइत्थं अत्र अमुत्रान्तरिक्षेवा बट् सत्यं पर्वतानां मेघानांवाखिद्रं खेदनं भेदनं बिभर्षि धारयसि हेमहिनि महति हेप्रवत्वति प्रकर्षवति प्रवणोदकवतिवायात्वं भूमिं प्रत्यक्षांपृथिवीं मह्ना महत्वेन महतोदकेनवा प्रजिनोषि प्रकर्षेणप्रीणयसि ॥१॥

अथद्वितीया—

स्तोमासस्त्वाविचारिणिप्रतिष्टोभन्त्यक्तुभिः ।
प्रयावाजंनहेषन्तंपेरुमस्यस्यर्जुनि ॥ २ ॥

स्तोमासः । त्वा । विऽचारिणि । प्रति । स्तोभन्ति । अक्तुऽभिः ।
प्र । या । वाजम् । न । हेषन्तम् । पेरुम् । अस्यसि । अर्जुनि ॥ २ ॥

हेविचारिणि विविधंचरणशीले पृथिविदेवि त्वां स्तोमासः स्तोतारः अक्तुभिर्गमनशीलैः स्तोत्रैः प्रतिष्टोभन्ति अभिष्टुवन्ति किंच यात्वं हेषंतं शब्दयन्तं वाजंन अश्वमिव उद्यतं पेरुं पूरकं मेघं प्रास्यसि प्रक्षिपसि हेअर्जुनि शुभ्रवर्णे गमनशीलेवा ॥ २ ॥

देवानांहविःषुदृह्ळाचिदितिपृथिव्यायाज्या एषैवभूमिः स्तोमेनिष्केवल्येसूक्तमुखीया सूत्रंतु पूर्वमेवोदाहृतं ।

सैषातृतीया–

दृ॒ह्ळाचि॒द्यावन॒स्पतीँ᳚न्क्ष्म॒यादर्धृ॒र्ष्योज॑सा ॥
यत्ते॑अ॒भ्रस्य॑वि॒द्युतो॑दि॒वोवर्ष॑न्तिवृ॒ष्टयः॑ ॥ ३ ॥ १९ ॥

दृ॒ह्ळा । चि॒त् । या । वन॒स्पतीँ᳚न् । क्ष्म॒या । दर्धृ॑र्षि । ओज॑सा ।
यत् । ते॒ । अ॒भ्रस्य॑ । वि॒ऽद्युतः॑ । दि॒वः । वर्ष॑न्ति । वृ॒ष्टयः॑ ॥३॥२९ ॥

हेपृथिवि यात्वं दृह्ळाचिद् सुपांसुलुगितितृतीयायाआकारः दृढया क्ष्मया भूम्या सहवनस्पतीन् वृक्षान् ओजसा बलेन दर्धर्षि धारयसि अथवा दृह्ळेतिविधेयविशेषणं वनस्पतीन् दृह्ळान्कृत्वा धारयसीत्यर्थः यद् अस्यास्ते तवसंबंधिनोवृष्टयोवर्षकामेघाः विद्युतोविद्योतमानाद् अभ्रस्य पंचम्यर्थेषष्ठी अभ्रादपांहर्तुः दिवोन्तरिक्षाद्‌ादित्याद्वावर्षन्ति अथवा यद्यस्यास्ते तवाभ्रस्यमेघस्य वृष्टयः उदकसंघाताः विद्युतोविद्योतमानायादिवःसकाशाद्वर्षन्ति पतन्ति ॥३॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

प्रसंम्राजइत्यष्टर्चंत्रयोदशंसूक्तं आत्रेयं त्रैष्टुभं वारुणं अनुक्रम्यतेच–प्रसंम्राजेष्टौवारुणमिति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा–

प्रस॒म्राजे॑बृ॒हद॑र्चागभी॒रंब्रह्म॑प्रि॒यंवरु॑णायश्रु॒ताय॑ ।
वियोज॒घान॑शमि॒तेव॒चर्मो॑प॒स्तिरे॑पृथि॒वींसूर्या॑य ॥ १ ॥

प्र । स॒म्ऽराजे॑ । बृ॒हत् । अ॒र्च॒ । ग॒भी॒रम् । ब्रह्म॑ । प्रि॒यम् । वरु॑णाय ।
श्रु॒ताय॑ । वि । यः । ज॒घान॑ । श॒मि॒ताऽइ॑व । चर्म॑ ।
उ॒प॒ऽस्तिरे॑ । पृ॒थि॒वीम् । सूर्या॑य ॥ १ ॥

अत्रिः स्वात्मानंसंबोध्य ब्रवीति हेअत्रे त्वं सम्राजे सम्यग्राजमानायईश्वराय श्रुताय सर्वत्रश्रूयमाणाय वरुणाय उपद्रवस्यनिवारकाय जनानामावरकाय एतन्नामकायदेवाय बृहत्प्रभूतं गभीरं दुरवगाहं बह्वर्थोपेतं प्रियं प्रियभूतं ब्रह्म स्तोत्ररूपंकर्म प्रार्च प्रार्चय प्रोच्चारयेत्यर्थः योवरुणः शमितेवचर्म शमितापशुविशसनकर्ता यथोपस्तरणाय चर्म हन्ति

तद्वत्पृथिवीं विस्तीर्णमन्तरिक्षं तृतीयस्यांपृथिव्यामिति श्रुतेरन्तरिक्षस्यापिपृथिवीशब्दवाच्यत्वं सूर्याय सूर्यस्य उपस्तिरे आस्तरणाय विजघान विस्तारयामास विस्तृतंहि व्यवहारयोग्यं भवति तस्माद्व्यवहारायान्तरिक्षं विस्तारितवान् उरुंहिराजावरुणश्चकारेतिह्युक्तम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

वनेषुव्य१न्तरिक्षंततानवाजमर्वत्सुपयउस्रियासु ।
हृत्सुक्रतुंवरुणोअप्स्व१ग्निंदिविसूर्यमदधात्सोममद्रौ ॥ २ ॥

वनेषु । वि । अन्तरिक्षम् । ततान । वाजम् । अर्वत्ऽसु । पयः ।
उस्रियासु । हृत्ऽसु । क्रतुम् । वरुणः । अप्ऽसु । अग्निम् । दिवि ।
सूर्यम् । अदधात् । सोमम् । अद्रौ ॥ २ ॥

अयंवरुणोवनेषुवृक्षाग्रेषु अन्तरिक्षंविततान विस्तारितवान् तथावाजसनेयकं वनेषुहीदं एषु वृक्षाग्रेष्वन्तरिक्षंविततं तस्मादाहवनेषु व्यन्तरिक्षंततानेति वाजं बलमर्वत्सु अश्वेषु ततान पयःक्षीरमुस्रियासु गोषु उस्रियेति गोनाम उस्राविणोस्यांभोगाइतितद्व्युत्पत्तिः हृत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्पं यद्धि मनसाध्यायति तत्कर्मणाकरोति अप्सूदकेषुअग्निं वैद्युतं और्वंवा सर्वत्र वितताने तिसंबन्धः किंच दिवि द्युलोके सूर्यमदधात् स्थापितवान्सोमंचाद्रौपर्वते अदधात् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

नीचीनबारंवरुणःकवन्धंप्रससर्जरोदसीअन्तरिक्षम् ।
तेनविश्वस्यभुवनस्यराजायवंनवृष्टिर्व्युनत्तिभूम ॥ ३ ॥

नीचीनऽबारम् । वरुणः । कवन्धम् । प्र । ससर्ज । रोदसी इति ।
अन्तरिक्षम् । तेन । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । यवम् । न ।
वृष्टिः । वि । उनत्ति । भूम ॥ ३ ॥

नीचीनबारं अधोमुखंबिलं प्रससर्ज कृतवान् कं कवंधं कवनमुदकं तद्धीयतेअनेनेति-कवन्धोमेघः तंतथाकरोत् अथवा कवन्धमुदकं तदुदकं नीचीनबारं नीचीननिर्गमनबिलंचकार

१ तै० सं० १. २. १२. । २ ऋ० सं० १. २. १४. ।

मेघं विदार्योदकमधोमुखं चकारेत्यर्थः किंप्रतीतीत्युच्यते रोदसी द्यावापृथिव्यौ अन्तरिक्षं च प्रति लोकत्रयहितायेत्यर्थः तेनोदकेन विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्वामी वरुणो भूम भूमिं व्युनत्ति क्लेदयति वृष्टिः सेक्ता पुमान् यवं न यवमिव यवान् यथा प्ररोहाय सर्वत्र प्रसारयति तद्वत् भूमिं सर्वत्रोनत्ति अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबन्धः वर्षकः पर्जन्य इत्यर्थः अस्मिन्पक्षे यवं पुरुष इवेति पुरुषशब्दोध्याहार्यः अत्र नीचीनबारं वरुणः कबन्धमित्यादिं निरुक्तं[1] द्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

उ॒नत्ति॒ भूमिं॑ पृथि॒वीमु॒त द्यां य॒दा दु॒ग्धं वरु॑णो॒ वष्ट्यादित् ।
सम॒भ्रेण॑ वसत॒ पर्व॑तासस्तविषी॒यन्त॑: श्रथयन्त वी॒राः ॥ ४ ॥

उ॒नत्ति॑ । भूमि॑म् । पृ॒थि॒वीम् । उ॒त । द्याम् । य॒दा । दु॒ग्धम् । वरु॑णः । वष्टि॑ । आत् । इत् । सम् । अ॒भ्रेण॑ । व॒स॒त॒ । पर्व॑तासः । त॒वि॒षी॒ऽयन्त॑: । श्र॒थ॒य॒न्त॒ । वी॒राः ॥ ४ ॥

वरुणो भूमिं पृथिवीं प्रथितमन्तरिक्षं अन्तरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुक्तं उतापि च द्यां द्युलोकं उनत्ति क्लेदयति यदायं दुग्धं उदकपूरणं वष्टि कामयते अथवा दुग्धमुदकं तेन तत्कार्यमोषध्यादिकं लक्ष्यते ओषध्यादयः प्रवर्धन्तामिति यदा कामयते आदित् अनन्तरमेव संवसत समाच्छादयन्ति के पर्वतासः पर्ववन्तोद्रयः केन अभ्रेण मेघेन किंच विषीयन्तो बलमिच्छन्तो वीरा विशेषेण वृष्टेः प्रेरयितारो मरुतः श्रथयन्त श्रथयन्ति मेघान् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

इ॒मामू॒ ष्वा॑सु॒रस्य॑ श्रु॒तस्य॑ म॒हीं मा॒यां वरु॑णस्य॒ प्र वो॑चम् ।
माने॑नेव तस्थि॒वाँ अ॒न्तरि॑क्षे॒ वि यो म॒मे पृ॑थि॒वीं सूर्ये॑ण ॥ ५ ॥ ३० ॥

इ॒माम् । ऊँ इति॑ । सु । आ॒सु॒रस्य॑ । श्रु॒तस्य॑ । म॒हीम् । मा॒याम् । वरु॑णस्य । प्र । वो॒च॒म् । माने॑नऽइव । त॒स्थि॒ऽवान् । अ॒न्तरि॑क्षे । वि । यः । म॒मे । पृ॒थि॒वीम् । सूर्ये॑ण ॥ ५ ॥ ३० ॥

---

1 नि० १०. ४.

आसुरस्य असुरसंबन्धिनः असुराणामस्यचवध्यघातकभावःसंबन्धः असुरहन्तुरि-त्यर्थः अथवा असुरोमेघः प्राणदानात्तत्संबन्धिनः श्रुतस्य विश्रुतस्य महीं महतीं इमां मायां प्रज्ञां प्रवोचं प्रब्रवीमि कैषामायेतिसोच्यते योवरुणोन्तरिक्षेतस्थिवान् तिष्ठन् मानेनेव दंडेनेव सूर्येण पृथिवीमन्तरिक्षं विममे परिच्छिनत्ति तस्यैषामाया ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथषष्ठी—

इमामूनुकवितमस्यमायांमहींदेवस्यनकिरादधर्ष ।
एकंयदुद्गानपृणन्त्येनीरासिञ्चन्तीरवनयःसमुद्रम् ॥ ६ ॥

इमाम् । ऊँ इति । नु । कविऽतमस्य । मायाम् । महीम् । देवस्य । नकिः । आ । दधर्ष । एकम् । यत् । उद्ना । न । पृणन्ति । एनीः । आऽसिञ्चन्तीः । अवनयः । समुद्रम् ॥ ६ ॥

कवितमस्य प्रकृष्टप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य स्तुत्यस्य वा वरुणस्येमांसर्वप्रसिद्धां महीं महतीं मायां प्रज्ञां नकिर्नैवआदधर्ष नहिनस्तिकश्चिदपि ऊन्वितिपूरणौ यद्यस्मादेकं समुद्रं उद्ना उदकेन नपृणन्ति नपूरयन्ति काः एनीः एन्यः शुभ्राः गमनशीलावा आसिंचन्ती उदकमासिंचयंत्यः अवनयोनद्यः बह्व्योनद्यः सर्वदोदकेनपूरयंत्योपि नैकमपिसमुद्रंपूरयन्तीति इदंवरुणस्य महत्कर्मेति अत्रान्तरिक्षविस्तारादिसमुद्रापूरणपर्यन्तंकर्म परमेश्वरस्यैवोचितं नवरुणस्येतिनवाच्यं तस्यवरुणादिरूपावस्थानात् एषब्रह्मेत्यादिश्रुतिः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अर्यम्यंवरुणमित्र्यंवासखायंवासदमिद्भ्रातरंवा ।
वेशंवानित्यंवरुणारणंवायत्सीमागश्चकृमाशिश्रथस्तत् ॥ ७ ॥

अर्यम्यम् । वरुण । मित्र्यम् । वा । सखायम् । वा । सदम् । इत् । भ्रातरम् । वा । वेशम् । वा । नित्यम् । वरुण । अरणम् । वा । यत् । सीम् । आगः । चकृम । शिश्रथः । तत् ॥ ७ ॥

हेवरुणअर्यम्यं अर्यमैवार्यम्यः स्वार्थिकोयत् अर्तेरिदंरूपं प्रदातारमित्यर्थः अथवा इरणान्मननाच्चशास्तीतिअर्यमा गुरुः तंवा अथवा मित्र्यं ञिमिदास्नेहनइत्यस्मात्स्वार्थिकोयत्

अनुरक्तमित्यर्थः वाअथवा सखायं समानख्यानं सदमित् सर्वदैव भ्रातरंवा नित्यं निरन्तरं वेशं निकटनिकेतनवर्तिनंवा अरणंवा अशब्दमित्यर्थः अथवा रणमदातारंवा नित्यंनिरन्तरं एतान्प्रतियत्सीं यदेतदागोपराधं चकृम तच्छिश्रथोस्मत्तोविनाशय ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

कितवासोयद्रिरिपुर्नदीवियद्वाघासत्यमुतयंनविद्म ।
सर्वाताविष्यंशिथिरेवदेवाधातेस्यामवरुणप्रियासः ॥ ८ ॥ ३१ ॥

कितवासः । यत् । रिरिपुः । न । दीवि । यत् । वा । घ । सत्यम् ।
उत । यत् । न । विद्म । सर्वा । ता । वि । स्य । शिथिराऽइव ।
देव । अध । ते । स्याम । वरुण । प्रियासः ॥ ८ ॥ ३१ ॥

कितवासः कितवाद्यूतकृतः किंतवास्ति सर्वं मयाजितमितिवदतीतिकितवः नदीवि नदेवने द्यूते यथायद्रिरिपुः लेपयन्ति पापमारोपयन्ति यदस्मासु द्वेष्टारोमयि त्वमेतत्पापमकरोरित्याक्षिपन्ति अत्र पुरस्तादुपचारोपिनकारउपमार्थीयः वा अथवा घेतिपूरणः यत्पापंसत्यं आरोपमन्तरेणकृतवन्तःस्म उत अपिच यत्कृतंपापं नविद्म नजानीमः ता तानि सर्वा सर्वाणि शिथिरेव शिथिलानीव शिथिलबन्धनानिफलानीव विष्य मोचय स्यतिरुपसृष्टोविमोचने हे-देव अध अनन्तरं ते तव प्रियासः प्रियाः स्याम भवेम ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

इन्द्राग्नीयमितिषळृचंचतुर्दशंसूक्तं अत्रेरार्षमानुष्टुभमैन्द्राग्नं षष्ठीविराट्पूर्वा आद्यौदशकावष्टकास्त्रयइतिपरिभाषितत्वात्. तथाचानुक्रान्तम्—इन्द्राग्नीषळैन्द्राग्नमानुष्टुभंविराट्पूर्वान्तमिति विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्राग्नीयमवथउभावाजेषुमर्त्यम् ।
दृळ्हाचित्सप्रभेदतिद्युम्नावाणीरिवत्रितः ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी इति । यम् । अवथः । उभा । वाजेषु । मर्त्यम् । दृळ्हा ।
चित् । सः । प्र । भेदति । द्युम्ना । वाणीःऽइव । त्रितः ॥ १ ॥

हेइन्द्राग्नी उभा उभौ परस्परावियुक्तौ युवां यंमर्त्यमवथः रक्षथः वाजेषु संग्रामेषु समर्त्योदृह्लाचिद् दृढान्यपिद्युम्ना द्योतमानानि धनानिशत्रुसंबन्धीनि प्रभेदति प्रकर्षेणभिनत्ति त्रितऋषिर्वाणीरिव प्रतिवादिवाक्यानीव अथवा त्रिषुस्थानेषु वर्तमानोग्निः शत्रूणां वाक्यानीव ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यापृतनासुदुष्टरायावाजेषुश्रवाय्या ।
यापञ्चचर्षणीरभीन्द्राग्नीताहवामहे ॥ २ ॥

या । पृतनासु । दुस्तरा । या । वाजेषु । श्रवाय्या । या । पञ्च । चर्षणीः । अभि । इन्द्राग्नी इति । ता । हवामहे ॥ २ ॥

या याविन्द्राग्नी पृतनासु संग्रामेषु दुष्टरा दुष्टरौ अनभिभाव्यौ या यौच वाजेषु संग्रामेषु अन्नेषुवा श्रवाय्या श्रवाय्यौ स्तुत्यौ या यौ पंचचर्षणीः चर्षणयोमनुष्याः तानभिरक्षतइतिशेषः ता तौ महानुभावौहवामहे स्तुमः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तयोरिदमवच्छवस्तिग्मादिद्युन्मघोनोः ।
प्रतिद्रुणागभस्त्योर्गवांवृत्रघ्नएषते ॥ ३ ॥

तयोः । इत् । अमऽवत् । शवः । तिग्मा । दिद्युत् । मघोनोः । प्रति । द्रुणा । गभस्त्योः । गवाम् । वृत्रऽघ्ने । आ । ईषते ॥ ३ ॥

अमवद् अभिभावुकं शवोबलं तयोरिद् तयोरेव मघोनोर्मघवतोरन्नवतोर्धनवतोर्वा तयोर्दिद्युद् वज्रं तिग्मा तीक्ष्णं वर्तते गभस्त्योर्हस्तयोः एवंभूतौदेवौ गवामुदकानां पणिभिरपहृतानांवागवांलाभाय द्रुणा द्रुविकारेण गमनशीलेनवैकेनरथेन वृत्रघ्ने आवरकमेघहननाय तथाविधवृत्रासुरवधायवा प्रतिईषते प्रतिगच्छतः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तावामेषेरथानामिन्द्राग्नीहवामहे ।
पतींतुरस्यराधसोविद्वांसागिर्वणस्तमा ॥ ४ ॥

ता । वाम् । एषे । रथानाम् । इन्द्राग्नी इति । हवामहे । पती इति ।
तुरस्य । राधसः । विद्वांसा । गिर्वणःऽतमा ॥ ४ ॥

हेदेवौ ता तौ वक्ष्यमाणगुणौ वां युवां हवामहे स्तुमः किमर्थं रथानामेषेयुद्धे रथानामेरणाय कीदृशौयुवां इन्द्राग्नीइंद्रमग्निंचपरस्परयुग्मभूतौ तुरस्य जंगमरूपस्य राधसोधनादिलक्षणस्य धनस्य पती स्वामिनौ विद्वांसा सर्वज्ञौ गिर्वणस्तमा गीर्भिर्वननीयतमौ ईदृशौयुवां हवामहे॥४॥

अथपंचमी—

तावृधन्तावनुद्यून्मर्तायदेवावदभा ।
अर्हन्ताचित्पुरोदधेंशेवदेवावर्वते ॥ ५ ॥

ता । वृधन्तौ । अनु । द्यून् । मर्ताय । देवौ । अदभा । अर्हन्ता ।
चित् । पुरः । दधे । अंशाऽइव । देवौ । अर्वते ॥ ५ ॥

ता तौ अनुद्यून् प्रतिदिनं वृधन्तौ वर्धमानौ सर्वदाप्रवृद्धावित्यर्थः वर्धनेदृष्टान्तः मर्तेव मनुष्याविव तौयथाप्रतिदिनंवर्धेते देवौ द्योतमानौ अदभा अहिंस्यौ अर्हंताचित् प्रकर्षेणपूज्यौ चिदितिपूजायां तादृशौमहानुभावौदेवावर्वतेश्वलाभाय पुरोदधे पुरस्कुर्वे अंशेव अंशोनामद्वादशादित्यमध्यवर्तीदेवः सभगस्याप्युपलक्षकः अंशाविव आदित्याविवदीप्तावित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

एवेन्द्राग्निभ्यामहाविहव्यंशूष्यंघृतंनपूतमद्रिभिः ।
तासूरिषुश्रवोबृहद्रयिंगृणत्सुदिधृतमिषंगृणत्सुदिधृतम् ॥६॥३२॥

एव । इन्द्राग्निऽभ्याम् । अहावि । हव्यम् । शूष्यम् । घृतम् ।
न । पूतम् । अद्रिऽभिः । ता । सूरिषु । श्रवः । बृहत् । रयिम् ।
गृणत्ऽसु । दिधृतम् । इषम् । गृणत्ऽसु । दिधृतम् ॥ ६ ॥ ३२ ॥

एव एवं इदानींक्रियमाणप्रकारेणस्तुतिसाहित्येनेत्यर्थः इन्द्राग्निभ्यां हव्यं हविः अहावि परित्यक्तमासीत् कीदृशंतत् शूष्यं बलकरं किमिव अद्रिभिर्ग्रावभिः पूतमभिषुतं घृतंन सोमरसमिव तद्यथायुवाभ्यांप्रदीयते तद्वच्चरुपुरोडाशादिकमपि ता तौदेवौ सूरिषु मेधाविष्वस्मासु बृहत्प्रभूतं श्रवोन्नं यशोवा रयिंधनंच दिधृतं धारयतं इषमन्नं गृणत्सु स्तुवत्सु दिधृतंपुनरुक्तिरादरार्था ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

प्रवोमहइतिनवर्चंपंचदशंसूक्तं एवयामरुदाख्यस्यात्रेयस्यमुनेरार्षं मरुद्देवताकमतिजगतीछन्दस्कं तथाचानुक्रमणिका—प्रवोनवैवयामरुन्मारुतमतिजागतमिति। दशरात्रेषष्ठेहनितृतीयसवनेच्छावाकशस्त्रे इदंसूक्तं सूत्रितंच—एवयामरुदुक्तोवृषाकपिनेति ।

तत्रप्रथमा—

प्रवो॑म॒हे म॒तयो॑यन्तु॒ विष्ण॑वे म॒रुत्व॑ते गिरि॒जाए॑व॒यामरु॑त् ।
प्रशर्धा॑य॒प्रय॑ज्यवेसुखा॒दये॑त॒वसे॑भ॒न्ददि॑ष्टये॒धुनि॑व्रताय॒शव॑से ॥१॥

प्र । व॒ः । म॒हे । म॒तय॑ः । य॒न्तु॒ । विष्ण॑वे । म॒रुत्व॑ते । गि॒रि॒ऽजाः ।
ए॒व॒याम॑रुत् । प्र । शर्धा॑य । प्रऽय॑ज्यवे । सु॒ऽखा॒दये॑ । त॒वसे॑ ।
भ॒न्दत्ऽइ॑ष्टये । धुनि॑ऽव्रताय । शव॑से ॥ १ ॥

प्रयन्तु प्रगच्छन्तु गिरिजाः वाचिनिष्पन्नामतयस्तुतयः कस्मै वस्तुभ्यं वचनव्यत्ययः विष्णवेव्याप्तायेन्द्राय विष्णवेवा मरुत्वते मरुद्भिस्तद्वते कस्यस्तुतयइत्युच्यते एवयामरुत् एतन्नामकस्यऋषेः षष्ठ्यालुक् अथवा यद्दृषिर्गिरिजाः स्तुतेर्जनयिताभवति उत्तरार्धेमरुत्स्तुतिः किंच प्रयन्तुस्तुतयः कस्मै शर्धाय बलाय मारुताय इतरत्सर्वंबलविशेषणं प्रयज्यवे प्रकर्षेणयष्टव्याय सुखादयेशोभनाभरणाय खादिराभरणविशेषः हस्तेषुखादिश्चपत्सुखादयइतिचश्रुतेः तवसे बलवते भंददिष्टये स्तुतिरूपाइष्टिर्यस्यतत्भन्ददिष्टि तस्मै धुनिव्रताय मेघानांचालनं कर्मयस्य तादृशाय शवसे गमनवते ॥ १ ॥

---

१ ऋ०सं० २. ४. ६. ।   २ ऋ० सं० ४. ३. १६. ।

अथद्वितीया—

प्रयेजातामहिनायेचनुस्वयंप्रविद्मनाब्रुवतएवयामरुत्।
क्रत्वातद्वोमरुतोनाधृषेशवोदानामह्नातदेषामधृष्टासोनाद्रयः ॥२॥

प्र । ये । जाताः । महिना । ये । च । नु । स्वयम् । प्र । विद्मना ।
ब्रुवते । एवयामरुत् । क्रत्वा । तत् । वः । मरुतः । न । आऽधृषे ।
शवः । दाना । मह्ना । तत् । एषाम् । अधृष्टासः । न । अद्रयः ॥ २ ॥

ये महिना महता विष्णुनेन्द्रेणवासह प्रजाताः प्रादुर्भूताः तान्ब्रुवते येच नु क्षिप्रं स्वयमेव विद्मना यज्ञगमनविषयज्ञानेनसहप्रजाताः प्रादुर्भूताः तान् मरुतःएवयामरुत् ब्रुवते स्तौति प्रेत्ययमाख्यातेनवा संबन्धनीयः ब्रुवतइतिव्यत्ययेनबहुवचनं एकवचनेवाछान्दसःशः निघाताभावश्छान्दसः अथप्रत्यक्षवादः हेमरुतोवोयुष्माकं तत्प्रसिद्धं शवोबलं क्रत्वाचालनादिरूपेण कर्मणायुक्तं नाधृषे कैश्चिदप्याधर्षणीयंनभवति अन्येषामसुरादीनां क्रत्वा कर्मणावानभिभाव्यंभवति कृत्यार्थेकेन् किंचैषांवः तद्बलं दाना अभिमतदानेन मह्ना महत्त्वेनचोपेतं यूयं प्रबलाः अधृष्टासः अधर्षणीयाः तत्रदृष्टान्तः अद्रयोन तेयथाअधृष्याः तद्वद्यूयमपि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

प्रयेदिवोबृहतःशृण्विरेगिरासुशुक्वानःसुभ्वएवयामरुत्।
नयेषामिरीसधस्थईष्टआँअग्नयोनस्वविद्युतःप्रस्पन्द्रासोधुनीनाम् ॥३॥

प्र । ये । दिवः । बृहतः । शृण्विरे । गिरा । सुऽशुक्वानः । सुऽभ्वः ।
एवयामरुत् । न । येषाम् । इरी । सधऽस्थे । ईष्टे । आ । अग्नयः ।
न । स्वऽविद्युतः । प्र । स्पन्द्रासः । धुनीनाम् ॥ ३ ॥

येमरुतोबृहतोदिवोद्युलोकादागच्छन्तः प्रशृण्विरे शृण्वन्ति तान्मरुतोगिरा एवयामरुत्स्तुतवान् कीदृशास्ते शुशुक्वानोदीप्ताः सुभ्वः सुष्ठुभवन्तः येषांमरुतां सधस्थे सहस्थाने स्वकीयेनिवासे तिष्ठतां इरी ईरिता प्रेरिता नेष्टे आनेशतेच चालयितुं आइतिचार्थे अग्नयोन अग्नयइव स्वविद्युतःस्वयमेवविद्योतमानाः धुनीनां नदीनां स्पन्द्रासः वर्षणेनचालयितारश्च ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

सचक्रमेमहतोनिरुरुक्रमःसमानस्मात्सदसएवयामरुत् ।
यदायुक्तत्मनास्वादधिष्णुभिर्विष्पर्धसोविमहसोजिगातिशेवृधोनृभिः॥४॥

सः । चक्रमे । महतः । निः । उरुऽक्रमः । समानस्मात् । सदसः ।
एवयामरुत् । यदा । अयुक्त । त्मना । स्वात् । अधि । स्नुऽभिः ।
विऽस्पर्धसः । विऽमहसः । जिगाति । शेऽवृधः । नृऽभिः ॥ ४ ॥

समरुद्गणोमहतः प्रवृद्धात् समानस्मात् सर्वेषांसाधारणात् सदसःस्थानादन्तरिक्षात् उरुक्रमोविस्तीर्णक्रमणःसन् निश्चक्रमे निरगच्छत् कदेत्युच्यते एवयामरुदृषिः यदा स्वात्स्वकीयस्थानात् अधीतिपंचम्यर्थानुवादी त्मना आत्मनैव स्नुभिर्गन्तृभिर्नृभिः स्वनेतृभिरश्वैरयुक्त युक्तोभवदागमनप्रार्थनाय अथ बहुवदुच्यते तदानीं विस्पर्धसःविविधस्पर्धाः अहंपुरतोगच्छाम्यहं पुरतोगच्छामीति तेषांस्पर्धा अथवा विगतस्पर्धानह्येषांसार्धस्पर्धकाःसन्ति विमहसोविशिष्टबलाः शेवृधःशेवस्यसुखस्यवर्धयितारः जिगाति निर्गच्छन्ति व्यत्ययेनैकवचनम् ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

स्वनोनवोमवान्रेजयद्वृषात्वेषोययिस्तविषएवयामरुत् । येनासहन्तऋञ्जतस्वरोचिषःस्थारश्मानोहिरण्ययाःस्वायुधासइष्मिणः॥५॥२३॥

स्वनः । न । वः । अमऽवान् । रेजयत् । वृषा । त्वेषः । ययिः ।
तविषः । एवयामरुत् । येन । सहन्तः । ऋञ्जत । स्वऽरोचिषः ।
स्थाःऽरश्मानः । हिरण्ययाः । सुऽआयुधासः । इष्मिणः ॥ ५ ॥ २३ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकं स्वनोवेगजनितःशब्दोनरेजयत् नकंपयतु एवयामरुतंमां सुपांसुलुगितिद्वितीयायालुक् स्वनोविशेष्यते अमवान् बलवान् वृषा वर्षितावृष्टेः त्वेषोदीप्तः ययिर्गन्ता तविषः प्रवृद्धः येनस्वनेनसहन्तः शत्रूनभिभवन्तोयूयं ऋंजत प्रसाधयथ लडर्थेलोट् कीदृशायू-

यं स्वरोचिषः स्वायत्तरश्मयः स्थारश्मानः स्थिररश्मयोहिरण्ययाःहिरण्याभरणाः स्वायुधासः स्वायत्तायुधाः इष्मिणोन्नवन्तोगमनवन्तोवा ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

अथषष्ठी—

अपारोवोमहिमावृद्धशवसस्त्वेषंशवोवत्वेवयामरुत् ।
स्थातारोहिप्रसितौसंदृशिस्थनतेनउरुष्यतानिदःशुशुक्कांसोनाग्नयः ॥ ६ ॥

अपारः । वः । महिमा । वृद्धऽशवसः । त्वेषम् । शवः । अवतु ।
एवयामरुत् । स्थातारः । हि । प्रऽसितौ । समऽदृशि । स्थन । ते ।
नः । उरुष्यत । निदः । शुशुक्कांसः । न । अग्नयः ॥ ६ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकं महिमा अपारोनवधिकः हेवृद्धशवसः प्रवृद्धबलाः त्वेषं दीप्तं शवो-युष्माकंबलमवतुरक्षतु एवयामरुतंमां द्वितीयैकवचनस्यलुक् यूयंप्रसितौ प्रबलबन्धने नियमन-वतियज्ञे संदृशि संदर्शनेनिमित्ते स्थातारोहि स्थाननियमेनतिष्ठन्तोस्थन भवथखलु तेनोस्मा-न्निदोनिन्दकाच्छत्रोःसकाशादुरुष्यतरक्षत अग्नयइवशुशुक्कांसोदीप्ताःयूयमिति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तेरुद्रासःसुमखाअग्नयोयथातुविद्युम्नाअवन्त्वेवयामरुत् ।
दीर्घपृथुपप्रथेसद्मपार्थिवंयेषामज्मेष्वामहःशर्धांस्यद्भुतैनसाम् ॥ ७ ॥

ते । रुद्रासः । सुऽमखाः । अग्नयः । यथा । तुविऽद्युम्नाः । अवन्तु ।
एवयामरुत् । दीर्घम् । पृथु । पप्रथे । सद्म । पार्थिवम् । येषाम् ।
अज्मेषु । आ । महः । शर्धांसि । अद्भुतऽएनसाम् ॥ ७ ॥

तेमरुतोरुद्रासोरुद्रपुत्राः सुमखाः शोभनयज्ञाः अग्नयोयथाग्नयइव तुविद्युम्नाः प्रभूतदी-प्तयः अथवाग्निसदृशाः तुविद्युम्नाः प्रभूतधनाः अवन्तु रक्षन्तु एवयामरुत् एतन्नामानमृषिंमां

पार्थिवं पृथिव्यत्रान्तरिक्षं तत्संबन्धि दीर्घं आयतं पृथु विस्तीर्णं सद्म सदनं पप्रथे मरुद्भिःप्र-थितमभूत् अद्भुतैनसां अपापानांयेषां अज्मेषु गमनेषु महोमहान्ति शर्धांसिच बलानि आग-च्छन्तीतिशेषः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अद्वेषोनोमरुतोगातुमेतनश्रोताहवंजरितुरेवयामरुत् ।
विष्णोर्महःसंमन्यवोयुयोतनस्मद्रथ्योउंनदंसनापद्वेषांसिसनुतः॥८॥

अद्वेषः । नः । मरुतः । गातुम् । आ । इतन । श्रोत । हवम् ।
जरितुः । एवयामरुत् । विष्णोः । महः । सऽमन्यवः । युयोतन ।
स्मत् । रथ्यः । न । दंसना । अप । द्वेषांसि । सनुतरिति ॥ ८ ॥

हेमरुतः अद्वेषः अद्वेषसोयूयं नोस्माकं गातुं गमनस्वभावंस्तोत्रंमति आइतन आगच्छ-त तदर्थं जरितुः स्तोतुरेवयामरुत् एवयामरुतोममहवं श्रोत शृणुत विष्णोर्व्यापकस्येन्द्रस्य म-होमहतो हेसमन्यवः समानयज्ञाः यूयं स्मत् अयंप्रशस्तनाम प्रशस्तारथ्योन रथिनोयोद्धा-रइव तेयथाशत्रूनपाकुर्वन्ति तद्वदस्माकं दंसना कर्मणा सनुतः अन्तर्हितनामैतत् अन्तर्हितान्द्वेषांसि द्वेष्टॄन् अपयुयोतन दूरेवियोजयत पृथक्कुरुत ॥ ८ ॥

एषाअध्यायोपाकरणोत्सर्जनयोर्विनियुक्ता ।

अथनवमी—

गन्तानोयज्ञंयज्ञियाःसुशमिश्रोताहवमरक्षएवयामरुत् ।
ज्येष्ठासोनपर्वतासोव्योमनियूयंतस्यप्रचेतसःस्यातदुर्धर्तवोनिदः ॥ ९ ॥ ३४ ॥

गन्त । नः । यज्ञम् । यज्ञियाः । सुऽशमि । श्रोत । हवम् । अरक्षः ।
एवयामरुत् । ज्येष्ठासः । न । पर्वतासः । विऽओमनि । यूयम् ।
तस्य । प्रऽचेतसः । स्यात । दुःऽधर्तवः । निदः ॥ ९ ॥ ३४ ॥

हेयज्ञियाः मरुतोयूयं नोस्माकंयज्ञं गन्त आगच्छत सुशमि शोभनकर्मयथाभवतित-था सुकर्मत्वायेत्यर्थः तदर्थं नोहवं अस्मदीयमाह्वानं श्रोत शृणुत अरक्षः रक्षोवर्जितायूयं लिंगवचनयोर्व्यत्ययः ज्येष्ठासोन ज्येष्ठाइव पर्वतासः विन्ध्यादयइव अतिप्रवृद्धाव्योमनिअन्त-रिक्षेवर्तमानाः प्रचेतसः प्रवृद्धज्ञानाः यूयं तस्यनिदोनिन्दकस्य दुर्धर्तवो दुर्धराः स्यात भवत ॥९॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेचतुस्त्रिंशोवर्गः ॥३४॥

॥ इतिपंचमेमंडलेषष्ठोनुवाकः ॥ ६ ॥

॥ समाप्तंचात्रेयंपंचमंमंडलम् ॥ ५ ॥

भारद्वाजेषष्ठेमंडले षडनुवाकाः तत्र प्रथमेनुवाकेपंचदशसूक्तानि तत्रत्वंह्यग्नइतित्रयोदशर्चंप्रथमंसूक्तं त्वंह्यग्नेसप्तोनेतिवार्हस्पत्योभरद्वाजः षष्ठंमंडलमपश्यदित्यनुक्रान्तत्वात् मंडलद्रष्टासएवभरद्वाजऋषिः अनादेशपरिभाषयात्रिष्टुप् मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता पशोर्हविष्यवदीयमानेमैत्रावरुणेनानुवचनीयमिदंमनोतासूक्तं सूत्रितंच—त्वंह्यग्नेप्रथमइत्यन्वाहेति । प्रातरनुवाके आग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दस्येतदादिसूक्तषट्कंद्वितीयवर्जं सूत्रितंच—त्वंह्यग्नेप्रथमइतिषण्णांद्वितीयमुद्धरेदिति आद्योपाकरणेविनियुक्ता सूत्रंतुपूर्वमंत्रेउक्तम् ।

तत्रप्रथमा—

त्वंह्य॑ग्ने प्रथ॒मो म॒नोता॒स्या धि॒यो अभ॑वो दस्म॒ होता॑ ।
त्वं सीं॑ वृषन्नकृणोर्दु॒ष्टरी॑तु॒ सहो॒ विश्व॑स्मै॒ सह॑से॒ सह॑ध्यै ॥ १ ॥

त्वम् । हि । अ॒ग्ने॒ । प्र॒थ॒मः । म॒नोता॑ । अ॒स्याः । धि॒यः । अभ॑वः । द॒स्म॒ । होता॑ । त्वम् । सी॒म् । वृ॒ष॒न् । अ॒कृ॒णोः॒ । दु॒स्तरी॑तु । सहः॑ । विश्व॑स्मै । सह॑से । सह॑ध्यै ॥ १ ॥

हेअग्ने प्रथमोदेवानांमध्येप्रथमः प्रतमः प्रकृष्टतमः पूर्वभावीवात्वं मनोताहि देवानांमनोयत्रऊतंसंबद्धंभवतितादृशोभवसि हिशब्दोग्निःसर्वमनोता अग्नौमनोताःसंगच्छन्तेइत्यादिब्राह्मणप्रसिद्धिद्योतनार्थः हेदस्म दर्शनीय अस्याधियः अस्यकर्मणोहोता देवानामाह्वाता अभवः भवसि हेवृषन् कामानांवर्षितः त्वंसीं सर्वतःदुष्टरीतु दुर्हिंस्यमहिंस्यं सहोबलं अकृणोः अकरोः किमर्थं विश्वस्मैसहसे सर्वस्यापिबलवतःशत्रोः सहध्यै अभिभवनाय ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अधा॒ होता॒ न्य॑सीदो॒ यजी॑या॒निळस्प॒द इ॒षय॒न्नीड्यः॒ सन् ।
तं त्वा॒ नरः॑ प्रथ॒मं दे॑व॒यन्तो॑ म॒हो रा॒ये चि॒तय॑न्तो॒ अनु॑ग्मन् ॥ २ ॥

---

१ ऐ० ब्रां० २. १०. ।

अध । होता । नि । असीदः । यजीयान् । इळः । पदे । इषयन् ।
ईड्यः । सन् । तम् । त्वा । नरः । प्रथमम् । देवऽयन्तः । महः । राये ।
चितयन्तः । अनु । ग्मन् ॥ २ ॥

अध अधुना हेअग्ने यजीयान् अतिशयेनयष्टात्वं होता होमनिष्पादकःसन् इळः भूम्याःवेदिलक्षणायाः पदे स्थाने न्यसीदोनिषण्णवानसि किंकुर्वन् इषयन् पशुपुरोडाशादिलक्षणमन्नमिच्छन् ईड्यः स्तुत्यःसन् तं तादृशं त्वा त्वां प्रथमं इतरदेवताभ्यःपूर्वं देवयन्तोदेवंत्वामात्मनइच्छन्तोनरोनेतारोमनुष्याऋत्विग्यजमानाः महोमहते रायेधनाय चितयन्तोजानन्तः स्तुत्याज्ञापयन्तोवा अनुग्मन् अन्वगच्छन्पूर्वम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

वृतेवयन्तंबहुभिर्वसव्यैऽस्त्वेरयिंजागृवांसोअनुग्मन् ।
रुशन्तमग्निंदर्शतंबृहन्तंवपावन्तंविश्वहादीदिवांसम् ॥ ३ ॥

वृताऽइव । यन्तम् । बहुऽभिः । वसव्यैः । त्वे इति । रयिम् ।
जागृऽवांसः । अनु । ग्मन् । रुशन्तम् । अग्निम् । दर्शतम् ।
बृहन्तम् । वपाऽवन्तम् । विश्वहा । दीदिऽवांसम् ॥ ३ ॥

वृतेव मार्गेणेवेति संप्रत्यर्थेलोकद्वयमध्यगतेनमार्गेण बहुभिरनेकैर्वसव्यैः वसुभिः स्वार्थिकस्तद्धितप्रत्ययः यजमानानांनिवासयोग्यैर्वासार्धं यन्तं गच्छन्तंत्वां अनुग्मन्अनुगच्छन्ति संभजन्तेयजमानाः कीदृशास्ते त्वे त्वयिदेवे रयिं धनं जागृवांसः प्रयच्छन्तइत्यर्थः कीदृशंत्वामित्युच्यते रुशन्तं दीप्तवर्णं अग्निं अंगनादिगुणविशिष्टं दर्शतं दर्शनीयं बृहन्तं महान्तं वपावन्तं विश्वहा सर्वेषुकालेषु दीदिवांसंदीप्यमानं ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पदंदेवस्यनमसाव्यन्तःश्रवस्यवःश्रवआपन्नमृक्तम् ।
नामानिचिद्दधिरेयज्ञियानिभद्रायान्तेरणयन्तसंदृष्टौ ॥ ४ ॥

प॒दम् । दे॒वस्य॑ । नम॑सा । व्यन्तः॑ । श्र॒व॒स्यवः॑ । श्रवः॑ । आ॒प॒न् ।
अमृ॑क्तम् । नामा॑नि । चि॒त् । द॒धि॒रे॒ । य॒ज्ञिया॑नि । भ॒द्राया॑म् ।
ते॒ । र॒ण॒य॒न्त॒ । सम्ऽदृ॑ष्टौ ॥ ४ ॥

देवस्य द्योतमानस्याग्नेः पदं आहवनीयस्थानं नमसा हविषा स्तोत्रेणवा व्यन्तोगच्छन्तः श्रवस्यवोन्नमिच्छन्तः पूर्वेयजमानाः श्रवः सर्वत्रश्रूयमाणमन्नं अमृक्तं अन्यैरपरिबाध्यं आपन् आप्नुवन्ति हेअग्नेतेतव भद्रायां स्तुत्यायां सन्दृष्टौ निमित्तायां रणयन्त रमयन्तित्वां किंच यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि वैश्वानरोजातवेदाइत्यादीनि दधिरे धारयन्ति अथवानमनसाधनानिस्तोत्राणिदधिरे चिदितिपूरणः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

त्वांवर्धन्तिक्षि॒तयः॑पृथि॒व्यान्त्वांराय॑उ॒भया॑सो॒जना॑नाम् ।
त्वंत्रा॒ताता॑रणे॒चेत्यो॑भूःपि॒तामा॒तासद॒मिन्मानु॑षाणाम् ॥ ५ ॥३५॥

त्वाम् । व॒र्धन्ति॒ । क्षि॒तयः॑ । पृ॒थि॒व्याम् । त्वाम् । रायः॑ ।
उ॒भया॑सः । जना॑नाम् । त्वम् । त्रा॒ता । त॒र॒णे॒ । चेत्यः॑ । भूः॒ । पि॒ता ।
मा॒ता । सद॑म् । इत् । मानु॑षाणाम् ॥ ५ ॥ ३५ ॥

हेअग्ने त्वां क्षितयोमनुष्याऋत्विजः पृथिव्यां वेदिलक्षणायां वर्धन्ति वर्धयन्ति उभयासोउभयविधानिपश्वपशुरूपाणि जनानां यजमानानांसंबन्धीनि रायोधनानि ऋत्विजोध्वर्य्वादयः त्वांत्वामुद्दिश्यवर्धन्ति अथवा उभयविधानिधनानि गवादीनि जनानां जायमानानां पुत्रादीनामर्थाय प्राप्तुंत्वांवर्धन्ति हेतरणे दुःखात्तारकाग्ने त्वंचेत्योज्ञातव्यःस्तुत्यःसन् त्राता रक्षिता भूर्भवसि किंच मानुषाणां मनुष्याणांस्तोतॄणामस्माकं सदमित्सर्वदा पितामाताच माता पितृस्थानीयोभूर्भवसि ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेपचत्रिंशोवर्गः ॥ ३५॥

अथषष्ठी—

सपर्येण्यःसप्रियोविक्ष्व१ग्निर्होतामन्द्रोनिषसादायजीयान् ।
तंत्वावयंदमआदीदिवांसमुपज्ञुबाधोनमसासदेम ॥ ६ ॥

सपर्येण्यः । सः । प्रियः । विक्षु । अग्निः । होता । मन्द्रः । नि । ससाद । यजीयान् । तम् । त्वा । वयम् । दमे । आ । दीदिऽवांसम् । उप । ज्ञुऽबाधः । नमसा । सदेम ॥ ६ ॥

सोग्निः सपर्येण्यः पूज्यः प्रियः कामानांपूरकः विक्षुप्रजासु होता होमनिष्पादकः मन्द्रो-मदनीयः यजीयानतिशयेनेतरदेवानांयष्टायजनीयोवा एवं महानुभावोग्निः निषसाद निषण्णो-भूत् अथप्रत्यक्षकृतः तंत्वा तादृशंत्वां वयं यजमानादमेगृहे दीदिवांसं दीप्यमानं ज्ञुबाधः जानुनीबाधयन्तः अवनतजानवः प्रणताःसन्तोनमसास्तोत्रेणोपासदेम आसादयेम अथवा उपसीदेमेत्येवमाशास्ते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तंत्वावयंसुध्यो३नव्यमग्नेसुम्नायवईमहेदेवयन्तः ।
त्वंविशोअनयोदीद्यानोदिवोअग्नेबृहतारोचनेन ॥ ७ ॥

तम् । त्वा । वयम् । सुऽध्यः । नव्यम् । अग्ने । सुम्नऽयवः । ईमहे । देवऽयन्तः । त्वम् । विशः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने । बृहता । रोचनेन ॥ ७ ॥

हेअग्ने तं तादृशं महानुभावं नव्यं स्तुत्यं त्वा त्वां सुध्यः शोभनबुद्धयः सुम्नायवः सुखमिच्छन्तोदेवयन्तोदेवंत्वामिच्छन्तोवयं ईमहे याचामहे स्तुमइत्यर्थः हेअग्ने त्वं दीद्यानोदीप्यमानःसन् केन बृहता महता रोचनेन रोचमानेन तेजसा दीद्यानः विशः प्रजाः स्तोतॄनस्मान् दिवः स्वर्गं अनयः अगमयः रोचनेनादित्येन दिवंअगमयइतिवासंबन्धः आदित्यमार्गेणेत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

विशांकविंविश्पतिंशश्वंतीनांनितोशनंवृषभंचर्षणीनाम् ।
प्रेतीषणिमिषयन्तंपावकंराजन्तमग्निंयजतंरयीणाम् ॥ ८ ॥

विशाम् । कविम् । विश्पतिम् । शश्वंतीनाम् । निऽतोशनम् । वृषभम् । चर्षणीनाम् । प्रेतिऽइषणिम् । इषयन्तम् । पावकम् । राजन्तम् । अग्निम् । यजतम् । रयीणाम् ॥ ८ ॥

शश्वतीनां नित्यानां विशां ऋत्विग्यजमानलक्षणानां विश्पतिं स्वामिनं कविं क्रान्तदर्शिनं नितोशनं शत्रूणांहिंसकं वृषभं कामानांवर्षकं चर्षणीनां स्तोतॄणां मनुष्याणां प्रेतीषणिं प्राप्तगमनं इषयन्तं अन्नंकुर्वन्तं पावकं शोधकं राजन्तं दीप्यमानं दीपयन्तंवा रयीणांलाभाय यजतं यष्टव्यं अग्निंस्तुमइतिशेषः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

सोअग्नईजेशशमेचमर्तोयस्तआनंट्समिधाहव्यदातिम् ।
यआहुतिंपरिवेदानमोभिर्विश्वेत्सवामादधतेत्वोतः ॥ ९ ॥

सः । अग्ने । ईजे । शशमे । च । मर्तः । यः । ते । आनट् । सम्ऽइधा । हव्यऽदातिम् । यः । आऽहुतिम् । परि । वेद । नमःऽभिः । विश्वा । इत् । सः । वामा । दधते । त्वाऽऊतः ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वां समर्तः सयजमानईजे यजते शशमेच स्तौति शशमानइतिस्तुतिकर्मसुपाठात् इदमपिस्तुतिकर्म योयजमानस्तेतव समिधासह हव्यदातिं हविषांदानं आनट् करोति किंच योयजमानोनमोभिःस्तुभिराहुतिमाज्यादिलक्षणां परिवेद परितोवेत्ति ददातीत्यर्थः सयंजमानस्त्वोतः त्वयारक्षितःसन् विश्वेत् सर्वाणि वामा वमनीयानि धनानि दधतेधारयति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अस्माउतेमहिमहेविधेमनमोभिरग्नेसमिधोतहव्यैः ।
वेदीसूनोसहसोगीर्भिरुक्थैरातेभद्रायांसुमतौयतेम ॥ १० ॥

अस्मै । ऊँ इति । ते । महि । महे । विधेम । नमःऽभिः । अग्ने ।
सम्ऽइधा । उत । हव्यैः । वेदी । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः ।
उक्थैः । आ । ते । भद्रायाम् । सुऽमतौ । यतेम ॥ १० ॥

हेअग्ने महे महते अस्मै तेतुभ्यं महि महत् अत्यधिकंविधेम परिचरेम कैरितिउच्यते नमोभिःनमस्कारैः समिधावा उतापिच हव्यैर्हविर्भिः हेसहसःसूनो बलस्यपुत्र वेदी वेद्यां गीर्भिः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च विधेमेतिसंबन्धः किंच ते तव भद्रायां स्तुत्यायां सुमतौ शोभनानुग्रहबुद्धौ आयतेम आगच्छेमभवेमेत्यर्थः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

आयस्ततन्थरोदसीविभासाश्रवोभिश्चश्रवस्य१स्तरुत्रः ।
बृहद्भिर्वाजैःस्थविरेभिरस्मेरेवद्भिरग्नेवितरंविभाहि ॥ ११ ॥

आ । यः । ततन्थ । रोदसी इति । वि । भासा । श्रवःऽभिः । च ।
श्रवस्यः । तरुत्रः । बृहत्ऽभिः । वाजैः । स्थविरेभिः । अस्मे इति ।
रेवत्ऽभिः । अग्ने । विऽतरम् । वि । भाहि ॥ ११ ॥

हेअग्ने यस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या व्याततंथ व्यतनोः किंच तरुत्रः तारकस्त्वं श्रवोभिः स्तुतिभिः श्रवस्यश्चभवसि हेतादृशाग्ने बृहद्भिर्महद्भिर्वाजैरन्नैः स्थविरेभिः स्थविरैः स्थूलैः रेवद्भिःरयिमद्भिः अस्मदर्थं वितरं विशिष्टतरं विभाहि विशेषेणदीप्यस्व ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

नृवद्वसोसदमिद्धेह्यस्मेभूरितोकायतनयायपश्वः ।
पूर्वीरिषोबृहतीरारेअघाअस्मेभद्रासौश्रवसानिसन्तु ॥ १२ ॥

नृऽवत् । वसो इति । सदम् । इत् । धेहि । अस्मे इति । भूरि ।
तोकाय । तनयाय । पश्वः । पूर्वीः । इषः । बृहतीः । आरेऽअघाः ।
अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । सन्तु ॥ १२ ॥

हेवसो वासक धनवन्वाग्ने नृवत् मनुष्यैरुपेतंधनं सदमित् सर्वदास्मेअस्मासु धेहि स्थापय किंच भूरि प्रभूतान् पश्वः पशूंश्च धेहि किमर्थं तोकायास्मत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय किंच पूर्वीः पूरयित्र्यःकामानांवह्वचोवा महतीर्महत्यः आरेअघाः आरे दूरे अघानि यासु तास्तादृश्यइषःउक्तलक्षणान्यन्नानि भद्रा भद्राणि सौश्रवसानि सुश्रवस्त्वानि अस्मे अस्मासु सन्तुभवन्तु ॥ १२ ॥

पुरूण्यग्नइतित्रयोदशी उखासंभरणीयेष्टौ अग्नेःक्षत्रवतोनुवाक्या सूत्रितंच—पुरूण्यग्नेपुरुधात्वायासचित्रचित्रंचितयन्तमस्मेइति तत्पाठस्तु ।

अथत्रयोदशी—

पुरूण्यग्नेपुरुधात्वायावसूनिराजन्वसुतातेअश्याम् ।
पुरूणिहित्वेपुरुवारसन्त्यग्नेवसुविधतेराजनित्वे ॥ १३ ॥ ३६ ।

पुरूणि । अग्ने । पुरुधा । त्वाऽया । वसूनि । राजन् । वसुता । ते ।
अश्याम् । पुरूणि । हि । त्वे इति । पुरुऽवार । सन्ति । अग्ने ।
वसु । विधते । राजनि । त्वे इति ॥ १३ ॥ ३६ ॥

हेअग्ने राजन् ते तव पुरूणि बहूनि पुरुधा गवाश्वादिरूपेणबहुप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता वसुतायै वसुमत्त्वाय त्वायाहि त्वयाहेतुभूतेन अश्यां व्याप्नुयां भुंजीयवा अत्रभरतस्वामी वसुतेत्येतत्पदंसप्तम्यन्तंचकार भट्टभास्करमिश्रोपि एकपदंसंबुध्यन्तंचकार हेपुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने राजनि राजमाने त्वे त्वयि पुरूणि बहूनि वसु वसूनि विधते परिचरते मह्यं दातव्यानिसन्ति ॥ १३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेषट्त्रिंशोवर्गः ॥ ३६ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥ पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेचतुर्थोध्यायःसमाप्तः ॥४॥

॥श्रीगणेशायनमः॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

॥ अथपञ्चमाध्यायआरभ्यते ॥

षष्ठमण्डलस्यषडनुवाकात्मकस्य प्रथमेनुवाकेपञ्चदशसूक्तानि तत्रत्वंहीत्येकादशर्चंद्वितीयंसूक्तम् भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयम् अन्त्याषट्पञ्चाशदक्षराशक्करी आदितोदशानुष्टुभः अनुक्रम्यतेहि—त्वंह्येकादशानुष्टुभंशक्कर्यंतमिति प्रातरनुवाके आग्नेयेक्रतौ आनुष्टुभेछन्दसीदंसूक्तम् उत्तमावर्जंविनियुक्तम् सूत्र्यतेहि— त्वंहिक्षैतवदग्नायोहोताजनिष्टेति आश्विनशस्त्रेचैतच्छंसनीयं प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात् अङ्गिरसांद्विरात्रेद्वितीयेहनीदमेवसूक्तमाज्यशस्त्रं सूत्रितं च—त्वंहिक्षैतवदितिचाज्यमिति ।

तत्रप्रथमा—

त्वंहिक्षैतवद्यशोग्नेमित्रोनपत्यसे ।
त्वंविचर्षणेश्रवोवसोपुष्टिंनपुष्यसि ॥ १ ॥

त्वम् । हि । क्षैतऽवत् । यशः । अग्ने । मित्रः । न । पत्यसे ।
त्वम् । विऽचर्षणे । श्रवः । वसो इति । पुष्टिम् । न । पुष्यसि ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वंहि त्वंखलुक्षैतवत्क्षितिःक्षयोपचयस्तत्संबन्धिक्षैतं शुष्कंकाष्ठं तद्युक्तंयशोन्नंहविर्लक्षणंपत्यसे अभिपतसिगच्छसि तत्रदृष्टान्तः मित्रोन अहरभिमानीदेवोमित्रः सइव यद्वा यशइतिगृहनाम क्षैतवत् क्षैतं निवासकंहविर्लक्षणमन्नंतद्युक्तंयजमानगृहं मित्रभूतःपुरुषइवाभिपतसि यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा ईदृशमन्नं पत्यसे ईशिषे अतःकारणात् हेविश्वचर्षणेविशेषेणसर्वस्यद्रष्टः वसो वासकाग्नेत्वं श्रवःश्रवणीयमन्नं यजमानगृहस्थंन अयंनशब्दश्चार्थे अन्नकार्यभूतांपुष्टिंच पुष्यसि वर्द्धयसि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वांहिष्माचर्षणयोयज्ञेभिर्गीर्भिरीळते ।
त्वांवाजीयात्यवृकोरजस्तूर्विश्वचर्षणिः ॥ २ ॥

त्वाम् । हि । स्म । चर्षणयः । यज्ञेभिः । गीःऽभिः । ईळते ।
त्वाम् । वाजी । याति । अवृकः । रजःऽतूः । विश्वऽचर्षणिः ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वांहिस्म त्वामेवखलु चर्षणयोमनुष्यायज्ञेभिर्यज्ञसाधनैर्हविर्भिर्गीर्भिःस्तुतिभिरीळतेस्तुवन्ति अपिच वाजी वाजोगमनं तद्वान्सूर्यस्त्वां याति गच्छति प्रविशतीत्यर्थः तथा चश्रूयते—अग्निंवावादित्यःसायंप्रविशतितस्मादग्निर्दूरान्नक्तंददृशइति वाजिशब्दश्चसूर्यवाचकत्वेनक्वचिछ्रूयते अग्निर्वायुःसूर्यः तेवैवाजिनइति वायुःसप्तिःआदित्योवाजीतिच कीदृशोवाजीअवृकोहिंसकरहितः रजस्तूः उदकमत्ररजउच्यते तस्यवृष्टिलक्षणस्यप्रेरयिता यद्वा रजसां लोकानां तरिता गन्ता विश्वचर्षणिः सर्वस्यद्रष्टा ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सजोषस्त्वादिवोनरोयज्ञस्यकेतुमिन्धते ।
यद्धस्यमानुषोजनःसुम्नायुर्जुह्वेअध्वरे ॥ ३ ॥

सऽजोषसः । त्वा । दिवः । नरः । यज्ञस्य । केतुम् । इन्धते ।
यत् । ह । स्यः । मानुषः । जनः । सुम्नऽयुः । जुह्वे । अध्वरे ॥ ३ ॥

हेअग्ने सजोषः सजोषसः सहप्रीयमाणादिवःस्तुतेर्नरोनेतारऋत्विजः यज्ञस्यकेतुं प्रज्ञापकं त्वा त्वां इन्धते समिद्धंकुर्वन्ति कदेतिचेदुच्यते यद्ध यदाखलु स्यः समानुषोमनोरपत्यभूतोजनोजातोयजमानोहोतावा सुम्नयुः सुम्नंसुखमात्मनइच्छन् अध्वरे हिंसाप्रत्यवायरहितेयज्ञे जुह्वे त्वामाह्वयति तदेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ऋधद्यस्तेसुदानवेधियामर्तःशशमते ।
ऊतीषबृहतोदिवोद्विषोअंहोनतरति ॥ ४ ॥

ऋधत् । यः । ते । सुऽदानवे । धिया । मर्तः । शशमते । ऊती ।
सः । बृहतः । दिवः । द्विषः । अंहः । न । तरति ॥ ४ ॥

---

१ तै० ब्रा० २. १. २. । २ तै० ब्रा० १. ६. ३. । ३ तै० ब्रा० १. ७. ८. ।

ऋधत् सयजमानः ऋध्नुयात् हेअग्ने सुदानवे शोभनदानाय तुभ्यं षष्ठ्यर्थेचतुर्थी तवसंबन्धिन्या धिया कर्मणा योमर्तोमरणधर्मायजमानः शशमते शाम्यति यद्वा शमतिःस्तुतिकर्मा त्वदर्थकर्मणायुक्तःसन् स्तौतिसयजमानः बृहतोमहतः दिवोदीप्तस्यतव संबन्धिन्या ऊती ऊत्या रक्षया द्विषोद्वेष्टॄन् अंहोन आहननशीलंपापमिवतरत्यतिक्रामति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

समिधायस्तआहुतिंनिशितिंमर्त्योनशत् ।
वयावन्तंसपुष्यतिक्षयमग्नेशतायुषम् ॥ ५ ॥ १ ॥

सम्ऽइधा । यः । ते । आऽहुतिम् । निऽशितिम् । मर्त्यः । नशत् ।
वयाऽवन्तम् । सः । पुष्यति । क्षयम् । अग्ने । शतऽआयुषम् ॥ ५ ॥ १ ॥

हेअग्ने समिधासमिन्धनहेतुभूतेनेध्मेनसह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तनूकृतां मन्त्रसंस्कृतामाहुतिं योमर्त्योमनुष्यः नशत् व्याप्नुयात् नशतिर्व्याप्तिकर्मा समनुष्योयजमानः वयावन्तं वयाः शाखाः पुत्रपौत्रादिलक्षणास्तद्युक्तं शतायुषं बहुविधान्नं चिरकालजीवनंवा क्षयंगृहं पुष्यति पोषयति वर्द्धयति तत्रचिरकालमवतिष्ठतइत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी—

त्वेषस्तेधूमऋण्वतिदिविषञ्छुक्रआततः ।
सूरोनहिद्युतात्वंकृपापावकरोचसे ॥ ६ ॥

त्वेषः । ते । धूमः । ऋण्वति । दिवि । सन् । शुक्रः । आऽततः ।
सूरः । न । हि । द्युता । त्वम् । कृपा । पावक । रोचसे ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वेषःदीप्तस्य तेतव शुक्रः निर्मलः शुभ्रवर्णोवाधूमः दिव्यन्तरिक्षे आततोविस्तीर्णःसन् ऋण्वति मेघात्मनापरिणतोगच्छति अपिच हेपावक शोधकाग्ने सूरोन सूर्यइव कृपाअभिमुखीकरणसमर्थयास्तुत्या स्तूयमानस्त्वं द्युतादीप्त्या रोचसेहि दीप्यसेखलु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अधा॒हि वि॒क्ष्वीड्यो॒ऽसि॑ प्रि॒यो नो॒ अति॑थिः ।
र॒ण्वः पु॒रीव॒ जूर्यः॑ सू॒नुर्न त्र॑य॒याय्यः॑ ॥ ७ ॥

अध॑ । हि । वि॒क्षु । ईड्यः॑ । असि॑ । प्रि॒यः । नः॒ । अति॑थिः ।
र॒ण्वः । पु॒रिऽइ॑व । जूर्यः॑ । सू॒नुः । न । त्र॒य॒याय्यः॑ ॥ ७ ॥

अधापिच विक्षु प्रजासु हेअग्ने त्वमीड्यः स्तुत्योसि भवसि हियस्मादर्थे यस्मादेवं तस्मान्नोस्माकमतिथिः लुप्तोपममेतत् अतिथिरिवप्रियोसि यद्वा हविर्वहनाय सततगामीभूत्वास्माकंप्रियोसि तथा पुरीव नगर्यां जूर्यः जीर्णोवृद्धोहितोपदेष्टा राजेव रण्वोरमणीयोगन्तव्योवा भवसि तथा सूनुर्न पुत्रइव त्रययाय्यः यजमानैस्त्रातव्यः पालयितव्योभवसि त्रायतेरेतद्रूपं यद्वैतत्सूनोर्विशेषणं विद्यातपःकर्मलक्षणं त्रयंयातीतित्रययाय्यः यातेरौणादिकआय्यप्रत्ययः स्पृहयाय्यइतियथा अथवा त्रययाय्योजन्मत्रयंप्राप्तः जन्मत्रयंस्मर्यते मातुरग्रेधिजननंद्वितीयंमौंजिबन्धनात् । तृतीयंयज्ञदीक्षायाइतिजन्मत्रयंस्मृतमिति ॥ तादृशःपुत्रइतिरण्वोरमणीयोसि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

क्रत्वा॒ हि द्रोणे॑ अ॒ज्यसेऽग्ने॑ वा॒जी न कृत्व्यः॑ ।
परि॑ज्मेव स्व॒धा गयोऽत्यो॒ न ह्वा॒र्यः॑ शिशुः॑ ॥ ८ ॥

क्रत्वा॑ । हि । द्रोणे॑ । अ॒ज्यसे॑ । अग्ने॑ । वा॒जी । न । कृत्व्यः॑ ।
परि॑ज्माऽइव । स्व॒धा । गयः॑ । अत्यः॑ । न । ह्वा॒र्यः॑ । शिशुः॑ ॥ ८ ॥

हेअग्ने क्रत्वा कर्मणामन्थनरूपेण द्रोणे द्रुमेकाष्ठे अरण्यांविद्यमानस्त्वं अज्यसेहि यज्यसेखलु तथा वाजीन वेजनवानश्वइव कृत्व्यः कृत्वीतिकर्मनाम हविर्वहनादीनांकर्मणांकर्ता सयथा पुरुषंवहति तद्वद्धविर्वहनमग्नेरश्वसादृश्यं तथा परिज्मेव परितः सर्वत्रगन्तावायुरिव दावानलादिरूपेणसर्वत्रगन्तात्वं स्वधा अन्ननामैतत् अन्नं गयः गृहंच भवसि उभयोर्दातेत्यर्थः अपिच शिशुर्जातमात्रोबालोपि त्वमत्योन सततगामीजात्यश्वइव ह्वार्यः कुटिलमितस्ततोगन्तासि ह्वृकौटिल्ये इत्यस्यैतद्रूपम् ॥ ८ ॥

कारीर्यामग्नेर्धामच्छदोवैकल्पिक्यनुवाक्यात्वंत्येति सूत्रितंच—त्वन्त्याचिदच्युताधामन्तेविश्वमिति ।

सैषानवमी—

त्वंत्याचिदच्युताग्नेपशुर्नयवसे ।
धामाहयत्तेअजरवनावृश्चन्तिशिक्वसः ॥ ९ ॥

त्वम् । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवसे ।
धाम । ह । यत् । ते । अजर । वना । वृश्चन्ति । शिक्वसः ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वन्त्या तानिकाष्ठानि चिच्छब्दोपिशब्दसमानार्थोभिन्नक्रमः अच्युताअच्युतानिच्यावयितुमशक्यान्यपि अत्सीतिशेषः तत्रदृष्टान्तः यवसे घासेविसृष्टः पशुरिव सयथा सर्वंभक्षयति तथा त्वं प्रौढकाष्ठादीनि क्षणमात्रेणदहसीत्यर्थः हेअजर जरारहिताग्ने यद्यस्य सुपांसुलुगितिषष्ठ्याअलुक् शिक्वसोदीप्तस्य ते तव धाम धामानि तेजांसि वना वननीयानिसंभजनीयान्यरण्यानि वृश्चन्ति छिन्दन्ति तक्षन्ति सत्वमितिपूर्वत्रान्वयः हेत्येतत्पादपूरणम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

वेषिह्यध्वरीयतामग्नेहोतादमेविशाम् ॥
समृधोविश्पतेकृणुजुषस्वहव्यमङ्गिरः ॥ १० ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयताम् । अग्ने । होता । दमे । विशाम् ।
सम्ऽऋधः । विश्पते । कृणु । जुषस्व । हव्यम् । अङ्गिरः ॥ १० ॥

देअग्ने अध्वरीयतां अध्वरंयज्ञमात्मनइच्छतां विशांयजमानानां दमे गृहे त्वंहोता देवानामाह्वातासन् वेषिहि स्तुतिंहवींषिवा यतःकामयसे अतःकारणात् विश्पते विशांपालकाग्ने समृधः समृद्धान् अस्मान्यजमानान् कृणु कुरु कृत्वाच हेअङ्गिरः अङ्गनादिगुणयुक्तः अङ्गाररूपवाग्ने हव्यं अस्मदीयंहविः जुषस्व सेवस्व ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अच्छानोमित्रमहोदेवदेवानग्नेवोचःसुमतिंरोदस्योः । वीहिस्वस्तिंसुक्षितिंदिवोनॄन्द्विषोअंहांसिदुरितातरेमतातरेमतवावसातरेम ॥ ११॥ २ ॥

अच्छ । नः । मित्रऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुऽमतिम् । रोदस्योः । वीहि । स्वस्तिम् । सुऽक्षितिम् । दिवः । नॄन् । द्विषः । अंहांसि । दुःऽइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ११ ॥ २ ॥

हेमित्रमहः अनुकूलदीप्ते देवदानादिगुणयुक्ताग्ने रोदस्योः द्यावापृथिव्योर्वर्तमानस्त्वं देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीनच्छाभिमुख्येन नोस्माकंसुमतिं स्तुतिं वोचः ब्रूहि दिवःस्तुतेर्नॄन्नेतॄनस्मान् सुक्षितिं शोभननिवासयुक्तं स्वस्तिं अविनाशं वीहि गमय वेतिरत्रान्तर्भावितण्यर्थोद्रष्टव्यः वयंच द्विषोद्वेष्टॄन् शत्रूनंहांसिपापानि दुरिता तत्फलरूपाणि दुर्गमनानितरेम अतिक्रामेम तथा ता तानि व्यवहितानि जन्मान्तरकृतानिच पापादीनि तरेम उक्तएवार्थोदाढर्यायपुनरुच्यते हेअग्ने तवावसा रक्षणेन द्वेष्टृप्रभृतीनत्यन्तंतरेम ॥ ११ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अग्नेसक्षेषदित्यष्टर्चंतृतीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं अनुक्रान्तंच—अग्नेष्टौइति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अग्नेसक्षेषदृतपाऋतेजाउरुज्योतिर्नशतेदेवयुष्टे ।
यंत्वंमित्रेणवरुणःसजोषादेवपासित्यजसामर्तमंहः ॥ १ ॥

अग्ने । सः । क्षेषत् । ऋतऽपाः । ऋतेऽजाः । उरु । ज्योतिः । नशते । देवऽयुः । ते । यम् । त्वम् । मित्रेण । वरुणः । सऽजोषाः । देव । पासि । त्यजसा । मर्तम् । अंहः ॥ १ ॥

हेअग्ने सयजमानः क्षेषत् क्षयति निवसति चिरकालंजीवेदित्यर्थः कीदृशोयजमानः ऋतपाः ऋतस्ययज्ञस्य पालकः ऋतेजाः यज्ञनिमित्तंजातः उषित्वाच तेत्वदियं देवयुर्देवानात्मनइच्छन् सयजमानः उरुविस्तीर्णं ज्योतिःसूर्याख्यं नशते प्राप्नोति हेदेव द्योतमानाग्ने यं मर्तं मनुष्यंयजमानं मित्रेण वरुणः तृतीयार्थेप्रथमा वरुणेनच सजोषाः सहप्रीयमाणस्त्वं त्यजसा त्याजनसाधनेनायुधेनांहःअंहसःपापात् पासि रक्षसि सयजमानइतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ईजेयज्ञेभिःशशमेशमीभिर्ऋधद्वारायाग्नयेददाश ।
एवाचनतंयशसामजुष्टिर्नांहोमर्तंनशतेनप्रदृप्तिः ॥ २ ॥

ईजे । यज्ञेभिः । शशमे । शमीभिः । ऋधत्ऽवाराय । अग्नये ।
ददाश । एव । चन । तम् । यशसाम् । अजुष्टिः । न । अंहः ।
मर्तम् । नशते । न । प्रऽदृप्तिः ॥ २ ॥

योयजमानः ऋधद्वाराय ऋधत् समृद्धं वारं वरणीयं धनं यस्य तादृशायाग्नये ददृशे हवींषिददाति सयजमानः यज्ञेभिः सर्वैर्यज्ञैः ईजे इष्टवान्भवति तथाशमीभिः कर्मभिः कृच्छ्रचान्द्रायणादिभिः शशमे शान्तश्चभवति आग्नेयेनयोगेनसर्वफलंलभतइत्यर्थः अपिच तंयजमानं यशसां यशस्विनां पुत्राणां अजुष्टिरप्राप्तिर्नैव नशते नैवप्राप्नोति पुत्रवान्भवत्येवेत्यर्थः तथा मर्तं मनुष्यंतं अंहः पापं न नशते तथा प्रदृप्तिः अनर्थहेतुः प्रदर्पश्च तंनप्राप्नोति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सूरोनयस्यदृशतिररेपाभीमायदेतिशुचतस्तआधीः ।
हेषस्वतःशुरुधोनायमक्तोःकुत्राचिद्रण्वोवसतिर्वनेजाः ॥ ३ ॥

सूरः । न । यस्य । दृशतिः । अरेपाः । भीमा । यत् । एति ।
शुचतः । ते । आ । धीः । हेषस्वतः । शुरुधः । न । अयम् ।
अक्तोः । कुत्र । चित् । रण्वः । वसतिः । वनेऽजाः ॥ ३ ॥

सूरोन सूर्यस्येवयस्याग्नेः दृशतिः दर्शनं अरेपाः पापरहितं हेअग्ने यत् यस्य ते तव शुचतोज्वलतः धीः धारयित्रीज्वाला भीमा भयङ्करासती आसमन्तादेति गच्छति योयमग्निः हेषस्वतः शब्दयुक्ताः शुरुधोन शुचः शोकस्यरोधयित्रीगाश्च अक्तोः अक्तुरितिरात्रिनाम तेनच तत्रसञ्चारीराक्षसादिर्लक्ष्यते राक्षसादेःस्वभूतादादातीतिशेषः सोयंवसतिः सर्वेषामावासभूतः वनेजाः अरण्येजायमानः कुत्राचित् क्वचिदेवस्थाने पर्वताग्रादौ रण्वो रमणीयोभवति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तिग्मंचिदेममहिवर्पोअस्यभसदश्वोनयमसानआसा ।
विजेहमानःपरशुर्नजिह्वांद्रविर्नद्रावयतिदारुधक्षत् ॥ ४ ॥

तिग्मम् । चित् । एम । महि । वर्पः । अस्य । भसत् । अश्वः । न । यमसानः । आसा । विऽजेहमानः । परशुः । न । जिह्वाम् । द्रविः । न । द्रवयति । दारु । धक्षत् ॥ ४ ॥

अस्याग्नेः एम गमनभूतोमार्गः तिग्मं तीक्ष्णं स्प्रष्टुमशक्यत्वात् अस्यचवर्पोरूपं महि महत् प्रभूतं भसत् दीप्यते भसभर्त्सनदीप्त्योरितिधातुः कीदृशोग्निः अश्वोन अश्वइव आसा आस्येन यमसानः तृणादिकंनियच्छन् तथापरशुर्न यथापरशुःस्वकीयांधारांकाष्ठेप्रक्षिपति तथास्वकीयांजिह्वांज्वालांविजेहमानःतरुगुल्मादौप्रक्षिपन् तथा दारु काष्ठं धक्षत् दहन् द्रविर्न द्रविर्द्रावयिता स्वर्णकारः सयथा स्वर्णादिकंद्रावयति तथा सर्वंवनंद्रावयति मूर्तभूतंसर्वंभस्मसात्करोतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

सइदस्तेवप्रतिधादसिष्यञ्छिशीततेजोयसोनधाराम् ।
चित्रध्रजतिररतिर्योअक्तोर्वेर्नद्रुषद्वारघुपत्मजंहाः ॥ ५ ॥ ३ ॥

सः । इत् । अस्ताऽइव । प्रति । धात् । असिष्यन् । शिशीत । तेजः । अयसः । न । धाराम् । चित्रऽध्रजतिः । अरतिः । यः । अक्तोः । वेः । न । द्रुऽसद्वा । रघुपत्मऽजंहाः ॥ ५ ॥ ३ ॥

सइत् सखल्वग्निः अस्तेव बाणादेःक्षेप्तेव प्रतिधात् स्वकीयज्वालांप्रतिधत्ते यथाधन्वी लक्ष्याभिमुख्येनबाणंसन्धत्ते तथा ज्वालांसन्धत्तइत्यर्थः प्रतिधायच असिष्यन् ज्वालांप्रक्षेप्स्यन् तेजःस्वकीयं शिशीत निश्यति तीक्ष्णीकरोति अत्रदृष्टांतः अयसोनधारां यथा अयोमयस्यपरश्वादेर्धारां प्रक्षेप्तुकामस्तीक्ष्णीकरोतितद्वत् तीक्ष्णीकृत्यच चित्रध्रजतिः विचित्रगतिः अक्तोरात्रेः अरतिरभिगन्ता वेर्न पक्षीव द्रुषद्वा वृक्षेषुसीदन् रघुपत्मजंहाः लघुपतनसमर्थपादः एवंभूतःसन् योग्निर्वर्तते सइतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथषष्ठी—

सईंरे॒भोनप्रतिवस्तउ॒स्राःशो॒चिषांररपीतिमि॒त्रमंहाः।
नक्तं॒यईंमरु॒षोयोदिवा॒नॄनमर्त्योंअरु॒षोयोदिवा॒नॄन् ॥ ६ ॥

सः । ईम् । रे॒भः । न । प्रति । व॒स्ते । उ॒स्राः । शो॒चिषा । र॒र॒पी॒ति । मि॒त्रऽमंहाः । नक्तम् । यः । ईम् । अ॒रु॒षः । यः । दिवा । नॄन् । अमर्त्यः । अ॒रु॒षः । यः । दिवा । नॄन् ॥ ६ ॥

सईं सोयमग्निः रेभोन स्तुत्यः सूर्यइव उस्राः दीप्ताः ज्वालाः प्रतिवस्ते आच्छादयति तथा मित्रमहाः सर्वेषामनुकूलप्रकाशःसन् शोचिषा तेजसा ररपीति भृशंशब्दंकरोति यईम-यमग्निः नक्तं रात्रौ अरुषः आरोचमानःसन् दिवा अहनीव नॄन् मनुष्यान् स्वस्वकार्येप्रेरयति पुनर्यच्छब्दःपूरकः तथाऽमर्त्योऽमरणधर्मा अरुषआरोचमानोरोषरहितोवा योऽग्निः दिवा द्यो-तमानेनतेजसा नॄन्नेतॄन् आत्मीयान्रश्मीन् प्रेरयति सइतिपूर्वत्रसंबन्धः यद्वा नक्तं रात्रौ योय-मग्निररुषः आरोचमानः यश्चमरणरहितोग्निः सः दिवा अह्नि नॄन्नेतॄन् देवान् हविर्भिः संयोजयति योदिवानॄनितिपुनरुक्तिरादरार्था ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

दि॒वोनयस्यंविध॒तोनवींनो॒द्वृषा॑रु॒क्षओषंधीषुनूनोत्।
घृणा॒नयोध्रजंसा॒पत्मंना॒यन्नारोदंसी॒वसुंना॒दंसु॒पत्नी ॥ ७ ॥

दि॒वः । न । यस्यं । वि॒ध॒तः । नवींनोत् । वृषां । रु॒क्षः । ओषंधीषु । नू॒नो॒त् । घृणां । न । यः । ध्रजंसा । पत्मंना । यन् । आ । रोदंसी॒ इतिं । वसुंना । दम् । सुपत्नी॒ इतिं सु॒ऽपत्नीं ॥ ७ ॥

दिवोन दीप्तस्यसूर्यस्येव विधतोविधातुः रश्मीकुर्वतोयस्याग्नेर्नवीनोत् भृशंशब्दोभूत् ए-तदेवव्याचष्टे वृषा कामानांवर्षिता रुक्षः दीप्तः सोग्निरोषधीषु दह्यमानासु नूनोत् भृशंशब्दम-करोत् यश्चघृणान सञ्ज्वलनशीलेनदीप्तेनेव ध्रजसा गमनशीलेनतेजसा पत्मना इतस्ततउत्पत-ता यन् गच्छन् वर्तते सोग्निः दं अस्मच्छत्रून्दमयन् सुपत्नी शोभनपतिके रोदसी द्यावापृ-थिव्यौवसुना धनेन आपूरयति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

धायोभिर्वायोयुज्येभिरर्कैर्विद्युन्नदविद्योत्स्वेभिःशुष्मैः ।
शर्धोवायोमरुतांततक्षऋभुर्नत्वेषोरभसानोअद्यौत् ॥ ८ ॥ ४ ॥

धायःऽभिः । वा । यः । युज्येभिः । अर्कैः । विऽद्युत् । न ।
दविद्योत् । स्वेभिः । शुष्मैः । शर्धः । वा । यः । मरुताम् । ततक्ष ।
ऋभुः । न । त्वेषः । रभसानः । अद्यौत् ॥ ८ ॥ ४ ॥

योग्निः धायोभिर्वा धारकैरश्वैरिव युज्येभिः युज्यैः स्वयमेवयुज्यमानैरर्कैरर्चनीयैर्दीप्तिभिर्गच्छति सोग्निः विद्युन्न विद्युदिव स्वेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तेजोभिर्दविद्योव विद्योतते यश्च मरुतां एतत्संज्ञकानांदेवानां शर्द्धोवा बलमिव ततक्ष तनूकरोति सर्वंतीक्ष्णीकरोतिशोषयतीतियावव् सोयं ऋभुर्न उरुभासमानःसूर्यइवत्वेषोदीप्तः रभसानोवेगंकुर्वन्नद्यौव विद्योतते प्रकाशते ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

यथाहोतरित्यष्टर्चंचतुर्थंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं यथाहोतरित्यनुक्रान्तं—प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

यथाहोतर्मनुषोदेवतातायज्ञेभिःसूनोसहसोयजासि ।
एवानोअद्यसमनासमानानुशन्नग्नउशतोयक्षिदेवान् ॥ १ ॥

यथा । होतः । मनुषः । देवऽताता । यज्ञेभिः । सूनो इति । सहसः ।
यजासि । एव । नः । अद्य । समना । समानान् । उशन् । अग्ने ।
उशतः । यक्षि । देवान् ॥ १ ॥

हेहोतः देवानामाह्वातः सहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने यथा येनप्रकारेण मनुषः मनोः प्रजापतेः यजमानस्य देवताता यज्ञनामैतव देवतातौ यज्ञे यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्हविर्भिः यजासि देवान्यजसि एव एवं हेअग्ने नोस्माकं अद्यास्मिन्यज्ञे समानान् त्वत्सदृशानिन्द्रादीनुशन्कामयमानस्त्वं उशतः कामयमानान्यष्टव्यान्देवान् समना क्षिप्रं यक्षि यज यद्वा समानंमन्यन्तेस्मिन्देवानितिसमनोयज्ञस्तस्मिन्नितियोज्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

सनोविभावाचक्षणिर्नवस्तोरग्निर्वन्दारुवेद्यश्चनोधात् ।
विश्वायुर्योअमृतोमर्त्येषूषर्भुद्भूदतिथिर्जातवेदाः ॥ २ ॥

सः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तोः । अग्निः । वन्दारु । वेद्यः । चनः । धात् । विश्वऽआयुः । यः । अमृतः । मर्त्येषु । उषःऽभुत् । भूत् । अतिथिः । जातऽवेदाः ॥ २ ॥

वस्तोरहनि चक्षणिर्न प्रकाशकःसूर्यइव विभावा विशेषेणदीप्यमानः वेद्यः सर्वैर्ज्ञातव्योलम्भनीयोवा सोग्निः नोस्मभ्यं वन्दारु वन्दनीयं स्तुत्यं चनः अन्नं धात् दधातु प्रयच्छत्वित्यर्थः विश्वायुः सर्वान्नः सर्वेषांजीवनहेतुर्वा अमृतोमरणरहितः अतिथिर्हविर्वहनाय सततगामी जातवेदाः जातानांवेदिता जातधनोवा एवंभूतोयोग्निः मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषूषर्भुद्भूदुषःकालेअग्निहोमार्थंप्रबुद्धोभवति सइतिपूर्वेणान्वयः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

द्यावोनयस्यपनयन्त्यभ्वंभासांसिवस्तेसूर्योनशुक्रः ॥
वियइनोत्यजरःपावकोश्नस्यचिच्छिश्नथत्पूर्व्याणि ॥ ३ ॥

द्यावः । न । यस्य । पनयन्ति । अभ्वम् । भासांसि । वस्ते । सूर्यः । न । शुक्रः । वि । यः । इनोति । अजरः । पावकः । अश्नस्य । चित् । शिश्नथत् । पूर्व्याणि ॥ ३ ॥

नेतिसंप्रत्यर्थे उक्तंच अस्त्युपमार्थस्यसंप्रत्यर्थेप्रयोगइति द्यावः स्तोतारः सम्प्रतीदानीं यस्याग्नेरभ्वंमहत्कर्म पनयन्ति स्तुवन्ति सोग्निः सूर्योन सूर्यइव शुक्रः शुक्रवर्णःसन् भासांसि तेजांसि वस्ते आच्छादयति यश्चाजरोजरारहितः पावकः सर्वस्यशोधकोग्निः विइनोति भासा सर्वंव्याप्नोति सोयं अश्नस्यचित् व्यापनशीलस्यापिराक्षसादेः पूर्व्याणि चिरन्तनानि पुराणि शिश्नथत् हिनस्ति श्नथक्रथहिंसायांइतिधातुः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

वद्माहिसूनोअस्यद्मसद्वाचक्रेअग्निर्जनुषाज्मान्नम् ।
सत्वंनऊर्जसनऊर्जंधाराजेवजेरवृकेक्षेष्यन्तः ॥ ४ ॥

व॒ह्मा । हि । सू॒नो इति॑ । असि॑ । अ॒द्म॒ऽसद्वा॑ । च॒क्रे । अ॒ग्निः ।
ज॒नुषा॑ । अज्म॑ । अन्न॑म् । सः । त्वम् । न॒ः । ऊ॒र्ज॒ऽस॒ने । ऊर्ज॑म् ।
धा॒ः । राजा॑ऽइव । जे॒ः । अ॒वृ॒के । क्षे॒षि॒ । अ॒न्तरिति॑ ॥ ४ ॥

हेसूनो सहसस्पुत्र यद्वा षूप्रेरणे सर्वस्यप्रेरकाग्ने वह्मा वदनीयः स्तुत्योसिहि परःपादः परोक्षकृतः अद्म सद्वा अद्मस्वदनीयेषु हविष्षुसीदन् हविःस्वीकरणायोपविशन्नग्निः जनुषा जन्मना स्वभावतएव अज्म गृहनामैतत् गृहमन्नंच यजमानानां चक्रे करोति हेऊर्जसने ऊर्जस्यान्नस्यदातरग्ने नोस्मभ्यं सतादृशस्त्वं ऊर्जमन्नं धाः धेहि तथा राजेवजेः अस्मच्छत्रूञ्जय एतत्सर्वार्थमवृकेराक्षसादिभिर्बाधकैर्वियुक्तेस्मदीयाग्न्यगारेन्तर्मध्ये क्षेषि निवससि ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नितिक्ति॒यो वा॑र॒णम॒न्नमत्ति॑ वा॒युर्न राष्ट्र्यत्ये॑त्य॒क्तून् ।
तु॒र्याम॒ यस्त॑ आ॒दिशा॒मरा॑ती॒रत्यो॒ न ह्रु॒तः पत॑तः परि॒ह्रुत् ॥ ५ ॥ ५ ॥

निऽतिक्ति । यः । वा॒र॒णम् । अन्न॑म् । अत्ति॑ । वा॒युः । न । राष्ट्री॑ ।
अति॑ । ए॒ति॒ । अ॒क्तून् । तु॒र्याम॑ । यः । ते॒ । आ॒ऽदिशा॑म् । अरा॑तीः ।
अत्यः॑ । न । ह्रु॒तः । पत॑तः । प॒रि॒ऽह्रुत् ॥ ५ ॥ ५ ॥

योग्निर्वारणं तमसांनिवारकं स्वकीयंतेजः नितिक्ति निश्यतितीक्ष्णीकरोति तिजनिशानेइतिधातुः यश्चान्नं यष्टृभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमत्ति भक्षयति तथाचश्रूयते अन्नादोवाएषो न्नपतिःयदग्निरिति सोग्निः वायुर्न वायुरिवराष्ट्रीईश्वरनामैतत् राष्ट्रं राज्यं तद्वान्वायुर्यथा स्वमाहात्म्येनसर्वमीष्टे तद्वत्सर्वस्येश्वरइत्यर्थः तादृशःसन् अक्तूनात्रीः अत्येति अतिक्रामति तद्गतमन्धकारंतिरस्करोतीत्यर्थः वयंच त्वत्प्रसादात् तुर्याम तं हिंस्याम योजनः ते तुभ्यं आदिशामादिश्यमानानां दीयमानानांहविषां अरातीः अरातिरदाता छान्दसोदीर्घः यद्वा अरातीर्धनस्यादातॄन् ते त्वांप्रति आदिशामादेष्टॄणामाचक्षाणानामस्माकं योजनोविरोधी तंहिंस्याम त्वंच अत्योन शीघ्रगामीजात्यश्वइव ह्रुतोहिंसकान्पततःआभिमुख्येनगच्छतःशत्रून्परिह्रुत् परिगत्य हन्ताभव ह्वरयतेर्हिंसार्थस्यैतद्रूपम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० १: ८. ।

अथषष्ठी—

आसूर्यौनभानुमद्भिर्कैरग्नेततन्थरोदसीविभासा ।
चित्रोनयत्परितमांस्यक्तःशोचिषापत्मन्नौशिजोनदीयन् ॥ ६ ॥

आ । सूर्यः । न । भानुमत्ऽभिः । अर्कैः । अग्ने । ततन्थ ।
रोदसी इति । वि । भासा । चित्रः । नयत् । परि । तमांसि ।
अक्तः । शोचिषा । पत्मन् । औशिजः । न । दीयन् ॥ ६ ॥

हेअग्ने रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या व्याततन्थ विशेषेणाच्छादयसि तत्रदृष्टान्तः भानुमद्भिः प्रभावद्भिरर्कैरर्चनीयैः किरणैः सूर्योन यथासूर्यः आतनोति तद्वत् परोर्द्धर्चः परोक्षकृतः पत्मन् पतत्यस्मिन्निति पत्ममार्गः तस्मिन्नौशिजोन उशिजस्तोतारःस्तुत्यतयातत्संबन्धीऔशिजःसूर्यः सइव दीयन् गच्छन् शोचिषा तेजसा अक्तः संश्लिष्टःअतएव चित्रश्चायनीयोग्निः तमांसि नैशान्यन्धकाराणि परिणयत् परिनयति परितोगमयति सर्वस्मादपिदिग्भागान्निवर्तयतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

त्वांहिमन्द्रतममर्कशोकैर्ववृमहेमहिनःश्रोष्यग्ने ।
इन्द्रंनत्वाशवसादेवतावायुंपृणन्तिराधसानृतमाः ॥ ७ ॥

त्वाम् । हि । मन्द्रऽतमम् । अर्कऽशोकैः । ववृमहे । महि । नः ।
श्रोषि । अग्ने । इन्द्रम् । न । त्वा । शवसा । देवता । वायुम् ।
पृणन्ति । राधसा । नृऽतमाः ॥ ७ ॥

हेअग्ने मन्द्रतमं स्तुत्यतमं त्वां अर्कशोकैरर्चनीयैः पूजनीयैः शोकैर्दीप्तिभिर्युक्तं हि यस्माद्ववृमहे वृणीमहे सम्भजामहे यद्वार्कशोकैःअर्चनीयैःप्रशस्यैःदीप्तिकरणैः स्तोत्रैः साधनभूतैस्त्वां संभजामहे तस्मान्महिमहत् नोस्मदीयंस्तोत्रं श्रोषि श्रृणुहेअग्ने नृतमाः स्तुतीनांनेतृतमाःऋत्विजः शवसा बलेन वायुं गन्तारं अथवा वायुमिव शवसाबलेनयुक्तमिन्द्रंन इन्द्रमिव देवतात्मानंत्वां राधसा हविर्लक्षणेनधनेन पृणन्ति प्रीणयन्ति देवताशब्दात् द्वितीयायाःसुपांसुलुगितिलुक् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

नूनोअग्नेऽवृकेभिःस्वस्तिवेषिरायःपथिभिःपर्ष्यंहः ।

तासूरिभ्योगृणतेरासिसुम्नंमदेमशतहिमाःसुवीराः ॥ ८ ॥ ६ ॥

नु । नः । अग्ने । अवृकेभिः । स्वस्ति । वेषि । रायः । पथिऽभिः ।
पर्षि । अंहः । ता । सूरिऽभ्यः । गृणते । रासि । सुम्नम् । मदेम ।
शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ८ ॥ ६ ॥

हेअग्ने नोस्मान्अवृकेभिः वृकास्तेनास्तद्रहितैः पथिभिर्मार्गैः रायोधनानि नु क्षिप्रं स्वस्ति क्षेमेण वेषि गमयप्रापय अंहः अंहसः पापात् पर्षि उक्तलक्षणैर्मार्गैःपारयचास्मान् यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोतृभ्योदेयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि सुखानि गृणते स्तुवते मह्यं रासि देहि वयंच शतहिमाः शतंहेमंतान् संवत्सरान् सुवीराः वीर्याज्जायन्तइतिवीराःपुत्रादयः शोभनपुत्रादिसहिताः सन्तोमदेम हृष्याम ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

हुवेवइतिसप्तर्चंपञ्चमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं तथाचानुक्रम्यते—हुवेवःसप्तेति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

हुवेवःसूनुंसहसोयुवानमद्रोघवाचंमतिभिर्यविष्ठम् ।

यइन्वतिद्रविणानिप्रचेताविश्ववाराणिपुरुवारोअध्रुक् ॥ १ ॥

हुवे । वः । सूनुम् । सहसः । युवानम् । अद्रोघऽवाचम् । मतिऽभिः ।
यविष्ठम् । यः । इन्वति । द्रविणानि । प्रऽचेताः । विश्वऽवाराणि ।
पुरुऽवारः । अध्रुक् ॥ १ ॥

हेअग्ने वः व्यत्ययेनबहुवचनं त्वां मतिभिर्मननीयैस्तोत्रैः हुवे आह्वयामि कीदृशं सहसोबलस्य सूनुं पुत्रं अग्निर्हिबलेनमथ्यमानोजायते युवानं नित्यतरुणं फलस्यमिश्रयितारंवा अद्रोघवाचं अद्रोग्धव्या प्रशस्ता स्तुतिरूपावाक् यस्मिन्प्रयुज्यते तादृशं यविष्ठं अतिशयेनयुवानं प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानाः पुरुवारः पुरुभिर्बहुभिर्वरणीयःसम्भजनीयः अध्रुक् अद्रोग्धा यजमानानां एवंभूतोयोग्निः विश्ववाराणि सर्वैर्वरणीयानि संभजनीयानि प्रशस्यानि द्रविणानि धनानि इन्वति प्रेरयति स्तोतृभ्योददातीतियावत् तं त्वां हुवेइतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

त्वेवसूनिपुर्वणीकहोतर्दोषावस्तोरेरिरेयज्ञियासः।
क्षामेवविश्वाभुवनानियस्मिन्त्संसौभगानिदधिरेपावके ॥ २ ॥

त्वे इति । वसूनि । पुरुऽअनीक । होतः । दोषा । वस्तोः । आ ।
ईरिरे । यज्ञियासः । क्षामऽइव । विश्वा । भुवनानि । यस्मिन् ।
सम् । सौभगानि । दधिरे । पावके ॥ २ ॥

हे पूर्वणीक बहुज्वालहोतर्देवानामाह्वातरग्ने त्वे त्वयि दोषा रात्रौ वस्तोरहनिच यज्ञियासोयज्ञार्हायजमानाः वसूनि हविर्लक्षणानिधनानि एरिरे आभिमुख्येनप्रेरयन्ति प्रापयन्ति जुह्वतीत्यर्थः विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि क्षामेव क्षमायां भूम्यामिव यस्मिन्पावकेशोधकेग्नौ सौभगानि धनानि सन्दधिरे देवाःसम्यङ्निहितवन्तः अग्नौ वामं वसु संन्यदधतेतिब्राह्मणं तस्मिंस्त्वयीतिपूर्वत्रयोज्यम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

त्वंविक्षुप्रदिवःसीदआसुक्रत्वारथीरभवोवार्याणाम्।
अतइनोषिविधतेचिकित्वोव्यानुषग्जातवेदोवसूनि ॥ ३ ॥

त्वम् । विक्षु । प्रऽदिवः । सीदः । आसु । क्रत्वा । रथीः । अभवः ।
वार्याणाम् । अतः । इनोषि । विधते । चिकित्वः । वि । आनुषक् ।
जातऽवेदः । वसूनि ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वं प्रदिवः पुराणनामैतत् पुरातनकालीनासु विक्षु प्रजासु आसु परिदृश्यमानासुच सीदः सीदसिविश्वान्तरात्मनावर्तसे तथाकृत्वा आत्मीयेनकर्मणा वार्याणां वरणीयानांधनानांरथीरभवः रंहयितायजमानेभ्यः प्रापयिताभूः अतःकारणात् हेचिकित्वोविद्वन् जातवेदः जातानांप्राणिनांवेदितरग्ने विधते परिचरतेयजमानाय वसूनि धनानि आनुषगनुषक्तंसततंयथाभवतितथा विइनोषि विविधंप्रेरयसि ॥ ३ ॥

---

१ तै० सं० १. ५. १.।

प्रवर्ग्येऽभिष्टवेयोनःसनुत्यइतिद्वृचः सूत्रितंच—योनःसनुत्योअभिदासदग्नेभवानोअग्नेसुम-
नाउपेतौइतिद्वृचाइति।

तयोःप्रथमासूक्तेचतुर्थी—

योनःसनुंत्योअभिदासंदग्नेयोअन्तंरोमित्रमहोवनुष्यात्।
तमजरेंभिर्वृषभिस्तवस्वैस्तपातपिष्ठतपंसातपंस्वान् ॥ ४ ॥

यः। नः। सनुंत्यः। अभिऽदासंत्। अग्ने। यः। अन्तंरः।
मित्रऽमहः। वनुष्यात्। तम्। अजरेंभिः। वृषंऽभिः। तवं।
स्वैः। तपं। तपिष्ठ। तपंसा। तपंस्वान् ॥ ४ ॥

हेअग्ने यःशत्रुः सनुत्यः सनुतरित्यन्तर्हितनाम अन्तर्हितेदेशेवर्तमानःसन् नोस्मानभिदा-
सदुपक्षयतिबाधते यश्च अन्तरः आभ्यन्तरवर्तीसन् हे मित्रमहः अनुकूलदीप्ते मित्राणां मह-
यितर्वा अग्ने वनुष्यात् हिंस्यात् तमुभयविधं हेतपिष्ठतृप्ततमाग्ने तपसा तेजसा तपस्वान् तेज-
स्वी त्वं अजरेभिः जरारहितैर्वृषभिर्वर्षितृभिर्वृष्टिहेतुभूतैः तवस्वैः स्वभूतैःअसाधारणैस्तेजोभि-
स्तपदह ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यस्तेंयज्ञेनंसमिधायउक्थैरर्केभिःसूनोसहसोददांशत्।
समर्त्येष्वमृतप्रचेंताराययाद्युम्नेनश्रवंसाविभांति ॥ ५ ॥

यः। ते। यज्ञेनं। सम्ऽइधा। यः। उक्थैः। अर्केभिः। सूनो इति।
सहसः। ददांशत्। सः। मर्त्येषु। अमृत। प्रऽचेंताः। राया।
द्युम्नेनं। श्रवंसा। वि। भाति ॥ ५ ॥

हेसहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने ते त्वां योयजमानः यज्ञेन ददाशत्परिचरति यश्च समिधा स-
मिन्धनसाधनेनेध्मेन यश्च उक्थैःशस्त्रैः अर्केभिरर्चनीयैःस्तोत्रैश्चपरिचरति हेअमृत मरणधर्मर-
हिताग्ने सयजमानः मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानःसन् राया धनेन द्युम्नेन द्योतमानेन
श्रवसा श्रवणीयेनान्नेन यशसावा विभाति विशेषेणप्रकाशते ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

सनत्कृंधीषितस्तूयमग्नेस्पृधोबाधस्वसहसासहस्वान् ।
यच्छस्यसेद्युभिरक्तोवचोभिस्तज्जुषस्वजरितुर्घोषिमन्म ॥ ६ ॥

सः । तत् । कृधि । इषितः । तूयम् । अग्ने । स्पृधः । बाधस्व ।
सहसा । सहस्वान् । यत् । शस्यसे । द्युऽभिः । अक्तः । वचःऽभिः
तत् । जुषस्व । जरितुः । घोषि । मन्म ॥ ६ ॥

हेअग्ने सत्वं इषितः प्रेषितःसन् तूयं क्षिप्रं तत् कृधिकुरु किंतदित्यतआह सहस्वान् बलवांस्त्वंस्पृधः स्पर्धमानान् सहसा बलेन परेषामभिभवसमर्थेनतेजसावा बाधस्व विनाशय द्युभिः द्योतमानैस्तेजोभिरक्तःसंसिक्तःत्वं वचोभिः स्तुतिरूपैर्वाक्यैर्यच्छस्यसे यत् स्तूयसे त्वामुद्दिश्ययत् स्तोत्रंस्तोतृभिःक्रियतइत्यर्थः तत् मन्म मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुःस्तोत्रं जुषस्व सेवस्व॥६॥

अग्नयेकामायपुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्य अश्यामेत्येषायाज्या सूत्रितंच—अश्यामतंकाममग्नेतवोतीतिकामायेति ।

सैषासप्तमी—

अश्यामतंकाममग्नेतवोतीअश्यामरयिंरयिवःसुवीरम् ।
अश्यामवाजमभिवाजयन्तोश्यामद्युम्नमजराजरन्ते ॥ ७ ॥७॥

अश्याम । तम् । कामम् । अग्ने । तव । ऊती । अश्याम । रयिम् ।
रयिऽवः । सुऽवीरम् । अश्याम । वाजम् । अभि । वाजयन्तः ।
अश्याम । द्युम्नम् । अजर । अजरम् । ते ॥ ७ ॥ ७ ॥

हेअग्ने ते तव संबन्धिन्यऊती ऊत्या रक्षया तं कामं अश्याम प्राप्नुयाम तमेवकामंविवृणोति हेरयिवोधनवन्नग्ने सुवीरं शोभनपुत्रादियुक्तं रयिं धनं अश्याम प्राप्नुयाम तथा वाजयन्तः वाजमन्नमात्मनइच्छन्तोवयं वाजं त्वयादत्तमन्नं अभि आभिमुख्येनाश्याम प्राप्नुयाम हेअजरजरारहिताग्ने ते त्वदीयमजरंजरारहितं द्युम्नं द्योतमानं यशश्च अश्याम प्राप्नुयाम ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

प्रनव्यसेतिसप्तर्चंषष्ठंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं प्रनव्यसेत्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

प्रनव्यंसासहंसःसूनुमच्छांयुज्ञेनंगातुमवंइच्छमानः ।
वृश्चद्वंनंकृष्णयांमंरुशन्तंवीतीहोतारंदिव्यंजिगाति ॥ १ ॥

प्र । नव्यंसा । सहंसः । सूनुम् । अच्छं । यज्ञेनं । गातुम् । अवंः । इच्छमानः । वृश्चत्ऽवंनम् । कृष्णऽयांमम् । रुशंन्तम् । वीती । होतारम् । दिव्यम् । जिगाति ॥ १ ॥

गातुमुपगन्तव्यं स्तोतव्यंवा सहसःसूनुं बलस्यपुत्रमग्निमवः अन्नं रक्षणंवाइच्छमानः इच्छन् स्तोता नव्यसा नवतरेणयज्ञेनयुक्तःसन् अच्छाभिमुख्येन प्रजिगाति प्रकर्षेणगच्छति कीदृशमग्निं वृश्चद्वनं वृक्णं छिन्नंदग्धंवनंयेनतादृशं कृष्णयामं कृष्णवर्त्मानं रुशन्तं श्वेतवर्णं वीती वीत्या कान्तेन यज्ञेन होतारं यष्टारं दिव्यं दिविभवम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सःश्वितानस्तंन्यतूरोचनस्थाअजरेभिर्नानंदद्भिर्यविष्ठः ।
यःपांवकःपुरुतमःपुरूणिपृथून्यग्निरंनुयातिभर्वन् ॥ २ ॥

सः । श्वितानः । तन्यतुः । रोचनऽस्थाः । अजरेभिः । नानंदत्ऽभिः । यविष्ठः । यः । पावकः । पुरुऽतमः । पुरूणि । पृथूनि । अग्निः । अनुऽयाति । भर्वन् ॥ २ ॥

सोग्निःश्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णोवर्तते तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्थाः रोचन्तेस्मिन्ग्रहनक्षत्रादीनिइतिरोचनमन्तरिक्षं तत्रस्थितः अजरेभिः जरारहितैर्नानदद्भिरत्यर्थंशब्दंकुर्वद्भिर्मरुद्भिर्युक्तोरश्मिभिर्वा यविष्ठोयुवतमः यः पावकः शोधकोग्निः पुरुतमः अतिशयेनप्रभूतः सच पुरूणि बहूनि पृथूनि स्थूलानि काष्ठानि भर्वन् भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति सइत्थमित्थंवर्तते इतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ २ ॥

गार्हपत्यादीनांमिथःसंसर्गेअग्नयेविविचयेइष्टिःकर्तव्या तत्रवितइत्येषानुवाक्या ।

सैषातृतीया—

वि॒ते वि॒ष्वग्वात॑जूतासो अग्ने॒ भामा॑सः शुचे॒ शुच॑यश्चरन्ति ।
तु॒वि॒म्र॒क्षासो॑ दि॒व्या नव॑ग्वा॒ वना॑ वनन्ति धृष॒ता रु॒जन्त॑ः ॥ ३ ॥

वि । ते॒ । विष्व॑क् । वात॑ऽजूतासः । अग्ने॒ । भामा॑सः । शु॒चे॒ । शुच॑यः । च॒रन्ति॒ । तु॒वि॒ऽम्र॒क्षास॑ः । दि॒व्याः । नव॑ऽग्वाः । वना॑ । व॒न॒न्ति॒ । धृ॒ष॒ता । रु॒जन्त॑ः ॥ ३ ॥

हेशुचे शुद्धदीप्तवाग्ने ते त्वदीयाः वातजूतासोवातेनप्रेरिताः शुचयोनिर्मलाः भामासोदीप्तयः विष्वक् सर्वतोविचरन्तिविविधंगच्छन्ति तुविम्रक्षासः बहुकाष्ठानिस्पृशन्तः दिव्याः दिवियोतमानेऽग्नौभवाः नवग्वानूतनगमनास्तेरश्मयः वना वनानि वनन्ति सम्भजन्ते दहन्तीत्यर्थः किंकुर्वन्तः धृषता धर्षकेण तेजसा रुजन्तः वनानि भंजयन्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ये ते॒ शु॒क्रासः॒ शुच॑यः शुचिष्मः॒ क्षां वप॑न्ति॒ विषि॑तासो॒ अश्वाः॑ ।
अध॑ भ्र॒मस्त॑ उर्वि॒या वि भा॑ति या॒तय॑मानो॒ अधि॒ सानु॒ पृश्नेः॑ ॥ ४ ॥

ये । ते॒ । शु॒क्रास॑ः । शुच॑यः । शु॒चि॒ष्म॒ः । क्षाम् । वप॑न्ति । विऽसि॑तासः । अश्वा॑ः । अध॑ । भ्र॒मः । ते॒ । उ॒र्वि॒या । वि । भा॒ति॒ । या॒तय॑मानः । अधि॑ । सानु॑ । पृश्ने॑ः ॥ ४ ॥

हेशुचिष्मः दीप्तिमन्नग्ने ते तव शुक्रासः शुद्धाः येशुचयोदीप्तयः क्षां पृथिवीं भूमिं वपन्ति मुण्डयन्ति केशस्थानीयानोषधिवनस्पतीन्दहन्तीत्यर्थः अग्निर्हदातिरोमापृथिव्याइतिनिगमान्तरम् । तेरश्मयः विषितासः विमुक्ताअश्वाइव इतस्ततोगच्छन्तीतिशेषः अधास्मिन्काले त्वदीयः भ्रमोभ्रमणशीलोज्वालासमूहः पृश्नेः नानारूपायाः भूमेः अधि उपरि सानुसमुच्छ्रितदेशं पर्वताग्रादिकं प्रतियातयमानः स्वकीयमग्रंव्यापारयन् उर्विया उरु बहुलं विभाति विशेषेणप्रकाशते ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० १.५.९.।

अथपञ्चमी—

अर्धजि॒ह्वापा॑पतीति॒प्रवृष्णो॑गोषु॒युधो॒नाशनिः॑सृजा॒ना ।
शूर॑स्येव॒प्रसि॑तिःक्षा॒तिर॒ग्नेर्दु॒र्वर्तु॑र्भी॒मोद॑यते॒वना॑नि ॥ ५ ॥

अर्ध । जि॒ह्वा । पा॒पती॑ति॒ । प्र । वृष्णः॑ । गो॒षु॒ऽयुधः॑ । न । अ॒शनिः॑ । सृ॒जा॒ना । शूर॑स्यऽइव । प्रऽसि॑तिः । क्षा॒तिः । अ॒ग्नेः । दु॒ःऽवर्तुः॑ । भी॒मः । द॒य॒ते । वना॑नि ॥ ५ ॥

अधापिच वृष्णोवर्षितुरग्नेर्जिह्वा ज्वाला प्रपापतीति प्रकर्षेणपुनःपुनःपततिगच्छति तत्रदृष्टान्तः-गोषुयुधोनाशनिःसृजाना असुरप्रहृतासुगोषुयुध्यन्निन्द्रोगोषुयुव् तस्मात्सृज्यमाना अशनिर्वज्र-इव तथाशूरस्येव शौर्योपेतस्यनरस्य प्रसितिः प्रबन्धनंयथान्यैःदुःसहमेवमग्नेः क्षातिर्ज्वालासो-ढुमशक्येत्यर्थः क्षीयन्ते दह्यन्तेस्यामोषधिवनस्पतयइति क्षायतेःअधिकरणेक्तिन् अपिचदुर्वर्तुर्दु-र्वारःअन्यैर्वारयितुमशक्योभीमोभयङ्करोग्निः वनानि दयते दहति दयतिरत्रदहतिकर्मा ॥ ५॥

अथषष्ठी—

आभा॒नुना॒पार्थि॑वानि॒ज्रयां॑सिम॒हस्तो॒दस्य॑धृष॒ताततन्थ ।
सबा॑ध॒स्वाप॑भ॒यासहो॑भि॒ःस्पृधो॑वनु॒ष्यन्व॒नुषो॒निजू॑र्व ॥ ६ ॥

आ । भा॒नुना॑ । पार्थि॑वानि । ज्रयां॑सि । म॒हः । तो॒दस्य॑ । धृ॒ष॒ता । त॒त॒न्थ॒ । सः । बा॒ध॒स्व॒ । अप॑ । भ॒या । सहः॑ऽभिः । स्पृधः॑ । व॒नु॒ष्यन् । व॒नुषः॑ । नि । जू॒र्व॒ ॥ ६॥

हेअग्ने भानुना दीप्त्या पार्थिवानि पृथिव्यांभवानि ज्रयांसि ज्रयतिर्गतिकर्मा गन्तव्या-निस्थानानि महः महतः तोदस्य प्रेरकस्य धृषता धर्षकेण रश्मिनासह आततंथ आस्तृणा-सि आच्छादयसि सत्वं भया भयकरणानि अपबाधस्व तथा सहोभिः अभिभवनसमर्थैर्बलै-स्तेजोभिर्वा स्पृधः स्पर्धमानान् वनुष्यन् हिंसन् वनुषोहिंसकान्शत्रून् निजूर्व निजहि जूर्व-तिर्हिंसाकर्मा ॥ ६ ॥

उखासम्भरणीयेष्टावग्नेःक्षत्रवतःसचित्रेत्येषायाज्या सूत्रितंच—सचित्रचित्रंचितयन्तम-स्मेअग्निरीशेबृहतःक्षत्रियस्येति ।

सैषासप्तमी—

सचित्रचित्रंचितयन्तमस्मेचित्रक्षत्रचित्रतमंवयोधाम्।
चन्द्रंरयिंपुरुवीरंबृहन्तंचन्द्रचन्द्राभिर्गृणतेयुवस्व ॥ ७ ॥ ८ ।

सः । चित्र । चित्रम् । चितयन्तम् । अस्मे इति । चित्रऽक्षत्र ।
चित्रऽतमम् । वयःऽधाम् । चन्द्रम् । रयिम् । पुरुऽवीरम् । बृहन्तम् ।
चन्द्र । चन्द्राभिः । गृणते । युवस्व ॥ ७ ॥ ८ ॥

हेचित्र चायनीय हेचित्रक्षत्र विचित्रबलचायनीयधनवा हेचन्द्र आह्लादकाग्ने सतादृशस्त्वं चन्द्राभिः आह्लादयित्रीभिः स्तुतिभिः गृणते स्तुवते वचनव्यत्ययः स्तुवद्भ्यः अस्मे अस्मभ्यं दातुं रयिं धनं युवस्व पृथक्कुरु कीदृशंरयिं चित्रं चायनीयं चितयन्तं ज्ञापयन्तं धनेनहिपुरुषःप्रख्यायते चित्रतमं अतिशयेनाश्चर्यभूतं वयोधां वयसोऽन्नस्यधातारं प्रदातारं चन्द्रं आह्लादकं पुरुवीरं पुरुभिर्बहुभिर्वीरैःपुत्रपौत्रादिभिर्युक्तं बृहन्तं महान्तं ईदृशंधनमस्मभ्यंप्रयच्छेत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

मूर्धानमितिसप्तर्चंसप्तमंसूक्तम् भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं षष्ठीसप्तम्यौजगत्यौ शिष्टाःपञ्चत्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तम्—मूर्धानंवैश्वानरीयंहिद्विजगत्यन्तमिति । गतःसूक्तविनियोगः विषुवत्याग्निमारुतेआद्यस्तृचोवैकल्पिकःस्तोत्रियः तथैवसूत्रितं—मूर्धानंदिवोअरतिंपृथिव्या-मूर्धादिवोनाभिरग्निःपृथिव्याइतिवेति ।

तत्रप्रथमा—

मूर्धानंदिवोअरतिंपृथिव्यावैश्वानरमृतआजातमग्निम् ।
कविंसम्राजमतिथिंजनानामासन्नापात्रंजनयन्तदेवाः ॥ १ ॥

मूर्धानम् । दिवः । अरतिम् । पृथिव्याः । वैश्वानरम् । ऋते ।
आ । जातम् । अग्निम् । कविम् । सम्ऽराजम् । अतिथिम् ।
जनानाम् । आसन् । आ । पात्रम् । जनयन्त । देवाः ॥ १ ॥

मूर्धानं शिरोभूतं कस्य दिवोद्युलोकस्य पृथिव्याः प्रथितायाभूमेः अरतिं गन्तारं बन्धिनं यद्वा गन्तव्यंस्वामिनं वैश्वानरंविश्वेषांनराणांसंबन्धिनं ऋते ऋतमितिसत्यस्ययज्ञस्यवानाम निमित्तसप्तम्येषा ऋतनिमित्तं आ आभिमुख्येन जातं सृष्ट्यादावुत्पन्नं कविं क्रान्तदर्शिनं सम्राजं सम्यग्राजमानं जनानां यजमानानामतिथिंहविर्वहनायसततंगन्तारं यद्वा अतिथिवत्पूज्यंआसन्आसनि आस्ये द्वितीयार्थेसप्तमी आस्यभूतअग्निलक्षणेनास्येनहिदेवाहवींषिभुञ्जते पात्रं पातारंरक्षकं यद्वा आस्येनधारकमेवंगुणविशिष्टंवैश्वानराग्निं देवाः स्तोतारऋत्विजः देवाएववाआजनयन्त यद्वाभिमुख्येनाजीजनन् अरण्योःसकाशादुदपादयन्॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नाभिंयज्ञानांसदनंरयीणांमहामाहावमभिसंनवन्त ।
वैश्वानरंरथ्यमध्वराणांयज्ञस्यकेतुंजनयन्तदेवाः ॥ २ ॥

नाभिम् । यज्ञानाम् । सदनम् । रयीणाम् । महाम् । आऽहावम् ।
अभि । सम् । नवन्त । वैश्वानरम् । रथ्यम् । अध्वराणाम् । यज्ञस्य ।
केतुम् । जनयन्त । देवाः ॥ २ ॥

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहनं बन्धकं तथा रयीणांधनानां सदनं स्थानमेकनिलयं महां महान्तमाहावंआहूयन्तेस्मिन्नाहुतयइत्याहावः तादृशं यद्वा वृष्ट्युदकधारणं आहावं निपानस्थानीयमेवंभूतमग्निं अभि अभितः सन्नवन्तः स्तोतारःसम्यक्स्तुवन्ति तथावैश्वानरं विश्वेषांनराणांसंबन्धिनं अध्वराणां यज्ञानां रथ्यं रथिनं यथारथीस्वरथंनयति तद्वन्नेतारं ग्राहयितारं गमयितारं यज्ञस्यकेतुं प्रज्ञापकं एवंविधमग्निं देवाः स्तोतारऋत्विजोदेवाएववा जनयन्त जनयन्ति मन्थनेनोत्पादयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वद्विप्रोजायतेवाज्यग्नेत्वद्वीरासोअभिमातिषाहः ।
वैश्वानरत्वमस्मासुधेहिवसूनिराजन्स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्ने । त्वत् । वीरासः ।
अभिमातिऽसहः । वैश्वानर । त्वम् । अस्मासु । धेहि । वसूनि
राजन् । स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

हेअग्ने वाजी हविर्लक्षणान्नवान्पुरुषः त्वत् त्वत्तःसकाशात् विप्रोमेधावीजायते तुभ्यंह-विर्दानेनमेधावीभवति तथा वीरासोवीराः त्वत् त्वत्तः अभिमातिषाहः अभिमातीनांशत्रूणांअ-भिभवितारोजायन्ते यस्मादेवंतस्मात् हेवैश्वानर राजन् राजमानाग्ने त्वमस्मासु त्वक्कंकेषु स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वसूनि धनानि धेहि निधेहि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

त्वांविश्वेअमृतजायमानंशिशुंनदेवाअभिसंनवन्ते ।
तवक्रतुभिरमृतत्वमायन्वैश्वानरयत्पित्रोरदीदेः ॥ ४ ॥

त्वाम् । विश्वे । अमृत । जायमानम् । शिशुम् । न । देवाः । अभि । सम् । नवन्ते । तव । क्रतुभिः । अमृतऽत्वम् । आयन् । वैश्वानर । यत् । पित्रोः । अदीदेः ॥ ४ ॥

हेअमृत मरणधर्मरहिताग्ने विश्वेसर्वेदेवाः स्तोतारः जायमानं अरण्योः सकाशादुत्पद्य-मानं त्वां शिशुंन पुत्रमिव अभिसन्नवन्तेअभिसंस्तुवन्ति यद्वा दीव्यन्तिइतिदेवारश्मयः तेसर्वे जायमानंत्वां अभिसन्नवन्ते अभि संगच्छन्ते यथापितरः पुत्रमभिगच्छन्ति अपिच हेवैश्वानराग्ने यद्यदा पित्रोः पालयित्र्योर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये अदीदेः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयैः क्रतुभिः कर्मभिः ज्योतिष्टोमादिभिर्यागैः अमृतत्वं देवत्वं आयन् यजमानाःप्राप्नुवन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वैश्वानरतववतानिव्रतानिमहान्यग्नेनकिरादधर्ष ।
यज्जायमानःपित्रोरुपस्थेविन्दःकेतुंवयुनेष्वह्नाम् ॥ ५ ॥

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने । नकिः । आ । दधर्ष । यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविन्दः । केतुम् । वयुनेषु । अह्नाम् ॥ ५ ॥

हेवैश्वानर विश्वेषांनराणांसंबन्धिन्नग्ने तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि महान्ति नकिरादधर्ष नकश्चनान्योधर्षयति बाधते यद्यदा त्वं पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थे

उपस्थानेन्तरिक्षे वयुनेषु गन्तव्येषुमार्गेषु जायमानःसन् अह्नांकेतुं प्रज्ञापकंसूर्यं स्वर्भानुनावृतं अविन्दः अलभथाः तमोरूपमसुरं स्वतेजसानिवारयन् अस्थापयइत्यर्थः तदा तानिव्रतानीति पूर्वत्रान्वयः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

वैश्वानरस्यविमितानिचक्षसासानूनिदिवोअमृतस्यकेतुना ।
तस्येदुविश्वाभुवनाधिमूर्धनिवयाइवरुरुहुःसप्तविस्रुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य । विऽमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः । अमृतस्य ।
केतुना । तस्य । इत् । ऊँम् इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि ।
वयाःऽइव । रुरुहुः । सप्त । विऽस्रुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य विश्वनरहितस्याग्नेः चक्षसा तेजसा अमृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवोद्युलोकस्य सानूनि समुच्छ्रितस्थलानि नक्षत्ररूपाणि विमितानि निर्मितानि यद्वा दिवोन्तरिक्षस्यसानूनि समुच्छ्रितप्रदेशाःमेघात्मकाः विमितानि निर्मिताः धूमविकारत्वात्तेषां तस्येदु तस्यैववैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीयेऽउपरिवर्तमानेधूमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकानि अधिवसन्ति यद्वा वैश्वानरात्मकस्यपरब्रह्मणोमूर्धनि उपरिप्रदेशे सर्वाणिभूतजातान्यधिवसन्ति तथावयाः शाखाइव सप्तसर्पणशीलाः सप्तसंख्यावा विस्रुहोनद्यश्च गङ्गाद्यारुरुहुः रोहन्ति अस्मादेववैश्वानरात्प्रादुर्भवन्ति आहुतिद्वारासकलंजगत् अग्नेःसकाशादुत्पद्यतेइत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

वियोरजांस्यमिमीतसुक्रतुर्वैश्वानरोविदिवोरोचनाकविः ।
परियोविश्वाभुवनानिपप्रथेदब्धोगोपाअमृतस्यरक्षिता ॥७॥९॥

वि । यः । रजांसि । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः । वि ।
दिवः । रोचना । कविः । परि । यः । विश्वा । भुवनानि । पप्रथे ।
अदब्धः । गोपाः । अमृतस्य । रक्षिता ॥ ७ ॥ ९ ॥

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरः विश्वेषांनराणांहितोयोग्निः रजांस्युदकानि लोकावा व्यमिमीत निर्मितवान् तथा दिवोद्युलोकस्यसंबन्धीनि रोचना रोचमानानि दीप्यमानानि नक्षत्रादीनि कविः क्रान्तदर्शीसन् योग्निर्व्यमिमीत यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्युदकानिवा परिपप्रथे परितोप्रथयत् सोयमदब्धः केनाप्यहिंसितः गोपाः सर्वस्यगोपायितारक्षिता अमृतस्य अमरणहेतोरुदकस्यरक्षिता पालयितासन् वर्ततइतिशेषः ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

पृक्षस्येतिसप्तर्चमष्टमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं आद्याःषड्जगत्यः सप्तमीत्रिष्टुप् तथाचानुक्रान्तम्—पृक्षस्यान्त्यात्रिष्टुबिति । चातुर्विंशिकेहन्याग्निमारुतेइदंसूक्तं वैश्वानरीयनिविद्धानं सूत्रितंच—पृक्षस्यवृष्णोवृष्णेशर्धायेति । आभिप्लविकेपृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः पञ्चमेहनिइदमेवसूक्तंवैश्वानरनिविद्धानं सूत्रितंच—पृक्षस्यवृष्णोवृष्णेशर्धायनूचित्सहोजाइत्याग्निमारुतमिति । विषुवत्याग्निमारुते आद्यौतृचौस्तोत्रियानुरूपौ सूत्रितंच—पृक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूसहइतिस्तोत्रियानुरूपाविति ।

तत्रप्रथमा—

पृक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूसहःप्रनुवोचंविदथाजातवेदसः ।
वैश्वानरायमतिर्नव्यसीशुचिःसोमइवपवतेचारुरग्नये ॥ १ ॥

पृक्षस्य । वृष्णः । अरुषस्य । नु । सहः । प्र । नु । वोचम् ।
विदथा । जातऽवेदसः । वैश्वानराय । मतिः । नव्यसी । शुचिः ।
सोमःऽइव । पवते । चारुः । अग्नये ॥ १ ॥

पृक्षस्य संपृक्तस्य व्याप्तस्य यद्वा पृक्षंहविर्लक्षणमन्नंतद्वतः वृष्णः वर्षितुःअरुषस्य आरोचमानस्य जातवेदसः जातानांवेदितुर्वैश्वानराग्नेः सहोबलं अभिभवनसमर्थं विदथा विदथेयज्ञे नु क्षिप्रं प्रवोचं प्रब्रवीमि प्रकर्षेणस्तौमीत्यर्थः एकोनुशब्दःपूरकः नव्यसी नवतराशुचिर्निर्मला यद्वा स्तोतॄणां शोधयित्री चारुः शोभना मतिर्मननीयास्तुतिश्च अस्मैवैश्वानरायाग्नये पवते मत्सकाशात्स्रवति स्वयमेवनिर्गच्छतीत्यर्थः सोमइव यथासोमोदशापवित्रात्स्रवति तद्वत् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सजायमानःपरमेव्योमनिव्रतान्यग्निर्व्रतपाअरक्षत ॥
व्य१न्तरिक्षममिमीतसुक्रतुर्वैश्वानरोमहिनानाकमस्पृशत् ॥ २ ॥

सः । जायमानः । परमे । विऽओमनि । व्रतानि । अग्निः ।
व्रतऽपाः । अरक्षत । वि । अन्तरिक्षम् । अमिमीत । सुऽक्रतुः ।
वैश्वानरः । महिना । नाकम् । अस्पृशत् ॥ २ ॥

सवैश्वानरोग्निः व्रतपाः व्रतस्यपालकः परमे उत्कृष्टे व्योमनि व्योम्न्याकाशे जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानिच अरक्षत रक्षति अंतरिक्षंच व्यमिमीत एतदुपलक्षितान् त्रींल्लोकान्निर्मितवान् तथा सुक्रतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोग्निः महिना स्वमहिम्ना तेजसा नाकं द्युलोकं अस्पृशत् स्पृशतिस्म ॥ २ ॥

अथतृतीया—

व्यस्तभ्नाद्रोदसीमित्रोअद्भुतोन्तर्वावदकृणोज्ज्योतिषातमः ।
विचर्मणीवधिषणेअवर्तयद्वैश्वानरोविश्वमधत्तवृष्ण्यम् ॥ ३ ॥

वि । अस्तभ्नात् । रोदसी इति । मित्रः । अद्भुतः । अन्तःऽवावत् ।
अकृणोत् । ज्योतिषा । तमः । वि । चर्मणी इवेति चर्मणीऽइव ।
धिषणे इति । अवर्तयत् । वैश्वानरः । विश्वम् । अधत्त । वृष्ण्यम् ॥ ३

मित्रोमित्रभूतः सर्वेषांअद्भुतोमहानाश्चर्यभूतोवा वैश्वानरोग्निः रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्यस्तभ्नात् विशेषेणस्तम्भितवान् यथा अधोनपततः तथा स्वकीयदेशेस्थापितवानित्यर्थः तथा ज्योतिषा तेजसा तमःअंधकारंच अंतर्वावत् अन्तर्हितं तिरोहितमकृणोदकरोत् वावदिति वातेर्गतिकर्मणोयङ्लुगन्तस्यरूपं अपिच धिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ चर्मणीइव यथा पशोर्विशसिताद्वेचर्मणीशोषणार्थंमसारयतितथाव्यावर्तयत् विवृते विस्तृते अकरोत् किंबहुना वैश्वानरोयमग्निः विश्वं सर्वं वृष्ण्यंवीर्यमधत्त धत्ते धारयति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अपामुपस्थेमहिषाअगृभ्णतविशोराजानमुपतस्थुर्ऋग्मियम् ।
आदूतोअग्निमभरद्विवस्वतोवैश्वानरंमातरिश्वापरावतः ॥ ४ ॥

अपाम् । उपऽस्थे । महिषाः । अगृभ्णत । विशः । राजानम् ।
उप । तस्थुः । ऋग्मियम् । आ । दूतः । अग्निम् । अभरत् ।
विवस्वतः । वैश्वानरम् । मातरिश्वा । पराऽवतः ॥ ४ ॥

अपइत्यन्तरिक्षनाम अपामन्तरिक्षस्य उपस्थे उपस्थाने मध्ये महिषाः महन्नामैतत् महान्तोमरुतः अगृभ्णत अगृह्णन् इमंवैश्वानरंवैद्युतात्मनावर्तमानमजानन्नित्यर्थः गृहीत्वाच विशः प्रजाः राजानं स्वामिनं ऋग्मियमर्चनीयं उपतस्थुरस्तुवन् अपिचेमंवैश्वानरं अग्निं पुरा सूर्यसमीपे विद्यमानं दूतः वेगवान् देवानांदूतोवा मातरिश्वा वायुः परावतोदूरदेशात् विवस्वत-आदित्यात् आभरत् इमंलोकंप्रत्याजहार ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

युगेयुगेविदथ्यंगृणद्भ्योऽग्नेरयिंयशसंधेहिनव्यसीम् ।
पव्येवराजन्नघशंसमजरनीचानिवृश्चवनिनंनतेजसा ॥ ५ ॥

युगेऽयुगे । विदथ्यम् । गृणत्ऽभ्यः । अग्ने । रयिम् । यशसम् । धेहि ।
नव्यसीम् । पव्याऽइव । राजन् । अघऽशंसम् । अजर । नीचा ।
नि । वृश्च । वनिनम् । न । तेजसा ॥ ५ ॥

हेअग्ने युगेयुगे कालेकाले विदथ्यं विदथोयज्ञः तदर्हंत्वामुद्दिश्य नव्यसीं नवतरांस्तुतिं गृणद्भ्यः उच्चारयितृभ्योस्मभ्यं रयिं धनं यशसं यशस्विनं पुत्रंच धेहि विधेहि कुरु किंच हेराजन् राजमान अजर जरारहिताग्ने पव्येव वज्रेणेव आत्मीयेनतेजसा वनिनंन वृक्षमिव अघशंसं अघस्यानर्थस्यशंसितारं शत्रुं नीचा नीचीनः न्यग्भूतोयथाभवतितथा निवृश्च निजहि ॥ ५॥

अथषष्ठी—

अस्माकमग्नेमघवंत्सुधारयानामिक्षत्रमजरंसुवीर्यम् ।
वयंजयेमशतिनंसहस्रिणंवैश्वानरवाजमग्नेतवोतिभिः ॥ ६ ॥

अस्माकम् । अग्ने । मघवत्ऽसु । धारय । अनामि । क्षत्रम् ।
अजरम् । सुऽवीर्यम् । वयम् । जयेम । शतिनम् । सहस्रिणम् ।
वैश्वानर । वाजम् । अग्ने । तव । ऊतिऽभिः ॥ ६ ॥

हेअग्ने अस्माकं सप्तम्यर्थेषष्ठी अस्मासु मघवत्सु हविर्लक्षणेनधनेनयुक्तेषु क्षत्रं धनं धारय स्थापय कीदृशं अनामि अनमनीयमनपहार्यमजरंजरारहितमनश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं किंच हेवैश्वानराग्ने तवोतिभिः त्वत्संवन्धिभीरक्षणैः वयं शतिनं शतसंख्यायुक्तं शतपुरुषयुक्तंवा तथा सहस्रिणं वाजमन्नं जयेम लभेमहि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अदब्धेभिस्तवगोपाभिरिष्टेस्माकंपाहित्रिषधस्थसूरीन् ।
रक्षाचनोददुषांशर्धोअग्नेवैश्वानरप्रचतारीःस्तवानः ॥ ७ ॥ १० ।

अदब्धेभिः । तव । गोपाभिः । इष्टे । अस्माकम् । पाहि ।
त्रिऽसधस्थ । सूरीन् । रक्ष । च । नः । ददुषाम् । शर्धः । अग्ने ।
वैश्वानर । प्र । च । तारीः । स्तवानः ॥ ७ ॥ १० ॥

हेइष्टे यष्टव्य एषणीयवा त्रिषधस्थ त्रिषुलोकेषुसहावस्थायिन् यद्वा आहवनीयादिषुत्रिष्वायतनेषुयष्टव्यैर्देवैःसहावतिष्ठमानाग्ने अदब्धेभिः केनाप्यहिंसितैः तवत्वदीयैर्गोपाभिःगोपकैः रक्षकैस्तेजोभिः अस्माकं सूरीन् अस्मदीयानस्तोतॄन्पाहि रक्ष हेवैश्वानराग्ने ददुषां हवींषिदत्तवतां नोस्माकं शर्धोवलं रक्षच स्तवान स्तूयमानस्त्वं प्रचतारीः प्रवर्धयच ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अहश्चेतिसप्तर्चंनवमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं अनुक्रान्तंच अहश्चेति । व्यूह्ळेदशरात्रेषष्ठेहनिआग्निमारुतशस्त्रेवैश्वानरनिविद्धानमिदं सूत्र्यतेहि—अहश्चकृष्णंमध्वो वोनामेति ।

तत्रप्रथमा—

अहंश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्तेतेरजंसीवेद्याभिः ।
वैश्वानरोजायमानोनराजावातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि ॥ १ ॥

अहः। च। कृष्णम्। अहः। अर्जुनम्। च। वि। वर्तेते इति।
रजसी इति। वेद्याभिः। वैश्वानरः। जायमानः। न। राजा।
अव। अतिरत्। ज्योतिषा। अग्निः। तमांसि ॥ १ ॥

आहरतिपुरुषोस्मिन्कर्माणीत्यहः कृष्णं कृष्णवर्णं एतत्सामानाधिकरण्यादहःशब्दोरात्रिवचनः तमसाकृष्णवर्णारात्रिश्च अर्जुनंच सौरेणतेजसा शुक्लवर्णमहोदिवसश्चरजसी स्वस्वभासा सर्वंजगद्रंजयन्तौ वेद्याभिः वेदितव्याभिः अनुकूलतयाज्ञातव्याभिः स्वप्रवृत्तिभिःविवर्तेते विविधंपर्यावर्तेते यद्वा रजसी द्यावापृथिव्यौ उपलक्षणमेतत् लोकत्रयं प्रत्यावर्तेते एतच्चवैश्वानराज्ञेराज्ञयेतिशेषः सहिदेवतात्वेनात्रप्रतिपाद्यः सचवैश्वानरोग्निःजायमानोनराजा प्रादुर्भवन् प्रवर्धमानोराजेव ज्योतिषा तेजसा तमांसि अवातिरत् अवतिरतिर्वधकर्मा अवतिरति विनाशयति॥१॥

अथद्वितीया—

नाहंतन्तुंनविजानाम्योतुंनयंवयन्तिसमरेतमानाः ।
कस्यंस्वित्पुत्रइहवक्त्वानिपरोवंदात्यवरेणपित्रा ॥ २ ॥

न। अहम्। तन्तुम्। न। वि। जानामि। ओतुम्। न। यम्।
वयन्ति। समऽअरे। अतमानाः। कस्य। स्वित्। पुत्रः। इह।
वक्त्वानि। परः। वदाति। अवरेण। पित्रा ॥ २ ॥

वैश्वानरस्यमहत्वमाख्यास्यन् ऋषिस्तदर्थंयज्ञं वस्त्रात्मकतयारूपयन् तस्यदुर्ज्ञानत्वमनयाप्रतिपादयतीतियज्ञवादिनोमन्यन्ते तन्तुं तन्तवः पटस्य प्रागायतानि सूत्राणि तानिच यज्ञात्मकस्यवस्त्रस्य गायत्र्यादीनिछन्दांसि स्तुतशस्त्राणिच तान्यहं नविजानामि तथा ओतुं ओतवस्तिरश्चीनानिसूत्राणि तानिचात्रयजूंषि आध्वर्यवाणिकर्माणिच तान्यहं नविजानामि अपिच एतदुभयसाध्यंतंपटं यज्ञलक्षणं नविजानामि यंपटंयज्ञलक्षणंसमरे संगमनेदेवयजने अतमानाः सततंचेष्टमानाऋत्विजः वयन्ति तंतूनोतूंश्चसंतन्वन्ति वस्त्ररूपेणनिष्पादयन्तीत्यर्थः इहा-

स्मिन्ल्लोके कस्यस्विव् स्विदितिवितर्के कस्यखलु पुत्रोमनुष्यः वक्त्वानि वक्तव्यानितानिइमानि परः परस्तादमुष्मिन्ल्लोके वर्तमानोयःसूर्यः तस्यपित्राअवरेण अवस्तादस्मिल्लोकेवर्तमानेनवैश्वानराग्निना अनुशिष्टःसन् वदाति वदेव् नकश्चिदपिप्रवदितुंशक्नोतीत्यर्थः एतच्चसंप्रदायविद्भिरुक्तं वैश्वानरस्यपुत्रोसौपरस्ताद्दिवियःस्थितः। छन्दांस्यध्वरवस्त्रस्यस्तुतशस्त्राणितन्तवः॥ यजूंषिचेष्टाश्चोतुःस्याद्वस्त्रंवातव्यमध्वरः । परःपरस्थितःसूर्यःपिताग्निःपार्थिवोमतइति ॥ रूपकतयाजगत्सृष्टेर्दुर्ज्ञानत्वमनयाप्रतिपादयतीत्यात्मविदोमन्यन्ते तन्तुं तन्तून् तन्तुस्थानानि सूक्ष्माणि वियदादीन्यपञ्चीकृतानि भूतानि नविजानामि ओतुं ओतून् पञ्चीकृतानि स्थूलानि ओतुस्थानीयान्यपि वियदादीनि नविजानामि नच तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपंचं विजानामि यं प्रपंचं समरे तंतूनामोतूनांच संगमने अतमानाः सततंचेष्टमानाः संसारिणः वयन्ति उत्पादयन्ति तेषां भोगार्थमीश्वरः सृजतीतिकर्तृत्वमुपचर्यते इहास्मिन्विषये परः परस्ताद्बुद्धेरविषये वर्तमानानि वक्त्वानि वक्तव्यानि इमानि अवरेण अर्वाचीनेन सृष्ट्युत्तरकालमुत्पन्नेन पित्रा स्वजनकेन अनुशिष्टःसन्कस्यखलुपुत्रः वदाति वदेव् स्वोत्पत्तेःप्राचीनंवृत्तान्तंअजानानः कश्चिदपिनवदेदित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सइत्तन्तुंसविजानात्योतुंसवक्त्वान्यृतुथावदाति ।
यईंचिकेतदमृतस्यगोपाअवश्चरन्परोअन्येनपश्यन् ॥ ३ ॥

सः । इत् । तन्तुम् । सः । वि । जानाति । ओतुम् । सः । वक्त्वानि ।
ऋतुऽथा । वदाति । यः । ईम् । चिकेतत् । अमृतस्य । गोपाः ।
अवः । चरन् । परः । अन्येन । पश्यन् ॥ ३ ॥

यद्यप्युक्तप्रकारेणदुर्ज्ञानानि तथाप्येतानि वैश्वानरोग्निर्जानाति वदतिचेत्यनयाप्रतिपादयति सइव् सएववैश्वानरोग्निःतन्तुं तन्तुस्थानीयानि गायत्र्यादीनिछन्दांसि स्तुतशस्त्राणि विजानाति तथा सएव ओतुं ओतुस्थानीयानियजूंष्याध्वर्यवाणिचकर्माणि विजानाति ऋतुथा कालेकाले तत्तदनुष्ठानसमये वक्त्वानि वक्तव्यानिच तानि वदाति वदति वदेव् योयंवैश्वानरः अमृतस्य गोपाः उदकस्यगोपायितारक्षिता अवः अवस्ताद्भूलोकेचरन् पार्थिवाग्निरूपेणसंचरन् परः परस्ताद्दिवि अन्येनसूर्यात्मनापश्यन् सर्वंजगत्प्रकाशयन् ईं इमानि परिदृश्यमानानि सर्वाणिभूतानि चिकेतव् जानाति सएवेतिपूर्वत्रसंबन्धः यद्वा सइव् सएव तन्तुं तंतुस्थानीयानि सूक्ष्म-

भूतानि विजानाति नान्यःकश्चित् तथाओतुं ओतुस्थानीयानिस्थूलभूतानिच सएवविजानाति सएववक्त्वानि वक्तव्यान्युपदेष्टव्यानि इमानि ऋतुथा कालेकाले यदायदाविद्यासंप्रदायोच्छेदः तदातदा वदातिवदेत् कोसौ योविजानीयात् वदेच्चेत्यतआह योवैश्वानरः विश्वनरात्मकः परमात्मा अमृतस्य अमृतत्वस्य विमोक्षणस्य गोपाः रक्षिता अवः अवस्तात् संसारदशायांचरन् अन्तःकरणोपेतोजीवात्मभावेनसंचरन् परः परस्तादविद्यायाःऊर्ध्वं वर्तमानेनान्येनउक्तविलक्षणेन निरुपाधिकेन सच्चिदादिलक्षणेनरूपेण पश्यन् सर्वंजगत्प्रकाशयन् ईं इमानि चिकेतज्जानाति तथाच परमात्मानंप्रकृत्यश्रूयते—तमेवभान्तमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒यंहोता॑प्रथ॒मःपश्य॑ते॒मम्रि॒दंज्योति॑र॒मृतं॒मर्त्ये॑षु ।
अ॒यंसजं॑ज्ञे॒ध्रु॒वआनिष॒त्तोम॑र्त्य॒स्त॒न्वा॒३॑वर्ध॑मानः ॥ ४ ॥

अ॒यम् । होता॑ । प्र॒थ॒मः । पश्य॑त । इ॒मम् । इ॒दम् । ज्योति॑ः ।
अ॒मृत॑म् । मर्त्ये॑षु । अ॒यम् । सः । ज॒ज्ञे॒ । ध्रु॒वः । आ । निऽस॑त्तः ।
अम॑र्त्यः । त॒न्वा॑ । वर्ध॑मानः ॥ ४ ॥

अयंवैश्वानरोग्निः प्रथमआद्योहोता मानुषोहिहोताद्वितीयः हेमनुष्याः तं इमं पश्यत भजतेत्यर्थः मर्त्येषु मरणस्वभावेषुशरीरेषु अमृतं मरणरहितं इदं वैश्वानराख्यंज्योतिः जाठररूपेणवर्ततइत्यर्थः अपिच सोयमग्निः ध्रुवोनिश्चलः आसमन्तान्निषत्तोनिषण्णः सर्वव्यापी अतएवामर्त्यः मरणरहितोऽपि तन्वा शरीरेण संबन्धात् जज्ञे जायते वर्धमानश्चभवतीत्युपचर्यते ॥४॥

अथपञ्चमी—

ध्रु॒वंज्योति॒र्निहि॑तंदृ॒शये॒कंमनो॒जवि॑ष्ठंप॒तय॑त्स्व॒न्तः ।
विश्वे॑दे॒वाःसम॑नस॒ःसके॑ता॒एकं॒क्रतु॑म॒भिवि॑यन्तिसा॒धु ॥ ५ ॥

ध्रु॒वम् । ज्योति॑ः । निऽहि॑तम् । दृ॒शये॑ । कम् । मन॑ः । जवि॑ष्ठम् ।
प॒तय॑त्ऽसु । अ॒न्तरिति॑ । विश्वे॑ । दे॒वाः । सऽम॑नसः । सऽके॑ताः ।
एक॑म् । क्रतु॑म् । अ॒भि । वि । य॒न्ति॒ । सा॒धु ॥ ५ ॥

---

१ तै० उपनिषत्

ध्रुवं निश्चलं मनः मनसः तस्मादपि जविष्ठं अतिशयेनवेगवत् ईदृशंवैश्वानराख्यंज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जंगमेषुप्राणिषु अन्तर्मध्ये निहितं प्रजापतिनास्थापितं किमर्थं दृशये कंदर्शनार्थं किंच विश्वेसर्वेदेवाश्च समनसः समानमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्चसन्तः एकं मुख्यं गन्तारंवा क्रतुं कर्मणांकर्तारं वैश्वानरं साधु सम्यक् अभिवियन्ति आभिमुख्येनविविधंप्राप्नुवन्ति सेवन्तइत्यर्थः यद्वा पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वन्तर्मध्ये हृदये मनोजविष्ठं मनसोप्यतिशयेनवेगयुक्तं ध्रुवं निश्चलं निर्विकल्पं तथाचवाजसनेयकं—अनेजदेकंमनोजवीयइति। ज्योतिः ब्रह्मचैतन्यं निहितं नकेनचित्स्थापितं योवेदनिहितंगुहायांपरमेव्योमन्निंतिहि श्रूयते। किमर्थं दृशये दर्शनार्थं ज्ञानेनहिसर्वंजानन्ति अपिच दीव्यन्तीतिदेवाइन्द्रियाणि विश्वे सर्वेदेवाः सर्वाणींद्रियाणि चक्षुराद्याः समनसः मनसासहवर्तमानाः सकेताः सतेजस्काः सन्तः एकमद्वितीयं क्रतुं सृष्ट्यादीनांकर्मणांकर्तारं विश्वनरात्मकं परमात्मानं अभिलक्ष्य साधु सम्यक् वियन्ति विविधंगच्छन्ति देवाएववा इमं अभिवियन्ति आभिमुख्येन विविधमुपयन्ति उपासतइत्यर्थः तथाचश्रूयते—तद्देवाज्योतिषांज्योतिरायुर्होपासतेमृतमिति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

विमेकर्णापतयतोविचक्षुर्वी३दंज्योतिर्हृदयआहितंयत्।
विमेमनश्चरतिदूरआधीःकिंस्विद्वक्ष्यामिकिमुनूमनिष्ये ॥ ६ ॥

वि। मे। कर्णा। पतयतः। वि। चक्षुः। वि। इदम्। ज्योतिः।
हृदये। आऽहितम्। यत्। वि। मे। मनः। चरति। दूरेऽआधीः।
किम्। स्वित्। वक्ष्यामि। किम्। ॐ इति। नु। मनिष्ये ॥ ६ ॥

वैश्वानरंश्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णौ विपतयतः विविधंगच्छतः श्रोतव्यानां तदीयगुणानांबहुत्वात् तथा वैश्वानरंदिदृक्षमाणस्य ममचक्षुरिन्द्रियं विपतयति विविधंगच्छति द्रष्टव्यानांतदीयरूपाणां बहुत्वात् तथा ज्योतिः प्रकाशकं हृदयेहृदयपुण्डरीके आहितं निहितं यद्बुद्ध्याख्यंतत्त्वं इदमपि विपतयति विविधंगच्छति वैश्वानरात्मानंज्ञातुं अपिच दूरे आधीःदूरे विप्रकृष्टेविषये आधीराध्यानंयस्यतादृशं छान्दसोलिङ्गव्यत्ययः मे मदीयं मनश्च विचरति विविधंप्रवर्तते एवमहमहमिकया सर्वेष्विन्द्रियेषुप्रवृत्तेषु किंस्विदहं वैश्वानरस्यरूपमिति वक्ष्यामि। किमुनु किमुखलु सम्प्रतिमनिष्ये मनसाप्रपत्स्येवैश्वानरस्यगुणानामनन्तत्वात् मन्दप्रज्ञेनमया ज्ञातुंनशक्यतइत्यर्थः ॥ ६ ॥

१ तै० आरण्यके। २ बृहदारण्यके।

अथसप्तमी—

विश्वेंदेवाअंनमस्यन्भियानास्त्वामंग्नेतमंसितस्थिवांसंम् ।
वैश्वानरोंवतूतयेनोमंर्त्योंवतूतयेंनः ॥ ७ ॥ ११ ॥

विश्वें । देवाः । अनमस्यन् । भियानाः । त्वाम् । अग्ने । तमंसि ।
तस्थिऽवांसंम् । वैश्वानरः । अवतु । ऊतयें । नः । अमंर्त्यः ।
अवतु । ऊतयें । नः ॥ ७ ॥ ११ ॥

हेवैश्वानर तमस्यन्धकारे तस्थिवांसं स्थितवन्तंत्वां विश्वे सर्वेदेवाः अनमस्यन नमस्कुर्वंति कुतोहेतोः भियानाः अन्धकाराद्भीताः तादृशोऽमर्त्योमरणरहितोवैश्वानरोग्निः नोस्मान् ऊतयेऊत्या रक्षणेनावतु रक्षतु पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

पुरोवइतिसप्तर्चंदशमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं सप्तमीविंशिकाद्विपदाविराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—पुरोवोद्विपदान्तं । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौ त्रैष्टुभेछन्दसीदमादीनिचत्वारिसूक्तानि सूत्रितंच—पुरोवोमन्द्रमितिचत्वारितंसुप्रतीकमितिषळिति ।

तत्रप्रथमा—

पुरोवोंमन्द्रंदिव्यंसुंवृक्तिंप्रंयतियज्ञेअग्निमंध्वरेदंधिध्वम् ।
पुरउक्थेभिःसहिनोंविभावांस्वध्वराकंरतिजातवेंदाः ॥ १ ॥

पुरः । वः । मन्द्रम् । दिव्यम् । सुऽवृक्तिम् । प्रऽयति । यज्ञे ।
अग्निम् । अध्वरे । दधिध्वम् । पुरः । उक्थेभिः । सः । हि । नः ।
विभाऽवां । सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेंदाः ॥ १ ॥

हेऋत्विग्यजमानावोयूयं मन्द्रं मोदनं स्तुत्यंवा दिव्यं दिविभवं सुवृक्तिं सुष्ठु दोषैर्वर्जितं सुखेनावर्जनीयंवा एवंगुणमग्निं प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमानेध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहिंस्ये हिंसाप्रत्यवायरहितेवास्मिन्यज्ञे पुरोदधिध्वं पुरस्तादाहवनीयरूपेणधारयत यद्वा पुरोधसंकुरुत उ-

कथेभिः स्तुतशस्त्रैश्च पुरोदधिध्वं विभावा विशेषेणदीप्यमानः जातवेदाः जातानांवेदितासोऽग्निः हियस्माद् नोस्मान् स्वध्वरा शोभनयागान् करति करोति तस्मात्पुरोदधिध्वमित्यन्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तमुंद्युमःपुर्वणीकहोतरग्नेअग्निभिर्मनुषइधानः ।
स्तोमंयमस्मैममतैवशूषंघृतंनशुचिमतयःपवन्ते ॥ २ ॥

तम् । ऊँ इति । द्युऽमः । पुरुऽअनीक । होतः । अग्ने । अग्निऽभिः । मनुषः । इधानः । स्तोमम् । यम् । अस्मै । ममताऽइव । शूषम् । घृतम् । न । शुचि । मतयः । पवन्ते ॥ २ ॥

हेद्युमः दीप्तिमन् पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने अग्निभिस्तवावयवभूतैरन्यैरग्निभिःसार्धं इधानः समिध्यमानःदीप्तःसन्मनुषः मनुष्यस्यस्तोतुः तमु तंस्तोमंशृण्वितिशेषः उइतिपादपूरणं यंस्तोमंस्तोत्रं शूषं सुखकरं घृतंन पवित्राभ्यामुत्पूतं घृतमिव शुचि शुद्धं अस्माअग्नये मतयोमन्तारःस्तोतारः ममतेव ममतानामब्रह्मवादिनीदीर्घतमसोमाता सेव पवन्ते पुनन्ति संस्कुर्वन्ति दोषवर्जितमुच्चारयन्तीत्यर्थः तंस्तोममित्यन्वयः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

पीपायसःश्रवसामर्त्येषुयोअग्नयेददाशविप्रउक्थैः ।
चित्राभिस्तमूतिभिश्चित्रशोचिर्व्रजस्यसातागोमतोदधाति ॥ ३ ॥

पीपाय । सः । श्रवसा । मर्त्येषु । यः । अग्नये । ददाश । विप्रः । उक्थैः । चित्राभिः । तम् । ऊतिऽभिः । चित्रऽशोचिः । व्रजस्य । साता । गोऽमतः दधाति ॥ ३ ॥

सयजमानः मर्त्येषुमनुष्येषु श्रवसान्नेन पीपाय वर्धति विप्रोमेधावी योयजमानः उक्थैः स्तुतिभिःसार्धं हवींषि ददाश प्रयच्छति तंयजमानं चित्रशोचिर्विचित्रदीप्तिरग्निः चित्राभिराश्चर्यभूताभिःऊतिभीरक्षाभिर्गोमतोगोभिर्युक्तस्यव्रजस्य गोष्ठस्य साता सातौ संभजने दधाति धारयति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आयःपप्रौजायमानउर्वीदूरेदृशाभासाकृष्णाध्वा ।
अधंबहुचित्तमऊर्म्यायास्तिरःशोचिषाददृशेपावकः ॥ ४ ॥

आ । यः । पप्रौ । जायमानः । उर्वी इति । दूरेऽदृशा । भासा ।
कृष्णऽअध्वा । अध । बहु । चित् । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः ।
शोचिषा । ददृशे । पावकः ॥ ४ ॥

कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मायोग्निः जायमानः प्रादुर्भवन् उर्वीविस्तीर्णे द्यावापृथिव्यौ दूरेदृशा दूरेदृश्यमानया भासा दीप्त्या आपप्रौ आपूरयति सपावकोग्निरधानन्तरं ऊर्म्यायाः रात्रिनामैतत् रात्रेःसंबन्धि बहुचित् बह्वपितमः अन्धकारं शोचिषा दीप्त्या तिरस्कुर्वन् ददृशे दृश्यते ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नूनश्चित्रंपुरुवाजाभिरूतीअग्नेरयिंमघवद्भ्यश्चधेहि ।
येराधसाश्रवसाचात्यन्यान्त्सुवीर्येभिश्चाभिसन्तिजनान् ॥ ५ ॥

नु । नः । चित्रम् । पुरुऽवाजाभिः । ऊती । अग्ने । रयिम् ।
मघवत्ऽभ्यः । च । धेहि । ये । राधसा । श्रवसा । च । अति ।
अन्यान् । सुऽवीर्येभिः । च । अभि । सन्ति । जनान् ॥ ५ ॥

हेअग्ने मघवद्भ्योहविर्लक्षणधनयुक्तेभ्योनोस्मभ्यं पुरुवाजाभिर्बह्वन्नैः ऊती ऊतिभीरक्षणैः सह चित्रं चायनीयंरयिं धनं नु क्षिप्रं धेहि देहि प्रयच्छ चशब्दोवक्ष्यमाणेनसमुच्चयार्थः ये राधसाधनेन श्रवसान्नेनच सुवीर्येभिः शोभनैर्वीर्यैश्च अन्यान् जनान् मनुष्यानति अतिशयेनाभिसंति अभिभवन्ति तादृशान्पुत्रांश्चास्मभ्यंदेहीत्यर्थः ॥५ ॥

अथषष्ठी—

इमंयज्ञंचनोधाअग्नउशन्यन्तआसानोजुहुतेहविष्मान् ।
भरद्वाजेषुदधिषेसुवृक्तिमवीर्वाजस्यगध्यस्यसातौ ॥ ६ ॥

इमम् । यज्ञम् । चनः । धाः । अग्ने । उशन् । यम् । ते । आसानः । जुहुते । हविष्मान् । भरत्ऽवाजेषु । दधिषे । सुऽवृक्तिम् । अवीः । वाजस्य । गध्यस्य । सातौ ॥ ६ ॥

हेअग्ने उशन् कामयमानस्त्वं इमं पुरोवर्तियज्ञं यागसाधनं नोहविर्लक्षणमन्नं धाः धेहि स्वात्मनिधारय यंच पुरोडाशादिकं आसानः आसीनः उपविशन् हविष्मान् हविर्युक्तोयजमानस्तेतुभ्यं त्वदर्थं जुहुते जुहोति तमिममित्यन्वयः अपिच भरद्वाजेष्वृषिषु सुवृक्तिं सुष्ठुदोषैर्वर्जितांस्तुतिं दधिषे धारय गध्यस्य गध्यतिर्मिश्रीभावकर्मा मिश्रणीयस्य प्राप्यस्य वाजस्यान्नस्य सातौ संभजनेनिमित्तभूते अवीस्तानृषीन्रक्षच ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

विद्वेषांसीनुहिवर्धयेळांमदेमशतहिमाःसुवीराः ॥ ७ ॥ १२ ॥

वि । द्वेषांसि । इनुहि । वर्धय । इळाम् । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ७ ॥ १२ ॥

हेअग्ने द्वेषांसि द्वेष्टॄन्शत्रून् विइनुहि विविधंगमय इळामन्नंचास्मदीयंवर्धय वयंच सुवीराः शोभनैःवीरैःपुत्रपौत्रादिभिरुपेताःसन्तः शतहिमाः शतंहेमंतान्संवत्सरान् मदेम मोदेम तृप्ताभूयास्म ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

यजस्वहोतरितिषळृचमेकादशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं अनुक्रम्यतेच—यजस्वषळिति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

यजस्वहोतरिषितोयजीयानग्नेबाधोमरुतांनप्रयुक्ति ।
आनोमित्रावरुणानासत्याद्यावाहोत्रायपृथिवीववृत्याः ॥ १ ॥

यजस्व । होतः । इषितः । यजीयान् । अग्ने । बाधः । मरुताम् । न । प्रऽयुक्ति । आ । नः । मित्रावरुणा । नासत्या । द्यावा । होत्राय । पृथिवी इति । ववृत्याः ॥ १ ॥

हेहोतर्देवानामाह्वातरग्ने यजीयान् यष्टृतमस्त्वं इषितः प्रेषितः अस्माभिःप्रार्थितःसन् नेतिसंप्रत्यर्थे संप्रतिप्रयुक्ति प्रयुक्तौ प्रयुज्यमानेयज्ञे मरुतां देवानां बाधः शत्रूणांबाधकंगणं यजस्व यद्वैतद्वाक्यद्वयं हेहोतरग्ने यजस्व देवानित्येकंवाक्यं प्रयुज्यतइतिप्रयुक्ति बलं मरुतांनप्रयुक्ति मरुतांबलमिव अस्मच्छत्रून्बाधोबाधस्वेतिद्वितीयंवाक्यं अपिच मित्रावरुणा अहरभिमानीदेवोमित्रः वरुणोरात्र्यभिमानी तौच नासत्या सत्यस्यनेतारौ सत्यस्वभावावेववा नासिकाप्रभवौवा अश्विनौ द्यावापृथिवीदिवंचपृथिवींच एतांश्चदेवान् होत्राय अस्मद्यज्ञाय तदर्थं आववृत्याः आवर्तय आवहेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वंहोतामन्द्रतमोनोअध्रुगन्तर्देवोविदथामर्त्येषु ।
पावकयांजुह्वा३वह्निरासाग्नेयजस्वतन्वं१तवस्वाम् ॥ २ ॥

त्वम् । होता । मन्द्रऽतमः । नः । अध्रुक् । अन्तः । देवः । विदथा । मर्त्येषु । पावकया । जुह्वा । वह्निः । आसा । अग्ने । यजस्व । तन्वम् । तव । स्वाम् ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वं मर्त्येषु मनुष्येषु अन्तर्मध्ये वर्तमाने विदथा विदथेयज्ञे होता देवानामाह्वाता भवसि कीदृशस्त्वं मन्द्रतमःस्तुत्यतमः नोस्माकमध्रुकअद्रोग्धा अस्मदर्थंद्रोहरहितोवा सर्वदामित्रभूतइत्यर्थः देवोदानादिगुणयुक्तः अपिच हेअग्ने जिह्वा हूयन्तेस्यामाहुतयइति जुहूर्ज्वाला तया पावकयाशोधयित्र्या आसा आस्येन देवानामास्यभूतया वह्निर्हविषांवोढात्वं तव स्वां स्वभूतां स्विष्टकृदाख्यां तन्वं तनूं यजस्व ॥ २ ॥

अथतृतीया—

धन्याचिद्धित्वेधिषणावष्टिप्रदेवाञ्जन्मंगृणतेयजध्यै ।
वेपिष्ठोअङ्गिरसांयद्धविप्रोमधुछन्दोभनतिरेभइष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या । चित् । हि । त्वे इति । धिषणा । वष्टि । प्र । देवान् । जन्म । गृणते । यजध्यै । वेपिष्ठः । अङ्गिरसाम् । यत् । ह । विप्रः । मधु । छन्दः । भनति । रेभः । इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या धनमिच्छन्ती धनहेतुभूताधिषणास्तुतिः हेअग्ने तेत्वां वष्टि कामयते चिद्धीत्येतत्पादपूरणं किमर्थं देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीन् प्रयजध्यै प्रकर्षेणयष्टुं त्वदीयंजन्मप्रादुर्भावं गृणते स्तुवतेयजमानाय ईदृग्भूतयजमानार्थं यद्ध यदाखलु अङ्गिरसामृषीणांमध्ये वेपिष्ठः अतिशयेन स्तुतेःप्रेरयिता विप्रोमेधावी रेभः स्तोताभरद्वाजः इष्टौ यज्ञे मधु मधुवन्मदकरं छन्दः स्तोत्रं भनति उच्चारयति तदाधिषणावष्टीत्यन्वयः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अदि॑द्युत॒त्स्वपा॑को॑वि॒भावा॒ग्ने॑यज॑स्व॒रोद॑सीउरू॒ची ॥
आ॒युंनयंनम॑सारा॒तह॑व्याअ॒ञ्जन्ति॑सुप्र॒यसं॒पञ्च॒जनाः॑ ॥ ४ ॥

अदि॑द्युतत् । सु । अपा॑कः । वि॒ऽभावा॑ । अग्ने॑ । यज॑स्व । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒रू॒ची इति॑ । आ॒युम् । न । यम् । नम॑सा । रा॒तऽह॑व्याः । अ॒ञ्जन्ति॑ । सु॒ऽप्र॒यस॑म् । पञ्च॑ । जनाः॑ ॥ ४ ॥

अयमग्निः सुअदिद्युतत् सुष्ठुद्योतते दीप्यते कथंभूतः अपाकः पाकःपक्तव्यप्रज्ञोमूर्खः तद्विलक्षणोऽपाकः विभावा दीप्तिमान् शेषः प्रत्यक्षकृतः हेअग्ने सत्वं उरूची उरुविस्तीर्णेअञ्चत्यौ विस्तृते रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजस्व हविषापूजय आयुंन मनुष्यमतिथिमिव यं पञ्चजनाःमनुष्याः ऋत्विग्यजमानलक्षणाः रातहव्याः दत्तहविष्काःसन्तःसुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणं यमग्निं नमसान्नेनहविर्लक्षणेन अञ्जन्ति सिञ्चन्तितर्पयन्ति सत्वं यजस्वेत्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

वृ॒ञ्जेह॒यन्नम॑साब॒र्हिर॒ग्नावया॑मि॒स्रुग्घृ॒तव॑तीसुवृ॒क्तिः ।
अम्य॑क्षि॒सद्म॒सद॑नेपृथि॒व्याअश्रा॑यिय॒ज्ञःसूर्ये॒नचक्षुः॑ ॥ ५ ॥

वृ॒ञ्जे । ह॒ । यत् । नम॑सा । ब॒र्हिः । अ॒ग्नौ । अया॑मि । स्रुक् । घृ॒तऽव॑ती । सु॒ऽवृ॒क्तिः । अम्य॑क्षि । सद्म॑ । सद॑ने । पृ॒थि॒व्याः । अश्रा॑यि । य॒ज्ञः । सूर्ये॑ । न । चक्षुः॑ ॥ ५ ॥

यद्व यदाखलु नमसा हविषासह अग्नौ अग्निसमीपे बर्हिर्वृञ्जे वृजिश्छेदनार्थः छिद्यते आह्रियतइत्यर्थः सुवृक्तिः सुष्ठुदोषैर्वर्जिता घृतवती घृतपूर्णास्रुक् अयामि नियम्यते बर्हिष्यासाद्यते तथा पृथिव्याभूमेः सदने स्थाने सद्महविरासादनार्थावेदिः अम्यक्षि म्यक्षतिर्गतिकर्मा गम्यते परिगृह्यते तदानींयज्ञः अश्रायि यजमानेआश्रितोभवति तत्रदृष्टान्तः—सूर्येनचक्षुः यथा सूर्येसर्वस्यप्रेरकेआदित्येप्रकाशकंतेजःसमवैतितद्वत् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

दशस्यानःपुर्वणीकहोतर्देवेभिरग्नेअग्निभिरिधानः ।
रायःसूनोसहसोवावसानाअतिस्रसेमवृजनंनांहः ॥ ६ ॥ १३ ॥

दशस्य । नः । पुरुऽअनीक । होतः । देवेभिः । अग्ने । अग्निऽभिः । इधानः । रायः । सूनो इति । सहसः । ववसानाः । अति । स्रसेम । वृजनम् । न । अंहः ॥ ६ ॥ १३ ॥

हेपुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने देवेभिर्देवैर्द्योतमानैः अन्यैरग्निभिःत्वद्विभूतिभूतैःसार्धं इधानः इध्यमानोदीप्यमानःसन् नोस्मभ्यं रायोधनानि दशस्य प्रयच्छ हेसहसः सूनो बलस्यपुत्राग्ने वावसानाः हविषात्वामाच्छादयन्तोवयं वृजनंन शत्रुमिव अंहः पापं अतिस्रसेम अतिगच्छेम अतिक्रामेमेत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

मध्येहोतेतिषळृचंद्वादशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं मध्यइत्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

मध्येहोतादुरोणेबर्हिषोराळग्निस्तोदस्यरोदसीयजध्यै ।
अयंससूनुःसहसऋतावादूरात्सूर्योनशोचिषाततान ॥ १ ॥

मध्ये । होता । दुरोणे । बर्हिषः । राट् । अग्निः । तोदस्य । रोदसी इति । यजध्यै । अयम् । सः । सूनुः । सहसः । ऋतऽवा । दूरात् । सूर्यः । न । शोचिषा । ततान ॥ १ ॥

होता देवानामाह्वाता बर्हिषोयज्ञस्य राट् राजाग्निः तोदस्य तुद्यतेतपसापीड्यतेइतितोदो-यजमानः तस्यदुरोणेगृहे मध्येनिषीदतीतिशेषः किमर्थं रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजध्यै यष्टुं सतादृशोयं सहसःसूनुः सहसस्पुत्रः ऋतावा सत्यवान् यज्ञवान्वाग्निः सूर्योन सूर्यइव दूराद् दूरतएव शोचिषा तेजसा ततान आतनोति विस्तारयति दूरदेशेवर्तमानोपि सूर्यइवसर्वंजग-द्भासयतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आयस्मिन्त्वेस्वपाकेयजत्रयक्षद्राजन्त्सर्वतातेवनुद्यौः ।
त्रिषधस्थस्ततरुषोनजंहोहव्यामघानिमानुषायजध्यै ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । त्वे इति । सु । अपाके । यजत्र । यक्षत् । राजन् ।
सर्वताताऽइव । नु । द्यौः । त्रिऽसधस्थः । ततरुषः । न । जंहः ।
हव्या । मघानि । मानुषा । यजध्यै ॥ २ ॥

द्यौःस्तोता सर्वतातेव इवशब्दःपूरकः यज्ञनामैतद् सर्वतातौ सर्वैस्तायमानेयज्ञे यद्वा सर्व-शब्दाद्स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः सर्वस्तोता हेयजत्र यष्टव्य राजन् राजमानाग्ने अपाके प्राज्ञे त्वे यस्मिंस्त्वेत्वयि सु अत्यन्तं नु क्षिप्रं आयक्षद् आयजति हवींषिजुहोति त्रिषधस्थः त्रिषुलोके-षुसहस्थितः यद्वा गार्हपत्यादिरूपेणत्रिधावस्थितः तादृशस्त्वं ततरुषोन तरितासूर्यइव जंहः शीघ्रं-गन्ताभव जंहइतिहन्तेर्गतिकर्मणोरूपं यद्वा तॄप्लवनतरणयोरित्यस्मात्क्वसौरूपंततर्वानिति तस्य षष्ठ्यांरूपमेतद् ततरुषइति तरितुःसूर्यस्येवजंहोवेगस्तवभवत्वित्यर्थः किमर्थं मघानि मंहनीयानि प्रशस्यानि मानुषा मनुष्याणांसंबंधीनि हव्या हव्यानि हवींषि यजध्यै यष्टुं देवेभ्योदातुम् ॥२॥

अथतृतीया—

तेजिष्ठायस्यारतिर्वनेराट्तोदोअध्वन्नवृधसानोअद्यौत् ।
अद्रोघोनद्रविताचेततित्मन्नमर्त्योवर्त्रओषधीषु ॥ ३ ॥

तेजिष्ठा । यस्य । अरतिः । वनेऽराट् । तोदः । अध्वन् । न ।
वृधसानः । अद्यौत् । अद्रोघः । न । द्रविता । चेतति । त्मन् ।
अमर्त्यः । अवर्त्रः । ओषधीषु ॥ ३ ॥

यस्याग्नेः अरतिर्गन्त्रीज्वाला तेजिष्ठा अतिशयेनतेजस्विनीसती वनेराट् दावरूपेणअरण्येराजमानावर्तते वृधसानोवर्धमानः सोग्निः तोदोअध्वंन तोदः सर्वस्यप्रेरकःसूर्यः सइव अध्वनि स्वमार्गेन्तरिक्षे अद्यौत् द्योततेप्रकाशते अपिच अद्रोघोन अद्रोग्धव्योयद्वा प्राणरूपेणसर्वेषामद्रोग्धावायुरिव तादृशः अमर्त्योमरणरहितः सोग्निः ओषधीषु ओषः पाकः एषुधीयतेइत्योषधयोवनानि तेषु द्रविता शीघ्रगामीसन् अवत्रः केनाप्यवारणीयश्चभवन् त्मन् आत्मना स्वप्रकाशेनैवचेतति चेतयति सर्वंजगत् ज्ञापयति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सास्माकेभिरेतरीनशूषैरग्निःष्टवेदमआजातवेदाः ।
द्र्वन्नोवन्वन्क्रत्वानार्वोस्रःपितेवंजारयायियज्ञैः ॥ ४ ॥

सः । अस्माकेभिः । एतरि । न । शूषैः । अग्निः । स्तवे । दमे । आ ।
जातऽवेदाः । द्रुऽअन्नः । वन्वन् । क्रत्वा । न । अर्वा । उस्रः ।
पिताऽइव । जारयायि । यज्ञैः ॥ ४ ॥

जातवेदाः जातधनोजातप्रज्ञोवा सोग्निः अस्माकेभिरस्मदीयैः स्तोतृभिः एतरीन एतरि गन्तरि याचमानेपुरुषे विद्यमानानिस्तोत्राणियथात्यन्तं सुखकराणि तथा शूषैः सुखकरैःस्तोत्रैः दमेस्मदीययज्ञगृहे आ आभिमुख्येन स्तवे स्तूयते अपिच द्रुन्नः द्रुः द्रुमः सएवअन्नंयस्यसतथोक्तः अतएव वन्वन् वनानि संभजन् क्रत्वान क्रतुना आत्मीयेनकर्मणाच अर्वा गन्ताभवति तत्रदृष्टान्तः—उस्रः पितेव पितापालयितावत्सानांजनकोवा उस्रोवृषभइव सयथा मैथुनार्थंशीघ्रंगच्छतितद्वत् यज्ञैर्यज्ञवद्भिर्यजमानैश्च जारयायि स्तूयते जरतेःस्तुतिकर्मणएतद्रूपम् ॥४॥

अथपञ्चमी—

अधस्मास्यपनयन्तिभासोवृथायत्तक्षदनुयातिपृथ्वीम् ।
सद्योयःस्पन्द्रोविषितोधवीयानृणोनतायुरतिधन्वाराट् ॥ ५ ॥

अध । स्म । अस्य । पनयन्ति । भासः । वृथा । यत् । तक्षत् ।
अनुऽयाति । पृथ्वीम् । सद्यः । यः । स्पन्द्रः । विऽसितः । धवीयान् ।
ऋणः । न । तायुः । अति । धन्व । राट् ॥ ५ ॥

अथास्मिन् लोके स्मेतिपूरकः अस्याग्नेर्भासोरश्मीन् पनयन्ति स्तोतारःस्तुवन्ति यद्यदा वृथा अनायासेन तक्षत् तक्षन् तनूकुर्वन् वनानि सम्यक्दहन् पृथ्वीं विस्तीर्णामरण्यभुवमनुयात्यनुगच्छति तदानींपनयन्तीत्यन्वयः योग्निः स्पन्द्रः स्पन्दनवान् विषितोविमुक्तःप्रतिबन्धरहितः अतएव सद्यः शीघ्रंधवीयान् गन्तृतमोभवति कइव ऋणोनतायुः ऋणोतिर्गतिकर्मा तायुरितिस्तेननाम यथास्तेनःशीघ्रंगन्ताभवति तद्वत् सोयमग्निःधन्वमरुभूमिमतिक्रम्य राट् राजते यद्वा धन्वन्त्यस्मादापइतिधन्वान्तरिक्षं अतिशयेनान्तरिक्षमाक्रम्यराजते ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

सत्वंनोअर्वन्निदायाविश्वेभिरग्नेअग्निभिरिधानः ॥
वेषिरायोवियासिदुच्छुनामदेमशतहिमाःसुवीराः ॥ ६ ॥ १४ ।

सः । त्वम् । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने । अग्निऽभिः ।
इधानः । वेषि । रायः । वि । यासि । दुच्छुनाः । मदेम ।
शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ६ ॥ १४ ॥

हेअर्वन् गन्तरग्ने सतादृशस्त्वं निदायाः निन्दित्र्याःप्रजायाः निन्दायाएववापाहीतिशेषः कथंभूतः सन् विश्वेभिः सर्वैरग्निभिः त्वच्छाखाभूतैः इधानः इध्यमानःसन् रायोधनानिच अस्मान्वेषि गमय यद्वा हविर्लक्षणानि धनानि वेषि कामयसे दुच्छुनाः दुःखकारिणीः शत्रुसेनाः वियासिच विविधंगमयसिच वयंच सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राःसन्तः शतहिमाः शतसंवत्सरान् मदेम मोदेम ॥६॥ ॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

त्वद्विश्वेतिषळ्चंत्रयोदशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं त्वद्विश्वेत्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

त्वद्विश्वासुभगसौभगान्यग्नेवियन्तिवनिनोनवयाः ।
श्रुष्टीरयिर्वाजोवृत्रतूर्येदिवोवृष्टिरीड्योरीतिरपाम् ॥ १ ॥

त्वत् । विश्वा । सुऽभग । सौभगानि । अग्ने । वि । यन्ति । वनिनः ।
न । वयाः । श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृत्रऽतूर्ये । दिवः । वृष्टिः ।
ईड्यः । रीतिः । अपाम् ॥ १ ॥

हेसुभग शोभनधनाग्ने विश्वा विश्वानिसर्वाणि सौभगानि धनानि त्वत् त्वत्तः वियन्ति विविधंनिर्गच्छन्ति हिरण्यमूलत्वात्सर्वेषांधनानां हिरण्यंचाग्नेःसकाशादुत्पन्नं तस्यरेतःपरापतत् तद्धिरण्यमभवदितिश्रुतेः। निर्गमनेदृष्टान्तः—वनिनोनवयाः यथावृक्षाद्वशाखाविविधंनिर्गच्छन्ति तद्वत् तथा रयिः पशुसंघश्च त्वत्सकाशादेव श्रुष्टीक्षिप्रं व्येति निर्गच्छति पशवोवैरयिःपशूने-वावरुन्धइतितैत्तिरीयकम्। वृत्रतूर्ये वृत्राणांशत्रूणांहिंसकेसंग्रामे शत्रूञ्जेतुं वाजोबलंच त्वत्तोव्ये-ति दिवोन्तरिक्षाद्याद्वृष्टिः सापि त्वत्तएवव्येति अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदि-त्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मरणात्॥ अतस्त्वमीड्यः सर्वैःस्तुत्यःसन् अपामुदकानां रीतिर्गमयिताभवसि॥ १॥

अथद्वितीया—

त्वंभगोनआहिरत्नमिषेपरिज्मेवक्षयसिदस्मवर्चाः।
अग्नेमित्रोनबृहतऋतस्यासिक्षत्तावामस्यदेवभूरेः॥ २॥

त्वम्। भगः। नः। आ। हि। रत्नम्। इषे। परिज्माऽइव।
क्षयसि। दस्मऽवर्चाः। अग्ने। मित्रः। न। बृहतः। ऋतस्य।
असि। क्षत्ता। वामस्य। देव। भूरेः॥ २॥

हेअग्ने भगोभजनीयस्त्वं नोस्मभ्यं रत्नं रमणीयंधनं आइषे आगमय प्रयच्छ इणगता-वित्यस्यैतद्रूपं हीतिपूरकः दस्मवर्चाः दर्शनीयदीप्तिस्त्वं परिज्मेवपरितोगन्तावायुरिव क्षयसि सर्वत्रनिवससि यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा सर्वस्येशिषे हेअग्ने मित्रोन प्रमीतेस्त्रायकोदेवइव बृहतो-महतःऋतस्योदकस्य यज्ञस्यवा क्षत्तासि क्षदतिरन्नदानकर्मा दाताभवसि तथा हेदेव द्योतमा-नाग्ने भूरेर्बहुलस्य वामस्य वननीयस्य धनस्यच दाताभवसीत्यनुषङ्गः॥ २॥

अथतृतीया—

ससत्पतिःशवसाहन्तिवृत्रमग्नेविप्रोविपणेर्भर्तिवाजम्।
यंत्वंप्रचेतऋतजातरायासजोषानप्त्रापांहिनोषि॥ ३॥

---

१ तै० ब्रा० १.१.३.। २ तै० सं० १.५.८.।

सः । सत्ऽपतिः । शवसा । हन्ति । वृत्रम् । अग्ने । विप्रः । वि । पणेः ।
भर्ति । वाजम् । यम् । त्वम् । प्रऽचेतः । ऋतऽजात । राया ।
सऽजोषाः । नप्त्रा । अपाम् । हिनोषि ॥ ३ ॥

हेअग्ने सत्पतिः सतांपालयिता सपुरुषः वृत्रमावरकंशत्रुं शवसा बलेन हन्ति सचवि-प्रोमेधावीसन् पणेर्वणिजः एतन्नाम्नोसुरस्य वाजमन्नं बलंवा विभर्ति वियुज्यहरति हम्रहो-र्भइतिभत्वं हेप्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋतजात ऋतमितियज्ञनाम तदर्थंजाताग्ने अपांनप्त्रा नपात-यित्रा पुत्रेण मध्यमस्थानेन वैद्युताग्निना सजोषाः संगतस्त्वं यंपुरुषं राया चतुर्थ्यर्थेतृतीया धनार्थं हिनोषि प्रेरयसि सहन्तीत्यन्वयः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यस्तेसूनोसहसोगीर्भिरुक्थैर्यज्ञैर्मर्तोनिशितिंवेद्यानट् ।
विश्वंसदेवप्रतिवारमग्नेधत्तेधान्यं१पत्यतेवसव्यैः ॥ ४ ॥

यः । ते । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः । उक्थैः । यज्ञैः । मर्तः ।
निऽशितिम् । वेद्या । आनट् । विश्वम् । सः । देव । प्रति । वा । अरम् ।
अग्ने । धत्ते । धान्यम् । पत्यते । वसव्यैः ॥ ४ ॥

हेसहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने ते तव निशितिं तैक्ष्ण्यं योमर्तोमनुष्योयजमानः गीर्भिः स्तु-तिभिः उक्थैः शस्त्रैः यज्ञैर्यजनसाधनैः हविर्भिश्च वेद्या वेद्यायां यज्ञभूमौ आनट् प्रापयति समर्तः हेदेव द्योतमानाग्ने विश्वं सर्वं अरं पर्याप्तं वाशब्दश्चार्थे धान्यंच प्रतिधत्ते प्रतिधारय-ति वसव्यैर्वसुभिश्चपत्यते संगच्छते ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

तानृभ्यआसौश्रवसासुवीराग्नेसूनोसहसःपुष्यसेधाः ।
कृणोषियच्छवसाभूरिपश्वोवयोवृकायारयेजसुरये ॥ ५ ॥

ता । नृऽभ्यः । आ । सौश्रवसा । सुऽवीरा । अग्ने । सूनो इति ।
सहसः । पुष्यसे । धाः । कृणोषि । यत् । शवसा । भूरि । पश्वः ।
वयः । वृकाय । अरये । जसुरये ॥ ५ ॥

हेसहसःसूनो सहसस्पुत्राग्ने सुवीराः शोभनैःपुत्रैरुपेतानि सौश्रवसा सुश्रवांसि शोभनान्यन्नानि ता तानि नृभ्यः शत्रुजनेभ्यः आहृत्य धाः अस्मासुधेहि किमर्थं पुष्यसे पोषार्थं यद्वा नृभ्यः स्तुतीनांनेतृभ्योस्मभ्यं आधेहि आभिमुख्येनप्रयच्छ शवसा बलेनयुक्तस्त्वं भूरि बहुलं पश्वः पशोःसंबन्धिदध्यादिलक्षणं यद्वयोन्नं वृकाय आदात्रे जसुरये उपक्षपयित्रे कृणोषि तदन्नमाहृत्यप्रयच्छेत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

वद्मासूनोसहसोनोविहायाअग्नेतोकंतनयंवाजिनोदाः ।
विश्वाभिर्गीर्भिरभिपूर्तिमश्यांमदेमशतहिमाःसुवीराः ॥६॥१५॥

वद्मा । सूनो इति । सहसः । नः । विऽहायाः । अग्ने । तोकम् ।
तनयम् । वाजि । नः । दाः । विश्वाभिः । गीःऽभिः । अभि । पूर्तिम् ।
अश्याम् । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ६ ॥ १५ ॥

हेसहसःसूनोग्ने विहायाः महन्नामैतत् महांस्त्वं नोस्माकं वद्मा वदिता हितोपदेष्टाभव अपिच तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रंच वाजि अन्नयुक्तं नोस्मभ्यं दाः देहि अहंस्तोता विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिस्त्वद्विषयाभिः स्तुतिभिः पूर्तिं कामानांपूर्तिं अभ्यश्यां अभिप्राप्नुयां अन्यद्गतम् ॥६॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अग्नायइतिषळृचंचतुर्दशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं षष्ठीशक्वरी शिष्टाःपञ्चानुष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—अग्नायआनुष्टुभंशक्वर्यंतमिति। प्रातरनुवाके आग्नेयेक्रतौ आश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच—अग्नायोहोताजनिष्टेति । अत्रेश्चतुर्वीराख्ये चतूरात्रेऽहीनेतृतीयेहनीदंसूक्तं आज्यशस्त्रं सूत्रितंच—अग्नायोमर्त्योदुवइतितृतीयइति ।

तत्रप्रथमा—

अग्नायोमर्त्योदुवोधियंजुजोषधीतिभिः ।
भसन्नुषप्रपूर्व्यइषंवुरीतावसे ॥ १ ॥

अग्ना । यः । मर्त्यः । दुवः । धियम् । जुजोष । धीतिऽभिः ।
भसत् । नु । सः । प्र । पूर्व्यः । इषम् । वुरीत । अवसे ॥ १ ॥

योमर्त्योमनुष्यः अग्ना अग्नौ अग्निविषयं दुवः परिचरणं धियंकर्मच यज्ञादिलक्षणं धीतिभिः स्तुतिभिःसार्धं जुजोष सेवतेआचरति समर्त्यः पूर्व्यः पूर्वेषांमुख्यःसन् नु क्षिप्रं प्रभसत् प्रभासेत प्रकृष्टप्रकाशवान्भवेत् अवसे पुत्रादीनांरक्षणार्थं इषमन्नंच वुरीत वृणीत संभजेत शत्रुसकाशाल्लभेतेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अग्निरिद्धिप्रचेताअग्निर्वेधस्तमऋषिः ।
अग्निंहोतारमीळतेयज्ञेषुमनुषोविशः ॥ २ ॥

अग्निः । इत् । हि । प्रऽचेताः । अग्निः । वेधःऽतमः । ऋषिः ।
अग्निम् । होतारम् । ईळते । यज्ञेषु । मनुषः । विशः ॥ २ ॥

अग्निरित् अग्निरेव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यःकश्चित् हियस्मादेवंतस्मात् वेधस्तमोविधातृतमोतिशयेनहविर्वहनादीनांकर्मणांकर्ता ऋषिः सर्वस्यद्रष्टाचभवति मनुषोमनुष्यस्य यजमानस्य विशः प्रजाऋत्विग्लक्षणाहोतारंदेवानामाह्वातारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेषुईळते स्तुवन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

नानाह्य१ग्नेवसेस्पर्धन्तेरायोअर्यः ।
तूर्वन्तोदस्युमायवोव्रतैःसीक्षन्तोअव्रतम् ॥ ३ ॥

नाना । हि । अग्ने । अवसे । स्पर्धन्ते । रायः । अर्यः । तूर्वन्तः ।
दस्युम् । आयवः । व्रतैः । सीक्षन्तः । अव्रतम् ॥ ३ ॥

हेअग्ने अर्यः अरेःशत्रोः रायोधनानि अवसे तव स्तोतॄणांरक्षणार्थं नाना शत्रुसकाशात्पृथक्भूताः स्पर्धन्ते अहमेवपालयान्यहमेवपालयानीतिस्पर्धांकुर्वन्ति आयवोमनुष्यास्ते चस्तोतारः दस्युमुपक्षपयितारंशत्रुं तूर्वन्तोहिंसन्तः व्रतैस्त्वद्देवत्यैर्यागैः अव्रतंव्रतविरोधिनंचपुरुषं सीक्षन्तः सोढुमभिभवितुमिच्छन्तोभवन्ति ॥ ३॥

अथचतुर्थी–

अ॒ग्निर॒प्सामृ॑तीष॒हं॑वी॒रंद॑दाति॒सत्प॑तिम् ।
यस्य॒त्रस॑न्ति॒शव॑सः॒स॒ञ्चक्षि॒शत्र॑वोभि॒या ॥ ४ ॥

अ॒ग्निः । अ॒प्साम् । ऋ॒ति॒ऽसह॑म् । वी॒रम् । द॒दा॑ति॒ । सत्ऽप॑तिम् ।
यस्य॑ । त्रस॑न्ति । शव॑सः । स॒म्ऽचक्षि॑ । शत्र॑वः । भि॒या ॥ ४ ॥

अयमग्निः वीरंपुत्रं ददाति स्तोतृभ्यः प्रयच्छति कीदृशंपुत्रंअप्सां अपामाप्तव्यानांकर्मणां सनितारं संभक्तारं ऋतीषहं ऋतीनां अरातीनां सोढारं अभिभवितारं सत्पतिं सतांकर्मणांपालयितारं यस्यवीरस्य संचक्षि संदर्शनेसति शवसोबलात् भियाभीत्या शत्रवस्त्रसन्ति उद्विजन्ते तंवीरमित्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अ॒ग्निर्हि॑वि॒द्मना॑नि॒दोदे॒वोमर्त॑मुरु॒ष्यति॑ ।
स॒हावा॒यस्यावृ॑तोर॒यिर्वाजे॒ष्ववृ॑तः ॥ ५ ॥

अ॒ग्निः । हि । वि॒द्मना॑ । नि॒दः । दे॒वः । मर्त॑म् । उ॒रु॒ष्यति॑ । स॒ह॒ऽवा॑ ।
यस्य॑ । अवृ॑तः । र॒यिः । वाजे॑षु । अवृ॑तः ॥ ५ ॥

सहावा सहोबलंतद्वान् देवोदानादिगुणयुक्तोग्निः विद्मना ज्ञानेनयुक्तःसन् तं मर्तं मनुष्यं यजमानं निदोनिन्दकात् उरुष्यति रक्षति हीतिपूरकः यस्यमर्तस्य रयिः हविर्लक्षणंधनं अवृतः रक्षःप्रभृतिभिरनाच्छादितं वाजेषु यज्ञेषु अवृतः अन्यैर्यजमानैरसंभक्तं तं हविष्मन्तं यजमानं उरुष्यतीत्यन्वयः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

अच्छा॑नोमित्रमहोदेव॒दे॒वानग्ने॒वोचः॑सुम॒तिंरोद॑स्योः । वी॒हिस्व॒स्तिंसु॑क्षि॒तिंदि॒वोनॄन्द्वि॒षोअंहां॑सिदुरि॒तात॑रेम॒ताता॑रेम॒तवाव॑सातरेम ॥ ६ ॥ १६ ॥

अच्छ॑ । नः॒ । मि॒त्र॒ऽम॒हः॒ । दे॒व॒ । दे॒वान् । अग्ने॑ । वोचः॑ । सु॒ऽम॒तिम् ।
रोद॑स्योः । वी॒हि । स्व॒स्तिम् । सु॒ऽक्षि॒तिम् । दि॒वः । नॄन् । द्वि॒षः ।
अंहां॑सि । दुः॒ऽइ॒ता । त॒रे॒म॒ । ता । त॒रे॒म॒ । तव॑ । अव॑सा । त॒रे॒म॒ ॥ ६ ॥ १६

व्याख्यातेयं अक्षरार्थस्तु अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्ताग्ने द्यावापृथिव्योरभिगतरुचं अस्मदीयांसुष्टुतिं यष्टव्यान्देवान्प्रति वोचः प्रब्रूहि स्तुतेर्नैतृनस्मांश्च सुनिवासं अविनाशंगमय वयंच त्वत्प्रसादाद्वेष्टॄन् पापानि तत्फलानि दुर्गमनानिचातिक्रामेम व्यवहितानि जन्मान्तरकृतानिच तान्यतिक्रामेम त्वदीयेनरक्षणेन अत्यन्तमतिक्रामेमेति ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपंचमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

इममूषुवइत्येकोनविंशत्यृचंपञ्चदशंसूक्तं आंगिरसस्यवीतहव्यस्यभरद्वाजस्यवार्षं आग्नेयं आदौनवजगत्यः तृतीयाषष्ठचौतुशक्कर्यतिशक्कर्यौ पञ्चदशीशक्करी सप्तदश्यनुष्टुप् अष्टादशीबृहती दशम्याद्याःपञ्च षोळश्येकोनविंशीचेतिसप्तत्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—इममूष्वेकोनावीतहव्यऋषिर्वा जागतंप्रागदशम्याः तृतीयापञ्चदश्यौशक्कर्यौषष्ठचतिशक्कर्यनुष्टुब्बृहत्याउपान्त्येइति प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौआश्विनशस्त्रेचआदितोनवर्चः सूत्रितंच—इममूषुवोअतिथिमुषर्बुधमिति। दशरात्रेपञ्चमेहनिनवर्चमाज्यशस्त्रंच सूत्रितंच—इममूषुवोअतिथिमुषर्बुधमितिनवाज्यमिति।

तत्रप्रथमा—

इममूषुवोअतिथिमुषर्बुधंविश्वासांविशांपतिमृञ्जसेगिरा।
वेतीद्दिवोजनुषाकच्चिदाशुचिर्ज्योक्चिदत्तिगर्भोयदच्युतम्॥१॥

इमम्। ऊँ इति। सु। वः। अतिथिम्। उषःऽबुधम्। विश्वासाम्। विशाम्। पतिम्। ऋञ्जसे। गिरा। वेति। इत्। दिवः। जनुषा। कत्। चित्। आ। शुचिः। ज्योक्। चित्। अत्ति। गर्भः। यत्। अच्युतम्॥१॥

हेवीतहव्यऋषे भरद्वाजवा वः त्वं विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः इममु इममेवाग्निं गिरा स्तुत्या सुऋंजसे सुष्ठुप्रसाधय ऋंजतिःप्रसाधनकर्मेतियास्कः[1]। कीदृशमतिथिं सततंगन्तारं यद्वा अतिथिवत्पूज्यं उषर्बुधं उषसिप्रबुद्धं विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां पतिं पालयितारं जनुषा जन्मना स्वतएवशुचिः शुद्धोनिर्मलोवाग्निः कच्चित् कदाचित् कस्मिंश्चित् यागकाले दिवोद्युलोकात् आवेति आगच्छति तदानींप्रसाधयेत्यन्वयः एवंप्रसाधितोग्निः गर्भः अरण्योर्मध्ये गर्भवद्वर्तमानः यद्वा द्यावापृथिव्योर्गर्भभूतःसन् यद्धविः अच्युतं च्युतिरहितं नित्यं अग्निहोत्रादिसाधनभूतं पयःप्रभृतिकं तत्ज्योक्चित् चिरकालं अत्ति भक्षयति ॥ १ ॥

---

१ नि० ६.२१।

अथद्वितीया—

मित्रंनयंसुधितंभृगवोदधुर्वनस्पतावीड्यमूर्ध्वशोचिषम् ।
सत्वंसुप्रीतोवीतहव्येअद्भुतप्रशस्तिभिर्महयसेदिवेदिवे ॥ २ ॥

मित्रम् । न । यम् । सुऽधितम् । भृगवः । दधुः । वनस्पतौ । ईड्यम् ।
ऊर्ध्वऽशोचिषम् । सः । त्वम् । सुऽप्रीतः । वीतऽहव्ये । अद्भुत ।
प्रशस्तिऽभिः । महयसे । दिवेऽदिवे ॥ २ ॥

वनस्पतावरण्यां सुधितं सुष्ठुनिहितं ईड्यं स्तुत्यं ऊर्ध्वशोचिषं उच्छ्रितते जस्कं यमग्निंत्वां मित्रंनमित्रमिव सखिभूतमिव भृगवोमहर्षयः दधुरादधुः गृहेस्थापितवन्तः हेअद्भुत महन्नग्ने सतादृशस्त्वं वीतहव्ये एतत्संज्ञेऋषौ सुप्रीतः सुष्ठुप्रीयमाणोभव यतः दिवेदिवे प्रतिदिनं प्रशस्तिभिः प्रकृष्टैःस्तोत्रैः महयसे पूज्यसे भरद्वाजऋषिश्चेत् वीतहव्येदत्तहविष्के भरद्वाजइतियोजनीयम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सत्वंदक्षस्यावृकोवृधोभूरर्यःपरस्यान्तरस्यतरुषः । रायःसूनोसहसो
मर्त्येष्वाछर्दिर्यच्छवीतहव्यायसप्रथोभरद्वाजायसप्रथः ॥ ३ ॥

सः । त्वम् । दक्षस्य । अवृकः । वृधः । भूः । अर्यः । परस्य ।
अन्तरस्य । तरुषः । रायः । सूनो इति । सहसः । मर्त्येषु । आ ।
छर्दिः । यच्छ । वीतऽहव्याय । सऽप्रथः । भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः ॥ ३ ॥

हेअग्ने सतादृशः अवृकोबाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्थस्य वृधोवर्धयिता भूः भवसि तथा परस्य विप्रकृष्टस्य अर्यः अरेः शत्रोः अन्तरस्यान्तिकतरस्यसन्निकृष्टस्यशत्रोः तरुषः तरिताभवसि अतःकारणात् हेसहसःसूनो सप्रथः सर्वतःपृथुस्त्वं मर्त्येषु मनुष्येषुमध्ये भरद्वाजायसंभृतहविर्लक्षणान्नाय वीतहव्याय वीतं गमितंहव्यंहविर्येनतादृशाय भरद्वाजायेतिवायोज्यं रायोधनानि छर्दिर्गृहमायच्छ प्रयच्छ सप्रथइतिपुनरुक्तिरादरार्था ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

द्युतानंवोअतिथिंस्वर्णरमग्निंहोतारंमनुषःस्वध्वरम् ।
विप्रंनद्युक्षवचसंसुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिंदेवमृंजसे ॥ ४ ॥

द्युतानम् । वः । अतिथिम् । स्वःऽनरम् । अग्निम् । होतारम् ।
मनुषः । सुऽअध्वरम् । विप्रम् । न । द्युक्षऽवचसम् । सुवृक्तिऽभिः ।
हव्यऽवाहम् । अरतिम् । देवम् । ऋञ्जसे ॥ ४ ॥

हेवीतहव्य त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिःस्तुतिभिः हव्यवाहं हविषांवोढारं देवमग्निं ऋंजसे प्रसाधय कीदृशं द्युतानं दीप्यमानं वोयुष्माकं अतिथिमतिथिवत्पूज्यं स्वर्णरं स्वर्गस्यनेतारं मनुषोमनोःप्रजापतेर्यज्ञे होतारं देवानामाह्वातारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं विप्रंन मेधाविनं[illegible] मिव द्युक्षवचसं दीप्तेर्निवासभूतंद्युक्षं तादृशवाक्योपेतं अरतिमर्यंस्वामिनं ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

पावकयायश्चितयन्त्याकृपाक्षामन्रुरुचउषसोनभानुना ।
तूर्वन्नयामन्नेतशस्यनूरणआयोघृणेनततृषाणोअजरः ॥५॥१७॥

पावकया । यः । चितयन्त्या । कृपा । क्षामन् । रुरुचे । उषसः ।
न । भानुना । तूर्वन् । न । यामन् । एतशस्य । नु । रणे । आ । यः ।
घृणे । न । ततृषाणः । अजरः ॥ ५ ॥ १७ ॥

योग्निः पावकया शोधयित्र्या चितयन्त्या चेतयन्त्या प्रज्ञापयन्त्या कृपा दीप्त्या क्षामन् भूम्यां रुरुचे दीप्यते उषसोनभानुना यथाउषसः प्रकाशेनभासन्तेतद्वत् अपिच यामन् यामनि सङ्ग्रामे तुर्वन्न शत्रून् हिंसन्पुरुषइव एतशस्य एतसंज्ञकस्यऋषेरणे सूर्येणसहसंग्रामे सहायार्थं योग्निर्नुक्षिप्रंआघृणे आदीप्यते प्रैतशंसूर्येपस्पृधानमितिनिगमोन्तरं । नूनं सर्वेदेवास्तस्य साहाय्यमकार्षुः यश्च ततृषाणस्तृषितः प्रभावेनसर्वंभक्षणशीलः अजरः जरारहितश्चभवति तं देवमृंजसइतिपूर्वस्यामृचिसंबन्धः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ४. २९. ।

अथषष्ठी—

अग्निमग्निंवःसमिधादुवस्यतप्रियंप्रियंवोअतिथिंगृणीषणि।
उपवोगीर्भिरमृतंविवासतदेवोदेवेषुवनतेहिवार्यंदेवोदेवेषुवनतेहिनोदुवः॥६

अग्निम्ऽअग्निम्। वः। सम्ऽइधा। दुवस्यत। प्रियम्ऽप्रियम्। वः।
अतिथिम्। गृणीषणि। उप। वः। गीःऽभिः। अमृतम्। विवासत। देवः।
देवेषु। वनते। हि। वार्यम्। देवः। देवेषु। वनते। हि। नः। दुवः॥ ६ ॥

हेऽस्मदीयाःस्तोतारोवोयूयं प्रियंप्रियंअत्यंतंप्रियं वोयुष्माकमतिथिं अतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्दनीयं स्तुत्यं अग्निमग्निं अग्निमेव नान्यंदेवमित्यर्थः समिधा समिन्धनेन समिद्भिर्वा दुवस्यत परिचरत यद्वा गृणीषणीतिसप्तम्यन्तं गृणीषणि स्तोत्रे विषयतयावर्तमानं अपिच वोयूयं अमृतममरणं अग्निं गीर्भिःस्तुतिभिः उपेत्य विवासत परिचरत हियस्मात् देवेषुमध्ये देवोदानादिगुणयुक्तोग्निः वार्यं वरणीयं समिदादिकं वनते संभजते हियस्माच्च देवेषुमध्ये देवोग्निः नोस्माकं दुवः परिचरणं वनते संभजते तस्माद्दुवस्यतेत्यन्वयः ॥ ६ ॥

दशमेहन्याग्निमारुतेसमिद्धमितितृचोजातवेदस्यनिविद्धानार्थः सूत्रितंच—समिद्धमग्निंसमिधागिरागृणइतितृचश्चेति।

तत्रप्रथमासूक्तेसप्तमी—

समिद्धमग्निंसमिधागिरागृणेशुचिंपावकंपुरोअध्वरेध्रुवम्।
विप्रंहोतारंपुरुवारमद्रुहंकविंसुम्नैरीमहेजातवेदसम्॥ ७॥

सम्ऽइद्धम्। अग्निम्। सम्ऽइधा। गिरा। गृणे। शुचिम्। पावकम्।
पुरः। अध्वरे। ध्रुवम्। विप्रम्। होतारम्। पुरुऽवारम्। अद्रुहम्।
कविम्। सुम्नैः। ईमहे। जातऽवेदसम्॥ ७॥

समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं समिधा समिंधनहेतुभूतया गिरा स्तुत्या गृणे स्तौमि यद्वा समिधा समिन्द्भिर्दारुभिः समिद्धं सम्यगिद्धं अपिच शुचिं स्वयंशुद्धं पावकं सर्वेषांशोधकं ध्रुवं निश्चलं तमग्निं अध्वरे यज्ञे पुरस्करोमीतिशेषः तथाविप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयं अद्रुहं अद्रोग्धारंसर्वेषामनुकूलं कविं क्रान्तदर्शिनं जातवेदसं जातानां

वेदितारमग्निं सुम्नैः सुखकरैःस्तोत्रैः ईमहे संभजामहे यद्वा द्वितीयार्थेतृतीया सुम्नानि धनानि ईमहे याचामहे ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्वांदूतमग्नेअमृतंयुगेयुगेहव्यवाहंदधिरेपायुमीड्यम् ।
देवासश्चमर्तासश्चजागृविंविभुंविश्पतिंनमसानिषेदिरे ॥ ८ ॥

त्वाम् । दूतम् । अग्ने । अमृतम् । युगेऽयुगे । हव्यऽवाहम् । दधिरे ।
पायुम् । ईड्यम् । देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविम् । विऽभुम् ।
विश्पतिम् । नमसा । नि । सेदिरे ॥ ८ ॥

हेअग्ने त्वां देवासोदेवाश्च मर्तासोमनुष्याश्च दूतं दधिरे विदधिरेकृतवन्तः कीदृशंत्वां अमृतममरणं युगेयुगे कालेकाले तत्तद्यागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानांहविषांवोढारं पायुं पालयितारमीड्यंस्तुत्यं अपिच ते उभयविधाः जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विश्पतिं विशांप्रजानांपालयितारं तमग्निं नमसानमस्कारेण हविर्लक्षणान्नेनवा निषेदिरे उपसेदिरे ॥ ८ ॥

अथनवमी—

विभूषन्नग्नउभयाँअनुव्रतादूतोदेवानांरजसीसमीयसे ।
यत्तेधीतिंसुमतिमावृणीमहेधस्मानस्त्रिवरूथःशिवोभव ॥ ९ ॥

विऽभूषन् । अग्ने । उभयान् । अनु । व्रता । दूतः । देवानाम् ।
रजसी इति । सम् । ईयसे । यत् । ते । धीतिम् । सुऽमतिम् ।
आऽवृणीमहे । अध । स्म । नः । त्रिऽवरूथः । शिवः । भव ॥ ९ ॥

हेअग्ने उभयानुभयविधान् देवान् मनुष्यांश्च विभूषन् विशेषेणभूषयन् अलंकुर्वन् त्वां अनुव्रता व्रतान्यनु व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानांदूतःसन् रजसी द्यावापृथिव्यौ समीयसे संचरसि देवानानेतुंद्युलोकंगच्छसि हवींषिचनेतुमिमंलोकं किंच यद्यस्मात्तेतुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनांस्तुतिंच आवृणीमहे वयंसंभजामहे अध अतःकारणात् त्रिवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोस्माकं शिवःसुखकरोभव स्मेत्येतत्पादपूरणम् ॥ ९ ॥

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसि तंसुप्रतीकमित्याद्याः षळृचः सूत्रितंच— तंसुप्रतीकमितिषळिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेदशमी—

तंसुप्रतीकंसुदृशंस्वञ्चमविद्वांसोविदुष्टरंसपेम ।
सयक्षद्विश्वावयुनानिविद्वान्प्रहव्यमग्निरमृतेषुवोचत् ॥१०॥१८॥

तम् । सुऽप्रतीकम् । सुऽदृशम् । सुऽअञ्चम् । अविद्वांसः । विदुःऽतरम् । सपेम । सः । यक्षत् । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । प्र । हव्यम् । अग्निः । अमृतेषु । वोचत् ॥ १० ॥ १८ ॥

अविद्वांसोवैदुष्यरहिताअल्पमतयोवयं विदुष्टरं विद्वत्तरं सर्वज्ञंतमग्निं सपेम परिचरेम कीदृशं सुप्रतीकं शोभनांगं सुदृशं शोभनद्रष्टारं स्वंचं सुष्ठुअञ्चन्तं गच्छन्तं किंच सतादृशोग्निः यक्षत् देवान्यजतु विश्वा सर्वाणि वयुनानि ज्ञाननामैतत् इहतुज्ञातव्येवर्तते ज्ञातव्यान्यर्थजातानि विद्वान् जानन्नग्निः अमृतेषु मरणरहितेषुदेवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्रवोचत् प्रब्रवीतु युष्मदर्थं हविःकल्पितं तदर्थंयूयमागच्छतेत्येवंकथयतु ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथैकादशी—

तमग्नेपास्युततंपिपर्षियस्तआनट्कवयेशूरधीतिम् ।
यज्ञस्यवानिशितिंवोदितिंवातमित्पृणक्षिशवसोतराया ॥ ११ ॥

तम् । अग्ने । पासि । उत । तम् । पिपर्षि । यः । ते । आनट् । कवये । शूर । धीतिम् । यज्ञस्य । वा । निऽशितिम् । वा । उत्ऽइतिम् । वा । तम् । इत् । पृणक्षि । शवसा । उत । राया ॥ ११ ॥

हेअग्ने तंपुरुषं पासि रक्षसि उतापिच तंपिपर्षि कामैःपूरयसि यःपुरुषः हेशूर शौर्यवन्नग्ने कवये क्रान्तदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिंकर्म-स्तुतिंवा आनट् प्राप्नोति यद्वा क्रियाग्रहणंकर्तव्यमिति कर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थी कविंत्वांधीतिंआनट् प्रापयतितंपासीत्यन्वयः अपिच

यज्ञस्य यागस्य वा तत्साधनभूतस्यहविषोवा निशितिं वा निशितिःसंस्कारःतंवाउदितिं उद्ग-मनंवा आनट् प्रापयति तमित् तमेव शवसा बलेन पृणक्षि पूरयसि उतापिच राया धनेन पूरयसि ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

त्वमंग्नेवनुष्यतोनिपाहित्वमुंनःसहसावन्नवद्यात् ।
संत्वांध्वस्मन्वदभ्यैतुपाथःसंरयिःस्पृहयाय्यःसहस्री ॥ १२ ॥

त्वम् । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वम् । ऊँ इति । नः ।
सहसाऽवन् । अवद्यात् । सम् । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि ।
एतु । पाथः । सम् । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ १२ ॥

हेअग्ने त्वं वनुष्यतोहिंसकाच्छत्रोः निपाहि नितरामस्मान्रक्ष हेसहसावन्बलवन्नग्ने त्वमु त्वमेव नोस्मानवद्याव पापाव् निपाहि त्वात्वां ध्वस्मन्वत् ध्वंसनवत् ध्वस्तदोषं पाथोहविर्लक्षणं अस्माभिर्दत्तमन्नं समभ्येतु सम्यगभिगच्छतु स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तः रयिः त्वयादत्तंधनं सम्यगभिगच्छतु ॥ १२ ॥

व्यूळ्हेदशरात्रेपंचमेहन्याग्निमारुतेअग्निर्होतेतितृचोजातवेदसनिविद्धानीयः सूत्रितंच—अग्निर्होतागृहपतिःसराजेतितिस्रइति। पत्नीसंयाजेषुग्रहपतेरायानुवाक्या सूत्रितंच—अग्निर्होतागृहपतिःसराजाहव्यवाळग्निरजरःपितानइतिपत्नीसंयाजाइति । आश्विनशस्त्रस्यैषैवप्रतिपव् सूत्रितंच—अग्निर्होतागृहपतिःसराजेति । प्रतिपदेकपातिनीपच्छइति ।

सैषासूक्तेत्रयोदशी—

अग्निर्होतागृहपतिःसराजाविश्वांवेदजनिमाजातवेदाः ।
देवानांमुतयोमर्त्यानांयजिष्ठःसप्रयंजतामृतावा ॥ १३ ॥

अग्निः । होता । गृहऽपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद ।
जनिम । जातऽवेदाः । देवानाम् । उत । यः । मर्त्यानाम् ।
यजिष्ठः । सः । प्र । यजताम् । ऋतऽवा ॥ १३ ॥

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोग्निः गृहपतिः गृहाणांपतिरधिपतिर्भवति तथा विश्वा विश्वानिसर्वाणि जनिम जन्मानि जन्मवन्ति भूतजातानि जातवेदाः जातप्रज्ञःसन् वेद वेत्तिजानाति योग्निःदेवानामिन्द्रादीनां उतापिच मर्त्यानांमनुष्याणांचमध्ये यजिष्ठः अतिशयेनयष्टाभवति ऋतावा ऋतंसत्यंयज्ञोवातद्वान्सोग्निः मंयजतां प्रकर्षेणदेवान्यजतु ॥ १३ ॥

अग्नेयदद्येतिदर्शपूर्णमासयोःस्विष्टकृतोयाज्या सूत्रितंच—अग्नेयदद्यविशोअध्वरस्यहोतरित्यनवानंयजतीति ।

सैषासूक्तेचतुर्दशी—

अ॒ग्ने॒ यद॒द्य वि॒शो अ॑ध्वरस्य होतः॒ पाव॑कशोचे॒ वेष्ट्वं हि यज्वा॑ ।
ऋ॒ता य॑जासि महि॒ना वि यद्भूर्ह॒व्या व॑ह यविष्ठ॒ या ते॑ अ॒द्य ॥ १४ ॥

अग्ने॑ । यत् । अ॒द्य । वि॒शः । अ॒ध्व॒रस्य॑ । हो॒त॒रिति॑ । पाव॑कऽशोचे ।
वेः । त्वम् । हि । यज्वा॑ । ऋ॒ता । य॒जा॒सि॒ । म॒हि॒ना । वि ।
यत् । भूः । ह॒व्या । व॒ह॒ । य॒वि॒ष्ठ॒ । या । ते॒ । अ॒द्य ॥ १४ ॥

हेअध्वरस्यहोतः यज्ञस्यनिष्पादक पावकशोचे शोधकदीप्ते एवंभूतहेअग्ने अद्यास्मिन्काले विशोमनुष्यस्य यजमानस्य यत्कर्तव्यं तत् वेः कामयस्व हियस्मात् त्वंयज्वा देवानांयष्टाभवसि तस्मात् त्वंऋता ऋते यज्ञे यजासि देवान्यज अपिच महिना महिम्ना स्वमाहात्म्येन यद्यस्मात् विभूःविभवसि व्याप्तोभवसि अतःकारणात् हेयविष्ठ युवतमाग्ने तेतुभ्यं त्वदर्थं अद्येदानीं या यानि हव्यानि जुहुमः तानि हव्या हव्यानि हवींषि वह स्वकीयांस्विष्टकृदाख्यांतनुं प्रापय ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

अ॒भि प्रयां॑सि॒ सुधि॑तानि॒ हि ख्यो नि त्वा॑ दधीत॒ रोद॑सी॒ यज॑ध्यै ।
अवा॑ नो मघव॒न्वाज॑साता॒वग्ने॒ विश्वा॑नि दुरि॒ता त॑रेम॒ ता त॑रेम॒ तवाव॑सा तरेम ॥ १५ ॥ १९ ॥

अ॒भि । प्रयां॑सि । सुऽधि॑तानि । हि । ख्यः । नि । त्वा॒ । द॒धी॒त॒ ।
रोद॑सी॒ इति॑ । यज॑ध्यै । अव॑ । नः॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । वाज॑ऽसातौ । अग्ने॑ ।
विश्वा॑नि । दुः॒ऽइ॒ता । त॒रे॒म॒ । ता । त॒रे॒म॒ । तव॑ । अव॑सा । त॒रे॒म॒ ॥ १५ ॥ १९ ॥

हेअग्ने सुधितानि सुनिहितानि वेद्यामासादितानि प्रयांस्यन्नानि हविर्लक्षाणान्यभिख्यः अभिपश्यसि हिपूरकः तादृशंत्वां रोदसी द्यावापृथिव्यौ एतदुपलक्षितान्सर्वान्देवान् यजध्यै यष्टुंनिदधीत अयंयजमानोनिहितवान् हेमघवन्नग्ने नोस्मान्वाजसातौ संग्रामे अन्नस्यसंभजनेवा निमित्तभूते अव रक्ष वयंच विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेमातिक्रमेम अन्यद्गतम् ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अग्निप्रणयनेअग्नेविश्वेभिरित्येषानुवक्तव्या सूत्रितंच—अग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरित्यर्धर्चंआरमेदिति । सैषासूक्तेषोडशी—

अग्ने॒विश्वे॑भिः स्वनी॒कदे॒वैरूर्णा॑वन्तंप्रथ॒मः सी॑द॒योनि॑म् ।
कु॒ला॒यिनं॑घृ॒तव॑न्तंसवि॒त्रेय॒ज्ञंन॑य॒यज॑मानायसा॒धु ॥ १६ ॥

अग्ने॑ । विश्वे॑भिः । सु॒ऽअ॒नी॒क॒ । दे॒वैः । ऊर्णा॑ऽवन्तम् । प्र॒थ॒मः । सी॒द॒ । योनि॑म् । कु॒ला॒यिन॑म् । घृ॒तऽव॑न्तम् । स॒वि॒त्रे । य॒ज्ञम् । न॒य॒ । यज॑मानाय । सा॒धु ॥ १६ ॥

हेस्वनीक सुज्वालाग्ने विश्वेभिः विश्वैःसर्वैर्देवैःसह ऊर्णावन्तं ऊर्णास्तुकावन्तं योनिं उत्तरवेदिलक्षणंस्थानं प्रथमः सर्वेषुदेवेषुमुख्यस्त्वं सीद उपविश कीदृशंयोनिं कुलायिनं कुलायोनीडं तत्सदृशं गुग्गुल्वादिसंभरणोपतं तथाचश्रूयते—कुलायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतेयत्पैतुदारवाः परिधयोगुग्गुलूर्णास्तुकाःसुगन्धितेजनानीति । घृतवन्तं व्याघारणाज्ययुक्तं एवमुत्तरवेद्यांनिषण्णस्त्वं सवित्रे हविषांप्रेरयित्रेयजमानाय षष्ठ्यर्थेचतुर्थ्येषा ईदृशस्ययजमानस्य यज्ञं साधु आर्जवेननय देवान्प्रापय ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

इ॒मम॒ुत्यमथ॒र्ववद॒ग्निंम॑न्थन्ति॒वे॒धसः॑ ।
यम॑ङ्कू॒यन्त॒मान॑य॒न्नमू॑रंश्या॒व्या॑भ्यः ॥ १७ ॥

इ॒मम् । ऊँ इति॑ । त्यम् । अ॒थ॒र्व॒ऽवत् । अ॒ग्निम् । म॒न्थ॒न्ति॒ । वे॒धसः॑ । यम् । अ॒ङ्कु॒ऽयन्त॑म् । आ । अन॑यन् । अमू॑रम् । श्या॒व्या॑भ्यः ॥ १७॥

१ ऐ० ब्रा० १.२८ ।

वेधसःकर्मणांविधातारऋत्विजः इमंदृश्यमानं त्यं तंपूर्वोक्तगुणमग्निं अथर्ववत् यथाअथर्वाख्यऋषिःपुराअमथ्नात् तथामन्थन्ति मथ्नन्ति अरण्योःसकाशाज्जनयन्ति अंकूयन्तं कुत्सितमंचनंगमनंअंकु तदात्मनइच्छन्तं देवेभ्योनिर्गत्य इतस्ततःपलायमानं अमूरं अमूढं यमग्निं श्याव्याभ्यः श्यावीतिरात्रिनाम तत्रभवास्तमसःसंहतयःश्याव्याः ताभ्यःसकाशादानयन् आगमयन् तंमंथन्तीत्यन्वयः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

जनिष्वादेववीतयेसर्वतातास्वस्तये ।
आदेवान्वक्ष्यमृताँऋतावृधोयज्ञंदेवेषुपिस्पृशः ॥ १८ ॥

जनिष्व । देवऽवीतये । सर्वऽताता । स्वस्तये । आ । देवान् ।
वक्षि । अमृतान् । ऋतऽवृधः । यज्ञम् । देवेषु । पिस्पृशः ॥ १८ ॥

हेअग्ने सर्वताता सर्वैस्तायमानेयज्ञे मथ्यमानस्त्वं जनिष्व प्रादुर्भव किमर्थं देववीतये देवकामाययजमानाय षष्ठ्यर्थेचतुर्थ्येषा ईदृशस्ययजमानस्य स्वस्तये अविनाशार्थं जनित्वा च अमृतान् मरणरहितान् ऋतावृधोयज्ञस्यवर्धयितॄन् देवानावक्षि आवह तदनन्तरं तेषुदेवेषु अस्मदीयंयज्ञंपिस्पृशः स्पर्शय प्रापयेत्यर्थः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

वयमुत्वागृहपतेजनानामग्नेअकर्मसमिधाबृहन्तम् ।
अस्थूरिनोगार्हपत्यानिसन्तुतिग्मेननस्तेजसासंशिशाधि ॥१९॥२०॥

वयम् । ऊँ इति । त्वा । गृहऽपते । जनानाम् । अग्ने ।
अकर्म । सम्ऽइधा । बृहन्तम् । अस्थूरि । नः । गार्हऽपत्यानि ।
सन्तु । तिग्मेन । नः । तेजसा । सम् । शिशाधि ॥ १९ ॥ २० ॥

हेगृहपते यज्ञानांपालकाग्ने जनानां प्राणिनांमध्ये वयमु वयमेव त्वा त्वांसमिधा समिन्धनेन बृहन्तं महान्तं अकर्म कृतवन्तःस्मः अतः कारणात् नोस्माकं गार्हपत्यानिगृहपतित्वानि अस्थूरि अस्थूरिणि एकाश्वयुक्तःशकटःस्थूरिरित्युच्यते तद्विपरीतोबहुभिरश्वैरुपेतःशकटोऽ-

४७

स्थूरिः तेनचसंपूर्णतालक्ष्यते अस्थूरीणि पुत्रपशुधनादिभिःसंपूर्णानिभवन्तु अपिच नोस्मान् तिग्मेन तीक्ष्णेनतेजसा संशिशाधि सम्यङ्निश्य सम्यक्तीक्ष्णीकुरु संयोजयेत्यर्थः ॥ १९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

॥ इतिषष्ठेमण्डलेप्रथमोनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयेनुवाके अष्टसूक्तानि तत्रत्वमग्नेयज्ञानामितिअष्टाचत्वारिंशदृचंप्रथमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं आद्याषष्ठीचवर्धमानागायत्रीषट्कसप्तकाष्टकाःसावर्धमानेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् सप्तविंश्यनुष्टुप् आतेअग्नेअग्निंदेवासइत्येतेऋचावनुष्टुभौ तयोःपूर्वावीतीयोदेवमितित्रिष्टुप् शिष्टाद्वाचत्वारिंशदृचोगायत्र्यः तथाचानुक्रम्यते—त्वमग्नेष्टाचत्वारिंशद्गायत्रं वर्धमानाद्याषष्ठीचसप्तविंश्यनुष्टुप्त्रिष्टुपपूर्वेचांत्येइति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतौगायत्रेछन्दसीदंसूक्तमुच्यते तत्रान्त्यास्तिस्रऋचउद्धर्तव्याः सूत्र्यतेहि—त्वमग्नेयज्ञानामितितिस्रउत्तमामुद्धरेदिति । विश्वजितिआग्निमारुते बृहत्सामयद्यग्निष्टोमसामस्यात् तदानीं आद्याःषळृचःस्तोत्रियानुरूपार्थाः सूत्रितं हि—त्वमग्नेयज्ञानामितिस्तोत्रियानुरूपाविति ।

तत्रप्रथमा—

त्वमग्नेयज्ञानांहोताविश्वेषांहितः । देवेभिर्मानुषेजने ॥ १ ॥

त्वम् । अग्ने । यज्ञानाम् । होता । विश्वेषाम् । हितः ।
देवेभिः । मानुषे । जने ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्थारूपेणभिन्नानांयज्ञानांहोता होमनिष्पादकोसि यद्वा यज्ञानांसंबन्धीदेवानामाह्वाताभवसि कुतइत्यतआह यस्मात्त्वं मानुषे मनोःसंबन्धिनिमनुष्ये जने यजमाने देवेभिर्देवैः हितः होतृत्वेननिहितोसि तस्मादित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सनोमन्द्राभिरध्वरेजिह्वाभिर्यजामहः । आदेवान्वक्षियक्षिच ॥ २ ॥

सः । नः । मन्द्राभिः । अध्वरे । जिह्वाभिः । यज । महः ।
आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ २ ॥

हेअग्ने सत्वं नोस्माकमध्वरेयज्ञे मन्द्राभिर्मदकरीभिः स्तुत्याभिर्वा जिह्वाभिः ज्वालाभिः महो- महतोदेवान्यज हविर्भिस्तर्पय कथंतदिति उच्यते देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीन् आवक्षि आवह ततोयक्षिच यजच हवींषितेभ्योदेहीत्यर्थः ॥ २ ॥

पाथिकृत्यामग्नेः पथिकृतोनुवाक्या वेत्थेत्येषा सूत्रितंच—वेत्थाहिवेधोअध्वनआदेवानामपि पन्थामगन्मेति ।

सैषातृतीया—

वेत्थाहिवेधोअध्वनःपथश्चदेवाञ्जसा । अग्नेयज्ञेषुसुक्रतो ॥३॥

वेत्थ । हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देव । अञ्जसा ।
अग्ने । यज्ञेषु । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ ३ ॥

हेवेधः विधातः सुक्रतो शोभनकर्मन् देव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं यज्ञेषु दर्शपूर्णमासादिया- गेषु अध्वनोमहामार्गान् पथश्चक्षुद्रमार्गांश्च अंजसा जवेन वेत्थ जानासि हियस्मादेवं तस्मात् कारणात् यज्ञमार्गाद्भ्रष्टंयजमानं पुनस्तंमार्गंप्रापयेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्वामीळेअधद्विताभरतोवाजिभिःशुनम् । ईजेयज्ञेषुयज्ञियम् ॥४॥

त्वाम् । ईळे । अध । द्विता । भरतः । वाजिऽभिः । शुनम् ।
ईजे । यज्ञेषु । यज्ञियम् ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वांभरतः दौष्यंतिः एतत्संज्ञोराजा वाजिभिः वाजोहविर्लक्षणमन्नंतद्वद्भिर्ऋत्वि- ग्भिःसह द्विता द्विविधं इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहाररूपेणद्विधाभिन्नं शुनं सुखमुद्दिश्य ईळे स्तुतवा- न् स्तुत्वाच यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु तृतीयार्थेसप्तमी यज्ञैः ईजे इष्टवान् तस्मैत्वमुभयविधंसु- खंप्रादाइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

त्वमिमावार्यापुरुदिवोदासायसुन्वते । भरद्वाजायदाशुषे ॥५॥२१॥

त्वम् । इमा । वार्या । पुरु । दिवःऽदासाय । सुन्वते ।
भरत्ऽवाजाय । दाशुषे ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेअग्ने त्वं इमा इमानि दृश्यमानानि पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वार्याणिवरणीयानिसंभजनीयानिधनानि दिवोदासाय सुन्वते लुप्तोपममेतत् यथासोमाभिषवंकुर्वतेदिवोदासाख्यायराज्ञे प्रादाः तथा दाशुषे हवींषिदत्तवतेभरद्वाजायऋषये देहीतिशेषः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी—

त्वंदूतोअमर्त्यआवहादैव्यंजनम् । शृण्वन्विप्रस्यसुष्टुतिम् ॥ ६ ॥

त्वम् । दूतः । अमर्त्यः । आ । वह । दैव्यम् । जनम् ।
शृण्वन् । विप्रस्य । सुऽस्तुतिम् ॥ ६ ॥

अमर्त्योमरणधर्मस्त्वं दूतोभूत्वा दैव्यं देवसंबन्धिनंजनमावह अस्मद्यज्ञे आनय किंकुर्वन् विप्रस्य मेधाविनोभरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभनांस्तुतिंशृण्वन् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

त्वामग्नेस्वाध्योऽमर्तासोदेववीतये । यज्ञेषुदेवमीळते ॥ ७ ॥

त्वाम् । अग्ने । सुऽआध्यः । मर्तासः । देवऽवीतये ।
यज्ञेषु । देवम् । ईळते ॥ ७ ॥

हेअग्ने देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्यः शोभनाध्यानाः मर्तासोमनुष्याः देववीतये देवानांतर्पणार्थं यज्ञेषु ईळते स्तुवंति याचन्तेवा ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तवप्रयक्षिसंदृशमुतक्रतुंसुदानवः । विश्वेजुषन्तकामिनः ॥ ८ ॥

तव । प्र । यक्षि । सम्ऽदृशम् । उत । क्रतुम् । सुऽदानवः ।
विश्वे । जुषन्त । कामिनः ॥ ८ ॥

हेअग्ने तव संदृशं सम्यक्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्द्रष्टारं सर्वस्यभासकंतेजः प्रयक्षि प्रयक्षे प्रकर्षेणपूजयामि उतापिच सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतुं कर्म प्रज्ञानंवा पूजयामि न केवलमहमेव किंतु अन्येविश्वेसर्वेपि यजमानाः कामिनः त्वदनुग्रहात्तैस्तैःकामैरुपेताःसन्तः जुषन्त त्वदीयंसंदृशंक्रतुंचसेवन्ते ॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्वंहोतामनुर्हितोवह्निरासाविदुष्टरः । अग्नेयक्षिदिवोविशः॥ ९ ॥

त्वम् । होता । मनुःऽहितः । वह्निः । आसा । विदुःऽतरः ।
अग्ने । यक्षि । दिवः । विशः ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वंहोता होतृत्वेन मनुर्हितः मनुनाआहितोसि आसा आस्येन आस्यभूतयाज्वालया वह्निर्हविषांवोढा विदुष्टरः अतिशयेनविद्वान् अतःकारणात् त्वं दिवः द्युलोकसंबन्धिनीः विशः दैवीःप्रजाः यक्षि यज ॥ ९ ॥

दर्शपूर्णमासयोःसामिधेनीषु अग्नआयाहीत्याद्यास्तिस्रः सूत्रितंच—अग्नआयाहिवीतये-गृणानईळेन्योनमस्यस्तिरइति । गार्हपत्याहवनीययोर्मिथःसंसर्गे अग्नयेवीतयेष्टाकपालःपुरोडाशः तस्यअग्नआयाहीत्येषानुवाक्या सूत्रितंच—अग्नआयाहिवीतयेयोआग्निंदेववीतयइति ।

सैषासूक्तेदशमी—

अग्नआयाहिवीतयेगृणानोहव्यदातये।निहोतासत्सिबर्हिषि॥१०॥२२

अग्ने । आ । याहि । वीतये । गृणानः । हव्यऽदातये । नि ।
होता । सत्सि । बर्हिषि ॥ १० ॥ २२ ॥

हेअग्ने त्वमायाहि आगच्छ किमर्थं वीतये हविषांभक्षणार्थं किंच हव्यदातये हव्यानि हवींषिदेवेभ्योदातुं गृणानः स्तूयमानस्त्वं बर्हिषि आस्तीर्णेदर्भे होतासन् निषत्सि निषीद उपविश ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथैकादशी—

तंत्वासमिद्भिरङ्गिरोघृतेनवर्धयामसि। बृहच्छोचायविष्ठ्य॥११॥

तम् । त्वा । सुमित्ऽभिः । अङ्गिरः । घृतेनं । वर्धयामसि ।
बृहत् । शोच । यविष्ठ्य ॥ ११ ॥

हेअङ्गिरः अङ्गनादिगुणयुक्त अङ्गाररूपवा अङ्गिरसःपुत्रवाग्ने तं पूर्वोक्तगुणं त्वा त्वां समिद्भिः समिन्धनहेतुभिर्दारुभिः घृतेनाज्येनच वर्धयामसि वर्धयामः अतोहेयविष्ठ्य युवतमाग्ने बृहत् महत् अत्यन्तं शोच दीप्यस्व ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

सनंःपृथुश्रवाय्यमच्छांदेवविवासमि । बृहदंग्नेसुवीर्यम् ॥ १२ ॥
सः । नः । पृथु । श्रवाय्यंम् । अच्छं । देव । विवाससि ।
बृहत् । अग्ने । सुऽवीर्यम् ॥ १२ ॥

हेदेव द्योतमानाग्ने सपूर्वोक्तगुणस्त्वं पृथु विस्तीर्णं श्रवाय्यं श्रवणीयं प्रशस्यं बृहन्महत् सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं नोस्मानच्छविवाससि अभिगमय अत्रवाजसनेयकं—अच्छादेवविवाससीति तन्नोगमयेत्येवैतदाहेति ॥ १२ ॥

अग्निमंथनेत्वामग्नेपुष्करादधीत्याद्यास्तिस्रऋचोनूच्याः सूत्रितंच—त्वामग्नेपुष्करादधीतितिसृणामर्धर्चशिष्टारमेदिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेत्रयोदशी—

त्वामग्नेपुष्करादध्यथर्वानिरमन्थत । मूर्ध्नोविश्वस्यवाघतः ॥१३॥
त्वाम् । अग्ने । पुष्करात् । अधि । अथर्वा । निः । अमन्थत ।
मूर्ध्नः । विश्वस्य । वाघतः ॥ १३ ॥

हेअग्ने अथर्वा एतत्संज्ञऋषिः त्वां पुष्करादधि पुष्करपर्णेनिरमन्थत अरण्योः सकाशादजनयत् कीदृशात् पुष्करात् मूर्ध्नः मूर्धवद्धारकात् विश्वस्य सर्वस्यजगतः वाघतोवाहकात् पुष्करपर्णेहिप्रजापतिःभूमिमप्रथयत् तत्पुष्करपर्णेप्रथयदिति[1]श्रुतेः। भूमिश्चसर्वजगतआधारभूतेति पुष्करपर्णस्यसर्वजगद्धारकत्वं अत्र पुष्करशब्देनपुष्करपर्णमभिधीयते इत्येतच्चतैत्तिरीयकेविस्पष्टमाम्नातं—त्वामग्नेपुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णेह्येनमुपश्रुतमविन्ददिति ॥ १३ ॥

---

१ तै० ब्रा० १. १. ३.।

अथचतुर्दशी—

तमुत्वादध्यङ्ङृषिःपुत्रईधेअथर्वणः । वृत्रहणंपुरंदरम् ॥१४॥

तम् । ऊँ इति । त्वा । दध्यङ् । ऋषिः । पुत्रः । ईधे । अथर्वणः । वृत्रऽहनम् । पुरम्ऽदरम् ॥ १४ ॥

हेअग्ने यउक्तगुणः तमु तमेव त्वामथर्वणःपुत्रोदध्यङ्एतत्संज्ञऋषिः ईधेदीपितवान् कीदृशं वृत्रहणं आवरकाणांशत्रूणांहन्तारं पुरंदरं असुरपुराणांदारयितारम् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

तमुत्वापाथ्योवृषासमींधेदस्युहन्तमम् । धनंजयंरणेरणे ॥ १५॥२३॥

तम् । ऊँ इति । त्वा । पाथ्यः । वृषा । सम् । ईधे । दस्युहन्ऽतमम् । धनम्ऽजयम् । रणेऽरणे ॥ १५ ॥ २३ ॥

पाथ्योवृषानामकश्चिदृषिः तमु तमेव त्वा त्वां हेअग्ने समीधे समैंध समदीपयत् कीदृशं दस्युहन्तमं अतिशयेन दस्यूनां उपक्षपयितॄणां शत्रूणां हन्तारं रणेरणे युद्धेयुद्धे धनंजयं धनानांजेतारम् ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

उक्थ्येक्रतौ तृतीयसवने मैत्रावरुणस्य एह्यूष्वित्यादिकौतृचौस्तोत्रियानुरूपौ आभिप्लविकेषुउक्थ्येषुतु एतौवैकल्पिकौस्तोत्रियानुरूपौ आभिप्लविकेषुउक्थ्येषु सूत्रितंच—एह्यूषुंब्रवाणितआग्निरगामिभारतइति पौनराधेयिक्यामिष्टौ उत्तराज्यभागस्य एह्यूष्वित्यनुवाक्या सूत्रितंच—एह्यूषुब्रवाणितइत्याग्नेयावाज्यभागाविति ।

सैषासूक्तेषोडशी—

एह्यूषुब्रवाणितेऽग्नइत्थेतरागिरः ॥ एभिर्वर्धासइन्दुभिः ॥ १६ ॥

आ । इहि । ऊँ इति । सु । ब्रवाणि । ते । अग्ने । इत्था । इतराः । गिरः । एभिः । वर्धासे । इन्दुऽभिः ॥ १६ ॥

हेअग्ने एहि आगच्छ ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरःस्तुतीः इत्था इत्थमनेनप्रकारेण सु सुष्टु ब्रवाणीत्याशास्यते ताःस्तुतीः शृणिवत्यर्थः उइत्येतत्पूरकं इतराः असुरैः कृताःस्तुतीः शृणिव-

तिशेषः तथा चब्राह्मणं—अग्निरित्थेतरागिरइत्यसुर्याहवाइतरागिरंइति । अपिचआगतस्त्वं ए-भिरेतैः इन्दुभिः सोमैः वर्धसे वर्धस्व ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

यत्रक्वंचतेमनोदक्षंदधसउत्तरम् । तत्रासदःकृणवसे ॥ १७ ॥

यत्रं । क्वं । च । ते । मनः । दक्षम् । दधसे । उत्ऽतरम् । तत्रं । सदः । कृणवसे ॥ १७ ॥

हेअग्ने ते तव मनः अनुग्रहात्मकमन्तःकरणं यत्र यस्मिन्देशे क्वच कस्मिंश्चिद्यजमानेवर्तते तत्र तस्मिन्यजमाने उत्तरमुद्धततरं श्रेष्ठं दक्षं वलंवलकरमन्नंवा दधसे धारयसि तथा सदः स्थानंच कृणवसे तस्मिन्यजमानेकरोषि ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

नहितेपूर्तमक्षिपद्भुवन्नेमानांवसो । अथादुवोवनवसे ॥ १८ ॥

नहि । ते । पूर्तम् । अक्षिऽपत् । भुवत् । नेमानाम् । वसो इति । अर्थ । दुवः । वनवसे ॥ १८ ॥

हेअग्ने तेत्वदीयं पूर्तं पूरकं तेजः अक्षिपत् अक्ष्णोःपातकं विनाशकं नहिभुवत् नभवतु सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यंकरोतु हेनेमानांवसो नेमशब्दःअल्पवाची मनुष्याणांमध्येकतिपयानां यजमानानांवासक अथ अतःकारणात् दुवः अस्माभिर्यजमानैःकृतंपरिचरणं वनवसे संभजस्व ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

आग्निरंगामिभारतोवृत्रहापुरुचेतनः । दिवोदासस्यसत्पतिः ॥ १९ ॥

आ । अग्निः । अगामि । भारतः । वृत्रऽहा । पुरुऽचेतनः । दिवःऽदासस्य । सतऽपतिः ॥ १९ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ३. ४९. ।

अयमग्निः आ अगामि अस्माभिःस्तुतिभिरभ्यगम्यत कीदृशःभारतः हविषांभर्ता दिवोदासस्य एतत्संज्ञस्यराज्ञः वृत्रहा वृत्राणांशत्रूणांहन्ता पुरुचेतनः पुरूणांबहूनांचेतयिताज्ञाता सर्वज्ञइत्यर्थः सत्पतिः सतांयजमानानांपालयिता ॥ १९ ॥

अथविंशी—

सहिविश्वातिपार्थिवारयिंदाशन्महित्वना ।
वन्वन्नवातोअस्तृतः ॥ २० ॥ २४ ॥

सः । हि । विश्वा । अति । पार्थिवा । रयिम् । दाशत् । महिऽत्वना ।
वन्वन् । अवातः । अस्तृतः ॥ २० ॥ २४ ॥

सहि सखल्वग्निः विश्वा विश्वानिसर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यांभवानिभूतजातानि महित्वना महत्त्वेनस्वमहिम्ना अतिक्रामन् रयिं धनं दाशत् अस्मभ्यंददातु यद्वा विश्वं सर्वं पार्थिवं पृथिव्यां विद्यमानंधनं अतिशयेन दाशद्ददातु कीदृशोग्निः महित्वना महत्त्वेनतेजसा वन्वन् काष्ठानिशत्रून्वाहिंसन् अवातः अन्यैःशत्रुभिरप्रतिगतः अस्तृतः केनाप्यहिंसितः ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथैकविंशी—

सप्रत्नवन्नवीयसाग्नेद्युम्नेनसंयता । बृहत्ततन्थभानुना ॥ २१ ॥

सः । प्रत्नऽवत् । नवीयसा । अग्ने । द्युम्नेन । सम्ऽयता । बृहत् ।
ततन्थ । भानुना ॥ २१ ॥

हेअग्ने यःपूर्वोक्तगुणविशिष्टः सतादृशस्त्वं प्रत्नवत् प्रत्नेनपुराणेन नवीयसा नवतरेण द्युम्नेनद्योतमानेन संयता संगच्छता सम्यग्व्याप्नुवता भानुना तेजसा बृहन्महदन्तरिक्षं ततन्थ विस्तारयसि ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

प्रवःसखायोअग्नयेस्तोमंयज्ञंचधृष्णुया ।अर्चगायचवेधसे ॥२२॥

प्र । वः । सखायः । अग्नये । स्तोमम् । यज्ञम् । च । धृष्णुऽया ।
अर्च । गाय । च । वेधसे ॥ २२ ॥

हे सखायः समानख्यानाः ऋत्विजः वो यूयं धृष्णुया शत्रूणांधर्षकाय वेधसे विधात्रे अ-ग्नये स्तोमं स्तोत्रं गाय गायत तथा यज्ञं यजनसाधनं हविश्च प्रार्च प्रयच्छ ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी—

सहियोमानुषायुगासीदद्धोताकविक्रतुः ।
दूतश्चहव्यवाहनः ॥ २३ ॥

सः । हि । यः । मानुषा । युगा । सीदत् । होता । कविऽक्रतुः ।
दूतः । च । हव्यऽवाहनः ॥ २३ ॥

सहि सखल्वग्निः सीदत् सीदतु अस्मदीयेयज्ञे बर्हिष्युपविशतु योग्निःहोता देवानामाह्वाता कविक्रतुः क्रान्तप्रज्ञः मानुषायुगा मानुषाणियुगानिमनुष्यसंबन्धिनोयज्ञार्हान्कालविशेषान् ये-षुयागाअनुष्ठीयन्ते अत्यन्तसंयोगेद्वितीया एतावन्तंकालं देवानांदूतः सहव्यवाहनोहविषांवो-ढाचभवति ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी—

ताराजानाशुचिव्रतादित्यान्मारुतंगणम् ।
वसोयक्षीहरोदसी ॥ २४ ॥

ता । राजाना । शुचिऽव्रता । आदित्यान् । मारुतम् । गणम् ।
वसो इति । यक्षि । इह । रोदसी इति ॥ २४ ॥

ता तौ मित्रावरुणौ राजाना राजमानौ शुचिव्रता शुचिकर्माणौ मित्रावरुणौ आदित्यानदि-तेःपुत्रान् आत्मानंच मारुतंगणं मरुतांसंघंच रोदसी द्यावापृथिव्यौच एतान्देवान् हेवसो वा-सकाग्ने इहास्मिन्यज्ञे यक्षि यज ॥ २४ ॥

अथपञ्चविंशी—

वस्वीतेअग्नेसंदृष्टिरिषयतेमर्त्याय । ऊर्जोनपादमृतस्य ॥२५॥२५॥

वस्वीं । ते । अग्ने । सम्ऽदृष्टिः । इषऽयते । मर्त्याय । ऊर्जः । नपात् । अमृतस्य ॥ २५ ॥ २५ ॥

हेऊर्जोनपात् बलस्यपुत्राग्ने अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिः दीप्तिः वस्वीवासयित्री प्रशस्येत्यर्थः सा मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय इषयते इषमन्नमिच्छति ददातीत्यर्थः ॥२५॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथषड्विंशी—

क्रत्वांदाअस्तुश्रेष्ठोद्यत्वावन्वन्त्सुरेक्णाः । मर्तआनाशसुवृक्तिम् ॥२६॥

क्रत्वा । दाः । अस्तु । श्रेष्ठः । अद्य । त्वा । वन्वन् । सुऽरेक्णाः । मर्तः । आनाश । सुऽवृक्तिम् ॥ २६ ॥

हेअग्ने अद्येदानीं क्रत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वा त्वां वन्वन् संभजन् दाः हविंषि दातायजमानः श्रेष्ठोतिशयेनप्रशस्योस्तु सुरेक्णाः शोभनधनश्चास्तु तथा समर्तोमनुष्यः सुवृक्तिं त्वद्विषयां सुष्टुतिंच आनाश व्याप्नोतु तव सर्वदास्तोताभवत्वित्यर्थः ॥ २६ ॥

अथसप्तविंशी—

तेतेअग्नेत्वोताइषयन्तोविश्वमायुः ।
तरन्तोअर्योअरातीर्वन्वन्तोअर्योअरातीः ॥ २७ ॥

ते । ते । अग्ने । त्वाऽऊताः । इषयन्तः । विश्वम् । आयुः । तरन्तः । अर्यः । अरातीः । वन्वन्तः । अर्यः । अरातीः ॥ २७ ॥

हेअग्ने ते त्वदीयाः ये त्वांस्तुवन्ति ते स्तोतारः त्वोतास्त्वयाऊतारक्षिताः अतएव इषयन्तः इषमात्मनइच्छन्तःसन्तः विश्वं सर्वं आयुरन्नं लभन्तइतिशेषः आयुरेववाशतवर्षलक्षणमिषयन्तः इच्छन्तः प्राप्नुवन्तीतिशेषः तथाअर्यः अरातीरभिगन्त्रीःअरातीः काश्चिच्छत्रुसेनाः तरन्तः अतिक्रामन्तः अर्योभिगन्त्रीः अरातीः काश्चनशत्रुसेनाः वन्वन्तोहिंसंतश्च भवन्तीतिशेषः ॥ २७ ॥

अथाष्टाविंशी—

अग्निस्तिग्मेनशोचिषायासद्विश्वन्य१त्रिणम् ।
अग्निर्नोवनतेरयिम् ॥ २८ ॥

अग्निः । तिग्मेन । शोचिषा । यासत् । विश्वम् । नि । अत्रिणम् ।
अग्निः । नः । वनते । रयिम् ॥ २८ ॥

अयमग्निः तिग्मेन तीक्ष्णेन शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वं अत्रिणमत्तारं राक्षसादिकं नियासन्निहन्तु अपिच नोस्मभ्यमग्निः रयिं धनं वनते ददातु ॥ २८ ॥

अथैकोनत्रिंशी—

सुवीरंरयिमाभरजातवेदोविचर्षणे । जहिरक्षांसिसुक्रतो ॥ २९ ॥

सुऽवीरम् । रयिम् । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे । जहि ।
रक्षांसि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ २९ ॥

हेजातवेदः जातप्रज्ञान जातधनवा विचर्षणे विशेषेणद्रष्टरग्ने सुवीरं शोभनैःवीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतं रयिं धनं आभर आहर तथा हेसुक्रतो सुकर्मन्नग्ने रक्षांसिच जहि विनाशय ॥ २९ ॥

अथत्रिंशी—

त्वंनःपाह्यंहसोजातवेदोअघायतः । रक्षाणोब्रह्मणस्कवे ॥ ३० ॥ २६ ॥

त्वम् । नः । पाहि । अंहसः । जातऽवेदः । अघऽयतः । रक्ष ।
नः । ब्रह्मणः । कवे ॥ ३० ॥ २६ ॥

हेजातवेदस्त्वन्नोस्मान् अंहसः पापात् पाहि रक्ष तथा हेब्रह्मणस्कवे स्तुतिरूपस्यमंत्रस्यकवे कावयितः शब्दयितरग्ने अग्निर्हिशब्दमुत्पादयति तथाच स्मर्यते—मनःकायाग्निमाहन्तिसप्रेरयतिमारुतं । मारुतस्तूरसिचरन्मन्द्रंजनयतिस्वरमिति । तादृशाग्ने अघायतः अघमनर्थं अस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नोस्मात्रक्ष ॥ ३० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अथैकत्रिंशी—

योनोअग्नेदुरेवआमर्तोवधायदाशति । तस्मान्नःपाह्यंहसः ॥ ३१ ॥

यः । नः । अग्ने । दुःऽएवः । आ । मर्तः । वधाय । दाशति ।
तस्मात् । नः । पाहि । अंहसः ॥ ३१ ॥

हेअग्ने दुरेवोदुष्टाभिप्रायोयोमर्तोमनुष्यः वधाय स्वस्यायुधाय नोस्मान् आदाशति अभिप्रयच्छति आयुधेनास्मान्हन्तीत्यर्थः तस्मान्मनुष्यात् अंहसः पापाच्च नोस्मान्पाहिरक्ष॥ ३१॥

अथद्वात्रिंशी—

त्वंतंदेवजिह्वयापरिबाधस्वदुष्कृतम् । मर्तोयोनोजिघांसति ॥ ३२ ॥

त्वम् । तम् । देव । जिह्वया । परि । बाधस्व । दुःऽकृतम् ।
मर्तः । यः । नः । जिघांसति ॥ ३२ ॥

हेदेव द्योतमानाग्ने त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणंमनुष्यं जिह्वया ज्वालया परिबाधस्व सर्वतो हि योमर्तोमनुष्यः नोस्मान् जिघांसति हन्तुमिच्छति ॥ ३२ ॥

अथत्रयस्त्रिंशी—

भरद्वाजायसप्रथःशर्मयच्छसहन्त्य । अग्नेवरेण्यंवसु ॥ ३३ ॥

भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः । शर्म । यच्छ । सहन्त्य ।
अग्ने । वरेण्यम् । वसु ॥ ३३ ॥

हेसहन्त्य शत्रूणामभिभवितरग्ने भरद्वाजायमह्यमृषये सप्रथः सर्वतःपृथुविस्तीर्णं शर्म सुखं गृहंवा यच्छ देहि तथावरेण्यं वरणीयं वसु धनंच देहि ॥ ३३ ॥

पौर्णमास्यामाग्नेयाज्यभागस्यानुवाक्याअग्निर्वृत्राणीत्येषा सूत्रितंच—अग्निर्वृत्राणिजंघनदितिपूर्वस्याज्यभागस्यानुवाक्येइति । इष्टिपशुसोमेषुच यत्र वृधन्वन्तौ पुष्टिमन्तावित्यादिविशेषविधिर्नदृश्यते तत्र सर्वत्र एषैवप्रथमाज्यभागानुवाक्या उपसद्याग्नेयस्यैषानुवाक्या सायंकालीनस्यतु एषैवयाज्या सूत्रितंच—अग्निर्वृत्राणिजंघनद्यउग्रइवशर्यहेति विपर्यासोयाज्यानुवाक्यानामिति ।

सैषाचतुर्स्त्रिंशी—

अ॒ग्निर्वृ॒त्राणि॑जङ्घनद्द्रवि॒ण॒स्युर्वि॑प॒न्यया॑ । समि॑द्धः शु॒क्र आहु॑तः ॥ ३४ ॥

अ॒ग्निः । वृ॒त्राणि॑ । ज॒ङ्घ॒न॒त् । द्र॒वि॒ण॒स्युः । वि॒प॒न्यया॑ ।
सम्ऽइ॑द्धः । शु॒क्रः । आऽहु॑तः ॥ ३४ ॥

विपन्यया स्तुत्या स्तूयमानः द्रविणस्युर्द्रविणंधनंस्तोतॄणांइच्छन् यद्वा हविर्लक्षणं धनमात्मनइच्छन् अग्निर्वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि तमांसिवाजंघनत् भृशंहन्तु कीदृशोग्निः समिद्धः सम्यग्दीप्तः अतएव शुक्रः शुक्लवर्णः आहुतः हविर्भिरभिहुतः ॥ ३४ ॥

अथपञ्चत्रिंशी—

गर्भे॑ मा॒तुः पि॒तुष्पि॒ता वि॑दिद्यु॒ता॒नो अ॒क्षरे॑ ।
सीद॑न्नृ॒तस्य॒ योनि॒मा ॥ ३५ ॥ २७ ॥

गर्भे॑ । मा॒तुः । पि॒तुः । पि॒ता । वि॒ऽदि॒द्यु॒ता॒नः । अ॒क्षरे॑ । सीद॑न् ।
ऋ॒तस्य॑ । योनि॑म् । आ ॥ ३५ ॥ २७ ॥

अत्रमातृपितृशब्दाभ्यां भूद्यौश्चाभिधीयेते द्यौः पिता पृथिवीमातेतिश्रुतेः मातुर्भूम्याः गर्भे गर्भस्थाने मध्ये अक्षरेक्षरणरहिते वेद्याख्येस्थानेविदिद्युतानः विशेषेणदीप्यमानः पितुः पिताद्युलोकस्य पालयिता हविषांप्रदानेन एवंभूतोग्निः ऋतस्य यज्ञस्य योनिं उत्तरवेद्याख्यधिष्ण्यं सप्तम्यर्थेद्वितीया आसीदन् उत्तरवेद्यामुपविशन् अग्निर्वृत्राणि जंघनदित्यन्वयः ॥ ३५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषट्त्रिंशी—

ब्रह्म॑ प्र॒जाव॒दा भ॑र॒ जात॑वेदो॒ विच॑र्षणे । अग्ने॒ यद्दी॒दय॑द्दि॒वि ॥ ३६ ॥

ब्रह्म॑ । प्र॒जाऽव॑त् । आ । भ॒र॒ । जात॑ऽवेदः । विऽच॑र्षणे ।
अग्ने॑ । यत् । दी॒दय॑त् । दि॒वि ॥ ३६ ॥

१ तै० ब्रा० ३. ७. ५.।

हेजातवेदःजातानांवेदितः विचर्षणे विशेषेणद्रष्टरग्ने प्रजावत् पुत्रपौत्रसहितंब्रह्मान्नमाभर आहर यद्ब्रह्म दिविद्युलोके दीदयद्दीप्यते देवेषुमध्येयत्प्रशस्तमन्नं राजते तदाहरेत्यर्थः॥ ३६ ॥

अथसप्तत्रिंशी—

उप॑त्वार॒ण्वसं॑दृशं॒प्रय॑स्वन्तःसहस्कृत । अग्ने॑ससृ॒ज्महे॒गिरः॑ ॥ ३७ ॥

उप॑ । त्वा॒ । र॒ण्वऽसं॑न्दृशम् । प्रय॑स्वन्तः । स॒ह॒ःऽकृ॒त॒ ।
अग्ने॑ । स॒सृ॒ज्महे॑ । गिरः॑ ॥ ३७ ॥

हेसहस्कृत सहसा बलेनोत्पन्नाग्ने प्रयस्वन्तःहविर्लक्षणान्नवन्तोवयं रण्वसन्दृशं रमणीयसंदर्शनंस्तोतव्यसंदर्शनंवात्वा त्वां उप प्रति गिरः स्तुतीः ससृज्महे विसृजामः उच्चारयामइत्यर्थः ॥ ३७ ॥

अथाष्टत्रिंशी—

उप॑च्छा॒यामि॑व॒घृणे॒रग॑न्म॒शर्म॑ते॒व॒यम् । अग्ने॒हिर॑ण्यसन्दृशः ॥ ३८ ॥

उप॑ । छा॒याम्ऽइ॑व । घृणेः॑ । अग॑न्म । शर्म॑ । ते॒ । व॒यम् ।
अग्ने॑ । हिर॑ण्यऽसंदृशः ॥ ३८ ॥

हेअग्ने हिरण्यसंदृशः हितरमणीयतेजसः हिरण्यवद्रोचमानतेजसोवा घृणेर्दीप्तस्य ते तव शर्म शरणं आश्रयणं उपागन्म उपगच्छाम तत्रदृष्टान्तः छायामिव यथाघर्मार्ताः संतप्ताः छायांमुपगच्छन्ति तद्वत् ॥ ३८ ॥

उपसदिप्रातःकालस्याग्नेयस्ययउग्रइवेतियाज्या सायंकालीनस्यत्वेषैवानुवाक्या सूत्रितं च—अग्निर्वृत्राणिजंघनद्यउग्रइवशर्यहेति ।

सैषानैकोनचत्वारिंशी—

यउ॒ग्रइ॑वशर्य॒हाति॒ग्मशृ॑ङ्गो॒नवंस॑गः । अग्ने॒पुरो॑रु॒रोजि॑थ ॥ ३९ ॥

यः । उ॒ग्रःऽइ॑व । श॒र्य॒ऽहा । ति॒ग्मऽशृ॑ङ्गः । न । वंस॑गः ।
अग्ने॑ । पुरः॑ । रु॒रोजि॑थ ॥ ३९ ॥

योग्निः उग्रइव उद्गीर्णबलोधन्वीव शर्यहा शर्यैर्बाणैः शत्रूणांहन्ता तिग्मशृंगोनवंसगः ती-क्ष्णशृंगोवननीयगतिर्वृषभइव हेअग्ने सत्वं पुरः आसुरीस्तिस्रःपुरीः रुरोजिथ भग्नवानसि रु-द्रोवाएषयदग्निरितिश्रुतेः। रुद्रकृतमपित्रिपुरदहनं अग्निकृतमेवेत्यग्निःस्तूयते यद्वा त्रिपुरदहनसाध-नभूतेबाणे अग्नेरनीकत्वेनावस्थानात् अग्निःपुराणिभग्नवानित्युच्यते देवासुरावाएषुलोकेषुसम-यततेत्यादिकंब्राह्मणमनुसन्धेयं ॥ ३९ ॥

अग्निमन्थनेजायमानेग्नौआयंहस्तइत्येषानुवाक्या सूत्रितंच—आयंहस्तेनखादिनमित्यर्धं-र्चआरमेदिति।

अथचत्वारिंशी—

आयंह॒स्ते॒न ख॒ादिनं॒ शिशुं॑ जा॒तं न बिभ्र॑ति। वि॒शाम॒ग्निं स्व॑ध्व॒रम् ॥ ४० ॥ २८ ॥

आ। यम्। हस्ते॑। न। खा॒दिन॑म्। शिशु॑म्। जा॒तम्। न।
बिभ्र॑ति। वि॒शाम्। अ॒ग्निम्। सु॒ऽअ॒ध्व॒रम् ॥ ४० ॥ २८ ॥

। मन्थनोत्पन्नंयमग्निं शिशुंजातंन जातंपुत्रमिव हस्तेआ बिभ्रति हस्तेष्वभिमुखंधारय-न्त्यध्वर्यवः पूर्वोनशब्दःपुरस्तादुपचारोप्युपमार्थीयः खादिनंन भक्षकंव्याघ्रादिमिव यथा तंबि-भ्रतःपुरुषाअवहिताः तथाभूताइत्यर्थः यद्वा नेतिसंप्रत्यर्थे संप्रतीदानीं खादिनं हविषांभक्ष-कं यमग्निंहस्तेधारयन्ति विशां जनानां स्वध्वरं शोभनयागस्यनिष्पादकं तमग्निं हेऋत्विजः परिचरतेतिशेषः ॥ ४० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अग्निमन्थनेजातस्याग्नेआहवनीयेप्रहरणसमयेप्रदेवंदेववीतयइतितृचोनुवक्तव्यः सूत्रितं-च—प्रदेवंदेववीतयइतितृचेअग्निनाग्निःसमिध्यतइति।

तत्रप्रथमासूक्तेएकचत्वारिंशी—

प्र दे॒वं दे॒ववी॑तये॒ भर॑ता वसु॒वित्त॑मम्। आ स्वे योनौ॒ नि षी॑दतु ॥ ४१ ॥

प्र। दे॒वम्। दे॒वऽवी॑तये। भर॑त। व॒सु॒वि॒त्ऽत॑मम्। आ।
स्वे। योनौ॑। नि। सी॒द॒तु ॥ ४१ ॥

---

१ तै० सं० ५. ४. ३.। २ ऐ० ब्रा० १. २३.।

हेअध्वर्यवः देवं द्योतमानं वसुवित्तमं वसूनां धनानां वेदयितारं लंभयितारमग्निं प्रभरत प्रहरत आहवनीयेग्नौ प्रक्षिपत किमर्थं देववीतये देवानांभक्षणार्थं तथाचब्राह्मणं—प्रदेवंदेववीतयेभरतावसुवित्तममितिप्रह्रियमाणायाभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धमास्वेयोनौनिषीदत्वित्येषहवाअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरग्नेरिति । सचाग्निः स्वेयोनौ कारणे स्थाने आहवनीयेआनिसीदतु अभिनिषण्णोभवतु ब्राह्मणंचभवति—एषवाअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरग्नेरिति ॥ ४१ ॥

अथद्विचत्वारिंशी—

आजातंजातवेदसिप्रियंशिशीतातिथिम् । स्योनआगृहपतिम् ॥ ४२ ॥

आ । जातम् । जातऽवेदसि । प्रियम् । शिशीत । अतिथिम् ।
स्योने । आ । गृहऽपतिम् ॥ ४२ ॥

हेअध्वर्यवः जातं प्रादुर्भूतमतिथिं लुप्तोपममेतत् अतिथिमिवप्रियं अतएव गृहपतिं गृहाणांस्वामिनमग्निं जातवेदसि जातप्रज्ञे स्योने सुखकरे आहवनीयेग्नौ आशिशीत अन्तर्णीतण्यर्थस्यशीङएतद्रूपं शाययत स्थापयत यद्वा श्यैङ्गतावित्यस्यछान्दसंरूपं गमयत प्रापयतेत्यर्थः शोतनूकरणेइत्यस्यवारूपं श्यत तीक्ष्णीकुरुतसंस्कुरुत प्रहरतेतियावत् द्वितीयआकारःपूरकः जातइतरोजातवेदाइतरइत्यादिकंब्राह्मणमत्रानुसन्धेयम् ॥ ४२ ॥

अथत्रिचत्वारिंशी—

अग्नेयुक्ष्वाहियेतवाश्वासोदेवसाधवः । अरंवहन्तिमन्यवे ॥ ४३ ॥

अग्ने । युक्ष्व । हि । ये । तव । अश्वासः । देव । साधवः ।
अरम् । वहन्ति । मन्यवे ॥ ४३ ॥

हेदेव द्योतमानाग्ने तानश्वान् युक्ष्व आत्मीयेरथेयोजय ये तव त्वदीयाः साधवः साधकाः सुशीलावा अश्वासोश्वाः अरं अलंपर्याप्तं वहन्ति किमर्थं मन्यवे मन्यतेयष्टव्यत्वेनदेवानत्रेतिमन्युर्यागस्तदर्थं तानश्वान्रथेयुक्ष्वेत्यर्थः हिखलु ॥ ४३ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० १.१६. ।   २ ऐ० ब्रा० १.१६. ।   ३ ऐ० ब्रा० १.१६. ।

अथचतुश्चत्वारिंशी—

अच्छांनोयाह्यावहाभिप्रयांसिवीतये । आदेवान्त्सोमपीतये ॥ ४४॥

अच्छं । नः । याहि । आ । वह । अभि । प्रयांसि ।
वीतये । आ । देवान् । सोमऽपीतये ॥ ४४ ॥

हेअग्ने नोस्मान् अच्छाभिमुख्येनायाहि आगच्छ तथा प्रयांसि हविर्लक्षणान्यन्नान्यभिलक्ष्य देवानावह किमर्थं वीतये तेषांहविषांस्वादनार्थं तथा सोमपीतये सोमपानार्थंच-तान्देवानावह ॥ ४४ ॥

अथपञ्चचत्वारिंशी—

उदग्नेभारतद्युमदजस्रेणदविंद्युतत् । शोचाविभाह्यजर ॥ ४५॥२९॥

उत् । अग्ने । भारत । द्युऽमत् । अजंस्रेण । दविंद्युतत् ।
शोचं । वि । भाहि । अजर ॥ ४५ ॥ २९ ॥

हेभारत हविषांभर्तरग्ने उच्छोच उद्गततरंदीप्यस्व तदेवविवृणोति हेअजर जरारहिताग्ने दविद्युतव् भृशंद्योतमानस्त्वं द्युमव् द्युमतादीप्तिमता सुपांसुलुगितितृतीयायालुक् अजस्रेणाविच्छेदेनतेजसा विभाहि विशेषेणप्रकाशयस्व यद्वा भातिरत्रांतर्णीतण्यर्थः त्वं प्रथममुद्दीप्यस्व पश्चादात्मीयेनतेजसा सर्वंजगत्प्रकाशयेतियोजनीयम् ॥ ४५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥२९ ॥

अथषट्चत्वारिंशी—

वीतीयोदेवंमर्तोदुवस्येदग्निमीळीताध्वरेहविष्मान् ।
होतारंसत्ययजंरोदस्योरुत्तानहस्तोनमसाविवासेत् ॥ ४६ ॥

वीती । यः । देवम् । मर्तः । दुवस्येत् । अग्निम् । ईळीत । अध्वरे ।
हविष्मान् । होतारम् । सत्यऽयजम् । रोदस्योः । उत्तानऽहस्तः ।
नमसा । आ । विवासेत् ॥ ४६ ॥

योमर्तोमनुष्योहविष्मान् हविर्भिर्युक्तोयजमानोवीती वीत्याकान्तेन हविर्लक्षणेनान्नेन यंकंचनदेवं दुवस्येत परिचरेत्तस्मिन्नध्वरे यज्ञे अग्निमीळीत स्तुवीत सर्वेषुयागेष्वग्निःपूज्यत इत्यर्थः कीदृशमग्निं रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्लोकद्वये वर्तमानानांहोतारमाह्वातारं सत्ययजं सत्येन अवितथेनहविषा यष्टारं किंचायंयजमानः ईदृशमग्निं उत्तानहस्तः कृतांजलिपुटःसन् नमसा नमस्कारेण हविषावा आविवासेत् परिचरेत् ॥ ४६ ॥

अथसप्तचत्वारिंशी–

आतेअग्नऋचाहविर्हृदातष्टंभरामसि ।
तेतेभवन्तूक्षणऋषभासोवशाउत ॥ ४७ ॥

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । हृदा । तष्टम् । भरामसि ।
ते । ते । भवन्तु । उक्षणः । ऋषभासः । वशाः । उत ॥ ४७ ॥

अनयाध्ययनंप्रशस्यतइत्याश्वलायनोमन्यते हेअग्ने तेतुभ्यंहृदा हृदयेन तष्टं संस्कृतं ऋचा ऋग्रूपेणवर्तमानं हविः ऋचमेवहविःकृत्वा आभरामसि आहरामः तेइतितच्छब्देन प्रकृतमृग्रूपंहविःपरामृश्यते प्रतिनिर्दिश्यमानापेक्षयापुंस्त्वबहुत्वे ऋग्रूपंतद्धविः ते तुभ्यं उक्षणः उक्षाणः सेचनसमर्थाः ऋषभासः ऋषभाः उतापिच वशाश्चभवन्तु ऋषभवशारूपेणपरिणतंसत् त्वद्भक्षणाय भवत्वितिशेषः ॥ ४७ ॥

अथाष्टाचत्वारिंशी–

अग्निंदेवासोअग्रियमिन्धतेवृत्रहन्तमम् ।
येनावसून्याभृतातृळ्हारक्षांसिवाजिना ॥ ४८ ॥ ३० ॥

अग्निम् । देवासः । अग्रियम् । इन्धते । वृत्रहन्ऽतमम् । येन ।
वसूनि । आऽभृता । तृळ्हा । रक्षांसि । वाजिना ॥ ४८ ॥ ३० ॥

अग्रियं मुख्यं वृत्रहन्तमं अतिशयेनवृत्रस्यहन्तारं इममग्निं देवासोदेवाः इन्धते दीपयन्ति येनाग्निना वसूनि असुरैरपहृतानिधनानि हविर्लक्षणान्यन्नानिवा आभृताअसुरसकाशा-

यजमानाद्वा आहुतानि येनच वाजिना बलवताग्निना रक्षांसि यज्ञविरोधीनि वृह्ला वृढानि हिंसितानि तमग्निमिन्धतइत्यन्वयः ॥ ४८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेपञ्चमोध्यायःसमाप्तः ॥५॥

॥श्रीगणेशायनमः॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत्। निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम्॥ १ ॥

चतुर्थाष्टकेषष्ठोध्यायआरभ्यते षष्ठेमंडलेद्वितीयेनुवाकेप्रथमंसूक्तंव्याख्यातं तत्रपिबासोममितिपंचदशर्चंद्वितीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रमंत्याद्विपदात्रिष्टुप् तथाचानुक्रान्तं—पिबपंचोनैन्द्रं त्रैष्टुभंद्विपदान्तमिति। अभिजितिमरुत्वतीयशस्त्रे एतन्निविद्धानं सूत्रितंच—पिबासोमंतमुष्टुही-तिमध्यंदिनइति। समूळ्हेदशरात्रेष्टमेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तं सूत्रितंच—पिबासोममभितम-स्यद्यावापृथिवीइति। सूर्यस्तुन्नाम्न्येकाहेमरुत्वतीयेएतत्सूक्तंनिविद्धानं सूत्र्यतेहि—सूर्यस्तुवा-यशस्कामःपिबासोममभीति। महाव्रतेपिमरुत्वतीयेएतत्सूक्तं तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितंच—पि-बासोममभियमुग्रतर्दःकयाशुभासवयसःसनीळाइति माध्यन्दिनसवनेआद्यास्तिस्रोहोतृमैत्राव-रुणब्राह्मणाच्छंसिनांप्रस्थितयाज्याः सूत्रितंच—पिबासोममभियमुग्रतर्दइति। तिस्रोवांङेहिसो-मकामंत्वाहुरिति।

तत्रप्रथमा—

ओम् पिबासोममभियमुग्रतर्दऊर्वंगव्यंमहिगृणानइन्द्र।
वियोधृष्णोवधिषोवज्रहस्तविश्वावृत्रममित्रियाशवोभिः॥ १॥

पिब। सोमम्। अभि। यम्। उग्र। तर्दः। ऊर्वम्। गव्यम्।
महि। गृणानः। इन्द्र। वि। यः। धृष्णो इति। वधिषः।
वज्रऽहस्त। विश्वा। वृत्रम्। अमित्रिया। शवःऽभिः॥ १॥

हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र गृणानः अंगिरोभिःस्तूयमानस्त्वं यंसोममभिउद्दिश्य पातुमित्यर्थः महि महत् गव्यं गोसंबन्धि ऊर्वं पणिभिराहृतंसमूहं तर्दः प्रकाशितवानसि तृदिर्हिंसाकर्मा अ-त्रप्रकाशनार्थः तंसोमंपिब पानंकुरु हेधृष्णोशत्रूणांधर्षक वज्रहस्त वज्रपाणे हेइन्द्र यस्त्वंशवो-भिर्बलैःसहितः सन् विश्वा विश्वं वृत्रं आवरकं अमित्रिया अमित्रियंशत्रुं अमित्रशब्दाद्वद्विती-यैकवचनस्येयादेशः विवधिषः व्यवधीः सत्वं सोमंपिबेतिसंबन्धः॥ १॥

अथद्वितीया-

सईंपाहियऋजीषीतरुत्रोयःशिप्रवान्वृषभोयोमतीनाम् ।
योगोत्रभिद्वज्रभृद्योहरिष्ठाःसइन्द्रचित्राँअभितृन्धिवाजान् ॥२॥

सः । ईम् । पाहि । यः । ऋजीषी । तरुत्रः । यः । शिप्रऽवान् ।
वृषभः । यः । मतीनाम् । यः । गोत्रऽभित् । वज्रऽभृत् । यः ।
अरिऽस्थाः । सः । इन्द्र । चित्रान् । अभि । तृन्धि । वाजान् ॥ २ ॥

हेइन्द्र ऋजीषी ऋजीषशब्देनगतरसःसोमोभिधीयते तद्वान् यस्त्वं तरुत्रः शत्रूणांतारकोसि यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहनुरसि यस्त्वं मतीनां स्तोतॄणां मन्यतेःस्तुतिकर्मणःकर्तरिक्तिच् वृषभः कामानांवर्षितासि सत्वं ईं एनं सोमं पाहि पिब हेइन्द्र यस्त्वं वज्रभृत् वज्रधरोयस्त्वंगोत्रभित्गोत्राणांपर्वतानांमेघानांवाभेत्तासि यस्त्वं हरिष्ठाः हर्योःस्थातासि हेइन्द्र सत्वं चित्रान् विचित्रान् वाजानन्नानि अभितृन्धि अस्मभ्यंप्रकाशय ॥ २ ॥

अथतृतीया-

एवापाहिप्रत्नथामन्दतुत्वाश्रुधिब्रह्मवावृधस्वोतगीर्भिः ।
आविःसूर्यंकृणुहिपीपिहीषोजहिशत्रूँरभिगाइन्द्रतृन्धि ॥ ३ ॥

एव । पाहि । प्रत्नऽथा । मन्दतु । त्वा । श्रुधि । ब्रह्म ।
ववृधस्व । उत । गीःऽभिः । आविः । सूर्यम् । कृणुहि । पीपिहि ।
इषः । जहि । शत्रून् । अभि । गाः । इन्द्र । तृन्धि ॥ ३ ॥

हेइन्द्रत्वं प्रत्नथा प्रत्नान्पुराणान्सोमान् यथाअपिबः तथा एवएवमिममस्मदीयंसोमं पाहि पिब सच सोमस्त्वयापीतःसन् त्वा त्वां मन्दतु मदयतु ब्रह्म अस्माभिःकृतं स्तोत्रं श्रुधि शृणु उतापिच गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्ववृधस्व त्वंवर्धस्व अपिच सूर्यं सर्वस्यप्रेरकं देवं आविष्कृणुहि आविष्कुरु वयंसूर्यंयथापश्येम तथाकुर्वित्यर्थः इषः अन्नानिच पीपिहि अस्मभ्यंप्यायय शत्रूनस्मत्सपत्नान् जहि नाशय हेइन्द्र त्वंपणिभिरपहृतागाः अभितृन्धि प्रकाशय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तेत्वामदाबृहदिन्द्रस्वधावइमेपीताउक्षयन्तद्युमन्तंम् ।
महामनूनंतवसंविभूतिंमत्सरासोजर्हृषन्तप्रसाहंम् ॥ ४ ॥

ते । त्वा । मदाः । बृहत् । इन्द्र । स्वधाऽवः । इमे । पीताः ।
उक्षयन्त । द्युऽमन्तंम् । महाम् । अनूनम् । तवसंम् । विऽभूतिम् ।
मत्सरासः । जर्हृषन्त । प्रऽसहंम् ॥ ४ ॥

हेस्वधावः अन्नवन्निन्द्र मदाः मदकराः तइमेपीताःसोमाः द्युमन्तं दीप्तिमन्तं त्वा त्वां बृहदत्यन्तं उक्षयन्त सिंचयन्तु अपिच हेइन्द्र त्वां मत्सरासोमदकराः सोमाः जर्हृषन्त भृशंहर्षयन्तु कीदृशं महां महान्तं प्रभूतं अनूनं सर्वगुणैर्न्यूनतारहितं संपूर्णमित्यर्थः तवसं प्रवृद्धं विभूतिं विभवन्तं प्रसाहं शत्रूणामभिभवितारं ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

येभिःसूर्यमुषसंमन्दसानोवासयोपदृह्ळानिदर्द्रत् ।
महामद्रिंपरिगाइन्द्रसन्तंनुत्थाअच्युतंसदसःपरिस्वात् ॥५॥१॥

येभिः । सूर्यम् । उषसंम् । मन्दसानः । अवासयः । अप ।
दृह्ळानि । दर्द्रत् । महाम् । अद्रिम् । परि । गाः । इन्द्र । सन्तंम् ।
नुत्थाः । अच्युतम् । सदसः । परि । स्वात् ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र येभिः यैः सोमैः मन्दसानोमोदमानस्त्वं सूर्यं सर्वस्यप्रेरकं देवं उषसमुषोदेवतांच अवासयः स्वस्थानेन्यवासयः अथवा सूर्योषसौ यथा तमांसिविवासयतस्तथाकार्षीः किंकुर्वन् दृह्ळानि दृढानि तमांसि अपदर्द्रदपदारयन् किंच हेइन्द्र त्वं पणिभिरपहृतागाः परिसंतं परितोविद्यमानं महां महान्तं अद्रिं पर्वतं नुत्थाः अनुदः कीदृशं स्वात् स्वकीयात् सदसः स्थानात् परि परितः अच्युतं अविचालितं विनाशरहितं स्थिरमित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी—

तवक्रत्वातवतद्दंसनाभिरामासुपक्वंशच्यानिदीधः ।
और्णोर्दुरउस्रियाभ्योविदृळ्होदूर्वाद्गाअसृजोअङ्गिरस्वान् ॥६॥

तव । क्रत्वा । तव । तत् । दंसनाभिः । आमासु । पक्वम् । शच्या ।
नि । दीधरितिदीधः । और्णोः । दुरः । उस्रियाभ्यः । वि । दृळ्हा ।
उत् । ऊर्वात् । गाः । असृजः । अङ्गिरस्वान् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र तवक्रत्वा त्वदीययाप्रज्ञया तवदंसनाभिः त्वदीयैःकर्मभिः शच्या सामर्थ्येन आमासु अपक्वासुगोषु पक्वं परिणतं तत्प्रसिद्धंपयः निदीधः नितरांधारयसिअपिच हेइन्द्र त्वं उस्रियाभ्योगोभ्यः गानिर्गमयितुमित्यर्थः दृळ्हा दृढानि बलेनपाषाणादिभिर्दृढीकृतानीत्यर्थः दुरोद्वाराणि व्यौर्णोः उद्घाटितवानसि अंगिरस्वान्अंगिरोभिर्युक्तस्त्वं ऊर्वात् समूहात् गोष्ठादित्यर्थः गाः उदसृजः उदगमयः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

पप्राथक्षांमहिदंसोव्युर्वीमुपद्यामृष्वोबृहदिन्द्रस्तभायः ।
अधारयोरोदसीदेवपुत्रेप्रत्नेमातरायह्वीऋतस्य ॥ ७ ॥

पप्राथ । क्षाम् । महि । दंसः । वि । उर्वीम् । उप । द्याम् । ऋष्वः ।
बृहत् । इन्द्र । स्तभायः । अधारयः । रोदसी इति । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । प्रत्ने इति । मातरा । यह्वी इति । ऋतस्य ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वं महि महता दंसः दंससा कर्मणा उर्वीं विस्तीर्णां क्षां भूमिं विपप्राथविशेषेण पूरितवानसि प्रापूरणेइतिधातुः हेइन्द्र ऋष्वोमहांस्त्वं बृहत् बृहतीं द्यां दिवं उपस्तभायः उपस्तभ्नासि निरालंबं वितिष्ठन्तीद्यौः यथानपतति इन्द्रस्तथाकरोतीत्यर्थः अपिच त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ अधारयः पोषणैर्धारयसि कीदृश्यौ देवपुत्रे देवाःपुत्राययोस्ते प्रत्ने पुराणे मातरा मातरौनिर्मात्र्यौ ऋतस्योदकस्य यज्ञस्यवा यह्वी यह्व्यौमहत्यौ यद्वा विश्वस्यमातरौ ऋतस्य ब्रह्मणः यह्वी पुत्र्यौ यह्वुरित्यपत्यनामैतत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अधंत्वाविश्वेपुरइन्द्रदेवाएकंतवसंदधिरेभराय।
अदेवोयदभ्यौहिष्टदेवान्त्स्वर्षातावृणतइन्द्रमत्र ॥ ८ ॥

अध। त्वा। विश्वे। पुरः। इन्द्र। देवाः। एकम्। तवसम्।
दधिरे। भराय। अदेवः। यत्। अभि। औहिष्ट। देवान्।
स्वःऽसाता। वृणते। इन्द्रम्। अत्र ॥ ८ ॥

अधाधुनास्मिन्काले विश्वेदेवाः सर्वेवह्न्यादयः हेइन्द्र एकं मुख्यं तवसं प्रवृद्धं बलवन्तं त्वा त्वां भराय संग्रामाय पुरोदधिरे पुरस्ताच्चक्रिरे यद्यदा अदेवोवृत्रासुरः देवान् अभ्यौहिष्ट संग्रामार्थंअभिगतवान् ओहतिर्गतिकर्मा किंच अत्रास्मिन्काले स्वर्षाता स्वर्षातौ संग्रामेदेवामरुतइतिशेषः इन्द्रं वृणते संभजन्ते स्म मरुतोहीन्द्रंदेवेषुपलायितेषुसम्भजन्नित्यर्थः अधुना पुरोदधिरेइतिसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

अधद्यौश्चित्तेअपसानुवज्राद्द्वितानमद्भियसास्वस्यमन्योः।
अहिंयदिन्द्रोअभ्योहसानंनिचिद्विश्वायुःशयथेजघान ॥ ९ ॥

अध। द्यौः। चित्। ते। अप। सा। नु। वज्रात्। द्विता।
अनमत्। भियसा। स्वस्य। मन्योः। अहिम्। यत्। इन्द्रः। अभि।
ओहसानम्। नि। चित्। विश्वऽआयुः। शयथे। जघान ॥ ९ ॥

साप्रसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन द्यौश्चिद् द्युलोकोपि हेइन्द्र अधाधुनास्मिन्काले द्विता द्विधा द्विप्रकाराद् तेत्वदीयाद्वज्राद् स्वस्यात्मीयाद् मन्योः क्रोधाच्च भियसा भयेन अपानमद् अपननाम नुइतिपूरणः विश्वयुर्बह्वन्नइन्द्रः यद्यदा अभ्योहसानमभिगच्छन्तं अहिं वृत्रं शयथे शयननिमित्ते मरणायेत्यर्थः जघान न्यवधीद् चिदितिपूरणः यदा वृत्रंजघान अस्मिन्कालेद्यौर्नना-मेतिसंबन्धः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अधत्वष्टातेमहउंग्रवज्रंसहस्रंभृष्टिंववृतच्छताश्रिम् ।
निकाममरमणसंयेननवन्तमहिंसंपिणगृजीषिन् ॥ १० ॥ २ ॥

अर्ध । त्वष्टा । ते । महः । उग्र । वज्रम् । सहस्रऽभृष्टिम् । ववृतत् ।
शतऽअश्रिम् । निऽकामम् । अरऽमनसम् । येन । नवन्तम् ।
अहिम् । सम् । पिणक् । ऋजीषिन् ॥ १० ॥ २ ॥

अधाधुना हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र महोमहतस्तव त्वष्टा देवशिल्पी वज्रं ववृतत् न्यवर्तयत् निष्पन्नंकृतवान् कीदृशं सहस्रभृष्टिं सहस्रधारं शताश्रिं शतपर्वाणं हेऋजीषिन् गतरससोमव-न्निन्द्र येनवज्रेण निकामं नियतःकामोयस्यतं अरमनसं शत्रूणामरमभिगन्तृमनोयस्यतं नवन्तं शब्दायमानं अहिं वृत्रमसुरं संपिणक् संपिष्टवानसि तंवज्रंकृतवानित्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी—

वर्धान्यंविश्वेमरुतःसजोषाःपचच्छतंमहिषाँइन्द्रतुभ्यम् ।
पूषाविष्णुस्त्रीणिसरांसिधावन्वृत्रहणंमदिरमंशुमस्मै ॥ ११ ॥

वर्धान् । यम् । विश्वे । मरुतः । सऽजोषाः । पचत् । शतम् ।
महिषान् । इन्द्र । तुभ्यम् । पूषा । विष्णुः । त्रीणि । सरांसि ।
धावन् । वृत्रऽहनम् । मदिरम् । अंशुम् । अस्मै ॥ ११ ॥

सजोषाः सहप्रीयमाणाः विश्वे मरुतः सर्वेदेवाः हेइन्द्र यंत्वां वर्धान् स्तोत्रैर्वर्धयन्ति हे-इन्द्र तस्मैतुभ्यं पूषा एतन्नामकोदेवः विष्णुरेतन्नामकश्च शतं शतसंख्याकान् महिषान् पुंपशू-न् पचत् पचेत् अपिच अस्मै तुभ्यं सरांसि द्रोणकलशपूतभृदाहवनीयाख्यानित्रीणिपात्राणिपू-रयितुं अंशुं सोमं धावन्गच्छन्भवति पूषाविष्णुश्च सोमैः पात्राणि पूर्यतइत्यर्थः कीदृशं सोमं मदिरं मदकरं वृत्रहणं वृत्राणांशत्रूणांहन्तारं अत्र वृत्रहन्शब्देन सोमोभिधीयते पीतेहिसतिसोमे वृत्राणिहन्तुमिन्द्रःसमर्थोभवतीतियावत् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

आक्षोदोमहिंवृतंनदीनांपरिष्ठितमसृजऊर्मिमपाम् ।
तासामनुप्रवतइन्द्रपन्थांप्रार्दयोनीचीरपसःसमुद्रम् ॥ १२ ॥

आ । क्षोदः । महि । वृतम् । नदीनाम् । परिऽस्थितम् । असृजः ।
ऊर्मिम् । अपाम् । तासाम् । अनु । प्रऽवतः । इन्द्र । पन्थाम् ।
प्र । आर्दयः । नीचीः । अपसः । समुद्रम् ॥ १२ ॥

हेइन्द्र त्वं महि महत् वृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितःस्थितं नदीनां सिन्धूनां संबन्धि क्षोदः उदकं आअसृजः आसमन्तात्सृष्टवानसि येननद्यःपूर्णाःप्रवहेयुःतदित्यर्थः अपामुदकानामूर्मिं समूहं सृष्टवानसि पुनर्वचनमादरार्थं हेइन्द्र तासांनदीनां संबन्धिनः पंथां पथोमार्गान्प्रवतःप्रवणानन्वकार्षीरितिशेषः अन्वित्युपसर्गयोग्यक्रियाध्याहारः किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीर्वेगयुक्ताइत्यर्थः अपसोपउदकानिअपसइत्यपएवार्थेवर्तते समुद्रमुदधिं प्रार्दयः प्रागमयः अर्दयतिर्नयनकर्मा ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

एवाताविश्वाचकृवांसमिन्द्रंमहामुग्रमजुर्यंसहोदाम् ।
सुवीरंत्वास्वायुधंसुवज्रमाब्रह्मनव्यमवसेववृत्यात् ॥ १३ ॥

एव । ता । विश्वा । चकृऽवांसम् । इन्द्रम् । महाम् । उग्रम् ।
अजुर्यम् । सहःऽदाम् । सुऽवीरम् । त्वा । सुऽआयुधम् । सुऽवज्रम् ।
आ । ब्रह्म । नव्यम् । अवसे । ववृत्यात् ॥ १३ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वां नव्यं नूतनमन्यैरकृतपूर्वं ब्रह्म अस्माभिःकृतंस्तोत्रं अवसेअस्माकंरक्षणाय आववृत्यात् आवर्तयतु कीदृशंत्वां एव एवमुक्तप्रकारेण ता तानिप्रसिद्धानि विश्वा विश्वानिसर्वाणिकर्माणि चकृवांसं कृतवन्तमिन्द्रमीश्वरं महां महान्तं उग्रमोजस्विनं अजुर्यमजरं सहोदां सहसोबलस्यदातारं सुवीरं शोभनवीरामरुतोयस्यतं स्वायुधंशोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

सनोवाजायश्रवसइषेचरायेधेहिद्युमतइन्द्रविप्रान् ।
भरद्वाजेनृवतइन्द्रसूरीन्दिविचस्मैधिपार्येनइन्द्र ॥ १४ ॥

सः । नः । वाजाय । श्रवसे । इषे । च । राये । धेहि । द्युऽमतः । इन्द्र । विप्रान् । भरत्ऽवाजे । नृऽवतः । इन्द्र । सूरीन् । दिवि । च । स्म । एधि । पार्ये । नः । इन्द्र ॥ १४ ॥

हेइन्द्र सत्वं द्युमतोदीप्तिमतः विप्रान्मेधाविनोस्मान् वाजाय बलाय श्रवसे यशसे इषे-चान्नायच राये धनाय धेहिधारय अपिच हेइन्द्र भरद्वाजेमयि नृवतोमनुष्यवतः परिचारकयु-क्तानित्यर्थः सूरीन् तवस्तोतॄन् पुत्रपौत्रान्कुर्वितिशेषः हेइन्द्र त्वं पार्ये पारणीये आगामिनिच दिविदिवसे एधिस्म नोस्माकंरक्षितास्वलुभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥

षष्ठेहनितृतीयसवनेब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे अनुरूपतृचस्य अयावाजमितितृतीया सूत्रितं-च—अयावाजंदेवहितंसनेमेतिस्तोत्रियानुरूपाविति ।

सैषापंचदशी—

अयावाजंदेवहितंसनेममदेमशतहिमाःसुवीराः ॥ १५ ॥ ३ ॥

अया । वाजम् । देवऽहितम् । सनेम । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १५ ॥ ३ ॥

अया अनयास्तुत्या देवहितं देवेनद्योतमानेनेन्द्रेणदत्तं वाजमन्नं सनेम वयंसंभजेम अ-पिच सुवीराःशोभनपुत्रोपेतावयं शतहिमाः शतसंवत्सरान् मदेम हृष्याम ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

तमुष्टुहीति पंचदशर्चंतृतीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रम्यते—तमुष्टुहीति । अभिजितिनिष्केवल्येएतन्निविद्धानं सूत्रितंच—तमुष्टुहीतिमध्यन्दिनइति । इन्द्राग्न्योःकुलायना-म्न्येकाहेपि निष्केवल्येएतन्निविद्धानं सूत्रितंच—तिष्ठाहरीतमुष्टुहीतिमध्यंदिनइति । महाव्रतेपि निष्केवल्ये तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं—तमुष्टुहियोअभिभूत्योजाःसुतइत्वंनिमिश्लइन्द्रसोमइति-त्रीणीति ।

तत्रप्रथमा—

तमुष्टुहियोअभिभूत्योजावन्वन्नवातःपुरुहूतइन्द्रः ।
अषाह्ळमुग्रंसहमानमाभिर्गीर्भिर्वर्धवृषभंचर्षणीनाम् ॥ १ ॥

तम् । ऊँ इति । स्तुहि । यः । अभिभूतिऽओजाः । वन्वन् । अवातः ।
पुरुऽहूतः । इन्द्रः । अषाह्ळम् । उग्रम् । सहमानम् । आभिः ।
गीःऽभिः । वर्ध । वृषभम् । चर्षणीनाम् ॥ १ ॥

अभिभूत्योजाः अभिभावुकतेजाः वन्वन् शत्रून्हिंसन् अवातः शत्रुभिराहिंसितः वनोते-र्निष्ठान्तस्युनञ्पूर्वस्यरूपं यद्वा वातेर्वातं अनभिगतः पुरुहूतः बहुभिराहूतः यइन्द्रोस्तीतिशेषः हेभरद्वाज तमुष्टुहि तमेवेन्द्रंस्तुहि अपिच आभिर्वक्ष्यमाणाभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः तमिन्द्रं वर्ध वर्धय कीदृशं अषाह्ळमनभिभूतं उग्रमुद्गूर्णमोजस्विनंवा सहमानं शत्रूनभि-भवन्तं चर्षणीनां प्रजानांसंबन्धिनं वृषभं वर्षितारं ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सयुध्मःसत्वाखजकृत्समद्वातुविम्रक्षोनदनुमाँऋजीषी ।
बृहद्रेणुश्च्यवनोमानुषीणामेकःकृष्टीनामभवत्सहावा ॥ २ ॥

सः । युध्मः । सत्वा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । तुविऽम्रक्षः ।
नदनुऽमान् । ऋजीषी । बृहत्ऽरेणुः । च्यवनः । मानुषीणाम् ।
एकः । कृष्टीनाम् । अभवत् । सहऽवा ॥ २ ॥

बृहद्रेणुः बृहतोमहतोरेणोःपांसोरुत्थापकःसंग्रामेष्वितियावत् एकोमुख्यः सहावा बलवान् सइन्द्रः मानुषीणां मनोःसंबन्धिनीनां कृष्टीनां प्रजानांयजमानानां च्यवनः अभिगन्ता अभव-त् आसीत् कीदृशः युध्मोयोद्धा सत्वादाता सनोतेर्भेदनार्थस्येदंरूपं खजकृत् खजानांसंग्रामा-णांकर्ता खजइतिसंग्रामनामैतत् समद्वा यजमानैःसहमदःसमत्तद्वान् तुविम्रक्षः म्रक्षतिःसंस्रेह-कर्मा तुवीनां बहूनां वर्षणेन संस्रेहनकर्ता नदनुमान् शब्दवान् ऋजीषी ऋजीषशब्देनसवनद्व-याभिषुतः पुनस्तृतीयसवनेप्यभिषुतः सोमउच्यते तद्वत् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

त्वंह॒नुत्यद॑दमायो॒दस्यूँ॒रेकः॑कृ॒ष्टीर॑वनो॒रार्या॑य ।
अस्ति॑स्वि॒न्नुवी॒र्यं१॒॑तत्त॑इन्द्र॒नस्वि॑दस्ति॒तद॑तु॒थावि॒वो॑चः ॥ ३ ॥

त्वम् । ह॒ । नु । त्यत् । अ॒द॒म॒यः॒ । दस्यू॑न् । एकः॑ । कृ॒ष्टीः । अ॒व॒नोः॒ । आर्या॑य । अस्ति॑ । स्वि॒त् । नु । वी॒र्य॑म् । तत् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । न । स्वि॒त् । अ॒स्ति॒ । तत् । ऋ॒तु॒ऽथा । वि । वो॒च॒ः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्यत् सः सत्वं त्यदितितच्छब्दपर्यायोत्रलिंगव्यत्ययः दस्यून् कर्महीनान्जनान् नु क्षिप्रं अदमयः दान्तानकरोः हशब्दःपूरणार्थः अपिच एकोमुख्यः त्वंकृष्टाः पुत्रदासादीन् आर्याय कर्मकृतेजनाय अवनोरददाः एवंस्तुवन्नप्यृषिरिन्द्रंयदानाद्राक्षीत् तदा तस्यवीर्यसद्भावेविचिकित्समानः परार्धंचमाह हेइन्द्रते तव यत्पूर्वमुक्तं तद्वीर्यं सामर्थ्यं स्विन्वस्ति किंस्विद्भवति किंस्विन्विति विचिकित्सायां नस्विदस्ति यद्वा नास्तितद्बलं ऋतुथा कालेकाले विवोचः विशेषेणब्रूहि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

सदि॒द्धिते॑तुविजा॒तस्य॒मन्ये॒सहः॑सहिष्ठतु॒र॒तस्तु॒रस्य॑ ।
उ॒ग्रमु॒ग्रस्य॑त॒वस॒स्तवी॒यो॒ऽर॑ध्रस्यरध्र॒तुरो॑बभूव ॥ ४ ॥

सत् । इत् । हि । ते॒ । तु॒वि॒ऽजा॒तस्य॑ । मन्ये॑ । सहः॑ । स॒हि॒ष्ठ॒ । तु॒र॒तः । तु॒रस्य॑ । उ॒ग्रम् । उ॒ग्रस्य॑ । त॒वसः॑ । तवी॑यः । अर॑ध्रस्य । र॒ध्र॒ऽतुरः॑ । ब॒भू॒व॒ ॥ ४ ॥

पूर्वमंत्रे इन्द्रस्यबलसदसद्भावं सन्दिह्यानयाबलमस्त्येवेत्यवधारयन्नाह हियस्मादर्थे यस्मात्कारणात् हेसहिष्ठ बलवत्तमेन्द्र तुविजातस्य बहुयज्ञेषुप्रादुर्भूतस्य तुरतः अस्मान्हिंसतः तुरस्यशत्रूणांहिंसितुःबलवतोवा तेतव सहोबलं सदित् विद्यमानमेवाहंमन्ये उग्रस्य ओजस्विनः तवसः प्रवृद्धस्य अरध्रस्य शत्रुभिर्वशीकर्तुमशक्यस्य रधेर्वशीकरणार्थस्यरूपं रध्रतुरः वशीकरणीयानांसपत्नानांहिंसकस्यतव बलं बभूव भवत्येव कीदृशं उग्रं उद्गूर्णं तवीयः प्रवृद्धतरं यतस्त्वंवृत्रादीन्शत्रून्हंसि अतस्तेबलंविद्यतएवेत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

तन्नः॑प्र॒त्नंस॒ख्यम॑स्तुयु॒ष्मेइ॒त्थावद॑द्भि॒र्व॒लमङ्गि॑रोभिः ।
हन्न॑च्युतच्युद्दस्मे॒षय॑न्तमृ॒णोः पुरो॒विदुरो॑अस्य॒विश्वाः॑ ॥५॥४॥

तत् । नः॒ । प्र॒त्नम् । स॒ख्यम् । अ॒स्तु॒ । यु॒ष्मे इति॑ । इ॒त्था । वद॑त्ऽभिः ।
व॒लम् । अङ्गि॑रःऽभिः । हन् । अच्यु॑तऽच्यु॒त् । द॒स्म॒ । इ॒षय॑न्तम् ।
ऋ॒णोः । पुरः॑ । वि । दुरः॑ । अ॒स्य॒ । विश्वाः॑ ॥ ५ ॥ ४ ॥

प्रत्नं पुराणं चिरकालानुवर्तीत्यर्थः तत्प्रसिद्धं नोस्मदीयं सख्यं स्तुत्यस्तोतृलक्षणं सखित्वं हेइन्द्र युष्मे युष्मास्वस्तु पूजार्थंबहुवचनं हेअच्युतच्युत् अच्युतानां अविचलितानांच्यावक हेदस्म दर्शनीयेन्द्रत्वं इषयन्तं आयुधानिप्रेरयन्तं बलमेतन्नामानमसुरं इत्था सत्यमेव वदद्भिः स्त्वांस्तुवद्भिरंगिरोभिःसह हन् हतवानसि अपिच अस्यबलस्य पुरः नगराणि व्यृणोः व्यगमयः वियुक्तान्यकार्षीरित्यर्थः विश्वाः सर्वाः दुरः पुरीणांद्वारश्चव्यृणोः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी–

सहिधीभि॒र्हव्यो॒अस्त्यु॒ग्रई॑शान॒कृन्म॑ह॒तिवृ॑त्र॒तूर्ये॑ ।
सतो॒कसा॑ता॒तन॑ये॒सव॒ज्रीवि॑तन्त॒साय्यो॑अभवत्स॒मत्सु॑ ॥ ६ ॥

सः । हि । धी॒भिः । हव्यः॑ । अस्ति॑ । उ॒ग्रः । ई॒शा॒न॒ऽकृत् । म॒ह॒ति ।
वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ । सः । तो॒कऽसा॑ता । तन॑ये । सः । व॒ज्री । वि॒त॒न्त॒साय्यः॑ ।
अ॒भ॒व॒त् । स॒मत्ऽसु॑ ॥ ६ ॥

उग्रः ओजस्वी ईशानकृत् स्तोतॄनीशानान्समर्थान्करोतीतीशानकृत् सइन्द्रः महति प्रभूते वृत्रतूर्ये संग्रामे वृत्रतूर्यइतिसंग्रामनामैतत् धीभिः स्तोतृभिः स्तुतिभिर्वा हव्योजयार्थिभिराह्वातव्यः अस्ति भवति हिशब्दःपादपूरणः तोकसाता तोकस्यपुत्रस्यसातौलाभेनिमित्ते तनये तत्पुत्रे निमित्तेसति सइन्द्रआह्वातव्योस्ति वज्री वज्रवान् सइन्द्रः समत्सु संग्रामेषु वितंतसाय्यः विशेषेणविस्तार्यः स्तोत्रैर्वन्दनीयोभवत् भवति यद्वा तन्तसाय्यः शत्रूणांहिंसकः तंतसइतिधातुर्हिंसाकर्मा तस्यकर्तरिरूपम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

समज्मनाजनिममानुषाणाममर्त्येननाम्नातिप्रसर्स्रे ।
सद्युम्नेनसशवसोतरायासवीर्येणनृतमःसमोकाः ॥ ७ ॥

सः । मज्मना । जनिम । मानुषाणाम् । अमर्त्येन । नाम्ना । अति ।
प्र । सर्स्रे । सः । द्युम्नेन । सः । शवसा । उत । राया । सः । वीर्येण ।
नृऽतमः । समऽओकाः ॥ ७ ॥

सइन्द्रः अमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणांनमयित्रा मज्मना बलेन मज्मनेतिबल-नामैतत् मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्मसंघमित्यर्थः अतिप्रसर्स्रे अतिप्रपेदे सइन्द्रः द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानोभवति किंच सइन्द्रः शवसा बलेन समोकाभवति उतापिच नृत-मोनेतृतमः सइन्द्रः राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येनच समोकाभवति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सयोनमुहेनमिथूजनोभूत्सुमन्तुनामाचुमुरिंधुनिंच ।
वृणक्पिप्रुंशम्बरंशुष्णमिन्द्रःपुरांच्यौत्नायशयथायनूचित् ॥८॥

सः । यः । न । मुहे । न । मिथु । जनः । भूत् । सुमन्तुऽनामा ।
चुमुरिम् । धुनिम् । च । वृणक् । पिप्रुम् । शम्बरम् । शुष्णम् ।
इन्द्रः । पुराम् । च्यौत्नाय । शयथाय । नु । चित् ॥ ८ ॥

यइन्द्रः न मुहे संग्रामेकदापिनमुह्यति यश्च मिथु मिथ्यावृथा जनोजनयितानभून्नभव-ति किंतु सुमन्तुनामा प्रज्ञाननामा प्रख्यातनामेत्यर्थः सइन्द्रः पुरां शत्रुसंबन्धिनीनांपुरीणां च्यौ-त्नाय च्यवनाय नाशाय शयथाय शत्रूणांमरणायच नूचित् शीघ्रमेवकर्मकुरुतइतिशेषः त-था चुमुरिंधुनिंच एतन्नामकावसुरौ वृणगवृणक् हिंसितवानसि वृणक्तिर्हिंसाकर्मा अपिच पि-प्रुं शंबरं शुष्णं एतन्नामकान्त्रीनसुरान् हिंसितवानसि ॥ ८ ॥

अथनवमी—

उदावतात्वक्षसापन्यसाचवृत्रहत्यायरथमिन्द्रतिष्ठ ।
धिष्ववज्रंहस्तआदक्षिणत्राभिप्रमन्दपुरुदत्रमायाः ॥ ९ ॥

उत्ऽअवता । त्वक्षसा । पन्यसा । च । वृत्रऽहत्याय । रथम् ।
इन्द्र । तिष्ठ । धिष्व । वज्रम् । हस्ते । आ । दक्षिणऽत्रा । अभि ।
प्र । मन्द । पुरुऽदत्र । मायाः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र उदवतोद्गच्छता अवतिरत्रगतिकर्मा त्वक्षसा शत्रूणांतनूकर्त्रा पन्यसा स्तुत्यतरेणबलेनयुक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहननाय स्वकीयंरथंच तिष्ठ आरोह तथा दक्षिणत्रा दक्षिणहस्तेपाणौ वज्रं स्वकीयमायुधं आधिष्व आधत्स्व तदनंतरं हेपुरुदत्र बहुधनेन्द्र त्वं आसुरीर्मायाः अभि अभिगम्य प्रमन्द प्रकर्षेण जहि अत्रमन्दतिर्वधकर्मा ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अग्निर्नशुष्कंवनमिन्द्रहेतीरक्षोनिधक्ष्यशनिर्नभीमा ।
गम्भीरयऋष्वयायोरुरोजाध्वानयद्दुरितादम्भयच्च ॥ १० ॥ ५ ॥

अग्निः । न । शुष्कम् । वनम् । इन्द्र । हेतिः । रक्षः । नि । धक्षि ।
अशनिः । न । भीमा । गंभीरया । ऋष्वया । यः । रुरोज ।
अध्वनयत् । दुःऽइता । दंभयत् । च ॥ १० ॥ ५ ॥

अग्निर्न अग्निरिव नशब्दउपमार्थीयः यथाअग्निःशुष्कंनीरसंवनंवृक्षसमूहंदहति हेइन्द्र हेतिस्त्वदीयंवज्रं तद्वच्छत्रून्नाशयति तदेवाह अशनिर्नभीमा यथाअशनिर्भीमाभवति तद्वद्भयंकरस्त्वं रक्षोराक्षसं निधक्षि वज्रेण नितरांदह यइन्द्रः गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्वया महत्या ऋष्वइतिमहन्नामैतत् हेत्या रुरोज शत्रून्बभंज अध्वनयत् युद्धेगर्जनलक्षणंशब्दंकरोति तथाच दुरिता दुरितानि दंभयच्चभिनत्तिच सत्वंरक्षोनिधक्षीतिपूर्वेणान्वयः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथैकादशी—

आसहस्रंपथिभिरिन्द्रराया तुविद्युम्नतुविवाजेभिरर्वाक् ।
याहिसूनोसहसोयस्यनूचिददेवईशेपुरुहूतयोतोः ॥ ११ ॥

आ । सहस्रम् । पथिऽभिः । इन्द्र । राया । तुविऽद्युम्न । तुविऽवाजेभिः । अर्वाक् । याहि । सूनो इति । सहसः । यस्य । नु । चित् । अदेवः । ईशे । पुरुऽहूत । योतोः ॥ ११ ॥

हेतुविद्युम्न बहुधन हेसहसःसूनो बलस्यपुत्रेन्द्र ओजसोजातमुतमन्यएनमितिनिगमान्तरे बलपुत्रत्वंप्रसिद्धं राया धनेन युक्तस्त्वं सहस्रं सहस्रेण बहुभिरित्यर्थः तुविवाजेभिः बहुबलैः पथिभिः पतन्ति गच्छंत्यमीभिरितिपंथानोवाहाः तैअर्वाक् मदभिमुखःसन् आयाह्यागच्छ हे- पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र यस्यतव योतोः बलादिभिःपृथक्कर्तुं अदेवः कश्चिदसुरः नूचिदीशे नेष्टे अत्रनूचिदितिनिषेधार्थेवर्तते ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

प्रतुविद्युम्नस्यस्थविरस्यघृष्वेर्दिवोररप्शेमहिमापृथिव्याः ।
नास्यशत्रुर्नप्रतिमानमस्तिनप्रतिष्ठिःपुरुमायस्यसह्योः ॥ १२ ॥

प्र । तुविऽद्युम्नस्य । स्थविरस्य । घृष्वेः । दिवः । ररप्शे । महिमा । पृथिव्याः । न । अस्य । शत्रुः । न । प्रतिऽमानम् । अस्ति । न । प्रतिऽस्थिः । पुरुऽमायस्य । सह्योः ॥ १२ ॥

तुविद्युम्नस्य बहुयशसोबहुधनस्यवा स्थविरस्य प्रवृद्धस्य घृष्वेः शत्रूणांघर्षकस्येन्द्रस्य महिमामहत्त्वं दिवोद्युलोकात् पृथिव्याः भूमेश्च प्ररप्शे प्ररिरिचे विरप्शीतिमहन्नामसुपाठात् नाम्नांचप्रायेणधातुजत्वाद्रप्शतिरत्रातिशयवाची पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य सह्योः शत्रूणामभिभ- वितुरस्येन्द्रस्य शत्रुःशातयितानास्ति प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति अस्यप्रतिष्ठिः प्रतिष्ठा आश्रयो- नास्ति सएव सर्वस्यप्रतिष्ठेत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

प्रतत्तेअद्याकरणंकृतंभूत्कुत्संयदायुमतिथिग्वमस्मै ।
पुरूसहस्रानिशिशाअभिक्षामुत्तूर्वयाणंधृषतानिनेथ ॥ १३ ॥

---

१ ऋ० सं० ८. ३. ४.

प्र । तत् । ते । अद्य । करणम् । कृतम् । भूत् । कुत्सम् । यत् ।
आयुम् । अतिथिऽग्वम् । अस्मै । पुरु । सहस्रा । नि । शिशाः ।
अभि । क्षाम् । उत् । तूर्वयाणम् । धृषता । निनेथ ॥ १३ ॥

अद्येदानीमपि हेइन्द्र ते त्वया कृतंकरणं तत्कर्म प्रभूत् प्रभवति प्रकाशते किंतदिति उच्यते कुत्सं शुष्णाद्राक्षसादेतन्नामानमृषिंच आयुं शत्रुभ्यःसकाशादेतत्संज्ञकं पौरूरवसं अतिथिग्वं अतिथीनामभिगन्तारं दिवोदासंच शंबराद्ररक्षिथेतियत्करणंतत्प्रभवतीतिपूर्वेणसंबन्धः ररक्षिथेतिद्वितीयाश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः अपिचास्मै अनंतरोक्तायातिथिग्वाय पुरु पुरूणि बहूनि सहस्रासहस्राणि शंबरस्यधनानि निशिशाः अददाः इन्द्रःशंबरंहत्वा तस्यधनानिदिवोदासायददावित्यर्थः तथा हेइन्द्र धृषता धर्षणेन त्वदीयेनवज्रेण शंबरं हत्वा क्षां पृथिवीं अभि अभिलक्ष्य पृथिव्यांवर्तमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवोदासंउन्निनेथ आपद्भ्यःउदगमयः॥१३॥

अनुक्रीनाध्येकाहेमरुत्वतीयशस्त्रे अनुत्वाहिघ्नइतिसूक्तमुखीया सूत्रितंच—अनुत्वाहिघ्ने-अधदेवदेवाअनुतेदायिमहइन्द्रियायेति ।

सैषासूक्तेचतुर्दशी—

अनुत्वाहिघ्ने अधदेवदेवामदन्विश्वेकवितमंकवीनाम् ।
करोयत्रवरिवोबाधितायदिवेजनायतन्वेगृणानः ॥ १४ ॥

अनु । त्वा । अहिऽघ्ने । अध । देव । देवाः । मदन् । विश्वे ।
कविऽतमम् । कवीनाम् । करः । यत्र । वरिवः । बाधिताय ।
दिवे । जनाय । तन्वे । गृणानः ॥ १४ ॥

हेदेव द्योतमानेन्द्र त्वा त्वां अधास्मिन्काले विश्वे सर्वेदेवाःस्तोतारः अहिघ्ने मेघहननाय वृष्टिप्रदानायेत्यर्थः अनुमदन्ननुमदन्ति अनुस्तुवन्ति कीदृशंत्वां कवीनां मेधाविनांमध्ये कवितमं अत्यंतंकविं यत्र यस्मिन्काले गृणानः स्तोतृभिःस्तूयमानः त्वं बाधिताय दारिद्र्यादिभिःपीडिताय दिवे स्तोत्रेजनाय तन्वे स्तोतॄणांतनयायच वरिवोधनं करः अकरोः अददाः अथवा हेदेवेन्द्र अधास्मिन्काले विश्वे सर्वेदेवाः सुराः अहिर्वृत्रएवोच्यते तस्यहननाय कवीनांकवितमंत्वां अनुमदन्ति यत्र यस्मिंस्तोत्रेसति बाधितायासुरैःपीडिताय दिवे द्युलोकनिवासायजनाय तन्वे शोभायै वृत्रहननेन तवशोभार्थं वरिवश्चकर्थ ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

अनुद्यावापृथिवीतत्तओजोमर्त्याजिहतइन्द्रदेवाः ।
कृष्वाकृत्नोअकृतंयत्तेअस्त्युक्थंनवीयोजनयस्वयज्ञैः ॥१५॥ ६ ॥

अनु । द्यावापृथिवी इति । तत् । ते । ओजः । अमर्त्याः । जिहते ।
इन्द्र । देवाः । कृष्व । कृत्नो इति । अकृतम् । यत् । ते । अस्ति ।
उक्थम् । नवीयः । जनयस्व । यज्ञैः ॥ १५ ॥ ६ ॥

हेइन्द्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजोबलं द्यावापृथिवी अनुजिहते अनुजिहाते अमर्त्याअमरणधर्माणोदेवास्त्वदीयंबलं अनुजिहाते अनुगच्छन्ति हेकृत्नो बहूनांकर्मणांकर्तः तेत्वदीयं अकृतं यत्कर्मास्ति तत्कृष्व कुरुष्व तदनन्तरं यज्ञैर्यज्ञेषु नवीयोनवतरं उक्थं स्तोत्रं जनयस्व ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

महाँइन्द्रइतित्रयोदशर्चंचतुर्थंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्रान्तंच महान्सप्तोनेति माध्यंदिनसवनेसोमातिरेकेएकंशस्त्रंभवति तत्रेदंसूक्तं सूत्रितंच—महाँइन्द्रोनृवद्विष्णोर्नुकमिति समूळ्हेद्वितीयेछन्दोमेमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तं सूत्रितंच महाँइन्द्रोनृवदितिमरुत्वतीयमिति ।

तत्रप्रथमा—

महाँइन्द्रोनृवदाचर्षणिप्राउतद्विबर्हाअमिनःसहोभिः ।
अस्मद्र्यग्वावृधेवीर्यायोरुःपृथुःसुकृतःकर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

महान् । इन्द्रः । नृऽवत् । आ । चर्षणिऽप्राः । उत । द्विऽबर्हाः ।
अमिनः । सहःऽभिः । अस्मद्र्यक् । ववृधे । वीर्याय । उरुः । पृथुः ।
सुऽकृतः । कर्तृऽभिः । भूत् ॥ १ ॥

नृवत् यथा नेताराजाभृत्यादीनांकामानांपूरयितातद्वत् चर्षणिप्राः चर्षणीनां स्तोतृजनानांकामानांपूरकः महान् प्रभूतइन्द्रआगच्छतु आइत्युपसर्गदर्शनाद्गच्छत्वित्याख्यातस्याध्याहारः उतापिच द्विबर्हाः द्वयोर्लोकयोःपरिवृढः सहोभिः शत्रुबलैः अमिनः अहिंसनीयइन्द्रः अस्मद्र्यक् अस्मदभिमुखंयथाभवतितथा वीर्याय वीरकर्मकरणाय ववृधे वर्धते उरुः शरीरेणविस्तीर्णः पृथुगुणैः प्रथितः कर्तृभिर्यजमानैः सुकृतोभूत् सुष्ठुपरिचरितोभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इन्द्रमेवधिषणासातयेधाद्बृहन्तमृष्वमजरंयुवानम् ।
अषाळ्हेनशवसाशूशुवांसंसद्यश्चिद्योवावृधेअसामि ॥ २ ॥

इन्द्रम् । एव । धिषणा । सातये । धात् । बृहन्तम् । ऋष्वम् ।
अजरम् । युवानम् । अषाळ्हेन । शवसा । शूशुऽवांसम् । सद्यः ।
चित् । यः । ववृधे । असामि ॥ २ ॥

धिषणा अस्मदीयास्तुतिः सातये दानाय इन्द्रमेवधाव् धारयति कीदृशं बृहन्तं महान्तं ऋष्वं गन्तारं अजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणं अषाळ्हेन शत्रुभिरनभिभूतेन शवसा बलेन शूशुवांसं प्रवृद्धं श्वयतेरिदंरूपं यइन्द्रः सद्यश्चिद् सद्यएवजातमात्रःसन् असामि अनल्पं अधिकंयथाभवतितथा ववृधे वर्धते ॥ २ ॥

अथतृतीया–

पृथूकरस्नाबहुलागभस्तीअस्मद्र्य१क्संमिमीहिश्रवांसि ।
यूथेवपश्वःपशुपादमूनाअस्माँइन्द्राभ्यावंवृत्स्वाजौ ॥ ३ ॥

पृथू इति । करस्ना । बहुला । गभस्ती इति । अस्मद्र्यक् । सम् ।
मिमीहि । श्रवांसि । यूथाऽइव । पश्वः । पशुऽपाः । दमूनाः ।
अस्मान् । इन्द्र । अभि । आ । ववृत्स्व । आजौ ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं पृथूविस्तीर्णौ करस्ना कर्मणांकर्तारौ बहुला बहुप्रदौ गभस्ती त्वदीयौबाहू श्रवांस्यन्नानि दातुमितिशेषः अस्मद्र्यक् अस्मदभिमुखं संमिमीहि कुरु किंच हेइन्द्र दमूनाः दान्तमनास्त्वं आजौ संग्रामे अस्मानभ्याववृत्स्व अभ्यावर्तस्व तत्रदृष्टान्तः–पशुपाः पशूनांपालकः पश्वः पशूनांयूथेव यूथानियथावर्तयतितद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तंवइन्द्रंचतिनमस्यशाकैरिहनूनंवाजयन्तोहुवेम ।
यथाचित्पूर्वेजरितारआसुरनेद्याअनवद्याअरिष्टाः ॥ ४ ॥

तम् । वः । इन्द्रम् । चतिनम् । अस्य । शाकैः । इह । नूनम् ।
वाजऽयन्तः । हुवेम । यथा । चित् । पूर्वे । जरितारः । आसुः ।
अनेद्याः । अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ ४ ॥

नूनमद्य इहास्मिन्यज्ञे वाजयन्तः अन्नमिच्छन्तोवयं स्तोतारः शाकैः शक्तैः समर्थैः अस्य तवसहायैर्मरुद्भिःसहितं चतिनं शत्रूणांघातकं नाशकमित्यर्थः हेइन्द्र परमेश्वरं तं वः प्रसिद्धंत्वां हुवेम स्तुमः यथाचिद्यथैव पूर्वे पुरातनाः जरितारः स्तोतारः अनेद्याः अनिंद्याः अनवद्याः पापरहिताः अरिष्टाः अहिंसिताश्च आसुः बभूवुः हेइन्द्र त्वत्प्रसादाद्वयमपि तथैवभवेमेत्यर्थः ॥४॥

अथपञ्चमी—

धृतव्रतोधनदाःसोमवृद्धःसहिवामस्यवसुनःपुरुक्षुः ।
संजग्मिरेपथ्याउरायोअस्मिन्त्समुद्रेनसिन्धवोयादमानाः ॥५॥७॥

धृतऽव्रतः । धनऽदाः । सोमऽवृद्धः । सः । हि । वामस्य । वसुनः ।
पुरुऽक्षुः । सम् । जग्मिरे । पथ्याः । रायः । अस्मिन् । समुद्रे ।
न । सिन्धवः । यादमानाः ॥ ५ ॥ ७ ॥

सहि सखल्विन्द्रः धृतव्रतोधनकर्मा धनदाः सएवधनप्रदः कीदृशस्यधनस्येत्याकांक्षायां उपसर्जनीभूतस्यापिधनस्यविशेषणे वामस्य वसुनइति वामस्य वननीयस्य वसुनः श्रेष्ठस्य यद्वा वसुनोधनस्यस्वामीतिशेषः सोमवृद्धः सएवसोमेप्रवृद्धः पुरुक्षुः बह्वन्नः सएव अस्मिन्निन्द्रएव पथ्याः स्तोतॄणांहितानि रायोधनानि संजग्मिरे संगच्छन्ते तत्रदृष्टान्तः—सिन्धवोनद्यः समुद्रेन यथासमुद्रे यादमानाअभिगच्छन्तः तद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथषष्ठी—

शविष्ठंनआभरशूरशवओजिष्ठमोजोअभिभूतमुग्रम् ।
विश्वाद्युम्नावृष्ण्यामानुषाणामस्मभ्यंदाहरिवोमादयध्यै ॥६॥

शविष्ठम् । नः । आ । भर । शूर । शवः । ओजिष्ठम् । ओजः ।
अभिऽभूते । उग्रम् । विश्वा । द्युम्ना । वृष्ण्या । मानुषाणाम् ।
अस्मभ्यम् । दाः । हरिऽवः । मादयध्यै ॥ ६ ॥

हेशूर विक्रान्तेन्द्र शविष्ठं बलवत्तमं शवोबलं नोस्मभ्यं आभराहर हेअभिभूते शत्रूणामभिभावुकेन्द्र उग्रमप्रसह्यं ओजिष्ठमोजस्वितमं ओजोदीप्तिमस्मभ्यंआभर विश्वा विश्वानि सर्वाणि वृष्ण्या वृष्ण्यानि सेचनसमर्थानि द्युम्ना द्युम्नानिद्योतमानानि यानिधनानि मानुषाणां मनुष्याणां भोग्यतयाकल्पितानि हेहरिवः हरिवन्निन्द्र तानिधनानि मादयध्यै अस्मान्मादितुं अस्मभ्यंदाः प्रयच्छ ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यस्तेमदःपृतनाषाळमृध्रइन्द्रतंनआभरशूशुवांसम् ।
येनतोकस्यतनयस्यसातौमंसीमहिजिगीवांसस्त्वोताः ॥ ७ ॥

यः । ते । मदः । पृतनाषाट् अमृध्रः । इन्द्र । तम् । नः । आ ।
भर । शूशुऽवांसम् । येन । तोकस्य । तनयस्य । सातौ । मंसीमहि ।
जिगीवांसः । त्वाऽऊताः ॥ ७ ॥

पृतनाषाट् शत्रुसेनानामभिभविता अमृध्रः अहिंसितः योमदोहर्षः हेइन्द्र ते त्वयादेयः शूशुवांसं प्रवृद्धं तं मदं नोस्मभ्यमाभराहर त्वोतास्त्वयारक्षिताः जिगीवांसोजितवन्तोवयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्यच सातौ लाभेनिमित्तभूतेसति येनहर्षेण मंसीमहि त्वांस्तुवीमहि तमाभरेतिपूर्वेणान्वयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आनोभरवृषणंशुष्ममिन्द्रधनस्पृतंशूशुवांसंसुदक्षम् ।
येनवंसामपृतनासुशत्रून्तवोतिभिरुतजामीँरजामीन् ॥ ८ ॥

आ । नः । भर । वृषणम् । शुष्मम् । इन्द्र । धनऽस्पृतम् ।
शूशुऽवांसम् । सुऽदक्षम् । येन । वंसाम । पृतनासु । शत्रून् ।
तव । ऊतिऽभिः । उत । जामीन् । अजामीन् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं सेनालक्षणंबलं नोस्मभ्यं आभराहर कीदृशं धनस्पृतं धनस्यपालकं शूशुवांसं प्रवृद्धं सुदक्षं शोभनबलं हेइन्द्र तवोतिभिः त्वदीयाभीरक्षाभिः पृतनासु संग्रामेषु पृतनाइतिसंग्रामनाम येनबलेन शत्रून्वंसाम हनाम उतेत्यत्रभिन्नक्रमः जामीन् बन्धून् उतापिच अजामीन् शत्रूंश्च येनशुष्मेण वंसाम तंशुष्ममाभरेतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

आतेशुष्मोवृषभएंतुपश्चादोत्तरादधरादापुरस्तात् ।
आविश्वतोअभिसमेत्वर्वाङिन्द्रद्युम्नंस्वर्वद्धेह्यस्मे ॥ ९ ॥

आ । ते । शुष्मः । वृषभः । एतु । पश्चात् । आ । उत्तरात् ।
अधरात् । आ । पुरस्तात् । आ । विश्वतः । अभि । सम् । एतु ।
अर्वाङ् । इन्द्र । द्युम्नम् । स्वःऽवत् । धेहि । अस्मे इति ॥ ९ ॥

हेइन्द्र वृषभः वर्षिता ते त्वदीयं शुष्मोबलं अर्वाङस्मदभिमुखःसन् पश्चात् पश्चिमभागात् एतु आगच्छतु उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु अधरा दक्षिणाच्चएतु पुरस्तात् पूर्वभागाच्चगच्छतु विश्वतः सर्वस्माद्दिग्भागात् अभि अस्मानभिलक्ष्यआसमेतु सम्यगागच्छतु हेइन्द्र त्वं स्वर्वत् सुखयुक्तं द्युम्नं धनं अस्मे अस्मभ्यं धेहि प्रयच्छ ॥ ९ ॥

अथदशमी—

नृवत्तइन्द्रनृतमाभिरूतीवंसीमहिवामंश्रोमतेभिः ।
ईक्षेहिवस्वउभयस्यराजन्धारत्नंमहिस्थूरंबृहन्तम् ॥ १० ॥

नृऽवत् । ते । इन्द्र । नृऽतमाभिः । ऊती । वंसीमहि । वामम् ।
श्रोमतेभिः । ईक्षे । हि । वस्वः । उभयस्य । राजन् । धाः ।
रत्नम् । महि । स्थूरम् । बृहन्तम् ॥ १० ॥

नृवत् मनुष्यैःपरिचारकजनैर्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोतव्यैर्यशोभिः सहितं वामं वननीयंधनं हेइन्द्र ते त्वत्तः नृतमाभिः नेतृतमाभिः ऊतीऊतिभीरक्षाभिः वंसीमहि वयंसंभजेमहि हियस्मात्कारणात् हेराजन् राजमानेन्द्र त्वं उभयस्य पार्थिवस्यदिव्यस्यच वस्वोधनस्य ईक्षे ईशिषे तस्मात्कारणात् महि महान्तं स्थूरं विपुलं बृहन्तं गुणैःपरिवृढं रत्नं रमणीयं धनं अत्ररत्नशब्दःपुंलिंगः धाः धेहि ॥ १० ॥

अथैकादशी—

मरुत्वन्तंवृषभंवावृधानमकवारिंदिव्यंशासमिन्द्रम् ।
विश्वासाहमवसेनूतनायोग्रंसहोदामिहतंहुवेम ॥ ११ ॥

मरुत्वन्तम् । वृषभम् । ववृधानम् । अकवऽअरिम् । दिव्यम् ।
शासम् । इन्द्रम् । विश्वऽसहम् । अवसे । नूतनाय । उग्रम् ।
सहःऽदाम् । इह । तम् । हुवेम ॥ ११ ॥

इहास्मिन्यज्ञे नूतनाय अभिनवाय अवसे रक्षणाय तं प्रसिद्धं इन्द्रं हुवेम स्तुमः आह्वयामोवा कीदृशं मरुत्वंतं मरुद्भिर्युक्तं वृषभं कामानांवर्षितारं ववृधानं प्रवृद्धं अकवारिं अकुत्सितशत्रुंदिव्यं द्योतमानं शासं शासितारं विश्वसहं विश्वस्यलोकस्याभिभवितारं उग्रमोजस्विनं सहोदां बलप्रदं ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

जनंवज्रिन्महिचिन्मन्यमानमेभ्योनृभ्योरन्धयायेष्वस्मि ।
अधाहित्वापृथिव्यांशूरसातौहवामहेतनयेगोष्वप्सु ॥ १२ ॥

जनम् । वज्रिन् । महि । चित् । मन्यमानम् । एभ्यः । नृऽभ्यः ।
रन्धय । येषु । अस्मि । अध । हि । त्वा । पृथिव्याम् । शूरऽसातौ ।
हवामहे । तनये । गोषु । अप्ऽसु ॥ १२ ॥

येषु येषांनृणांमध्ये अहमस्मि एकोभवामि हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र त्वं एभ्योनृभ्योमनुष्येभ्यः महि महदत्यन्तमात्मानंमन्यमानंजनं बहुमन्यमानमित्यर्थः रन्धय वशीकुरु चिदिति पादपूरणः अधाधुना पृथिव्यां भूम्यां शूरसातौ युद्धे प्रवृत्तेसति तनये पुत्रेनिमित्तेच गोषु पशुषु अप्सु उदकेषुचनिमित्तेषु हेइन्द्र त्वा द्युलोकेस्थितं त्वां हवामहे वयमाह्वयामः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

वयन्तएभिःपुरुहूतसख्यैःशत्रोःशत्रोरुत्तरइत्स्याम ।
घ्नन्तोवृत्राण्युभयानिशूररायामदेमबृहतात्वोताः ॥ १३ ॥ ८ ॥

वयम् । ते । एभिः । पुरुऽहूत । सख्यैः । शत्रोःऽशत्रोः । उत्ऽतरे ।
इत् । स्याम । घ्नन्तः । वृत्राणि । उभयानि । शूर । राया । मदेम ।
बृहता । त्वाऽऊताः ॥ १३ ॥ ८ ॥

हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र एभिः सिद्धैः सख्यैः स्तोत्रलक्षणैः सखिकर्मभिः ते त्वयासहवयं उभयानि जामिरूपाण्यजामिरूपाणि वृत्राण्यमित्राणि घ्नन्तः हिंसन्तः शत्रोःशत्रोः सर्वस्माच्छत्रोउत्तरइत्स्याम अधिकाएवभवेम हेशूर विक्रान्तेन्द्र त्वोताः वयं त्वयारक्षिताःसन्तः बृहता महता राया धनेन मदेम हृष्याम ॥ १३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

द्यौर्नयइन्द्रेतित्रयोदशर्चंपंचमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैन्द्रं त्रैष्टुभं विपिप्रोरित्येषासप्तमी दशाक्षरचतुष्टययुक्ताविराट् अनुक्रम्यतेच—द्यौर्नविपिप्रोर्विराडिति पृष्ठ्यषडहस्यषष्ठेहनितृतीयसवने उक्थ्यस्तोत्राणि यदिद्विपदासुस्तुवीरन् यदिवाग्निष्टोमसंस्थः स्यात् तदानीं माध्यंदिनसवने अच्छावाकः स्वशस्त्रे आरंभणीयाभ्यऊर्ध्वमेतत्सूक्तंशंसेत् सूत्रितंच—द्यौर्नयइन्द्रेत्यच्छावाकइति इदमेवसूक्तमिन्द्राविष्णोरुक्रान्तिनाम्न्येकाहेनिष्केवल्यनिविद्धानं द्यौर्नयइन्द्रेतिमाध्यंदिनइति ।

तत्रप्रथमा—

द्यौर्नयइन्द्राभिभूमार्यस्तस्थौरयिःशवसापृत्सुजनान् ।
तंनःसहस्रभरमुर्वरासांदद्धिसूनोसहसोवृत्रतुरम् ॥ १ ॥

द्यौः । न । यः । इन्द्र । अभि । भूम । अर्यः । तस्थौ । रयिः । शवसा । पृत्ऽसु । जनान् । तम् । नः । सहस्रऽभरम् । उर्वराऽसाम् । दद्धि । सूनो इति । सहसः । वृत्रऽतुरम् ॥ १ ॥

योरयिः पुत्ररूपंधनं शवसा बलेन पृत्सु संग्रामेषु अर्यः अरीन् शत्रून्जनान् अभितस्थौ आक्रामेत् तत्रदृष्टान्तः-द्यौर्न द्योतमानःसूर्योयथा भूम भूतानि आक्रामति तद्वत् हेसहसःसूनो बलस्यपुत्रेन्द्र त्वं तंपुत्रं नोस्मभ्यंदद्धि देहि कीदृशं सहस्रभरं सहस्रस्यधनस्यभर्तारं उर्वरासां सस्याढ्यानांभूमीनां सवितारं संभक्तारं वृत्रतुरं वृत्राणांशत्रूणां तरितारं तुर्वितारंवा ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

दिवोनतुभ्यमन्विन्द्रसत्रासुर्यंदेवेभिर्धायिविश्वम् ।
अहिंयद्वृत्रमपोवव्रिवांसंहन्नृजीषिन्विष्णुनासचानः ॥ २ ॥

दिवः । न । तुभ्यम् । अनु । इन्द्र । सत्रा । असुर्यम् । देवेभिः ।
धायि । विश्वम् । अहिम् । यत् । वृत्रम् । अपः । वव्रिऽवांसम् ।
हन् । ऋजीषिन् । विष्णुना । सचानः ॥ २ ॥

दिवोन सूर्यायेव हेइन्द्र तुभ्यं सत्रासत्यमेव विश्वं व्याप्तं असुर्यमसुरत्वं बलं देवेभिः देवैःस्तोतृभिः अनुधायि व्यधायि अकारि स्तोत्रैःस्तूयमानोदवताबलवतीभवतीत्यर्थः हेऋजीषिन् विगतरससोमेन्द्र विष्णुनासचानः संगच्छमानस्त्वं षचसमवायेइतिधातोरूपं यद्येनासुर्येण अपः उदकानि वव्रिवांसं परिवृण्वन्तं अहिमागत्यहन्तारं वृत्रमसुरं हन् अहन् अवधीः तद्बलं व्यधायीतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तूर्वन्नोजीयान्तवसस्तवीयान्कृतब्रह्मेन्द्रोवृद्धमहाः ।
राजाभवन्मधुनःसोम्यस्यविश्वासांयत्पुरांदर्त्नुमावत् ॥ ३ ॥

तूर्वन् । ओजीयान् । तवसः । तवीयान् । कृतऽब्रह्मा । इन्द्रः ।
वृद्धऽमहाः । राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासाम् ।
यत् । पुराम् । दर्त्नुम् । आवत् ॥ ३ ॥

यद्यदा इन्द्रोविश्वासांसर्वासां पुरां असुरपुरीणां दर्त्नुं दारकंवज्रं आवत् प्रापत् तदा सोम्यस्य सोममयस्य मधुनः मधुररसस्य राजाभवत् स्वाम्यासीत् कीदृशः तूर्वन् हिंसकान्हिंसन् ओजीयान् अतिशयेनओजस्वी तवसोबलवतः तवीयान् बलवत्तरः कृतब्रह्मा कृतंब्रह्म स्तोत्रंयस्मैस्तोतृभिः सः अथवा कृतंदत्तंब्रह्मान्नंयेनस्तोतृभ्यःसः वृद्धमहाः वृद्धतेजाः एवंभूतइन्द्रोराजाभवदिति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

शतैरपद्रन्पणयइन्द्रात्रदशोणयेकवयेर्कसातौ ।
वधैःशुष्णस्याशुषस्यमायाःपित्वोनारिरेचीत्किंचनप्र ॥ ४ ॥

शतैः। अपद्रन्। पणयः। इन्द्र। अत्र। दशऽओणये। कवये।
अर्कऽसातौ। वधैः। शुष्णस्य। अशुषस्य। मायाः। पित्वः। न।
अरिरेचीत्। किम्। चन। प्र॥ ४॥

अत्रास्मिन्नर्कसातौ अर्कोन्नंप्राप्यतेस्मिन्नित्यर्कसातिः युद्धं तस्मिन् दशोणये बहुहविष्के कवये मेधाविनः पंचम्यर्थेचतुर्थी हेइन्द्र त्वत्सहायात्कुत्सात् बिभ्यतः पणयएतन्नामकासुराः शतैः शतसंख्याकैर्बलैः सार्धमपद्रन्नपाद्रवन् अपलायन्त अपिचेन्द्रः अशुषस्याशुष्कस्य संपूर्णबलस्येत्यर्थः शुष्णस्यैतन्नामकासुरस्य शत्रोर्मायाः कपटान्वधैर्हननसाधनैरायुधैः नप्रारिरेचीत् प्ररिक्तानतिरिक्तान्नाकरोत् पित्वोन्नस्य पितुरित्यन्ननामैतत् किंच नकिंचिदपि नप्रारिरेचीत् तदीयमन्नंसर्वमप्यपाहारयत्॥ ४॥

अथपंचमी—

महोद्रुहोअपविश्वायुधायिवज्रस्ययत्पतनेपादिशुष्णः।
उरुषसरथंसारथयेकरिन्द्रःकुत्सायसूर्यस्यसातौ॥ ५॥ ९॥

महः। द्रुहः। अप। विश्वऽआयु। धायि। वज्रस्य। यत्।
पतने। पादि। शुष्णः। उरु। सः। सऽरथम्। सारथये। कः। इन्द्रः।
कुत्साय। सूर्यस्य। सातौ॥ ५॥ ९॥

यद्यदा शुष्णोसुरः वज्रस्यपतने पाते पादि अगच्छत् अम्रियतेत्यर्थः तदा महोमहतः द्रुहोद्रोग्धुः शुष्णस्य संबन्धि विश्वायु सर्वगतंबलमितिशेषः अपधायि अपहितमकारि तिरस्कृतमित्यर्थः सइन्द्रः सारथये सारथिभूतायकुत्साय सरथं समानरथं सूर्यस्यसातौ भजने निमित्तभूते उरुविस्तीर्णंयथाभवतितथा कः अकरोत् तथाचोक्तं—कुत्सायेन्द्रोसुरंशुष्णंजिघांसुः कुत्समात्मनः। सारथिंकल्पयित्वास्यशत्रुशुष्णमहंस्ततः॥ कुत्सस्यरक्षांबहुलांचकारेत्यनयोच्यतेइति॥ ५॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेनवमोवर्गः॥ ९॥

अथषष्ठी—

प्रश्येनोनमदिरमंशुमस्मैशिरोदासस्यनमुचेर्मथायन्।
प्रावन्नमींसाप्यंससन्तंपृणग्रायासमिषासंस्वस्ति॥ ६॥

प्र । श्येनः । न । मदिरम् । अंशुम् । अस्मै । शिरः । दासस्य । नमुचेः ।
मथायन् । प्र । आवत् । नमीम् । साप्यम् । ससन्तम् । पृणक् ।
राया । सम् । इषा । सम् । स्वस्ति ॥ ६ ॥

श्येनः सुपर्णश्चनेत्ययंशब्दःसमुच्चयेवर्तते अस्माइन्द्राय मदिरं मदकरंअंशुं सोमं प्रेति आइत्यस्यार्थेवर्तते आहरत् उपसर्गदर्शनाच्चाख्यातमध्याह्रियते किंचायमिन्द्रोपि दासस्य प्राणिनामुपक्षपयितुर्नमुचेरेतन्नामासुरस्य शिरःशीर्षं मथायन् मंथनंकुर्वन् साप्यं सपस्यपुत्रं ससन्तं स्वपन्तं नमीं एतत्संज्ञकमृषिं प्रावत् प्रारक्षत् स्वस्त्यविनाशेन राया पश्वादिधनेन इषान्नेन च तमृषिं संपृणक् समयोजयत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

विपिप्रोरहिमायस्यदृह्ळाःपुरोवज्रिञ्छवसानदर्दः ।
सुदामन्तद्रेक्णोअप्रमृष्यमृजिश्वनेदात्रंदाशुषेदाः ॥ ७ ॥

वि । पिप्रोः । अहिऽमायस्य । दृह्ळाः । पुरः । वज्रिन् । शवसा ।
न । दर्दरितिदर्दः । सुऽदामन् । तत् । रेक्णः । अप्रऽमृष्यम् ।
ऋजिश्वने । दात्रम् । दाशुषे । दाः ॥ ७ ॥

हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र त्वं अहिमायस्य अहंत्र्योमायायस्य पिप्रोरेतन्नाम्नोसुरस्यसंबन्धिनीः दृह्ळाः दृढानि पुरः प्राकारादीनिदुर्गाणि शवसा बलेन विदर्दः विदारितवानसि नेतिपादपूरणः त्वंपिप्रोर्नृमणःप्रारुजःपुरः । शतंपूर्भिरायसीभिर्निपाहीतिदर्शनात् । अपिच हेसुदामन् शोभनदानेन्द्र त्वं दात्रं हविर्लक्षणं धनं दाशुषे दत्तवते ऋजिश्वने एतन्नामकायराजर्षये अप्रमृष्यं केनाप्यबाध्यं तत्तस्यस्वभूतंरेक्णोधनं दाः अदाः दत्तवानसि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सवेतसुंदशमायंदशोणिंतूतुजिमिन्द्रःस्वभिष्टिसुम्नः ।
आतुग्रंशश्वदिभंद्योतनायमातुर्नसीमुपसृजाइयध्यै ॥ ८ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ४. ९. । २ ऋ० सं० ५. २. ४. ।

सः । वेतसुम् । दश॑ऽमायम् । दश॑ऽओणिम् । तूतु॑जिम् । इन्द्रः॑ ।
स्वभिष्टिऽसुम्नः । आ । तुग्र॑म् । शश्व॑त् । इभ॑म् । द्योत॑नाय ।
मातुः । न । सीम् । उप॑ । सृज । इयध्यै॑ ॥ ८ ॥

स्वभिष्टिसुम्नः सुष्ठुअभ्येषणीयान्यभिगम्यानिसुम्नानिसुखानियेनदेयानिसइन्द्रः दशमायं बहुवंचनं वेतसुं वेतसुनामकमसुरं दशोणिं एतन्नामकंच तूतुजिं तूतुजिनामकंच आ अपिच तुग्रं तुग्रनामकमसुरं तथा इभमेतन्नामकमसुरंच इयध्यै एतुं द्योतनाय एतत्संज्ञायराज्ञे शश्वदुपसृजउपासृजत् वशीचकार तत्रदृष्टान्तः— मातुर्न मातुर्जनन्याइव पुत्रं यथामात्रेपुत्रावशीभवन्तितद्वद्वशंचकारेत्यर्थः सीमितिपादपूरणः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

सईंस्पृधोवनतेअप्रतीतोविभ्रद्वज्रंवृत्रहणंगभस्तौ ।
तिष्ठद्धरीअध्यस्तेवगर्तेवचोयुजावहतइन्द्रमृष्वम् ॥ ९ ॥

सः । ईम् । स्पृधः॑ । वनते । अप्र॑तिऽइतः । बिभ्र॑त् । वज्र॑म् ।
वृत्रऽहन॑म् । गभ॑स्तौ । तिष्ठ॑त् । हरी इति॑ । अधि॑ । अस्ता॑ऽइव ।
गर्ते॑ । वचःऽयुजा॑ । वहतः । इन्द्र॑म् । ऋष्वम् ॥ ९ ॥

गभस्तौ हस्ते वृत्रहणं वृत्राणांशत्रूणांहन्तारं वज्रं स्वकीयमायुधं बिभ्रद्धारयन् अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः सइन्द्रः स्पृधः स्पर्धमानान् ईं इमान् वृत्रप्रभृतीन् शत्रून् वनते हन्ति हरी स्वकीयावश्वौ अधितिष्ठत् आरोहति तत्रदृष्टान्तः— अस्तेव गर्तेयथाक्षेप्ताशूरः रथेअधितिष्ठत्तद्वत् तथावचोयुजा वचोमात्रेणयुज्यमानौ यद्वा स्तोतॄणां स्तुतिभिः युज्यमानौ तौ हरीच ऋष्वं महान्तं इन्द्रं वहतः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

सनेमतेवसानव्यइन्द्रप्रपूरवःस्तवन्तएनायज्ञैः ।
ससयत्पुरःशर्मशारदीर्दर्धन्दासीःपुरुकुत्सायशिक्षन् ॥ १० ॥

सनेम॑ । ते । अव॑सा । नव्यः॑ । इन्द्र । प्र । पूरवः॑ । स्तवन्ते ।
एना । यज्ञैः । सप्त । यत् । पुरः॑ । शर्म॑ । शार॑दीः । दर्त् । हन् ।
दासीः॑ । पुरुऽकुत्सा॑य । शिक्ष॑न् ॥ १० ॥

हेइन्द्र ते त्वदीयेन अवसा रक्षणेन नव्योनवीयोनवतरं त्वयादीयमानंधनं सनेम वयंस्तोतारो-भजेमहि पूरवोमनुष्याः स्तोतारः एना अनेनस्तोत्रेण युक्तैर्यज्ञैः प्रस्तवन्ते त्वांस्तुवन्ति यद्यस्मा-त्कारणात् दासीः कर्मणामुपक्षपयित्रीः शत्रुप्रजाः हन् घ्नन् हिंसन् पुरुकुत्साय एतन्नामकायराज्ञे शिक्षन् धनानिप्रयच्छन् हेइन्द्र त्वं शारदीः शरन्नाम्नोसुरस्यसंबन्धिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरी शर्म शर्मणांवज्रेण दर्त् विदारितवानसि तस्मात्कारणात्त्वांस्तोतारः स्तुवन्तीत्यर्थः ॥१०॥

अथैकादशी—

त्वंवृधइन्द्रपूर्व्योभूर्वरिवस्यन्नुशनेकाव्याय ।
परानववास्त्वमनुदेयंमहेपित्रेददाथस्त्वंनपातम् ॥ ११ ॥

त्वम् । वृधः । इन्द्र । पूर्व्यः । भूः । वरिवस्यन् । उशने । काव्याय । परा । नवऽवास्त्वम् । अनुऽदेयम् । महे । पित्रे । ददाथ । त्वम् । नपातम् ॥ ११ ॥

हेइन्द्र पूर्व्यः पुरातनस्त्वं काव्याय कविपुत्राय उशने उशनसे भार्गवाय वरिवस्यन् धन-मिच्छन् वृधोभूः स्तोतॄणांवर्धकोभवसि अनुदेयमनुदातव्यंधनं नववास्त्वं एतन्नामकंअसुरं प-राहत्य स्वंस्वकीयमौशनसं नपातं युद्धेशत्रुभिर्गृहीतंपुत्रं महे महते पित्रे पालयितव्यायोशनसे परादाथ तस्यशत्रुंहत्वा प्रकर्षेणदत्तवानसि ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

त्वंधुनिरिन्द्रधुनिमतीर्ऋणोरपःसीरानस्रवन्तीः ।
प्रयत्समुद्रमतिशूरपर्षिपारयातुर्वशंयदुंस्वस्ति ॥ १२ ॥

त्वम् । धुनिः । इन्द्र । धुनिऽमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः । न । स्रवन्तीः । प्र । यत् । समुद्रम् । अति । शूर । पर्षि । पारय । तुर्वशम् । यदुम् । स्वस्ति ॥ १२ ॥

हेइन्द्र धुनिः शत्रूणांकंपयितात्वं धुनिमतीः धुनिर्नामासुरोयासुनिरोधकतयाविद्यते ताः अपः उदकानि सीरान नदीरिव स्रवन्तीः प्रवहन्तीः ऋणोः अगमयः धुनिंहत्वा तेननिरोधिता-न्युदकानिप्रवाहयतीत्यर्थः हेशूर वीरेन्द्र यद्यदा समुद्रमति अतिक्रम्यप्रपर्षि प्रतीर्णोभवसि तदा समुद्रपारेतिष्ठन्तौ तुर्वशंयदुंच पारय पारयः समुद्रमतारयः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

तवहत्यदिन्द्रविश्वमाजौसस्तोधुनीचुमुरीयाहसिष्वप्।
दीदयदित्तुभ्यंसोमेभिःसुन्वन्दभीतिरिध्मभृतिःपक्थ्यर्कैः॥१३॥१०॥

तव। ह। त्यत्। इन्द्र। विश्वम्। आजौ। सस्तः।
धुनी चुमुरीइति। या। ह। सिस्वप्। दीदयत्। इत्। तुभ्यम्।
सोमेभिः। सुन्वन्। दभीतिः। इध्मऽभृतिः। पक्थी। अर्कैः॥१३॥१०॥

हेइन्द्र आजौ संग्रामे तवह तवैव विश्वं व्याप्तं त्यत्तादृशंकर्म भवति कीदृशमिति तदुच्यते या यौ धुनीचुमुरी धुनिश्चचुमुरिश्चेत्येतन्नामकावसुरौ सिष्वप् अस्वापयः तावसुरौ सस्तः संग्रामेसुप्तवन्तौ मृतावित्यर्थः भूतार्थेव्यत्ययेनलट् द्वितीयोहशब्दःपादपूरणः तदनन्तरं हेइन्द्र तुभ्यंत्वदर्थंसुन्वन् सोमानभिषुण्वन् पक्थी पक्थवान् हवींषिपक्तवान् इध्मभृतिः इध्मानांभर्ता हर्तावा दभीतिर्नामराजर्षिः सोमेभिः सोमैःअर्कैर्हविर्लक्षणैरन्नैः दीदयदित् दीप्यतएव धुनिं चुमुरिं तस्मै जंघथेत्यर्थः त्वंनिदस्युंचुमुरिंधुनिंचेतिदर्शनात् ॥ १३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

इमाउत्वेतिद्वादशर्चंषष्ठंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं नवमीएकादशीचवैश्वदेव्यौ तथाचानुक्रम्यते—इमाउद्वादशनवम्येकादश्यौवैश्वदेव्याविति। उपहव्यनाम्न्येकाहे इदंसूक्तं मरुत्वतीयनिविद्धानं सूत्रितंच—इमाउत्वायएकइदितिमध्यंदिनइति इन्द्राविष्णोरुत्क्रान्तिनाम्न्येकाहेपीदंमरुत्वतीयंनिविद्धानं सूत्रितंच—इमाउत्वाद्यौर्नयइन्द्रेतिमध्यंदिनइति। तृतीयेछन्दोमेपिमरुत्वतीयेइदंसूक्तं सूत्रितंच—प्रमन्दिनइमाउत्वेतिमरुत्वतीयमिति।

तत्रप्रथमा—

इमाउत्वापुरुतमस्यकारोर्हव्यंवीरहव्याहवन्ते।
धियोरथेष्ठामजरंनवीयोरयिर्विभूतिरीयतेवचस्या॥१॥

इमाः। ऊँ इति। त्वा। पुरुऽतमस्य। कारोः। हव्यम्। वीर।
हव्याः। हवन्ते। धियः। रथेऽस्थाम्। अजरम्। नवीयः।
रयिः। विऽभूतिः। ईयते। वचस्या॥१॥

१ ऋ० सं० ५. २. २९.।

पुरुतमस्य बहुलंकामंकांक्षतः तमुअभिकांक्षायामितिधातुः कारोः स्तोतुर्भरद्वाजस्यसं-बन्धिन्यः हव्याः स्तुत्याः प्रशस्याः इमाधियः स्तुतयः हेवीर शूरेन्द्र हव्यं त्वां त्वां हवंते ह्व-यन्ति कीदृशं रथेस्थां रथेस्थितं अजरं जरारहितं नवीयोनवीयांसं नवतरं उइतिपूरणः अपिच वचस्या स्तुत्या श्रेष्ठाविभूतिः जगतोविभवहेतुः रयिर्हविर्लक्षणंधनं ईयते त्वामभिगच्छति ॥१॥

अथद्वितीया—

तमुंस्तुषइन्द्रंयोविदानोगिर्वाहसंगीर्भिर्यज्ञवृद्धम् ।
यस्यदिवमतिमह्नापृथिव्याःपुरुमायस्यरिरिचेमहित्वम् ॥ २ ॥

तम् । ऊँ इति । स्तुषे । इन्द्रम् । यः । विदानः । गिर्वाहसम् ।
गीःऽभिः । यज्ञऽवृद्धम् । यस्य । दिवम् । अति । मह्ना । पृथिव्याः ।
पुरुऽमायस्य । रिरिचे । महिऽत्वम् ॥ २ ॥

यइन्द्रः विदानः सर्वविद्वान् सर्वैर्ज्ञायमानोवा गिर्वाहसं गीर्भिर्वहनीयं यज्ञवृद्धं यज्ञैः प्रवृद्धं तमु तमेवेन्द्रं स्तुषे स्तुवे पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य बहुवचनस्यवा यस्येन्द्रस्य महित्वं मा-हात्म्यं दिवं दिवोद्युलोकात् पंचम्यर्थेद्वितीया पृथिव्याः भूलोकात् मह्ना महिम्ना अतिरिरिचे अतिरिच्यते तंस्तुवइतिसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सइत्तमोवयुनंततन्वत्सूर्येणवयुनवच्चकार ।
कदातेमर्ताअमृतस्यधामेयक्षन्तोनमिनन्तिस्वधावः ॥ ३ ॥

सः । इत् । तमः । अवयुनम् । ततन्वत् । सूर्येण । वयुनऽवत् ।
चकार । कदा । ते । मर्ताः । अमृतस्य । धाम । इयक्षन्तः ।
न । मिनन्ति । स्वधाऽवः ॥ ३ ॥

सइत् सएवेन्द्रः अवयुनं अप्रज्ञानं प्रज्ञाननाशनमित्यर्थः ततन्वत् वृत्रेणविस्तीर्यमाणंतमो-न्धकारं दिविसूर्येण दिव्यारोपितेनदेवेन वयुनवत् प्रकाशवत् चकार कृतवान् परोर्धर्चःप्रत्यक्ष-कृतः हेस्वधावः बलवन्निन्द्र मर्ताः मनुष्याःअमृतस्य नित्यस्य तेत्वदीयंधामस्वर्गाख्यंस्थानं त-

न्स्थानदेवानित्यर्थः इयक्षंतः यष्टुमिच्छन्तः कदा कदाचित् सर्वदेत्यर्थः नमिनन्ति किमपिप्राणिजातंनहिंसन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यस्ताचकारसकुहस्विदिन्द्रःकमाजनंचरतिकासुविक्षु ।
कस्तेयज्ञोमनसेशंवरायकोअर्कइन्द्रकतमःसहोता ॥ ४ ॥

यः । ता । चकार । सः । कुह । स्वित् । इन्द्रः । कम् । आ ।
जनम् । चरति । कासु । विक्षु । कः । ते । यज्ञः । मनसे । शम् ।
वराय । कः । अर्कः । इन्द्र । कतमः । सः । होता ॥ ४ ॥

यइन्द्रः ता तान्युक्तप्रसिद्धानि वृत्रवधादीनिकर्माणि चकार अकरोत् सइन्द्रोऽधकुहस्वित् क्वस्विद्वर्तते कंजनं कमपिदेशमाचरति कासु विक्षु प्रजासु वर्तते इतीन्द्रस्य विभूतिमहत्त्वान्ननिश्चेतुंशक्यं अथप्रत्यक्षस्तुतिः हेइन्द्र कः कीदृशोयज्ञः ते तव मनसे चेतसे शं सुखकरोभवति वराय तववरणाय कः कीदृशोर्कोमंत्रः समर्थोभवति होता आह्वाता तववरणाय यःसमर्थोभवति सहोता कतमश्च भवति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

इदाहितेवेविषतःपुराजाःप्रत्नासआसुःपुरुकृत्सखायः ।
येमध्यमासउतनूतनासउतावमस्यपुरुहूतबोधि ॥ ५ ॥ ११ ॥

इदा । हि । ते । वेविषतः । पुराऽजाः । प्रत्नासः । आसुः ।
पुरुऽकृत् । सखायः । ये । मध्यमासः । उत । नूतनासः ।
उत । अवमस्य । पुरुऽहूत । बोधि ॥ ५ ॥ ११ ॥

पुराजाः पूर्वस्मिन्कालेजाताः प्रत्नासः पुराणाः अंगिरःप्रभृतयः इदाहि इदानीमिव हिशब्दउपमार्थेवर्तते वेविषतः कर्माणिप्राप्नुवन्तः हेपुरुकृत् बहूनांकर्मणांकर्तरिन्द्र ते तव सखायः स्तोतारः आसुः बभूवुः येमध्यमासोमध्यमकालजाः उतापिच येनूतनासोद्यतनाः यतस्तेपिसर्वेतेस्तोतारोबभूवुः अतःकारणात् उतापिच अवमस्यार्वाचीनस्य ममापिस्तोत्रं हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र त्वंबोधि बुध्यस्व ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथषष्ठी—

तंपृच्छन्तोवरासःपराणिप्रत्नातइन्द्रश्रुत्यानुयेमुः ।
अर्चामसिवीरब्रह्मवाहोयादेवविद्मतात्त्वामहान्तम् ॥ ६ ॥

तम् । पृच्छन्तः । अवरासः । पराणि । प्रत्ना । ते । इन्द्र । श्रुत्या ।
अनु । येमुः । अर्चामसि । वीर । ब्रह्मऽवाहः । यात् । एव ।
विद्म । तात् । त्वा । महान्तम् ॥ ६ ॥

हेवीर शूर ब्रह्मवाहः ब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयेन्द्र अवरासोर्वाचीनामनुष्याः तंउक्तगुणोपेतं त्वां पृच्छंतोर्चन्तः पृच्छतिरर्चतिकर्मा पराणि प्रकृष्टानि प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानिश्रोतव्यानि ते त्वदीयानिकर्माणि अनुयेमुः अनुयमनंनिबन्धनंस्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्निबबन्धुः तथा वयमपि महान्तं प्रभूतं त्वा त्वां अर्चामसि अर्चामःस्तुमः यादेव यान्येवकर्माणि विद्मजानीमःतव तैःकर्मभिः स्तुमइतिसंबन्धः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अभित्वापाजोरक्षसोवितस्थेमहिजज्ञानमभितत्सुतिष्ठ ।
तवप्रत्नेनयुज्येनसख्यावज्रेणधृष्णोअपतानुदस्व ॥ ७ ॥

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्थे । महि । जज्ञानम् ।
अभि । तत् । सु । तिष्ठ । तव । प्रत्नेन । युज्येन । सख्या । वज्रेण ।
धृष्णो इति । अप । ता । नुदस्व ॥ ७ ॥

रक्षसोरक्षसांसंबन्धिपाजः सेनालक्षणंबलं हेइन्द्र त्वाअभि त्वांअभिमुखं वितस्थे प्रतिष्ठते तथात्वमपि महि महत् जज्ञानं प्रादुर्भवत् तद्बलं अभि अभिमुखःसन् सु सुष्ठु तिष्ठ स्थिरोभव स्थित्वाच हेधृष्णो शत्रूणांधर्षकेन्द्र तव त्वदीयेनवज्रेण ता तद्बलं अपनुदस्व अपगतं प्रेरय छिन्धीत्यर्थः कीदृशेनप्रत्नेन पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यसहायेन ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सतुश्रुधीन्द्रनूतनस्यब्रह्मण्यतोवीरकारुधायः ।
त्वंह्या३पिःप्रदिविपितॄणांशश्वद्बभूथसुहवएष्टौ ॥ ८ ॥

सः । तु । श्रुधि । इन्द्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर । कारुऽधायः ।
त्वम् । हि । आपिः । प्रऽदिवि । पितॄणाम् । शश्वत् । बभूथ ।
सुऽहवः । आऽइष्टौ ॥ ८ ॥

हेकारुधायः कारूणांस्तोतॄणांधारकः हेवीरेन्द्र सः प्रसिद्धस्त्वं नूतनस्येदानींतनस्य ब्रह्मण्यतः ब्रह्मस्तोत्रंकर्तुमिच्छतोमम स्तोत्रं नु क्षिप्रं श्रुधिशृणु हियस्मात्कारणात् हेइन्द्र त्वं आइष्टौ आयजने अभिकामनेवासति सुहवः शोभनाह्वानःसन् प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितॄणां अंगिरसां आपिर्बन्धुः शश्वच्चिरकालं बभूथाभूः तस्मात्कारणात् मदीयंस्तोत्रं श्रुधीतिसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

प्रोतयेवरुणंमित्रमिन्द्रंमरुतःकृष्वावसेनोअद्य ।
प्रपूषणंविष्णुमग्निंपुरंधिंसवितारमोषधीःपर्वतांश्च ॥ ९ ॥

प्र । ऊतये । वरुणम् । मित्रम् । इन्द्रम् । मरुतः । कृष्व । अवसे ।
नः । अद्य । प्र । पूषणम् । विष्णुम् । अग्निम् । पुरम्ऽधिम् ।
सवितारम् । ओषधीः । पर्वतान् । च ॥ ९ ॥

अस्यामृचिविश्वेदेवाःस्तूयन्ते हेभरद्वाज अद्येदानीं वरुणं रात्र्यभिमानिनंच मित्रमहरभिमानिनंच इन्द्रंच प्रसिद्धं मरुतोमरुद्गणांश्च नोस्माकं ऊतये तर्पणाय अवसे रक्षणायच प्रकृष्वाभिमुखीकुरुष्व किंच पूषणं एतत्संज्ञकंचविष्णुं सर्वव्यापिनंदेवंच पुरंधिं पुरुधियं पुरुकर्माणं अग्निंच सवितारं सर्वस्यप्रेरकं देवं ओषधीः ओषध्यभिमानिनोदेवान् पर्वतांश्चाद्रीन् इत्येतान्देवान् अस्माकंतर्पणाय रक्षणायच प्रकृष्व स्तुत्याभिमुखीकुरु ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इमउत्वापुरुशाकप्रयज्योजरितारोअभ्यर्चन्त्यर्कैः ।
श्रुधीहवमाहुवतोहुवानोनत्वावाँअन्योअमृतत्वदस्ति ॥ १० ॥

इमे । ऊँ इति । त्वा । पुरुऽशाक । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो ।
जरितारः । अभि । अर्चन्ति । अर्कैः । श्रुधि । हवम् । आ । हुवतः ।
हुवानः । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अमृत । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

हेपुरुशाक बहुशक्ते हेप्रयज्यो प्रकृष्टेनयजनीयेन्द्र त्वा त्वां इमे जरितारः स्तोतारः अर्कैरर्चनीयैःस्तोत्रैः अभ्यर्चन्ति अभिष्टुवन्ति तथा हेअमृत अमरणशीलेन्द्र हुवानः स्तूयमानस्त्वं आहुवतोभिष्टुवतोमम हवं स्तोत्रं श्रुधि शृणु किंच त्वावान् त्वत्सदृशोदेवः त्वदन्योनास्ति ॥ १० ॥

अथैकादशी—

नूमआवाचमुपयाहिविद्वान्विश्वेभिःसूनोसहसोयजत्रैः ।
येअग्निजिह्वाऋतसापआसुर्येमनुंचक्रुरुपरंदसाय ॥ ११ ॥

नु । मे । आ । वाचम् । उप । याहि । विद्वान् । विश्वेभिः । सूनो
इति । सहसः । यजत्रैः । ये । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽसापः ।
आसुः । ये । मनुम् । चक्रुः । उपरम् । दसाय ॥ ११ ॥

इयंचवैश्वदेवीत्युक्तं हेसहसःसूनो बलस्यपुत्रेन्द्र विद्वान् सर्वज्ञस्त्वं यजत्रैर्यजनीयैर्विश्वेभिःसर्वैःदेवैःसह नु क्षिप्रं मे मदीयाः वाचः स्तुतिरूपाणिवचांसि उप अभिआयाहि आगच्छ एवंभूतमिन्द्रंप्रार्थयते ऐन्द्रत्वात्सूक्तस्य येदेवाः अग्निजिह्वाः अग्निर्जिह्वास्थानीयोयेषां ते ऋतसापः ऋतंयज्ञंस्पृशन्तःआसुर्भवन्ति येच देवाः दसायशत्रूणामुपक्षेपणाय मनुं राजर्षिं उपरं दस्यूनामुपरिभवं चक्रुः कृतवन्तः तैः सहागच्छेतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

सनोबोधिपुरएतासुगेषूतदुर्गेषुपथिकृद्विदानः ।
येअश्रमासउरवोवहिष्ठास्तेभिर्नइन्द्राभिवक्षिवाजम् ॥ १२ ॥ १२ ॥

सः । नः । बोधि । पुरःऽएता । सुऽगेषु । उत । दुःऽगेषु । पथिऽकृत् ।
विदानः । ये । अश्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इन्द्र ।
अभि । वक्षि । वाजम् ॥ १२ ॥ १२ ॥

हेइन्द्र पथिकृद्धर्मनांकर्ता विदानः सर्वंविद्वान् सत्वं सुगेषु सुखेनगन्तव्येषु उतापिच दुर्गेषु दुःखेनगन्तव्येषुचमार्गेषु नोस्माकं पुरएता पुरोगन्ता बोधि भव बोधीतिभवतेर्लोण्मध्यमपुरुषैकवचनस्यछान्दसंरूपं अश्रमासः श्रमरहिताः उरवो महान्तः वहिष्ठाः वोढृतमाः तव येअश्वाः सन्ति हेइन्द्र तेभिः तैरश्वैः नोस्मभ्यं वाजमन्नंअभिवक्षि अभिवह ॥१२॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

यएकइदित्येकादशर्चंसप्तमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रान्तं—यएकइदेकादशेति आभिप्लविकेप्रथमेहनिदशरात्रस्यप्रथमेहनिच माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे अहीनसूक्तस्यस्थाने त्रीणिसंपातसूक्तानि तेष्विदंद्वितीयंसूक्तं सूत्रितंच—यएकइद्धरितिगमंश्रृंग-इति उपहव्यनाम्न्येकाहेपीदं निष्केवल्यनिविद्धानं सूत्रितंच—यएकइदिति मध्यंदिनइति ।

तत्रप्रथमा—

यएकइद्धव्यश्चर्षणीनामिन्द्रंतंगीर्भिरभ्यर्चआभिः ।
यःपत्यतेवृषभोवृष्ण्यावान्त्सत्यःसत्वापुरुमायःसहस्वान् ॥ १ ॥

यः । एकः । इत् । हव्यः । चर्षणीनाम् । इन्द्रम् । तम् । गीःऽभिः ।
अभि । अर्चे । आभिः । यः । पत्यते । वृषभः । वृष्ण्यऽवान् ।
सत्यः । सत्वा । पुरुऽमायः । सहस्वान् ॥ १ ॥

यइन्द्रश्चर्षणीनां प्रजानां आपत्सु एकइव एकएव हव्योह्वातव्यः आभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः तमिन्द्रं अभ्यर्चे अभिष्टौमि यइन्द्रःपत्यते स्तोतॄनभिगच्छति यद्वा पत्यतेलोकानामीष्टे कीदृशः वृषभः कामानांवर्षिता वृष्ण्यावान् बलवान् सत्यः अविसंवादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामानांदातावा सदेर्वासनोतेर्वेदंरूपं पुरुमायोबहुप्रज्ञः सहस्वानभिभवनवान् तमिन्द्रमभिष्टौमीतिसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तमुनःपूर्वेपितरोनवग्वाःसप्तविप्रासोअभिवाजयन्तः ।
नक्षद्दाभंततुरिंपर्वतेष्ठामद्रोघवाचंमतिभिःशविष्ठम् ॥ २ ॥

तम् । ॐ इति । नः । पूर्वे । पितरः । नवऽग्वाः । सप्त । विप्रासः ।
अभि । वाजयन्तः । नक्षत्ऽदाभम् । ततुरिम् । पर्वतेऽस्थाम् ।
अद्रोघऽवाचम् । मतिऽभिः । शविष्ठम् ॥ २ ॥

पूर्वेप्रत्नाः नवग्वाः नवभिर्मासैः सत्रमनुष्ठितवन्तः सप्तसप्तसंख्याकाः विप्रासः विप्रामेधाविनः वाजयन्तः वाजमन्नंहविर्लक्षणमिन्द्रस्यकुर्वन्तः इन्द्रंवा वाजिनंबलिनंकुर्वन्तः तत्करोतीतिणिच् एवंभूतानोस्माकं पितरोंगिरसः तमु तमेवेन्द्रं मतिभिः स्तुतिभिरभितुष्टुवुरितिशेषः कीदृशं नक्षद्दाभं नक्षतिर्गतिकर्मा अभिगच्छतां शत्रूणां दंभितारं हिंसितारं ततुरिं तरितारं पर्वतेष्ठां पर्वतेष्ववस्थितं अद्रोघवाचं अद्रोग्धव्याअनतिक्रमणीयावागाज्ञारूपायस्यतं शविष्ठं बलवत्तमं ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तमीमहइन्द्रमस्यरायःपुरुवीरस्यनृवतःपुरुक्षोः ।
योअस्कृधोयुरजरःस्वर्वान्तमाभरहरिवोमादयध्यै ॥ ३ ॥

तम् । ईमहे । इन्द्रम् । अस्य । रायः । पुरुऽवीरस्य । नृऽवतः ।
पुरुऽक्षोः । यः । अस्कृधोयुः । अजरः । स्वःऽवान् । तम् । आ ।
भर । हरिऽवः । मादयध्यै ॥ ३ ॥

पुरुवीरस्य बहुपुत्रपौत्रयुक्तस्य नृवतः परिचारकजनसहितस्य पुरुक्षोर्बह्वन्नस्य बहुपशोर्वा अस्यरायः इदंधनं द्वितीयार्थेषष्ठी तमिन्द्रं ईमहे याचामहे योरयिः अस्कृधोयुः अविच्छिन्नः अजरोजराहानिरहितः स्वर्वान् सुखयुक्तः हेहरिवः हरिवन् स्वकीयाश्वोपेतेन्द्र त्वं तं रयिं मादयध्यै अस्मान्मादयितुं आभराहर ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तन्नोविवोचोयदितेपुराचिज्जरितारआनशुःसुम्नमिन्द्र ।
कस्तेभागःकिंवयोदुध्रखिद्वःपुरुहूतपुरूवसोसुरघ्नः ॥४ ॥

तत् । नः । वि । वोचः । यदि । ते । पुरा । चित् । जरितारः ।
आनशुः । सुम्नम् । इन्द्र । कः । ते । भागः । किम् । वयः ।
दुध्र । खिद्वः । पुरुऽहूत । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । असुरऽघ्नः ॥४॥

हेइन्द्र यदि यत् ते तव पुराचित् पूर्वस्मिन्काले जरितारः स्तोतारः सुम्नं सुखंआनशुः प्रापुः तत् तत्सुखं नोस्माकं विवोचः विब्रूहि हेदुध्र दुर्धर हेखिद्वःशत्रूणांखेदयितः हेपुरुहूत हे-पुरुवसोइन्द्र असुरघ्न असुराणांहन्तुस्तेतवयज्ञेषु कोभागःकृप्तः वयः हविर्लक्षणमन्नंकिंकृप्तं यदि केचिच्चिरंतनाः पूर्वकालेपि त्वत्तःसकाशात् सुखं लेभिरे तर्ह्यहमपि तत्सुखंलप्स्यइतिविचार्यंसुखप्राप्तिविलंबोममासोढव्योभवेदित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तंपृच्छन्तीवज्रंहस्तंरथेष्ठामिन्द्रंवेपीवक्करीयस्यनूगीः ।
तुविग्राभंतुविकूर्मिरंभोदांगातुमिषेनक्षतेतुम्रमच्छं ॥ ५ ॥ १३ ॥

तम् । पृच्छन्ती । वज्रंऽहस्तम् । रथेऽस्थाम् । इन्द्रम् । वेपी ।
वक्करी । यस्य । नु । गीः । तुविऽग्राभम् । तुविऽकूर्मिम् । रभःऽदाम् ।
गातुम् । इषे । नक्षते । तुम्रम् । अच्छं ॥ ५ ॥ १३ ॥

पूर्वयोपालब्धइन्द्र ऋषये कामान्प्रायच्छत् ततःसकामपूर्णऋषिराह वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्ठां रथेस्थितं तमिन्द्रं पृच्छन्ती अर्चयन्ती पृच्छतिरर्चतिकर्मा वेपी वेपोयागादिलक्षणंकर्म तद्वती वक्करीगुणानांवक्त्रीगीः ईदृशीस्तुतिर्यस्ययजमानस्यभवति कीदृशमिन्द्रं पृच्छन्ती तुविग्राभं तुवीनांबहूनांग्रहीतारं तुविकूर्मिं बहुकर्माणं रभोदां रभसोबलस्यदातारं नुइतिपूरणः सयजमानः गातुं सुखं इषेगच्छति किंच तुम्रं प्रापयितारं शत्रुं अच्छाभिमुखं नक्षते गच्छति ॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथषष्ठी—

अयाहत्यंमाययावावृधानंमनोजुवास्वतवःपर्वतेन ।
अच्युताचिद्वीळितास्वोजोरुजोविदृळ्हाधृषताविरप्शिन् ॥ ६ ॥

अया । ह । त्यम् । मायया । ववृधानम् । मनःऽजुवा । स्वऽतवः ।
पर्वतेन । अच्युता । चित् । वीळिता । सुऽओजः । रुजः । वि ।
दृळ्हा । धृषता । विऽरप्शिन् ॥ ६ ॥

हेस्वतवसः स्वभूतबलेन्द्र त्वंमनोजुवा मनोवद्गच्छता अया अनेनपर्वतेन बहुपर्वणा स्वकीयेनायुधेन वज्रेणशतपर्वणेतिंदर्शनात् माययाववृधानं वर्धमानं त्यं तं प्रसिद्धं वृत्रं व्यरुजः विशेषेणभांक्षीः तथा हे स्वोजः शोभनतेजः हेविरप्शिन् हेमहन् इन्द्र त्वं अच्युता अच्युतानि चिद्धि नाशरहितान्यपि वीळिता वीळितानि अशिथिलीकृतानि दृह्ळा दृढानि पुराणि धृषता धर्षकेणवज्रेण व्यरुजोभग्नवानसि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तंवोधियानव्यंस्याशविष्ठंप्रत्नंप्रत्नवत्परितंसयध्यै ।
सनोवक्षदनिमानःसुवह्लेन्द्रोविश्वान्यतिदुर्गहाणि ॥ ७ ॥

तम् । वः । धिया । नव्यंस्या । शविष्ठम् । प्रत्नम् । प्रत्नऽवत् ।
परिऽतंसयध्यै । सः । नः । वक्षत् । अनिऽमानः । सुऽवह्ला । इन्द्रः ।
विश्वानि । अति । दुःऽगहानि ॥ ७ ॥

नव्यस्या नवतरया धिया स्तुत्या शविष्ठं बलवत्तमं प्रत्नं पुराणं हेइन्द्र तंवस्त्वां प्रत्नवत् चिरंतनाऋषयइव परितंसयध्यै परितोविस्तारयितुं अहंप्रवृत्तोस्मीतिशेषः अनिमानः अपरिमाणः सुवह्ला शोभनवहनः सइन्द्रः विश्वानि समस्तानि दुर्गहाणि दुर्गाणि नोस्मभ्यं अतिवक्षदतिवहतु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आजनायद्रुह्वणेपार्थिवानिदिव्यानिदीपयोन्तरिक्षा ।
तपावृषन्विश्वतःशोचिषातान्ब्रह्मद्विषेशोचयक्षामपश्च ॥ ८ ॥

आ । जनाय । द्रुह्वणे । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः ।
अन्तरिक्षा । तप । वृषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान् ।
ब्रह्मऽद्विषे । शोचय । क्षाम् । अपः । च ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं द्रुह्वणे साधुजनानांद्रोग्धुर्जनायजनस्यराक्षसादेः षष्ठ्यर्थेचतुर्थी पार्थिवानि पृथिव्यांभवानि दिव्यानि दिविभवानि अन्तरिक्षा अन्तरिक्षेभवानि च स्थानानि आदीपयः

---

१ ऋ० सं० १.५.३०. ।

आसमंतात्तापय हेवृषन् कामानांवर्षितरिन्द्र त्वं विश्वतः सर्वतोविद्यमानान् तान् राक्षसादीन् शोचिषा त्वदीययादीप्त्या तप दह किंच ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्ट्रे राक्षसादये ब्रह्मद्विषंदन्धुमित्यर्थः क्षां पृथिवीं अपश्चान्तरिक्षं शोचय दीपय आपइत्यन्तरिक्षनामैतत् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

भुवोजनस्यदिव्यस्यराजापार्थिवस्यजगतस्त्वेषसंदृक् ।
धिष्ववज्रन्दक्षिणइन्द्रहस्तेविश्वाअजुर्यदयसेविमायाः ॥ ९ ॥

भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगतः ।
त्वेषऽसंदृक् । धिष्व । वज्रम् । दक्षिणे । इन्द्र । हस्ते । विश्वाः ।
अजुर्य । दयसे । वि । मायाः ॥ ९ ॥

हेत्वेषसंदृक् दीप्तदर्शनेन्द्र दिव्यस्य दिविभवस्य जनस्य राजा ईश्वरोभुवोभवसि जगतोजंगमस्य पार्थिवस्यच राजा भवसि दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्व निधेहि तेनवज्रेण विश्वाः सर्वाआसुरीर्मायाः विदयसे विबाधसे दयदानगतिहिंसारक्षणेष्वितिधातुः हेइन्द्र अजुर्य जरयितुमशक्येन्द्र त्वमिति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

आसंयतमिन्द्रणःस्वस्तिंशत्रुतूर्यायबृहतीममृध्राम् ।
ययादासान्यार्याणिवृत्राकरोवज्रिन्त्सुतुकानाहुषाणि ॥ १० ॥

आ । सम्ऽयतम् । इन्द्र । नः । स्वस्तिम् । शत्रुऽतूर्याय ।
बृहतीम् । अमृध्राम् । यया । दासानि । आर्याणि । वृत्रा ।
करः । वज्रिन् । सुऽतुका । नाहुषाणि ॥ १० ॥

हेइन्द्र शत्रुतूर्याय शत्रूणांतारणाय बृहतीं महतीं अमृध्रां अहिंसितां संयतं संयतीं संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणां संपदं हेइन्द्र नोस्मभ्यमाभर हेवज्रिन् वज्रवन्निंद्र ययास्वस्त्या दासानि कर्महीनानिमनुष्यजातानि आर्याणि कर्मयुक्तानि करः अकरोः नाहुषाणि मनुष्यसंबन्धीनि नहुषाइतिमनुष्यनामैतत् वृत्रा वृत्राणि शत्रून् सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपेतान्यकरोः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

सनोनियुद्भिः पुरुहूतवेधोविश्ववाराभिरागहिप्रयज्यो।
नयाअदेवोवरतेनदेवआभिर्याहितूयमामद्र्यद्रिक् ॥ ११ ॥१४॥

सः। नः। नियुत्ऽभिः। पुरुऽहूत। वेधः। विश्वऽवाराभिः।
आ। गहि। प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो। न। याः। अदेवः। वरते।
न। देवः। आ। आभिः। याहि। तूयम्। आ। मद्र्यद्रिक् ॥११॥१४॥

हेपुरुहूत हेवेधोविधातः हेप्रयज्यो प्रकृष्टेनयजनीयेन्द्र सत्वं विश्ववाराभिः विश्वैर्वरणीयाभिः संभजनीयाभिः नियुद्भिरश्वैर्नोस्मानागह्यागच्छ अदेवोसुरः यानियुतःयानश्वान्नवरते नवारयति देवश्च नवरते आभिर्नियुद्भिः तूयमाक्षिप्रमेव मद्र्यद्रिक् मदभिमुखःसन् आयाह्यागच्छ अद्र्यागमस्यद्विर्वचनंछान्दसं ॥ ११ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेचतुर्दशोवर्गः॥ १४ ॥

सुतइदितिदशर्चमष्टमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं सुतइद्दशेत्यनुक्रान्तं विषुवतिनिष्केवल्येइदंसूक्तं सूत्रितंच—सुतइत्त्वमेषप्रपूर्वीरिति। महाव्रतेपिनिष्केवल्येइदमादीनित्रीणिसूक्तानि तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं—सुतइत्त्वंनिमिश्लइन्द्रसोमइतित्रीणीति।

तत्रप्रथमा—

सुतइत्त्वंनिमिश्लइन्द्रसोमेस्तोमेब्रह्मणिशस्यमानउक्थे।
यद्वायुक्ताभ्यांमघवन्हरिभ्यांबिभ्रद्वज्रंबाह्वोरिन्द्रयासि ॥ १ ॥

सुते। इत्। त्वम्। निऽमिश्लः। इन्द्र। सोमे। स्तोमे। ब्रह्मणि।
शस्यमाने। उक्थे। यत्। वा। युक्ताभ्याम्। मघऽवन्।
हरिऽभ्याम्। बिभ्रत्। वज्रम्। बाह्वोः। इन्द्र। यासि ॥ १ ॥

सोमेसुतेइव अभिषुतएव सति ब्रह्मणि बृहति महति स्तोमे स्तोत्रे उच्चार्यमाणेसति उक्थेशस्त्रे शस्यमानेसति हेइन्द्र त्वं निमिश्लः निमिश्लःसन् हरी संयोजयन् हेमघवन् धनवन्निन्द्र त्वं बाह्वोर्हस्तयोर्वज्रंस्वकीयमायुधं बिभ्रत् धारयन् युक्ताभ्यां रथेनियुक्ताभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यां यासि यद्वा आगच्छसीति यच्च तत्सोमेभिषुतइतिसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यद्वादिविपार्येसुष्विमिन्द्रवृत्रहत्येवसिशूरसातौ ।
यद्वादक्षस्यबिभ्युषोअबिभ्यदरन्धयःशर्धतइन्द्रदस्यून् ॥ २ ॥

यत् । वा । दिवि । पार्ये । सुस्विम् । इन्द्र । वृत्रऽहत्ये । अवसि ।
शूरऽसातौ । यत् । वा । दक्षस्य । बिभ्युषः । अबिभ्यत् । अरन्धयः ।
शर्धतः । इन्द्र । दस्यून् ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वं दिवि द्युलोके शूरसातौ शूरैर्भटैःसंभजनीये वृत्रहत्ये युद्धेच पार्ये प्राप्तव्ये सति सुष्विमभिषोतारं यजमानं अवसि यद्वा रक्षसीति यच्चवेतिसमुच्चये दक्षस्य यज्ञादिषुसमर्थस्य बिभ्युषः शत्रुभ्योबिभ्यतोजनस्य शर्धतः संग्रामेउत्सहमानान् दस्यूनुपक्षपयितॄन्शत्रून् हेइन्द्र त्वं अबिभ्यद्भीतिरहितःसन् अरन्धयः यद्वा वशीकरोषीति यच्चतत्सर्वं सोमेभिषुतइतिपूर्वेणसंवन्धः तथाचोक्तं यद्वाह्वोर्धारयन्वज्रंहरिभ्यांयासिवृत्रहन् ॥ यच्चरक्षतिसंग्रामेनूनंसोममभिषुण्वतः ॥ यच्चकर्मसुदक्षस्ययजमानस्यापारयः ॥ वशीकरोषितांतस्मैबिभ्यतेभीतिवर्जितः ॥ तत्सोमेभिषुतेस्तोत्रशस्त्रयोश्चप्रवृत्तयोः ॥ इतिद्वचोयमेकार्थःसुतइत्त्वमितिद्वयंइति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

पातासुतमिन्द्रोअस्तुसोमंप्रणेनीरुग्रोजरितारमूती ।
कर्तावीरायसुष्वयउलोकंदातावसुस्तुवतेकीरयेचित् ॥ ३ ॥

पाता । सुतम् । इन्द्रः । अस्तु । सोमम् । प्रऽनेनीः । उग्रः ।
जरितारम् । ऊती । कर्ता । वीराय । सुस्वये । ऊँ इति ।
लोकम् । दाता । वसु । स्तुवते । कीरये । चित् ॥ ३ ॥

इन्द्रः सुतमभिषुतंसोमं पातास्तु पानशीलोभवतु तृन्नन्तत्वान्नलोकाव्ययनिष्ठेतिषष्ठीप्रतिषेधार्थः कीदृशः ऊती ऊत्यामार्गेण जरितारं स्तोतारं प्रणेनीः प्रकर्षेणनेता उग्रः उद्गूर्णः वीराय यज्ञादिकर्मसुदक्षाय सुस्वये सोमाभिषवंकुर्वतेयजमानाय लोकं स्थानं कर्तादातेत्यर्थः उइतिपादपूरणः स्तुवेत स्तोत्रंकुर्वते कीरयेचित् चिदितिचार्थेस्तोत्रेच कीरिरितिस्तोतृनामैतत् वसु धनंदातास्तु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

गन्तेयान्तिसवनाहरिभ्यांबभ्रिर्वज्रंपपिःसोमंददिर्गाः ।
कर्तावीरंनर्यंसर्ववीरंश्रोताहवंगृणतःस्तोमवाहाः ॥ ४ ॥

गन्ता । इयन्ति । सवना । हरिऽभ्याम् । बभ्रिः । वज्रम् । पपिः ।
सोमम् । ददिः । गाः । कर्ता । वीरम् । नर्यम् । सर्वऽवीरम् ।
श्रोता । हवम् । गृणतः । स्तोमऽवाहाः ॥ ४ ॥

इन्द्रः हरिभ्यां स्वकीयाभ्यां इयन्ति हृदयस्थानानि त्रीणि सवना सवनानि गन्ता गमनशीलोभवतु कीदृशः वज्रं स्वकीयमायुधं बभ्रिर्भर्ता धारकः सोममभिषुतं पपिः पाता गाः ददिर्दाता नर्यं मनुष्यहितं सर्ववीरं बहुपुत्रोपेतं वीरं पुत्रं कर्ता यजमानाय दाता गृणतः स्तुवतः स्तोतुः संबन्धि हवं स्तोत्रं श्रोताश्रावकः स्तोमवाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अस्मैवयंयद्वावानतद्विविष्मइन्द्राययोनःप्रदिवोअपस्कः ।
सुतेसोमेस्तुमसिशंसदुक्थेन्द्रायब्रह्मवर्धनंयथासत् ॥ ५ ॥ १५ ॥

अस्मै । वयम् । यत् । ववान । तत् । विविष्मः । इन्द्राय ।
यः । नः । प्रऽदिवः । अपः । करिति कः । सुते । सोमे । स्तुमसि ।
शंसत् । उक्था । इन्द्राय । ब्रह्म । वर्धनम् । यथा । असत् ॥५॥१५॥

प्रदिवः पुराणोयइन्द्रः नोस्मदर्थं अपः पोषणादिकंकर्म कः करोति अयमिन्द्रः यदस्तोत्रादिकं ववान कामयते अस्माइन्द्राय वयं तद्विविष्मः व्याप्नुमः कुर्मइत्यर्थः सोमेसुतेभिषुते सति स्तुमसि स्तुमः इन्द्रायस्तोत्राणिकुर्मः उक्था उक्थानि शस्त्राणि शंसत् शंसंतः प्रथमाबहुवचनस्यलुक् ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नं इन्द्रायेन्द्रार्थंवर्धनंयथावृद्धिकरं असत् स्यात् तथाकुर्मइत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषष्ठी—

ब्रह्मा॑णि॒हि च॑कृ॒षे वर्ध॑नानि॒ ताव॑त्त इन्द्र म॒तिभि॑र्विविष्मः ।
सु॒ते सोमे॑ सुतपाः॒ शंत॑मानि॒ रान्द्या॑ क्रियास्म॒ वक्ष॑णानि य॒ज्ञैः ॥ ६ ॥

ब्रह्मा॑णि । हि । च॒कृ॒षे । वर्ध॑नानि । ताव॑त् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ ।
म॒तिऽभिः॑ । वि॒वि॒ष्म॒ः । सु॒ते । सोमे॑ । सु॒त॒ऽपाः॒ । शम्ऽत॑मानि ।
रान्द्या॑ । क्रि॒या॒स्म॒ । वक्ष॑णानि । य॒ज्ञैः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वं हियस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेववृद्धिकराणि चकृषे कृतवानसि तस्मात्कारणात् तावत् तावन्ति तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभिर्बुद्धिभिः वयं विविष्मः व्याप्नुमः वर्धनानि स्तोत्राणि मम यथा भवेयुः त्वं तादृशानि कल्पितवानसीत्यर्थः अपिच हेसुतपाः अभिषुतसोमस्यपातः त्वामुद्दिश्य सुतेसोमेअभिषुतेसति शंतमानि सुखकृत्तमानि रान्द्या रान्द्याणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्तानि वक्षणानि वाहकानि स्तोत्राणि क्रियास्म करवाम ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

स नो॑ बोधि पु॒रो॒ळा॒शं॑ ररा॒णः॒ पिबा॒ तु सोमं॒ गोऋ॑जीकमिन्द्र ।
एदं ब॒र्हिर्यज॑मानस्य सीदो॒रुं कृ॑धि त्वाय॒त उ॑ लो॒कम् ॥ ७ ॥

सः । न॒ः । बो॒धि॒ । पु॒रो॒ळाश॑म् । ररा॑णः । पिब॑ । तु । सोम॑म् ।
गोऽऋ॑जीकम् । इ॒न्द्र॒ । आ । इ॒दम् । ब॒र्हिः । यज॑मानस्य ।
सी॒द॒ । उ॒रुम् । कृ॒धि॒ । त्वा॒ऽय॒तः । ऊँ इति॑ । लो॒कम् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र रराणोरममाणः सत्वं नोस्मदीयं पुरोडाशं एतल्लक्षणंहविर्बोधि बुध्यस्व किंच गोऋजीकं गोविकारदध्यादिभिःसंस्कृतं अभिषुतंसोमंनुक्षिप्रं पिब पिबेः तदर्थंच यजमानस्य संबन्धीदं बर्हिरासीदाभिविश तदनंतरं त्वायतस्त्वामिच्छन्तोयजमानस्य लोकं स्थानं उरु विस्तीर्णं कृधि कुरु उइतिपूरणः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

स म॑न्दस्वा॒ ह्यनु॒ जोष॑मुग्र॒ प्र त्वा॑ य॒ज्ञास॑ इ॒मे अ॑श्नुवन्तु ।
प्रेमे हवा॑सः पुरुहू॒तम॒स्मे आ त्वे॒यं धीरव॑स इन्द्र यम्याः ॥ ८ ॥

सः । मन्दस्व । हि । अनु । जोषम् । उग्र । प्र । त्वा । यज्ञासः ॥
इमे । अश्नुवन्तु । प्र । इमे । हवासः । पुरुऽहूतम् । अस्मे इति ।
आ । त्वा । इयम् । धीः । अवसे । इन्द्र । यम्याः ॥ ८ ॥

हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र सत्वं अनुजोषं कामानुगुणं यथाभवतितथा मन्दस्व मोदस्व हिश-ब्दःपादपूरणः हियोगेमन्दस्वेत्याख्यातस्यव्यत्ययात्सर्वानुदात्तत्वं इमेयज्ञासोयज्ञाः सोमाः त्वा त्वां प्राश्नुवन्तु प्राप्नुवन्तु हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र त्वां अस्मे अस्मदीयानि इमे हवासोहवाःस्तोत्राणि प्राप्नुवन्तु इयंधीः स्तुतिः त्वां अवसे अस्माकं रक्षणाय आयम्याः आयच्छतु नियच्छतु ॥८॥

अथनवमी—

तंवःसखायःसंयथासुतेषुसोमेभिरींपृणताभोजमिन्द्रम् ।
कुवित्तस्माअसतिनोभरायनसुष्विमिन्द्रोवसेमृधाति ॥ ९ ॥

तम् । वः । सखायः । सम् । यथा । सुतेषु । सोमेभिः । ईम् ।
पृणत । भोजम् । इन्द्रम् । कुवित् । तस्मै । असति । नः ।
भराय । न । सुस्विम् । इन्द्रः । अवसे । मृधाति ॥ ९ ॥

हेसखायः स्तोतारोवोयूयं सोमेषु सुतेषु अभिषुतेषुसत्सु भोजं दातारं तमीं एतमिन्द्रं सोमेभिः सोमैः यथाकामं संपृणत संपूरयत तस्माइन्द्राय कुविद्बहूपकरणं कुविदितिबहुनामै-तत् असति अस्तु किमर्थं नोस्माकं भराय भरणाय पोषणाय इन्द्रः सुष्विमभिषवणशीलं यज-मानं अवसे तर्पणाय नमृधाति नबाधते ॥ ९ ॥

अथदशमी—

एवेदिन्द्रःसुतेअस्ताविसोमेभरद्वाजेषुक्षयदिन्मघोनः ।
असद्यथाजरित्रउतसूरिरिन्द्रोरायोविश्ववारस्यदाता ॥१०॥१६॥

एव । इत् । इन्द्रः । सुते । अस्तावि । सोमे । भरत्ऽवाजेषु ।
क्षयत् । इत् । मघोनः । असत् । यथा । जरित्रे । उत । सूरिः ।
इन्द्रः । रायः । विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १० ॥ १६ ॥

मघोनोधनवतोहविष्मतोयजमानस्य क्षयत् ईश्वरः इन्द्रः सोमेसुते अभिषुतेसति भरद्वाजेषु भरद्वाजेमयि एव एवं अस्तावि स्तुतोभूत् इन्द्रः जरित्रे स्तोत्रे सूरिः सन्मार्गे प्रेरकोयथासत् भवत् उतापिच विश्ववारस्य विश्वैर्वरणीयस्य रायोधनस्य दाता यथाभवेत् तथा स्तावीतिसंबन्धः इदितिद्वयंपूरणम् ॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

॥ इतिषष्ठेमंडलेद्वितीयोनुवाकः ॥ २ ॥

तृतीयेनुवाकेविंशतिसूक्तानि तत्रवृषामदइतिदशर्चंप्रथमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं वृषेत्यनुक्रान्तं विषुवतिनिष्केवल्येएतत्सूक्तं सूत्रितंच—वृषामदःप्रमंहिष्ठायेति ।

तत्रप्रथमा—

वृषामदइन्द्रेश्लोकउक्थासचासोमेषुसुतपाऋजीषी ।
अर्चत्र्योमघवानृभ्यउक्थैर्द्युक्षोराजागिरामक्षितोतिः ॥ १ ॥

वृषा । मदः । इन्द्रे । श्लोकः । उक्था । सचा । सोमेषु । सुतऽपाः । ऋजीषी । अर्चत्र्यः । मघऽवा । नृऽभ्यः । उक्थैः । द्युक्षः । राजा । गिराम् । अक्षितऽऊतिः ॥ १ ॥

सोमेषु सोमवत्सुयागेषु इन्द्रे सोमपानजनितोमदः वृषा यजमानस्यकामानां वर्षकोभवति यद्वा सर्वजनाह्लादकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति उक्था उक्थेनशस्त्रेण सचा सह श्लोकस्तोत्ररूपः शब्दोवृषाभवति सुतपाः अभिषुतस्य सोमस्य पाता ऋजीषी ऋजीषं गतरसमपि सोमं नपरित्यजन् मघवा धनवान् सचेन्द्रोनृभ्यःस्तुतीनांनेतृभ्यः उक्थैः स्तोत्रैः अर्चत्र्योर्चनीयोभवति द्युक्षोद्युलोकनिवासः गिरां स्तुतीनां राजेश्वरइन्द्रः अक्षितोतिरक्षिणरक्षश्चभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ततुरिर्वीरोनर्योविचेताःश्रोताहवंगृणतउर्व्यूतिः ।
वसुःशंसोनरांकारुधायावाजीस्तुतोविदथेदातिवाजम् ॥ २ ॥

तुतुरिः । वीरः । नर्यः । विऽचेताः । श्रोता । हवम् । गृणतः ।
उर्विऽऊतिः । वसुः । शंसः । नराम् । कारुऽधायाः । वाजी ।
स्तुतः । विदथे । दाति । वाजम् ॥ २ ॥

वाजी अन्नवानिन्द्रः विदथे यज्ञे अस्माभिःस्तुतःसन् वाजमन्नंदाति अस्मभ्यंददाति कीदृशइन्द्रः तुतुरिः शत्रूणांहिंसकः वीरोविक्रान्तः नर्योनरहितः विचेताः विविक्तज्ञानः हवमस्मदीयंस्तोत्रं श्रोता गृणतः स्तुवतः स्तोतृजनस्य उर्व्यूतिः विस्तृतरक्षः वसुर्वासयिता नरां नृणां स्तोतृजनानां शंसः शंसनीयः कारुधायाः कारूणांस्तोतृणांधारयिता एवंभूतइन्द्रो-वाजंददातीतिसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अक्षोनचक्र्योःशूरबृहन्प्रतेमह्नारिरिचेरोदस्योः ।
वृक्षस्यनुतेपुरुहूतवयाव्यू३ुतयोरुरुहुरिन्द्रपूर्वीः ॥ ३ ॥

अक्षः । न । चक्र्योः । शूर । बृहन् । प्र । ते । मह्ना । रिरिचे ।
रोदस्योः । वृक्षस्य । नु । ते । पुरुऽहूत । वयाः । वि । ऊतयः ।
रुरुहुः । इन्द्र । पूर्वीः ॥ ३ ॥

हेशूर विक्रान्तेन्द्र बृहन् महान् तेत्वदीयोमह्ना महिमा रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः प्ररिरिचे अतिरिच्यते द्यावापृथिवीभ्यामित्यर्थः अत्रदृष्टान्तः—चक्र्योःचक्रयोः अक्षोन रथसंबन्धी अ-क्षोयथाचक्राभ्यांबहिर्गतः तद्वत् हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र त्वदीयाः पूर्वीर्बह्वयः ऊतयोरक्षाः विरुरुहुः विशेषेणरोहन्ति तत्रदृष्टान्तः—वृक्षस्यनु यथावृक्षस्य वयाः शाखाः विरोहन्तितद्वत् ॥३॥

अथचतुर्थी—

शचीवतस्तेपुरुशाकशाकागवामिवस्रुतयःसंचरणीः ।
वत्सानांनतंतयस्तइन्द्रदामन्वन्तोअदामानःसुदामन् ॥ ४ ॥

शचींऽवतः । ते । पुरुऽशाक । शाकाः । गवाम्ऽइव । स्रुतयः ।
सम्ऽचरणीः । वत्सानाम् । न । तन्तयः । ते । इन्द्र । दामन्ऽवन्तः ।
अदामानः । सुऽदामन् ॥ ४ ॥

हेपुरुशाक बहुकर्मन्निन्द्र शचीवतः प्रज्ञावतस्तेत्वदीयाः शाकाः शक्तयःकर्माणिवा सर्वतः संचरन्तीतिशेषः तत्रदृष्टान्तः—गवामिव धेनूनांस्रुतयोमार्गाः यथा संचरणीः सर्वत्रसंचारिणोभवन्तितद्वत् अपिच वत्सानां न तंतयः तंतिर्नामदीर्घंप्रसारितारज्जुः तत्रनियतैर्विशाखदामभिः बहवोवत्साबध्यन्ते यथा तन्तयोबहुनांवत्सानांबन्धकाः हेसुदामन् शोभनदामेन्द्र तथा तेत्वदीयाः शाकाः दामन्वन्तः बंधनवन्तः बहूनांशत्रूणांबंधकाः अदामानः स्वयमन्यैरबद्धाः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अन्यदद्यकर्वरमन्यदुश्वोसंच्चसन्मुहुराचक्रिरिन्द्रः ।
मित्रोनोअत्रवरुणश्चपूषार्योवशस्यपर्येतास्ति ॥ ५ ॥ १७ ॥

अन्यत् । अद्य । कर्वरम् । अन्यत् । ऊँ इति । श्वः । असत् ।
च । सत् । मुहुः । आऽचक्रिः । इन्द्रः । मित्रः । नः । अत्र ।
वरुणः । च । पूषा । अर्यः । वशस्य । परिऽएता । अस्ति ॥५॥१७॥

अयमिन्द्रः अद्यास्मिन्दिवसे अन्यत् कर्वरं कर्मनामैतत् कर्मकरोति अन्यदु अन्यदेव उक्तविलक्षणमेवकर्म श्वः परस्मिन्दिने करोति एतदेव विव्रियते असच्च अशुभमशनिपातनादिकं सत् वर्षणादिकं शोभनंकर्मच यद्वा त्रिशिरसोविश्वरूपस्य वधादिकंमसत् कर्मलोपोपद्रवकारिणोवृत्रादेरसुरस्य वधादिरूपं सत्कर्मच मुहुः पुनःपुनः असाविन्द्रः आचक्रिः कर्ताभवति एवं परस्परविलक्षणंकर्म स्वमहिम्ना पुनःपुनरावर्तयन् प्रतिदिवसमन्यदेव परेषामसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः एवंविधइन्द्रः अत्रास्मिन्यज्ञेनोस्माकं वशस्य कामयितव्यस्यफलस्य स्वर्गादेः पर्येतास्ति परिगमयिताभवतु अस्तेर्लेटिरूपं मित्रोहरभिमानीदेवः वरुणोरात्र्यभिमानी पूषा पोषकोदेवः अर्यः प्रेरकः सविता एतेचेन्द्रेणनियम्यमानाअस्मदीयस्यकामस्य परिगमयितारः सन्तु यद्वा मित्रादयोप्यत्रस्वप्राधान्येन अभिधीयन्ते मित्रादयइन्द्रः प्रत्येकं अस्मदीयस्यकामस्यपर्येतास्तु तथाच बृहद्देवतायामुक्तं प्रोतयेन्यदितित्वेतैवैश्वदेव्याद्यृचौस्मृतेइति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी—

वित्वदापोनपर्वतस्यपृष्ठादुक्थेभिरिन्द्रानयन्तयज्ञैः ।
तंत्वाभिःसुष्टुतिभिर्वाजयन्तआजिनजग्मुर्गिर्वाहोअश्वाः ॥६॥

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात् । उक्थेभिः । इन्द्र ।
अनयन्त । यज्ञैः । तम् । त्वा । आभिः । सुस्तुतिऽभिः । वाजयन्तः ।
आजिम् । न । जग्मुः । गिर्वाहः । अश्वाः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वत् त्वत्सकाशात् उक्थेभिरुक्थैःशस्त्रैः यज्ञैर्हविर्भिश्च स्तोतारः कामान् आत्मनो-व्यनयन्त विविधंप्रापयन्ति तत्रदृष्टान्तः—पर्वतस्याद्रेःपृष्ठादुपरिभागात्आपोन अपः उदकानिय-थातद्वत् अपिचहेगिर्वाहः गीर्भिःस्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः वहनीयेन्द्र तंप्रसिद्धं त्वा त्वां वाजयन्तो-बलिनंकुर्वन्तः यद्वा वाजमन्नमिच्छन्तः भरद्वाजाःस्तोतारः आभिः पूर्वोक्ताभिःसुष्टुतिभिःशोभना-भिःस्तुतिभिः जग्मुः प्रापुः क्षिप्रगमनेदृष्टान्तः—अश्ववाहाः आजिंन संग्रामंयथाशीघ्रंप्रापुः तद्वत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

नयंजरन्तिशरदोनमासानद्यावइन्द्रमवकर्शयन्ति ।
वृद्धस्यचिद्वर्धतामस्यतनूःस्तोमेभिरुक्थैश्चशस्यमाना ॥ ७ ॥

न । यम् । जरन्ति । शरदः । न । मासाः । न । द्यावः । इन्द्रम् ।
अवऽकर्शयन्ति । वृद्धस्य । चित् । वर्धताम् । अस्य । तनूः ।
स्तोमेभिः । उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७ ॥

शरदः संवत्सराः यमिन्द्रं नजरन्ति नजरयन्ति नापक्षीणयन्ति तथा मासाश्च नापक्षी-णयन्ति तथा द्यावोदिवसाश्चयमिन्द्रंनावकर्शयन्ति नाल्पीभावयन्ति वृद्धस्यचित् प्रवृद्धस्यापि अस्येन्द्रस्य तनूः शरीरं स्तोमेभिरस्मदीयैःस्तोत्रैःउक्थैश्चशस्त्रैश्च शस्यमाना स्तूयमाना सती वर्धतां प्रवृद्धाभवतु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

नवीळवेनमतेनस्थिरायनशर्धतेदस्युजूतायस्तवान् ।
अज्राइन्द्रस्यगिरयश्चिदृष्वागंभीरेचिद्भवतिगाधमस्मै ॥ ८ ॥

न । वीळवे । नमते । न । स्थिराय । न । शर्धते । दस्युऽजूताय ।
स्तवान् । अज्राः । इन्द्रस्य । गिरयः । चित् । ऋष्वाः । गंभीरे ।
चित् । भवति । गाधम् । अस्मै ॥ ८ ॥

स्तवान् अस्माभिःस्तूयमानइन्द्रः वीळवे दृढगात्राय यजमानाय ननमते नवशीभवति स्थिराय युद्धेअविचलितायच ननमते शर्धतेउत्सहमानाय दस्युजूताय कर्मवर्जितैःप्रेरितायजमानाय नवशीभवति यद्यपि स्तोतारोबहुगुणाःसन्ति तथापीन्द्रस्तेभ्योदस्युसहितेभ्योनवशीभवतीत्यर्थः अपिचऋष्वाः महान्तः गिरयश्चित्पर्वताअपिइन्द्रस्यअज्राः असुगमनाः क्षेपणीयाभवन्ति गंभीरेचिदगाधेपिस्थाने अस्माइन्द्राय गाधमेवस्थानं विषयोभवति ॥ ८ ॥

अथनवमी–

गंभीरेणनउरुणामत्रिन्प्रेषोयन्धिसुतपावन्वाजान् ।
स्थाऊषुऊर्ध्वऊतीअरिषण्यन्नक्तोर्व्युष्टौपरितक्म्यायाम् ॥ ९ ॥

गंभीरेण । नः । उरुणा । अमत्रिन् । प्र । इषः । यन्धि ।
सुतऽपावन् । वाजान् । स्थाः । ऊँ इति । सु । ऊर्ध्वः । ऊती । .
अरिषण्यन् । अक्तोः । विऽउष्टौ । परिऽतक्म्यायाम् ॥ ९ ॥

हेअमत्रिन् अमत्रं बलं तद्वन् हेसुतपावन् सुतस्यसोमस्यपातरिन्द्र गंभीरेणकेनापिदुरवगाहेन उरुणा विस्तीर्णेन मनसा नोस्मभ्यं इषोन्नानि वाजान्बलानिच प्रयन्धि प्रयच्छ किंच अक्तोरात्रेः व्युष्टौ विवासे अह्नि परितक्म्यायां रात्रौ हेइन्द्र त्वं ऊती अस्माकंरक्षायै अरिषण्यन्नहिंसंस्त्वं ऊर्ध्वउद्युक्तः स्थाः ऊषु सुष्ठुतिष्ठैव ॥ ९ ॥

अथदशमी–

सचस्वनायमवसेअभीकइतोवातमिन्द्रपाहिरिषः ।
अमाचैनमरण्येपाहिरिषोमदेमशतहिमाःसुवीराः ॥ १० ॥ १८ ॥

सचस्व । नायम् । अवसे । अभीके । इतः । वा । तम् । इन्द्र ।
पाहि । रिषः । अमा । च । एनम् । अरण्ये । पाहि । रिषः ।
मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १० ॥ १८ ॥

हेइन्द्र त्वं नायं कर्मणांस्तुतीनांचनेतारं अभीके संग्रामे अवसेरक्षणाय सचस्व सेवस्व इतोवाअस्मात् सन्निकृष्टाच्चरिषः शत्रोः अमुतोविप्रकृष्टाच्छत्रोश्च वाशब्दः अनुक्तेनविवक्षिते-नसमुच्चयार्थः हेइन्द्र तंस्तोतारं पाहि रक्ष तथा अमाच गृहेच अमेतिगृहनाम अरण्ये का-ननेच रिषः शत्रोः पाहि तंरक्ष तदनन्तरं सुवीराः शोभनपुत्रावयं शतहिमाः शतसंवत्सरान्मदेम हृष्याम ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

यातऊतिरितिनवर्चंद्वितीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रांतं—यातेनवेति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः द्वितीयेहनिइदंसूक्तं निष्केवल्यनिविद्धानं सूत्रितंच—यातऊतिरवमेति-मध्यंदिनइति ।

तत्रप्रथमा—

यातेऊतिरवमायापरमायामध्यमेन्द्रशुष्मिन्नस्ति ।
ताभिरूषुवृत्रहत्येवीर्नएभिश्चवाजैर्महान्नउग्र ॥ १ ॥

या । ते । ऊतिः । अवमा । या । परमा । या । मध्यमा । इन्द्र ।
शुष्मिन् । अस्ति । ताभिः । ऊँ इति । सु । वृत्रऽहत्ये ।
अवीः । नः । एभिः । च । वाजैः । महान् । नः । उग्र ॥ १ ॥

हेशुष्मिन् बलवन्निन्द्र तेत्वदीया या ऊतिर्यारक्षा अवमा अधमास्ति यापरमा उत्कृष्टा-स्ति यामध्यमास्ति ताभिरूतिभिः वृत्रहत्ये युद्धेनोस्मान् सु अत्यन्तं अवीः पालय किंचहेउ-ग्रउद्गूर्णेन्द्र महांस्त्वं एभिर्भोज्यसाधनैर्वाजैरन्नैश्च नोस्मान्त्संयोजयेतिशेषः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आभिःस्पृधोमिथतीररिषण्यन्नमित्रस्यव्यथयामन्युमिन्द्र ।
आभिर्विश्वाअभियुजोविषूचीरार्यायविशोवतारीर्दासीः ॥ २ ॥

आभिः । स्पृधः । मिथतीः । अरिषण्यन् । अमित्रस्य । व्यथय ।
मन्युम् । इन्द्र । आभिः । विश्वाः । अभिऽयुजः । विषूचीः ।
आर्याय । विशः । अव । तारीः । दासीः ॥ २ ॥

हेइन्द्र आभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिः मिथतीः शत्रुसैन्यानिहिंसतीः स्पृधोस्मदीयाःसेनाः अरिषण्यन् अहिंसन् पालयन्नित्यर्थः अमित्रस्यशत्रोः मन्युं संग्रामादिषुविद्यमानंकोपंव्यथय नाशय अपिच आभिःस्तुतिभिरेव अभियुजोभियोक्त्रीःविषूचीः सर्वतोविद्यमानाः दासीः कर्मणामुपक्षपयित्रीः विश्वाः सर्वाः विशः प्रजाः आर्याय यज्ञादिकर्मकृतेयजमानाय अवतारीः विनाशय ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इन्द्रंजामयउतयेजामयोर्वाचीनासोवनुषोयुयुज्रे ।
त्वमेषांविथुराशवांसिजहिवृष्ण्यानिकृणुहीपराचः ॥ ३ ॥

इन्द्र । जामयः । उत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः । वनुषः ।
युयुज्रे । त्वम् । एषाम् । विथुरा । शवांसि । जहि । वृष्ण्यानि ।
कृणुहि । पराचः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र जामयः ज्ञातिरूपाः संनिकृष्टायेशत्रवः उतापिच अजामयोदूरदेशेस्थिताः येशत्रवः अर्वाचीनासः अस्मदभिमुखाः वनुषोहिंसन्तः युयुज्रे उद्युक्ताभवन्ति एषामुभयविधानां शत्रूणां संबन्धीनि शवांसि बलानि विथुरा विथुराणिहीनानि त्वं कुर्वितिशेषः तथा वृष्ण्यानि एंषांवीर्याणि जहि नाशय किंच पराचः उभयविधान्शत्रून् पराचः पराङ्मुखान् कृणुहि कुरु॥३॥

अथचतुर्थी—

शूरोवाशूरंवनतेशरीरैस्तनूरुचातरुषियत्कृण्वैते ।
तोकेवागोषुतनयेयदप्सुविक्रन्दसीउर्वरासुब्रवैते ॥ ४ ॥

शूरः । वा । शूरम् । वनते । शरीरैः । तनूऽरुचा । तरुषि । यत् ।
कृण्वैते इति । तोके । वा । गोषु । तनये । यत् । अप्ऽसु । वि ।
क्रन्दसी इति । उर्वरासु । ब्रवैते इति ॥ ४ ॥

हेइन्द्र शूरः त्वदनुगृहीतोवीरः शरीरैरंगैः शूरंवा वीरमपि वनते हन्ति वेत्ययमपीत्यस्यार्थेवर्तते यद्वा वेत्यनेनविकल्पाभिधायकेनाशूरोवात्वदनुगृहीतःसन् शूरंवनते कदावनतइति एतदाह—तनूरुचा शरीरेण शोभमानौ परस्परविरोधिनौ तरुषे शुद्धे यद्यदा कृण्वैते संग्रामंकुर्वाते यद्यदाच तोकेवा पुत्रनिमित्तेवा गोषुनिमित्तभूतासुवा तनये पौत्रनिमित्तभूतेवा अप्सु उदकेपुनिमित्तेषुवा उर्वरासु सर्वसस्याढ्यासुभूमिषुनिमित्तासु क्रन्दसी क्रन्दमानावा क्रोशन्तौ विब्रवैते विवदेते हेइन्द्र पुत्रादिलाभजयस्त्वदनुगृहीतस्यभवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नहित्वाशूरोनतुरोनधृष्णुर्नत्वांयोधोमन्यमानोयुयोधं ।
इन्द्रनकिष्ट्वाप्रत्यंस्त्येषांविश्वाजातान्यभ्यंसितानि ॥ ५ ॥१९॥

नहि । त्वा । शूरः । न । तुरः । न । धृष्णुः । न । त्वा । योधः ।
मन्यमानः । युयोधं । इन्द्रं । नकिः । त्वा । प्रति । अस्ति ।
एषाम् । विश्वा । जातानि । अभि । असि । तानि ॥ ५ ॥ १९ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वयासह शूरोविक्रान्तजनोनहियुयोध नयुध्यते तथातुरः अन्येषांशत्रूणांहिंसकः अतः त्वयानयुयोध धृष्णुर्धर्षकोनयुयोध मन्यमानः युद्धेक्रुध्यन् योधोभटः त्वा त्वयान युयोध हेइन्द्र एषांशूरादीनांमध्ये कश्चनत्वा तवनकिः प्रत्यस्ति प्रतिनिधिर्नास्ति विश्वा विश्वानि जातानि प्रादुर्भूतानि तानि शूरादीनि त्वं अभ्यसि अभिभवसि ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी—

सपत्यतउभयोर्नृम्णमयोर्यदीवेधसःसमिथेहवन्ते ।
वृत्रेवामहोनृवतिक्षयेवाव्यचस्वन्तायदिवितन्तसैते ॥ ६ ॥

सः । पत्यते । उभयोः । नृम्णम् । अयोः । यदि । वेधसः ।
समऽइथे । हवन्ते । वृत्रे । वा । महः । नृऽवति । क्षये ।
वा । व्यचस्वन्ता । यदि । वितन्तसैते इति ॥ ६ ॥

अयोरनयोरुभयोर्मध्ये सजनः नृम्णं धनं पत्यते ईष्टे कयोर्मध्ये कईष्टइति एतदुभयमाह यदिं यस्यजनस्य यदीतिनिपातोयस्यार्थेवर्तते समिथे यज्ञेवेधसः कर्मणांविधातारऋत्विजः हवन्ते इन्द्रंस्तुवन्ति सईष्टइतिसंबन्धः महोमहतिप्रभूते वृत्रेवा निरोधेनिमित्तेवा नृवतिपरिचारकमनुष्ययुक्तेक्षयेवा गृहनिमित्तेवा व्यचस्वन्तौ यदिं यदीयौजनौ तियावित्यर्थेवर्तते तितंतंसैते वियुध्येते तयोर्मध्येइतिसंबन्धः तसेरुपक्षयकर्मणोविपूर्वाद्धितंतसैतेइतिभवति यद्वातंसइतिधातुः कंड्वादिषुपठ्यते तस्मादिदंरूपमिति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अधस्मातेचर्षणयोयदेजानिन्द्रत्रातोतभवावरूता ।
अस्माकासोयेनृतमासोअर्यइन्द्रसूरयोदधिरेपुरोनः ॥ ७ ॥

अध । स्म । ते । चर्षणयः । यत् । एजान् । इन्द्र । त्राता ।
उत । भव । वरूता । अस्माकासः । ये । नृऽतमासः । अर्यः ।
इन्द्र । सूरयः । दधिरे । पुरः । नः ॥ ७ ॥

अधस्मापिच हेइन्द्र तेत्वदीयाश्चर्षणयः पुरुषाः यद्यदा एजान् एजेयुर्भीत्याकंपेयुः तदा त्वं तेषां त्राता पालकोभव उतापिच वरूता संभक्ताभव अस्माकासोस्मदीयाः नृतमासोनेतृतमाः येमनुष्याः हेइन्द्र त्वां अर्योरयः प्रापयितारइत्यर्थः तेषां त्राताभव हेइन्द्रसूरयोयेस्तोतारःनोस्मान्पुरोदधिरे पुरश्चक्रिरे तेषांच त्राताभवेति ॥ ७ ॥

साकमेधेषुमाहेन्द्यामिष्टौइन्द्रस्यवृत्रघ्नोयाज्या सूत्रितंच—अनुतेदायिमहइन्द्रियायविश्वकर्मन्हविषावावृधानइति । अनुक्रीनाह्न्येकाहेनिष्केवल्येएषैवसूक्तमुखीया सूत्रितंच—अनुतेदायिमहइन्द्रियायकथोनुतेपरिचराणिविद्वानितिद्वेइति ।

सैषासूक्तेष्टमी—

अनुतेदायिमहइन्द्रियायसत्रातेविश्वमनुवृत्रहत्ये ।
अनुक्षत्रमनुसहोयजत्रेन्द्रदेवेभिरनुतेनृषह्ये ॥ ८ ॥

अनु । ते । दायि । महे । इन्द्रियाय । सत्रा । ते । विश्वम् ।
अनु । वृत्रऽहत्ये । अनु । क्षत्रम् । अनु । सहः । यजत्र ।
इन्द्र । देवेभिः । अनु । ते । नृऽसह्ये ॥ ८ ॥

हेइन्द्र महे महते ते तुभ्यमिन्द्रियाय ऐश्वर्यार्थं अनुदायि अन्वदायि अनुदीयतेस्म वृत्रहत्ये वृत्रवधेनिमित्ते ते तुभ्यं विश्वं समस्तं सत्रा सत्यमनुदायि कैःकिमनुदीयतइतितदुभयमाह येनविश्वंबिभर्ति तत्क्षत्रं बलमनुदायि येनशत्रूनभिभवति तद्गुणविशिष्टं सहोबलमनुदायि हे यजत्र यजनीयेन्द्र ते तुभ्यं नृसह्ये युद्धे देवेभिः सर्वैःदेवैः एतत्सर्वमनुदायि ॥ ८ ॥

अथनवमी—

एवानःस्पृधःसमजासमत्स्विन्द्रंरारन्धिमिथतीरदेवीः ।
विद्यामवस्तोरवसागृणन्तोभरद्वाजाउततइन्द्रनूनम् ॥ ९ ॥ २० ॥

एव । नः । स्पृधः । सम् । अज । समत्ऽसु । इन्द्र ।
ररन्धि । मिथतीः । अदेवीः । विद्याम । वस्तोः । अवसा ।
गृणन्तः । भरत्ऽवाजाः । उत । ते । इन्द्र । नूनम् ॥ ९ ॥ २० ॥

हेइन्द्र एव एवंस्तुतस्त्वं नोस्मदीयाःस्पृधः स्पर्धमानाः शत्रुसेनाः समत्सुसंग्रामेषु समज शत्रुवधार्थंमेरय किंच मिथतीर्हिंसतीःअदेवीरासुरीःसेनाररन्धि अस्मदर्थंवशीकुरु उतापिच हेइन्द्र तेगृणन्तः त्वां स्तुवन्तोभरद्वाजावयं अवसा अन्नेन सहवस्तोर्वासस्यनिवासमित्यर्थः नूनमवश्यं विद्याम लभेमहि ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

श्रुधीनइन्द्रेत्यष्टर्चंतृतीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रम्यते—श्रुधीनोष्टाविति। बिनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

श्रुधीनइन्द्रह्वयामसित्वामहोवाजस्यसातौवावृषाणाः ।
संयद्विशोयन्तशूरसाताउग्रंनोवःपार्येअहन्दाः ॥ १ ॥

श्रुधि । नः । इन्द्र । ह्वयामसि । त्वा । महः । वाजस्य ।
सातौ । ववृषाणाः । सम् । यत् । विशः । अयन्त । शूरऽसातौ ।
उग्रम् । नः । अवः । पार्ये । । अहन् । दाः ॥ १ ॥

हेइन्द्र ववृषाणाः सोमैस्त्वांसिंचन्तोवयंस्तोतारः महोमहतोवाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं त्वा त्वां ह्वयामसि आह्वयामः हेइन्द्र त्वं नोस्माकं तदाह्वानं श्रुधि शृणु यद्यदा त्रिशोजनाः शूरसाताशूरसातौ युद्धे समयन्त संगच्छन्ते तदा पार्ये अन्तिमे अहन्नहनि दिवसे नोस्मभ्यं उग्रमुद्गूर्णमवोरक्षणं दाः अदाः प्रयच्छ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वांवाजीहवतेवाजिनेयोमहोवाजस्यगध्यस्यसातौ ।
त्वांवृत्रेष्विन्द्रसत्पतिंतरुत्रंत्वांचष्टेमुष्टिहागोषुयुध्यन् ॥ २ ॥

त्वाम् । वाजी । हवते । वाजिनेयः । महः । वाजस्य । गध्यस्य ।
सातौ । त्वाम् । वृत्रेषु । इन्द्र । सत्ऽपतिम् । तरुत्रम् ।
त्वाम् । चष्टे । मुष्टिऽहा । गोषु । युध्यन् ॥ २ ॥

वाजी हविर्लक्षणान्नवान् वाजिनेयोवाजिन्याःपुत्रोभरद्वाजः हेइन्द्र त्वां गध्यस्य सर्वैः प्राप्यस्य महोमहतोवाजस्यान्नस्य सातौ लाभेनिमित्ते हवते स्तौति अपिच हेइन्द्र सत्पतिं सज्जनानांपालकं तरुत्रं दुर्जनानांतारकं त्वां वृत्रेषूपद्रवेषुनिमित्तेषु भरद्वाजोहवते मुष्टिहा मुष्टिबलेनशत्रूणांहन्ता गोषुनिमित्तभूतासु युध्यन् शत्रुभिःसहयुद्धंकुर्वन् भरद्वाजस्त्वां चष्टे पश्यति प्रतिभालयते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वंकविंचोदयोर्कसातौत्वंकुत्सायशुष्णंदाशुषेवर्क् ।
त्वंशिरोअमर्मणःपराहन्नतिथिग्वायशंस्यंकरिष्यन् ॥ ३ ॥

त्वम् । कविम् । चोदयः । अर्कऽसातौ । त्वम् । कुत्साय ।
शुष्णम् । दाशुषे । वर्क् । त्वम् । शिरः । अमर्मणः । परा ।
अहन् । अतिथिऽग्वाय । शंस्यम् । करिष्यन् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं अर्कसातौ अन्नलाभार्थं कविं भार्गवमृषिं चोदयः अचोदयः प्रेरय किंच हे इन्द्र त्वं दाशुषे हविर्दत्तवतेकुत्साय शुष्णमसुरं वर्क् छेदितवानसि वर्गितिवृणक्तेःछेदनार्थस्य लुङिरूपं तथा त्वं अतिथिग्वाय अतिथीनामभिगंत्रे दिवोदासाय शंस्यं स्तुत्यंसुखंकरिष्यन् अमर्मणः मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यशंबरस्य शिरः शीर्षं पराहन्नवधीः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्वंरथंप्रभरोयोधमृष्वमावोयुध्यन्तंवृषभंदशद्युम्।
त्वंतुग्रंवेतसवेसचाहन्त्वंतुजिंगृणन्तमिन्द्रतूतोः ॥ ४ ॥

त्वम्। रथम्। प्र। भरः। योधम्। ऋष्वम्। आवः। युध्यन्तम्।
वृषभम्। दशऽद्युम्। त्वम्। तुग्रम्। वेतसवे। सचा। अहन्।
त्वम्। तुजिम्। गृणन्तम्। इन्द्र। तूतोरिति तूतोः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वं वृषभसंज्ञकायराज्ञे योधं युद्धसाधनं ऋष्वं महान्तंरथं प्रभरः प्रापयः अपिच युध्यन्तं शत्रुभिःसहयुद्धंकुर्वन्तं दशद्युं दशदिवसायुध्यतोयस्यगताःतं वृषभमेतदाख्यंराजानमावः युद्धादपीपलः किंच त्वं वेतसवे एतन्नाम्नेराज्ञे सचा सहायभूतःसन् तुग्रमसुरं हन् हतवानसि वेतसुर्नामकश्चिदसुरः अत्रतस्मादन्योसावुच्यते यद्वा वेतसवइतितृतीयार्थेचतुर्थी वेतसुनासुरेण सहितं तुग्रं हतवानसि तथाचमंत्रान्तरंश्रूयते—अहंपितेववेतसूँरभिष्टयेतुग्रंकुत्सायस्मदिभंचरन्धयमिति। हेइन्द्र त्वं गृणन्तं त्वांस्तुवन्तं तुजिमेतदाख्यंराजानं तूतोरवर्धयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

त्वंतदुक्थमिन्द्रबर्हणाकःप्रयच्छतासहस्राशूरदर्षि।
अवगिरेर्दासंशम्बरंहन्प्रावोदिवोदासंचित्राभिरूती ॥ ५ ॥ २१ ॥

त्वम्। तत्। उक्थम्। इन्द्र। बर्हणा। करिति कः। प्र। यत्।
शता। सहस्रा। शूर। दर्षि। अव। गिरेः। दासम्। शंबरम्। हन्।
प्र। आवः। दिवःऽदासम्। चित्राभिः। ऊती ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेइन्द्र बर्हणा बर्हणःशत्रूणांहिंसकस्त्वं उक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः अकरोः किंतत्कर्मेति उच्यते हेशूरवीरेन्द्र त्वं शता शतानि सहस्रा सहस्राणिच शंबरस्यानुचरान्भटान्प्रदर्षि विदारितवानसि तथानिगमान्तरे अध्वर्यवोयःशतंशंबरस्येति। तथा त्वं दासं यज्ञादिकर्मणामुपक्षपयितारं गिरेः पर्वतान्निर्गतंशंबरमसुरं अवहन् अवावधीः तथापिश्रूयते यःशंबरंपर्वतेषु-

---

१ ऋ० सं० ८. १. ७.।   २ ऋ० सं० २. ६. १३.।

क्षियन्तमिति । किंच चित्राभिर्विचित्रादिभिः ऊती ऊतिभीरक्षाभिः दिवोदासंराजानं प्रावः प्रकर्षेणपालयसिस्म ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी—

त्वंश्रद्धाभिर्मन्दसानःसोमैर्दभीतयेचुमुरिमिन्द्रसिष्वप् ।
त्वंरजिंपिठीनसेदशस्यन्षष्टिंसहस्राशच्यासचाहन् ॥ ६ ॥

त्वम् । श्रद्धाभिः । मन्दसानः । सोमैः । दभीतये । चुमुरिम् ।
इन्द्र । सिस्वप् । त्वम् । रजिम् । पिठीनसे । दशस्यन् । षष्टिम् ।
सहस्रा । शच्या । सचा । अहन् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र श्रद्धाभिः श्रद्धापुरःसरमादरातिशयेनानुष्ठितैःकर्मभिः मन्दसानोमोदमानः यच्छ्रद्धयायुक्तंकर्मतत्सारवद्भवति तथाचश्रूयते—यदेवविद्ययाकरोतिश्रद्धयोपनिषदातदेववीर्यवत्तरंभवतीति । सोमैश्चमन्दसानस्त्वं दभीतये एतन्नामकायराजर्षये चुमुरिं एतदाख्यमसुरं सिष्वप् अस्वापयः अवधीरित्यर्थः किंच हेइन्द्र त्वं पिठीनसे एतन्नामकाय रजिं एतदाख्यांकन्यांवाराज्यंवा दशस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रज्ञया षष्टिं षष्टिसंख्याकानि सहस्रा भटानांसहस्राणि सचा सहयुगपदेवाहन्नवधीः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अहंचनतत्सूरिभिरानश्यांतवज्यायइन्द्रसुम्नमोजः ।
त्वयायत्स्तवन्तेसधवीरवीरास्त्रिवरूथेननहुषाशविष्ठ ॥ ७ ॥

अहम् । चन । तत् । सूरिऽभिः । आनश्याम् । तव । ज्यायः ।
इन्द्र । सुम्नम् । ओजः । त्वया । यत् । स्तवन्ते । सधऽवीर ।
वीराः । त्रिऽवरूथेन । नहुषा । शविष्ठ ॥ ७ ॥

---

१ ऋ० सं० २, ६, ९. । २ बृहदारण्यकोपनिषत्.

हेसधवीर वीरैःसहित शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र वीराःस्तोतारः त्रिवरूथेन त्रीणिवरूथान्यावरकाणिभुवनानियस्यतेन नहुषा शत्रूणांबन्धकेन त्वयादत्तं यत्सुम्नंसुखंओजोबलंच स्तवन्ते स्तुवन्ति हेइन्द्र तव त्वयादत्तं ज्यायः अतिशयेनप्रशस्यं तत्सुम्नमोजः अहंचन अहमपिभरद्वाजः सूरिभिर्मदीयैःस्तोतृभिःसह आनश्यां प्राप्नुयां ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

वयंतेंअस्यामिन्द्रद्युम्नहूंतौसखायःस्याममहिनप्रेष्ठाः ।
प्रातर्दनिःक्षत्रश्रीरस्तुश्रेष्ठोघनेवृत्राणांसनयेधनानाम् ॥८॥२२॥

वयम् । ते । अस्याम् । इन्द्र । द्युम्नऽहूंतौ । सखायः । स्याम ।
महिने । प्रेष्ठाः । प्रातर्दनिः । क्षत्रऽश्रीः । अस्तु । श्रेष्ठः । घने ।
वृत्राणाम् । सनये । धनानाम् ॥ ८ ॥ २२ ॥

हेमहिन पूजनीयेन्द्र ते त्वदर्थं सखायःस्तोतारोवयं अस्यांद्युम्नहूतौ अस्मिन्धननिमित्तेस्तोत्रे प्रेष्ठाः अतिशयेनप्रियाः स्याम भवेम प्रातर्दनिः प्रतर्दनोनामराजातस्यपुत्रःक्षत्रश्रीः एतन्नामकोममयाज्योराजा श्रेष्ठोस्तु सर्वेषामुत्कृष्टोभवतु किमर्थं वृत्राणां शत्रूणांघनेवधायच धनानां वसूनां सनये संभजनायच श्रेष्ठोस्त्वितिसंबन्धः ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

किमस्यमदेत्यष्टर्चंचतुर्थंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं अनुक्रान्तंच—किमस्यान्त्याचायमानस्याभ्यावर्तिनोदानस्तुतिः भरद्वाजऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः अंत्यायास्तुदानस्तुतिरूपत्वात् यातेनोच्यतइतिन्यायेनदानमेवदेवता विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

किमस्यमदेकिम्वस्यपीतावन्द्रःकिमस्यसख्येचकार ।
रणावायेनिषदिकिन्तेअस्यपुराविविद्रेकिमुनूतनासः ॥ १ ॥

किम् । अस्य । मदे । किम् । ऊँ इति । अस्य । पीतौ । इन्द्रः ।
किम् । अस्य । सख्ये । चकार । रणाः । वा । ये । निऽसदि ।
किम् । ते । अस्य । पुरा । विविद्रे । किम् । ऊँ इति । नूतनासः ॥ १ ॥

भरद्वाजऋषिः फलविलंबनासहिष्णुःसन् अनयेन्द्रमाक्षिपति अस्यसोमस्य मदेसति इन्द्रः किंचकार कृतवान् किमु किंच अस्यसोमस्य पीतौ पानेसति किंचकार अस्यसोमस्य सख्ये सखित्वे किंचकार पानात्पूर्वं इन्द्रः सोमेनसहवसतीत्यर्थः अस्यसोमस्य निषदि गृहे रणावाये स्तोतारःसंति तेस्तोतारः पुरा पूर्वं हेइन्द्र ते त्वत्तः किंविविद्रे किंलेभिरे नूतनासः नूतनाइदानींतनाः स्तोतारश्च किमुलेभिरे ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सदस्यमदेसद्वस्यपीताविन्द्रःसदस्यसख्येचकार ।
रणावायेनिषदिसत्तेअस्यपुराविविद्रेसदुनूतनासः ॥ २ ॥

सत् । अस्य । मदे । सत् । ऊँ इति । अस्य । पीतौ । इन्द्रः ।
सत् । अस्य । सख्ये । चकार । रणाः । वा । ये । निऽसदि ।
सत् । ते । अस्य । पुरा । विविद्रे । सत् । ऊँ इति । नूतनासः ॥ २ ॥

एवमाक्षिप्तइन्द्रः तस्मै ऋषये ईप्सितं धनं प्रददौ तदनंतरमृषिः इन्द्रसकाशात् संपूर्णकामःसन् पुरा ग्रान्युपालंभप्रतिपादकानिवाक्यान्युवोच इदानीं तानि निराकरोति इन्द्रः अस्यसोमस्य मदेसत् शुभंकर्मचकार अस्यसोमस्य पीतौ पाने सत् शुभं कर्म चकार अस्य सख्ये सत् शुभंचकार येरणावास्तोतारश्च ते निषदिगृहे यज्ञगृहइत्यर्थः पुरा पूर्वं हेइन्द्र ते त्वत्तः सत् शुभं कर्म विविद्रे लेभिरे नूतनासः इदानींतनाःस्तोतारः सदु शुभमेवकर्म लेभिरे॥२॥

अथतृतीया—

नहिनुतेमहिमनःसमस्यनमघवन्मघवत्त्वस्यविद्म ।
नराधसोराधसोनूतनस्येन्द्रनकिर्ददृशइन्द्रियंते ॥ ३ ॥

नहि । नु । ते । महिमनः । समस्य । न । मघऽवन् । मघवत्ऽत्वस्य ।
विद्म । न । राधसःऽराधसः । नूतनस्य । इन्द्र । नकिः । ददृशे ।
इन्द्रियम् । ते ॥ ३ ॥

हेमघवन्धनवन्निन्द्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनोमहिम्नोमहिमानं नहि विद्म वयंनजानीमः नुशब्दःपूरणः तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्यधनिकत्त्वस्यच वयं नजानीमः

नूतनस्य स्तुत्यस्य राधसोराधसः त्वदीयं सर्वंधनंच नजानीमः सर्वत्रद्वितीयार्थेषष्ठी हेइन्द्र ते त्वदीयं इन्द्रियंसामर्थ्यं नकिर्ददृशे केनापिनदृश्यते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

एतत्त्यत्तइन्द्रियमचेतियेनावधीर्वरशिखस्यशेषः।
वज्रस्ययत्तेनिहतस्यशुष्मात्स्वनाच्चिदिन्द्रपरमोददार ॥ ४ ॥

एतत् । त्यत् । ते । इन्द्रियम् । अचेति । येन । अवधीः ।
वरऽशिखस्य । शेषः । वज्रस्य । यत् । ते । निऽहतस्य ।
शुष्मात् । स्वनात् । चित् । इन्द्र । परमः । ददार ॥ ४ ॥

हेइन्द्र येनवीर्येण वरशिखस्य वरशिखोनामकश्चिदसुरः शेषः शेषांसिपुत्रान् शेषइत्यपत्यनामैतत् अवधीरहिंसीः ते त्वदीयमेतत्त्यत् तदिदमिन्द्रियंवीर्यं अचेति अस्माभिरज्ञायि हेइन्द्र यद्यस्मात् शुष्माद्बलात् निहतस्य प्रेरितस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनाच्चित् ध्वनेरेवपरमः वरशिखस्यपुत्राणांमध्ये बलाद्याधिक्येनोत्कृष्टःकश्चित्पुत्रः ददार अदीर्यत ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वधीदिन्द्रोवरशिखस्यशेषोभ्यावर्तिनेचायमानायशिक्षन् ।
वृचीवतोयद्धरियूपीयायांहन्पूर्वेअर्धेभियसापरोदर्त् ॥ ५ ॥ २३॥

वधीत् । इन्द्रः । वरऽशिखस्य । शेषः । अभिऽआवर्तिने ।
चायमानाय । शिक्षन् । वृचीवतः । यत् । हरिऽयूपीयायाम् ।
हन् । पूर्वे । अर्धे । भियसा । अपरः । दर्त् ॥ ५ ॥ २३ ॥

पूर्वोक्तमेवार्थमनयाविवृणोति अयमिन्द्रः चायमानाय चयमानस्यराज्ञःपुत्राय अभ्यावर्तिने एतन्नामकायराज्ञे शिक्षन् ईप्सितानि वसूनि प्रयच्छन् वरशिखस्यासुरस्य शेषः पुत्रानवधीदवधीदहिंसीत् वरशिखस्यपुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते यद्यदा अयमिन्द्रः हरियूपीयायां हरियूपीयानामकाचिन्नदी काचिन्नगरीवा तस्यां पूर्वेअर्धे प्रागभागेस्थितान् वृचीवतःवृचीवान्नामवरशिखस्यकुलोत्पन्नःपूर्वः तद्गोत्रजान् वरशिखस्यपुत्रान् हन्नवधीत् तदा अपरोपरभागेस्थितोवरशिखस्यश्रेष्ठःपुत्रः भियसा भीत्या दर्त् दीर्णोभूत् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषष्ठी—

त्रिंशच्छ्तंवर्मिणइन्द्रसाकंयव्यावत्यांपुरुहूतश्रवस्या ।
वृचीवन्तःशरवेपत्यमानाःपात्राभिन्दानान्यर्थान्यायन् ॥ ६ ॥

त्रिंशत्ऽशतम् । वर्मिणः । इन्द्र । साकम् । यव्याऽवत्याम् ।
पुरुऽहूत । श्रवस्या । वृचीवन्तः । शरवे । पत्यमानाः । पात्रा ।
भिन्दानाः । निऽअर्थानि । आयन् ॥ ६ ॥

इदानीमुक्तमेवार्थंविवृणोति हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र श्रवस्या श्रवस्यया श्रवोन्नंयशो-
वा तद्वांछया युद्धेत्वां जित्वा अन्नंप्राप्नुयाम यशोवाप्राप्नुयामेतिकामयमानाः शरवे हिंसायै त्वां
हिंसितुमित्यर्थः पत्यमानाअभिपतन्तोभिगच्छन्तः पात्रा पात्राणियज्ञसाधनानि भिन्दाना भि-
न्दन्तः वर्मिणः कवचभृतः त्रिंशच्छतं त्रिंशदधिकशतसंख्याकाः वृचीवन्तोवरशिखस्यपुत्राः सा-
कंयुगपदेवयव्यावत्यां पूर्वोक्तायां हरियूपीयायां न्यर्थानि अर्थशून्यानि आयन्नगच्छन् वि-
नाशंप्रापुरित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यस्यगावावरुषासूयवस्यूअन्तरूषुचरतोरेरिहाणा ।
ससृञ्जयायतुर्वशंपरादाद्वृचीवतोदैववातायशिक्षन् ॥ ७ ॥

यस्य । गावौ । अरुषा । सुयवस्यू इति सुऽयवस्यू । अन्तः ।
ऊँ इति । सु । चरतः । रेरिहाणा । सः । सृञ्जयाय । तुर्वशम् ।
परा । अदात् । वृचीवतः । दैवऽवाताय । शिक्षन् ॥ ७ ॥

अरुषा अरुषौरोचमानौ सुयवस्यू शोभनतृणानीच्छन्तौ रेरिहाणा लेलिहानौ पुनःपुन-
र्घासमास्वादयन्तौ यद्वा गतिविशेषंकुर्वन्तौ यस्येन्द्रस्यसंबन्धिनौ गावावश्वौ अन्तर्द्यावापृ-
थिव्योर्मध्येन्तरिक्षे चरतोगच्छतः ऊ सु इतीमौपूरणौ सइन्द्रः सृंजयाय एतन्नामकायराज्ञे तु-
र्वशं राजानं परादात्प्रददौ किंकुर्वन् वृचीवतोवारशिखान् दैववाताय देववातवंशोत्पन्नाया-
भ्यावर्तिनेराज्ञे शिक्षन् वशीकुर्वन् तेषांधनानिप्रयच्छन्निति वा ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

द्वयाँ अग्ने रथिनो विंशतिं गा वधूमतो मघवा मह्यं सम्राट् ।
अभ्यावर्ती चायमानो ददाति दूणाशेयं दक्षिणा पार्थवानाम् ॥ ८ ॥ २४ ॥

द्वयान् । अग्ने । रथिनः । विंशतिम् । गाः । वधूऽमतः । मघऽवा । मह्यम् । सम्ऽराट् । अभिऽआवर्ती । चायमानः । ददाति । दुःऽनशा । इयम् । दक्षिणा । पार्थवानाम् ॥ ८ ॥ २४ ॥

अधुना भरद्वाजः स्वस्मै अभ्यावर्तिनादत्तंधनजातमग्नये प्रकथयति हेअग्ने मघवा धनवान् प्रभूतदानोवा सम्राट् राजसूययाजी चायमानश्चयमानस्यपुत्रः अभ्यावर्ती एतदाह्वयोराजा रथिनोरथसहितान् वधूमतः स्त्रीयुक्तान् द्वयान्मिथुनभूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशून् मह्यं ददाति प्रायच्छत् पार्थवानां पृथोर्वंशजस्याभ्यावर्तिनोराज्ञःसंबन्धिनी पूजार्थं बहुवचनं इयंदक्षिणा दुर्नशा केनापिनाशयितुमशक्याभवति ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

आगावइत्यष्टर्चंपंचमंसूक्तंअत्रेयमनुक्रमणिका—आगावोगव्यंद्वितीयैन्द्रीवांत्यश्चपादौत्यानुष्टुप् जागतस्तृचोद्वितीयादिरिति । भरद्वाजऋषिः इन्द्रोयज्वनइत्याद्यस्तृचोजागतः उपेदमित्यंत्यानुष्टुप् शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः कृत्स्नस्यगौर्देवता द्वितीयायाः सूक्तांत्यपादस्यच विकल्पेनेन्द्रोदेवता गवामुपस्थानेएतत्सूक्तं सूत्रितंच—आगावीयमेकइति ।

तत्रप्रथमा—

आ गावो अग्मन्नुत भद्रमक्रन्त्सीदन्तु गोष्ठे रणयन्त्वस्मे ।
प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युरिन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः ॥ १ ॥

आ । गावः । अग्मन् । उत । भद्रम् । अक्रन् । सीदन्तु । गोऽस्थे । रणयन्तु । अस्मे इति । प्रजाऽवतीः । पुरुऽरूपाः । इह । स्युः । इन्द्राय । पूर्वीः । उषसः । दुहानाः ॥ १ ॥

गावः आअग्मन् अस्मदीयंगृहंआगच्छन्तु उतापिच भद्रं भजनीयं शुभं अक्रन् कुर्वन्तु तथा गोष्ठे अस्मदीयेगवांस्थाने सीदन्तूपविशन्तु तदनन्तरं अस्मे अस्मासु रणयन्तु रमन्तां अ-

पिच इहास्मिन्गोष्ठे पुरुरूपानानावर्णागावःप्रजावतीः प्रजावत्यः सन्ततिसहिताः स्युर्भवेयुः इन्द्रायेन्द्रार्थं पूर्वीर्बह्वीः उषसोदिवसान् सर्वेषुदिवसेषुइत्यर्थः दुहानाः क्षीरंदोहमानाःभवेयुः॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इन्द्रोयज्वनेपृणतेचशिक्षत्युपेद्ददातिनस्वंमुषायति ।
भूयोभूयोरयिमिदस्यवर्धयन्नभिन्नेखिल्येनिदधातिदेवयुम् ॥ २॥

इन्द्रः । यज्वने । पृणते । च । शिक्षति । उप । इत् । ददाति ।
न । स्वम् । मुषायति । भूयःऽभूयः । रयिम् । इत् । अस्य ।
वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये । नि । दधाति । देवऽयुम् ॥ ३ ॥

इन्द्रः यज्वने यजनशीलाय पृणतेच स्तुतिभिःप्रीणयित्रेचस्तोत्रेशिक्षति अपेक्षितंधनंददाति नकेवलंसकृदेवदानं अपितु सर्वदैवेत्याह उपेद्ददाति उपेत्यसर्वदाददात्येव यज्वनःस्तोतुश्च स्वं स्वभूतंधनं नमुषायति कदाचिदपिनापहरति अपिच अस्योभयविधस्य रयिं धनमात्मनादत्तं भूयोभूयः पुनःपुनर्वर्धयन्निव वृद्धिमापयन्नेव देवयुं देवमिन्द्रमात्मनइच्छन्तंतंजनं अभिन्नेशत्रुभिरभेद्येखिल्येखिलमप्रतिहतंस्थानंतदेवखिल्यंस्वार्थिकोयत् अन्यैर्गन्तुमशक्येस्थले निदधाति निक्षिपति निवासयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

दैवीनांहविःप्रुनतानशंतिनताअर्वेतिगोदेवतायायाज्यापुरोनुवाक्ये गोस्तोमेपिमरुत्वतीयनिष्केवल्ययोरेतेसूक्तमुखीये सूत्रितंच—नताअर्वारेणुककाटोअश्नुतेनतानशन्तिनदभातितस्करइति ।

सैषासूक्तेतृतीया

नतानशन्तिनदभातितस्करोनासामामित्रोव्यथिरादधर्षति ।
देवाँश्चयाभिर्यजतेददातिचज्योगित्ताभिःसचतेगोपतिःसह ॥३॥

न । ताः । नशन्ति । न । दभाति । तस्करः । न । आसाम् । आमित्रः ।
व्यथिः । आ । दधर्षति । देवान् । च । याभिः । यजते । ददाति ।
च । ज्योक् । इत् । ताभिः । सचते । गोऽपतिः । सह ॥ २ ॥

मागावोननशन्ति अस्मत्सकाशान्ननश्यन्तु किंच तस्करश्चौरोपि नदभाति अस्मदीया-गाः नहिंस्त्वात् तथा आमित्रः अमित्रस्यशत्रोःसंबन्धि व्यथिः शस्त्रं आसांइमागाः नादधर्षति नाक्रमतु गोपतिः एवंभूतानांगवांस्वामीयजमानः याभिर्गोभिः देवांश्चेन्द्रादीनुद्दिश्य यजते यज-नंकरोति योगाःइन्द्रार्थंददातिचप्रयच्छतिच ताभिस्तादृशीभिर्गोभिःसह ज्योगित् चिरकालमे-वसचते संगच्छतां ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

नताअर्वारेणुकंकाटोअश्नुतेनसंस्कृतत्रमुपयन्तिताअभि ।
उरुगायमभयंतस्यताअनुगावोमर्तस्यविचरन्तियज्वनः ॥ ४ ॥

न । ताः । अर्वा । रेणुऽकंकाटः । अश्नुते । न । संस्कृतऽत्रम् ।
उप । यन्ति । ताः । अभि । उरुऽगायम् । अभयम् । तस्य ।
ताः । अनु । गावः । मर्तस्य । वि । चरन्ति । यज्वनः ॥ ४ ॥

रेणुककाटः रेणोः पार्थिवस्यरजसउद्भेदकः कटिर्भेदनकर्मा अर्वायुद्धार्थमागतोश्वः ता-गाः नाश्नुते नप्राप्नुयात् तथा तागावः संस्कृतत्रं विशसनादिसंस्कारं नाभ्युपयन्ति नाभिगच्छ-न्तु अपिच तागावःयज्वनोयागशीलस्य तस्य मर्तस्य मनुष्यस्य उरुगायं विस्तीर्णगमनं अभयं भयवर्जितप्रदेशं अनूद्दिश्य विचरन्ति विशेषेणगच्छन्तु ॥ ४ ॥

अथपंचमी-

गावोभगोगावइन्द्रोमेअच्छान्गावःसोमस्यप्रथमस्यभक्षः ।
इमायागावःसजनासइन्द्रइच्छामीद्धृदामनसाचिदिन्द्रम् ॥ ५ ॥

गावः । भगः । गावः । इन्द्रः । मे । अच्छान् । गावः । सोमस्य ।
प्रथमस्य । भक्षः । इमाः । याः । गावः । सः । जनासः ।
इन्द्रः । इच्छामि । इत् । हृदा । मनसा । चित् । इन्द्रम् ॥ ५ ॥

गावएव मह्यं भगोधनं भवन्तु इन्द्रश्च मे मह्यं गावोगाः अच्छान् यच्छतु गावः प्रथमस्य हविषांश्रेष्ठस्यसोमस्य भक्षोभक्षणं भवतु अभिषुतस्यहिसोमस्य गव्येनाज्यादिनासंश्रयण-

त्वात् हेजनासोजनाः इमाएवंभूतायागावःसन्ति सः ताइत्यर्थः ताएवगावः इन्द्रोभवन्ति दधिघृता-दिरूपेणेन्द्रस्याप्यायनत्वात् एवंभूतमिन्द्रं हृदा श्रद्धायुक्तेन मनसा चित् चिदित्यप्यर्थे इच्छामो-त् कामयेएव साधनभूताभिर्गोभिरेवंभूतमिन्द्रंयष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥ ५॥

अथषष्ठी–

यूयंगावोमेदयथाकृशंचिदश्रीरंचित्कृणुथासुप्रतीकम् ।
भद्रंगृहंकृणुथभद्रवाचोबृहद्वोवयउच्यतेसभासु ॥ ६ ॥

यूयम् । गावः । मेदयथ । कृशम् । चित् । अश्रीरम् । चित् ।
कृणुथ । सुऽप्रतीकम् । भद्रम् । गृहम् । कृणुथ । भद्रऽवाचः ।
बृहत् । वः । वयः । उच्यते । सभासु ॥ ६ ॥

हेगावोयूयं मेदयथ आप्यायनंकुरुथेत्यर्थः तथा कृशंचित्क्षीणमपि अश्रीरंचिदमंगलमपि सुप्रतीकं शोभनांगं कृणुथ कुरुथ हेभद्रवाचः कल्याणध्वन्युपेतागावः अस्मदीयंगृहं भद्रं क-ल्याणंकृणुथ गोभिरुपेतंकुरुथ सभासु यागपरिषत्सु हेगावोयुष्माकं बृहत् महत् वयोन्नं उच्यते समवेतंक्रियते सर्वैर्दीयतइत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

प्रजावतीःसूयवसंरिशन्तीःशुद्धाअपःसुप्रपाणेपिबन्तीः ।
मावःस्तेनईशतमाघशंसःपरिवोहेतीरुद्रस्यवृज्याः ॥ ७ ॥

प्रजाऽवतीः । सुऽयवसम् । रिशन्तीः । शुद्धाः । अपः । सुऽप्रपाने ।
पिबन्तीः । मा । वः । स्तेनः । ईशत । मा । अघऽशंसः ।
परि । वः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः ॥ ७ ॥

हेगावोयूयं प्रजावतीः प्रजावत्यः वत्साभिर्युक्ताभवतेतिशेषः सुयवसं शोभनतृणं रिश-न्तीः रिशंत्यः भक्षणार्थंहिंसंत्योभवत सुप्रपाणे सुखेनपातव्येतटाकादौ शुद्धाः निर्मलाअपः उ-दकानि पिबन्तीः पिबंत्यश्चभवत वोयुष्मान् स्तेनः तस्करः माईशत माईशिष्ट ईश्वरोमाभूत् त-थाप्यघशंसः व्याघ्रादिः शत्रुः माईशत अपिच वोयुष्मान् रुद्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य हेतिरायुधंच परिवृज्याः परिवृणक्तु परिहरतु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उपेदमुपपर्चनमासुगोषूपपृच्यताम् ।
उपऋषभस्यरेतस्युपेन्द्रतववीर्ये ॥ ८ ॥ २५ ॥

उप । इदम् । उपऽपर्चनम् । आसु । गोषु । उप । पृच्यताम् ।
उप । ऋषभस्य । रेतसि । उप । इन्द्र । तव । वीर्ये ॥ ८ ॥ २५ ॥

आसुगोषु इदमुपपर्चनं आप्यायनं उपपृच्यतां संपृच्यतां हेइन्द्र तववीर्ये त्वदीयवीर्यनिमित्ते ऋषभस्य गवांगर्भमादधानस्यवृषभस्य रेतसि इदमुपपर्चनं आप्यायनं गोषुह्याप्यायितासुसतीषु तत्सबन्धिक्षीरादिहविर्द्वारेणेन्द्रः आप्यायितोभवतीत्यर्थः उपेतिपुनर्वचनंपादभेदानां पूरणार्थमिति ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेषष्ठोध्यायःसमाप्तः ॥ ६ ॥

॥श्रीगणेशायनमः॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ १ ॥
अथसप्तमोध्यायआरभ्यते षष्ठस्यमंडलस्यतृतीयेनुवाकेपंचसूक्तानिव्याकृतानि इन्द्रंवइतिषळ्चं षष्ठंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्रम्यतेच-इन्द्रंषळिति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

ॐम् इन्द्रंवोनरःसख्यायसेपुर्महोयन्तःसुमतयेचकानाः ।
महोहिदातावज्रहस्तोअस्तिमहामुरण्वमवसेयजध्वम् ॥ १ ॥

इन्द्रम् । वः । नरः । सख्याय । सेपुः । महः । यन्तः । सुऽमतये ।
चकानाः । महः । हि । दाता । वज्रऽहस्तः । अस्ति । महाम् ।
ऊँ इति । रण्वम् । अवसे । यजध्वम् ॥ १ ॥

हेयजमानाः वोयुष्माकंसंबन्धिनः नरोनेतारऋत्विजः सख्याय सखिभावार्थं इन्द्रं सेपुः परिचरन्ति स्पृशन्तिवा कथंभूताः महोमहान्विस्तोत्राणि यन्तः उपयन्तः प्राप्नुवन्तः कुर्वन्तइत्यर्थः तथा सुमतये सुमतिः शोभनाअनुग्रहात्मिकातदीयाबुद्धिः तांचकानाः कामयमानाः क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानसंज्ञा चकानाइतिकामयतेश्छान्दसंरूपं यद्वा महोमहत्कर्मयन्तः अनुतिष्ठन्तः सुमतये सुमतिं शोभनांस्तुतिं चकानाः शब्दयन्तः कैगैशब्देइत्यस्माल्लिटः कानचिरूपं हियस्मात् वज्रहस्तोवज्रपाणिरिन्द्रः महोमहतोधनस्य दातास्तिभवति तस्मात् रण्वं रमणीयं महामु महान्तमेव अवसे रक्षणाय यजध्वं हविर्भिःपूजयत ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

आयस्मिन्हस्तेनर्यामिमिक्षुरारथेहिरण्ययेरथेष्ठाः ।
आरश्मयोगभस्त्योःस्थूरयोराध्वन्नश्वासोवृषणोयुजानाः ॥ २ ॥

आ। यस्मिन्। हस्ते। नर्याः। मिमिक्षुः। आ। रथे। हिरण्यये।
रथेऽस्थाः। आ। रश्मयः। गभस्त्योः। स्थूरयोः। आ। अध्वन्।
अश्वासः। वृषणः। युजानाः॥ २॥

यस्मिन्निन्द्रे नर्या नृभ्योहिता रायः आमिमिक्षुः आसिच्यन्ते आपूर्यन्ते व्यत्ययेनकर्मणिकर्तृप्रत्ययः इन्द्रे कुत्रेतिचेत् हस्ते तदीयेबाहौ यद्वैतत्समानाधिकरणमिन्द्रस्यविशेषणं हस्तेहन्तरियस्मिन्निन्द्रेइत्यर्थः उक्तंयास्केन—हस्तोहन्तेःप्राशुर्हननइति। यद्वा ईदृशेयस्मिन्निन्द्रे वर्तमानारायः आमिमिक्षुः आसिंचन्ति आपूरयन्तिस्तोतॄन् यश्चेन्द्रः रथेष्ठाः रथस्थाता तत्स्वभावःसन् हिरण्यये सुवर्णमये रथे आतिष्ठति यद्वा रथेष्ठाः रथेवस्थितारायोधनानि हिरण्मये रथेस्थितानि यइन्द्रआसिंचत्यभिवर्षति यस्यच स्थूरयोः स्थूलयोर्विस्तृतयोर्गभस्त्योःबाहुनामैतत् बाह्वोःरश्मयोभीशवः आसिच्यन्ते आयम्यन्ते यस्यचाश्वासोअश्वाः वृषणः सेक्तारोयुवानः युजानाः रथेयुज्यमानाः अध्वन् अध्वनिमार्गे आमिमिक्षुः आसिंचन्ति आपूरयन्ति आगच्छन्तीत्यर्थः तमिन्द्रंस्तुमइतिशेषः॥ २॥

अथतृतीया—

श्रियेतेपादादुवआमिमिक्षुर्धृष्णुर्वज्रीशवसादक्षिणावान्।
वसानोअत्कंसुरभिंदृशेकंस्व१र्णनृतविषिरोबभूथ॥ ३॥

श्रिये। ते। पादा। दुवः। आ। मिमिक्षुः। धृष्णुः। वज्री।
शवसा। दक्षिणऽवान्। वसानः। अत्कम्। सुरभिम्। दृशे।
कम्। स्वः। न। नृतो इति। इषिरः। बभूथ॥ ३॥

हेइन्द्र श्रिये ऐश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोः दुवः परिचरणं आमिमिक्षुः आसिंचन्ति समर्पयन्ति भरद्वाजःसमर्पयति व्यत्ययेनबहुवचनं यद्वा ते तव पादौ श्रिये श्रयितुं सेवितुं दुवः परिचरणमासिंचन्तिअनुतिष्ठन्ति यस्त्वं शवसा बलेन धृष्णुः शत्रूणांधर्षकः वज्री वज्रवान् दक्षिणावान् दक्षिणास्तोतृभ्योदातव्यंधनं तद्वान् हेनृतोनेतरिन्द्र सत्वं सुरभिं प्रशस्तं अत्कं सततगमनशीलमात्मीयंरूपं दृशे सर्वेषांदर्शनार्थं वसानः आच्छादयन् स्वर्ण सूर्यइव इषिरोगन्ता एषणीयोवा बभूथ भवसि कमितिपूरकः॥ ३॥

---

१ नि० १.७.

अथचतुर्थी—

ससोमआमिश्लतमःसुतोभूद्यस्मिन्पक्तिःपच्यतेसन्तिधानाः ।
इन्द्रंनरःस्तुवन्तोब्रह्मकाराउक्थाशंसन्तोदेववाततमाः ॥ ४ ॥

सः । सोमः । आमिश्लऽतमः । सुतः । भूत् । यस्मिन् । पक्तिः ।
पच्यते । सन्ति । धानाः । इन्द्रम् । नरः । स्तुवन्तः । ब्रह्मऽकाराः ।
उक्था । शंसन्तः । देववातऽतमाः ॥ ४ ॥

यःसोमोवक्ष्यते ससोमः सुतोभिषुतःसन् आमिश्लतमः आभिमुख्येनमिश्रतमोभूत् इन्द्रे-णात्यर्थंसंगच्छते यस्मिन्सोमेभिषुते अतिपक्तिः पक्तव्यः पुरोडाशादिःपच्यते भृष्टयवाधानास्ताश्चसन्तिहविरर्थंसंस्कृताभवन्ति यस्मिंश्च सोमेभिषुते नरोनेतारः ब्रह्मकाराः ब्रह्मणोन्नस्यहविर्लक्षणस्यकर्तारऋत्विजः इन्द्रं स्तोत्रैः स्तुवन्तः उक्था उक्थानिशस्त्राणिच शंसन्तः उच्चारयन्तः देववात तमाः देवानतिशयेनोपगताभवन्ति ससोमइन्द्रेणसंमिश्रितोभूदित्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

नतेअन्तःशवसोधाय्यस्यवितुबाबधेरोदसीमहित्वा ।
आतासूरिःपृणतितूतुजानोयूथेवाप्सुसमीजमानऊती ॥ ५ ॥

न । ते । अन्तः । शवसः । धायि । अस्य । वि । तु । बाबधे ।
रोदसी इति । महिऽत्वा । आ । ता । सूरिः । पृणति । तूतुजानः ।
यूथाऽइव । अप्ऽसु । सम्ऽईजमानः । ऊती ॥ ५ ॥

हेइन्द्र ते तव अस्योक्तगुणस्य शवसोबलस्य अन्तः अवसानं नधायि अत्रकेवलोपिदधातिरवाङ्पूर्वार्थोद्रष्टव्यः नावाधायि अस्माभिर्नाज्ञायीत्यर्थः यद्बलं रोदसीद्यावापृथिव्यौ महित्वा महत्त्वेन तु क्षिप्रं विबाबधे यस्माद्बलात् द्यावापृथिव्यौविभीतइत्यर्थः ता तद्बलं सूरिः स्तोता तूतुजानस्त्वरितःसन् ऊती ऊत्यातर्पकेणहविषा समीजमानः सम्यग्यजन्आपृणत्यापूरयति तत्रदृष्टान्तः—यूथेवाप्सुउदकेषुगवांयूथानीव यथा गोपालःअपःपाययन्अद्भिस्तर्पयति तद्वत् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

एवेदिन्द्रः सुहवऋष्वोअस्तूतीअनूतीहिरिशिप्रःसत्वा ।
एवाहिजातोअसमात्योजाःपुरूचवृत्राहनतिनिदस्यून् ॥ ६ ॥१॥

एव । इत् । इन्द्रः । सुऽहवः । ऋष्वः । अस्तु । ऊती । अनूती ।
हिरिऽशिप्रः । सत्वा । एव । हि । जातः । असमातिऽओजाः ।
पुरु । च । वृत्रा । हनति । नि । दस्यून् ॥ ६ ॥ १ ॥

एव एवंउक्तेनप्रकारेण ऋष्वोमहानिन्द्रः सुहवोस्तु सुखेनाह्वातव्योभवतु इदितिपूरणः हिरिशिप्रः शिप्रेहनूनासिकेवा हरितवर्णेशिप्रेयस्यताद्दशइन्द्रः ऊती ऊत्याआगमनेन अनूती अनूत्याअनागमनेनवा सत्वा गमयिताभवतिधनानां स्वयमागतोनागतोपिस्तोतृभ्योधनंप्रयच्छतीत्यर्थः एवाहि एवंहि जातः प्रादुर्भूतोयमिन्द्रः असमात्योजाः असमातिअसमानमनुपमंउत्कृष्टतरमोजोबलंयस्यताद्दशःसन् पुरु पुरूणिबहूनिच वृत्रा वृत्राण्यावरकाणिरक्षःप्रभृतीनि हनति हिनस्तु तथा दस्यून् उपक्षपयितॄन् शत्रूंश्चनिहन्तु ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

भूयइदितिपंचर्चंसप्तमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं भूयःपंचेत्यनुक्रान्तं अग्निष्टोमेमाध्यंदिनसवनेच्छावाकशस्त्रेएतत्सूक्तंशंसनीयं सूत्रितंच—उदिन्न्वस्यरिच्यतेभूयइति । महाव्रतेपिनिष्केवल्येएतत्सूक्तं तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं—भूयइद्वावृधेवीर्यायनृणामुत्वेति ।

तत्रप्रथमा—

भूयइद्वावृधेवीर्यायँएकोअजुर्योदयतेवसूनि ।
प्ररिरिचेदिवइन्द्रःपृथिव्याअर्धमिदस्यप्रतिरोदसीउभे ॥ १ ॥

भूयः । इत् । ववृधे । वीर्याय । एकः । अजुर्यः । दयते । वसूनि ।
प्र । रिरिचे । दिवः । इन्द्रः । पृथिव्याः । अर्धम् । इत् । अस्य ।
प्रति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १ ॥

अयमिन्द्रः भूयइत् बहुतरमेव वावृधे प्रवृद्धोभूत् किमर्थं वीर्याय वीरकर्माणिवृत्रवधादीनि कर्तुं एकोमुख्यः अजुर्योजरयितुमशक्यः सचेन्द्रः वसूनि धनानि दयते स्तोतृभ्योददाति तथा दिवोद्युलोकात् पृथिव्याः भूमेश्च अयमिन्द्रः प्ररिरिचे अतिरिच्यते किंचास्येन्द्रस्य उभेरोदसी द्यावापृथिव्यौ अर्धमिव् अर्धमेवप्रति अस्येन्द्रस्यार्धोभागः द्यावापृथिव्योः प्रतिनिधिर्भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अधामन्येबृहदसुर्यमस्ययानिदाधारनकिरामिनाति ।
दिवेदिवेसूर्योदर्शतोभूद्विसद्मान्युर्वियासुक्रतुर्धात् ॥ २ ॥

अर्ध । मन्ये । बृहत् । असुर्यम् । अस्य । यानि । दाधार । नकिः ।
आ । मिनाति । दिवेऽदिवे । सूर्यः । दर्शतः । भूत् । वि । सद्मानि ।
उर्विया । सुऽक्रतुः । धात् ॥ २ ॥

अध अधुना अस्येन्द्रस्य बृहत् महत् असुर्यं असुरहननकुशलं बलंमन्ये स्तौमि मन्यतिः स्तुतिकर्मा सचेन्द्रः यानिकर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरामिनाति नकश्चिदपिहिनस्ति कानिपुनस्तानि उच्यते दिवेदिवे प्रतिदिनं वृत्रेणावृतः सूर्यः दर्शतोदर्शनीयः भूत् भवति आवरकस्यासुरस्यवधेन सूर्यंप्रकाशितवानित्येकंकर्म सुक्रतुः शोभनकर्मासइन्द्रः सद्मानि भुवनानि उर्विया उरूणिविस्तीर्णानि विधात् व्यधात् अकार्षीत् इदमपरंकर्म एतदादीनिबहूनिकर्माणिकृतवानित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अद्याचिन्नूचित्तदपोनदीनांयदाभ्योअरदोगातुमिन्द्र ।
निपर्वताअद्मसदोनसेदुस्त्वयादृळ्हानिसुक्रतोरजांसि ॥ ३ ॥

अद्य । चित् । नु । चित् । तत् । अपः । नदीनाम् । यत् । आभ्यः ।
अरदः । गातुम् । इन्द्र । नि । पर्वताः । अद्मऽसदः । न । सेदुः ।
त्वया । दृळ्हानि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रजांसि ॥ ३ ॥

हेइन्द्र अद्याचित् अद्यापिनूचित् पुरापि तवनदीनांसंबन्धिकं तदपः कर्म वर्तते आभ्योनदीभ्यः गातुं मार्गं अरदः प्रवहनार्थं व्यलिखइतियत्कर्म तत्सर्वदानुपक्षीणंसद्वर्ततेइत्यर्थः अपि-

च त्वदाज्ञया पर्वतागिरयः निषेदुःनिषण्णाः उत्पतनंपरित्यज्यक्वचिदेवस्थानेनैश्चल्येनोपविष्टाब-भूवुः अद्मसदोन अद्मअदनीयमन्नंतदर्थंसीदन्तःपुरुषाइव यथा तेभोजनार्थंनैश्चल्येनासीदन्तित-थेत्यर्थः अतःकारणात् हेसुक्रतो शोभनकर्मन्निन्द्र त्वया रजांसि सर्वेलोकाः दृह्वानिदृंहितानि स्थिरीकृताआसन् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सत्यमित्तन्नत्वावाँअन्योअस्तीन्द्रदेवोनमर्त्योज्यायान् ।
अहन्नहिंपरिशयानमर्णोवासृजोअपोअच्छासमुद्रम् ॥ ४ ॥

सत्यम् । इत् । तत् । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अस्ति । इन्द्र ।
देवः । न । मर्त्यः । ज्यायान् । अहन् । अहिम् । परिऽशयानम् ।
अर्णः । अव । असृजः । अपः । अच्छ । समुद्रम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र वक्ष्यमाणं तत् सत्यमित् सत्यमेव नानृतं त्वावान् त्वत्सदृशोन्योदेवोनास्ति त्वत्स-दृशोन्योमर्त्योमनुष्योपिनैवविद्यते ज्यायान् अधिकोपिदेवोमनुष्योवानखल्वस्तिइतियद्वीयतेत-त्सत्यमेवेत्यर्थः अपिच त्वं अर्णउदकं परिशयानं परिवृत्यशयानं अहिं मेघं अहन्अवधीः हत्वाच समुद्रमन्तरिक्षंजलधिंवाच्छाभिमुख्येन अपउदकानि अवासृजः अवाङ्मुखतयाविसृष्ट-वानसीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

त्वमपोविदुरोविषूचीरिन्द्रदृह्ळमरुजःपर्वतस्य ।
राजाभवोजगतश्चर्षणीनांसाकंसूर्यंजनयन्द्यामुषासम् ॥ ५ ॥२॥

त्वम् । अपः । वि । दुरः । विषूचीः । इन्द्र । दृह्ळम् । अरुजः ।
पर्वतस्य । राजा । अभवः । जगतः । चर्षणीनाम् । साकम् ।
सूर्यम् । जनयन् । द्याम् । उषसम् ॥ ५ ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वं दुरः वृत्रेणावृताअपः विषूचीः विविधमंचंत्यः यथा सर्वतः प्रसृताभवन्ति तथा व्यसृजः यतस्त्वं पर्वतस्य पर्ववतोमेघस्य दृह्ळं दृढं अपांबन्धकप्रदेशं अरुजः अभांक्षीः

अपिच त्वं जगतःसंबन्धिनीनांचर्षणीनांप्रजानां राजा भवः अधिपतिर्भवसि किंकुर्वन्सूर्यं द्यां द्युलोकं उषसंच तमसावृतमेतत्त्रितयं साकं युगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन् प्रकाशयन्नित्यर्थः॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अभूरेकइतिपंचर्चमष्टमंसूक्तं भरद्वाजस्यसुहोत्रस्यार्षं उपांत्याशक्करी शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः इन्द्रोदेवता अनुक्रम्यतेच—अभूरेकःसुहोत्रस्तुचतुर्थीशक्करीति । महाव्रतस्यनिष्केवल्येइदमादी-न्यष्टसूक्तानिशंसनीयानि तथापंचमारण्यकं—अभूरेकोरयिपतेरयीणामित्यष्टौसूक्तानीति । पृष्ठ्यच-षस्यषष्ठेहनिनिष्केवल्येइदंसूक्तंनिविद्धानं सूत्रितंच—एन्द्रयाह्युपनः प्रघान्वस्याभूरेकइतिनिष्केव-ल्यमिति । विश्वजितिमाध्यंदिनेच्छावाकशस्त्रेसामसूक्तारव्यमेतच्छंसनीयं सूत्रितंच—अभूरेको-रयिपतेरयीणामितिसामसूक्तानि ।

तत्रप्रथमा—

अभूरेकोरयिपतेरयीणामाहस्तयोरधिथाइन्द्रकृष्टीः ।
वितोकेअप्सुतनयेचसूरेवोचन्तचर्षणयोविवाचः ॥ १ ॥

अभूः । एकः । रयिऽपते । रयीणाम् । आ । हस्तयोः । अधिथाः ।
इन्द्र । कृष्टीः । वि । तोके । अप्ऽसु । तनये । च । सूरे ।
अवोचन्त चर्षणयः । विऽवाचः ॥ १ ॥

हेरयिपते धनस्यपालकेन्द्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणां धनानांस्वामी अभूर्भवसि यद्वा रयीणांरयिपतेइतिसंबन्धः एकोरयिशब्दोनुवादः यथा गवामसिगोपतिरेकइन्द्रेति तदानीं एको-मुख्यस्त्वंभवसीतियोजनीयं अपिच हेइंद्र त्वं हस्तयोरात्मीययोर्बाह्वोःकृष्टीः प्रजाः आअधिथाः अधत्से सर्वंजगत्तवाज्ञायांवर्ततेइत्यर्थः किंच चर्षणयोमनुष्याः तोके पुत्रे अप्सूदकेषु सूरे शत्रूणांप्रेरके तनये पौत्रेषुच एतेषुनिमित्तभूतेषुसत्सु विवाचः विशिष्टाःस्तुतीःव्यवोचन्त विविधंनुवन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वद्भियेन्द्रपार्थिवानिविश्वाच्युताचिच्च्यावयन्तेरजांसि ।
द्यावाक्षामापर्वतासोवनानिविश्वंदृह्ळंभयतेअज्मन्नाते ॥ २ ॥

१ ऋ० सं० ५. ६. २३. ।

त्वत् । भिया । इन्द्र । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् ।
च्यवयन्ते । रजांसि । द्यावाक्षामा । पर्वतासः । वनानि ।
विश्वम् । दृळ्हम् । भयते । अज्मन् । आ । ते ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्ववत्वत्तोभियाभयेन विश्वा विश्वानिव्यापकानि पार्थिवानि पृथिव्यंतरिक्षनाम तत्रभवानि रजांस्युदकानि अच्युताचित् च्यावयितुमशक्यान्यपि च्यावयन्तेमेघाः प्रच्यावयन्ति वर्षन्तीत्यर्थः अपिच हेइन्द्र तेतव अज्मन् आगमनेसति द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ पर्वतासोगिरयोवनानिवृक्षाश्च भयते भयंप्राप्नुवन्ति किंबहुना विश्वं सर्वं दृळ्हं स्थिरं प्राणिजातं भयते बिभेति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वंकुत्सेनाभिशुष्णमिन्द्राशुषंयुध्यकुयवंगविष्टौ ।
दशप्रपित्वेअधसूर्यस्यमुषायश्चक्रमविवेरपांसि ॥ ३ ॥

त्वम् । कुत्सेन । अभि । शुष्णम् । इन्द्र । अशुषम् । युध्य ।
कुयवम् । गोऽइष्टौ । दश । प्रऽपित्वे । अध । सूर्यस्य । मुषायः ।
चक्रम् । अविवेः । रपांसि ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं कुत्सेनसह अशुषं शोषयितुमशक्यं प्रबलं शुष्णं सर्वस्यशोषकमेतत्संज्ञमसुरं अभियुध्य अभ्ययुध्यः कुत्सस्यसाहाय्यार्थं तेनासुरेणसहयुद्धंकृतवानसीत्यर्थः तथागविष्टौ गावोबाणाइष्यन्तिगच्छंतियत्रेतिगविष्टिःसंग्रामः तस्मिन् कुयवमेतत्संज्ञमसुरंच दश अदशः हिंसितवानसि दंशदशनेइत्येतस्माच्छान्दसेलोटिरूपं अध अपिच प्रपित्वे प्रपतनेयुद्धे सूर्यस्यचक्रं रथावयवभूतं मुषायः अमुष्णाः तदाप्रभृतिसूर्यस्यरथएकचक्रोभूत् तथाचाम्नातं—सप्तयुंजन्तिरथमेकचक्रमिति । एतशाख्यस्यऋषेःसूर्येणसहयुद्धे तत्साहाय्यार्थंआगतइन्द्रःसूर्यस्यचक्रमपहृतवानित्याख्यातं सूरश्चक्रंप्रवृहज्जातओजसेतिचनिगमान्तरं । अपिचरपांसिपापकारीणिरक्षःप्रभृतीनि अविवेः अस्माल्लोकादगमयः अवधीरित्यर्थः ॥ ३ ॥

---

१ ऋ० सं० २. ३. १४. । २ ऋ० सं० २. १. १९. ।

अथचतुर्थी—

त्वंशतान्यवशम्बरस्यपुरोजघन्थाप्रतीनिदस्योः ।
अशिक्षोयत्रशच्यांशचीवोदिवोदासायसुन्वतेसुतक्रेभर-
द्वाजायगृणतेवसूनि ॥ ४ ॥

त्वम् । शतानि । अव । शम्बरस्य । पुरः । जघन्थ । अप्रतीनि ।
दस्योः । अशिक्षः । यत्र । शच्या । शचीऽवः । दिवःऽदासाय ।
सुन्वते । सुतऽक्रे । भरतऽवाजाय । गृणते । वसूनि ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वं शतानि शतसंख्यानि दस्योरुपक्षपयितुरसुरस्य शंबरस्य एतत्संज्ञस्य पुरः पुरीः अप्रतीनि लिंगव्यत्ययः केनाप्यप्रतिगताः अवजघंथ अवाहन् हेशचीवः प्रज्ञावन् हेसुतक्रे अभिषुतेनसोमेनक्रीतेन्द्र यत्र यस्मिन्काले सुन्वते सोमाभिषवंकुर्वते दिवोदासाय शच्यां प्रज्ञ- या अशिक्षोधनानिप्रादाः गृणते स्तुवते भरद्वाजायच वसूनिप्रादाः तस्मिन्काले शांबरीः पुरो- वजघंथेत्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

ससत्यसत्वन्महतेरणायरथमातिष्ठतुविनृम्णभीमम् ।
याहिप्रपथिन्नवसोपमद्रिक्प्रचश्रुतश्रावयचर्षणिभ्यः ॥ ५ ॥ ३ ॥

सः । सत्यऽसत्वन् । महते । रणाय । रथम् । आ । तिष्ठ ।
तुविऽनृम्ण । भीमम् । याहि । प्रऽपथिन् । अवसा । उप ।
मद्रिक् । प्र । च । श्रुत । श्रवय । चर्षणिऽभ्यः ॥ ५ ॥ ३ ॥

हेसत्यसत्वन् सत्याः अबाध्याः सत्वानोभटाः यस्यसतथोक्तः हेतुविनृम्ण तुविबहुलंनृम्णं धनंयस्यसतथोक्तः हेतादृशेन्द्र सत्वं महते रणाय संग्रामाय तदर्थं भीमं भयंकरं आत्मीयंरथं आतिष्ठ हेप्रपथिन् प्रकृष्टमार्गेन्द्र अवसा रक्षणेनसह तेनचरथेनोपयाह्यागच्छ मद्रिक् मदभिमु- खः तथा हेश्रुत विश्रुतेन्द्र चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्रश्रावयच अस्मान्प्रख्यापयच सर्वासुप्रजा- सुमध्येअस्मान्प्रख्यातान्कुर्वित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अपूर्व्येतिपंचर्चंनवमंसूक्तं त्रैष्टुभमैन्द्रं द्वितीयेछान्दोमिकेहनिनिष्केवल्येएतत्सूक्तं सूत्रितं च—अपूर्व्यापुरुतमानितांसुतेकीर्तिमिति । महाव्रतेपिनिष्केवल्येअस्यसूक्तस्यविनियोगउक्तः ।

तत्रप्रथमा—

अपूर्व्यापुरुतमान्यस्मैमहेवीरायतवसेतुराय ।
विरप्शिनेवज्रिणेशंतमानिवचांस्यासास्थविरायतक्षम् ॥ १ ॥

अपूर्व्या । पुरुऽतमानि । अस्मै । महे । वीराय । तवसे । तुराय ।
विऽरप्शिने । वज्रिणे । शम्ऽतमानि । वचांसि । आसा ।
स्थविराय । तक्षम् ॥ १ ॥

अपूर्व्या अपूर्व्याणि पूर्वैरकृतानि नूतनानि पुरुतमानि बहुतमानि शंतमानि सुखकृत्तमानि वचांसि स्तुतिरूपाणिवाक्यानि आसा आस्येन अस्मै इन्द्राय तक्षमतक्षंकरोमि कीदृशाय महे महते वीराय विविधशत्रूणांमारयित्रे तवसे तवस्विनेबलवते तुराय त्वरमाणाय विरप्शिने विशेषेणस्तुत्याय वज्रिणे वज्रवते स्थविराय प्रवृद्धाय ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

समातरासूर्येणाकवीनामवासयद्रुजदद्रिंगृणानः ।
स्वाधीभिर्ऋक्वभिर्वावशानउदुस्रियाणामसृजन्निदानम् ॥ २ ॥

सः । मातरा । सूर्येण । कवीनाम् । अवासयत् । रुजत् ।
अद्रिम् । गृणानः । सुऽआधीभिः । ऋक्वऽभिः । वावशानः ।
उत् । उस्रियाणाम् । असृजत् । निऽदानम् ॥ २ ॥

सइन्द्रः मातरा मातरौ दिवंचपृथिवींच कवीनां क्रान्तदर्शिनामंगिरसामर्थाय सूर्येण अवासयत् प्राकाशयत् किंकुर्वन् अद्रिं गवामदर्शनाय बलेनस्थापितंपर्वतं रुजद्भंजन् यद्वा कवीनामंगिरसामितितृतीयार्थेषष्ठी अंगिरोभिर्गृणानःस्तूयमानइतिसंबन्धः अपिच स्वाधीभिः शोभनध्यानैर्ऋक्वभिःस्तोतृभिः अंगिरोभिर्वावशानःपुनःपुनःकाम्यमानःसन् उस्रियाणां बलस्यभृत्यैःपणिभिरपहतानांगवां निदानं बंधनं उदसृजत् अमोचयत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सवह्निभिर्ऋक्वभिर्गोषुशश्वन्मितज्ञुभिःपुरुकृत्वाजिगाय ।
पुरःपुरोहासखिभिःसखीयन्दृह्लारुरोजकविभिःकविःसन् ॥ ३ ॥

सः । वह्निऽभिः । ऋक्वऽभिः । गोषु । शश्वत् । मितज्ञुऽभिः ।
पुरुऽकृत्वा । जिगाय । पुरः । पुरःऽहा । सखिऽभिः । सखिऽयन् ।
दृह्लाः । रुरोज । कविऽभिः । कविः । सन् ॥ ३ ॥

पुरुकृत्वा बहुकर्मकृत् सइन्द्रः वह्निभिः हविषांवोढृभिः ऋक्वभिः स्तोतृभिः शश्वत् सर्वदा मितज्ञुभिः संकुचितजानुभिः अंगिरोभिःसह गोषुनिमित्तभूतेषु जिगाय असुराञ्जितवान् जित्वाच पुरोहा पुराणांहन्ता सइन्द्रः सखिभिः समानख्यानैः कविभिःक्रान्तप्रज्ञैरंगिरोभिःसह सखीयन् सखित्वमात्मनइच्छन् कविःसन् स्वयमपिक्रान्तप्रज्ञोभवन् दृह्ला स्थिरा पुरः आसुरीःपुरीरुरोजबभंज ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सनीव्याभिर्जरितारमच्छामहोवाजेभिर्महद्भिश्चशुष्मैः ।
पुरुवीराभिर्वृषभक्षितीनामागिर्वणःसुवितायप्रयाहि ॥ ४ ॥

सः । नीव्याभिः । जरितारम् । अच्छ । महः । वाजेभिः ।
महत्ऽभिः । च । शुष्मैः । पुरुऽवीराभिः । वृषभ । क्षितीनाम् ।
आ । गिर्वणः । सुविताय । प्र । याहि ॥ ४ ॥

हेवृषभ कामानांवर्षक हेगिर्वणः गिरास्तुत्यासंभजनीयेन्द्र सत्वं महोमहद्भिः वाजेभिर्वाजैरन्नैः महद्भिःशुष्मैर्बलैश्चसह क्षितीनां प्रजानांमध्ये जरितारं स्तोतारं अच्छाभिमुख्येन नीव्याभिः नव्याभिर्नवतराभिः पुरुवीराभिः पुरूणां बहूनांवीरयित्रीभिर्वडवाभिः आप्रयाहि आगच्छ किमर्थं सुविताय शोभनाय सुखप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

ससर्गेणशवसातक्तोअत्यैरपइन्द्रोदक्षिणतस्तुराषाट् ।
इत्थासृजानाअनपावृदर्थंदिवेदिवेविविषुरप्रमृष्यम् ॥ ५ ॥ ४ ॥

सः । सर्गेण । शवसा । तक्तः । अत्यैः । अपः । इन्द्रः । दक्षिणतः ।
तुराषाट् । इत्था । सृजानाः । अनपऽवृत् । अर्थम् । दिवेऽदिवे ।
विविषुः । अप्रऽमृष्यम् ॥ ५ ॥ ४ ॥

तुराषाट् तुरणांहिंसकानांसोढाअभिभविता सइन्द्रः सर्गेण सर्वदोद्युक्तेन शवसा बलेन अत्यैरश्वैः सततगामिभिस्तेजोभिर्वा तक्तः संगतःसन् दक्षिणतः दक्षिणायने अपउदकानि विसृजतीतिशेषः इत्था इत्थमनेनप्रकारेणसृजानाः सृज्यमानास्ताआपः अर्थं गंतव्यं अप्रमृष्यमन्यैरक्षोभ्यं समुद्रं दिवेदिवे प्रतिदिनं अनपावृत् अपावर्तनंपुनरागमनंयथानभवतितथाविविषुः व्याप्नुवन्ति अर्तेस्थन्प्रत्ययान्तस्यरूपमर्थमिति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

यओजिष्ठइतिपंचर्चंदशमंसूक्तं शुनहोत्रस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्रम्यतेच—यओजिष्ठःशुनहोत्रस्त्विति । महाव्रतेपिनिष्केवल्यउक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

यओजिष्ठइन्द्रतंसुनोदामदोवृषन्त्स्वभिष्टिर्दास्वान् ।
सौवश्व्यंयोवनवत्स्वश्वोवृत्रासमत्सुसासहदमित्रान् ॥ १ ॥

यः । ओजिष्ठः । इन्द्र । तम् । सु । नः । दाः । मदः । वृषन् ।
सुऽअभिष्टिः । दास्वान् । सौवश्व्यम् । यः । वनवत् । सुऽअश्वः ।
वृत्रा । समत्ऽसु । ससहत् । अमित्रान् ॥ १ ॥

हेवृषन् कामानां वर्षयितरिंद्र त्वंयःपुत्रः ओजिष्ठओजस्वितमोबलवत्तमः मदः तवमादयिता स्तुतिभिःस्तोतेत्यर्थः स्वभिष्टिः शोभनाभ्येषणः दास्वान् हविषांदानं दाः तद्वान् एवंगुणविशिष्टंतंपुत्रं नोस्मभ्यं सु सुष्ठु दाः देहि यःपुत्रः स्वश्वःसन्समत्सु संग्रामेषु सौवश्व्यं शोभनाश्वानांसमूहं वनवत् हिंस्यात् तथा वृत्रा वृत्रान् वारयितॄन् अमित्रान् शत्रूंश्च सासहत् अत्यर्थमभिभवेत् तंदाइत्यन्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वांहीइन्द्रावसेविवाचोहवन्तेचर्षणयःशूरसातौ ।
त्वंविप्रेभिर्विपर्णीरशायस्त्वोतइत्सनितावाजमर्वा ॥ २ ॥

त्वाम् । हि । इन्द्र । अवसे । विऽवाचः । हवन्ते । चर्षणयः ।
शूरऽसातौ । त्वम् । विप्रेभिः । वि । पणीन् । अशायः । त्वाऽऊतः ।
इत् । सनिता । वाजम् । अर्वा ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वांहि त्वामेव विवाचः विविधाःस्तुतिरूपावाचोयेषांताद्दशाश्चर्षणयोमनुष्याः शूरसातौ शूरैःसंभजनीयेसंग्रामे अवसे रक्षणार्थं हवन्ते आह्वयन्ति किंच त्वं विप्रेभिः विप्रैर्मेधाविभिरंगिरोभिःसार्धं पणीन् बलस्यानुचराः असुराः पणयः तान्व्यशायः विशेषेणअशाययः हतवानित्यर्थः अतः त्वोतइव त्वयाऊतोरक्षितएव सनिता संभक्ता पुरुषः वाजमन्नं अर्वा अभिगन्ता भवति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वंताँइन्द्रोभयाँअमित्रान्दासावृत्राण्यार्याचशूर ।
वधीर्वनेवसुधितेभिरत्कैरापृत्सुदर्षिनृणांनृतम ॥ ३ ॥

त्वम् । तान् । इन्द्र । उभयान् । अमित्रान् । दासा । वृत्राणि ।
आर्या । च । शूर । वधीः । वनाऽइव । सुऽधितेभिः । अत्कैः । आ ।
पृत्ऽसु । दर्षि । नृणाम् । नृऽतम ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं तानुभयान् उभयविधान् अमित्रान् शत्रून् वधीः अहिंसीः केते उभयविधाः दासाउपक्षपयितॄन् कर्मविरोधिनोवलप्रभृतीनसुरान् सुपांसुलुगितिशसआकारः आर्या आर्याणि कर्मानुष्ठातृत्वेनश्रेष्ठानि वृत्राणि आवरकाणि विश्वरूपादीनिच तानुभयविधान् हेशूर त्वं हतवानित्यर्थः नृणां नेतॄणांमध्ये नृतमः अतिशयेननेतः हेइन्द्र पृत्सु संग्रामेषु सुधितेभिः सुष्ठुनिहितैः अत्कैः आत्मीयैरायुधैः आदर्षि अन्यानपिशत्रूनाद्दणासि विदारयसि तत्रदृष्टान्तः—वनेव वनानीव यथा वृक्षजातानि कुठारादिभिः छिनत्ति तद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सत्वंनइन्द्राकवाभिरूतीसखाविश्वायुरविताव्रधेभूः ।
स्वर्षातायद्ध्वयामसित्वायुध्यन्तोनेमधितापृत्सुशूर ॥ ४ ॥

सः । त्वम् । नः । इन्द्र । अकवाभिः । ऊती । सखा । विश्वऽआयुः ।
अविता । वृधे । भूः । स्वःऽसाता । यत् । ह्वयामसि । त्वा । युध्यन्तः ।
नेमऽधिता । पृत्ऽसु । शूर ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सतादृशस्त्वं अकवाभिरकुत्सिताभिः ऊती ऊतिभिः रक्षाभिः नोस्माकं वृधे व-र्धनाय अविता रक्षिताभूर्भव तथा विश्वायुः सर्वतोगन्तात्वं अस्माकं सखाचभव नेमधिता ने-मशब्दोर्धवाची उक्तंचःवानेमइत्यर्धस्येति नेमे अर्धाः कतिपयाःपुरुषाः धीयन्तेएष्विति ने-मधितयःसंग्रामाः तादृशेषुपृत्सुपृतनासुसंग्रामेषु युध्यन्तोयुद्धंकुर्वन्तोवयं स्वर्षाता स्वः सुष्ठु अरणीयंधनंतस्यसंभजनार्थं हेशूर त्वां यद्यदाह्वयामसि आह्वयामः तदानीं त्वं अ-विताःसखाचभवेत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नूनंनइन्द्रापरायचस्याभवामृळीकउतनोअभिष्टौ ।
इत्थागृणन्तोमहिनस्यशर्मन्दिविष्यामपार्येगोषतमाः ॥ ५ ॥ ५ ॥

नूनम् । नः । इन्द्र । अपराय । च । स्याः । भव । मृळीकः ।
उत । नः । अभिष्टौ । इत्था । गृणन्तः । महिनस्य । शर्मन् । दिवि ।
स्याम । पार्ये । गोसऽतमाः ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र त्वं नूनं अद्य नोस्माकं स्याः अस्मदीयोभव अपरायच अपरस्मिन्नन्यस्मिन्नपि काले अस्मदीयोभव उत अपिच त्वं नोस्माकं अभिष्टावभिगमनेसति मृळीकः सुखयिताभव इत्था इत्थमनेनप्रकारेण गृणन्तःस्तुवन्तोवयं गोषतमाः गवांसंभक्तृतमाः सन्तः महिनस्य महत-स्तवसंबन्धिनि दिवि द्योतमाने पार्येदुःखस्यपारके शर्मन् शर्मणि सुखे स्याम वर्तमानाभ-वेम ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

संचत्वेजग्मुरितिपंचर्चमेकादशंसूक्तं शुनहोत्रस्यार्षमैन्द्रंत्रैष्टुभं संचत्वइत्यनुक्रान्तं । तृतीयेछान्दोमिकेहनिइदमादिकेद्वेसूक्ते सूत्रितंच—संचत्वेजग्मुरितिसूक्तेइति । महाव्रतेपिनिष्केवल्ये उक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

संचत्वेजग्मुर्गिरइन्द्रपूर्वीर्विचत्वद्यन्तिविभ्वोमनीषाः ।
पुरानूनंचस्तुतयऋषीणांपस्पृध्रइन्द्रेअध्युक्थार्का ॥ १ ॥

सम् । च । त्वे इति । जग्मुः । गिरः । इन्द्र । पूर्वीः । वि । च । त्वत् । यन्ति । विऽभ्वः । मनीषाः । पुरा । नूनम् । च । स्तुतयः । ऋषीणाम् । पस्पृध्रे । इन्द्रे । अधि । उक्थऽअर्का ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वे त्वयि पूर्वीर्बह्व्योगिरः स्तुतयश्च संजग्मुः संगच्छन्ते त्वत् त्वत्तः विभ्वोविभवोविस्तृताःमनीषाः स्तोतॄणांमतयश्च वियन्ति विविधंनिर्गच्छंति शेषःपरोक्षकृतः पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनं अद्यच ऋषीणां अतीन्द्रियार्थदर्शिनांभरद्वाजादीनांस्तुतयः स्तोत्राणि इन्द्रे अधि अधिकंपस्पृध्रे अस्पर्धन्त अहमहमिकयाइन्द्रस्यस्तवनेत्वरिताबभूवुरित्यर्थः तथा उक्थार्का उक्थंशस्त्रंतद्रूपाण्यर्काणिअर्चनसाधनानिस्तोत्राणिच पस्पृध्रे अस्पर्धन्त ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

पुरुहूतोयःपुरुगूर्तऋभ्वाँएकःपुरुप्रशस्तोअस्तियज्ञैः ।
रथोनमहेशवसेयुजानोऽस्माभिरिन्द्रोअनुमाद्योभूत् ॥ २ ॥

पुरुऽहूतः । यः । पुरुऽगूर्तः । ऋभ्वा । एकः । पुरुऽप्रशस्तः । अस्ति । यज्ञैः । रथः । न । महे । शवसे । युजानः । अस्माभिः । इन्द्रः । अनुऽमाद्यः । भूत् ॥ २ ॥

पुरुहूतः बहुभिराहूतः पुरुगूर्तःबहुभिरुद्यमितः ऋभ्वा महान् एकः प्रधानभूतः एवंगुणविशिष्टोयइन्द्रः यज्ञैः यष्टृभिःपुरुषैः यजमानसाधनैःस्तोत्रैर्वा पुरुप्रशस्तोस्ति बहुधाप्रशस्त-

स्तुतोभवति सइन्द्रः रथोन रथइव महे महते शवसे बलायतदर्थं युजानोस्मत्स्तुतिभिःयुज्य-
मानःसन् अस्माभिःस्तोतृभिः अनुमाद्योभूत् सर्वदास्तुत्योभवतु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

नयंहिंसन्तिधीतयोनवाणीरिन्द्रंनक्षन्तीदभिवर्धयन्तीः ।
यदिस्तोतारःशतंयत्सहस्रंगृणन्तिगिर्वणसंशंतदस्मै ॥ ३ ॥

न । यम् । हिंसन्ति । धीतयः । न । वाणीः । इन्द्रम् । नक्षन्ति ।
इत् । अभि । वर्धयन्तीः । यदि । स्तोतारः । शतम् । यत् । सहस्रम् ।
गृणन्ति । गिर्वणसम् । शम् । तत् । अस्मै ॥ ३ ॥

यंइन्द्रं धीतयः कर्माणि परिचरणानि नहिंसन्ति नबाधन्ते वाणीर्वाण्यः स्तुतयश्च यन्नबाध-
न्ते दातुमसमर्थःपुरुषः अन्यकृतैःपरिचरणैःस्तुतिभिश्च भृशंखिद्यते अस्यचेन्द्रस्य बहुधनत्वा-
द्दातृत्वाच्च तस्मिन्प्रयुज्यमानानिपरिचरणानिस्तोत्राणिच बाधहेतवोनाभूवन्नित्यर्थः किंतर्ही-
त्यतआह तमिन्द्रं वर्धयन्तीः वर्धयंत्यःअभिनक्षन्तिइत् अभिगच्छन्तिएव अपिच गिर्वणसंगि-
रांसंभक्तारमिन्द्रं शतं शतसंख्याकाःस्तोतारोयदि गृणन्ति स्तुवन्ति यत् यदिच सहस्रं सह-
स्रसंख्याकाःस्तोतारः स्तुवन्ति तत्सर्वंस्तोत्रं अस्माइन्द्राय शं सुखकरंभवति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अस्माएतद्दिव्य१र्चेवमासामिमिक्षइन्द्रेन्ययामिसोमः ।
जनंनधन्वन्नभिसंयदापःसत्रावावृधुर्हवनानियज्ञैः ॥ ४ ॥

अस्मै । एतत् । दिवि । अर्चाऽइव । मासा । मिमिक्षः । इन्द्रे । नि ।
अयामि । सोमः । जनम् । न । धन्वन् । अभि । सम् । यत् । आपः ।
सत्रा । वुवृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥ ४ ॥

एतत् एतस्मिन् दिवि दिवसे सौत्येहनि अर्चेव अर्चनसाधनेन स्तोत्रेणेव मासा मानेन
इन्द्रायत्वावृत्रघ्नइत्यादिमंत्रसाध्येनयुक्तः मिमिक्षः वसतीवर्येकधनाख्याभिरद्भिरासिक्तःसोमः
अस्मै विभक्तिव्यत्ययः अस्मिन्निन्द्रे न्ययामि नियतोभूत् यद्वा अस्मैइन्द्राय एतत्स्तोत्रंप्रवा-
णीतिशेषः दिविद्युलोके अर्चेव अर्कःसूर्यइव मासा लुप्तोपममेतत् माति परिच्छिनत्तीतिमास-

श्चन्द्रमाः सइव मिमिक्षोः वृष्ट्युदकानांसिक्ता यइन्द्रोवर्तते यस्मिन्निन्द्रे अभिषुतः सोमेनिय-म्यतेस्म किंच तमिन्द्रं यज्ञैर्यजनसाधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिःसार्धं हवनानि स्तोत्राणि स-न्नासह वावृधुरवर्धयन् तत्रदृष्टान्तः—धन्वन् धन्वनि मरुदेशे अभि अभिमुखं संयत् सम्यग्यत्यो-गच्छंत्यआपः जनंन प्राणिनमिव यथा मरुदेशे उपलभ्यमानाआपः प्राणिनंवर्धयन्तितद्वत्॥४॥

अथपंचमी—

अस्मा॑ए॒तन्मह्या॑ङ्गू॒षम॑स्मा॒इन्द्रा॑यस्तो॒त्रंम॒तिभि॑रवाचि ।
अस॒द्यथा॑मह॒ति॑वृ॑त्र॒तूर्य॒इन्द्रो॑वि॒श्वायु॑रवि॒ता॒वृ॒धश्च॑ ॥ ५ ॥ ६ ॥

अस्मै॑ । ए॒तत् । महि॑ । आ॒ङ्गू॒षम् । अ॒स्मै॒ । इन्द्रा॑य । स्तो॒त्रम् ।
म॒ति॒ऽभिः॑ । अ॒वा॒चि॒ । अस॑त् । यथा॑ । म॒ह॒ति । वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ ।
इन्द्रः॑ । वि॒श्वऽआ॑युः । अ॒वि॒ता । वृ॒धः । च॒ ॥ ५ ॥ ६ ॥

अस्मैइन्द्राय महि महत् एतत् आंगूषं स्तोत्रं मतिभिः स्तोतृभिरवाचि उक्तमभूत् अ-स्मैइंद्राय स्तोत्रमितिपुनरुक्तिरादरार्था विश्वायुः सर्वत्रगन्ता सइन्द्रः महति प्रभूते वृत्रतूर्ये सं-ग्रामे यथा येनप्रकारेण अस्माकं अविता रक्षकः वृधोवर्धयिताच असद्भवेत् तथा अवाची-त्यन्वयः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

कदाभुवन्नितिपंचर्चंद्वादशंसूक्तं नरस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रान्तं—कदानरस्त्विति । तृतीयेछन्दोमेमहाव्रतेचनिष्केवल्येउक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

क॒दा भु॑वन्र॒थ॑क्षयाणि॒ब्रह्म॑क॒दास्तो॒त्रेस॑हस्रपो॒ष्यं॑दाः ।
क॒दास्तोमं॑वासयो॒स्यरा॒याक॒दाधियः॑करसि॒वाज॑रत्नाः ॥ १ ॥

क॒दा । भु॒व॒न् । रथ॑ऽक्षयाणि । ब्रह्म॑ । क॒दा । स्तो॒त्रे । स॒ह॒स्र॒ऽपो॒ष्य॑म् । दाः॒ । क॒दा । स्तोम॑म् । वा॒स॒यः॒ । अ॒स्य॒ । रा॒या । क॒दा । धियः॑ । क॒र॒सि॒ । वाज॑ऽरत्नाः ॥ १ ॥

हेइन्द्र ब्रह्मणि ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्मदीयानि रथक्षयाणि रथनिवासानि कदाकस्मिन्न काले भुवन् भवेयुः रथेवस्थितं त्वां कदाप्राप्नुवन्तीत्यर्थः कदा कस्मिन्काले स्तोत्रे स्तुवते मह्यं सहस्रपोष्यं सहस्रसंख्याकपुरुषपोषकं गोसमूहं पुत्रं वादाः दद्याः कदाच अस्यममस्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं राया धनेन वासयः धियः कर्माणिचाग्निहोत्रादीनि वाजरत्नाः वाजैरन्नैः रमणीयाः कदाकस्मिन्काले करसि कुर्याः एवंस्तोता फलस्यविलंबमसहमानः इन्द्रमनयापृष्टवान् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

कर्हिंस्वित्तदिन्द्रयन्नृभिर्नॄन्वीरैर्वीरान्नीळयासेजयाजीन् ।
त्रिधातुगाअधिजयासिगोष्विन्द्रंद्युम्नंस्वर्वद्धेह्यस्मे ॥ २ ॥

कर्हि । स्वित् । तत् । इन्द्र । यत् । नृऽभिः । नॄन् । वीरैः । वीरान् ।
नीळयासे । जय । आजीन् । त्रिऽधातु । गाः । अधि । जयासि ।
गोषु । इन्द्र । द्युम्नम् । स्वःऽवत् । धेहि । अस्मे इति ॥ २ ॥

फलस्यविलंबमसहमानऋषिः अनयापीन्द्रंपृच्छति हेइन्द्र कर्हिस्वित् कदाखलु तद्भवेत् नृभिरस्मदीयैःपुरुषैः नॄन् शत्रुपुरुषान् तथा वीरैरस्मदीयैःपुत्रैः वीरान्शत्रुपुत्रांश्च यन्नीळयासेत्वं संश्लेषयेः संयोजयेः नीळयतिःसंश्लेषणकर्मा ईदृशं युद्धेयत्संश्लेषणंतत्कदाभवेदितिवितर्कः अपिचास्मदर्थं त्वं आजीन् संग्रामान् कदा जय जयेः कदाच गोष्वभिगन्तृषुशत्रुषु विद्यमानाः त्रिधातु त्रिधातूनां क्षीरदधिघृतानांत्रयाणां धारयित्रीर्गाः अधिजयासि अधिकंजयेः हेइन्द्र त्वं स्वर्वत् व्याप्तिमत् द्युम्नं धनं अस्मे अस्मासु कदा धेहि धारयेः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

कर्हिंस्वित्तदिन्द्रयज्जरित्रेविश्वप्सुब्रह्मकृणवःशविष्ठ ।
कदाधियोननियुतोयुवासेकदागोमघाहवनानिगच्छाः ॥ ३ ॥

कर्हि । स्वित् । तत् । इन्द्र । यत् । जरित्रे । विश्वऽप्सु । ब्रह्म ।
कृणवः । शविष्ठ । कदा । धियः । न । निऽयुतः । युवासे । कदा ।
गोऽमघा । हवनानि । गच्छाः ॥ ३ ॥

अनयापिकतिचित्प्रश्नाःक्रियन्ते हेइन्द्र कर्हिस्वित् कदाखलु तद्भवेत् हेशविष्ठ बलवत्त-मेन्द्र त्वं जरित्रे स्तोत्रे विश्वप्सु बहुविधरूपं ब्रह्मान्नं कृणवः करोषीतियत् तत्कदाभवेदितिवितर्कः कदाच धियः कर्माणि नेतिसमुच्चये नियुतः स्तुतीश्च युवासे आत्मनियोजयेः कदाच त्वं गोमघाः गोमघानि गवांदातॄणि मंहतेर्दानार्थस्यरूपमुत्तरपदं हवनानि स्तोत्राणि गच्छाः अभिगच्छेः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सगोमघाजरित्रेअश्वंश्चन्द्रावाजंश्रवसोअधिधेहिपृक्षः ।
पीपिहीषःसुदुघामिन्द्रधेनुंभरद्वाजेषुसुरुचोरुरुच्याः ॥ ४ ॥

सः । गोऽमघाः । जरित्रे । अश्वंऽचन्द्राः । वाजंऽश्रवसः । अधि ।
धेहि । पृक्षः । पीपिहि । इषः । सुऽदुघाम् । इन्द्र । धेनुम् ।
भरत्ऽवाजेषु । सुऽरुचः । रुरुच्याः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सत्वं जरित्रे स्तोत्रे गोमघाः गवांदात्रीः अश्वश्चन्द्राः अश्वैराह्लादयन्तीः वाजश्रवसः वाजैर्बलैःप्रसिद्धाः एवंभूताः पृक्षोन्नानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेष्वस्मासु अधिधेहि धारय तथा इषस्तान्यन्नानि सुदुघां शोभनदोग्ध्रीं धेनुं गांच हेइन्द्र पीपिहि प्यायय अपिच ताश्चशोभौश्च सुरुचः शोभनदीप्तयोयथाभवन्तितथा त्वं रुरुच्याः दीपयेः शोभनदीप्तियुक्ताश्चताःसन्त्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

तमानूनंवृजनमन्यथाचिच्छूरोयच्छंक्रविदुरोगृणीषे ।
मानिरंरंशुक्रदुघस्यधेनोराङ्गिरसान्ब्रह्मणाविप्रजिन्व ॥ ५ ॥ ७ ॥

तम् । आ । नूनम् । वृजनम् । अन्यथा । चित् । शूरः । यत् ।
शक्र । वि । दुरः । गृणीषे । मा । निः । अरम् । शुक्रऽदुघस्य ।
धेनोः । आङ्गिरसान् । ब्रह्मणा । विप्र । जिन्व ॥ ५ ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वं नूनमघतनं वृजनं बाधकमस्मदीयंशत्रुं अन्यथाचित् अन्येनैवप्रकारेण योजय येनप्रकारेणसर्वेजीवन्तितद्विलक्षणंप्रकारंमरणाख्यंप्रापयेत्यर्थः आकारःपूरकः हेशक्र सर्वकार्येषुशक्तेन्द्र शूरः शौर्योपेतः विदुरः विशेषेणदारयिताशत्रूणां यद्वा दुरोद्वाराणिशत्रुसंबंधीनिविघटयंस्त्वं यत्यस्माद्गृणीषेस्माभिःस्तूयसे तस्मात्कारणात् शुक्रदुघस्य शुक्राणांनिर्मलानांदोग्धुरिन्द्रस्य धेनोर्वाचः स्तोत्रात् मानिररं मानिर्गच्छेयं यद्वा शुक्रस्य पयसोदोग्ध्र्याधेनोः त्वयादत्तायागोःसकाशात् मानिर्गच्छेयं अरमित्याख्यातंऋगतावित्यस्यरूपं सा सर्वदास्मासुनिवसत्वित्यर्थः हेविप्र प्राज्ञेन्द्र आंगिरसान् अंगिरोगोत्रजानस्मान् ब्रह्मणान्नेन जिन्व प्रीणय ॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

सत्रामदासइतिपंचर्चंत्रयोदशंसूक्तं नरस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं सत्रेत्यनुक्रान्तं पृष्ठ्यस्यपंचमेहनिनिष्केवल्यएतत्सूक्तंशस्यं सूत्रितंच—प्रेदंब्रह्मइन्द्रोमदायसत्रामदासइतिनिष्केवल्यमिति। विश्वजितिमाध्यंदिनसवने प्रशास्तुःशस्त्रे इदं सामसूक्ताख्यंशंसनीयं सूत्रितंच—सत्रामदासोयोजातएवा भूरेकइतिसामसूक्तानीति। महाव्रतेपिनिष्केवल्येउक्तोविनियोगः।

तत्रप्रथमा—

स॒त्रा मदा॑स॒स्तव॑ वि॒श्वज॑न्याः स॒त्रा रायो॒ऽध॒ ये पार्थि॑वासः ।
स॒त्रा वाजा॑नामभवो विभ॒क्ता यद्दे॒वेषु॑ धा॒रय॑था असु॒र्य॑म् ॥ १ ॥

स॒त्रा । मदा॑सः । तव॑ । वि॒श्वऽज॑न्याः । स॒त्रा । राय॑ः । अध॑ ।
ये । पार्थि॑वासः । स॒त्रा । वाजा॑नाम् । अ॒भ॒वः॒ । वि॒ऽभ॒क्ता ।
यत् । दे॒वेषु॑ । धा॒रय॑थाः । अ॒सु॒र्य॑म् ॥ १ ॥

हेइन्द्र तव त्वदीयामदासःसोमपानजनिताःमदाःसत्रा सत्यनामैतत् सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिताभवन्ति यद्वा सत्रेतिमहन्नाम महान्तस्तवमदाइतियोज्यं अधापिच पार्थिवासः पृथिव्युपलक्षितेलोकत्रयेभवाःत्वदीयायेरायोधनसमूहाःसन्ति सत्रा तेसत्यं विश्वजनहिताभवन्तीत्यन्वयः किंच त्वं वाजानामन्नानां सत्रासत्यं विभक्ता दाता अभवोभवसि यद्वा सत्रा महतांवाजानामितियोज्यं यत् यस्मात् त्वं देवेषुमध्येअसुर्यंबलं धारयथाः अतःकारणात् त्वमेवंकरोषीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अनुप्रयैंजेजनओजोअस्यसत्रादंधिरेअनुंवीर्याय ।
स्यूमगृभेदुधयेर्वतेचक्रतुंवृञ्जन्त्यपिंवृत्रहत्ये ॥ २ ॥

अनुं । प्र । येजे । जनः । ओजः । अस्य । सत्रा । दधिरे ।
अनुं । वीर्याय । स्यूमऽगृभे । दुधये । अर्वते । च । क्रतुम् ।
वृञ्जन्ति । अपिं । वृत्रऽहत्ये ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य ओजोबलं जनोयजमानः अनुप्रयेजे सन्ततंप्रकर्षेणयजतेपूजयति अपिच तमिन्द्रं वीर्याय वीरकर्मकर्तुं सत्रा सत्यं अनुदधिरे पुरोदधिरे यजमानाः यद्वा सत्रा महान्तमिन्द्रमितियोज्यं अपिच स्यूमगृभे स्यूम्नः स्यूतान् अविच्छेदेनवर्तमानान् शत्रून् गृह्णते दुधये दुधिर्हिंसाकर्मा तेषांहिंसकाय अर्वते शत्रूणामभिगंत्रेच तस्माइन्द्राय क्रतुं कर्मपरिचरणात्मकं वृंजन्ति निष्पादयन्ति किमर्थं वृत्रहत्ये वृत्रस्यवारकस्यशत्रोर्हननिमित्तम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

तंसध्रीचीरूतयोवृष्ण्यानिपौंस्यानिनियुतःसश्चुरिन्द्रंम् ।
समुद्रंनसिन्धवउक्थशुष्माउरुव्यचंसंगिरआविंशन्ति ॥ ३ ॥

तम् । सध्रीचीः । ऊतयः । वृष्ण्यानि । पौंस्यानि । निऽयुतः ।
सश्चुः । इन्द्रम् । समुद्रम् । न । सिन्धवः । उक्थऽशुष्माः ।
उरुऽव्यचंसम् । गिरः । आ । विशन्ति ॥ ३ ॥

तंइंद्रं ऊतयोमरुतः सध्रीचीः सहांचंत्यः संगताभूत्वा सश्चुः सचन्ते सेवन्ते यद्वा ऊतयस्तर्पकाण्यन्नानिसहवर्तमानानिभूत्वा सेवन्ते तथा वृष्ण्यानि वीर्याणिपौंस्यानि बलानिच नियुतोरथेयुज्यमानावडवाश्च तमिन्द्रं सेवन्ते अपिच उक्थशुष्माः उक्थंशस्त्रं तदेवशुष्मबलं यासां तादृशागिरः स्तुतयश्च उरुव्यचसं विस्तीर्णव्याप्तिकं तमिन्द्रं आविशन्ति प्रविशन्ति तत्रदृष्टान्तः–समुद्रंनसिन्धवः यथास्यन्दनशीलानद्यः समुद्रमाविशंति आविश्यच विभक्ततयानदृश्यन्ते एवंसर्वाअपिस्तुतयः इन्द्रेणैकीभवन्तीत्यर्थः ॥ ३॥

अथचतुर्थी—

सरायस्खामुपसृजागृणानःपुरुश्चन्द्रस्यत्वमिन्द्रवस्वः ।
पतिर्बभूथासमोजनानामेकोविश्वस्यभुवनस्यराजा ॥ ४ ॥

सः । रायः । खाम् । उप । सृज । गृणानः । पुरुऽचन्द्रस्य ।
त्वम् । इन्द्र । वस्वः । पतिः । बभूथ । असमः । जनानाम् ।
एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ॥ ४ ॥

हेइन्द्र गृणानः स्तूयमानः सत्वं रायोधनस्य खां नदीनामैतत् अत्रतत्संबद्धाधाराल-क्ष्यते धारां उपसृज विमुंच अस्माभिःसंयोजयेत्यर्थः कीदृशस्यधनस्य पुरुश्चन्द्रस्य बहूना-माह्लादकस्य वस्वः निवासकस्य अपिच असमोनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्वं जनानां सर्वेषांप्राणिनां पतिरधिपतिर्बभूथ बभूविथ तथा विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्यभूतजातस्य एकःअसाधारणः राजा ईश्वरश्च बभूविथ ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

सतुश्रुधिश्रुत्यायोदुवोयुर्द्यौर्नभूमाभिरायोअर्यः ।
असोयथानःशवसाचकानोयुगेयुगेवयसाचेकितानः ॥ ५ ॥ ८ ॥

सः । तु । श्रुधि । श्रुत्या । यः । दुवःऽयुः । द्यौः । न । भूम ।
अभि । रायः । अर्यः । असः । यथा । नः । शवसा । चकानः ।
युगेऽयुगे । वयसा । चेकितानः ॥ ५ ॥ ८ ॥

हेइन्द्र श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं श्रुधि शृणु यस्त्वं दुवोयुः अ-स्मदीयंपरिचरणमात्मनइच्छन् अर्यः अरेःसंबन्धीनि रायोधनानि भूम बहुतराणि द्यौर्न सू-र्यइवाभिभवसि सत्वं श्रुधीत्यन्वयः अपिच शवसा आत्मीयेनबलेन स्तोतव्येन युक्तश्चकानः स्तूयमानः युगेयुगे कालेकाले वयसा हविर्लक्षणेनान्नेन चेकितानः प्रज्ञायमानस्त्वं यथा येनप्रकारेणनोस्माकमसाधारणोसि तथा असः स्याः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अर्वाग्रथमितिपंचर्चंचतुर्दशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं अर्वाग्रथमित्यनुक्रान्तं महाव्रतेनिष्केवल्येउक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अर्वाग्रथंविश्ववारन्तउग्रेन्द्रंयुक्तासोहरयोवहन्तु ।
कीरिश्चिद्धित्वाहवतेस्वर्वानृधीमहिसधमादस्तेअद्य ॥ १ ॥

अर्वाक् । रथम् । विश्वऽवारम् । ते । उग्र । इन्द्र । युक्तासः ।
हरयः । वहन्तु । कीरिः । चित् । हि । त्वा । हवते ।
स्वःऽवान् । ऋधीमहि । सधऽमादः । ते । अद्य ॥ १ ॥

हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र युक्तासोरथेनयुक्ताः हरयोश्वाः तेत्वदीयं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयंरथं अर्वाक् अस्मदभिमुखं वहन्तु आनयन्तु हियस्मात् स्वर्वान् स्वः सुष्ठु वरणीयंगुणजातं तद्वान् कीरिश्चित् स्तोता भरद्वाजऋषिः त्वा त्वां हवते आह्वयति तस्मात्कारणात् त्वदीयंरथं अभिमुखं वहन्त्वित्यर्थः वयंच अद्येदानीं ते त्वया सधमादः सहमाद्यन्तऋधीमहि समृद्धाभवेम ॥ १ ॥

तृतीयेपर्यायेच्छावाकस्यप्रोद्रोणइत्येषाशस्त्रयाज्या सूत्रितंच—प्रोद्रोणेहरयःकर्माग्मन्निति याज्येइति ।

सैषात्रद्वितीया—

प्रोद्रोणेहरयःकर्माग्मन्पुनानासऋज्यन्तोअभूवन् ।
इन्द्रोनोअस्यपूर्व्यःपपीयाद्युक्षोमदस्यसोम्यस्यराजा ॥ २ ॥

प्रो इति । द्रोणे । हरयः । कर्म । अग्मन् । पुनानासः ।
ऋज्यन्तः । अभूवन् । इन्द्रः । नः । अस्य । पूर्व्यः । पपीयात् ।
द्युक्षः । मदस्य । सोम्यस्य । राजा ॥ २ ॥

हरयोहरितवर्णाः सोमाः कर्म अस्मदीयंयज्ञं प्रोअग्मन् प्रकर्षेणगच्छन्ति प्राप्नुवन्ति प्राप्यच पुनानासः पूयमानाः द्रोणे द्रोणकलशे ऋज्यन्तःऋजुगच्छन्तःअभूवन्भवन्ति पूर्व्यः

पुरातनः द्युक्षोदीप्तेर्निवासभूतः द्युस्थानोवा मदस्य मदकरस्य सोम्यस्य सोमस्य राजा ईश्वरः एवंभूतइन्द्रश्च अस्य इमं स्तोमं पपीयात् पिबतु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आसस्राणासःशवसानमच्छेन्द्रंसुचक्रेरथ्यासोअश्वाः ।
अभिश्रवऋज्यन्तोवहेयुर्नूचिन्नुवायोरमृतंविदस्येत् ॥ ३ ॥

आऽसस्राणासः । शवसानम् । अच्छ । इन्द्रम् । सुऽचक्रे । रथ्यासः । अश्वाः । अभि । श्रवः । ऋज्यन्तः । वहेयुः । नु । चित् । नु । वायोः । अमृतम् । वि । दस्येत् ॥ ३ ॥

आसस्राणासः परितोगच्छन्तः रथ्यासोरथेयुक्ताःअश्वाः ऋज्यन्तः ऋजुगमनाःसन्तः सुचक्रे शोभनचक्रे रथेवस्थितं शवसानं बलमिवाचरन्तमिन्द्रं श्रवः श्रवणीयमस्मदीयंहविरच्छाभिमुख्येनअभिवहेयुरावहेयुः नूचिदितिनिपातोनिषेधेअत्रवर्तते अमृतं अमरणहेतुभूतं सोमलक्षणं हविः वायोर्हेतोः नु इदानीं नूचित् नैवविदस्येत् क्षयंनप्राप्नुयात् पात्रेगृहीतः सोमोवायुनाशुष्यति ततःपुरैवतत्पानार्थं अश्वाइन्द्रमभिवहेयुरित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

वरिष्ठोअस्यदक्षिणामियर्तीन्द्रोमघोनांतुविकूर्मितमः ।
ययावज्रिवःपरियास्यंहोमघाचधृष्णोदयसेविसूरीन् ॥ ४ ॥

वरिष्ठः । अस्य । दक्षिणाम् । इयर्ति । इन्द्रः । मघोनाम् । तुविकूर्मिऽतमः । यया । वज्रिऽवः । परिऽयासि । अंहः । मघा । च । धृष्णो इति । दयसे । वि । सूरीन् ॥ ४ ॥

वरिष्ठउरुतमः तुविकूर्मितमः अतिशयेनबहुविधकर्माइन्द्रः मघोनां मघवतां हविर्लक्षणधनोपेतानांमध्ये अस्ययजमानस्य दक्षिणां यज्ञेदातव्यां इयर्ति प्रेरयति यद्वा मघोनामिति अस्येत्यनेनसमानाधिकरणं वचनव्यत्ययः मघोनोहविष्मतोस्ययजमानस्येत्यर्थः शेषःप्रत्यक्षकृतः हेवज्रिवोवज्रवन्निन्द्र ययादक्षिणयादत्तया अंहः पापं यज्ञसंबन्धि परियासि

विनाशयसि हेधृष्णो धर्षक मघा मघानि धनानि सूरीन्स्तोतॄन्पुत्रांश्च ययाच दक्षिणयाविदथसे प्रयच्छसि तादृशीं दक्षिणां प्रेरयसीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

इन्द्रोवाजस्यस्थविरस्यदातेन्द्रोगीर्भिर्वर्धतांवृद्धमहाः ।
इन्द्रोवृत्रंहनिष्ठोअस्तुसत्वातासूरिःपृणतिनूतुजानः ॥ ५ ॥ ९ ॥

इन्द्रः । वाजस्य । स्थविरस्य । दाता । इन्द्रः । गीःऽभिः ।
वर्धताम् । वृद्धऽमहाः । इन्द्रः । वृत्रम् । हनिष्ठः । अस्तु । सत्वा ।
आ । ता । सूरिः । पृणति । तूतुजानः ॥ ५ ॥ ९ ॥

अयमिन्द्रः स्थविरस्य श्रेष्ठस्य वाजस्यान्नस्य बलस्यवादाताभवतु सचेन्द्रोवृद्धमहाः प्रवृद्धतेजस्कःसन् गीर्भिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिःवर्धतांसत्वाशत्रूणांशातयिता सइन्द्रः वृत्रं आवरकंशत्रुंहनिष्ठः हन्तृतमोस्तु भवतु अपिच सूरिः प्रेरकः सइन्द्रस्तूतुजानस्त्वरमाणः ता तानिधनानि आपृणति अस्मभ्यं प्रयच्छतु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अपादितइतिपंचर्चंपंचदशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं अपादित्यनुक्रान्तं महाव्रतेनिष्केवल्ये उक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

अपादितउदुनश्चित्रतमोमहीभर्षद्द्युमतीमिन्द्रहूतिम् ।
पन्यसींधीतिंदैव्यस्ययामञ्जनस्यरातिंवनतेसुदानुः ॥ १ ॥

अपात् । इतः । उत् । ऊँ इति । नः । चित्रऽतमः । महीम् ।
भर्षत् । द्युऽमतीम् । इन्द्रऽहूतिम् । पन्यसीम् । धीतिम् । दैव्यस्य ।
यामन् । जनस्य । रातिम् । वनते । सुऽदानुः ॥ १ ॥

चित्रतमश्चायनीयतमःआश्चर्यतमोवासइन्द्रः नोस्मदीयात् इतः अस्मात्ग्रहचमसादेःअपात् सोमं पिबतु यद्वा इतोस्माच्छत्रोः नोस्मानपात् पातु रक्षतु उदुइत्येतौपूरणौ तथा महीं मह

तीं द्युमतीं दीप्तिमतीं इन्द्रहूतिं इन्द्रस्यस्तुतिं भर्षत् सइन्द्रोविभर्तु धारयतु दैव्यस्य देवसंबन्धि भोजनस्य यामन् यामनि यज्ञेक्रियमाणां पन्यसीं स्तुत्यतमांधीतिं परिचरणरूपांक्रियां रातिं दावव्यंहविश्च सुदानुः शोभनदानइन्द्रः वनते संभजतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

दूराच्चिदावसतोअस्यकर्णाघोषादिन्द्रस्यतन्यतिब्रुवाणः ।
एयमेनंदेवहूतिर्ववृत्यान्मद्र्यगिन्द्रमियमृच्यमाना ॥ २ ॥

दूरात् । चित् । आ । वसतः । अस्य । कर्णा । घोषात् । इन्द्रस्य । तन्यति । ब्रुवाणः । आ । इयम् । एनम् । देवऽहूतिः । ववृत्यात् । मद्र्यक् । इन्द्रम् । इयम् । ऋच्यमाना ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य कर्णा कर्णौ दूराच्चित् दूरदेशादपि आवसतः स्तोत्रश्रवणार्थमागच्छतः इन्द्रस्य घोषात् घोषणीयात्स्तोत्राद्धेतोः ब्रुवाणः स्तुवन् स्तोता तन्यति शब्दंकरोति यद्वा सर्वत्रविस्तारयति देवहूतिः देवस्येन्द्रस्यआह्वानरूपाइयंस्तुतिश्च ऋच्यमानास्वयंप्रेर्यमाणासतीएनमिन्द्रं मद्र्यक् मदभिमुखं आववृत्यात् आवर्तयतु पुनरियमितिपूरणः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तंवोधियापरमयापुराजामजरमिन्द्रमभ्यनूष्यर्कैः ।
ब्रह्माचगिरोदधिरेसमस्मिन्महांश्चस्तोमोअधिवर्धदिन्द्रे ॥ ३ ॥

तम् । वः । धिया । परमया । पुराऽजाम् । अजरम् । इन्द्रम् । अभि । अनूषि । अर्कैः । ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सम् । अस्मिन् । महान् । च । स्तोमः । अधि । वर्धत् । इन्द्रे ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तं तादृशमिन्द्रं वःत्वां व्यत्ययेनबहुवचनं परमया उत्कृष्टतमया धिया स्तुत्या अर्कैरर्चनसाधनैर्हविर्भिः सार्धं अभ्यनूषि अभिष्टौमि कीदृशं पुराजां पूर्वस्मिन्कालेजातं चिरन्तनं अजरं जरारहितं नित्यं अतःकारणात् अस्मिन्निन्द्रे ब्रह्म ब्रह्माणि हविर्लक्षणान्यन्नानि गिरःस्तुतयश्च संदधिरे संधीयन्ते संश्लिष्यन्ते महान्प्रवृद्धःस्तोमश्च अधिवर्धत् अधिकंवर्धते ॥३॥

अथचतुर्थी—

वर्धाद्यंयज्ञउतसोममिन्द्रंवर्धाद्ब्रह्मगिरउक्थाचमन्म।
वर्धाहैनमुषसोयामन्नक्तोर्वर्धान्मासाःशरदोद्यावइन्द्रम्॥ ४॥

वर्धात्। यम्। यज्ञः। उत। सोमः। इन्द्रम्। वर्धात्। ब्रह्म। गिरः।
उक्था। च। मन्म। वर्ध। अह। एनम्। उषसः। यामन्। अक्तोः।
वर्धान्। मासाः। शरदः। द्यावः। इन्द्रम्॥ ४॥

यमिन्द्रं यज्ञोयागः वर्धाद् वर्धयति उतापिच तत्साधनभूतःसोमश्च यंइन्द्रं वर्धयति त-थाब्रह्म हविर्लक्षणमन्नंचपुरोडाशादिकं यमिन्द्रं वर्धाद् वर्धयतिगिरः स्तोत्राणि मन्म मननी-यानि उक्था उक्थशस्त्राणिचयं वर्धयन्ति एनमिन्द्रं उषसश्च अक्तोः रात्रेः यामन् यामनि गम-नेसति वर्धयन्ति मासाः शरदः संवत्सराश्च द्यावोदिवसाश्चएनमिन्द्रं वर्धान् वर्धयन्ति॥ ४॥

अथपंचमी—

एवाजज्ञानंसहसेअसामिवावृधानंराधसेचश्रुताय।
महामुग्रमवसेविप्रनूनमाविवासेमवृत्रतूर्येषु॥ ५॥ १०॥

एव। जज्ञानम्। सहसे। असामि। वावृधानम्। राधसे। च।
श्रुताय। महाम्। उग्रम्। अवसे। विप्र। नूनम्। आ।
विवासेम। वृत्रऽतूर्येषु॥ ५॥ १०॥

हेविप्र मेधाविन्निन्द्र एव एवंजज्ञानं प्रादुर्भवन्तं सहसे शत्रूणामभिभवार्थं असामि बहु-लं वावृधानं वर्धमानं महां महान्तं उग्रमुद्गूर्णबलंत्वांनूनं अद्य वृत्रतूर्येषु संग्रामेषु श्रुताय विश्रुताय राधसे धनायच अवसे रक्षणायच आविवासेम परिचरेम॥ ५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेदशमोवर्गः॥ १०॥

मंद्रस्यकविरितिपंचर्चंषोळशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं मन्द्रस्येत्यनुक्रान्तं गतोवि-नियोगः।

तत्रप्रथमा—

मन्द्रस्यंकवेर्दिव्यस्यवह्नेर्विप्रमन्मनोवचनस्यमध्वंः ।
अपांनस्तस्यंसचनस्यंदेवेषोयुवस्वगृणतेगोअंग्राः ॥ १ ॥

मन्द्रस्यं । कवेः । दिव्यस्यं । वह्नेः । विप्रऽमन्मनः । वचनस्यं । मध्वः ।
अपाः । नः । तस्यं । सचनस्यं । देव । इषः । युवस्व । गृणते । गोऽअंग्राः ॥ १ ॥

मन्द्रस्य मोदनस्य मदकरस्यवा कवेः विक्रान्तस्य दिव्यस्य दिविभवस्य वह्नेर्वोढुः विप्रमन्मनः विप्रामेधाविनोमन्मः स्तोतारोयस्यसः तथोक्तः तस्य वचनस्य वचनीयस्य स्तुत्यस्य तस्यसर्वत्रप्रसिद्धस्य सचनस्य सेव्यस्य एवंभूतस्य मध्वोमधुनः सोमस्य क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेषष्ठी एवंभूतं नोस्मदीयंसोमं हेइन्द्र त्वं अपाःपिब अपिच हेदेव द्योतमानेन्द्र गृणते स्तुवते तृतीयार्थेचतुर्थी स्तुवतामयागोअग्राः गावः अग्रेप्रमुखेयासांतादृशाइषोन्नानि युवस्व संयोजय ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अयमुंशानःपर्यद्रिमुस्राऋतधीतिभिर्ऋतयुग्युजानः ।
रुजदरुग्णंविवलस्यसानुंपणीँर्वचोभिरभियोधदिन्द्रंः ॥ २ ॥

अयम् । उशानः । परिं । अद्रिम् । उस्राः । ऋतधीतिऽभिः ।
ऋतऽयुक् । युजानः । रुजत् । अरुग्णम् । वि । वलस्यं । सानुम् ।
पणीन् । वचःऽभिः । अभि । योधत् । इन्द्रः ॥ २ ॥

अयमिन्द्रः अद्रिं वलेन गोपिधानाय निर्मितं शिलोच्चयं परि परितः पर्वतसमीपे विद्यमानाउस्रागाः उशानः कामयमानः ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिः अंगिरोभिः युजानः संगच्छमानः ऋतयुक् ऋतेनतस्कृतेनस्तोत्रेणयुक्तश्च भूत्वा वलस्यासुरस्य स्वभूतं सानुमुच्छ्रितंपर्वतं अरुग्णं अन्यैरभग्नं विरुजत् व्यभांक्षीत् किंच पणीन् वलानुचरानेतत्संज्ञानसुरांश्च वचोभिः स्तुत्यैरायुधैः संतर्जनरूपैर्वाक्यैरेववायमिन्द्रः अभियोधत् अभ्ययुध्यत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अयंद्योतयदद्युतोव्य१क्तून्दोषावस्तोःशरदइन्दुरिन्द्र ।
इमंकेतुमदधुर्नूचिदह्नांशुचिजन्मनउषसंश्चकार ॥ ३ ॥

अयम् । द्योतयत् । अद्युतः । वि । अक्तून् । दोषा । वस्तोः ।
शरदः । इन्दुः । इन्द्र । इमम् । केतुम् । अदधुः । नु । चित् । अह्नाम् ।
शुचिऽजन्मनः । उषसः । चकार ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वयानियम्यमानः पीयमानोवा अयमिन्दुः सोमः अद्युतः अद्योतमानान् अक्तून् अक्तुरितिरात्रिनाम अत्रचतत्संबन्धात्पक्षमासादयोलक्ष्यन्ते पक्षमासादीन्तथादोषारात्रिं वस्तोः दिवसंशरदः संवत्सरांश्च विद्योतयत् व्यदीपयत् कुतइत्यतआह नूचित् पुरादेवा इमंसोमं चन्द्रात्मना नभसिवर्तमानं अह्नां दिवसानां केतुं प्रज्ञापकं यस्माददधुर्व्यदधुः अकुर्वन् तस्मादनेन पक्षमासादयःसर्वेप्रकाश्यन्ते चन्द्रगत्यधीनत्वात्तिथिविभागानां अपिचायंसोमः उषसः उषःकालान् शुचिजन्मनः आत्मीयेनतेजसा शुद्धोदयान् चकार करोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अयंरोचयदरुचोरुचानो३यंवासयद्व्य१तेनपूर्वीः ।
अयमीयतऋतयुग्भिरश्वैःस्वर्विदानाभिनाचर्षणिप्राः ॥ ४ ॥

अयम् । रोचयत् । अरुचः । रुचानः । अयम् । वासयत् । वि ।
ऋतेन । पूर्वीः । अयम् । ईयते । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । स्वःऽविदा ।
नाभिना । चर्षणिऽप्राः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रः रुचानोरोचमानः सूर्यात्मनादीप्यमानः अरुचः प्रकाशरहितान् तमसामलीमसान्सर्वांल्लोकान् रोचयत् प्रकाशयति तथा पूर्वीर्बह्वीरुषसश्च अयमिन्द्रः ऋतेन सत्यभूतेन सर्वत्रगमनशीलेनवा तेजसा विवासयत् व्यापयति तत्रत्यानितमांसिनिवर्तयतीत्यर्थः तथा ऋतयुग्भिः ऋतेनस्तोत्रेणयुज्यमानैरश्वैः नाभिना संनद्धेन स्वर्विदासुष्ठु अरणीयस्य धनस्य लंभकेनरथेन चर्षणिप्राः चर्षणीनांमनुष्याणांकामैःपूरयितासन् अयमेवेन्द्रः ईयते गच्छति ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नूगृंणानोगृंणतेप्रंत्नराजन्निषंःपिन्ववसुदेयायपूर्वीः ।
अपओषधीरविषावनांनिगाअर्वतोनॄनृचसेंरिरीहि ॥ ५ ॥ ११ ॥

नु । गृणानः । गृणते । प्रत्न । राजन् । इषः । पिन्व । वसुऽदेयाय ।
पूर्वीः । अपः । ओषधीः । अविषा । वनानि । गाः । अर्वतः ।
नॄन् । ऋचसे । रिरीहि ॥ ५ ॥ ११ ॥

हेप्रत्न पुरातन राजन् राजमानेन्द्र गृणानः स्तूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसूनिधनानित्वया देयानियस्मैतादृशाय गृणते स्तुवते पूर्वीर्बह्वीः इषोन्नानि नु क्षिप्रं पिन्व सिंच प्रयच्छेत्यर्थः किंच ऋचसे अर्चयित्रेस्तोत्रे अपः वृष्टिलक्षणान्युदकानि ओषधीः व्रीह्यादीन् अविषाविषरहिता निरक्षकाणिवा वनानि वृक्षजातानि चूतपनसादीनि गाः अर्वतोश्वान्नॄन्मनुष्याँश्च कर्मकरान् रिरीहि देहि ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

इन्द्रपिबेतिपंचर्चंसप्तदशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं इन्द्रपिबेत्यनुक्रान्तं। गतः सूक्तविनियोगःप्रथमेरात्रिपर्यायेअच्छावाकस्यआद्याशस्त्रयाज्या सूत्रितंच—इन्द्रपिबतुभ्यंसुतोमदायेति।

सैषाप्रथमा—

इन्द्रपिबतुभ्यंसुतोमदायावंस्यहरीविमुंचासखाया ।
उतप्रगांयगणआनिषद्याथायज्ञायंगृणतेवयोंधाः ॥ १ ॥

इन्द्र । पिब । तुभ्यम् । सुतः । मदाय । अव । स्य । हरी इति ।
वि । मुच । सखाया । उत । प्र । गाय । गणे । आ । निऽसद्य ।
अथ । यज्ञाय । गृणते । वयः । धाः ॥ १ ॥

हेइन्द्र तं सोमं पिब यः सोमस्तुभ्यं मदाय मदार्थं सुतोभिषुतः यतस्त्वयासोमः पातव्यः अतःकारणात् सखाया समानख्यानौ मित्रभूतौवा हरी अश्वौ अवस्य अवस्थापय तदनन्तरं

विमुच रथाद्विमुंच उतापिचगणे अस्मवत्स्तोतृसंघे आआभिमुख्येन निषद्योपविश्य प्रगायअस्मा भिःकृतंस्तोत्रमुपश्लोकय अथानन्तरं यज्ञाय यजमानाय गृणते स्तुवते वयोन्नंधाः देहि ॥१॥

द्वितीयेरात्रिपर्यायेच्छावाकस्यपिबेतिशस्त्रयाज्या सूत्रितंच—अस्यपिबेतियाज्येति।

सैषासूक्तेद्वितीया—

अस्यपिबयस्यंजज्ञानइन्द्रमदायक्रत्वेअपिबोविरप्शिन्।
तमुतेगावोनरआपोअद्रिरिन्दुंसमह्यन्पीतयेसमस्मै ॥ २ ॥

अस्य । पिब । यस्य । जज्ञानः । इन्द्र । मदाय । क्रत्वे । अपिबः ।
विऽरप्शिन् । तम् । ऊं इति । ते । गावः । नरः । आपः । अद्रिः ।
इन्दुम् । सम् । अह्यन् । पीतये । सम् । अस्मै ॥ २ ॥

हेइन्द्र अस्यइमंसोमंपिब हेविरप्शिन् महन्जज्ञानोजायमानएवत्वंयस्ययंसोमंअपिबःपूर्वं पीतवानसि किमर्थं मदायहर्षाय क्रत्वेकर्मणे वृत्रवधादिलक्षणंवीर्यकर्मकर्तुंच तमुतादृशमेवेन्दुंसो मंगावःगविभवाःश्रपणसाधनाःक्षीरादयः नरोनेतारोध्वर्यवः आपोवसतीवर्याख्याः अद्रिरभिषवा-र्थोग्रावाएतेसर्वे अस्मैअस्येन्द्रस्यतेतवपीतयेपानार्थं समह्यन्समगमयन् हिगतावित्यस्यैतद्रूपं पुनःसमितिपूरकः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

समिद्धेअग्नौसुतइन्द्रसोमआत्वावहन्तुहरयोवहिष्ठाः।
त्वायतामनसाजोहवीमीन्द्रायाहिसुवितायमहेनः ॥ ३ ॥

समऽइद्धे । अग्नौ । सुते । इन्द्र । सोमे । आ । त्वा । वहन्तु ।
हरयः । वहिष्ठाः । त्वाऽयता । मनसा । जोहवीमि । इन्द्र ।
आ । याहि । सुवितायं । महे । नः ॥ ३ ॥

अग्नौसमिद्धेसम्यगिन्धनैःदीप्ते सोमेसुते अभिषुतेसति हेइन्द्र त्वात्वांवहिष्ठाः वोढृतमाः हरयोश्वाःआवहन्तु इमंयज्ञंप्रत्यानयन्तु अहंचत्वायता त्वांकामयमानेनमनसाजोहवीमि पुनः पुनराह्वयामि हेइन्द्र त्वंनोस्माकंमहेमहते सुवितायकल्याणाय आयाहिआगच्छ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आयाहिशश्वदुशतायंयाथेन्द्रमहामनसासोमपेयम् ।
उपब्रह्माणिशृणवइमानोथातेयज्ञस्तन्वे३वयोधात् ॥ ४॥

आ । याहि । शश्वत् । उशता । ययाथ । इन्द्र । महा । मनसा ।
सोमऽपेयम् । उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः । अथ ।
ते । यज्ञः । तन्वे । वयः । धात् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र पुराशश्वद्बहुकृत्वोययाथ सोमपानार्थंयज्ञंगतवानसि अतःकारणात् उशताअस्मान्कामयमानेन महामहतामनसासह सोमपेयंसोमःपीयतेयस्मिन्तादृशमस्मदीयंयज्ञं आयाहिअभिगच्छ आगत्यच ब्रह्माणिस्तोत्राणि इमाइदानींप्रयुज्यमानानि नोस्मदीयानिउपशृणवःउपशृणु अथानन्तरं यज्ञोयजमानस्तेतवतन्वेशरीरायत्वच्छरीरपोषार्थं वयोन्नंसोमात्मकंधात्ददातु ॥४॥

अथपंचमी—

यदिन्द्रदिविपार्येयदृधग्यद्वास्वेसदनेयत्रवासि ।
अतोनोयज्ञमवसेनियुत्वान्सजोषाःपाहिगिर्वणोमरुद्भिः ॥ ५॥१२॥

यत् । इन्द्र । दिवि । पार्ये । यत् । ऋधक् । यत् । वा । स्वे ।
सदने । यत्र । वा । असि । अतः । नः । यज्ञम् । अवसे ।
नियुत्वान् । सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ॥ ५ ॥ १२ ॥

हेइन्द्र पार्येपारगेदूरदेशे दिविद्युलोकाख्ये यद्यदित्वंवर्तसे यदिवा ऋधक्एतत्पृथक्शब्देनसमानार्थं पृथगन्यस्मिन्देशेवर्तसे यद्वा स्वेस्वकीयेसदनेगृहे अथवा किमनेनविशेषणेन यत्रयस्मिन्देशेअसिभवसि अतोस्मात्स्थानादागत्यहेगिर्वणः गिरांसंभक्तरिन्द्र नियुत्वान्नियुतोश्वाःतद्वान् मरुद्भिःसजोषाःसहप्रीयमाणस्त्वं नोस्माकमवसेरक्षणाययज्ञमस्मदीयंयागंपाहिरक्ष यद्वा यज्ञंयजमानसाधनंअस्मदीयंसोमं अवसेतर्पणायपाहि पिब॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अहेळमानइतिपंचर्चमष्टादशंसूक्तंभरद्वाजस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्रान्तंच—अहेळमानइति। गतोविनियोगः।

तत्रप्रथमा—

अहेळमान उप याहि यज्ञंतुभ्यंपवन्तइन्दवःसुतासः।
गावोनवंज्रिन्त्स्वमोकोअच्छेन्द्रागहिप्रथमोयज्ञियानाम्॥ १॥

अहेळमानः। उप। याहि। यज्ञम्। तुभ्यम्। पवन्ते। इन्दवः।
सुतासः। गावः। न। वज्रिन्। स्वम्। ओकः। अच्छ।
इन्द्र। आ। गहि। प्रथमः। यज्ञियानाम्॥ १॥

हेइन्द्र अहेळमानोऽक्रुध्यंस्त्वं यज्ञमस्मदीयंउपयाहि उपगच्छ यतःकारणात्तुभ्यंत्वदर्थं सुतासःअभिषुताःइन्दवःसोमाःपवन्तेपूयन्ते दशापवित्रेणशोध्यन्ते हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र गावोन गावःस्वकीयंगोष्ठमिव स्वंस्वकीयंओकःस्थानंद्रोणकलशादिलक्षणं अच्छाभिमुख्येनप्राप्नुवन्तीतिशेषः अतःकारणात् हेइन्द्र यज्ञियानांयज्ञार्हाणांदेवानांमध्येप्रथमोमुख्यस्त्वं आगहि आगच्छ॥ १॥

अथद्वितीया—

यातेकाकुत्सुकृतायावरिष्ठायया शश्वत्पिबसिमध्वऊर्मिम्।
तयापाहिप्रतेअध्वर्युरस्थात्सन्तेवज्रोवर्ततामिन्द्रगव्युः॥ २॥

या। ते। काकुत्। सुऽकृता। या। वरिष्ठा। यया। शश्वत्।
पिबसि। मध्वः। ऊर्मिम्। तया। पाहि। प्र। ते। अध्वर्युः।
अस्थात्। सम्। ते। वज्रः। वर्तताम्। इन्द्र। गव्युः॥ २॥

हेइन्द्र या ते तवकाकुज्जिह्वा सुकृतासुष्टुधात्रानिर्मिता याच वरिष्ठाउरुतमाविस्तीर्णतमा ययाचमध्वोमधुनःसोमस्यऊर्मिंरसंशश्वद्बहुकृत्वःपिबसि तयाजिह्वयास्मदीयंसोमंपाहिपिब तदर्थंमध्वर्युरध्वरस्यनेताऋत्विग्गृहीतसोमःसन् प्रास्थात् हविर्धानादुत्तरवेदिदेशंप्रत्यगमत् अपिच हेइन्द्र गव्युःशत्रुसंबंधिनीर्गाःआत्मनइच्छन् तेत्वदीयोवज्रःसंवर्ततां शत्रुभिःसंगतोभवतु तान्हंत्वित्यर्थः॥ २॥

अथतृतीया—

एषद्रप्सोवृषभोविश्वरूपइंद्रायवृष्णेसमंकारिसोमः ।
एतंपिबहरिवःस्थातरुग्रयस्येशिषेप्रदिवियस्तेअन्नम् ॥ ३॥

एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वऽरूपः । इन्द्राय । वृष्णे । सम् ।
अकारि । सोमः । एतम् । पिब । हरिऽवः । स्थातः । उग्र ।
यस्य । ईशिषे । प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नम् ॥ ३ ॥

द्रप्सोद्रवणशीलोवृषभःकामानांवर्षिता विश्वरूपःवहुविधरूपोपेतः ईदृग्विधएषसोमः वृष्णेकामानांवर्षित्रेइंद्रायइन्द्रस्यपानार्थं समकारिअभिषवादिभिःसंस्कृतोभूव हेहरिवः हरीअश्वौ तद्वन्हेस्थातः सर्वेषामधिष्ठातः उग्रउद्गूर्णवलेन्द्र एतमीदृशंसोमंपिव यस्यसोमस्यप्रदिवि जातावेकवचनं प्रभूतेषुदिवसेषु प्रगतेष्वहःसुवा ईशिषे त्वमेवेश्वरोभवसि यश्चसोमस्ते तवअन्नंअन्नत्वेनपरिकल्पितः एतंपिबेत्यन्वयः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सुतःसोमोअसुतादिन्द्रवस्यानयंश्रेयांचिकितुषेरणाय ।
एतंतितिर्वउपयाहियज्ञंतेनविश्वास्तविषीरापृणस्व ॥ ४ ॥

सुतः । सोमः । असुतात् । इन्द्र । वस्यान् । अयम् । श्रेयान् ।
चिकितुषे । रणाय । एतम् । तितिर्वः । उप । याहि । यज्ञम् ।
तेन । विश्वाः । तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सुतोभिषुतोयंसोमः असुतादकृताभिषवात्सोमादन्यदीयाद्वस्यान्वसीयान् वसुमत्तरःप्रशस्यतरः तथा चिकितुषेविदुषेअभिज्ञायतुभ्यं रणायरमणीयाय तदर्थं श्रेयान्श्रेष्ठश्चभवति त्वामतिशयेनरमयितेत्यर्थः हेतितिर्वः शत्रूणांतरितरिन्द्र यज्ञंयजनसाधनमेतं सोमंउपयाहि उपगच्छ तेनचसोमेनविश्वास्तविषीः सर्वाणिवलानिआपृणस्व आपूरय ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

ह्वयामसित्वेन्द्रयाह्यर्वाङरंतेसोमस्तन्वेभवाति ॥
शतक्रतोमादयस्वासुतेषुप्रास्माँअवपृतनासुप्रविक्षु ॥ ५ ॥ १३ ॥

ह्वया॑मसि । त्वा । आ । इ॒न्द्र । या॒हि॒ । अ॒र्वाङ् । अर॑म् । ते॒ ।
सोम॑ः । त॒न्वे॑ । भ॒वा॒ति॒ । शत॑क्रतो॒ इति॒ शत॑ऽक्रतो । मा॒दय॑स्व ।
सु॒तेषु॑ । प्र । अ॒स्मान् । अ॒व॒ । पृत॑नासु । प्र । वि॒क्षु ॥ ५ ॥ १३ ॥

हेइन्द्र त्वात्वांह्वयामसिआह्वयामः अतःकारणात्त्वंअर्वाङस्मदभिमुखःसन्आयाहिआगच्छ अस्मदीयःसोमश्च तेतन्वेतवशरीरायअरंपर्याप्तंभवातिभवतु त्वदीयंशरीरंयथाभिलाषं तर्पयत्वित्यर्थः हेशतक्रतो बहुविधकर्मन्निन्द्र त्वंचसुतेष्वभिषुतेष्वस्मदीयेषुसोमेषु मादयस्व तृप्यस्व मदतृप्तियोगे तदनन्तरं पृतनासुसंग्रामेषु अस्मान्प्राव प्रकर्षेणरक्ष नकेवलंपृतनासु किन्तु विक्षुसर्वासुप्रजासु अस्मान्प्राव प्ररक्ष ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

प्रत्यस्माइतिचतुर्ऋचमेकोनविंशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैन्द्रं चतुर्थीबृहती शिष्टाअनुष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—प्रत्यस्मैचतुष्कमानुष्टुभंबृहत्यन्तमिति । प्रातःसवनेच्छावाकस्यइदमुन्नीयमानसूक्तं सूत्रितंच—प्रत्यस्माइत्युन्नीयमानायानूच्येइति ।

तत्रप्रथमा—

प्रत्य॑स्मै॒पिपी॑षते॒विश्वा॑निवि॒दुषे॒भर ।
अ॒र॒ङ्ग॒मा॒य॒जग्म॒येप॑श्चाद्दघ्वने॒नरे॑ ॥ १ ॥

प्रति॑ । अ॒स्मै॒ । पिपी॑षते । विश्वा॑नि । वि॒दुषे॑ । भ॒र॒ । अ॒र॒म्ऽग॒माय॑ ।
जग्म॑ये । अप॑श्चात्ऽदघ्वने । नरे॑ ॥ १ ॥

हेअध्वर्यो अस्माइन्द्रायप्रतिभर अभिहर सोमंप्रयच्छेत्यर्थः कीदृशायेन्द्राय पिपीषतेपातुमिच्छते विश्वानिसर्वाणिवेद्यानिविदुषेजानते अरंगमाय पर्याप्तगमनाय जग्मयेयज्ञेषुगमनशीलाय अपश्चाद्दघ्वने दघिर्गतिकर्मा अपश्चाद्गमनाय सर्वेषामग्रगामिने नरेनेत्रेयज्ञानां ॥ १ ॥

तृतीयेस्वरसाम्नि निष्केवल्येएमेनमितिस्तोत्रियस्तृचः सूत्रितंच—एमेनंप्रत्येतनेत्याद्योवासवेंषामिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेद्वितीया—

एमेनंप्रत्येतनसोमेभिःसोमपातमम् ।
अमत्रेभिर्ऋजीषिणमिन्द्रंसुतेभिरिन्दुभिः ॥ २ ॥

आ । ईम् । एनम् । प्रति॒ऽएतन । सोमेभिः । सोमऽपातमम् ।
अमत्रेभिः । ऋजीषिणम् । इन्द्रम् । सुतेभिः । इन्दुऽभिः ॥ २ ॥

हेअध्वर्यवः सोमेभिःसोमैःकरणभूतैः सोमपातमंअतिशयेनसोमस्यपातारमेनमिन्द्रं आ-अभिमुखंएत्येतनप्रतिगच्छत ईमितिनिपातोनर्थकः कीदृशमिन्द्रं अमत्रेभिःअमत्रैः सोमपात्रैः ग्रहचमसादिभिः ऋजीषिणं ऋजीषंशत्रूणामुपार्जकंबलं तद्वन्तं यद्वा ऋजीषिणमित्युत्तरत्रसंबन्धनीयं सुतेभिरभिषुतैरिन्दुभिः सोमैःऋजीषिणं गतसारःसोमऋजीषः तद्वन्तं अथवा अमत्रेभिः अमत्रैरमात्रैरपरिमितैःअभिषुतैःसोमैः ऋजीषिणं ऋजेर्गत्यर्थाद् भावसाधनऋजीषशब्दः ततो-मत्वर्थीयइनिः संगतमित्यर्थः एवंविधमिन्द्रंप्रतिगच्छतेत्यन्वयः अन्यआह—अमत्रेभिः ग्रहचमसादिगतैः अभिषुतैः सोमैः ऋजीषिणं वलवन्तमेनंइन्द्रंप्रतिगच्छतेति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यदींसुतेभिरिन्दुभिःसोमेभिःप्रतिभूषथ ।
वेदाविश्वस्यमेधिरोधृषत्तन्तमिदेषते ॥ ३ ॥

यदि । सुतेभिः । इन्दुऽभिः । सोमेभिः । प्रति॒ऽभूषथ । वेद ।
विश्वस्य । मेधिरः । धृषत् । तम्ऽतम् । इत् । आ । ईषते ॥ ३ ॥

हेअध्वर्यवः सुतेभिरभिषुतैः इंदुभिरुंदनशीलैः दीप्तैर्वासोमेभिःसोमैः यदिप्रतिभूषथ इन्द्रंप्रतियूयंप्रतिगच्छथ भूप्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं तदानींमेधिरोमेधावी मेधोयज्ञस्तद्वान्वासइन्द्रः विश्वस्य विश्वंसर्वंभवदीयंकामंवेद वेत्ति जानाति ज्ञात्वाच धृषत् शत्रूणांधर्षकःसन् तंतमित्तंतंकाममेव एषतेप्रापयति ॥ ३ ॥ अथचतुर्थी—

अस्माअस्माइदन्धसोध्वर्योप्रभरासुतम् ।
कुवित्समस्यजेन्यस्यशर्धतोभिशस्तेरवस्परत् ॥ ४ ॥१४॥

अस्मैऽअस्मै । इत् । अन्धसः । अध्वर्यो इति । प्र । भर । सुतम् ।
कुवित् । समस्य । जेन्यस्य । शर्धतः । अभिऽशस्तेः । अवऽस्परत् ॥ ४॥१४॥

अस्मा अस्माइत् अस्माएवेन्द्राय नान्यस्मै हेअध्वर्यो त्वंअन्धसः सोमलक्षणस्यान्नस्य सुतमभिषुतंरसं प्रभर संप्रहर प्रयच्छेतियावत् सचेन्द्रः समस्यसर्वस्यजेन्यस्य जेतव्यस्य शर्धतः उत्सहमानस्यशत्रोः अभिशस्तेः अभिशंसनात् तत्कृताद्धिंसनात्कुविद्बहुशः अवस्परत् अस्मान्पालयतु ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

यस्यत्यदितिचतुर्ऋचंविंशंसूक्तं । भरद्वाजस्यार्षमौष्णिहमैन्द्रं अनुक्रम्यतेच—यस्यौष्णिहमिति । महाव्रतेपिनिष्केवल्येऔष्णिहतृचाशीतावेतत्सूक्तं तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं—यस्यत्यच्छंबरंमदइतिन्नयस्तृचागायत्र्यइति ।

तत्रप्रथमा—

यस्यत्यच्छम्बरंमदेदिवोदासायरन्धयः । अयंससोमइन्द्रतेसुतःपिब ॥१॥

यस्य । त्यत् । शंबरम् । मदे । दिवःऽदासाय । रन्धयः । अयम् ।
सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ १ ॥

हेइन्द्र यस्यसोमस्यमदेपानेनजनितेहर्षेसति शंबरमसुरं दिवोदासायराज्ञेरंधयः अहिंसीः यद्वा वशीकृतवानसि रध्यतिर्वशगमनइतियास्कः । त्यदितिक्रियाविशेषणं त्यत्तत्प्रसिद्धं यथा भवतितथाअरन्धयइत्यर्थः हेइन्द्र सोयंसोमस्तेत्वदर्थंसुतोभिषुतः अतस्तंपिब ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यस्यतीव्रसुतंमदंमध्यमन्तंचरक्षसे । अयंससोमइन्द्रतेसुतःपिब ॥२॥

यस्य । तीव्रऽसुतम् । मदम् । मध्यम् । अन्तम् । च । रक्षसे ।
अयम् । सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वंयस्यसोमस्यअवयवभूतंतीव्रसुतंतीक्ष्णंसुतमभिषवोयस्यसतीव्रसुतः प्रातःसवनिकः तंमदंमदकरंसोमरसं मध्यं मध्यंदिनसवनगतं अंतं तृतीयसवनगतंचसोमरसं रक्षसे रक्षसि सोयंसोमस्त्वदर्थमभिषुतस्तंपिबेति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यस्यगाअन्तरश्मनोमदेदृह्लाअवासृजः ।
अयंससोमइन्द्रतेसुतःपिब ॥ ३ ॥

यस्य । गाः । अन्तः । अश्मनः । मदे । दृह्लाः । अवऽअसृजः ।
अयम् । सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ ३ ॥

यस्यसोमस्यमदेमदकरेरसेपीतेसति अश्मनः बलासुरेणनिहितस्यपर्वतस्यअन्तर्मध्येविद्यमानाः दृह्लाः दृढपिधानाश्चगाःपणिभिरपहृताः अवासृजः बलस्यबन्धनाद्यसृजः ससोम-इत्यादिगतं ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यस्यमन्दानोअन्धसोमाघोनंदधिषेशवः ।
अयंससोमइन्द्रतेसुतःपिब ॥ ४ ॥ १५ ॥

यस्य । मन्दानः । अन्धसः । माघोनम् । दधिषे । शवः । अयम् ।
सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ ४ ॥ १५ ॥

हेइन्द्र त्वंयस्यअन्धसःसोमलक्षणस्यान्नस्यपानेनमन्दानोमंदमानः हृष्टःसन् माघोनंऐन्द्रंशवः असाधारणंबलं दधिषे धारयसि येनसोमेन तवेन्द्रत्वंजातमित्यर्थः सोयंसोमः सुतोभिषुतस्तंपिब ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

॥ इतिषष्ठेमंडलेतृतीयोनुवाकः ॥ ३ ॥

चतुर्थेनुवाकेषट्सूक्तानि तत्रयोरयिवइतिचतुर्विंशत्यृचंप्रथमंसूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्यशंयोरार्षं ऐन्द्रं आदितःषळनुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्योविराजः अष्टम्यैकैववाविराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—योरयिवश्चतुर्विंशतिःशंयुर्बार्हस्पत्योह्यादौषळनुष्टुभस्तिस्रश्चविराजोमध्यमैववासामिति। गतःसूक्तविनियोगः।

तत्रप्रथमा—

योरयिवोरयिन्तमोयोद्युम्नैर्द्युम्नवत्तमः ।
सोमःसुतःसइन्द्रतेस्तिस्वधापतेमदः ॥ १ ॥

यः । रयिऽवः । रयिम्ऽतमः । यः । द्युम्नैः । द्युम्नवंत्ऽतमः ।
सोमः । सुतः । सः । इन्द्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥ १ ।

हेरयिवोधनवन्निन्द्र यःसोमःरयिन्तमःअतिशयेनरयिमान् धनवान् यश्चद्युम्नैर्द्योतमानैर्यशोभिः द्युम्नवत्तमोतिशयेनयशस्वी हेस्वधापते स्वधायाःअन्नस्यसोमलक्षणस्यपालकेन्द्र ससोमोभिषुतः सन् तेतवमदःमदकरःअस्ति भवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यःशग्मस्तुविशग्मतेरायोदामामतीनाम् ।
सोमःसुतःसइन्द्रतेस्तिस्वधापतेमदः ॥ २ ॥

यः । शग्मः । तुविऽशग्म । ते । रायः । दामा । मतीनाम् ।
सोमः । सुतः । सः । इन्द्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥ २ ॥

हेतुविशग्म बहुसुखेन्द्र यःशग्मःसुखकरः तेत्वदीयःसोमः मतीनांस्तोतॄणांरायोधनस्यदामा दाताभवति हेस्वधापतेइन्द्र ससोमोभिषुतस्तवमदकरोभवति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

येनवृद्धोनशवसातुरोनस्वाभिरूतिभिः ।
सोमःसुतःसइन्द्रतेस्तिस्वधापतेमदः ॥ ३ ॥

येन । वृद्धः । न । शवसा । तुरः । न । स्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
सोमः । सुतः । सः । इन्द्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥ ३ ॥

इमौनशब्दौसमुच्चयार्थौ येनपीतेनसोमेनवृद्धोनप्रवृद्धश्चसन्स्वाभिरूतिभिःआत्मीयैर्मरुद्भिः सार्धं शवसाबलेनतुरःशत्रूणांहिंसकश्चभवसि ससोमइत्यादिपूर्ववत् ॥ ३ ॥

पृष्ठ्यषळहस्यचतुर्थेहनिप्रउगशस्त्रेत्यमुवइत्यैन्द्रस्तृचः सूत्रितंच—त्यमुवोअप्रहणमपत्यंवृजिनरिपुमिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेचतुर्थी—

त्यमुवोअप्रहणंगृणीषेशवसस्पतिम् ।
इन्द्रंविश्वासाहंनरंमंहिष्ठंविश्वचर्षणिम् ॥ ४ ॥

त्यम् । ऊँ इति॑ । व॒ः । अप्र॑ऽहनम् । गृ॒णी॒षे । शव॑सः । पति॑म् ।
इन्द्र॑म् । वि॒श्व॒ऽसह॑म् । नर॑म् । मंहि॑ष्ठम् । वि॒श्व॒ऽच॑र्षणिम् ॥ ४ ॥

हेऋत्विग्यजमानाः वोयुष्मदर्थं त्यमुतमेवेन्द्रंगृणीषे स्तौमि यद्वा वोयूयंगृणीषे गृणीत स्तुत वचनव्यत्ययः कीदृशमिन्द्रं अप्रहणं अप्रहन्तारंभक्तानामनुग्राहकं शवसोबलस्यपतिं पालकं विश्वासाहं विश्वस्यशत्रोरभिभवितारं नरंनेतारं मंहिष्ठंदातृतमं विश्वचर्षणिं सर्वस्यद्रष्टारं ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यंव॒र्धय॒न्तीद्गिर॒ःपतिं॑तु॒रस्य॒राध॑सः ।
तमिन्न्व॑स्य॒रोद॑सीदे॒वीशुष्मं॑सपर्यतः ॥ ५ ॥ १६ ॥

यम् । व॒र्धय॑न्ति । इत् । गिर॑ः । पति॑म् । तु॒रस्य॑ । राध॑सः । तम् ।
इत् । नु । अ॒स्य॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । दे॒वी इति॑ । शुष्म॑म् । स॒प॒र्य॒तः ॥ ५॥१६॥

गिरःस्तुतयःइन्द्रसंबन्धिनंयमित् यमेवशुष्मंबलंवर्धयन्ति कीदृशंपतिं ईश्वरं कस्यतुरस्य हिंसकस्यशत्रोराधसोधनस्यशत्रुधनानामपहर्तारमित्यर्थः अस्येन्द्रस्यतमित् तमेवशुष्मंशोषकं बलं देवीदेवनशीलेरोदसी द्यावापृथिव्यौ नुक्षिप्रंसपर्यतः परिचरतः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथषष्ठी—

तद्व॑उ॒क्थस्य॑ब॒र्हणेन्द्रा॑योपस्तृ॒णी॒षणि॑ ।
विपो॒नयस्यो॒तयो॒वियद्रोह॑न्तिस॒क्षित॑ः ॥ ६ ॥

तत् । व॒ः । उ॒क्थस्य॑ । ब॒र्हणा॑ । इन्द्रा॑य । उ॒प॒ऽस्तृ॒णी॒षणि॑ ।
विप॑ः । न । यस्य॑ । ऊ॒तय॑ः । वि । यत् । रोह॑न्ति । स॒ऽक्षित॑ः ॥ ६ ॥

हेस्तोतारः वोयुष्मदीयस्योक्थस्यस्तोत्रस्यतद्बर्हणा बहुत्वंमाहात्म्यं इन्द्राय इन्द्रार्थं उपस्तृणीषणिउपस्तरणीयं उपेत्यविस्तरणीयं इन्द्रोयथास्तोत्रस्यमाहात्म्यंजानीयात् तथाविस्तारयतइत्यर्थः यस्येन्द्रस्य ऊतयोरक्षाःविपोनमेधाविनइवभवन्ति सर्वकार्यकुशलाइत्यर्थः यद्वाने-

तिपूरकः विपोविप्रस्यमेधाविनोयस्येन्द्रस्येतियोज्यं यत्यस्मिन्नचेन्द्रेसक्षितः समाननिवासाः संहताऊतयः विरोहन्ति प्रादुर्भवंति तस्माइन्द्रायेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अविंदद्दक्षंमित्रोनवीयान्पपानोदेवेभ्योवस्योअचैत् ।
ससवान्स्तौलाभिर्धौतरीभिरुरुष्यापायुरंभवत्सखिभ्यः ॥७॥

अविंदत् । दक्षम् । मित्रः । नवीयान् । पपानः । देवेभ्यः । वस्यः । अचैत् । ससऽवान् । स्तौलाभिः । धौतरीभिः । उरुष्या । पायुः । अभवत् । सखिऽभ्यः ॥ ७ ॥

सइन्द्रः दक्षंकर्मसुसमर्थं प्रवृद्धंवायष्टारं अविदत् जानाति कीदृशः मित्रोमित्रभूतः नवीयान्नवतरः कल्याणतरःस्तुत्यतरोवा सचपपानःसोमंपिबन् देवेभ्यःस्तोतृभ्यः वस्योवसीयः श्रेष्ठंधनंअचैत्चिनोति उपचितंकरोति ददातीतियावत् अपिच ससवान्ससमित्यन्ननाम हविर्लक्षणान्नोपेतःसइन्द्रः स्तौलाभिःस्थूलाभिःप्रवृद्धाभिः धौतरीभिःकंपनकारिणीभिर्वडवाभिः ईदृशैर्मरुद्भिर्वायुक्तःसन् सखिभ्यःस्तोतृभ्यःउरुष्यारक्षणेच्छयाआगत्यपायुरभवत् रक्षकोभवति यद्वा ससवानितिसनतेःक्वसौरूपं स्तौलाभिर्धौतरीभिःससवान्संभजमानइतिसंबंधः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

ऋतस्यंपथिवेधाअंपायिश्रियेमनांसिदेवासोअक्रन् ।
दधानोनामंमहोवचोभिर्वपुर्दृशयेवेन्योव्यांवः ॥ ८ ॥

ऋतस्यं । पथि । वेधाः । अपायि । श्रिये । मनांसि । देवासः । अक्रन् । दधानः । नामं । महः । वचःऽभिः । वपुः । दृशयें । वेन्यः । वि । आवरित्यांवः ॥ ८ ॥

ऋतस्ययज्ञस्यपथि मार्गे वेधाः विधाता सर्वस्यद्रष्टासोमः अपायि इन्द्रेणपीतोभूत् यद्वा वेधा विधाता इन्द्रःअपायि सोमंपिबतु व्यत्ययेनकर्तरिचिण् तस्मिन्सोमेइन्द्रस्यमनांसि श्रियेश्रयितुं देवाःस्तोतारऋत्विजः अक्रन् कर्माणिकुर्वन्ति सचेन्द्रःनाम शत्रूणांनामकं महोमहत्आत्मीयंवपुःशरीरंदधानोधारयन् वचोभिः स्तुतिभिः वेन्योवननीयःसंभजनीयश्चसन्दृशयेदर्शनार्थं

व्यावःविवृणोतु प्रकाशयतु अनुकूलंतेजइतिशेषः यद्वा वेन्यइतिवेनतेःकान्तिकर्मणोरूपं वपुरितिचरूपनाम् वेन्यःकमनीयः वपुःभास्वरंरूपं दर्शयेदर्शनार्थं व्यावः विवृणोतु वचोभिःस्तूयमानः सन् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

द्युमत्तमंदक्षंधेह्यस्मेसेधाजनानांपूर्वीरराती ः ।
वर्षीयोवयःकृणुहिशचीभिर्धनस्यसातावस्माँअविड्ढि ॥ ९ ॥

द्युमत्ऽतमम् । दक्षम् । धेहि । अस्मे इति । सेध । जनानाम् । पूर्वीः । अरातीः । वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । सातौ । अस्मान् । अविड्ढि ॥ ९ ॥

हेइन्द्र द्युमत्तमं दीप्तिमत्तमं दक्षंबलंअस्मेअस्मासुधेहि धारय जनानांस्तोतॄणामस्माकं पूर्वीर्बह्वीरराती ः शत्रुसेनाः सेध निषेध निवारय अपिचास्माकं वर्षीयःवृद्धतरं वयोन्नं शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहिकुरु तथाधनस्यसातौसंभजनेअस्मान्अविड्ढि गमय यद्वाधनस्य संभजनार्थंअस्मान्रक्ष ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इन्द्रतुभ्यमिन्मघवन्नभूमवयंदात्रेहरिवोमाविवेनः ।
नकिरापिर्ददृशेमर्त्यत्राकिमङ्गरध्रचोदनंत्वाहुः ॥ १० ॥ १७ ॥

इन्द्र । तुभ्यम् । इत् । मघऽवन् । अभूम । वयम् । दात्रे । हरिऽवः । मा । वि । वेनः । नकिः । आपिः । ददृशे । मर्त्यऽत्रा । किम् । अङ्ग । रध्रऽचोदनम् । त्वा । आहुः ॥ १० ॥ १७ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र दात्रेकामानांदात्रे तुभ्यमित् तुभ्यमेव वयंशेषभूताअभूम यद्वा त्वदर्थमेवदात्रे हविषांदानेवर्तमानाः अभूम हेहरिवः हरिवन्निन्द्र अतःकारणात्माविवेनः माविगतकामोभूः अस्मान्सर्वदाकामयस्व वेनतिःकान्तिकर्मा मर्त्यत्रा मर्त्येषुमनुष्येषुमध्ये आपिर्बन्धुः त्वत्तोन्यःकश्चिदपिनकिर्ददृशे नैवदृश्यते किमनेनविशेषकथनेन अंग हेइन्द्र त्वा त्वां रध्रचोदनं रध्रस्यराधकस्यसमृद्धस्यधनस्यचोदनं चोदयितारं आहुः कथयन्ति पुराजाः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथैकादशी—

माजस्वनेवृषभनोररीथामातेरेवतःसख्येरिषाम ।
पूर्वीष्टइन्द्रनिष्षिधोजनेषुजह्यसुष्वीन्प्रवृहापृणतः ॥ ११ ॥

मा । जस्वने । वृषभ । नः । ररीथाः । मा । ते । रेवतः । सख्ये ।
रिषाम । पूर्वीः । ते । इन्द्र । निःऽसिधः । जनेषु । जहि ।
असुस्वीन् । प्र । वृह । अपृणतः ॥ ११ ॥

हेवृषभ कामानांवर्षितरिन्द्र जस्वने जसिरुपक्षयकर्मा उपक्षयित्रे राक्षसादये नोस्मान् माररीथाः मादाः रेवतोधनवतस्तेतवसख्येसखित्वेवर्तमानावयंमारिषाम हिंसितामाभूम हेइन्द्र तेत्वदीयाःपूर्वीःबह्वीः निःषिधःनिःषेधाः निवारणानिजनेषुशत्रुषुनिहिताःसन्ति यद्वा निःषिधो-निषेधार्थारज्जवः ताःशत्रुजनेषुतववर्तन्तेविद्यन्ते अतःकारणात् असुस्वीन्अनभिषोतॄन्अयजमा-नान्जहि मारय अपृणतः हवींष्यप्रयच्छतश्चप्रवृह उन्मूलय पृणदानेइतिधातुः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

उदभ्राणीवस्तनयन्नियर्तीन्द्रोराधांस्यश्व्यानिगव्या ।
त्वमसिप्रदिवःकारुधायामात्वादामानआदभन्मघोनः ॥ १२ ॥

उत् । अभ्राणिऽइव । स्तनयन् । इयर्ति । इन्द्रः । राधांसि ।
अश्व्यानि । गव्या । त्वम् । असि । प्रऽदिवः । कारुऽधायाः ।
मा । त्वा । अदामानः । आ । दभन् । मघोनः ॥ १२ ॥

अभ्राणीवस्तनयन्गर्जयन्पर्जन्यःयथामेघानउद्गमयति एवमिन्द्रःअश्व्यानि अश्वसंबन्धीनि गव्यागव्यानिगोसंबन्धीनि एतत्समूहद्वयरूपाणि राधांसिधनानि उदियर्ति उदीरयति उद्गमयति स्तोतृभ्योदातुं उत्तरार्धःप्रत्यक्षकृतः हेइन्द्र प्रदिवःपुराणस्त्वं कारुधायाः कारूणांस्तोतॄणांधार-यितासि भवसि तादृशंत्वात्वांमघोनोधनवन्तःकृपणाः अदामानःहविषामदातारःमाआदभन् माहिंसिषुः यद्वावचनव्यत्ययः मघवानंधनवन्तंत्वामितिसंबंधः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

अध्वर्य्योवीरप्रमहेसुतानामिन्द्रायभरसह्यस्यराजा।
यःपूर्व्याभिरुतनूतनाभिर्गीर्भिर्वावृधेगृणतामृषीणाम् ॥ १३ ॥

अध्वर्यो इति। वीर। प्र। महे। सुतानाम्। इन्द्राय। भर।
सः। हि। अस्य। राजा। यः। पूर्व्याभिः। उत। नूतनाभिः।
गीःऽभिः। वव्रधे। गृणताम्। ऋषीणाम् ॥ १३ ॥

हेवीर हविषांविशेषेणप्रेरयितरध्वर्यो महेमहतेअस्मैइन्द्रायसुतानां कर्मणिषष्ठी सुतानभिषुतान्सोमान्प्रभर प्रहर प्रगमय सहिखल्विन्द्रःअस्यसोमस्यराजास्वामीभवति यइन्द्रः पूर्व्याभिः पूर्वकालेकृताभिः उतापिच नूतनाभिःइदानींक्रियमाणाभिः गृणतांस्तुवतांऋषीणांसंबन्धिनीभिर्गीर्भिः उभयविधाभिःस्तुतिभिर्वावृधेवर्धते सइन्द्रः यस्मात्सोमस्यराजातस्मादस्मैसोमःप्रदेयइत्यर्थः ॥१३ ॥

प्रथमेरात्रिपर्यायेमैत्रावरुणस्यअस्यमदइतिशस्त्रयाज्या सूत्रितंच—अस्यमदेपुरुवर्पांसिविद्वानितियाज्येति।

सैषात्रचतुर्दशी—

अस्यमदेपुरुवर्पांसिविद्वानिन्द्रोवृत्राण्यप्रतीजघान।
तमुप्रहोषिमधुमन्तमस्मैसोमंवीरायशिप्रिणेपिबध्यै ॥ १४ ॥

अस्य। मदे। पुरु। वर्पांसि। विद्वान्। इन्द्रः। वृत्राणि।
अप्रति। जघान। तम्। ऊँ इति। प्र। होषि। मधुंऽमन्तम्।
अस्मै। सोमम्। वीराय। शिप्रिणे। पिबध्यै ॥ १४ ॥

अस्यसोमस्यपानेनमदेहर्षेसति विद्वान्अभिज्ञइन्द्रः पुरुपुरूणिबहूनिवर्पांसि आवरकाणिवृत्राणिशत्रून्अप्रतिस्वयमन्यैरप्रतिगतःसन् जघान हतवान् यद्वा वर्पइतिरूपनाम बहूनि वर्पांसिअसुरमाययानिर्मितानि रूपाणि विद्वान्जानन्निन्द्रः वृत्राण्यावरकाणिरक्षःप्रभृतीनि इतःपूर्वमन्यैरप्रतिगतानि जघानहतवान् मधुमन्तंमाधुर्यवन्तंतमुतमेवसोमंशिप्रिणेशोभनहनुकायअस्मैवीराय शत्रूणांवारयित्रेइन्द्राय पिबध्यैपातुंप्रहोषि हेअध्वर्योप्रजुहुधि ॥ १४ ॥

द्वितीयेरात्रिपर्यायेमैत्रावरुणस्यैवपातासुतमितिशस्त्रयाज्या सूत्रितंच-पातासुतमिन्द्रोअस्तुसोमंहन्तावृत्रमितियाज्येति ।

सैषात्रपंचदशी—

पातासुतमिन्द्रोअस्तुसोमंहन्तावृत्रंवज्रेणमन्दसानः ।
गंतायज्ञंपरावतश्चिदच्छावसुर्धीनामविताकारुधायाः ॥ १५ ॥

पाता । सुतम् । इन्द्रः । अस्तु । सोमम् । हन्ता । वृत्रम् । वज्रेण ।
मन्दसानः । गन्ता । यज्ञम् । पराऽवतः । चित् । अच्छ । वसुः ।
धीनाम् । अविता । कारुऽधायाः ॥ १५ ॥ १८ ॥

अयमिन्द्रः सुतमभिषुतंसोमंपातास्तु साधुपाताभवतु साधुकारिणितृन् अतएवनलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधाद्द्वितीया एवंहन्तेत्यादावपिद्रष्टव्यं तेनचसोमेनमन्दसानः माद्यन्वज्रेणायुधेनवृत्रमावरकंशत्रुंहन्तास्तु भवतु एतदुभयार्थंपरावतश्चित् दूरदेशादपियज्ञमच्छअस्मदीयंयज्ञमभिगन्ताभवतु दूरदेशस्थोपिशीघ्रमस्मद्यज्ञेसोमपानायागच्छत्वित्यर्थः कीदृशइन्द्रः वसुःसर्वेषांनिवासयिता धीनांध्यातॄणांस्तोतॄणांकर्मणांवाअवितारक्षिता कारुधायाःकारूणांकर्तॄणांयजमानानां धारयिता ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

तृतीयेरात्रिपर्यायेप्रशास्तुरिदंत्यदितिशस्त्रयाज्या सूत्रितंच—इदंत्यत्पात्रमिन्द्रपानमितियाज्येति ।

सैषासूक्तेषोडशी—

इदंत्यत्पात्रमिन्द्रपानमिन्द्रस्यप्रियममृतमपायि ।
मत्सद्यथासौमनसायदेवंव्य१स्मद्द्वेषोयुयवद्व्यंहः ॥ १६ ॥

इदम् । त्यत् । पात्रम् । इन्द्रऽपानम् । इन्द्रस्य । प्रियम् ।
अमृतम् । अपायि । मत्सत् । यथा । सौमनसाय । देवम् ।
वि । अस्मत् । द्वेषः । युयवत् । वि । अंहः ॥ १६ ॥

पात्रंपातव्यंइन्द्रपानं इन्द्रस्यपानार्हं इन्द्रस्यप्रियंअनुकूलं त्यवत्तदिदंसोमात्मकममृतंअपायि इन्द्रःपिबतु व्यत्ययेनकर्तरिचिण् यद्वा एतदमृतंअपायि इन्द्रेणपीयतां यथायेनप्रकारेणपीतःसोमः सौमनसायसुमनस्त्वायदेवमिन्द्रं मत्सत्मादयेत् तथापीयतामित्यर्थः सपीतसोमइन्द्रः द्वेषोद्वेष्टृन्अस्मत्अस्मत्तःवियुयवत् वियोजयतु अंहःपापंचअस्मत्तोवियोजयतु ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

एनामन्दानोजहिशूरशत्रूञ्जामिमजामिंमघवन्नमित्रान् ।
अभिषेणाँअभ्या३देदिशानान्पराचइन्द्रप्रमृणाजहीच ॥१७॥

एना । मन्दानः । जहि । शूर । शत्रून् । जामिम् । अजामिम् ।
मघऽवन् । अमित्रान् । अभिऽसेनान् । अभि । आऽदेदिशानान् ।
पराचः । इन्द्र । प्र । मृण । जहि । च ॥ १७ ॥

हेमघवन् धनवन् शूर शौर्यवन्निन्द्र एनाएनेनप्रकृतेनानेनसोमेनमन्दानोमन्दमानोमाद्यन् जामिंज्ञातिंअजामिंतद्विलक्षणं एवमुभयविधानमित्रान्अस्मत्प्रतिकूलाचरणपरान्शत्रून् जहि हिंसितान्कुरु किंच अभिषेणान्प्रत्यभिगताःसेनायेषांतादृशान् अस्मदभिमुखंआदेदिशानान् आयुधानिपुनःपुनःआदिशतोविसृजतःशत्रूंश्च हेइन्द्र पराचः प्रमृणतेयथापराङ्मुखाभवन्ति तथाबाधस्व तदनन्तरंतान्जहिच ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

आसुष्मांणोमघवन्निन्द्रपृत्स्व१स्मभ्यंमहिवरिवःसुगंकः ।
अपांतोकस्यतनयस्यजेषइन्द्रसूरीन्कृणुहिस्मानोअर्धम् ॥ १८ ॥

आसु । स्म । नः । मघऽवन् । इन्द्र । पृत्ऽसु । अस्मभ्यम् ।
महि । वरिवः । सुऽगम् । करितिकः । अपाम् । तोकस्य । तनयस्य ।
जेषे । इन्द्र । सूरीन् । कृणुहि । स्म । नः । अर्धम् ॥ १८ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र नोस्मदीयासु आसुपृत्सुपृतनासुसंग्रामेषु अस्मभ्यंमहिमहत् सुगं सुखेनप्राप्यं वरिवोधनं कःकुरु स्मेतिपूरणः अपिच हेइन्द्र अपांआप्तव्यानांधनानांउदकानांवा

तोकस्यपुत्रस्यतनयस्यपौत्रस्यच जेषे जयार्थंसूरीन्स्तोतॄन्नोस्मान्अर्धंअर्धानसमृद्धान्कृणुहि कुरु यद्वा अर्धकारिणः शत्रूणांखंडयितॄन् कुरु स्मेतिपूरकः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

आत्वाहरयोवृषणोयुजानावृषरथासोवृषरश्मयोत्याः ।
अस्मत्रांचोवृषणोवज्रवाहोवृष्णेमदायसुयुजोवहन्तु ॥ १९॥

आ । त्वा । हरयः । वृषणः । युजानाः । वृषऽरथासः । वृषऽरश्मयः । अत्याः । अस्मऽत्राञ्चः । वृषणः । वज्रऽवाहः । वृष्णे । मदाय । सुऽयुजः । वहन्तु ॥ १९ ॥

हेइन्द्र त्वात्वांहरयोश्वाः वृष्णेवर्षित्रेमदायमदकरायसोमायईदृशंसोमंपाययितुंआवहन्तु कीदृशाअश्वाः वृषणःकामानांवर्षितारः युजानाःस्वयमेवरथेयुज्यमानाः वृषरथासःवृषाकामाभिवर्षकोरथोयेषांतेतथोक्ताः वृषरश्मयः वर्षितारोरश्मयःप्रग्रहायेषांतादृशाः अत्याःसततगामिनःअस्मत्रांचःअस्मान्प्रत्यंचन्तोगच्छन्तःवृषणोनित्यतरुणाः वज्रवाहःवज्रादीन्यायुधानिवहन्तः सुयुजःशोभनयोजनाः ॥ १९ ॥

अथविंशी–

आतेवृषन्वृषणोद्रोणमस्थुर्घृतप्रुषोनोर्मयोमदन्तः ।
इन्द्रप्रतुभ्यंवृषभिःसुतानांवृष्णोभरन्तिवृषभायसोमम् ॥२०॥१९॥

आ । ते । वृषन् । वृषणः । द्रोणम् । अस्थुः । घृतऽप्रुषः । न । ऊर्मयः । मदन्तः । इन्द्र । प्र । तुभ्यम् । वृषऽभिः । सुतानाम् । वृष्णे । भरन्ति । वृषभाय । सोमम् ॥ २० ॥ १९ ॥

हेवृषन् कामानांवर्षितरिन्द्र वृषणःसेक्तारोयुवानःत्वदीयाअश्वाःघृतप्रुषोनोर्मयः घृतमुदकंसिंचन्तः सामुद्राःतरंगाइवमदन्तः हृष्यन्तः मत्ताःसन्तःतेत्वदीयंद्रोणंद्रुममयंरथंआस्थुः आस्थितवन्तः अतस्त्वमागच्छेतिभावः कुतइत्यतआह हेइन्द्र वृष्णेयूनेनित्यतरुणायवृषभायकामानांवर्षयित्रेतुभ्यं वृषभिःकामाभिवर्षकैः ग्रावभिःसुतानामभिषुतानांसोमानांमध्येत्वद्भागरूपंसोमंयस्मादध्वर्यवः प्रभरन्ति प्रहरन्ति होमार्थंप्रणयन्ति तस्मादागच्छेत्यर्थः ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथैकविंशी—

वृषांसिदिवोवृषभःपृथिव्यावृषासिन्धूनांवृषभस्तियानाम् ।
वृष्णेतइन्दुर्वृषभपीपायस्वादूरसोमधुपेयोवराय ॥ २१ ॥

वृषां । असि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषां । सिन्धूनाम् ।
वृषभः । स्तियानाम् । वृष्णे । ते । इन्दुः । वृषभ । पीपाय । स्वादुः ।
रसः । मधुऽपेयः । वराय ॥ २१ ॥

हेइन्द्र त्वंदिवोद्युलोकस्यवृषासि हविर्भिःसेक्ताभवसि पृथिव्याःभूमेश्चवृषभः कामानांवर्षिता सिंधूनांस्यन्दनशीलानांचनदीनांवृषा वर्षेणपूरयितासि तथास्तियानांसंघीभूतानां स्थावरजंगमात्मनांप्राणिनांवृषभः कामानांवर्षिताभवसि यद्वा स्तियाःसंघीभूताआपःतासांवर्षितासि वृषभकामाभिवर्षकेन्द्र वरायश्रेष्ठायवृष्णे सेक्त्रे तेतुभ्यं त्वदर्थंस्वादुर्मधुरःरसोरसनीयःप्रशस्योरसवान्वारसात्मकोवा मधुपेयोमधुवत्पातव्यः इन्दुःसोमः पीपायप्यायतेवर्धते अतस्त्वमागत्यतंसोमंपिबेतिभावः ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

अयंदेवःसहसाजायमानइन्द्रेणयुजापणिमस्तभायत् ।
अयंस्वस्यपितुरायुधानीन्दुरमुष्णादशिवस्यमायाः ॥ २२ ॥

अयम् । देवः । सहसा । जायमानः । इन्द्रेण । युजा । पणिम् ।
अस्तभायत् । अयम् । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इन्दुः ।
अमुष्णात् । अशिवस्य । मायाः ॥ २२ ॥

देवोद्योतमानःअयमिन्दुःसोमः इन्द्रेणयुजासख्यासहजायमानः प्रादुर्भवन् पणिंवणिजंगवामादातारं बलाख्यमसुरं यद्वा पणीनांस्वामित्वात्पणिरित्युच्यते तमसुरंसहसाबलेनअस्तभायत् अस्तभ्नात् न्यरुधत् अपिचअयंसोमःस्वस्यधनस्यगोरूपस्यपितुःपालयितुः अशिवस्यासुखकरस्यवलस्यायुधानि वज्रादीनिअमुष्णादपाहरत् तदीयामायाश्चामुष्णात् हेइन्द्र त्वत्सख्यबलात्एतत्सर्वंसोमःकृतवान् अतस्तवमहिमाकेनवर्णयितुंशक्यतइतीन्द्रस्तुतिः ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी—

अ॒यम॑कृणोदु॒षस॑ः सु॒पत्नी॑र॒यं सूर्ये॑ अदधा॒ज्ज्योति॑र॒न्तः ।
अ॒यं त्रि॒धातु॑ दि॒वि रो॑च॒नेषु॑ त्रि॒तेषु॑ विन्दद॒मृतं॒ निगू॑ळ्हम् ॥ २३ ॥

अ॒यम् । अ॒कृ॒णो॒त् । उ॒षस॑ः । सु॒ऽपत्नी॑ः । अ॒यम् । सूर्ये॑ । अ॒द॒धा॒त् ।
ज्योति॑ः । अ॒न्तरिति॑ । अ॒यम् । त्रि॒ऽधातु॑ । दि॒वि । रो॒च॒नेषु॑ । त्रि॒तेषु॑ ।
वि॒न्द॒त् । अ॒मृत॑म् । निऽगू॑ळ्हम् ॥ २३ ॥

अयंसोमः उषसःउषःकालान् सुपत्नीःशोभनःपतिःपालकःसूर्योयासामुषसांताद्दशीरकृणोत् अकरोत् अयमेवसूर्येसूर्यमंडलेन्तर्मध्येज्योतिस्तेजःअदधात् निहितवान् त्रिधातुसवनत्रयरूपेणत्रिप्रकारं अयंलतारूपःसोमःदिविद्युलोके रोचनेषुरोचमानेषु त्रितेषुतृतीयेस्थाने ततेषुविस्तृतेषुदेवेषुनिगूळ्हं नितरांगूढंअदृश्यतयावर्तमानं अमृतंअमृतत्वकारणं पीयूषंविन्दत्अविन्दत्अलभत हेइन्द्रत्वत्साहाय्यादेवमेवंसोमःकृतवानितीन्द्रस्यस्तुतिरधिगंतव्या यद्वा इदंशब्देनइन्द्रएवपरामृश्यते अयमिन्द्रः उषसःशोभनपतिकाअकरोत् अयमेवसूर्येतज्ज्योतिरदधात्दिविद्युलोकेरोचमानेषुत्रिस्थानगतेषुदेवेषुमध्ये अयमेवेन्द्रः त्रिधातु सवनत्रयात्मनात्रिप्रकारंनिगूढं पात्रैःसंवृतं अमृतंअमरणहेतुभूतंसोमंअविन्ददलभत ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी—

अ॒यं द्यावा॑पृथि॒वी वि ष्क॑भायद॒यं रथ॑मयुनक्स॒प्तर॑श्मिम् ।
अ॒यं गोषु॒ शच्या॑ प॒क्वम॒न्तः सोमो॑ दाधार॒ दश॑यन्त्र॒मुत्स॑म् ॥ २४ ॥ २० ॥

अ॒यम् । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । वि । स्क॒भा॒य॒त् । अ॒यम् । रथ॑म् ।
अ॒यु॒न॒क् । स॒प्तऽर॑श्मिम् । अ॒यम् । गोषु॑ । शच्या॑ । प॒क्वम् ।
अ॒न्तरिति॑ । सोम॑ः । दा॒धा॒र॒ । दश॑ऽयन्त्रम् । उत्स॑म् ॥ २४ ॥ २० ॥

अयंसोमः द्यावापृथिवीदिवंचपृथिवींचविष्कभायत् विविधमस्थापयत् अपिचायंसोमः सूर्यस्यचरथंसप्तरश्मिंसप्तरश्मिभिःकिरणैरुपेतं सप्ताश्वंसप्तचक्रंवाअयुनक् अयोजयत् तथाअयंसोमः गोष्वन्तर्मध्येपक्वंनिष्पन्नं शच्याप्रज्ञयासंकल्परूपयाउत्समुत्सरणशीलंपयःदाधार धारयति दशयंत्रं उत्सस्यहेतुगर्भविशेषणमेतत् उत्सरणहेतुभूतैर्दशभिःचक्षुःश्रोत्रादिभिःयंत्रैरुपा-

यैर्युक्तं इदंचपदंखैलिकेनमंत्रान्तरेणव्याख्यायते—चक्षुश्चश्रोत्रंचमनश्चवाक्चप्राणापानौदेहइदं शरीरं। द्वौप्रत्यंचावनुलोमौविसर्गावेतंत्वमन्येदशयंत्रमुत्तममिति। यद्वाअयमिन्द्रः द्यावापृथिवी-विष्कभायव् स्वेस्वेस्थानेस्थितेअकरोत् अयमेवसप्तरश्मिं सूर्यस्यरथमयुनक् अयमेवेन्द्रोगो-ष्वन्तःशच्याआत्मीयेनकर्मणापक्वंपयोधारयति एवंभूतेन्द्रार्थंसोमःदशयंत्रं दशसंख्याकैरैन्द्रवा-वायवादिभिःग्रहैर्यंत्रितैःगृहीतैरुपेतं उत्संउत्सरणशीलं रसं दाधारधारयति प्रातःसवनेऐन्द्र-वायवादयोदशग्रहागृह्यंते तथाचब्राह्मणं—नवप्रातर्ग्रहागृह्यंतेनवभिर्बहिष्पवमानेस्तुवतेस्तुतेस्तोमे-दशमंगृह्णातीति। अन्यत्राम्नातं—दशैतानध्वर्युःप्रातःसवनेग्रहान्गृह्णातीति। तदभिप्रायेणेदंदशयं-त्रमितिविशेषणं ॥ २४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

यआनयदितित्रयस्त्रिंशत्यृचंद्वितीयंसूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्यशंयोरार्षं पुरूतममित्येषातिनिचृत् अधिबृबुरित्येषापादनिचृत् त्रयःसप्तकाःपादनिचृत्मध्यमःषट्कश्चेदतिनिचृदित्युक्तलक्षणावत्रयस्त्रि-श्यनुष्टुप् शिष्टागायत्र्यः अधिबृबुःपणीनामित्येस्मिन्नंत्येतृचेबृबुर्नामतक्षास्तूयते अतःसतृचःतद्दे-वताकः शिष्टास्त्रिंशदैन्द्र्यः तथाचानुक्रान्तं—यआनयत्रयस्त्रिंशद्गायत्रंपुरूतममितिनिचृदंत्यानुष्टुप् तृचेंत्येबृबुस्तक्षादैवतमिति। महाव्रतेपिनिष्केवल्येअंत्यस्तृचवर्जमेतत्सूक्तं तथैवपंचमारण्यकं य-आनयत्परावतइतितिस्रउत्तमामुद्धरतीति।

तत्रप्रथमा—

यआनयत्परावतःसुनीतीतुर्वशंयदुम्। इन्द्रःसनोयुवासखा ॥ १ ॥

यः। आ। अनयत्। पराऽवतः। सुऽनीती। तुर्वशम्। यदुम्।
इन्द्रः। सः। नः। युवा। सखा ॥ १ ॥

यइन्द्रः तुर्वशंयदुंचएतत्संज्ञौराजानौशत्रुभिर्दूरदेशेप्रक्षिप्तौ सुनीतीसुनीत्याशोभनेननयने-नपरावतःतस्माद्दूरदेशात्आनयदानीतवान् युवातरुणःसइन्द्रःनोस्माकंसखाभवतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अविप्रेचिद्वयोदधदनाशुनाचिदर्वता। इन्द्रोजेताहितंधनम् ॥ २ ॥

१ ऐ० ब्रा० ३. १.।

अविप्रे । चित् । वयः । दधत् । अनाशुना । चित् । अर्वता । इन्द्रः । जेता । हितम् । धनम् ॥ २ ॥

अविप्रेचित् विप्रःस्तोता तद्विलक्षणेपिपुरुषे वयोन्नंदधत्इन्द्रोधारयति किमुवक्तव्यंस्तोतरिधारयतीति सइन्द्रःअनाशुनाचित्अक्षिप्रगमनेनापिअर्वता अश्वेनहितं शत्रुषुनिहितंस्थापितं धनंजेता जयशीलोभवति जयतेस्ताच्छीलिकस्तृन् अतोनलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

महीरस्यप्रणीतयःपूर्वीरुतप्रशस्तयः । नास्यक्षीयन्तऊतयः ॥ ३ ॥

मही: । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः । न । अस्य । क्षीयन्ते । ऊतयः ॥ ३ ॥

अस्येन्द्रस्यप्रणीतयः प्रकृष्टानीतयः प्रापणानि महीःमह्योमहत्योभवन्ति उतापिचप्रशस्तयःप्रकृष्टाःस्तुतयःस्तोतृभिःक्रियमाणाःपूर्वीर्बह्व्योभवन्ति तथास्येन्द्रस्यऊतयोरक्षाःनक्षीयन्ते नापचीयन्ते किन्तुसर्वदावर्धन्तएव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सखायोब्रह्मवाहसेऽर्चतप्रचगायत । सहिनःप्रमतिर्मही ॥ ४ ॥

सखायः । ब्रह्मऽवाहसे । अर्चत । प्र । च । गायत । सः । हि । नः । प्रऽमतिः । मही ॥ ४ ॥

हेसखायः समानख्यानाःस्तोतारः ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वहनीयायप्राप्तव्यायेन्द्रायअर्चत शस्त्राणिशंसत प्रगायतच स्तोत्राणि सहिसखल्विन्द्रःनोस्माकंमहीमहतीप्रमतिःप्रकृष्टाबुद्धिः ईदृश्याबुद्धेःप्रदातेत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

त्वमेकस्यवृत्रहन्नविताद्वयोरसि । उतेदृशेयथावयम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

त्वम् । एकस्य । वृत्रऽहन् । अविता । द्वयोः । असि । उत । ईदृशे । यथा । वयम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेवृत्रहन् वृत्राणांशत्रूणांहन्तरिन्द्र त्वंएकस्यस्तोतुःद्वयोश्चस्तोत्रोःअवितारक्षितासि सर्वेषां स्तोतॄणांरक्षकोभवसीत्यर्थः उतअपिच ईदृशेजनेप्यविताभवसि यथायादृशावयंत्वयारक्षिताब-हुविधपुत्रपौत्राअभूम ईदृशस्यापिजनस्यत्वमेवरक्षकोनान्यइत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी–

नयसीद्वतिद्विषःकृणोष्युक्थशंसिनः । नृभिःसुवीरउच्यसे ॥ ६ ॥

नयसि । इत् । ऊँ इति । अति । द्विषः । कृणोषि । उक्थऽशंसिनः ।

नृऽभिः । सुऽवीरः । उच्यसे ॥ ६ ॥

हेइन्द्र इवत्वमेवद्विषः द्वेष्टॄन् अतिनयसि अस्मान्नयसितारयसि उइतिपूरकः तथाउक्थ-शंसिनःउक्थानिशस्त्राणिशंसतःस्तोतॄनस्मान्कृणोषि समृद्धान्करोषि यस्मात्त्वंनृभिः स्तुतीनांने-तृभिः पुरुषैः सुवीरःशोभनैः वीरैःपुत्रपौत्रादिभिः स्तोतृभ्योदातव्यैरुपेतइत्युच्यसे स्तूयसेअतस्ता-नप्यस्मभ्यंप्रयच्छेतिशेषः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

ब्रह्माणंब्रह्मवाहसंगीर्भिःसखायमृग्मियम् । गांनदोहसेहुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणम् । ब्रह्मऽवाहसम् । गीःऽभिः । सखायम् । ऋग्मियम् ।

गाम् । न । दोहसे । हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणंपरिवृढं ब्रह्मवाहसं ब्रह्मभिःस्तुतिरूपैर्मन्त्रैर्वहनीयं सखायंअस्माकंसखिभूतंऋग्मि-यं ऋग्माऋचस्तदर्हं स्तुत्यर्हमित्यर्थः एवंभूतमिन्द्रं दोहसेदोग्धुं गांन गामिव गीर्भिः स्तुतिभिः हुवेआह्वयामि अस्मदीयान्कामान्दोग्धुम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यस्यविश्वानिहस्तयोरूचुर्वसूनिनिद्विता । वीरस्यपृतनासहः ॥ ८ ॥

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । ऊचुः । वसूनि । नि । द्विता ।

वीरस्य । पृतनाऽसहः ॥ ८ ॥

वीरस्यवीर्यवतः पृतनाषहः पृतनाःशत्रुसेनाः तासामभिभवितुः यस्येन्द्रस्यहस्तयोः बाह्वोः विश्वानिसर्वाणिद्विता दिव्यपार्थिवरूपेणद्वैधं वर्तमानानिवसूनिविद्यन्तइतिन्यूचुः ऋषयोनितरांवदन्ति तमिन्द्रंहुवइतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

वि॒दृ॒ळ्हानि॑चिदद्रिवो॒जना॑नांशचीपते । वृ॒हमा॒याअ॑नानत ॥ ९ ॥

वि॑ । दृ॒ळ्हानि॑ । चि॒त् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । जना॑नाम् । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । वृ॒ह । मा॒याः । अ॒ना॒न॒त ॥ ९ ॥

हेअद्रिवः आदृणात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः तद्वन्शचीपते इन्द्र जनानांशत्रूणांदृह्ळानिचिवद्दृढानिस्थिराण्यपि पुराणिवलानिवा विवृह विभिंधि विविधमुन्मूलयेत्यर्थः हेअनानत अप्रह्वीभूत सर्वोच्छ्रितेन्द्र मायाश्वशत्रुभिर्निर्मिताः विवृह विनाशय ॥ ९॥

अथदशमी–

तमु॑त्वासत्यसोमपा॒इन्द्र॑वाजानां॑पते । अहू॑महिश्रव॒स्यवः॑ ॥१०॥२२॥

तम् । ऊँ इति॑ । त्वा॒ । स॒त्य॒ । सो॒म॒ऽपा॒ः । इन्द्र॑ । वा॒जा॒ना॒म् । प॒ते॒ । अहू॑महि । श्र॒व॒स्यवः॑ ॥ १० ॥ २२ ॥

हेसत्य अवितथस्वभाव सोमपाः सोमस्यपातः हेवाजानांपते अन्नानांपालयितः एवंभूतहेइन्द्र श्रवस्यवःश्रवोन्नंआत्मनइच्छन्तोवयं तमुत्वा तादृशंत्वामेवअहूमहि आह्वयामः स्तुमइत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथैकादशी–

तमु॑त्वा॒यःपु॒रासि॑थ॒योवा॑नू॒नंहि॒तेधने॑ । हव्य॒ःसश्रु॑धी॒हव॑म् ॥ ११ ॥

तम् । ऊँ इति॑ । त्वा॒ । यः । पु॒रा । आसि॑थ । यः । वा॒ । नू॒नम् । हि॒ते । धने॑ । हव्यः॑ । सः । श्रु॒धि॒ । हव॑म् ॥ ११ ॥

हेइन्द्र तमुत्वा तमेवत्वां स्तुमइतिशेषः यस्त्वं पुरापूर्वस्मिन्काले हव्योह्वातव्यःआसिथ बभू-
विथधनलाभार्थं योवायश्चत्वं हिते शत्रुषुनिहितेधनेनिमित्तभूतेसति नूनमद्यापिहव्योह्वातव्यो-
बभूविथ सत्वमस्मदीयंहवंस्तोत्रंश्रुधि शृणु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

धीभिरर्वद्भिरर्वतोवाजाँइन्द्रश्रवाय्यान् । त्वयांजेष्महितंधनम् ॥ १२ ॥

धीभिः । अर्वत्ऽभिः । अर्वतः । वाजान् । इन्द्र । श्रवाय्यान् ।
त्वया । जेष्म । हितम् । धनम् ॥ १२ ॥

हेइन्द्र धीभिः स्तुतिभिः त्वद्विषयाभिःप्रीतेनत्वयाअनुगृहीतावयंअर्वद्भिरस्मदीयैरश्वैः
अर्वतः शत्रुसंबन्धिनोश्वान्श्रवाय्यान् श्रवणीयान् प्रशस्यान्वाजान् अन्नानिच हितंशत्रुषुनि-
हितंधनंच जेष्म त्वदनुग्रहाज्जयेम ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

अभूंरुवीरगिर्वणोमहाँइन्द्रधनेहिते । भरेवितन्तसाय्यः ॥ १३ ॥

अभूः । ऊँ इति । वीर । गिर्वणः । महान् । इन्द्र । धने । हिते ।
भरे । वितन्तसाय्यः ॥ १३ ॥

हेवीर विविधंईरयितःशत्रूणां हेगिर्वणोगीर्भिर्वननीयेन्द्र हितेशत्रुषुनिहितेधनेनिमित्तभू-
तेसति महान्प्रवृद्धस्त्वं भरेसंग्रामेवितंतसाय्यः शत्रूणांजेताभूः तंतसइतिधातुःजयार्थःकंड्वादौ
पठ्यते तस्माद्व्युपसृष्टादौणादिकःकर्तरिआय्यप्रत्ययः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

यातंऊतिरमित्रहन्मक्षूजवस्तमासंति । तयानोहिनुहीरथम् ॥ १४ ॥

या । ते । ऊतिः । अमित्रऽहन् । मक्षुजवःऽतमा । असंति । तया ।
नः । हिनुहि । रथम् ॥ १४ ॥

हेअमित्रहन् अमित्राणांशत्रूणांहन्तरिन्द्र तेत्वदीयामक्षुजवस्तमा अतिशयेनशीघ्रजवा
याऊतिर्गतिःअसतिअस्ति तयागत्यानोस्माकंरथंहिनुहि प्रेरय शत्रुजयार्थंशीघ्रंगमय ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

सरथेनरथीतमोस्माकेनाभियुग्वना । जेषिजिष्णोहितंधनम् ॥ १५॥२३॥

सः । रथेन । रथिऽतमः । अस्माकेन । अभिऽयुग्वना । जेषि ।

जिष्णो इति । हितम् । धनम् ॥ १५ ॥ २३ ॥

हेजिष्णो जयशीलेन्द्र रथीतमः अतिशयेनरथीमहारथः सत्वंअस्माकेन अस्मदीयेन अभियुग्वना अभियोक्ताशत्रूणामभिभवित्रारथेन हितंशत्रुषुनिहितंधनंजेषि अस्मदर्थंजय ॥१५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषोडशी–

यएकइत्तमुंष्टुहिकृष्टीनांविचर्षणिः । पतिर्जज्ञेवृषक्रतुः ॥ १६ ॥

यः । एकः । इत् । तम् । ऊँ इति । स्तुहि । कृष्टीनाम् ।

विऽचर्षणिः । पतिः । जज्ञे । वृषऽक्रतुः ॥ १६ ॥

विचर्षणिर्विशेषेणसर्वस्यद्रष्टा वृषक्रतुर्वर्षकर्मायइन्द्रः एकइत् एकएव कृष्टीनांप्रजानांपतिरधिपतिर्जज्ञे अजायत नान्यःकश्चित् तमुतमेवेन्द्रंहेस्तोतःस्तुहि ॥ १६॥

अथसप्तदशी–

योगृणतामिदासिथापिरूतीशिवःसखा । सत्वंनइन्द्रमृळय ॥ १७ ॥

यः । गृणताम् । इत् । आसिथ । आपिः । ऊती । शिवः ।

सखा । सः । त्वम् । नः । इन्द्र । मृळय ॥ १७ ॥

हेइन्द्र यस्त्वं ऊतीऊत्या रक्षयाशिवःसुखकरः अतएवसखामित्रभूतश्चसन् गृणतामित् स्तुवतामस्माकमेवआपिर्बंधुरासिथ पुराबभूविथ सतादृशस्त्वं नोस्मान्इदानींमृळय सुखय ॥१७॥

अथाष्टादशी–

धिष्ववज्रंगभस्त्योरक्षोहत्यायवज्रिवः । सासहीष्ठाअभिस्पृधः ॥ १८ ॥

धिष्व । वज्रम् । गभस्त्योः । रक्षःऽहत्याय । वज्रिऽवः ।

ससहीष्ठाः । अभि । स्पृधः ॥ १८ ॥

हेवज्रिवः वज्रवन्निन्द्र गभस्त्योरात्मीययोर्हस्तयोर्वज्रंकुलिशंधिष्व धारय किमर्थं रक्षो-हत्याय रक्षसांहननार्थं धृत्वाच स्पृधःस्पर्धमानाःअभि अभिगंत्रीरासुरीःसेनाः ससहीष्ठाः अत्यर्थमभिभव ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

प्रत्नंरयीणांयुजंसखायंकीरिचोदनम् । ब्रह्मवाहस्तमंहुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नम् । रयीणाम् । युजम् । सखायम् । कीरिऽचोदनम् ।
ब्रह्मवाहःऽतमम् । हुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नं चिरंतनं सर्वेषामाद्यं रयीणांधनानांयुजं योजयितारं दातारंसखायंमित्रभूतं कीरि-चोदनं कीरीणांस्तोतॄणांचोदयितारं ब्रह्मवाहस्तमं अतिशयेनब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयं एवंविधमिन्द्रं हुवे आह्वयामि ॥ १९ ॥

अथविंशी—

सहिविश्वानिपार्थिवाँएकोवसूनिपत्यते । गिर्वणस्तमोअध्रिगुः ॥ २० ॥ २४ ॥

सः । हि । विश्वानि । पार्थिवा । एकः । वसूनि । पत्यते ।
गिर्वणःऽतमः । अध्रिऽगुः ॥ २० ॥ २४ ॥

सहि सखल्विन्द्रः विश्वानिसर्वाणिपार्थिवा पृथिव्यांभवानि वसूनिधनानिएकएवपत्यते ईष्टे नान्यःकश्चिव पत्यतिरैश्वर्यकर्मा कीदृशइन्द्रः गिर्वणस्तमः अतिशयेनगीर्भिःस्तुतिभिःसंभ-जनीयः अध्रिगुरधृतगमनः अप्रतिहतगतिरित्यर्थः ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथैकविंशी—

सनोनियुद्भिरापृणकामंवाजेभिरश्विभिः । गोमद्भिर्गोपतेधृषत् ॥ २१ ॥

सः । नः । नियुत्ऽभिः । आ । पृण । कामम् । वाजेभिः ।
अश्विऽभिः । गोमत्ऽभिः । गोऽपते । धृषत् ॥ २१ ॥

हेगोपते गवांपालयितः सत्वंनोस्माकंकामंनियुद्भिर्वडवाभिः धृषत्धृष्टंदारिद्र्यनाशनसमर्थंयथाभवतितथाआपृणापूरय यद्वा धृषदितीन्द्रविशेषणं शत्रूणांधर्षकस्त्वमित्यर्थः तथागोमद्भिर्बहुभिर्गोभिर्युक्तैःअश्विभिःबहुभिरश्वैरुपेतैर्वाजैरन्नैश्च अस्मदीयंकाममापूरय ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

तद्वोगायसुतेसचापुरुहूतायसत्वने । शंयद्गवेनशाकिने ॥ २२ ॥

तत् । वः । गाय । सुते । सचा । पुरुऽहूताय । सत्वने । शम् ।
यत् । गवे । न । शाकिने ॥ २२ ॥

हेस्तोतारोवोयूयंसुतेअभिषुतेसोमेसति पुरुहूतायबहुभिर्यजमानैराहूताय सत्वने शत्रूणांसादयित्रे धनानांवासनित्रेदात्रेइन्द्राय तवस्तोत्रंसचा सह संहताभूत्वा गायगायत यत्स्तोत्रं शाकिनेशक्तिमतेइन्द्राय शंसुखकरंभवति गवेनयथागवेयवसंसुखकरं भवति तद्वदित्यर्थः ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी—

नघावसुर्नियमतेदानंवाजस्यगोमतः । यत्सीमुपश्रवद्गिरः ॥ २३ ॥

न । घ । वसुः । नि । यमते । दानम् । वाजस्य । गोऽमतः ।
यत् । सीम् । उप । श्रवत् । गिरः ॥ २३ ॥

वसुर्वासयितासइन्द्रः गोमतोबहुभिर्गोभिर्युक्तस्यवाजस्यान्नस्यबलस्यवा दानंप्रदानं नघ नखलु नियमते नियच्छति उपरतंकरोति यद्यदि सींसर्वतः गिरःअस्मदीयाःस्तुतीः उपश्रवत उपश्रृणुयात् स्तोत्रश्रवणेसति सर्वदाददातीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी—

कुवित्संस्यप्रहिव्रजंगोमन्तंदस्युहागमत् । शचीभिरपनोवरत् ॥ २४ ॥

कुवित्ऽसस्य । प्र । हि । व्रजम् । गोऽमन्तम् । दस्युऽहा ।
गमत् । शचीभिः । अप । नः । वरत् ॥ २४ ॥

कुवित्सस्य कुविद्बहुशःस्यतिहिनस्तीतिकुवित्सोनामकश्चित् तस्यस्वभूतं गोमंतं बहुभिर्गोभिर्युक्तं व्रजंगोष्ठं दस्युहादस्यूनामुपक्षपयितॄणांहन्तेन्द्रः प्रगमत् प्रकर्षेणगच्छति हियस्मादेवंतस्मात्शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा नोस्माकंतागाः अपवरत् निगूढास्ताअपावृणोत् ॥ २४ ॥

अथपंचविंशी—

इमाउंत्वाशतक्रतोभिप्रणोनुवुर्गिरः । इन्द्रंवत्संनमातरः ॥ २५ ॥२५॥

इमाः । ऊँ इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अभि । प्र ।
नोनुवुः । गिरः । इन्द्रं । वत्सम् । न । मातरः ॥ २५ ॥ २५ ॥

हेशतक्रतो बहुविधकर्मन् बहुविधप्रज्ञवेन्द्र त्वात्वामभिइमाअस्मदीयागिरः स्तुतयः प्रणोनुवुः प्रकर्षेणपुनःपुनर्गच्छन्ति नौतिरत्रगतिकर्मा तत्रदृष्टान्तः—वत्संनमातरः यथामातरोगावोगृहेवर्तमानंवत्संशीघ्रमभिगच्छन्तितद्वत् यद्वास्मदीयावाचस्त्वां अभिनो नुवुः अभितःशब्दयन्ति स्तुवन्ति यथागावोवत्समभिलक्ष्यहंभारवंकुर्वन्तितद्वत् ॥ २५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथषड्विंशी—

दूणाशंसख्यंतवगौरसिवीरगव्यते । अश्वोअश्वायतेभव ॥ २६ ॥

दुःऽनशम् । सख्यम् । तव । गौः । असि । वीर । गव्यते ।
अश्वः । अश्वऽयते । भव ॥ २६ ॥

हेइन्द्र तवत्वदीयंसख्यंसखित्वं दूणाशं दुर्नाशं नाशयितुमशक्यं अतिदृढमित्यर्थः अतोहेवीर वीरयितरिन्द्र गव्यतेगामात्मनइच्छतेत्वंगौरसि गवांप्रदाताभवसि उपचारात्कारणेकार्यशब्दः तथाअश्वायतेअश्वानात्मनइच्छतेअश्वोभव अश्वप्रदोभवसि ॥ २६ ॥

अथसप्तविंशी—

समंन्दस्वाह्यन्धसोराधसेतन्वामहे । नस्तोतारंनिदेकरः ॥ २७ ॥

सः । मन्दस्व । हि । अन्धसः । राधसे । तन्वा । महे । न ।
स्तोतारम् । निदे । करः ॥ २७ ॥

हेइन्द्र सतादृशस्त्वं अन्धसःसोमस्यपानेनहृष्टया तन्वाआत्मीयेनशरीरेणमन्दस्व मोदस्व किमर्थं महेमहते राधसेधनार्थं हिपूरणः अपिच त्वदीयंस्तोतारंनिदेनिंदकायतस्यवशंनकरः नकुर्याः ॥ २७॥

अथाष्टाविंशी—

इमाउंत्वासुतेसुतेनक्षन्तेगिर्वणोगिरः । वत्संगावोनधेनवः ॥ २८ ॥

इमाः । ऊँ इति । त्वा । सुतेऽसुते । नक्षन्ते । गिर्वणः ।

गिरः । वत्सम् । गावः । न । धेनवः ॥ २८ ॥

हेगिर्वणोगीर्भिर्वननीयेन्द्र सुतेसुतेसोमेभिषुतेभिषुतेसति इमाअस्मदीयागिरःस्तुतयःत्वा त्वांनक्षन्ते व्याप्नुवन्ति धेनवोदोग्ध्र्यः गावोन गावइव वत्सं तायथाशीघ्रंवत्संव्याप्नुवन्तितद्वव उपूरणः ॥ २८ ॥

अथैकोनत्रिंशी—

पुरूतमंपुरूणांस्तोतॄणांविवाचि । वाजेभिर्वाजयताम् ॥ २९ ॥

पुरुऽतमम् । पुरूणाम् । स्तोतॄणाम् । विऽवाचि । वाजेभिः ।

वाजऽयताम् ॥ २९ ॥

हेइन्द्र पुरुतमंपुरूणांबहूनांशत्रूणांतमयितारंग्लपयितारंत्वां पुरूणांबहूनांस्तोतॄणांअस्माकंस्तुतिःप्राप्नोत्वितिशेषः कीदृशानां विवाचिविविधाः स्तुतशस्त्रात्मिकावाचःयस्मिन्यज्ञेतस्मिन्वाजेभिर्वाजैर्हविर्लक्षणैरन्नैर्वाजयतांवाजवन्तंवेगवन्तंबलवन्तंवात्वांकुर्वताम् ॥ २९ ॥

अथत्रिंशी—

अस्माकमिन्द्रभूतुतेस्तोमोवाहिष्ठोअन्तमः । अस्मान्रायेमहेहिनु॥३०॥

अस्माकम् । इन्द्र । भूतु । ते । स्तोमः । वाहिष्ठः । अन्तमः ।

अस्मान् । राये । महे । हिनु ॥ ३० ॥

हेइन्द्र वाहिष्ठोवोढृतमःअस्माकंस्तोम स्तोत्रंतेतवअन्तमःअन्तिकतमोभूतुभवतु त्वंचास्मान् महेमहते रायेधनायहिनुप्रेरय ॥ ३० ॥

अथैकत्रिंशी—

अधिबृबुःपणीनांवर्षिष्ठेमूर्धन्नस्थात् । उरुःकक्षोनगाङ्ग्यः ॥ ३१ ॥

अधि । बृबुः । पणीनाम् । वर्षिष्ठे । मूर्धन् । अस्थात् । उरुः ।

कक्षः । न । गाङ्ग्यः ॥ ३१ ॥

बृबुर्नामपणीनांतक्षा तत्सकाशाल्लब्धधनोभरद्वाजः तदीयंदानमनेनतृचेनास्तौत् एतच्चम-मुनास्मर्यते—भरद्वाजःक्षुधार्तस्तुसपुत्रोनिर्जनेवने । बह्वीर्गाःप्रतिजग्राहबृबोस्तक्ष्णोमहायशाइति ॥ पणनात्पणयोवणिजःएतत्संज्ञाअसुरावा तेषांतक्षाबृबुःवर्षिष्ठेमूर्धन्मूर्धनिमूर्धवदुच्छ्रितेस्थलेअध्य-स्थात् अधिष्ठितोभूत् गांग्यः गंगायाःकूलेउन्नतेभवः कक्षोन कक्षइव उरुविस्तीर्णःसन्जातितो-हीनोतिदातृत्वात्सर्वत्रश्रेष्ठोभवतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

अथद्वात्रिंशी—

यस्यंवायोरिवद्रवद्भद्रारातिःसहस्रिणी । सद्योदानायमंहते ॥ ३२ ॥

यस्यं । वायोःऽइंव । द्रवत् । भद्रा । रातिः । सहस्रिणी ।
सद्यः । दानायं । मंहते ॥ ३२ ॥

वायोरिवद्रववत्क्षिप्रगामिनोयस्यबृबोः भद्राकल्याणी सहस्रिणीसहस्रसंख्यायुक्ता राति-र्दानंसद्यःस्तुतिसमयेएवदानायदानकामाययाचमानाय महांमंहतेअपेक्षितं धनंददाति तंबृबुमि-तिउत्तरस्यामृचिसंबन्धः ॥ ३२ ॥

अथत्रयस्त्रिंशी—

तत्सुनोविश्वेअर्यआसदागृणन्तिकारवः ।
बृबुंसहस्रदातमंसूरिंसहस्रसातंमम् ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

तत् । सु । नः । विश्वे । अर्यः । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः ।
बृबुम् । सहस्रऽदातमम् । सूरिम् । सहस्रऽसातमम् ॥ ३३ ॥ २६ ॥

तत्तंबृबुंनोस्मदीयाःविश्वेसर्वेअर्यःस्तुतीनामीरयितारःकारवः स्तोतारः सुसुष्ठुआगृणन्ति अभिगृणन्ति अभिष्टुवन्ति कीदृशं सहस्रदातमंअतिशयेनसहस्रसंख्यस्यधनस्यदातारं सूरिंप्राज्ञं यद्वा प्रेरयितारंसहस्रसातमं अतिशयेनसहस्रसंख्यस्यस्तोत्रस्यधनस्यवासंभक्तारं ॥ ३३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

त्वामिद्धीतिचतुर्दशर्चंतृतीयंसूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्यशंयोरार्षमैन्द्रं प्रथमातृतीयाद्याअयुजो-बृहत्यः द्वितीयाचतुर्थ्याद्यायुजःसतोबृहत्यः तथाचानुक्रान्तं—त्वामिद्धिषळूनाप्रागाथमिति । सू-

कविनियोगोलैंगिकः यदिज्योतिष्टोमोबृहत्पृष्ठःस्यात्तदानींनिष्केवल्यस्यआद्यःप्रगाथःस्तोत्रियः सूत्रितंच—यद्युवैबृहत्त्वामिद्धिहवामहइति । महाव्रतेपिनिष्केवल्येअयंप्रगाथःशंसनीयः तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं—त्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइति बृहतस्तोत्रियानुरूपाविति ।

तत्रप्रथमा—

त्वामिद्धिहवा॑महेसा॒ताबाज॑स्यका॒रवः॑ ।
त्वांवृ॒त्रेष्वि॑न्द्र॒सत्प॑तिं॒नर॒स्त्वांकाष्ठा॒स्वर्व॑तः ॥ १ ॥

त्वाम् । इत् । हि । हवा॑महे । सा॒ता । वाज॑स्य । का॒रवः॑ ।
त्वाम् । वृ॒त्रेषु॑ । इ॒न्द्र॒ । सत्ऽप॑तिम् । नरः॑ । त्वाम् ।
काष्ठा॑सु । अर्व॑तः ॥ १ ॥

कारवःस्तोतारोवयं वाजस्यान्नस्यसातासातौसंभजनेनिमित्तभूतेसति हेइन्द्र त्वामिद्धि त्वामेव हवामहे स्तुतिभिराह्वयामः हेइन्द्र सत्पतिं सतांपालयितारं श्रेष्ठंत्वांनरः अन्येपिमनुष्याः वृत्रेष्वावरकेषुशत्रुषुसत्सुहवंते आह्वयन्ति तज्जयार्थं अपिच अर्वतोश्वस्यसंबन्धिनीषुकाष्ठासु यत्राश्वःक्रान्त्वातिष्ठति तासुकाष्ठासुसंग्रामेषुयुद्धकामाश्चत्वामेवाह्वयन्ति अतोवयंत्वामेवाह्वयाम-इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सत्वंन॑श्चित्रवज्रहस्तधृष्णुयाम॒हः स्तवा॒नो अ॑द्रिवः ।
गामश्वं॑र॒थ्य॑मिन्द्र॒संकि॑रस॒त्रावा॒जंन॒जि॒ग्यु॒षे॑ ॥ २ ॥

सः । त्वम् । नः॒ । चि॒त्र॒ । व॒ज्र॒ऽह॒स्त॒ । धृ॒ष्णु॒ऽया । म॒हः । स्त॒वा॒नः । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । गाम् । अश्व॑म् । र॒थ्य॑म् । इ॒न्द्र॒ । सम् । कि॒र॒ । स॒त्रा । वाज॑म् । न । जि॒ग्यु॒षे॑ ॥ २ ॥

हेचित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो अद्रिवः वज्रवन् यद्वा आदृणात्यनेनेत्यद्रिरशनिः तद्वन् एवंभूतइन्द्र धृष्णुयाधृष्णुः शत्रूणांधर्षयिता महोमहान्सतादृशस्त्वं स्तवानोस्माभिःस्तूयमानः सन् गांरथ्यंरथवाहनमश्वंचसंकिर सम्यक्प्रयच्छ जिग्युषे जितवते पुरुषाय भोगार्थं सत्रामहत्प्रभूतं वाजंन अन्नमिव यथाशत्रूञ्जितवतेभोगार्थंबह्वन्नंप्रयच्छसितद्वत् ॥ २ ॥

महाव्रतेनिष्केवल्येयःसत्राहेत्यादिसूक्तशेषःशंसनीयः सूत्र्यतेहि—यःसत्राहाविचर्षणिरि-तिशेषोऽग्नेतेअस्तुहर्यतइतिसूक्तेइति । चातुर्विंशिकेहनिमाध्यंदिनसवनेयःसत्राहेतिप्रगाथोवैक-ल्पिकोनुरूपः सूत्रितंच—यःसत्राहाविचर्षणिःस्वादोरित्थाविषूवतइति ।

प्रगाथेप्रथमासूक्तेतृतीया—

यःसंत्राहाविचर्षणिरिन्द्रंतंहूमहेवयम् ।
सहस्रमुष्कतुविनृम्णसत्पतेभवासमत्सुनोवृधे ॥ ३ ॥

यः । सत्राऽहा । विऽचर्षणिः । इन्द्रम् । तम् । हूमहे । वयम् ।
सहस्रऽमुष्क । तुविऽनृम्ण । सत्ऽपते । भव । समत्ऽसु ।
नः । वृधे ॥ ३ ॥

यः इन्द्रःसत्राहा महतांशत्रूणांहन्ता विचर्षणिर्विशेषेणसर्वस्यद्रष्टा तमिन्द्रंवयंहूमहे स्तुतिप-देराह्वयामः उत्तरार्धःप्रत्यक्षकृतः हेसहस्रमुष्क सहस्रशेफ यांकांचस्त्रियंसंभवन्निन्द्रः भोगलो-लुपतया स्वशरीरेपर्वणिपर्वणिशेफान्ससर्जेतिकौषीतकिभिराम्नातं तदभिप्रायेणेदंसंबोधनं हेतु-विनृम्ण बहुधन सत्पते सतांपालयितरिन्द्र समत्सुसंग्रामेषु नोस्माकंवृधेवर्धनायभव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

बाधसेजनान्वृषभेवमन्युनाघृषौमीळ्हऋचीषम ।
अस्माकंबोध्यविताम्हाधनेतनूष्वप्सुसूर्ये ॥ ४ ॥

बाधसे । जनान् । वृषभाऽइव । मन्युना । घृषौ । मीळ्हे । ऋचीषम ।
अस्माकम् । बोधि । अविता । महाऽधने । तनूषु । अप्ऽसु । सूर्ये ॥ ४ ॥

हेऋचीषम ऋचासम ऋक्त्याद्दशंरूपंप्रतिपादयतितादृग्रूपेन्द्र घृषौशत्रूणांघर्षकेबाधकेमी-ळ्हेसंग्रामेजनान् अस्मदीयान्शत्रून् वृषभेव वृषभेणेव बलवतामन्युनाक्रोधेनबाधसे बाधस्व तथा महाधने महतोधनस्यनिमित्तभूतेसंग्रामेच अस्माकमवितारक्षिताबोधि बुध्यस्व रक्षितृत्वेनात्मा-नंजानीहि रक्षकोभवेतियावत् किमर्थं तनूषुतनयेषुअप्सूदकेषुसूर्येचलब्धव्येषुसत्सु एतेषांलाभा-र्थंसूर्यस्यलाभसंदर्शनंतदर्थमित्यर्थः ॥ ४ ॥

चातुर्विंशिकेहनिमाध्यंदिनसवनेब्राह्मणाच्छंसिनःइन्द्रज्येष्ठंनआभरेतिप्रगाथोवैकल्पिकोनु-रूपः सूत्रितंच—इन्द्रज्येष्ठंनआभरात्वासहस्रमाशतमिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेपंचमी—

इन्द्र॒ज्येष्ठं॒न॒आभ॑राँ॒ओजि॑ष्ठं॒पपु॑रि॒श्रवः॑ ।
येने॒मेचि॑त्रवज्रहस्त॒रोद॑सी॒ओभेसु॑शिप्र॒प्राः ॥ ५ ॥२७ ॥

इन्द्र॑ । ज्येष्ठ॑म् । न॒ः । आ । भ॒र॒ । ओजि॑ष्ठम् । पपु॑रि । श्रवः॑ । येन॑ । इ॒मे इति॑ । चि॒त्र॒ । व॒ज्र॒ऽह॒स्त॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । आ । उ॒भे इति॑ । सु॒ऽशि॒प्र॒ । प्राः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र ज्येष्ठंप्रशस्यतमं ओजिष्ठंओजस्वितमं अतिशयेनबलकरं पपुरिपूरकंश्रवोन्नंनोस्म-भ्यंआभर आहर प्रयच्छ हेचित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो हेसुशिप्र शोभनहनुक एवंभूत हेइन्द्र येनान्नेनइमेपरिदृश्यमानेउभेरोदसीद्यावापृथिव्यौआप्राः आपूरयसि तदन्नमाभरेत्यन्व-यः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषष्ठी—

त्वामु॒ग्रमव॑सेचर्षणी॒सह॒राज॑न्दे॒वेषु॑हूमहे ।
विश्वा॒सुनो॑विथु॒रापि॑ब्द॒नाव॑सो॒मित्रान्सु॒षहा॑न्कृधि ॥ ६ ॥

त्वाम् । उ॒ग्रम् । अव॑से । च॒र्ष॒णि॒ऽसह॑म् । राज॑न् । दे॒वेषु॑ । हू॒म॒हे॒ । विश्वा॑ । सु । न॒ः । वि॒थु॒रा । पि॒ब्द॒ना । व॒सो॒ इति॑ । अ॒मित्रा॑न् । सु॒ऽसहा॑न् । कृ॒धि॒ ॥ ६ ॥

हेराजन् राजमानेन्द्र देवेषुदेवानांमध्ये उग्रमुदूर्णबलं चर्षणीसहं चर्षणीनांशत्रुभूतानां प्रजानामभिभवितारंत्वां अवसेरक्षणाय हूमहे आह्वयामः त्वंविश्वा सर्वाणि पिब्दना पिब्द-नानि रक्षांसि पिहितं अव्यक्तंशब्दयन्तइतिपिब्दनानि पृषोदरादिः तानि सु सुष्ठु विथुरा व्य-थितानि बाधितानि कुरु हेवसो वासकेन्द्र नोस्मदीयानमित्रान्शत्रूंश्च सुषहान्सुखेनाभिभ-वितुंशक्यान्कृधि कुरु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यदिन्द्रनाहुंषीष्वाँओजोनृम्णंचंकृष्टिषुं।
यद्वापञ्चंक्षितीनांद्युम्नमाभंरसत्राविश्वांनिपौंस्यां ॥७॥

यत्। इन्द्र। नाहुंषीषु। आ। ओजः। नृम्णम्। च। कृष्टिषुं। यत्।
वा। पञ्चं। क्षितीनाम्। द्युम्नम्। आ। भर। सत्रा। विश्वांनि। पौंस्यां ॥७॥

हेइन्द्र नाहुषीषु नहुषइतिमनुष्यनाम तत्संबन्धिनीषुकृष्टिषुप्रजासु आकारःसमुच्चये यच्चओजोबलंनृम्णंधनंचविद्यते यद्वा यच्चपंचपंचानांक्षितीनां निषादपंचमाश्चत्वारोवर्णाःपंचक्षितयः तेषांस्वरूपं द्युम्नंद्योतमानमन्नं तत्सर्वमस्मभ्यंआभराहर प्रयच्छ तथासत्रामहान्तिविश्वानिसर्वाणिपौंस्यानिबलानिचास्मभ्यंआहर ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यद्वांतृक्षौमंघवन्द्रुह्यावाजनेयत्पूरौकच्चवृष्ण्यंम्।
अस्मभ्यंतद्रिरीहिसन्नृषाह्येमित्रांन्पृत्सुतुर्वणें ॥ ८ ॥

यत्। वा। तृक्षौ। मघऽवन्। द्रुह्यौ। आ। जनें। यत्। पूरौ।
कत्। च। वृष्ण्यम्। अस्मभ्यंम्। तत्। रिरीहि। सम्। नृऽसह्यें।
अमित्रान्। पृत्ऽसु। तुर्वणें ॥ ८ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र तृक्षौएतत्संज्ञेराजनि यद्वा यच्चबलंविद्यतेद्रुह्यावाद्रुह्यौच एतत्संज्ञेचंजनेयद्बलमस्ति पूरौएतत्संज्ञेनृपेचयत्कच्चयत्किंचनवृष्ण्यंवीर्यंविद्यते तत्सर्वमस्मभ्यंस्तोतृभ्यः सम्यग्रिरीहि प्रयच्छ कदा नृषह्येनृभिर्योद्धृभिःसोढव्येयुद्धेप्रवृत्ते किमर्थं पृत्सुपृतनासुसंग्रामेषु अमित्रान्शत्रून्तुर्वणेतुर्वितुंहिंसितुं ॥ ८ ॥

चातुर्विंशिकेहनिनिष्केवल्येइन्द्रत्रिधात्विति वैरूपस्यसामप्रगाथःशंसनीयः सूत्रितंच—इन्द्रत्रिधातुशरणंत्वमिन्द्रप्रतूर्तिष्विति।

तत्रप्रथमासूक्तेनवमी—

इन्द्रंत्रिधातुंशरणंत्रिवरूथंस्वस्तिमत्।
छर्दिर्यंच्छमघवंद्भ्यश्चमह्यंचयावयादिद्युमेभ्यः ॥ ९ ॥

इन्द्र॑ । त्रि॒ऽधातु॑ । श॒र॒णम् । त्रि॒ऽवरू॑थम् । स्व॒स्ति॒ऽमत् ।
छ॒र्दिः । य॒च्छ॒ । म॒घवत्ऽभ्यः । च॒ । मह्य॑म् । च॒ । य॒वय॑ । दि॒द्युम् ।
ए॒भ्यः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र त्रिधातु त्रिप्रकारंत्रिभूमिकंत्रिवरूथंत्रयाणांशीतातपवर्षाणांवारकंस्वस्तिमत् अविनाशयुक्तं छर्दिःछदिष्मत् आच्छादनयुक्तं एवंगुणविशिष्टंशरणंगृहंमघवद्भ्यश्चमघंहविर्लक्षणंधनंतद्वद्भ्यश्चास्मदीयेभ्यःमह्यंभरद्वाजायचयच्छ देहि अपिचएभ्यःसकाशात् दिद्युं शत्रुमेरितं प्रद्योतमानमायुधंयवय पृथक्कुरु ॥ ९ ॥

अथदशमी—

येगव्य॒तामन॑सा॒शत्रु॑मादभुर॑भि॒प्र॒घ्नन्ति॑धृष्णु॒या ।
अधस्मानोमघवन्निन्द्रगिर्वणस्तनूपाअन्त॑मोभव ॥१०॥२८॥

ये । ग॒व्य॒ता । मन॑सा । शत्रु॑म् । आ॒ऽद॒भुः । अ॒भि॒ऽप्र॒घ्नन्ति॑ । धृ॒ष्णु॒ऽया ।
अध॑ । स्म॒ । नः॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ । त॒नू॒ऽपाः । अन्त॑मः ।
भ॒व॒ ॥ १० ॥ २८ ॥

येजनाः गव्यताशत्रूणांगाइच्छतामनसायुक्ताःसन्तःशत्रुंशातयितारं वैरिणंआदभुर्हिंसिषुः येचधृष्णुयाधृष्णवःधृष्टाःसन्तःअस्मानभिलक्ष्यप्रघ्नंति प्रकर्षेणहिंसंति हेमघवन् धनवन् गिर्वणोगिरांसंभक्तरिन्द्र अधस्म अस्मिन्काले तेभ्यःसकाशात्नोस्माकंतनूपाः तनूनांशरीराणांरक्षिता सन् अन्तमःअन्तिकतमोभव ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथैकादशी—

अधस्मानोवृ॒धेभ॒वेन्द्र॒नाय॑म॒वायु॒धि ।
यद॒न्तरि॑क्षेप॒तय॑न्तिप॒र्णिनो॑दि॒द्यव॑स्ति॒ग्ममू॑र्धानः ॥ ११ ॥

अध॑ । स्म॒ । नः॒ । वृ॒धे । भ॒व॒ । इन्द्र॑ । ना॒यम् । अ॒व॒ । यु॒धि ।
यत् । अ॒न्तरि॑क्षे । प॒तय॑न्ति । प॒र्णिनः॑ । दि॒द्यवः॑ । ति॒ग्मऽमू॑र्धानः ॥ ११ ॥

हेइन्द्र अधस्मतदानींनोस्माकंवृधेवर्धनायभव अपिचनायंयोस्माकंनयोनेतायुधियुद्धे त-मपिअवरक्ष तदेत्युक्तंकदेत्यत्रआह पर्णिनः पक्षवन्तः तिग्ममूर्धानस्तीक्ष्णास्याः दिद्यवोदीप्ताःबा-णाः यद्यदाअन्तरिक्षेऽयोन्निपतयन्तिशत्रुभिर्विसृष्टाःपतन्ति तदानींवृधेभवेत्यन्वयः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

यत्रशूरासस्तन्वोवितन्वतेप्रियाशर्मपितॄणाम् ।
अधस्मायच्छतन्वेतनेचच्छर्दिरचित्तंयावयद्वेषः ॥ १२ ॥

यत्र । शूरासः । तन्वः । विऽतन्वते । प्रिया । शर्म । पितॄणाम् । अध । स्म । यच्छ । तन्वे । तने । च । छर्दिः । अचित्तम् । यवय । द्वेषः ॥ १२ ॥

यत्र यस्मिन्काले शूरासःशूराः शौर्यवन्तोयोद्धारः तन्वः स्वकीयानिशरीराणिवितन्वते विस्तारयन्ति स्वामिनोजयायशत्रूणांपुरतोदर्शयन्ति तथायस्मिन्कालेप्रियाप्रियाणि शर्मशर्मा-णि स्थानानि पितॄणांजनकानांसंबन्धीनि तैरर्जितानीतियावत् एतानिचवितन्वते शत्रूणांपुरस्ता-द्विस्तारयन्ति परित्यजन्तीतियावत् अधस्मअस्मिन्कालेतन्वेशरीरायतनेतनयायच छर्दिः छादनंआयुधानांनिवारकंकवचं अचित्तं शत्रुभिरज्ञातं यथाभवतितथायच्छ प्रयच्छ शत्रुज्ञाना-त्पूर्वमेवदेहीत्यर्थःअपिचद्वेषोद्वेष्टॄन्शत्रून्यावय तेभ्योवियोजय ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

यदिन्द्रसर्गेअर्वतश्चोदयासेमहाधने ।
असमनेअध्वनिवृजिनेपथिश्येनाँइवश्रवस्यतः ॥ १३ ॥

यत् । इन्द्र । सर्गे । अर्वतः । चोदयासे । महाऽधने । असमने । अध्वनि । वृजिने । पथि । श्येनान्ऽइव । श्रवस्यतः ॥ १३ ॥

हेइन्द्र महाधनेजेतव्यस्यमहतोधनस्यनिमित्तेमहतिसंग्रामेसर्गेउद्योगेसति असमनेविषमे अध्वनिमार्गेअर्वतोस्मदीयानश्वान् यद्यदाचोदयासे प्रेरयसि वृजिनेकुटिलेपथिमार्गेअन्तरिक्ष-लक्षणेश्रवस्यतः श्रवःअन्नमामिषरूपंआत्मनइच्छतः श्येनानिवयथाआमिषार्थिनःश्येनाःअ-न्तरिक्षेशीघ्रंगच्छन्ति तथास्मदीयानश्वान्यदात्वंशीघ्रंगमयसि तदानीमस्माकंतन्वेतनयायच छ-र्दिर्यच्छेतिपूर्वस्यामृचिसंबन्धः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

सिन्धूँरिवप्रवणआशुयायतोयदिक्लोशमनुष्वणि ।
आयेवयोनवर्वृतत्यामिषिगृभीताबाह्वोर्गवि ॥ १४ ॥ २९ ॥

सिन्धून्ऽइव । प्रवणे । आशुऽया । यतः । यदि । क्लोशम् । अनु ।
स्वनि । आ । ये । वयः । न । वर्वृतति । आमिषि । गृभीताः ।
बाह्वोः । गवि ॥ १४ ॥ २९ ॥

उक्तस्यैवार्थस्यअतिशयप्रतिपादनार्थेयं प्रवणेनिम्नदेशेसिन्धूनिव स्यन्दमानानदीरिव आ शुयाआशुशीघ्रंयतोगच्छतोश्वान् हेइन्द्र यदिचोदयासे प्रेरयसि कदाक्लोशमनुक्लोशमिति भय नाम भयमनुलक्ष्यस्वनिस्वनेआक्रोशेसति कीदृशास्तेश्वाः बाह्वोर्बाहुमूलयोर्गृभीताः कक्ष्य- यावद्धायेअश्वाः गविगोरूपेधनेजेतव्येसति आववृतति पुनःपुनरावर्तन्ते आमिषिआमिषे मांसे ग्रहीतव्ये सति वयोन यथाश्येनादयःपक्षिणःपुनःपुनरावर्ततेतद्वत् एवंभूतानश्वान्भयेनक्रोशेस- तियदात्वंप्रेरयसि तदानीमस्मदीयेभ्यः छर्दिःप्रयच्छेतिसंबन्धः यद्यपिऋषेर्युद्धेप्रसक्तिर्नास्तित- थापिराजपुरोहितत्वेनराजकीयानां पुरुषाणांजयःप्रार्थ्यतइतिनकश्चिद्विरोधः ॥ १४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकोनात्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

स्वादुरितिएकत्रिंशदृचंचतुर्थसूक्तंभरद्वाजपुत्रस्यगर्गस्यार्षं प्रस्तोकइन्वित्येषात्रिष्टुप् दशा- श्वानित्यनुष्टुप् दशरथानितिगायत्री महिराधइतिद्विपदाव्येकादशका युजानोहरितइत्येषाबृहतो दिवस्पृथिव्याइतिजगती शिष्टास्त्रिष्टुभः आदितःपंचानांसोमोदेवता अगव्यूतिक्षेत्रमित्यर्धर्चंप्रथ- मपादेदेवाउत्तरस्यभूमिः तृतीयस्यबृहस्पतिः चतुर्थस्यैन्द्रः प्रस्तोकइत्याद्याश्चतस्रःसृंजयपुत्रस्य राज्ञोदानस्तुतिरूपत्वात्तद्देवताकाः वनस्पतेवीड्वंगइत्ययंतृचोरथदेवत्यः उपश्वासयेतितृचोदुंदुभि- देवत्यः समश्वपर्णाइत्यर्धर्चऐन्द्रः शिष्टाइन्द्रदेवताकाः तथाचानुक्रान्तं—स्वादुरेकात्रिंशद्गर्गःपंचा- दौसौम्योगव्यूत्यर्धर्चोलिंगोक्तदेवतः प्रस्तोकइतित्रिष्टुबनुष्टुप्गायत्रीद्विपदासार्धयस्यप्रस्तोकस्य दानस्तुतिः परौतृचौरथदुंदुभिदेवत्यावैन्द्रोन्त्योर्धर्चोयुजानोबृहतीदिवस्पृथिव्याजगतीति । आ- ग्निमारुतेआदितश्चतस्रःशंसनीयाः सूत्रितंच—स्वादुष्किलायमितिचतस्रोमध्येचाह्वानमिति ।

तत्रप्रथमा—

स्वादुष्किलायंमधुमाँउतायंतीव्रःकिलायंरसवाँउतायम् ।
उतोन्व१स्यपपिवांसमिन्द्रंनकश्चनसहतआहवेषु ॥ १ ॥

स्वादुः । किल । अयम् । मधुऽमान् । उत । अयम् । तीव्रः ।
किल । अयम् । रसऽवान् । उत । अयम् । उतो इति । नु । अस्य ।
पपिऽवांसम् । इन्द्रम् । न । कः । चन । सहते । आऽहवेषु ॥ १ ॥

अयंअभिषुतःसोमः स्वादुरास्वादनीयःकिलभवति उतापिच मधुमान्माधुर्यवांश्चायंसोमो-भवति तथायंसोमः तीव्रःकिल मदोत्पादनेतीक्ष्णःखलुभवति उतापिच अयंसोमोरसवान् सारवां-श्चभवति अनेनवाक्यचतुष्टयेनसोमस्यमाधुर्यातिशयत्वंचप्रतिपादितं उतोअपिच अस्यसोमस्य द्वितीयार्थेषष्ठी इमंसोमंपपिवांसंपीतवन्तमिन्द्रं आहवेषुसंग्रामेषुनकश्चननकोपिसहते अभिभव-ति नुइतिपूरकः ॥ १ ॥ अथद्वितीया—

अयंस्वादुरिहमदिष्ठआसयस्येन्द्रोवृत्रहत्येममाद ।
पुरूणियश्च्यौत्नाशम्बरस्यविनवतिंनवचदेह्यो३हन् ॥ २॥

अयम् । स्वादुः । इह । मदिष्ठः । आस । यस्य । इन्द्रः ।
वृत्रऽहत्ये । ममाद । पुरूणि । यः । च्यौत्ना । शम्बरस्य ।
वि । नवतिम् । नव । च । देह्यः । हन् ॥२॥

इहास्मिन्यज्ञेअयंसोमः स्वादुरास्वादितःपीतःसन् मदिष्ठः अतिशयेनमदयिता आसब-भूव यस्यसोमस्यपानेनइन्द्रोवृत्रहत्ये वृत्रहननकाले ममाद मत्तोबभूव यःसोमः शंबरस्यासुरस्य पुरूणिबहूनिच्यौत्नाच्यौत्नानिबलानिजघान तथादेह्यः दिग्धाःउपचिताःआसुरीःपुरीः तदीयान् देहान्वानवतिंनवचनवोत्तरनवतिसंख्याकाःयःसोमोविहन् व्यहन् अयंसोमइतिप्रथमपादे-नसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अयंमेपीतउदियर्तिवाचमयंमनीषामुशतीमजीगः ।
अयंषळुर्वीरमिमीतधीरोनयाभ्योभुवनंकच्चनारे ॥ ३ ॥

अयम् । मे । पीतः । उत् । इयर्ति । वाचम् । अयम् । मनीषाम् । उशतीम् । अजीगरिति । अयम् । षट् । उर्वीः । अमिमीत । धीरः । न । याभ्यः । भुवनम् । कत् । चन । आरे ॥ ३ ॥

अयंसोमःपीतःसन् मेममवाचंउदियर्ति उद्गमयति अयमेवसोमउशतींकान्तांमनीषांबुद्धिं उदजीगः उद्गारयति प्रकाशयति गॄनिगरणेइत्यस्माण्णयन्ताल्लुङिचङिरूपं अपिचायंधीरोधीमान् सोमःषळुर्वीः षण्मोर्वीरंहसस्पान्तु द्यौश्चपृथिवीचाहश्चरात्रिश्चापश्चौषधयश्चेतिप्रतिपादिताद्युपृथिव्याद्याःषट्अमिमीत निर्मितवान् याभ्यउर्वीभ्यआरेदूरे विप्रकृष्टेदेशे कच्चन किंचन भुवनंभूतजातं नभवति अपितुआस्वेवसर्वंभूतजातंवर्ततेवेतादृशीरुर्वीर्निर्मितवान् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अयंसयोवरिमाणंपृथिव्यावर्ष्माणंदिवोअकृणोदयंसः ।
अयंपीयूषंतिसृषुप्रवत्सुसोमोदाधारोर्वन्तरिक्षम् ॥ ४ ॥

अयम् । सः । यः । वरिमाणम् । पृथिव्याः । वर्ष्माणम् । दिवः । अकृणोत् । अयम् । सः । अयम् । पीयूषम् । तिसृषु । प्रवत्ऽसु । सोमः । दाधार । उरु । अन्तरिक्षम् ॥ ४ ॥

सखल्वयंसोमः यःपृथिव्यावरिमाणं उरुत्वंविस्तृतत्वंअकृणोत्अकरोत् तथायंसोमोदिवोद्युलोकस्यवर्ष्माणं संहतत्वंदृढत्वंअकृणोदकरोत्अयंसोमःसहिभवति अपिचायंसोमः तिसृष्वोषधीषुअप्सुगोषुचप्रवत्सुप्रकृष्टास्वेतासुपीयूषंरसंदाधार धारयति तथाउरुविस्तीर्णमन्तरिक्षं चधारयति तथाचमंत्रान्तरं—त्वमिमाओषधीःसोमविश्वास्त्वमपोअजनयस्त्वंगाः । त्वमाततंथोर्व[1]न्तरिक्षमिति ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अयंविदच्चित्रदृशीकमर्णःशुक्रसद्मनामुषसामनीके ।
अयंमहान्महतास्कम्भनेनोद्यामस्तभ्नाद्वृषभोमरुत्वान् ॥५॥३०॥

---

1 ऋ० सं० १. ६. २३. ।

अयम् । विदत् । चित्रऽदृशीकम् । अर्णः । शुक्रऽसद्मनाम् ।
उषसाम् । अनीके । अयम् । महान् । महता । स्कम्भनेन । उत् ।
द्याम् । अस्तभ्नात् । वृषभः । मरुत्वान् ॥ ५ ॥ ३० ॥

अयंसोमः चित्रदृशीकंविचित्रदर्शनं यद्वा आश्चर्यत्वेनदर्शनीयं अर्णःसर्वस्यप्रेरकं सौरं ज्योतिःविदवलंभयति कस्मिन्काले शुक्रसद्मनांशुक्रंनिर्मलमन्तरिक्षंसद्मसदनंयासांतासामुषसां अनीकेप्रमुखेउषःकालइत्यर्थः अपिच महान्प्रवृद्धोयंसोमः महतास्थविष्ठेनस्कंभनेन स्तंभनसाधनेनमध्यवर्तिनान्तरिक्षेणद्यांद्युलोकंउदस्तभ्नात् ऊर्ध्वमस्थापयत् यथाअधोनपततितथाअन्तरिक्षंतस्याधारत्वेनकृतवानित्यर्थः कीदृशःसोमः वृषभोवृष्टेर्जनयिता सोमाहुत्याहिवृष्टिर्जन्यतेम-रुत्वान्मरुद्भिर्युक्तः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथषष्ठी—

घृषत्पिबकलशेसोममिन्द्रवृत्रहाशूरसमरेवसूनाम् ।
माध्यंन्दिनेसवनआवृषस्वरयिस्थानोरयिमस्मासुधेहि ॥ ६ ॥

घृषत् । पिब । कलशे । सोमम् । इन्द्र । वृत्रऽहा । शूर ।
सम्ऽअरे । वसूनाम् । माध्यन्दिने । सवने । आ । वृषस्व ।
रयिऽस्थानः । रयिम् । अस्मासु । धेहि ॥ ६ ॥

हेशूर शौर्यवन्निन्द्र वृत्रहा वृत्राणामावरकाणांशत्रूणांहन्तात्वं वसूनांधनानांसमरेसंग्रामे निमित्तभूतेसति कलशेद्रोणकलशेवस्थितंसोमंघृषत्घृष्टंयथाभवतितथापिब अपिच माध्यंदिने सवने आवृषस्व आसिंचस्व जठरंसोमेनपूरय सैन्द्रंहिमाध्यंदिनंसवनं. किंचरयिस्थानःरयीणांधनानांस्थानभूतस्त्वंरयिंधनमस्मासुधेहिधारय ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

इन्द्रप्रणःपुरएतेवपश्यप्रनोनयप्रतरंवस्योअच्छ ।
भवासुपारोअतिपारयोनोभवासुनीतिरुतवामनीतिः ॥ ७ ॥

इन्द्रं । प्र । नः । पुरएताऽइंव । पश्य । प्र । नः । नय । प्रऽतरम् ।
वस्यः । अच्छं । भवं । सुऽपारः । अतिऽपारयः । नः । भवं ।
सुऽनीतिः । उत । वामऽनीति ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वंपुरएतेव पुरतोगंतेव नोस्मानप्रपश्य प्रकर्षेणईक्षस्व यथामार्गरक्षकः स्वयंपुरतोगच्छन्अनुगच्छतोरक्षणीयान्पथिकान्पश्यति तथापश्येत्यर्थः तथावस्योवसीयः श्रेष्ठंधनंअच्छाभिमुख्येनप्रतरं प्रकृष्टतरंअतिशयेनप्रणयअस्मान्प्रापय तथासुपारःसुष्ठुपारयिता दुःखेभ्यस्तारयिताभव तथानोस्मान्स्तोतॄन्अतिपारयः शत्रूनतिक्रामय सुनीतिःशोभननयनश्चास्माकंभव उतापिच वामनीतिः वामानांवननीयानांधनानांनेताभव यद्वास्मदर्थंश्रेष्ठप्रापणोभव ॥ ७ ॥

ऐन्द्रेपशौउरुंनइत्येषावपायायाज्या सूत्रितंच—उरुंनोलोकमनुनेषिविद्वान्प्रससाहिषेपुरुहूतशत्रूनिति । होत्रकैःसदःप्रसर्पणसमयेप्येषाजप्या सूत्रितंच—उरुंनोलोकमनुनेषिविद्वानितिजपंतइति । चातुर्विंशिकेहन्यहर्गणेषुचद्वितीयादिष्वहःसुमाध्यंदिनसवनेच्छावाकस्यैषाचारंभणीया सूत्रितंच—उरुंनोलोकमनुनेषिविद्वानितिकद्दृह्यआरंभणीयाइतिर्न

सैषासूक्तेष्टमी—

उरुंनोलोकमनुनेषिविद्वान्त्स्वर्वज्ज्योतिरभयंस्वस्ति ।
ऋष्वातंइन्द्रस्थविरस्यबाहूउपंस्थेयामशरणाबृहन्ता ॥ ८ ॥

उरुम् । नः । लोकम् । अनु । नेषि । विद्वान् । स्वःऽवत् । ज्योतिः ।
अभयम् । स्वस्ति । ऋष्वा । ते । इन्द्र । स्थविरस्य । बाहू इति ।
उप । स्थेयाम । शरणा । बृहन्ता ॥ ८ ॥

हेइन्द्र विद्वान्जानंस्त्वंउरुं विस्तीर्णंलोकंस्थानंस्वर्गाख्यंनोस्मानअनुनेषि अनुगमय तथास्वर्वत्सुखवत्अभयंभयरहितंज्योतिश्चस्वस्तिक्षेमेणअनुनेषि अस्माननुगमय हेइन्द्र स्थविरस्यस्थूलस्यवृद्धस्यतेतवसंबंधिनौऋष्वादर्शनीयौ बृहन्तामहान्तौ बाहूत्वदीयौहस्तौशरणाशरणौरक्षकौरक्षकतयाउपस्थेयाम उपतिष्ठेम सेवेमहि ॥ ८ ॥

अथनवमी—

वरिष्ठेनइन्द्रवन्धुरेधावहिष्ठयोःशतावन्नश्वयोरा ।
इषमावक्षीषांवर्षिष्ठांमानस्तारीन्मघवन्रायोअर्यः ॥ ९ ॥

वरिष्ठे । नः । इन्द्र । वन्धुरे । धाः । वहिष्ठयोः । शतऽवन् ।
अश्वयोः । आ । इषम् । आ । वक्षि । इषाम् । वर्षिष्ठाम् ।
मा । नः । तारीत् । मघऽवन् । रायः । अर्यः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र वरिष्ठेउरुतमेविस्तीर्णतमेवंधुरे आत्मीयेरथे नोस्मान्धाःधेहिधारय अपिच हेशतवन् शतसंख्यधनेन्द्र वहिष्ठयोर्वोढृतमयोः आकारःसमुच्चये अश्वयोरात्वदीययोःअश्वयोश्चास्मान्धारय तथाइषामन्नानांमध्येवर्षिष्ठांवृद्धतमांइषमन्नमावक्षि अस्मदर्थमावह आनय हेमघवन्धनवन्निंद्र अर्योधनस्यस्वामी अन्यःकश्चिन्नोस्माकंरायोधनानिमातारीन्माहिंसीत् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इन्द्रंमृळमह्यंजीवातुमिच्छचोदयधियमयसोनधाराम् ।
यत्किंचाहन्त्वायुरिदंवदामितज्जुषस्वकृधिमादेववन्तम् ॥१०॥३१॥

इन्द्र । मृळ । मह्यम् । जीवातुम् । इच्छ । चोदय । धियम् ।
अयसः । न । धाराम् । यत् । किम् । च । अहम् । त्वाऽयुः ।
इदम् । वदामि । तत् । जुषस्व । कृधि । मा । देवऽवन्तम् ॥१०॥३१॥

हेइन्द्र मृळ मृळय अस्मान्सुखय जीवातुंजीवनौषधंचमह्यंदातुमिच्छ तथाधियंबुद्धिंचोदथ स्तुतिविषयांकर्मविषयांवागेरय तीक्ष्णीकुरु अयसोनधारां अयोमयस्यखड्गादेःधारामिव सा यथासूक्ष्मातद्वत् सूक्ष्मविषयांधियंचोदयेत्यर्थः किंचत्वायुःत्वामात्मनइच्छन्नइदमिदानींयत्किंच नाहंवदामिसमीचीनमसमीचीनंवातज्जुषस्व मामांचदेववन्तंरक्षकैर्देवैरुपेतंकृधिकुरु ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

आयुष्कामेष्ट्यांइन्द्रस्यत्रातुस्त्रातारमित्यनुवाक्या सूत्रितंच—त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रंमातेअस्यांसहसावन्परिष्टाविति ।

सैषानैकादशी—

त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रंहवेहवेसुहवंशूरमिन्द्रम् ।
ह्वयामिशक्रंपुरुहूतमिन्द्रंस्वस्तिनोमघवाधात्विन्द्रः ॥ ११ ॥

त्रातारम् । इन्द्रम् । अवितारम् । इन्द्रम् । हवेऽहवे । सुऽहवम् ।
शूरम् । इन्द्रम् । ह्वयामि । शक्रम् । पुरुऽहूतम् । इन्द्रम् ।
स्वस्ति । नः । मघऽवा । धातु । इन्द्रः ॥ ११ ॥

त्रातारंशत्रुभ्यःपालयितारमिन्द्रमाह्वयामि तथाअवितारं. कामैस्तर्पयितारमिन्द्रमाह्वयामि हवेहवेसर्वेष्वाहवनेषु सुहवंसुखेनाह्वातुंशक्यंशूरंशौर्यवन्तं शक्रंसर्वकार्येषुशक्तं पुरुहूतंपुरुभिर्बहु-भिःपालनार्थमाहूतं एवंविधमिन्द्रंह्वयाम्याह्वयामि एवमाहूतोमघवाधनवान्सइन्द्रःस्वस्ति अवि-नाशंनोस्मभ्यंधातुदधातु यद्वास्माकंविदधातु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

इन्द्रःसुत्रामास्ववाँअवोभिःसुमृळीकोभवतुविश्ववेदाः ।
बाधतांद्वेषोअभयंकृणोतुसुवीर्यस्यपतयःस्याम ॥ १२ ॥

इन्द्रः । सुऽत्रामा । स्वऽवान् । अवःऽभिः । सुऽमृळीकः ।
भवतु । विश्वऽवेदाः । बाधताम् । द्वेषः । अभयम् । कृणोतु ।
सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १२ ॥

सुत्रामासुष्ठुत्राता स्ववान्धनवान्सइन्द्रः अवोभीरक्षणैःसुमृळीकः सुष्ठुसुखयिताभवतु तथाचविश्ववेदाःसर्वधनःसर्वविद्वान्वासइन्द्रः द्वेषःद्वेष्टॄन्शत्रून्बाधतां हिनस्तु अभयंभयरहितंचा-स्माकंकृणोतु करोतु वयंचतत्प्रसादात्सुवीर्यस्यशोभनवीर्यस्यपतयःस्याम भवेम ॥ १२

अथत्रयोदशी—

तस्यवयंसुमतौयज्ञियस्यापिभद्रेसौमनसेस्याम ।
ससुत्रामास्ववाँइन्द्रोअस्मेआराच्चिद्द्वेषःसनुतर्युयोतु ॥ १३ ॥

तस्य । वयम् । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे ।
स्याम । सः । सुऽत्रामा । स्वऽवान् । इन्द्रः । अस्मे इति ।
आरात् । चित् । द्वेषः । सनुतः । युयोतु ॥ १३ ॥

यज्ञियस्ययज्ञार्हस्यतस्येन्द्रस्यसुमतौ शोभनायामनुग्रहात्मिकायांबुद्धौवयंस्याम विषयभूताभवेम तथाभद्रेकल्याणेसौमनसेसुमनोभावेपितदीयेस्याम भवेम सइन्द्रोस्मासुअनुग्रहात्मिकांबुद्धिंसौमनस्यंचकरोत्वित्यर्थः सुत्रामासुष्ठुत्राता स्ववान् धनवान् सइन्द्रश्च अस्मेअस्मत्तः आराच्चिद्दूरदेशेएवद्वेषःद्वेष्टॄन्सनुतः अन्तर्हितनामैतत् अंतर्हितान्युयोतुपृथक्करोतु ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

अवत्वेइन्द्रप्रवतोनोर्मिर्गिरोब्रह्माणिनियुतोंधवन्ते ।
उरूनराधःसवनापुरूण्यपोगावज्रिन्युवसेसमिन्दून् ॥ १४ ॥

अव । त्वे इति । इन्द्र । प्रऽवतः । न । ऊर्मिः । गिरः ।
ब्रह्माणि । निऽयुतः । धवन्ते । उरु । न । राधः । सवना ।
पुरूणि । अपः । गाः । वज्रिन् । युवसे । सम् । इन्दून् ॥ १४ ॥

हेइन्द्र तेत्वांनियुतःसंघेतुःगिरः उक्थात्मिकावाचः ब्रह्माणिसामरूपाणिस्तोत्राणिच अवधवन्ते अवगच्छन्ति तत्रदृष्टान्तः—ऊर्मिःजलसंघः प्रवतोन प्रवणदेशानिव यथाउच्छ्रितात्स्थलान्निम्नदेशंशीघ्रंगच्छतितद्वत् नशब्दःसमुच्चये उरुउरूणि राधोराधांसिच हविर्लक्षणानिधनानि पुरूणिबहूनि सवनासवनानि बहवोभिषुताःसोमाश्च त्वामेवाभिगच्छन्ति हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र अपोवसतीवर्याख्यागाःगोविकारान्श्च तद्ध्यादीन्श्रयणार्थान्इन्दून्सोमांश्च संयुवसेसम्यग्मिश्रयसि त्वांयष्टुंवसतीवरीभिरभिषुत्यतंसोममाशिरादिभिःश्रपणद्रव्यैःसंस्कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

कईंस्तवत्कःपृणात्कोयजातेयदुग्रमिन्मघवाविश्वहावेत् ।
पादाविवप्रहरन्नन्यमन्यंकृणोतिपूर्वमपरंशचीभिः ॥ १५ ॥ ३२ ॥

कः । ईम् । स्तवत् । कः । पृणात् । कः । यजाते । यत् । उग्रम् ।
इत् । मघऽवा । विश्वहा । अवेत् । पादौऽइव । प्रऽहरन् ।
अन्यम्ऽअन्यम् । कृणोति । पूर्वम् । अपरम् । शचीभिः ॥ १५ ॥ ३२ ॥

कःस्तोता ईमेनमिन्द्रंस्तवत् स्तुयात् स्तोतुंशक्नुयात् कोवापृणात् एनंप्रीणयेत् कश्चयजाते एनंहविर्भिर्यजेत यद्यस्मात्अयंमघवाधनवानिन्द्रःउग्रमित्उद्गूर्णमेव विश्वहासर्वदाअवेत् आ-

त्वानंवेत्तिजानातिसर्वदाउग्रएवभवति तस्मात्कारणात् नकोप्येनंस्तोतुंप्रीणयितुंयष्टुंवाशक्नोतीतिभावः इतोपिस्तुत्यादेरविषयइत्याह—यस्मादयमिन्द्रःशचीभिरात्मीयाभिःप्रज्ञाभिःपूर्वंप्रथमभाविनंसन्तं स्तोतारंअपरंपश्चाद्भाविनंचअन्यमन्यंपरस्परव्यतिहारेणकृणोतिकरोति यःप्रथमभावी मुख्यस्तोतातंजघन्यंकरोति यश्चजघन्यःस्तोतातंमुख्यंकरोति तत्रदृष्टान्तः—प्रहरन्पादाविव पादौप्रहरन्मार्गेप्रक्षिपन्पुरुषःपूर्वंपादमपरंकरोति अपरंचपूर्वंतद्वत् अतोपिकारणादिन्द्रःस्तुत्यादेरविषयइतिभावः एतदादिकेनपंचर्चेनइन्द्रस्यातिस्वातंत्र्यंप्रतिपाद्यते ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

अथषोडशी—

शृण्वेवीरउग्रमुग्रंदमायन्नन्यमन्यमतिनेनीयमानः ।
एधमानद्विळुभयस्यराजाचोष्कूयतेविशइन्द्रोमनुष्यान् ॥ १६ ॥

शृण्वे । वीरः । उग्रम्ऽउग्रम् । दम्ऽयन् । अन्यम्ऽअन्यम् ।
अतिऽनेनीयमानः । एधमानऽद्विट् । उभयस्य । राजा ।
चोष्कूयते । विशः । इन्द्रः । मनुष्यान् ॥ १६ ॥

अयमिन्द्रोवीरोवीर्यवानितिशृण्वे श्रूयते किंकुर्वन् उग्रमुग्रंउद्गूर्णउद्गूर्णंबलिनंशत्रुंप्रतिदमायन् दमःदमनं बाधनमिच्छन् अन्यमन्यंप्रथमंनेतव्यमन्यंपश्चान्नेतव्यंचान्यं पूर्वमपरंपरस्परव्यवहारेण स्तोतॄन्अतिनेनीयमानः अत्यन्तंपुनःपुनर्नयन् अपिचएधमानद्विट् एधमानानांवर्धमानानांअसुन्वतांद्वेष्टा उभयस्यदिव्यस्यपार्थिवस्यचधनस्यराजाईश्वरोयमिन्द्रःविशःनिवेशयितॄन् स्वस्यपरिचारकान्मनुष्यान्चोष्कूयते रक्षणार्थंपुनःपुनराह्वयति ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

परापूर्वेषांसख्यावृणक्तिवितर्तुराणोअपरेभिरेति ।
अनानुभूतीरवधून्वानःपूर्वीरिन्द्रःशरदस्तर्तरीति ॥ १७ ॥

परा । पूर्वेषाम् । सख्या । वृणक्ति । विऽतर्तुराणः । अपरेभिः ।
एति । अननुऽभूतीः । अवऽधून्वानः । पूर्वीः । इन्द्रः ।
शरदः । तर्तरीति ॥ १७ ॥

अयमिन्द्रः पूर्वेषांपूर्वंभाविनांप्रशस्तानांकर्मणांकुर्वतांपुरुषाणांसख्यासखित्वानिपरावृणक्ति वर्जयति अपिच वितर्तुराणस्तान्नहिंसन् अपरेभिरपरैः अमुख्यैरप्रशस्तैरपिकर्मानुष्ठातृभिः एति सख्यंप्राप्नोति तथाअनानुभूतीः अपरिचरणाःप्रजाः अवधून्वानः परित्यजन् पूर्वीर्बह्वीः शरदःसंवत्सरान्अयमिन्द्रः ततरीति भृशमतिक्रामति स्तोतृभिःसहसख्यंकुर्वन् चिरकालंवसतीत्यर्थः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूवतदस्यरूपंप्रतिचक्षणाय ।
इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादश ॥१८॥

रूपम्ऽरूपम् । प्रतिऽरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपम् ।
प्रतिऽचक्षणाय । इन्द्रः । मायाभिः । पुरुऽरूपः । ईयते ।
युक्ताः । हि । अस्य । हरयः । शता । दश ॥ १८ ॥

अयमिन्द्रःप्रतिरूपोरूपाणांप्रतिनिधिःसन् रूपंरूपंतत्तदग्न्यादिदेवतास्वरूपंबभूवप्राप्नोति भूप्राप्तावितिधातुः इन्द्रःस्वमाहात्म्येनतत्तद्देवतारूपोभवतीत्यर्थः अस्यचेन्द्रस्यतत्प्राप्तमग्न्यादिदेवतास्वरूपंप्रतिचक्षणायप्रतिनियतदर्शनाय अयमग्निरयंविष्णुरयंरुद्रइत्येवमसंकीर्णदर्शनायभवति अपिचायमिन्द्रोमायाभिः ज्ञाननामैतत् ज्ञानैरात्मीयैःसंकल्पैःपुरुरूपोबहुविधशरीरःसन् ईयतेबहून्यजमानान्गच्छति ननुद्वावेवास्याश्वौ एकश्चरथः कथमनेनयुगपद्बहून्गच्छतीत्यतआह–अस्येन्द्रस्यहरयोश्वाःयुक्तारथेयोजिताःशतादश सहस्रसंख्याकाःअपरिमिताःसन्तिहि यस्मादेवंतस्माद्बहुशरीराणिस्वीकृत्ययुगपद्विष्मतोयजमानान्गच्छतीत्यर्थः अन्येमन्यन्ते इदिपरमैश्वर्येइत्यस्यधातोःरथानुगमादिन्द्रःपरमात्मासचाकाशवत्सर्वगतःसदानंदरूपः सएवोपाधिभिरन्तःकरणैःप्रतिशरीरमवच्छिन्नःसन् जीवात्मेतिव्यपदिश्यते सएवअनादिमायाशक्तिभिः वियदादिजगदात्मनाविवर्ततेशब्दादिविषयहरणशीलाःइन्द्रियवृत्तयश्चतेनैवसंबद्धाः एतत्सर्वंतस्य परमात्मनोयद्वास्तवंरूपंतस्यदर्शनायेति अयमर्थोनयाप्रतिपाद्यते रूपंरूपंरूप्यतइतिरूपं शरीरादिप्रतिशरीरंचिद्रूपःसर्वगतःपरमात्माप्रतिरूपः प्रतिबिंबरूपःसन् सर्वाणिशरीराणिबभूव प्राप्नोत् तच्चप्राप्तंप्रतिबिंबरूपंअस्यपरमात्मनःप्रतिचक्षणायप्रतिनियताकारस्यदर्शनायभवति सचेन्द्रः

परमेश्वरःमायाभिर्मायाशक्तिभिःपुरुरूपःवियदादिभिर्बहुविधरूपैरुपेतःसन्नीयते चेष्टते एतदपि अस्यपरमात्मनःप्रतिचक्षणायभवति अस्यचदशशतासहस्रसंख्याकाहरयःइन्द्रियवृत्तयःयुक्ताः विषयग्रहणायोद्युक्ताःसन्ति तदपिअस्यवास्तवरूपस्यदर्शनायभवतीति एवंस्थूलसूक्ष्मशरीरयो-र्वियदादिमहाप्रपंचस्यचतत्वज्ञानहेतुत्वमनयाप्रत्यपादीति ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

युजानोहरितारथेभूरित्वष्टेहराजति ।
कोविश्वाहाद्विषतःपक्षआसतउतासीनेषुसूरिषु ॥ १९ ॥

युजानः । हरिता । रथे । भूरि । त्वष्टा । इह । राजति । कः ।
विश्वाहा । द्विषतः । पक्षः । आसते । उत । आसीनेषु । सूरिषु ॥ १९ ॥

हरिताहरितावश्वौ रथेयुजानोयुंजन्त्वष्टादीप्तइन्द्रःइहलोकेयंभूरिभूरिषु बहुषुप्रदेशेषु राजति दीप्यते उतअपिच सूरिषुस्तोतृषुअस्मादृशेषु आसीनेषुसत्सु विश्वाहासर्वदाइन्द्रादन्यः कोनामद्विषतःशत्रोः पक्षःपाचकोबाधकः सन् आसते आस्ते इन्द्रएवसर्वदा शत्रून्बाधतइत्यर्थः यद्वा पक्षइतिसकारान्तंसमीपवचनं इन्द्रादन्यः कोनामद्विषतः शत्रोः समीपेआसते आस्तेइन्द्र-एवनिर्भयःसन्शत्रुसमीपेस्थातुंशक्नोतीतिभावः ॥ १९ ॥

अथविंशी—

अगव्यूतिक्षेत्रमागन्मदेवाउर्वीसतीभूमिरंहूरणाभूत् ।
बृहस्पतेप्रचिकित्सागविष्टावित्थासतेजरित्रइन्द्रपन्थाम् ॥२०॥२३॥

अगव्यूति । क्षेत्रम् । आ । अगन्म । देवाः । उर्वी । सती ।
भूमिः । अंहूरणा । अभूत् । बृहस्पते । प्र । चिकित्स । गोऽइष्टौ ।
इत्था । सते । जरित्रे । इन्द्र । पन्थाम् ॥ २० ॥ २३ ॥

अत्रोक्तं—अरण्येनिर्जनेगर्गोदेवान्भूमिंबृहस्पतिं । इन्द्रंचास्तौत्स्वरक्षार्थमृचामार्गच्युतोन-येति ॥ १ ॥ अगव्यूतीत्यत्रदेवान्पादेभूमिमथोत्तरे । बृहस्पतिंतृतीयेतुइन्द्रएवोत्तमेस्तुतइतिच ॥ २ ॥ हेदेवाः अगव्यूतिअगोचरंगोसंचाररहितंक्षेत्रंदेशंआगन्म आगतास्मः अतोमांरक्षतेति-

शेषः उर्वीविस्तीर्णासती भूमिश्चअंहूरणाअंहवः आहन्तारोदस्यवः तेषांरमणारमयित्रीअभूत् भवति अस्मान्अतःसापिरक्षतु हेबृहस्पते त्वंगविष्टौगवामन्वेषणेउपायेप्रचिकित्स प्रवेदय इत्थाइत्थमनेनप्रकारेणसतेभवते दुःखमनुभवतेजरित्रेस्तोत्रेमह्यं हेइन्द्र पंथांपंथानंमार्गंप्रचिकित्स प्रज्ञापय ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

अथैकविंशी—

दिवेदिवेसदृशीरन्यमर्धंकृष्णाअसेधदपसद्मनोजाः ।
अहंदासावृषभोवस्नयन्तोदव्रजेवर्चिनंशम्बरंच ॥ २१ ॥

दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अन्यम् । अर्धम् । कृष्णाः । असेधत् ।
अप । सद्मनः । जाः । अहन् । दासा । वृषभः । वस्नऽयन्ता ।
उदऽव्रजे । वर्चिनम् । शम्बरम् । च ॥ २१ ॥

अयमिन्द्रः सद्मनः सदनात्स्वकीयादंतरिक्षैकदेशात्स्थानात्जाःजायमानःसूर्यात्मना प्रादुर्भवन् सदृशीस्तुल्यरूपाःकृष्णाःकृष्णवर्णारात्रीःदिवेदिवेप्रतिदिवसंअपासेधत् निवर्तयति किमर्थं अन्यमर्थंअहरर्थंमपरंभागंप्रकाशयितुं अहोरात्रात्मकस्यदिवसस्यहिरात्रिरेकोभागः अपिचवृषभोवर्षयितासइन्द्रः दासादासौउपक्षपयितारौ यज्ञकर्मणांवस्नयन्तावस्नंनिवासहेतुभूतंधनं तदिच्छन्तौ वर्चिनंशंवरंचएतत्संज्ञावसुरौउदव्रजे उदकानिव्रजंत्यस्मिन्निितिउदव्रजोदेशविशेषः तस्मिन्अहन्हतवान् ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

प्रस्तोकइन्नुराधसस्तइन्द्रदशकोशयीर्दशवाजिनोदात् ।
दिवोदासादतिथिग्वस्यराधःशाम्बरंवसुप्रत्यग्रभीष्म ॥ २२ ॥

प्रऽस्तोकः । इत् । नु । राधसः । ते । इन्द्र । दश । कोशयीः ।
दश । वाजिनः । अदात् । दिवःऽदासात् । अतिथिऽग्वस्य ।
राधः । शाम्बरम् । वसु । प्रति । अग्रभीष्म ॥ २२ ॥

एतदाद्यासुचतसृषुसृंजयपुत्रस्यप्रस्तोकस्यराज्ञोदानस्तुतिः सएवदिवोदासःअश्वथःअतिथिग्वइतिचाख्यायते हेइन्द्र तेतवराधसःआराधयितुःस्तोतुः चतुर्थ्यर्थेषष्ठी त्वांस्तुवते मह्यंगर्गायप्रस्तोकोराजादशकोशयीः सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान्कोशान्दशवाजिनोश्वांश्च नुक्षिप्रंअदात् प्रायच्छत् इदितिपूरणः वयंचतस्माद्दिवोदासात्एतत्संज्ञात्प्रस्तोकात् वसुधनंप्रत्यग्रभीष्म प्रतिगृहीतवन्तः कीदृशं अतिथिग्वस्य तस्यैवप्रस्तोकस्यस्वभूतंराधःराधकं शांबरं शंबरादसुरादागतंशंबरंहत्वा त्वयादत्तंतदीयमित्यर्थः ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी—

दशाश्वान्दशकोशान्दशवस्त्राधिभोजना ।
दशोहिरण्यपिण्डान्दिवोदासादसानिषम् ॥ २३ ॥

दश । अश्वान् । दश । कोशान् । दश । वस्त्रा । अधिऽभोजना ।
दशो इति । हिरण्यऽपिण्डान् । दिवःऽदासात् । असानिषम् ॥ २३ ॥

दशदशसंख्याकानश्वान् दशसंख्याकान्हिरण्यपूर्णान्कोशान् अधिभोजना भोजनमितिधननाम अधिकंधनंयेषांमूल्यंतादृशानिदशसंख्यानिवस्त्राणिच दशोदशचदशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडान्एतान्सर्वान्दिवोदासात्प्रस्तोकात्अहमसानिषंसमभजं लब्धवानस्मि ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी—

दशरथान्प्रष्टिमतःशतंगाअथर्वभ्यः । अश्वथःपायवेदात् ॥ २४ ॥

दश । रथान् । प्रष्टिऽमतः । शतम् । गाः । अथर्वऽभ्यः ।
अश्वथः । पायवे । अदात् ॥ २४ ॥

दशदशसंख्याकान्प्रष्टिमतः प्रष्टिस्त्रिपदआधारः तद्वद्वहन्तीतिप्रष्टयोश्वाः तद्युक्तान्रथान् शतंशतसंख्याकागाश्चअथर्वभ्यः अथर्वगोत्रेभ्यऋषिभ्यः पायवेभरद्वाजपुत्रायएतत्संज्ञायास्मद्भ्रात्रेच अश्वथः अश्ववानेतत्संज्ञःप्रस्तोकः अदात् दत्तवान् ॥ २४ ॥

अथपंचविंशी—

महिराधोविश्वजन्यंदधानान्भरद्वाजान्त्सार्ञ्जयोअभ्ययष्ट ॥२५॥३४॥

महि । राधः । विश्वऽजन्यम् । दधानान् । भरत्ऽवाजान् ।
सार्ञ्जयः । अभि । अयष्ट ॥ २५ ॥ ३४ ॥

विश्वजन्यंसर्वजनहितंमहिमहत्राधोधनंदधानान्धारयतोभरद्वाजान्भरद्वाजपुत्रानस्मान् सार्ञ्जयःसृंजयपुत्रःप्रस्तोकः अभ्ययष्ट अपूजयत् ॥ २५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेचतुस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३४ ॥

वनस्पतइत्येषारथारोहणेविनियुक्ता सूत्रितंच—वनस्पतेवीड्वंगोहिभूयाइत्येतयान्यान्यपि-वानस्पत्यानीति ।

सैषात्रषड्विंशी—

वनस्पतेवीड्वंगोहिभूयाअस्मत्सखाप्रतरणःसुवीरः ।
गोभिःसन्नद्धोअसिवीळयस्वास्थातातेजयतुजेत्वानि ॥ २६ ॥

वनस्पते । वीळुऽअङ्गः । हि । भूयाः । अस्मत्ऽसखा । प्रऽतरणः ।
सुऽवीरः । गोभिः । सम्ऽनद्धः । असि । वीळयस्व ।
आऽस्थाता । ते । जयतु । जेत्वानि ॥ २६ ॥

हेवनस्पते वनस्पतिविकाररथ त्वं वीड्वंगःदृढावयवोभूयाः भव अस्मत्सखावयंसखायोय-स्यसतादृशश्चभव प्रतरणःप्रवर्धयितासुवीरःशोभनैःवीरैःशूरभटैःपुत्रादिभिर्वायुक्तश्चभव अपिच त्वंगोभिःगोविकारैश्चर्मभिः सन्नद्धोसि सम्यग्बद्धोभवसि तादृशस्त्वंवीळयस्व अस्मान्दृढीकुरु तेतवआस्थातात्वय्यवस्थितोरथीच जेत्वानिजेतव्यानिशत्रुसैन्यानिजयतु ॥ २६ ॥

अथसप्तविंशी—

दिवस्पृथिव्याःपर्योजउद्भृतंवनस्पतिभ्यःपर्याभृतंसहः ।
अपामोज्मानंपरिगोभिरावृतमिन्द्रस्यवज्रंहविषारथंयज ॥२७॥

दिवः । पृथिव्याः । परि । ओजः । उत्ऽभृतम् । वनस्पतिऽभ्यः ।
परि । आऽभृतम् । सहः । अपाम् । ओज्मानम् । परि । गोभिः ।
आऽवृतम् । इन्द्रस्य । वज्रम् । हविषा । रथम् । यज ॥ २७ ॥

दिवोद्युलोकात्पृथिव्याभूमेश्चउद्धृतं उद्धृतंसारत्वेनोपात्तं यदोजोबलमस्ति तद्रूपंवनस्पतिविकारत्वाद्रथस्यवनस्पतयोहिपृथिव्याःसारभूताः तेचद्युसंबन्धिभिरुदकैःप्रवृद्धाः अतोरथस्यलोकद्वयसारत्वमुपपन्नं परिःपंचम्यर्थानुवादी अपिच वनस्पतिभ्योवृक्षेभ्यःपरिपूर्ववद्आभृतमाहृतंसहोबलरूपं अपामुदकानांओज्मानंप्रेरकं यद्वा ओज्मावेगः अपांवेगइववेगवन्तंगोभिः गोविकारैःचर्मभिःपरितआवृतं आवेष्टितं इन्द्रस्यवज्रंवज्रैकदेशं श्रूयतेहि—इन्द्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छत्सत्रेधाव्यभजत् वज्रस्तृतीयंरथस्तृतीयंयूपस्तृतीयमिति । एवंगुणविशिष्टंरथंहविषापुरोडाशादिनाहेअध्वर्यो यजनूनमेषाउत्तराचरथदेवत्यस्यहविषोयाज्यानुवाक्येलिंगादवगंतव्ये॥२७॥

अथाष्टाविंशी—

इन्द्रस्यवज्रोमरुतामनीकंमित्रस्यगर्भोवरुणस्यनाभिः ।
सेमान्नोहव्यदातिंजुषाणोदेवरथप्रतिहव्यागृभाय ॥ २८ ॥

इन्द्रस्य । वज्रः । मरुताम् । अनीकम् । मित्रस्य । गर्भः ।
वरुणस्य । नाभिः । सः । इमाम् । नः । हव्यऽदातिम् ।
जुषाणः । देव । रथ । प्रति । हव्या । गृभाय ॥ २८ ॥

योरथः इन्द्रस्यवज्रः उक्तप्रकारेणवज्रैकदेशः मरुतांएतत्संज्ञानांदेवगणानांअनीकंअग्रभूतं तद्वशीभूतगामीमित्रस्यअहरभिमानिनोदेवस्यगर्भोगर्भवदंतर्वर्तमानः अहनिहिरथःसंचरति वरुणस्यरात्र्यभिमानिदेवस्यनाभिःनाभिस्थानीयःनाभिर्यथादेहमध्येनैश्चल्येनावतिष्ठतेतद्वत् रात्रौक्वचिदेवस्थितः हेदेव द्योतमानरथयउक्तगुणः सतादृशस्त्वं इमांनोस्मदीयांहव्यदातिंहविर्दानवतींयागक्रियां जुषाणःसेवमानःसन्हव्या हव्यान्यस्मदीयानिहवींषि प्रतिगृभाय प्रतिगृहाण॥२८॥

परेणतृचेनसंग्रामेदुंदुभिरभिमर्शनीयः सूत्रितंच—उपश्वासयपृथिवीमुतद्यामितितृचेनदुंदुभिमभिमृशेदिति[1] ।

---

१ तै० सं० ६. १. ३. ।

सैषानैकोनत्रिंशी—

उपंश्वासयपृथिवीमुतद्यांपुरुत्रातेंमनुतांविष्ठितंजगत् ।
सदुन्दुभेसजूरिन्द्रेणदेवैर्दूराद्दवीयोअपसेधशत्रून् ॥ २९ ॥

उप । श्वासय । पृथिवीम् । उत । द्याम् । पुरुऽत्रा । ते ।
मनुताम् । विऽस्थितम् । जगत् । सः । दुन्दुभे । सऽजूः । इन्द्रेण ।
देवैः । दूरात् । दवीयः । अप । सेध । शत्रून् ॥ २९ ॥

हेदुंदुभे पृथिवींउतअपिच द्यांदिवंउपश्वासय आत्मीयेनजयघोषेणाश्वासय यथा लोकद्वयंत्वदीयेनशब्देनापूरितंभवति तादृशंशब्दंकुर्वित्यर्थः अपिचविस्थितंविशेषेणस्थितं स्थावरंजंगमंच उभयविधंप्राणिजातंतेत्वदीयंशब्दंपुरुत्रावहुधामनुतांमन्यतांजानातु हेदुंदुभे सत्वंइन्द्रेणअन्यैर्देवैश्चसजूःसहदूराद्दवीयः दूरादपिदूरतरंशत्रूनस्मदीयान्अपसेध अपगमय अत्रनिरुक्तं—दुंदुभिरितिशब्दानुकरणंद्रुमोभिन्नमितिवादुंदुभ्यतेर्वास्याद्वधकर्मणइत्यादि ॥ २९ ॥

अथत्रिंशी—

आक्रन्दयबलमोजोनआधानिःष्टनिहिदुरिताबाधमानः ।
अपप्रोथदुन्दुभेदुच्छुनाइतइन्द्रस्यमुष्टिरसिवीळयस्व ॥ ३० ॥

आ । क्रन्दय । बलम् । ओजः । नः । आ । धाः । निः ।
स्तनिहि । दुःऽइता । बाधमानः । अप । प्रोथ । दुन्दुभे ।
दुच्छुनाः । इतः । इन्द्रस्य । मुष्टिः । असि । वीळयस्व ॥ ३० ॥

हेदुंदुभे आक्रन्दयअस्मच्छत्रून्रोदय बलंसेनारूपंओजःशरीरबलंच नोस्मभ्यंआधाः आधेहि प्रयच्छ तथादुरितादुरितानि दुर्गमनानिबाधमानोहिंसंस्त्वंनिस्तनिहि नितरांशब्दंकुरुस्तनशब्दइतिधातुः हेदुंदुभे दुच्छुनाःअस्मद्दुःखहेतुभूतंशुनंसुखंयासांतादृशीःशत्रुसेनाःइतोस्मात्स्थानात्अपप्रोथबाधस्वत्वंचेन्द्रस्यमुष्टिरसि मुष्टिरिवशत्रूणांहन्ताभवसि अतोस्मान्वीळयस्व दृढीकुरु ॥ ३० ॥

---

१ नि० ९. १२.

अथैकत्रिंशी–

आमूरंजप्रत्यावर्तयेमाःकेतुमहुंदुभिर्वावदीति ।
समश्वपर्णाश्चरन्तिनोनरोस्माकमिन्द्ररथिनोंजयन्तु ॥३१॥३५॥

आ । अमूः । अज । प्रतिऽआवर्तय । इमाः । केतुऽमत् ।
दुन्दुभिः । वावदीति । सम् । अश्वऽपर्णाः । चरन्ति । नः ।
नरः । अस्माकम् । इन्द्र । रथिनः । जयन्तु ॥ ३१ ॥ ३५ ॥

अस्याःपूर्वार्धोदुंदुभिदेवत्यः उत्तरार्धश्चैन्द्रः यद्वा उभावप्यर्धर्चावैन्द्रौ हेइन्द्र अमूःशत्रुषु स्थिताःतागाःआजअस्मान्प्रत्यागमय इमाःअस्मदीयागाःशत्रुभिर्जिघृक्षिताःप्रत्यावर्तय प्रतिनिवर्तय अयंचदुंदुभिःकेतुमत्प्रज्ञानवत् यथासर्वैर्ज्ञायतेतथावावदीतिभृशंशब्दंकरोति अश्वपर्णाःअश्वपतनाःअश्ववाहाश्चनोस्मदीयाश्चनरःपुरुषाःसंचरन्ति शत्रुभिर्युध्यमानावर्तन्ते तथासति हेइन्द्र अस्माकंरथिनः रथारूढाःपुरुषाःशत्रून्जयन्तु ॥ ३१ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेपंचत्रिंशोवर्गः ॥ ३५ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेसप्तमोध्यायःसमाप्तः ॥ ७ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थंमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथाष्टमोध्यायआरभ्यते। षष्ठमंडलस्यचतुर्थेनुवाकेचत्वारिसूक्तानिव्याकृतानि यज्ञायज्ञेतिद्वाविंशत्यृचंपंचमंसूक्तंबृहस्पतिपुत्रस्यशंयोरार्षं अत्रानुक्रम्यते—यज्ञायज्ञाद्यधिकाशंयुस्तृणपाणिकंपृश्निसूक्तंप्रगाथौबृहतीमहासतोबृहतीमहाबार्हतबार्हतौप्रगाथावित्याग्नेय्यःकाकुभःप्रगाथः पुरउष्णिग्बृहत्यतिजगतीतिमारुत्योंत्यास्तिस्रोवासांलिंगोक्तदेवताःकाकुभःप्रगाथःपुरउष्णिक्बृहतीतिपौष्ण्योबृहतीमहाबृहतीयवमध्यांत्यानुष्टुप्मारुत्योंत्याद्यावाभूम्योर्वापृश्नेर्वेति। यज्ञायज्ञावइत्येषाबृहती तृतीयद्वादशकात्प्रष्टकेतितल्लक्षणसद्भावात् द्वितीयासतोबृहती अयुजौजागतौ सतोबृहतीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् तृतीयाचतुर्थीबृहतीसतोबृहत्यौ पंचमीबृहती षष्ठीमहासतोबृहती अष्टाक्षरास्त्रयःपादाः द्वादशाक्ष[illegible]पादौसामहासतोबृहती सप्तमीमहाबृहतीअष्टाक्षराश्चत्वारः पादाः एकोद्वादशाक्षरःसामहाबृहती अष्टमीमहासतोबृहतीअष्टिनस्त्रयःद्वौजागतौसामहासतोबृहती नवमीबृहतीदशमीसतोबृहती एतादशाग्निदेवत्याः एकादशीककुप्मध्यमोयदिद्वादशाक्षरःउभयतोष्टकौद्वौपादौसाककुप् द्वादशीसतोबृहतीत्रयोदशीपुरउष्णिक् आद्योजागतः द्वितीयतृतीयौगायत्रौ सापुरउष्णिक् चतुर्दशीबृहतीपंचदशीअतिजगतीद्वापंचाशदक्षरा एकादश्याद्याःपंचमरुद्देवताकाः त्रयोदश्यादीनांतिसृणांलिंगोक्ताइन्द्रादयोवादेवताः षोडशीककुप् सप्तदशीसतोबृहतीअष्टादशीपुरउष्णिक् एकोनविंशीबृहतीषोळश्यादीनांचतसृणांपूषादेवताविंशीबृहतीएकविंशीयवमध्यामहाबृहतीआद्यौद्वावष्टकौतृतीयोद्वादशकःचतुर्थपंचमावष्टकौसायवमध्यामहाबृहतीविंश्येकविंश्योः पृश्निसूक्तमित्युक्तत्वान्मरुतांमातापृश्निर्देवताद्वाविंश्यनुष्टुप्साचापिपृश्निदेवत्याद्यावाभूमिदेवत्यावा सूक्तविनियोगोलैंगिकः । आग्निमारुतेयज्ञायज्ञावइत्ययंस्तोत्रियप्रगाथः सूत्रितंच—यज्ञायज्ञावोअग्नयेदेवोवोद्रविणोदाइतिप्रगाथौस्तोत्रियानुरूपाविति ।

तत्रैषाप्रथमा—

यज्ञायज्ञावोअग्नयेगिरागिराचदक्षसे ।
प्रप्रवयममृतंजातवेदसंप्रियंमित्रंनशंसिषम् ॥ १ ॥

यज्ञाऽयंज्ञा । वः । अग्नये । गिराऽगिरा । च । दक्षसे । प्रऽप्र । वयम् ।
अमृतम् । जातऽवेदसम् । प्रियम् । मित्रम् । न । शंसिषम् ॥ १ ॥

हेस्तोतारोवोयूयंयज्ञायज्ञा यज्ञेयज्ञे सर्वेषुयागेषुदक्षसेप्रवृद्धायाग्नये गिरागिरास्तुतिरूपया वाचावाचास्तोत्रंकुरुतेतिशेषः चशब्दोभिन्नक्रमोवइत्यस्मात्परोद्रष्टव्यः यूयंचस्तोत्रंकुरुत वयमपितमग्निंप्रप्रशंसिषं प्रसमुपोदःपादपूरणइतिप्रशब्दस्यद्विरुक्तिःपादपूरणार्था व्यत्ययेनैकवचनं छान्दसोलुङ् प्रशंसाम कीदृशंअमृतंमरणरहितं जातवेदसंजातानांवेदितारं जातप्रज्ञंजातधनंवा मित्रंन सखिभूतमिवप्रियंअनुकूलं यद्वा व्यत्ययेनत्वमित्यस्यवसादेशः अग्नयइतिचकर्मणिचतुर्थी क्रियाग्रहणमपिकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चशब्दश्चणितिनिपातश्चेदर्थेवर्तते दक्षसइतिचदक्षेर्वृद्धिकर्मणोन्तर्भावितण्यर्थाल्लटिरूपं चणायोगात्वनिपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधः तत्रायमर्थः—हेस्तोतस्त्वंयज्ञेयज्ञेइममग्निंगिरागिरास्तुत्यादक्षसेचवर्धयसिचेत्वयमपिअमृतत्वादिगुणकंतंप्रशंसाम ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ऊर्जोनपातंसहिनायमस्मयुर्दाशेमहव्यदातये ।
भुवद्वाजेष्वविताभुवद्वृधउतत्रातातनूनाम् ॥ २ ॥

ऊर्जः । नपातम् । सः । हिन । अयम् । अस्मऽयुः । दाशेम ।
हव्यऽदातये । भुवत् । वाजेषु । अविता । भुवत् । वृधः ।
उत । त्राता । तनूनाम् ॥ २ ॥

ऊर्जोन्नस्यबलस्यवानपातंपुत्रंप्रशंसिषमित्यनुषंगात्प्रशंसामेत्यर्थः हिनेतिनिपातद्वयसमुदायोहीत्यस्यार्थे सहिसखल्वयमग्निः अस्मयुरस्मान्कामयमानोभवति वयंचहव्यदातये हव्यानांहविषांदेवेभ्योदात्रे तस्मैअग्नयेदाशेम हवींषिदद्याम सचाग्निःवाजेषुसंग्रामेषुअवितारक्षितावृधोवर्धकश्चास्माकंभुवद्भवतु उतअपिच तनूनांतनयानामस्मत्पुत्राणांचत्रातारक्षिताभवतु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

वृषाह्यग्नेअजरोमहान्विभास्यर्चिषा ।
अजस्रेणशोचिषाशोशुचच्छुचेसुदीतिभिःसुदीदिहि ॥ ३ ॥

वृषा । हि । अग्ने । अजरः । महान् । विऽभासि । अर्चिषा ।
अजस्रेण । शोचिषा । शोशुचत् । शुचे । सुदीतिऽभिः ।
सु । दीदिहि ॥ ३ ॥

हेअग्ने वृषावर्षिताकामानांवृष्टेःकर्तावा अजरोजरारहितः महान्गुणैरधिकः एवंभूतस्त्वं अर्चिषादीप्त्याविभासिहि विशेषेणप्रकाशसेखलु हेशुचे दीप्ताग्ने अजस्रेणअविच्छिन्नेनशोचिषा तेजसाशोशुचत् भृशंदीप्यमानस्त्वं सुदीतिभिःसुदीप्तिभिःसुदीदिहि सुष्ठुअस्मान्दीपय प्रकाशय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

महोदेवान्यजसियक्ष्यानुषक्तवक्रत्वोतदंसना ।
अर्वाचःसींकृणुह्यग्नेवसेरास्त्ववाजोतवंस्व ॥ ४ ॥

महः । देवान् । यजसि । यक्षि । आनुषक् । तव । क्रत्वा ।
उत । दंसना ॥ अर्वाचः । सीम् । कृणुहि । अग्ने । अवसे ।
रास्व । वाजा । उत । वंस्व ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वंमहोमहतोदेवान्यजसि यजमानानांयज्ञेहविर्भिःपूजयसि अतोस्माकमपियज्ञेआनुषक् अनुषक्तंसन्ततंयथाभवतितथायक्षि तान्देवान्यज तदर्थंतवक्रत्वाप्रज्ञया उतापिचदंसनाकर्मणाच सीमितिपरिग्रहार्थीयः तान्सर्वान्देवान्अर्वाचः अस्मदभिमुखान् कृणुहिकुरु अवसेअस्मद्रक्षणार्थं तथावाजावाजान्हविर्लक्षणान्यन्नानिरास्वतेभ्योदेवेभ्योदेहि उतापिच त्वमपिवंस्वतुभ्यंप्रत्तानिहवींषिसंभजस्व ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यमापोअद्रयोवनागर्भमृतस्यपिप्रति ।
सहसायोमथितोजायतेनृभिःपृथिव्याअधिसानवि ॥ ५ ॥ १ ॥

यम् । आपः । अद्रयः । वना । गर्भम् । ऋतस्य । पिप्रति ।
सहसा । यः । मथितः । जायते । नृऽभिः । पृथिव्याः ।
अधि । सानवि ॥ ५ ॥ १ ॥

आपोवसतीवर्याख्याः अद्रयोग्रावाणः वनावनानिकाष्ठानिच ऋतस्ययज्ञस्योदकस्यवा गर्भं गर्भवदन्तर्वर्तमानंयमग्निंपिप्रति पूरयन्ति यद्वा आपःसमुद्रियाअद्रयोमेघाः वनान्यरण्यानिच ऋतस्यगर्भंवाडववैद्युतदावरूपेणवर्तमानं यमग्निंपिप्रति पूरयन्ति यश्चाग्निःनृभिर्नेतृभिःऋत्विग्भिःसहसाबलेनमथितःसन् पृथिव्याअधिभूमेरुपरि सानविसमुच्छ्रितेउत्कृष्टेदेवयजनदेशेजायतेप्रादुर्भवति सत्वंवस्वेत्यन्वयः यद्वायःपप्रावित्यनयासंबन्धः॥ ५॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेप्रथमोवर्गः॥ १॥

अथषष्ठी—

आ यः॑ प॒प्रौ भा॒नुना॒ रोद॑सी उ॒भे धू॒मेन॑ धावते दि॒वि ।
ति॒रस्तमो॑ ददृश ऊ॒र्म्या॒स्वा श्या॒वास्व॑रु॒षो वृषा श्या॒वा अ॑रु॒षो वृषा॑ ॥ ६ ॥

आ । यः॑ । प॒प्रौ । भा॒नुना॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ । धू॒मेन॑ ।
धा॒व॒ते । दि॒वि । ति॒रः । तमः॑ । द॒दृ॒शे॒ । ऊ॒र्म्या॑सु । आ ।
श्या॒वासु॑ । अ॒रु॒षः । वृषा॑ । आ । श्या॒वाः । अ॒रु॒षः । वृषा॑ ॥ ६ ॥

योग्निः भानुनादीप्त्याउभेरोदसीद्यावापृथिव्यौआपप्रौ आपूरयति सः धूमेनदिविअन्तरिक्षेधावतेगच्छति धूमोहिमेघात्मनापरिणतःसन् अन्तरिक्षेगच्छति कार्यकारणयोरभेदविवक्षया तद्गमनमग्नावुपचर्यते अपिचायंअरुषः आरोचमानः वृषावर्षिताकामानां एवंगुणकोग्निःश्यावासुश्यावबर्णासुकृष्णासुऊर्म्यासु रात्रिनामैतत् निशासुतमोंधकारंतिरःतिरस्कृत्यआसमंताद्ददृशे दृश्यतेश्यावाः श्याववर्णारात्रीश्च आतिष्ठति अरुषोवृषेतिपुनरुक्तिरादरार्थापादपूरणार्थावा॥६॥

अथसप्तमी—

बृ॒हद्भि॑रग्ने अ॒र्चिभिः॑ शु॒क्रेण॑ देव शो॒चिषा॑ ।
भ॒रद्वा॑जे समिधा॒नो य॑विष्ठ्य रे॒वन्नः॑ शुक्र दीदिहि द्यु॒मत्पा॑वक दीदिहि ॥ ७ ॥

बृ॒हत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने॒ । अ॒र्चिऽभिः॑ । शु॒क्रेण॑ । दे॒व॒ । शो॒चिषा॑ ।
भ॒रत्ऽवा॑जे । स॒म्ऽइ॒धा॒नः । य॒वि॒ष्ठ्य॒ । रे॒वत् । नः॒ । शु॒क्र॒ ।
दी॒दि॒हि॒ । द्यु॒ऽमत् । पा॒व॒क॒ । दी॒दि॒हि॒ ॥ ७ ॥

हेदेव दानादिगुणयुक्त यविष्ठच युवतम शुक्र दीप्ताग्ने शुक्रेण निर्मलेनशोचिषातेजसा भरद्वाजेअस्मद्धातरि समिधानः समिध्यमानस्त्वं बृहद्भिर्महद्भिरर्चिभिः तेजोभिः नोस्मदर्थं रेवद्धनयुक्तंयथाभवतितथादीदिहि दीप्यस्व तथापावक हेशोधकाग्ने द्युमद्द्योतमानेनचयुक्तं यथाभवतितथादीदिहि दीप्यस्व ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

विश्वासांगृहपतिर्विशामसित्वमग्नेमानुषीणाम् ।
शतंपूर्भिर्यविष्ठपाह्यंहसःसमेद्धारंशतंहिमाःस्तोतृभ्योयेचददति ॥८॥

विश्वासाम् । गृहऽपतिः । विशाम् । असि । त्वम् । अग्ने ।
मानुषीणाम् । शतम् । पूःऽभिः । यविष्ठ । पाहि । अंहसः ।
सम्ऽएद्धारम् । शतम् । हिमाः । स्तोतृऽभ्यः । ये । च । ददति ॥ ८ ॥

हेअग्ने त्वंमानुषीणांमनोरपत्यभूतानां विश्वासांसर्वासांविशांप्रजानांगृहपतिरसि गृहस्वामीभवसि हेयविष्ठ युवतमाग्ने अतस्त्वंशतंहिमाः शतंहेमन्तान्संवत्सरान्समेद्धारंत्वांसम्यगिद्धं कृतवन्तंमांशतंशतेनशतसंख्याकैः पूर्भिःपालकैः अंहसः पापात् आहन्तुः शत्रोर्वापाहिरक्ष येचस्तोतृभ्योददति धनंतवसमिन्धनस्यकर्तारिप्रयच्छन्ति तांश्चपाहि ॥ ८ ॥

अथनवमी–

त्वंनश्चित्रऊत्यावसोराधांसिचोदय ।
अस्यरायस्त्वमग्नेरथीरसिविदागाधंतुचेतुनः ॥ ९ ॥

त्वम् । नः । चित्रः । ऊत्या । वसो इति । राधांसि । चोदय । अस्य ।
रायः । त्वम् । अग्ने । रथीः । असि । विदाः । गाधम् । तुचे । तु । नः ॥ ९ ॥

हेवसो वासकाग्ने चित्रोदर्शनीयस्त्वंऊत्यारक्षयासह राधांसिधनानिनोस्मभ्यंचोदय प्रेरय सर्वत्रलोकेपरिदृश्यमानस्यरायोधनस्यत्वंरथीरसि रंहितानेताभवसि अतःकारणात्अस्मभ्यं धनानिप्रेरयेत्यर्थः अपिच नोस्माकंतुचेअपत्यनामैतत्अपत्यायअपतनहेतुभूताय पुत्रादयेगाधं प्रतिष्ठांतुक्षिप्रंविदाः लंभय ॥ ९ ॥

अथदशमी—

पर्षितोकंतनयंपर्तृभिष्ट्वमदब्धैरप्रयुत्वभिः।
अग्नेहेळांसिदैव्यायुयोधिनोदेवानिह्वरांसिच ॥ १० ॥ २ ॥

पर्षि। तोकम्। तनयम्। पर्तृऽभिः। त्वम्। अदब्धैः।
अप्रयुत्वऽभिः। अग्ने। हेळांसि। दैव्या। युयोधि। नः।
अदेवानि। ह्वरांसि। च ॥ १० ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वं अदब्धैःकेनाप्यहिंसितैः अप्रयुत्वभिः यौतिरत्रपृथग्भावार्थः अपृथग्भूतैः संहतैः पर्तृभिःपालनसाधनैःतोकंपुत्रंतनयंपौत्रंचपर्षिपालय दैव्यादेवसंबन्धीनिच हेळांसिक्रोधान्नोस्मत्तोयुयोधि पृथक्कुरु अदेवानि मनुष्यसंबन्धीनिच ह्वरांसिहिंसनानिच अस्मत्तः पृथक्कुरु॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी—

आसंखायःसबर्दुघांधेनुमजध्वमुपनव्यसावचः।
सृजध्वमनपस्फुराम् ॥ ११ ॥

आ। सखायः। सबःऽदुघाम्। धेनुम्। अजध्वम्। उप।
नव्यसा। वचः। सृजध्वम्। अनपऽस्फुराम् ॥ ११ ॥

हेसखायः समानख्यानाअध्वर्यवः सबर्दुघां सबरितिपयसोनाम अमरणहेतुभूतस्यपयसोदोग्ध्रींधेनुंगांआअजध्वं अभिगच्छत प्रामुत केनसाधनेन नव्यसानवीयसा नवतरेणवचःवचसा आह्वानरूपेणशब्देन तदनंतरंअनपस्फुरां स्फुरतिर्वधकर्मा अनपवाध्यांतांधेनुंउपसृजध्वं वत्सेनोपसृष्टांकुरुत मरुद्देवत्यत्वात्मरुतांयागायपयोदोग्धुमितिशेषः अथवामरुतांमातापृश्न्याख्यामाध्यमिकावाग्धेनुः हेसखायःस्तोतारः सबर्दुघांमरुज्जनहेतुभूतस्यपयसोदोग्ध्रींधेनुंपृश्निंनव्यसानवतरेणवचसास्तोत्रेणउपाजध्वमुपागच्छत अनपस्फुरांअनपबाधनीयांतांसृजध्वं बन्धनाद्विसृजत मुंचत ईदृशीमहतीधेनुः मरुतांमाताकिमुवक्तव्यंतेषांमाहात्म्यमितिमरुत्स्तुतिः ॥११॥

अथद्वादशी–

यांशर्धायमारुतायस्वभानवेश्रवोमृत्युधुक्षत ।
यामृळीकेमरुतांतुराणांयासुम्नैरेवयावरी ॥ १२ ॥

या । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । श्रवः । अमृत्यु । धुक्षत ।
या । मृळीके । मरुताम् । तुराणाम् । या । सुम्नैः । एवऽयावरी ॥ १२ ॥

याधेनुः अमृत्युअमरणहेतुश्रवोन्नंपयोलक्षणंमारुतायमरुत्संघायधुक्षतअधुक्षत कीदृशाय शर्धायप्रसहनशीलाय स्वभानवेस्वायत्तदीप्तये याचतुराणांक्षिप्रकारिणांमरुतांमृळीकेसुखेतत्परावर्तते याचसुम्नैःसुखैर्हेतुभूतैः एवयावरीएवैर्गंतृभिरश्वैः मध्यमस्थानैरुदकैर्वासहयातीअन्येषामपिसुखार्थंवृष्टिजलैः सहागच्छन्ती तांधेनुंउपाजध्वमितिपूर्वत्रान्वयः अत्रापिपूर्ववन्मरुत्स्तुतिरधिगन्तव्या ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

भरद्वाजायावधुक्षतद्विता ।
धेनुंचविश्वदोहसमिषंचविश्वभोजसम् ॥ १३ ॥

भरत्ऽवाजाय । अव । धुक्षत । द्विता । धेनुम् । च ।
विश्वऽदोहसम् । इषम् । च । विश्वऽभोजसम् ॥ १३ ॥

हेमरुतः भरद्वाजायास्मद्धात्रेद्विताद्वितयंअवधुक्षत दत्त किंतद्वितयं धेनुंचगांच इषंचअन्नंच कीदृशींधेनुं विश्वदोहसं विश्वस्यव्याप्तस्यबहुलस्यदोग्ध्रीं कीदृशमन्नं विश्वभोजसंसर्वेषांभोगपर्याप्तं ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

तंवइन्द्रंनसुक्रतुंवरुणमिवमायिनम् ।
अर्यमणंनमन्द्रंसृप्रभोजसंविष्णुंनस्तुषआदिशे ॥ १४ ॥

तम् । वः । इन्द्रम् । न । सुऽक्रतुम् । वरुणम्ऽइव । मायिनम् ।
अर्यमणम् । न । मन्द्रम् । सृप्रऽभोजसम् । विष्णुम् । न ।
स्तुषे । आऽदिशे ॥ १४ ॥

हेमरुद्गण तंतादृशंवःत्वांस्तुषेस्तौमि किमर्थंआदिशे आदेशनाय धनानामतिसर्जनाय प्रदानाय कीदृशंत्वां इन्द्रंनइन्द्रमिव सुक्रतुंसुकर्माणं वरुणमिवमायिनं मायावन्तंप्रज्ञावन्तंअर्यमणंअर्यमणमिव मन्द्रंस्तुत्यं विष्णुंन विष्णुमिवसृप्रभोजसं प्रसृतधनं यदात्वस्यालिंगोक्तदेवतास्तदानींनेवशब्दौचशब्दार्थेद्रष्टव्यौ ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

त्वेषंशर्धोनमारुतंतुविष्वण्यनर्वाणंपूषणंसंयथाशता ।
संसहस्राकारिषच्चर्षणिभ्यआँआविर्गूळ्हावसूकरत्सुवेदानोवसूकरत् ॥ १५ ॥

त्वेषम् । शर्धः । न । मारुतम् । तुविऽस्वनि । अनर्वाणम् । पूषणम् ।
सम् । यथा । शता । सम् । सहस्रा । कारिषत् । चर्षणिऽभ्यः । आ ।
आविः । गूळ्हा । वसु । करत् । सुऽवेदा । नः । वसु । करत् ॥ १५ ॥

नेतिसंप्रत्यर्थे नसंप्रतिइदानीं त्वेषंदीप्तंतुविष्वणि वहुस्वनं अनर्वाणंअप्रत्यृतंशत्रुभिरनभिगतं पूषणंपोषकंमारुतंमरुत्संघरूपमीदृशंशर्धोबलं स्तौमीतिशेषः सचमरुद्गणः यथायेनप्रकारेण शता शतसंख्याकानिधनानिसंसहैवचर्षणिभ्योमनुष्येभ्योस्मभ्यंकारिषत् कुर्यात् आकारःसमुच्चये यथावासहस्रासहस्रसंख्याकानिधनानिचसंसहैवकारिषत्कुर्यात् तथास्तौमीतिपूर्वत्रान्वयः अपिच समरुद्गणः गूळ्हागूढानि संवृतानिवसुवसूनिधनानिआविष्करत् अस्मभ्यमाविष्करोतु तथावसुवसूनिधनानिसुवेदासुलभानिचनोस्माकंकरत् करोतु यदातुलिंगादियंपौष्णीतदामारुतं शर्धइवत्वेषंपूषणंपूषकमेतत्संज्ञंदेवंस्तौमीतियोजनीयं ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

आमापूषन्नुपद्रवशंसिषन्नुतेअपिकर्णआघृणे ।
अघाअर्योअरातयः ॥ १६ ॥ ३ ॥

आ । मा । पूषन् । उप॑ । द्रव॒ । शंसि॑षम् । नु । ते॒ । अ॒पि॒ऽक॒र्णे ।
आ॒घृ॒णे । अ॒घाः । अ॒र्यः । अरा॑तयः ॥ १६ ॥ ३ ॥

हेपूषन् मामांआद्रव रक्षणार्थमभिगच्छ हेआघृणे आगतदीप्ते अघाःआहंत्रीः अर्यः अरीः अभिगंत्रीः अरातयः शत्रुभूताः प्रजाः उपद्रवबाधस्व उपपूर्वोद्रवतिर्बाधायांवर्तते यथाप्रजांपशून्यजमानस्यउपदोद्रावयति अहंचतेतवअपिकर्णेकर्णावपिगतेसमीपदेशेस्थितःसन् नुक्षिप्रंशंसिषंप्रशंसामि ॥ १६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथसप्तदशी–

माकाकंबीरमुद्वृहोवनस्पतिमशस्तीर्विहिनीनशः ।
मोतसूरोअहएवाचनग्रीवाआदधतेवेः ॥ १७ ॥

मा । का॒क॒म्बीर॑म् । उत् । वृ॒हः॒ । व॒न॒स्पति॑म् । अश॑स्तीः । वि ।
हि । नीन॑शः । मा । उ॒त । सूरः॑ । अह॒रिति॑ । ए॒व । च॒न ।
ग्री॒वाः । आ॒ऽद॒धते । वेरिति॒वेः ॥ १७ ॥

ऋषिः पुत्रपौत्रसहितमात्मानंबहुपक्ष्याश्रयवनस्पतित्वेनरूपयन्तस्यानुद्धारमाशास्ते हेपूषन् माकाकंबीरंकाकानांभर्तारंवनस्पतिंवृक्षंमाउद्वृहः उद्धर माबाधस्व पुत्रपौत्रादिभिः सखीभूतैरुपेतंअन्यैश्चबहुभिराश्रितंमांमाहिंसीरित्यर्थः हिशब्दश्चार्थे अशस्तीरशंसनीयाः अशंसनीयस्यदुःखस्यकीर्तयित्रीर्वाशत्रुभूताः प्रजाः विनीनशोहि विनाशयच मोतमाचसूरः प्रेरकः शत्रुः एवएवंमाअहःअस्मान्माहार्षीत् एवमित्यभिसंबन्धात् आख्यातस्योदात्तवत्वाच्चअश्रुतोपि यथेत्येतद्वाक्येध्याह्रियते ग्रीवाःगिरन्तिअन्तरवस्थापयन्तिबध्नन्तीतिग्रीवाःदामानि यथाव्याधाःवेःपक्षिणोहरणार्थंग्रीवाः दामानिजालरूपाणिआदधते भूम्यांनिदधते तैश्चनिहितैः पक्षिणोहरन्ति एवमस्मान्बन्धनोपायैःशत्रुर्माहार्षीरित्यर्थः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

दृतेरिवतेवृकमस्तुसख्यम् ।
अच्छिद्रस्यदधन्वतःसुपूर्णस्यदधन्वतः ॥ १८ ॥

दृतेःऽइव । ते । अवृकम् । अस्तु । सख्यम् । अच्छिद्रस्य ।
दधन्ऽवतः । सुऽपूर्णस्य । दधन्ऽवतः ॥ १८ ॥

हेपूषन् तेतवसख्यंसखित्वंअवृकंबाधकरहितंसर्वदैकरूपेणवर्तमानं अस्माकमस्तुसर्वदाभवतु दृतेरिवयथादृतेस्त्वदीयंसख्यंअविच्छिन्नंतद्वत् कीदृशोदृतिःअच्छिद्रस्यच्छिद्ररहितस्यसंश्लिष्टस्यदधन्वतोदधिमतःसुपूर्णस्यदध्नासुष्ठुपूरितस्यपुनर्दधन्वतइतिधन्वोधिकत्वद्योतनार्थः ईदृशोदृतिःसर्वदापूष्णोरथेवर्तते सइववयमपितवसखायोभवेमेत्यृषिराशास्ते ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

परोहिमर्त्यैरसिसमोदेवैरुतश्रिया ।
अभिख्यःपूषन्पृतनासुनस्त्वमवानूनंयथापुरा ॥ १९ ॥

परः । हि । मर्त्यैः । असि । समः । देवैः । उत । श्रिया । अभि ।
ख्यः । पूषन् । पृतनासु । नः । त्वम् । अव । नूनम् । यथा । पुरा ॥ १९ ॥

हेपूषन् मर्त्यैर्मर्त्येभ्योमनुष्येभ्यःपरःपरस्ताद्स्थितोसि श्रियासंपदादेवैरुतसर्वैःदेवैश्चसमः समानोसि अतस्त्वंपृतनासुसंग्रामेषुनोस्मानभिख्यः अभिपश्य अनुग्रहदृष्ट्याविलोकय यथापुरायेनप्रकारेणपूर्वकालीनान्पुरुषान् ररक्षिथ एवंनूनमद्यइदानींअवअस्मान्रक्षहीतिपूरणः ॥ १९ ॥

अथविंशी—

वामीवामस्यधूतयःप्रणीतिरस्तुसूनृता ।
देवस्यवामरुतोमर्त्यस्यवेजानस्यप्रयज्यवः ॥ २० ॥

वामी । वामस्य । धूतयः । प्रऽनीतिः । अस्तु । सूनृता । देवस्य ।
वा । मरुतः । मर्त्यस्य । वा । ईजानस्य । प्रऽयज्यवः ॥ २० ॥

हेधूतयःकंपयितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेणयष्टव्यामरुतः सासूनृताप्रियसत्यात्मिकामाध्यमिकायुष्मदीयावाक् प्रणीतिरस्तु अस्मदर्थंधनानांप्रणेत्रीभवतु देवस्यवामर्त्यस्यमनुष्यस्यवाईजानस्य इष्टवतः उभयविधस्यपुरुषस्यवामीप्रशस्तायावाक् वामस्यवननीयस्यधनस्यप्रणीतिः प्रणेत्री सासूनृतेत्यन्वयः प्रणीतिरस्तुअस्मदर्थं ॥ २० ॥

अथैकविंशी–

सद्यश्चिद्यस्यंचर्कृतिःपरिद्यांदेवोनैतिसूर्यः ।
त्वेषंशवोंदधिरेनामयज्ञियंमरुतोवृत्रहंशवोज्येष्ठंवृत्रहंशवः ॥ २१ ॥

सद्यः । चित् । यस्यं । चर्कृतिः । परि । द्याम् । देवः । न । एति ।
सूर्यः । त्वेषम् । शवः । दधिरे । नाम । यज्ञियम् । मरुतः ।
वृत्रऽहम् । शवः । ज्येष्ठम् । वृत्रऽहम् । शवः ॥ २१ ॥

यस्यचमरुद्गणस्यचर्कृतिः कर्मसद्यश्चित् सद्यएव द्यांपर्येति परिगच्छति दिव्यन्तरिक्षेपरितोवर्तते देवोन देवोद्योतमानःसूर्यइव तादृशागणात्मकामरुतः त्वेषंदीप्तंनामशत्रूणांनमयितृ यज्ञियंयज्ञार्हंशवोबलंदधिरेअधारयन् तच्च शवोबलंवृत्रहंवृत्रादेरसुरस्यहन्तृ भवति तच्चवृत्रहंशवः ज्येष्ठंसर्वेभ्यः प्रशस्ततमंभवति ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी–

सकृद्धद्यौरजायतसकृद्भूमिरजायत ।
पृश्न्यांदुग्धंसकृत्पयस्तदन्योनानुजायते ॥ २२ ॥

सकृत् । ह । द्यौः । अजायत । सकृत् । भूमिः । अजायत ।
पृश्न्याः । दुग्धम् । सकृत् । पयः । तत् । अन्यः । न ।
अनु । जायते ॥ २२ ॥

सकृद्धसकृदेवद्यौरजायत उदपद्यत सकृदुत्पन्नैवस्थिताभवति नपुनस्तस्यांनष्टायांअन्या तत्सदृशीद्यौर्जायते भूमिश्चसकृदेवाजायत पृश्न्याः मरुतांमातुर्गोः पयश्चसकृदेकवारमेवदुग्धं यस्मात्पयसोमरुतोजज्ञिरे पृश्न्यैवैपयसोमरुतोजाताइतितैत्तिरीयकं[1] । यथाद्यावापृथिव्यौसकृदेवोत्पद्येते एवंपृश्निरपिसकृत् दुग्धेनैवपयसोमरुतोजीजनत् ततःपरंअन्यः पदार्थोनानुजायते तत्सदृशोनोत्पद्यते ॥ २२ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

---

१ तै० सं २. २. ११. ।

स्तुषेजनमितिपंचदशर्चंषष्ठंसूक्तं भारद्वाजस्यऋजिश्वनआर्षं वैश्वदेवं अंत्याषट्पंचाशदक्षराशक्करी शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं–स्तुषेपंचोनाऋजिश्वाहवैश्वदेवंहशक्कर्यन्तमिति । व्यूळ्हेदशरात्रेपंचमेहनिइदंवैश्वदेवनिविद्धानं सूत्रितंच–ऋभुर्विभ्वास्तुषेजनमितिवैश्वदेवमिति । आद्यामहानाम्नीव्रतेजप्या ।

सैषाप्रथमा–

स्तुषेजनंसुव्रतंनव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणासुम्नयन्ता ।
तआगमन्तुतइहश्रुवन्तुसुक्षत्रासोवरुणोमित्रोअग्निः ॥ १ ॥

स्तुषे । जनम् । सुऽव्रतम् । नव्यसीभिः । गीःऽभिः । मित्रावरुणा ।
सुम्नऽयन्ता । ते । आ । गमन्तु । ते । इह । श्रुवन्तु ।
सुऽक्षत्रासः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ॥ १ ॥

सुव्रतं सुकर्माणंजनंदैव्यंजनंदेवसंघंनव्यसीभिःनवतराभिर्गीर्भिःस्तुतिभिः स्तुषे अहंस्तुवे तथा मित्रावरुणामित्रःप्रमीयतेस्त्रायकःवरुणःपापानांनिवारयिता एतावपिदेवौस्तौमि कीदृशौ सुम्नयन्तासुम्नंसुखंस्तोतॄणामिच्छन्तौ सुक्षत्रासःशोभनबलास्तेवरुणादयःसर्वेदेवाःइहास्मिन्यज्ञे-आगमन्तु आगच्छन्तु तेतादृशाःश्रुवन्तु अस्मदीयाःस्तुतीःशृण्वन्तुच अत्रमित्रादीनांपरिगणनमुपलक्षणं सूक्तस्यसर्वस्यदेवताप्रतिपादकत्वात्अतएवपूर्वंजनमितिसामान्यनिर्देशः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

विशोविशईड्यमध्वरेष्वदृप्तक्रतुमरतिंयुवत्योः ।
दिवःशिशुंसहसःसूनुमग्निंयज्ञस्यकेतुमरुषंयजध्यै ॥ २ ॥

विशःऽविशः । ईड्यम् । अध्वरेषु । अदृप्तऽक्रतुम् । अरतिम् ।
युवत्योः । दिवः । शिशुम् । सहसः । सूनुम् । अग्निम् । यज्ञस्य ।
केतुम् । अरुषम् । यजध्यै ॥ २ ॥

विशोविशःसर्वस्याःप्रजायाःअध्वरेषुयज्ञेषुईड्यं ऋत्विग्भ्यःस्तुत्यं अदृप्तक्रतुंदर्परहितकर्माणंअमूढप्रज्ञंवा युवत्योर्द्यावापृथिव्योररतिमभिगन्तारंअर्यंस्वामिनंदिवोद्युलोकस्यशिशुंपुत्रं दि-

वस्परिप्रथमंजज्ञेअग्निरितिनिगमः। अथवादिवःस्तोतुःपुत्रभूतं तथापिनिगमोभवति त्वंपुत्रोभव-सियस्तेविधंदिति सहसोबलस्यसूनुंपुत्रंयज्ञस्ययागस्यकेतुंप्रज्ञापकं अरुषमारोचमानं एवंगुण-कर्माग्निंयजध्यैयष्टुंस्तुपइत्यनुपज्यते स्तुषेस्तुवे ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अ॒रु॒षस्य॑दुहि॒तरा॒विरू॑पे॒स्तृभि॑र॒न्यापि॑पि॒शेसूरो॑अ॒न्या ।
मि॒थ॒स्तुरा॑वि॒चर॑न्तीपाव॒केमन्म॒श्रु॒तंन॑क्षतऋ॒च्यमा॑ने ॥ ३ ॥

अ॒रु॒षस्य॑ । दु॒हि॒तरा॑ । विरू॑पे॒इति॒विऽरू॑पे । स्तृऽभिः॑ । अ॒न्या ।
पि॒पि॒शे । सूरः॑ । अ॒न्या । मि॒थः॒ऽतुरा॑ । वि॒चर॑न्ती॒इति॒विऽचर॑न्ती ।
पा॒व॒के इति॑ । मन्म॑ । श्रु॒तम् । न॒क्ष॒तः॒ । ऋ॒च्यमा॑ने॒ इति॑ ॥ ३ ॥

इयमहोरात्रयोःस्तुतिः अरुषस्यरोचमानस्यसूर्यस्यदुहितरौ सूर्येणहिअहोरात्रयोर्विभा-गःक्रियते अतस्तदधीनात्मलाभत्वात्तस्यदुहितरावित्युच्यते विरूपेशुक्लकृष्णतयानानारूपेतयो-रन्याएकारात्रिःस्तृभिर्नक्षत्रैः पिपिशेपिश्यते संश्लिष्यते पिशअवयवइतिधातुः अन्याअहरात्मि-कादुहिता सूरःसूर्येणपिपिशेसंश्लिष्यते तेचनक्षत्रैःसूर्येणचालंकृतेभवतइत्यर्थः मिथस्तुरापरस्प-रंबाधयंत्यौअहोरात्रिर्निवर्त्यते रात्र्याचाहरितिपरस्परंबाधः अतएवविचरन्तीविविधंपृथक्चरं-त्यौपावकेसर्वस्यशोधयित्र्यौ एवंभूतेअहश्चरात्रिश्चऋच्यमाने अस्माभिःस्तूयमानेसत्यौ श्रुतं श्रोतव्यंमन्ममननीयं स्तोत्रमस्मत्कृतंनक्षतःव्याप्नुतां ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्रवा॒युमच्छा॑बृह॒तीम॑नी॒षाबृ॒हद्र॑यिंवि॒श्ववा॑रंरथ॒प्राम् ।
द्यु॒तद्या॑मानि॒युतः॒पत्य॑मानःक॒विः॒क॒विमि॑यक्षसिप्रयज्यो ॥ ४ ॥

प्र । वा॒युम् । अच्छ॑ । बृ॒ह॒ती । म॒नी॒षा । बृ॒हत्ऽर॑यिम् ।
वि॒श्वऽवा॑रम् । र॒थ॒ऽप्राम् । द्यु॒तत्ऽया॑मा । नि॒ऽयुतः॑ । पत्य॑मानः ।
क॒विः॒ । क॒विम् । इ॒य॒क्ष॒सि॒ । प्र॒य॒ज्यो॒इति॑प्रऽयज्यो ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० ७. ३. २८. । २ ऋ० सं० २. ५. १८. ।

बृहतीमहतीमनीषास्मदीयास्तुतिः वायुमच्छाभिमुख्येनप्रगच्छतु उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः कीदृशंवायुं बृहद्रयिंमहाधनं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं संभजनीयंरथप्रां रथस्यात्मीयस्यप्रातारंपूरयितारं यद्वा स्तोतॄणांरथंधनैःपूरयितारं अथप्रत्यक्षस्तुतिः हेप्रयज्यो प्रकर्षेणयष्टव्य वायो द्युतद्यामा प्रदीप्तयानःनियुतःआत्मीयरथयोज्याःवडवाःताःपत्यमानःअभिपतन् अभिगच्छन् यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा तासांवडवानामीश्वरःकविःक्रान्तदर्शी एवंभूतस्त्वंकविंमेधाविनं स्तोतारंइयक्षसि धनेनपूजय ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

सम्रेवपुश्छदयदश्विनोर्योरथोविरुक्मान्मनसायुजानः ।
येननरानासत्येषयध्यैवर्तिर्याथस्तनयायत्मनेच ॥ ५ ॥ ५ ॥

सः । मे । वपुः । छदयत् । अश्विनोः । यः । रथः । विरुक्मान् ।
मनसा । युजानः । येन । नरा । नासत्या । इषयध्यै ।
वर्तिः । याथः । तनयाय । त्मने । च ॥ ५ ॥

अश्विनोःस्वभूतःसरथः मेमदीयंवपुः शरीरंछदयत्छादयतु तेजसाआछादयतु योरथोविरुक्मान्विरोचनवान् विशेषेणदीप्यमानः मनसामनोव्यापारमात्रेणयुजानःअश्वैःसंयुज्यमानोभवति हेनरानेतारौ हेनासत्यासत्यस्वभावौ सत्यनेतारौ नासिकाप्रभवौवा अश्विनौ येनरथेन वर्तिःस्तोतृगृहं तनयायपुत्रायत्मनेआत्मनेतत्पित्रेस्तोत्रेचइषयध्यै कामान्प्रापयितुंयाथः गच्छथः सरथइतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

पर्जन्यवातावृषभापृथिव्याःपुरीषाणिजिन्वतमप्यानि ।
सत्यश्रुतःकवयोयस्यगीर्भिर्जगतःस्थातर्जगदाकृणुध्वम् ॥ ६ ॥

पर्जन्यवाता । वृषभा । पृथिव्याः । पुरीषाणि । जिन्वतम् ।
अप्यानि । सत्यऽश्रुतः । कवयः । यस्य । गीःऽभिः । जगतः ।
स्थातः । जगत् । आ । कृणुध्वम् ॥ ६ ॥

हेपर्जन्यवाता पर्जन्यवायू वृषभावृष्टेःकर्तारौपृथिव्याः अन्तरिक्षनामैतत् अन्तरिक्षात् आप्यानि आप्तव्यानिपुरीषाणिपूरकाण्युदकानि जिन्वतंप्रेरयतं उत्तरोर्धर्चोमारुतः हेसत्यश्रुतः सत्यस्यस्तोत्रस्यश्रोतारः कवयोमेधाविनोमरुतः यस्यस्तोतुःगीर्भिःस्तुतिभिःयूयंस्तुताभवथ तस्यस्तोतुःजगत्स्थावरजंगमात्मकंसर्वंप्राणिजातंआकृणुध्वं आभिमुख्येनकुरुत हेजगतःस्थातःगणाभिप्रायमेकवचनं स्थावरजंगमात्मकस्यजगतोवस्थापकहेमरुद्गणेतियोज्यं ॥ ६ ॥

अन्वारंभणीयायांसारस्वतस्यहविषोयाज्यापावीरवीत्येषा सूत्रितंच—पावीरवीकन्याचित्रायुःपीपिवांसंसरस्वतइति । एकादशिनेसारस्वतेपशौएषैवपुरोडाशस्ययाज्या सूत्रितंच—पावीरवीकन्याचित्रायुर्यस्तेस्तनःशशयोमयोभूरिति । आग्निमारुतेशस्त्रेप्येषा सूत्रितंच—राकामहमितिद्वेपावीरवीकन्याचित्रायुरिति ।

सैषासूक्तेसप्तमी—

पावीरवीकन्याचित्रायुःसरस्वतीवीरपत्नीधियंधात् ।
ग्नाभिरच्छिद्रंशरणंसजोषादुराधर्षंगृणतेशर्मयंसत् ॥ ७ ॥

पावीरवी । कन्या । चित्रऽआयुः । सरस्वती । वीरऽपत्नी ।
धियम् । धात् । ग्नाभिः । अच्छिद्रम् । शरणम् । सऽजोषाः ।
दुःऽआधर्षम् । गृणते । शर्म । यंसत् ॥ ७ ॥

पावीरवीशोधयित्री कन्याकमनीया चित्रायुश्चित्रगमनाचित्रान्नावा वीरपत्नीवीरः प्रजापतिः पतिर्यस्यास्तादृशी यद्वा वीराणांपालयित्री एवंभूतासरस्वतीधियं अस्मदीयंकर्मयज्ञाख्यं धातदधातु धारयतु ददातु वाशब्देनप्रतिपादितोह्यर्थोनुष्ठीयते अपिचग्नाभिर्देवपत्नीभिः सजोषाः सहप्रीयमाणाः यद्वाग्नाःगायत्र्यादीनिच्छंदांसि छन्दांसिवैग्नाइतिश्रुतेः । तैःसहप्रीयमाणाःगृणते स्तुवते मह्यंअच्छिद्रंछिद्ररहितंदुराधर्षं शत्रुभिः शीतवातादिभिश्चधर्षितुमशक्यं शरणंगृहं शर्मसुखंचयंसतप्रयच्छतु ॥ ७ ॥

एकादशिनेपौष्णेपशौपथस्पथइतिहविषोयाज्या सूत्रितंच—पथस्पथःपरिपतिंवचस्याबृहस्पतेयापरमापरावदितिद्वेइति ।

---

१ तै० सं० ५. १. ७. ।

अथाष्टमी—

यस्पंथःपरिंपातिंवचस्याकामेंनकृतोअभ्यानळर्कम् ।
सनोंरासच्छुरुधंश्चन्द्राग्राधियंधियंसीषधातिप्रपूषा ॥ ८ ॥

पथःऽपंथः । परिंऽपतिम् । वचस्या । कामेंन । कृतः । अभि ।
आनट् । अर्कम् । सः । नः । रासत् । शुरुधः । चन्द्रऽअंग्राः ।
धियंम्ऽधियम् । सीसधाति । प्र । पूषा ॥ ८ ॥

पथस्पथः सर्वस्यमार्गस्यपरिपतिमधिपतिंअर्कमर्चनीयं पूषणं कामेनकाम्यमानेनफलेन कृतोवशीकृतःस्तोता वचस्यास्तुत्याअभ्यानट् अभ्यश्नुतां प्राप्नोतु सचपूषा नोस्मभ्यंशुरुधः शुचोरोधयित्रीर्गाः चन्द्राग्राः चन्द्रमितिहिरण्यनाम हिरण्यप्रमुखाः यद्वास्वर्णशृंगाः रासद्दातु रादानेअस्माल्लेटिरूपं तथाधियंधियंसर्वमस्मदीयंकर्म सपूषाप्रसीषधातिप्रसाधयतु ॥ ८ ॥

वाष्ट्रेपशौप्रथमभाजमितिहविषोयाज्या सूत्रितंच—प्रथमभाजंयशसंवयोधांसोमापूषणाजननारयीणामितिसूक्तमिति ।

सैषासूक्तेनवमी—

प्रथमभाजंयशसंवयोधांसुपाणिंदेवंसुगभस्तिमृभ्वंम् ।
होतायक्षद्यजतंपस्त्यानामग्निस्त्वष्टारंसुहवंविभावा ॥ ९ ॥

प्रथमऽभाजम् । यशसम् । वयःऽधाम् । सुऽपाणिम् ।
देवम् । सुऽगभस्तिम् । ऋभ्वंम् । होता । यक्षत् । यजतम् ।
पस्त्यानाम् । अग्निः । त्वष्टारम् । सुऽहवम् । विभाऽवा ॥ ९ ॥

प्रथमभाजं प्रथमेउत्पत्तिकालएवविभक्तारंजंतूनां यावच्छोवैरेतसःसिक्तस्यत्वष्टारूपाणि विकरोतितावच्छोवैतत्प्रजायतइतिश्रुतेः । यशसंयशस्विनं वयोधांवयसोन्नस्यहविर्लक्षणस्यधातारं धारयितारं यद्वा स्तोतृभ्योन्नप्रदं सुपाणिंहस्तस्यमणिबंधादूर्ध्वप्रदेशः पाणिः शोभनपाणिकंदेवंदानादिगुणयुक्तंसुगभस्तिं गभस्तिरितिबाहुनाम शोभनदोर्दंडं ऋभ्वंउरुभास-

१ तै० सं० १.५.९.।

मानं महान्तंवापस्त्यानां पस्त्यमितिगृहनाम तत्स्थानांयजतंयष्टव्यं गृहस्थैर्यजनीयमित्यर्थः सुहवंसुखेनह्वातुंशक्यं एवंभूतंत्वष्टारंहोतादेवानामाह्वाता विभावा दीप्यमानोऽग्निः यक्षद्यजत् अनेनहविषायजतु ॥ ९ ॥

अथदशमी–

भुवंनस्यपितरंगीर्भिराभीरुद्रंदिवावर्धयारुद्रमक्तौ ।
बृहन्तंमृष्वमजरंसुषुम्नमृधंग्घुवेमकविनेषितासंः ॥ १० ॥ ६ ॥

भुवंनस्य । पितरंम् । गीःऽभिः । आभिः । रुद्रम् । दिवां । वर्धय । रुद्रम् । अक्तौ । बृहन्तंम् । ऋष्वम् । अजरंम् । सुऽसुम्नम् । ऋधंक् । हुवेम । कविनां । इषितासंः ॥ १० ॥ ॥ ६ ॥

भुवनस्यभूतजातस्यपितरंपालयितारंरुद्रं रुद्रःस्वंतद्रावयितारमीश्वरं आभिर्गीर्भिःस्तुतिभिःदिवाअहनिहेस्तोतर्वर्धय अक्तौरात्र्यांचतमेवरुद्रंस्तुतिभिर्वर्धय वयंचकविनाप्राज्ञेनरुद्रेणइषितासःप्रेषिताःप्रेरिताःसन्तः बृहन्तंमहान्तंऋष्वंदर्शनीयमजरंजरारहितं सुषुम्नंशोभनसुखं एवंगुणविशिष्टंरुद्रंऋधक् ऋद्धंसमृद्धंयथाभवतितथाहुवेम स्तवाम ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथैकादशी–

आयुवानःकवयोयज्ञियासोमरुतोगन्तगृणतोवरस्याम् ।
अचित्रंचिद्धिजिन्वथावृधन्तंइत्थानक्षन्तोनरोअङ्गिरस्वत् ॥ ११ ॥

आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गन्त । गृणतः । वरस्याम् । अचित्रम् । चित् । हि । जिन्वथ । वृधन्तः । इत्था । नक्षन्तः । नरः । अङ्गिरस्वत् ॥ ११ ॥

हेयुवानोनित्यतरुणाः कवयः प्राज्ञाः यज्ञियासोयज्ञार्हाः एवंभूताहेमरुतः गृणतःस्तुवतः वरस्यांवरणीयांस्तुतिंप्रतिआगन्त आगच्छत अपिच हेनरोनेतारोमरुतः इत्थाइत्थमनेनप्र-

कारेणवृधंन्तोवर्धमानाः यद्वा इत्थाअमुत्रान्तरिक्षेनक्षन्तोव्याप्नुवन्तः अंगिरस्वत्अंगिरसोगम-
नशीलारश्मयः तेयथाशीघ्रंनभस्थलंव्याप्नुवन्ति तद्वत् यद्वाऋषयएवांगिरसः तद्वत्शीघ्रगामिनः
एवंभूतायूयं अचित्रंचित्ओषधिवनस्पतिभिर्निविडोदेशश्चित्रंतद्विलक्षणं ओषध्यादिभिर्वियुक्त-
मपिदेशंजिन्वथ वृष्ट्यातर्पयथ हीतिपूरणः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

प्र वी॒राय॒ प्र त॒वसे॑ तु॒राया॒जा यू॒थेव॑ पशु॒रक्षि॒रस्त॑म् ।
स पि॑स्पृशति त॒न्वि श्रु॒तस्य॑ स्तृ॒भि॒र्न नाकं॑ व॒च॒नस्य॒ विपः॑ ॥ १२ ॥

प्र । वी॒राय॑ । प्र । त॒वसे॑ । तु॒राय॑ । अज॑ । यू॒थाऽइ॑व । प॒शु॒ऽरक्षिः॑ ।
अस्त॑म् । सः । पि॒स्पृ॒श॒ति॒ । त॒न्वि । श्रु॒तस्य॑ । स्तृ॒ऽभिः॑ । न ।
नाक॑म् । व॒च॒नस्य॑ । विपः॑ ॥ १२ ॥

वीरायविक्रान्तायविविधंशत्रूणामीरकायवा मरुद्गणाय प्राज हेस्तोतः स्तुतिंप्रगमय तथा
तवसेबलिनेतुरायक्षिप्रगमनायचतस्मैगणायप्राज तत्रदृष्टान्तः—पशुरक्षिःपशुपालकः यूथेव स-
यथागोयूथानिसायंकालेअस्तंगृहंशीघ्रंगमयति तद्वत् शीघ्रंस्तुतिंप्रेरयेत्यर्थः सचमरुद्गणः वचन-
स्यवक्तुःविपःविप्रस्यमेधाविनःस्तोतुःश्रुतस्य क्रियाग्रहणमपिकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्च-
तुर्थ्यर्थेषष्ठी श्रुतंश्रोतव्यंस्तोत्रं तन्वि आत्मीयेशरीरेपिस्पृशतिस्पर्शयतु संश्लेषयतु तत्स्तोत्रं
हृद्गतंभवत्वित्यर्थः स्पर्शनेदृष्टान्तः—स्तृभिर्ननाकं यथानक्षत्रैर्नाकमन्तरिक्षंस्पर्शयतिसंश्लेषयति
तद्वत् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

यो रजां॑सि विम॒मे पार्थि॑वानि॒ त्रिश्चि॒द्विष्णु॒र्मन॑वे बाधि॒ताय॑ ।
तस्य॑ ते॒ शर्म॑न्नुपद॒द्यमा॑ने रा॒या म॑देम त॒न्वा॒३॒ तना॑ च ॥ १३ ॥

यः । र॒जांसि । वि॒ऽम॒मे । पार्थि॑वानि । त्रिः । चि॒त् । विष्णुः॑ ।
मन॑वे । बा॒धि॒ताय॑ । तस्य॑ । ते॒ । शर्म॑न् । उ॒प॒ऽद॒द्यमा॑ने । रा॒या ।
म॒दे॒म॒ । त॒न्वा॑ । तना॑ । च॒ ॥ १३ ॥

योविष्णुःबाधितायअसुरैर्हिंसिताय मनवेप्रजापतये तदर्थंपार्थिवानिपृथिव्यासंबद्धानि रजांसिलोकान्त्रीन्लोकानितियावत् त्रिरित्थवित्थंविममे चिदित्यवधारणे त्रिभिरेवविक्रमणैः परिमितवान् हेविष्णो तस्यतादृशस्यतेतव तृतीयार्थेषष्ठी ईदृशेनत्वयाउपदद्यमाने अस्मभ्यंदीयमाने शर्मन्शर्मणिगृहेसुखेवावर्तमानाःसन्तोवयं रायाधनेनतन्वारोगादिरहितेनशरीरेणच तनातनयेनपुत्रेणच मदेम मोदेम हृष्टाभवेम ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

तन्नोअहिर्बुध्न्योअद्भिरर्कैस्तत्पर्वतस्तत्सविताचनोधात् ।
तदोषधीभिरभिरातिषाचोभगःपुरंधिर्जिन्वतुप्ररायेरायेे ॥ १४ ॥

तत् । नः । अहिः । बुध्न्यः । अत्ऽभिः । अर्कैः । तत् । पर्वतः ।
तत् । सविता । चनः । धात् । तत् । ओषधीभिः । अभि ।
रातिऽसाचः । भगः । पुरम्ऽधिः । जिन्वतु । प्र । राये ॥ १४ ॥

बुध्न्यःबुध्नमंतरिक्षंतत्रभवःअहिः एत्यन्तरिक्षइत्यहिः उक्तंच—अहिरयनादेत्यंतरिक्षेइति । एतत्पदद्वयाभिधेयोदेवः अर्कैः अर्चनसाधनैर्मंत्रैःस्तूयमानःसन्नोस्मभ्यंतवल्लोकेप्रसिद्धंचनोन्नं अद्भिःउदकैःसार्धंधात्दधातु विदधातु प्रयच्छतु पर्वतःपूरयिता पर्वपूरणेइतिधातुः यद्वा पर्ववत्वज्जंपर्वतःतद्वान् पर्वतस्यगिरेःशत्रुरितिवापर्वतःसचतच्चनोदधातु तथासवितापेरकोदेवश्चतच्चनोदधातु अपिचरातिषाचःरातिंदानंसचन्तेसेवन्तइतिरातिषाचोविश्वेदेवाः तेचओषधीभिः ओषःपाकःआसुधीयतइतिओषधयस्तिलमाषाद्याः ताभिःसार्धंतदन्नमभिप्रयच्छन्तु तथापुरन्धिर्बहुधीःबहुप्रज्ञोवाबहुकर्मावाभगोभजनीयएतत्संज्ञोदेवश्चरायेधनार्थं प्रजिन्वतु अस्मान्प्रेरयतु ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

नूनोरयिंरथ्यंचर्षणिप्रांपुरुवीरंमहऋतस्यगोपाम् ।
क्षयंदाताजरंयेनजनान्स्पृधोअदेवीरभिचक्रमामविश आदेवीरभ्या[1]श्नवाम ॥ १५ ॥ ७ ॥

1 नि० २. १७.

नु । नः॒ । र॒यिम् । र॒थ्य॑म् । च॒र्ष॒णि॒ऽप्राम् । पु॒रु॒ऽवीर॑म् । म॒हः । ऋ॒तस्य॑ । गो॒पाम् । क्षय॑म् । दा॒त । अ॒जर॑म् । येन॑ । जना॑न् । स्पृधः॑ । अदे॑वीः । अ॒भि । च॒ । क्रमा॑म । विशः॑ । आऽदे॑वीः । अ॒भि । अ॒श्नवा॑म ॥ १५॥७॥

हेसर्वेदेवाः नोस्मभ्यंनुक्षिप्रंरयिंधनंक्षयंगृहंच दात प्रयच्छत कीदृशंरयिं रथ्यंरथसंबन्धिनं-रथयुक्तमित्यर्थः चर्षणिप्रां चर्षणयोमनुष्यास्तेषांपूरयितारं पुरुवीरं वीर्याज्जायन्तइतिवीराःपुत्रा-दयः बहुभिःवीरैरुपेतं महोमहतःऋतस्ययज्ञस्यगोपांरक्षकंदक्षिणारूपेणधनेनहियज्ञोरक्ष्यते मृ-तोयज्ञस्त्वदक्षिणइतिवचनात् कीदृशंक्षयं अजरंजरारहितं येनरयिणाक्षयेणचजनान्शत्रून्स्पृधः स्पर्धमानाः अदेवीःअदेवसंबन्धिनीरासुरीःसेनाश्च अभिक्रमाम अभिभवेम तथाआदेवीःआ-गतादेवायासुहविःस्वीकारार्थं ताआदेव्यः तादृशीश्चविशःप्रजाःयज्ञानुष्ठायिनीःयेनधनेनगृहेण चअभ्यश्नवाम अभिप्राप्नवाम तादृशंधनंगृहंचदातेत्यन्वयः ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

॥ इतिषष्ठेमंडलेचतुर्थोनुवाकः ॥ ४ ॥

पंचमेनुवाकेद्वादशसूक्तानि तत्रहुवेवइतिपंचदशर्चंप्रथमंसूक्तं ऋजिश्वनआर्षं बहुदेवताकं त्रैष्टुभं हुवेवइत्यनुक्रान्तं गतःसूक्तविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

हु॒वे वो॑ दे॒वीमदि॑तिं॒ नमो॑भिर्मृळी॒काय॒ वरु॑णं मि॒त्रम॒ग्निम् ।
अ॒भि॒क्ष॒दाम॑र्य॒मणं॑ सु॒शेवं॑ त्रा॒तॄन्दे॒वान्त्स॑वि॒तारं॒ भगं॑ च ॥ १ ॥

हु॒वे । व॒ः । दे॒वीम् । अदि॑तिम् । नम॑ःऽभिः । मृ॒ळी॒काय॑ । वरु॑णम् । मि॒त्रम् । अ॒ग्निम् । अ॒भि॒ऽक्ष॒दाम् । अ॒र्य॒मण॑म् । सु॒ऽशेव॑म् । त्रा॒तॄन् । दे॒वान् । स॒वि॒तार॑म् । भग॑म् । च॒ ॥ १ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंमातरंदेवींद्योतमानां अदितिंअखंडनीयां अदीनांवा एतत्संज्ञांदेवतांमृ-ळीकायसुखार्थंनमोभिःनमस्कारैःस्तोत्रैर्वाहुवे ह्वयामि स्तौमि तथावरुणंवारकं मित्रंप्रमीतेस्त्रा-यकं देवं अग्निंचएतांश्चदेवान्नमोभिर्हुवेतथाअभिक्षदां क्षदिर्हिंसाकर्मा अभिक्षत्तारं शत्रूणां हिंसितारं सुशेवं सुसुखंअर्यमणंचनमोभिर्हुवे सवितारंभगंचनमोभिर्हुवे किंबहुना त्रातॄन्पाल-यितॄन्सर्वान्देवान्नमोभिःस्तोत्रैर्हुवेस्तौमि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सुज्योतिषःसूर्यदक्षपितॄननागास्त्वेसुमहोवीहिदेवान् ।
द्विजन्मानोयऋतसापःसत्याःस्वर्वन्तोयजताअग्निजिह्वाः ॥ २ ॥

सुऽज्योतिषः । सूर्य । दक्षऽपितॄन् । अनागाःऽत्वे । सुऽमहः । वीहि ।
देवान् । द्विऽजन्मानः । ये । ऋतऽसापः । सत्याः । स्वःऽवन्तः ।
यजताः । अग्निऽजिह्वाः ॥ २ ॥

हेसुमहः शोभनदीप्ते सूर्य सर्वस्यप्रेरक दक्षपितॄन्दक्षःपितामहोयेषांतेदक्षपितरः पितृशब्दोहिसामान्येनपूर्वपुरुषत्वमात्रंब्रूते यथाआहंपितॄन्त्सुविदत्राँअवित्सीति । एषांदक्षपितृत्वंचअदितिर्ह्यजनिष्टेतिमंत्रार्देवगम्यते । ईदृशान्ज्योतिषःशोभनज्योतिष्कान् देवान् अनागास्त्वेअनपराधत्वे वीहिकामयस्व यथास्माकंअपराधंतेनकुर्वन्तितथाकुर्याइत्यर्थः येदेवाःद्विजन्मानःद्वयोर्लोकयोर्जायमानाः प्रादुर्भवन्तः ऋतसापः ऋतंयज्ञंस्पृशन्तः सत्याःअवितथाःसत्यवादिनोवा स्वर्वन्तोधनवन्तः यजतायष्टव्याः अग्निजिह्वाःअग्निःजिह्वास्थानीयोयेषांते एवंभूतायेदेवाःसन्ति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उतद्यावापृथिवीक्षत्रमुरुबृहद्रोदसीशरणंसुषुम्ने ।
महस्करथोवरिवोयथानोस्मेक्षयायधिषणेअनेहः ॥ ३ ॥

उत । द्यावापृथिवी इति । क्षत्रम् । उरु । बृहत् । रोदसी इति ।
शरणम् । सुसुम्नेइतिसुऽसुम्ने । महः । करथः । वरिवः । यथा ।
नः । अस्मे इति । क्षयाय । धिषणे इति । अनेहः ॥ ३ ॥

उतापिच हेद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ उरुर्विस्तीर्णक्षत्रंबलंकरथः कुरुतं तथारोदसी द्यावापृथिव्यौ सुषुम्ने सुसुखे युवांबृहन्महच्छरणंगृहंचकरथः कुरुतं महोमहत् वरिवोधनंनोस्माकंयथास्यात्तथाकुरुतमित्यर्थः अपिच हेधिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ अनेहःपापराहित्यंचअस्मेअस्माकंक्षयायनिवासार्थंकुरुतं ॥ ३ ॥

---

१ ऋ० सं० ७. ६. १७. । २ ऋ० सं० ८. ३. १. ।

अथचतुर्थी—

आनोरुद्रस्यसूनवोनमन्तामद्याहूतासोवसवोधृष्टाः ।
यदीमर्भेमहतिवाहितासोबाधेमरुतोअह्वामदेवान् ॥ ४ ॥

आ । नः । रुद्रस्य । सूनवः । नमन्ताम् । अद्य । हूतासः ।
वसवः । अधृष्टाः । यत् । ईम् । अर्भे । महति । वा । हितासः ।
बाधे । मरुतः । अह्वाम । देवान् ॥ ४ ॥

रुद्रस्यसूनवः पुत्रामरुतः अद्यास्मिन्कालेआहूतासःआहूताःसन्तः नोस्मान्प्रतिआनमन्तां आनताभवन्तु आगच्छन्तु कीदृशाः वसवोवासयितारः अधृष्टाः अन्यैरहिंसिताः यद्यदाईमेनान्मरुतोदेवान् अर्भेअल्पेमहतिप्रभूतेवाबाधेसंग्रामे हितासोनिहिताःस्थिताःसन्तोवयं अह्वाम आह्वयाम तदानीमद्येत्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

मिम्यक्षयेषुरोदसीनुदेवीसिषक्तिपूषाअभ्यर्धयज्वा ।
श्रुत्वाहवंमरुतोयद्धयाथभूमारेजन्तेअध्वन्निप्रविक्ते ॥ ५ ॥ ८ ॥

मिम्यक्ष । येषु । रोदसी । नु । देवी । सिसक्ति । पूषा ।
अभ्यर्धऽयज्वा । श्रुत्वा । हवम् । मरुतः । यत् । ह । याथ ।
भूम । रेजन्ते । अध्वनि । प्रऽविक्ते ॥ ५ ॥ ८ ॥

येषुमरुत्सुरोदसीरुद्रस्यपत्नीदेवीद्योतमानामाध्यमिकावाक् मिम्यक्ष नुक्षिप्रंसंगच्छते तथाअभ्यर्धयज्वा स्तोतॄनभ्यर्धयन् समृद्धान्कुर्वन्योयजति धनेनपूजयति तादृशःपूषापोषकोदेवश्च सिषक्ति यान्मरुतःसेवते अभ्यर्धयज्वाभ्यर्धयन्यजतीतियास्कः । हेमरुतस्तेयूयंहवमस्मदीयमाह्वानंश्रुत्वा यद्ध यदाखलु याथागच्छथ तदानींअध्वनिमार्गेप्रविक्तेगमनार्थंपृथक्कृतेसति तत्रविद्यमानानिभूमभूतजातानिरेजन्ते कंपन्ते तथाचमंत्रान्तरं—प्रवेपयन्तिपर्वतान्विविंचंतिवनस्पतीन् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

---

१ नि० ६. ६. । २ ऋ० सं० १. ३. १८. ।

अथषष्ठी–

अभित्यंवीरंगिर्वणसमर्चेन्द्रंब्रह्मणाजरितर्नवेन।
श्रवदिद्धवमुपंचस्तवानोरासद्वाजाँउपमहोगृणानः ॥ ६ ॥

अभि। त्यम्। वीरम्। गिर्वणसम्। अर्च। इन्द्रम्। ब्रह्मणा।
जरितः। नवेन। श्रवत्। इत्। हवम्। उप। च। स्तवानः।
रासत्। वाजान्। उप। महः। गृणानः ॥ ६ ॥

हेजरितःस्तोतः त्यंतंप्रसिद्धंवीरंवीर्यवन्तंविशेषेणशत्रूणामीरकंवा गिर्वणसंगिरांसंभक्तारं एवंविधमिन्द्रंनवेनाभिनवेनशोभनेनब्रह्मणास्तोत्रेण अभ्यर्चअभिष्टुहि सचस्तवानःस्तूयमानः सन् हवमस्मदीयंस्तोत्रंउपश्रवदित् उपश्रृणुयादेव अपिच गृणानःस्तूयमानइन्द्रः महोमहतः प्रभूतान्वाजान्अन्नानिचूउपरासत् प्रदेयात् यतएवंअतःस्तुहीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

ओमानमापोमानुषीरमृक्तंधाततोकायतनयायशंयोः।
यूयंहिष्ठाभिषजोमातृतमाविश्वस्यस्थातुर्जगतोजनित्रीः ॥ ७ ॥

ओमानम्। आपः। मानुषीः। अमृक्तम्। धात। तोकाय।
तनयाय। शम्। योः। यूयम्। हि। स्थ। भिषजः। मातृऽतमाः।
विश्वस्य। स्थातुः। जगतः। जनित्रीः ॥ ७ ॥

हेआपः मानुषीर्मनुष्यहितायूयंअमृक्तमहिंसितं ओमानंअवतिरक्षतीत्योमारक्षकमन्नंतोकायपुत्रायतनयायतत्पुत्रायचधात धत्त प्रयच्छत तथाशंशमनमुपद्रवाणांयोर्यावनंपृथक्करणंच पृथक्कर्तव्यानांधत्त प्रयच्छत कुतइत्यतआह–हियस्माद्यूयंमातृतमाः मातृभ्योप्यधिकाभिषजः स्थभवथ तस्माद्धातेत्यन्वयः कथं मातृभ्योप्यधिकंभैषज्यमस्तीत्यतआह–विश्वस्यसर्वस्य स्थातुः स्थावरस्यजगतोजंगमस्यजनित्रीर्जनयित्र्योभवथ अतोयूयंभिषजःस्थ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

आनोदेवःसविताત્રायमाणोहिरण्यपाणिर्यजतोजगम्यात्।
योदत्रवाँउषसोनप्रतीकंव्यूर्णुतेदाशुषेवार्याणि ॥ ८ ॥

आ । नः । देवः । सविता । त्रायमाणः । हिरण्यऽपाणिः ।
यजतः । जगम्यात् । यः । दत्रऽवान् । उषसः । न । प्रतीकम् ।
विऽऊर्णुते । दाशुषे । वार्याणि ॥ ८ ॥

त्रायमाणोरक्षन् हिरण्यपाणिःसुवर्णहस्तःहितरमणीयपाणिर्वा यजतोयष्टव्यः एवंभूतः सविताप्रेरकोदेवः नःअस्मान्आजगम्यादागच्छतु योदेवः दत्रवान्धनवान् उषसोनप्रतीकं उषसःप्रमुखमिव दाशुषेहवींषिदत्तवतेयजमानाय वार्याणि वरणीयानिधनानिव्यूर्णुते विवृणोति प्रकाशयति ससवितेत्यन्वयः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

उतत्वंसूनोसहसोनोअद्यादेवाँअस्मिन्नध्वरेववृत्याः ।
स्यामहन्तेसदमिद्रातौतवस्यामग्नेवसासुवीरः ॥ ९ ॥

उत । त्वम् । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । आ । देवान् ।
अस्मिन् । अध्वरे । ववृत्याः । स्याम् । अहम् । ते । सदम् ।
इत् । रातौ । तव । स्याम् । अग्ने । अवसा । सुऽवीरः ॥ ९ ॥

उतअपिच हेसहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने त्वंअद्यास्मिन्कालेनो स्मदीयेअस्मिन्नध्वरेयागे देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीन्आववृत्याः आवर्तयआगमय अपिचाहं तेतवरातौधनस्यदाने सदमिव सर्वदैववर्तमानःस्यांभवेयं तथाहेअग्ने तवावसात्वदीयेनरक्षणेनसुवीरःशोभनैःवीरैःपुत्रपौत्रादिभिरुपेतश्चस्यांभवेयं ॥ ९ ॥

अथदशमी–

उतत्यामेहवमाजग्म्यातंनासत्याधीभिर्युवमङ्गविप्रा ।
अत्रिंनमहस्तमसोमुमुक्तंतूर्वतंनरादुरितादभीके ॥ १० ॥ ९ ॥

उत । त्या । मे । हवम् । आ । जग्म्यातम् । नासत्या । धीभिः ।
युवम् । अङ्ग । विप्रा । अत्रिम् । न । महः । तमसः । अमुमुक्तम् ।
तूर्वतम् । नरा । दुःऽइतात् । अभीके ॥ १० ॥ ९ ॥

उतअपिच हेविप्रा प्राज्ञौ नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्यनेतारौवा हे अश्विनौ॰त्यावौप्रसि-द्धौयुवंयुवांधीभिःपरिचरणकैःकर्मभिरुपेतं मेमदीयंहवंस्तोत्रंअंग क्षिप्रं आजग्म्यातं आगच्छतं आगत्यच महोमहतस्तमसःअसुरकृतादंधकाराव् अत्रिंन यथात्रिमृषिंअमुमुक्तं मोचितवन्तौस्थः हेनरानेतारावश्विनौ तथास्मानपिअभीकेअभ्यक्के प्राप्तेसंग्रामेदुरिताद्दुःखावशत्रुकृताद्युवंतंअ-स्मांस्तारयतं ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथैकादशी—

तेनौरायोद्युमतोवाजवतोदातारोभूतनृवतःपुरुक्षोः ।
दशस्यन्तोदिव्याःपार्थिवासोगोजाताअप्याःमृळताचदेवाः ॥ ११ ॥

ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भूत ।
नृऽवतः । पुरुऽक्षोः । दशस्यन्तः । दिव्याः । पार्थिवासः ।
गोऽजाताः । अप्याः । मृळत । च । देवाः ॥ ११ ॥

हेदेवास्तेयूयंद्युमतोदीप्तिमतः वाजवतोबलयुक्तस्यनृवतःनृभिःपुत्रादिभिरुपेतस्य पुरुक्षोःब-हुभिःकीर्तनीयस्य रायोधनस्यनोस्मभ्यंदातारोभूतभवत अपिच दशस्यन्तः कामान्प्रयच्छन्तः दिव्याःदिविभवाआदित्याः पार्थिवासः पृथिव्यांभवावसवः गोजाताःगौःपृश्निर्माध्यमिकावाक्तत उत्पन्नामरुतः अप्याःअप्सुअन्तरिक्षेभवाःरुद्राश्च तेसर्वेयूयंअस्मान्मृळत सुखयत ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

तेनोरुद्रःसरस्वतीसजोषामीळ्हुष्मन्तोविष्णुर्मृळन्तुवायुः ।
ऋभुक्षावाजोदैव्योविधातापर्जन्यावातापिप्यतामिषंनः ॥ १२ ॥

ते । नः । रुद्रः । सरस्वती । सऽजोषाः । मीळ्हुष्मन्तः । विष्णुः ।
मृळन्तु । वायुः । ऋभुक्षाः । वाजः । दैव्यः । विऽधाता ।
पर्जन्यावाता । पिप्यताम् । इषम् । नः ॥ १२ ॥

मीळ्हुष्मन्तोवर्षणवन्तःतेदेवाः नोस्मान्मृळन्तुमृळयन्तुसुखयन्तु केतेइतिचेदुच्यते—रुद्रःसरस्वतीचसजोषाः सहप्रीयमाणाः विष्णुर्वायुश्चऋभुक्षाः ऋभुर्विभ्वावाजइतित्रयःसौधन्वनाः तेषामाद्यः ऋभुश्चवाजोन्तिमश्चउपलक्षणमेतत् विभ्वाचदैव्योदेवेभ्योहितः विधाताप्रजापतिश्च अपिचपर्जन्यावातापर्जन्यश्चवायुश्चउभौ नोस्मभ्यमिषमन्नंपिप्यतांवर्धयतां ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

उ॒तस्य दे॒वः स॑वि॒ता भगो॑ नो॒पां नपा॑दवतु॒ दानु॒ पप्रिः॑ ।
त्वष्टा॑ दे॒वेभि॒र्जनि॑भिः स॒जोषा॒ द्यौर्दे॒वेभिः॑ पृथि॒वी स॑मु॒द्रैः ॥ १३ ॥

उ॒त । स्यः । दे॒वः । स॒वि॒ता । भगः॑ । नः॒ । अ॒पाम् । नपा॑त् ।
अ॒व॒तु॒ । दानु॑ । पप्रिः॑ । त्वष्टा॑ । दे॒वेभिः॑ । जनि॑ऽभिः । स॒ऽजोषाः॑ ।
द्यौः । दे॒वेभिः॑ । पृ॒थि॒वी । स॒मु॒द्रैः ॥ १३ ॥

उतापिच स्यः सः यःप्रेरकतयासर्वत्रप्रख्यातः ससवितादेवःभगश्चअपांनपाच्चअपांमेघस्थानांपुत्रोमाध्यमिकोग्निः सचनोस्मान्रक्षतु कीदृशोपांनपात् दानु दातव्यंधनंपप्रिःप्रातापूरयिता प्रापूरणइत्यस्माद्दादृगमहनइतिकिनोलिङ्वद्भावान्नलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधः तथादेवेभिर्देवैः जनिभिस्तत्पत्नीभिश्चसजोषाः सहप्रीतिस्त्वष्टाचदेवेभिर्देवैःसहप्रीयमाणा द्यौश्चसमुद्रैःसहप्रीयमाणा पृथिवीचएताश्चसर्वादेवताअस्मानवन्तु ॥ १३ ॥

आग्निमारुतेउतनोहिरित्येषा सूत्रितंच—उतनोहिर्बुध्न्यःशृणोतुदेवानांपत्नीरुशतीरवन्तुन इति ।

सैषासूक्तेचतुर्दशी—

उ॒त नोहि॑र्बु॒ध्न्यः॑ शृणोत्व॒ज एक॑पात्पृथि॒वी स॑मु॒द्रः ।
विश्वे॑ दे॒वा ऋ॑ता॒वृधो॑ हुवा॒नाः स्तु॒ता मन्त्राः॑ कविश॒स्ता अ॑वन्तु ॥ १४ ॥

उ॒त । नः॒ । अहिः॑ । बु॒ध्न्यः॑ । शृ॒णो॒तु॒ । अ॒जः । एक॑ऽपात् ।
पृ॒थि॒वी । स॒मु॒द्रः । विश्वे॑ । दे॒वाः । ऋ॒त॒ऽवृधः॑ । हु॒वा॒नाः । स्तु॒ताः ।
मन्त्राः॑ । क॒वि॒ऽश॒स्ताः । अ॒व॒न्तु॒ ॥ १४ ॥

उतअपिचअहिर्बुध्न्योनोस्माकंस्तोत्रंशृणोतु अजोजन्मरहितःएकःअसहायएवप्रघतेगच्छतीत्येकपात्एतत्पदद्वयाभिधेयोदेवश्चपृथिवीसमुद्रश्चअस्मदीयंस्तोत्रंशृणोतु अपिच ऋतावृधःऋतस्ययज्ञस्यसत्यस्यवावर्धयितारः हुवानाः अस्माभिराहूयमानाः पूर्वैःऋषिभिश्चस्तोत्रैःस्तुताः मंत्राःमंत्रणीयाःगुप्तंभाषितव्याः मंत्रप्रतिपाद्यावा कविशस्ताः कविभिर्मेधाविभिर्ऋषिभिःशस्त्रैःशंसिताईदृशाःविश्वेदेवाः अवन्त्वस्मान्रक्षन्तु ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

एवानपातोममतस्यधीभिर्भरद्वाजाअभ्यर्चन्त्यर्कैः ।
ग्नाहुतासोवसवोधृष्टाविश्वेस्तुतासोभूतायजत्राः ॥ १५ ॥ १० ॥

एव । नपातः । मम । तस्य । धीभिः । भरत्ऽवाजाः । अभि ।
अर्चन्ति । अर्कैः । ग्नाः । हुतासः । वसवः । अधृष्टाः । विश्वे ।
स्तुतासः । भूत । यजत्राः ॥ १५ ॥ १० ॥

एवएवं योहंदेवान्स्तुतवान् तस्यममऋजिश्वनोनपातःपुत्राःभरद्वाजाः भरद्वाजगोत्रजाः सुहोत्रादयःधीभिःस्तोत्रैरर्कैरर्चनसाधनैरभ्यर्चन्ति अभिष्टुवन्ति हेयजत्राः यष्टव्यादेवाहुतासःपुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हुताःतर्पिताः वसवोनिवासयितारःअधृष्टाःकैरप्यहिंसिताः एवंभूताःविश्वेतेसर्वेयूयंग्नाः देवपत्न्यश्च स्तुतासोभूत तैःसुहोत्रादिभिःस्तुताभवत ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

उदुत्यदितिषोडशर्चंद्वितीयंसूक्तंऋजिश्वनआर्षंवैश्वदेवं त्रयोदश्याद्यास्तिस्रउष्णिहः षोळश्यनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं–उदुत्यत्षोळशत्र्युष्णिगनुष्टुबन्तमिति । गतःसूक्तविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

उदुत्यच्चक्षुर्महिमित्रयोराँएतिप्रियंवरुणयोरदब्धम ।
ऋतस्यशुचिदर्शतमनीकंरुक्मोनदिवउदिताव्यद्यौत् ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । त्यत् । चक्षुः । महि । मित्रयोः । आ । एति ।
प्रियम् । वरुणयोः । अदब्धम् । ऋतस्य । शुचि । दर्शतम् ।
अनीकम् । रुक्मः । न । दिवः । उत्ऽइता । वि । अद्यौत् ॥ १ ॥

त्यत् तत्प्रसिद्धंचक्षुः प्रकाशकंमहिमहद्भिस्स्तुतंमित्रयोर्वरुणयोःप्रियं मित्रशब्दोवरुणशब्दश्चेतरेतरयोगान्मित्रावरुणावुभावप्याचष्टेमित्रावरुणयोरतिप्रियंअदब्धंरक्षोभिरहिंसितं शुचिशुद्धं निर्मलं दर्शतंदर्शनीयं एवंभूतंऋतस्यादित्यस्यअनीकंतेजः आसर्वेषामभिमुखं उदेति उद्गच्छति उदिताउदितौसूर्यस्योदयेसतिउदितंतत्तेजःदिवोन्तरिक्षस्यरुक्मोन भूषणमिवव्यद्यौत् विद्योततेप्रकाशते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वेद॒यस्त्रीणि॑वि॒दथा॑न्येषां॑दे॒वाना॒ञ्जन्म॑सनु॒तरा॑च॒विप्रः॑ ।
ऋ॒जुमर्ते॑षुवृ॒जि॒ना॑च॒पश्य॑न्न॒भि॑च॑ष्टे॒सूरो॑अ॒र्य॑एवा॑न् ॥ २ ॥

वेद॑ । यः । त्रीणि॑ । वि॒दथा॑नि । ए॒षा॒म् । दे॒वाना॑म् । जन्म॑ । स॒नु॒तः । आ । च॒ । विप्रः॑ । ऋ॒जु । मर्ते॑षु । वृ॒जि॒ना । च॒ । पश्य॑न् । अ॒भि । च॒ष्टे॒ । सूरः॑ । अ॒र्यः । एवा॑न् ॥ २ ॥

यःसूर्यः त्रीणित्रिसंख्यानि विदथानिवेदितव्यानिस्थानानि त्रीन्लोकान्वेदवेत्तिजानाति एषांएतल्लोकत्रयवर्तिनांदेवानांवसुरुद्रादित्यात्मकानां सनुतरंतर्हितनामैतत् अन्तर्हितं अप्रज्ञायमानं जन्मजननंचयोविप्रोमेधावीसूर्योवेत्ति आकारःपूरकः ससूरःसूर्यः मर्तेषुमनुष्येषुविद्यमानानिऋजुऋजूनिशोभनानिकर्माणिवृजिनावृजिनानिअशोभनानिकर्माणिच पश्यन्साक्षितयाजानन्अभिचष्टे अभितःसर्वंजगत्प्रकाशयति तथाअर्यःस्वामीभूत्वाएवान् प्राप्तव्यान् कामांश्चमनुष्येषुप्रकाशयति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

स्तुषउ॑वोम॒हऋ॒तस्य॑गो॒पानदि॑तिंमि॒त्रंवरु॑णंसुजा॒तान् ।
अ॒र्य॒मणं॒भग॒मद॑ब्धधीती॒नच्छा॑वोचेसध॒न्यः॑पाव॒कान् ॥ ३ ॥

स्तु॒षे । ऊँ इति॑ । व॒ः । म॒हः । ऋ॒तस्य॑ । गो॒पान् । अदि॑तिम् । मि॒त्रम् । वरु॑णम् । सु॒ऽजा॒तान् । अ॒र्य॒मण॑म् । भग॑म् । अद॑ब्धऽधीतीन् । अच्छ॑ । वो॒चे॒ । स॒ऽध॒न्यः॑ । पा॒व॒कान् ॥ ३ ॥

हेदेवाः महोमहतऋतस्ययज्ञस्यगोपान्रक्षकान्वोयुष्मान्स्तुषेस्तुवे उइतिपूरणः तानेवदेवानाह--अदितिमदीनांदेवमातरंमित्रंवरुणंचएतान् सुजातान् शोभनजननान् अर्यमणंभगंचअदब्धधीतीन् अहिंसितकर्मणः सधन्यः धनसहितान्पावकान् विश्वस्यशोधकान् ईदृशान्सर्वान्देवान्अच्छवोचे अभिप्रब्रवीमीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी--

रिशादसः सत्पतीँरदब्धान्महोराज्ञः सुवसनस्यदातॄन् ।
यूनः सुक्षत्रान्क्षयतोदिवोनॄनादित्यान्याम्यदितिंदुवोयु ॥ ४ ॥

रिशादसः । सत्ऽपतीन् । अदब्धान् । महः । राज्ञः । सुऽवसनस्य ।
दातॄन् । यूनः । सुऽक्षत्रान् । क्षयतः । दिवः । नॄन् । आदित्यान् ।
यामि । अदितिम् । दुवःऽयु ॥ ४ ॥

रिशादसः रिशतांहिंसकानांअसितॄन् क्षेप्तॄन् यद्वा रिशानांहिंसकानांअत्तॄन्भक्षयितॄन् सत्पतीन् सतांपालयितॄन् अदब्धानहिंसितान् महोमहतः राज्ञोराजमानानईश्वरान्वासुवसनस्य शोभननिवासस्यदातॄन् यूनोनित्यतरुणान् सुक्षत्रान् शोभनधनान्शोभनबलान्वा क्षयतःसर्वत्र निवसतः यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा ईशानान्दिवोद्युलोकस्यनॄन्नेतॄन् आदित्यान् अदितेः पुत्रान् ईदृशान्सर्वान्देवान्दुवोयु लुप्तविभक्तिकमेतत् दुवोयुंदुवोस्मदीयंपरिचरणंकामयमानांअदितिंदेवमातरंच यामि प्राप्नोमि यद्वा यामियाचामि ॥ ४ ॥

अथपंचमी--

द्यौ३ष्पितःपृथिविमातरध्रुगग्नेभ्रातर्वसवोमृळतानः ।
विश्वआदित्याअदितेसजोषाअस्मभ्यंशर्मबहुलंवियन्त ॥५॥११॥

द्यौः । पितः । पृथिवि । मातः । अध्रुक् । अग्ने । भ्रातः ।
वसवः । मृळत । नः । विश्वे । आदित्याः । अदिते । सऽजोषाः ।
अस्मभ्यम् । शर्म । बहुलम् । वि । यन्त ॥ ५ ॥ ११ ॥

हेपितः पितृस्थानीयद्यौःद्युलोकहेमातः मातृस्थानीयेअध्रुगद्रोग्धि पृथिवि हेभ्रातःभ्रातृस्थानीयाग्ने हेवसवोवासयितारोदेवाः तेसर्वेयूयंनोस्मान्मृळतसुखयत हेविश्वआदि[illegible]सर्वे-

अदितिपुत्रादेवाः हेअदिते यूयंसजोषाः संगताःभूत्वाअस्मभ्यंवहुलंअधिकंशर्मसुखं विस्तृतंवा-गृहंवियन्तप्रयच्छत ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथषष्ठी—

मानोवृकायवृक्येसमस्माअघायतेरीरधतायजत्राः ।
यूयंहिष्ठारथ्योनस्तनूनांयूयंदक्षस्यवचसोबभूव ॥ ६ ॥

मा । नः । वृकाय । वृक्यै । समस्मै । अघऽयते । रीरधत ।
यजत्राः । यूयम् । हि । स्थ । रथ्यः । नः । तनूनाम् । यूयम् ।
दक्षस्य । वचसः । बभूव ॥ ६ ॥

हेयजत्रायष्टव्यादेवाः नोस्मान्वृकायहिंसकायस्तेनायवृक्येतस्यस्त्रियैचमारीरधत मावशं-नैष्ट मावशीकुरुत यद्वा वृकःअरण्यश्वा तस्यस्त्रीवृकी अपिचसमस्मैसर्वस्मैअघायतेअघमनर्थं-मस्माकमिच्छते. शत्रुजनायअस्मान्मावशंनयत यूयंहियूयंखलु नोस्माकंतनूनांशरीराणांरथ्यो-नेतारःस्थ भवथ यूयमेवदक्षस्यास्मदीयस्यवलस्यवचसोवाक्यस्यचनेतारोबभूव अतःकारणा-दअस्मान्मारीरधतेत्यन्वयः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

मावएनोअन्यकृतंभुजेममातत्कर्मवसवोयच्चयध्वे ।
विश्वस्यहिक्षयथविश्वदेवाःस्वयंरिपुस्तन्वंरीरिषीष्ट ॥ ७ ॥

मा । वः । एनः । अन्यऽकृतम् । भुजेम । मा । तत् । कर्म ।
वसवः । यत् । चयध्वे । विश्वस्य । हि । क्षयथ । विश्वऽदेवाः ।
स्वयम् । रिपुः । तन्वम् । रिरिषीष्ट ॥ ७ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंस्वभूतावयंअन्यकृतंअन्यैःशत्रुभिःकृतमुत्पादितं एनःपापं माभुजेम मा-भुंक्ष्महि हेवसवोवासयितारोदेवाः यत्येनकृतेनपापेन चयध्वेअस्मान्बाधध्वे चयतिर्हिंसाक-र्मा तच्चपापंमाकर्म माकार्ष्म करोतेर्माङिलुङिमंत्रेघसेतिच्लेर्लुक् हेविश्वेदेवाः सर्वेदेवाः विश्व-

स्यसर्वस्यजगतोयूयंहिक्षयथ ईश्वराभवथ अतःकारणाद्अस्मदीयोरिपुःशत्रुः तन्वंस्वशरीरं स्वयमेवरिरिषीष्ट हिंस्यात् यथैवंभवतितथाकुरुतेतिभावः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

नम॒ इदु॒ग्रंनम॒ आवि॑वासे॒नमो॑दाधारपृथि॒वीमु॒तद्याम् ।
नमो॑दे॒वेभ्यो॒नम॑ईशएषांकृ॒तंचि॒देनो॒नम॒सावि॑वासे ॥ ८ ॥

नमः॑ । इत् । उ॒ग्रम् । नमः॑ । आ । वि॒वा॒से॒ । नमः॑ । दा॒धा॒र॒ । पृ॒थि॒वीम् ।
उ॒त । द्याम् । नमः॑ । दे॒वेभ्यः॑ । नमः॑ । ई॒शे॒ । ए॒षा॒म् । कृ॒तम् ।
चि॒त् । एनः॑ । नम॑सा । आ । वि॒वा॒से॒ ॥ ८ ॥

आस्तांतावद्देवानांमाहात्म्यं तदीयोनमस्कारोपिइत्थंमहाभागइतिब्रुवाणः कैमुतिकन्यायेनदेवान्स्तौति–नमइद्धिनमस्कारएवउग्रमुद्गूर्णबलंसर्वोत्कृष्टंतेनहिसर्वंलभ्यते अतोनमःनमस्कारं आविवासे परिचरामि नमःनमस्कारएव पृथिवींउतद्यांद्युलोकंचदाधार धारयति द्यावापृथिव्यौप्राणिभिर्नमस्क्रियमाणे सत्यौ तदुपभोगायचिरकालमवतिष्ठेते अतोदेवेभ्यईदृशंनमस्करोमि एषांदेवानांनमोनमस्कारः ईशेईष्टे यतस्तेनतेवशीकृताः कृतंचित्कृतमपिआचरितमप्येनः पापंनमसानमस्कारेणआविवासे विवासोवर्जनं वर्जयामि विनाशयामि ॥ ८ ॥

अथनवमी–

ऋ॒तस्य॑वोर॒थ्यः॑पूतद॑क्षानृ॒तस्य॑पस्त्य॒सदो॒अद॑ब्धान् ।
ताँआनमो॑भिरुरु॒चक्ष॑सो॒नॄन्विश्वा॑न्व॒आन॑मेम॒हो॒यज॑त्राः ॥ ९ ॥

ऋ॒तस्य॑ । व॒ः । र॒थ्यः॑ । पूत॒ऽद॑क्षान् । ऋ॒तस्य॑ । प॒स्त्य॒ऽसदः॑ ।
अद॑ब्धान् । तान् । आ । नमः॑ऽभिः । उ॒रु॒ऽचक्ष॑सः । नॄन् ।
विश्वा॑न् । व॒ः । आ । न॒मे॒ । म॒हः॒ । य॒ज॒त्रा॒ः ॥ ९ ॥

हेयजत्रायष्टव्यादेवाः वोयुष्मदीयस्यऋतस्ययज्ञस्यरथ्योरंहितॄन् नेतॄन्पूतदक्षान्शुद्धबलान् ऋतस्ययज्ञस्यपस्त्यसदः यज्ञसंबन्धिनिपस्त्येदेवयजनलक्षणेगृहेसीदतोनिषण्णान् अदब्धानरक्षःप्रभृतिभिरहिंसितान् उरुचक्षसोबहुद्रष्टॄन्नॄन्नेतॄन् महोमहतःतान्विश्वान्सर्वान्वोयुष्मान् आआभिमुख्येन क्रियमाणैर्नमोभिर्नमस्कारैःआनमे आनतोस्मि ॥ ९ ॥

अथदशमी—

तेहिश्रेष्ठवर्चसस्तउंनस्तिरोविश्वानिदुरितानयन्ति ।
सुक्षत्रासोवरुणोमित्रोअग्निर्ऋतधीतयोवक्मराजसत्याः ॥१०॥१२॥

ते । हि । श्रेष्ठऽवर्चसः । ते । ऊँ इति । नः । तिरः । विश्वानि ।
दुःऽइता । नयन्ति । सुऽक्षत्रासः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।
ऋतऽधीतयः । वक्मराजऽसत्याः । १० ॥ १२ ॥

येदेवाःवक्ष्यमाणगुणाः तेहितेखलु श्रेष्ठवर्चसः प्रशस्यतमदीप्तयोभवन्ति अतः तउतएव-नोस्माकंविश्वानिसर्वाणिदुरितापापानि तिरःतिरोहितानियथाभवन्तितथानयन्ति नयन्तु विनाशयन्त्वित्यर्थः येवरुणादयोदेवाः सुक्षत्रासः शोभनबलाःशोभनधनावाऋतधीतयः सत्यकर्माणः वक्मराजसत्याः वक्मवचनंस्तोत्रं तस्यराजानःईशानावक्मराजानः स्तोतारः तेषुसत्याःअवितथाः एवंभूतास्तेहीत्यन्वयः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेद्वादशोवर्गः ॥१२ ॥

अथैकादशी—

तेनइन्द्रःपृथिवीक्षामंवर्धन्पूषाभगोअदितिःपञ्चजनाः ।
सुशर्माणःस्ववसःसुनीथाभवन्तुनःसुत्रात्रासःसुगोपाः ॥ ११ ॥

ते । नः । इन्द्रः । पृथिवी । क्षाम । वर्धन् । पूषा । भगः ।
अदितिः । पञ्च । जनाः । सुऽशर्माणः । सुऽअवसः । सुऽनीथाः ।
भवन्तु । नः । सुऽत्रात्रासः । सुऽगोपाः ॥ ११ ॥

तेदेवानोस्माकंक्षामनिवासभूमिंवर्धन्वर्धयन्तु केते इन्द्रः पृथिवीच पूषाचभगश्च अदितिरदीनादेवमाताच पंचजनादेवमनुष्याणांगंधर्वाप्सरसामित्यादिब्राह्मणोक्तादेवमनुष्यादयश्चतेचनोस्मदर्थंसुशर्माणः सुसुखाःस्ववसः शोभनान्नाः सुनीथाः सुप्रापणाश्चभवन्तु अस्मभ्यंशोभनसुखादिकंप्रयच्छन्त्वितिभावः तथासुत्रात्रासः सुष्ठुत्रातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्चभवन्तु उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्योरक्षणंत्राणं तेषांउत्पत्तिनिरोधेन रक्षणंगोपनं ॥ ११ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ३. ३१. ।

अथद्वादशी—

नूसद्मानंदिव्यंनंशिदेवाभारद्वाजःसुमतिंयातिहोता।
आसानेभिर्यजमानोमियेधैर्देवानांजन्मवसूयुर्ववन्द ॥ १२ ॥

नु। सद्मानम्। दिव्यम्। नंशि। देवाः। भारत्ऽवाजः। सुऽमतिम्। याति। होता। आसानेभिः। यजमानः। मियेधैः। देवानाम्। जन्म। वसुऽयुः। ववन्द ॥ १२ ॥

अनयाऋषिरात्मानंपरोक्षवदाह—हेदेवाः भारद्वाजःभरद्वाजगोत्रजः होतास्तोतायमृषिः दिव्यंदिविभवंसद्मानंसदनंस्थानंनुक्षिप्रंनंशि व्याप्नोतु तथासुमतिंशोभनांमतिंयुष्मदीयामनुग्रहबुद्धिंच यातियाचते यातिर्याञ्चाकर्मा तदर्थंआसानेभिः आसीनैः सत्रासनंकुर्वद्भिः मियेधैर्मेध्यैर्मेधार्हैः अन्यर्यजमानैः सार्धं यजमानःयागंकुर्वन्नयमृषिः वसूयुर्वसूनिधनान्यात्मनइच्छन्देवानांजन्मजननंसंघंववंदवंदते स्तौति ॥ १२ ॥

दशरात्रस्यचतुर्थेहनिप्रउगशस्त्रेअपत्यंवृजिनमित्येषवैश्वदेवस्तृचः सूत्रितंच—अपत्यंवृजिनंरिपुमंवितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमिति।

तृचेप्रथमासूक्तेत्रयोदशी—

अपत्यंवृजिनंरिपुंस्तेनमग्नेदुराध्यम्।
दविष्ठमस्यसत्पतेकृधीसुगम् ॥ १३ ॥

अप। त्यम्। वृजिनम्। रिपुम्। स्तेनम्। अग्ने। दुःऽआध्यम्। दविष्ठम्। अस्य। सत्ऽपते। कृधि। सुऽगम् ॥ १३ ॥

हेअग्ने त्वंत्यंतंप्रसिद्धंवृजिनंकुटिलंरिपुंपापकारिणं दुराध्यं दुःखस्याध्यातारंदुष्टाभिप्रायं एवंभूतंस्तेनंहिंसकंदविष्ठंदूरतमं अपास्य अपक्षिप असुक्षेपणइतिधातुः हेसत्पते सतांपालयितरग्ने अस्माकंसुगंशोभनेनगंतव्यंसुखंकृधि कुरु अत्रसर्वदेवात्मकस्याग्नेःस्तवनाद्वैश्वदेवत्वं ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

ग्रावाणःसोमनोहिकंसखित्वनायवावशुः।
जहीन्यत्रिणंपणिंवृकोहिषः ॥ १४ ॥

ग्रावाणः। सोमानः। हि। कम्। सखिऽत्वनाय। वावशुः। जहि। नि। अत्रिणम्। पणिम्। वृकः। हि। सः॥ १४॥

हेसोम नोस्मदीयाइमेग्रावाणःअभिषवार्थाःपाषाणाः तवसखित्वनायसख्यार्थंवावशुः कामयन्ते कमितिपूरकः हियस्मादर्थे यस्मादेवंतस्मात्त्वंपणिंवणिजमदातारं अत्रिणं अदनशीलं राक्षसादिकंनिजहि विनाशय सपणिर्वृकोहि आदानपरःखलुसर्वदास्मत्तोपहरणशीलः अतस्त्वंजहीत्यर्थः वृकआदानइतिधातुः॥ १४॥

अथपंचदशी—

यूयंहिष्ठासुदानवइन्द्रज्येष्ठाअभिद्यवः।
कर्तानोअध्वन्नासुगंगोपाअमा॥ १५॥

यूयम्। हि। स्थ। सुऽदानवः। इन्द्रऽज्येष्ठाः। अभिऽद्यवः। कर्त। नः। अध्वन्। आ। सुऽगम्। गोपाः। अमा॥ १५॥

हेसुदानवः शोभनदानादेवाः यूयंहिष्ठ यूयंखलुप्रभवथ समृद्धाःस्थ इन्द्रज्येष्ठाः इन्द्रःज्येष्ठःमुख्योयेषांते अभिद्यवःअभिगतदीप्तयः तेयूयं अध्वन्अध्वनिमार्गेनोस्माकं अमासहैवगोपाः गोपायितारोरक्षितारःसन्तः सुगंसुखं आकारःसमुच्चये सुखंच कर्त कुरुत॥ १५॥

प्रवासादागमनेअपिपंथामित्येषायजमानेनजप्या सूत्रितंच—अपिपंथामगन्महीतिप्रत्येत्यसमित्पाणिरिति।

सैषासूक्तेषोडशी—

अपिपन्थामगन्महिस्वस्तिगामनेहसम्।
येनविश्वाःपरिद्विषोवृणक्तिविन्दतेवसु॥ १६॥ १३॥

अपि। पन्थाम्। अगन्महि। स्वस्तिऽगाम् अनेहसम्। येन। विश्वाः। परि। द्विषः। वृणक्ति। विन्दते। वसु॥ १६॥ १३॥

पंथांपंथानंमार्गंअप्यगन्महि अपिगताःप्राप्ताःस्मः कीदृशं स्वस्तिगां सुखेनगन्तव्यं अनेहसं पापरहितं येनपथागच्छन् विश्वाःसर्वाःद्विषोद्वेष्ट्रीःप्रजाः परिवृणक्ति परिवर्जयति बाधते वसुधनंचविंदते लभते तादृशंपंथानमित्यर्थः॥ १६॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेत्रयोदशोवर्गः॥ १३॥

नतद्दिवेतिसप्तदशर्चंतृतीयंसूक्तंऋजिश्वनआर्षंवैश्वदेवं आदितःषट्त्रिष्टुभः सप्तम्याद्याःप-ञ्चगायत्र्यः त्रयोदशीत्रिष्टुप् चतुर्दशीजगती शिष्टास्तिस्रस्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—नतद्व्यूना-सप्तम्याद्याःपञ्चगायत्र्यश्चतुर्दशीजगतीति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

नतद्दिवानपृथिव्यानुमन्येनयज्ञेननोतशमीभिराभिः ।
उब्जन्तुतंसुभ्वः१पर्वतासोनिहीयतामतियाजस्ययष्टा ॥ १ ॥
न । तत् । दिवा । न । पृथिव्या । अनु । मन्ये । न । यज्ञेन ।
न । उत । शमीभिः । आभिः । उब्जन्तु । तम् । सुऽभ्वः । पर्वतासः ।
नि । हीयताम् । अतिऽयाजस्य । यष्टा ॥१॥

अतियाजोनामकश्चिदृषिरस्मादृजिश्वनःउत्कृष्टस्यामहमितिबुध्यादेवान्यियक्षुरासऋषि-स्तदीयंयजनंनिराचष्टेऽधया नतदतियाजस्यऋषेःतद्यजनंदिवाद्युलोकेनतत्रत्येनदेवगणेनयुक्त-मित्यहंनानुमन्ये नानुमतिंकरोमि नचपृथिव्यापार्थिवेनापिदेवगणेनयुक्तमितिनानुमन्ये नचयज्ञे-नमयानुष्ठितेनसदृशंतदित्यहंनानुमन्ये उतापिचआभिःशमीभिःअन्यैरपिमयाकृतैःएभिःकर्मभिः सदृशमित्यपिनानुमन्ये मयावशीकृतादेवास्तदीयंयजनंनांगीकुर्वन्तिसचानभिज्ञत्वात्सम्यग्यष्टु-मपिनशक्नोतीतिभावः अपिचतमृषिं सुभ्वःसुष्ठुभवन्तः पर्वतासः पर्वताः इन्द्रेणप्रहिताःसन्तः उब्जन्तुहिंसन्तु उब्जिर्हिंसाकर्मा तथातस्यातियाजस्यऋजिश्वनोप्यतिशयेनाहंदेवान्यजामी-तिबुध्यायुक्तस्यऋषेःयोयष्टायाजकःसनिहीयतां नितरांहीनोभवतु ॥१ ॥

अथद्वितीया—

अतिवायोमरुतोमन्यतेनोब्रह्मवायःक्रियमाणंनिनित्सात् ।
तपूंषितस्मैवृजिनानिसन्तुब्रह्मद्विषमभितंशोचतुद्यौः ॥ २ ॥
अति । वा । यः । मरुतः । मन्यते । नः । ब्रह्म । वा । यः ।
क्रियमाणम् । निनित्सात् । तपूंषि । तस्मै । वृजिनानि । सन्तु ।
ब्रह्मऽद्विषम् । अभि । तम् । शोचतु । द्यौः ॥ २ ॥

हेमरुतः यःपुरुषोनोस्मानतिमन्यतेअतीत्यस्वस्याधिक्यंमन्यतेअस्मत्तोपिस्वयमधिकइति-बुध्यतेअस्माभिःक्रियमाणंब्रह्मस्तोत्रंवायोनिनित्सात् निन्दितुमिच्छेत्तस्मैपुरुषायतपूंषितेजांसि वृजिनानिबाधकानिसन्तुभवन्तुब्रह्मद्विषन्तंशत्रुंद्यौरादित्यश्चअभिशोचतुअभितपतुअभिदहतु॥२॥

अथतृतीया—

किमङ्गत्वाब्रह्मणःसोमगोपांकिमङ्गत्वाहुरभिशस्तिपांनः।
किमङ्गनःपश्यसिनिद्यमानान्ब्रह्मद्विषेतपुंषिंहेतिमस्य ॥ ३ ॥

किम् । अङ्ग । त्वा । ब्रह्मणः। सोम । गोपाम् । किम् । अङ्ग । त्वा ।
आहुः । अभिशस्तिऽपाम् । नः । किम् । अङ्ग । नः । पश्यसि ।
निद्यमानान् । ब्रह्मऽद्विषे । तपुंषिम् । हेतिम् । अस्य ॥ ३ ॥

किमंगेतिप्रसिद्धद्योतकौनिपातौ हेसोम त्वात्वांखलुब्रह्मणोमंत्रस्यकर्मणोवाब्रह्मजातेर्वागोपांगोपायितारं आहुः कथयन्तिपुराविदः तथानोस्माकमभिशस्तिपां अभिशंसकेभ्यःपालयितारंत्वामेवखल्वाहुः यद्वाअंगेत्यभिमुखीकरणे अंग हेसोम किंकारणंत्वांब्रह्मणोगोपामाहुः किंकारणंत्वात्वांअस्माकमभिशस्तिपामाहुः निंद्यमानान्परैर्दूष्यमाणान्नोस्मान् अंगहेसोम किंकारणंपश्यसि त्वामेवसर्वेब्रह्मणोरक्षकंशत्रुभ्यःपालकंचकथयन्ति अतोस्मासुपरैर्निन्द्यमानेषु औदासीन्यंतवानुचितं अतोब्रह्मद्विषेब्राह्मणद्वेष्ट्रेतस्मैतपुषिंतापकं हेतिमायुधंअस्यक्षिपप्रेरय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अवंन्तुमामुषसोजायमानाअवंन्तुमासिन्धंवःपिन्वंमानाः।
अवंन्तुमापर्वतासोध्रुवासोवन्तुमापितरोदेवहूंतौ ॥ ४ ॥

अवंन्तु । माम् । उषसंः । जायमानाः । अवंन्तु । मा । सिन्धंवः ।
पिन्वंमानाः । अवंन्तु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासंः । अवंन्तु । मा ।
पितरंः । देवऽहूंतौ ॥ ४ ॥

जायमानाःप्रादुर्भवन्त्यउषसः मांअवन्तु रक्षंतु तथापिन्वमानाः वर्धमानाः सिन्धवः स्यन्दनशीलानद्यश्च मामामवन्तु तथाध्रुवासोनिश्चलाःपर्वतासःपर्वताश्च मामामवन्तु तथादेवहूतौदेवानांहूतिराह्वानमस्मिन्नितिदेवहूतिर्यागः तत्रविद्यमानाःपितरः पितृदेवताश्चमामामवन्तु ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

विश्वदानींसुमनंसःस्यामपश्येममनुसूर्यमुच्चरंन्तम् ।
तथांकरद्वसुंपतिर्वसूंनांदेवाँओहानोवसागमिष्ठः ॥ ५ ॥ १४ ॥

विश्वऽदानीम् । सुऽमनसः । स्याम । पश्येम । नु । सूर्यम् ।
उत्ऽचरन्तम् । तथा । करत् । वसुऽपतिः । वसूनाम् । देवान् ।
ओहानः । अवसा । आऽगमिष्ठः ॥ ५ ॥ १४ ॥

हेदेवाः विश्वदानींसर्वदावयंसुमनसःस्याम शोभनमनस्काभवेम नुशब्दःसमुच्चये उच्चरन्तं उद्यन्तं सूर्यं सर्वदापश्येमच वसूनांवसुपतिः उत्कृष्टधनाधिपतिरग्निः देवानवसाअस्मदीयेनहविषाओहानोवहन् प्रापयन् आगमिष्ठः आगंतृतमः एवंगुणविशिष्टःसन् तथाकरत्अस्मान् तथाविधानुक्तप्रकारान्करोतु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेचतुर्दशोवर्गः॥ १४ ॥

अथषष्ठी—

इन्द्रोनेदिष्ठमवसागमिष्ठःसरस्वतीसिन्धुभिःपिन्वमाना ।
पर्जन्योनओषधीभिर्मयोभुरग्निःसुशंसःसुहवःपितेव ॥ ६ ॥

इन्द्रः । नेदिष्ठम् । अवसा । आऽगमिष्ठः । सरस्वती । सिन्धुऽभिः ।
पिन्वमाना । पर्जन्यः । नः । ओषधीभिः । मयःऽभुः ।
अग्निः । सुऽशंसः । सुऽहवः । पिताऽइव ॥ ६ ॥

अयमिन्द्रोनेदिष्ठमन्तिकतमंयथाभवतितथा अवसारक्षणेनसार्धंआगमिष्ठः आगन्तृतमोस्तु सिंधुभिः स्यन्दनैरुदकैःपिन्वमाना वर्धमानानदीरूपासरस्वतीच आगन्तृतमाभवतु ओषधीभिःसार्धं पर्जन्यश्चनोस्माकं मयोभूः सुखस्यभावयिताभवतु अग्निश्चपितेवपुत्रस्यजनकइव सुशंसः सुखेनशंसनीयः सुहवःसुखेनाह्वातव्यश्चभवतु ॥ ६ ॥

आग्रयणेवैश्वदेवस्यचरोःविश्वेदेवासआगतेत्यनुवाक्या सूत्रितंच—विश्वेदेवासआगतयेकेचज्मामहिनोअहिमायाइति ।

सैषासूक्तेसप्तमी—

विश्वेदेवासआगतशृणुतामइमंहवम् । एदंबर्हिर्निषीदत ॥ ७ ॥

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । इमम् । हवम् ।
आ । इदम् । बर्हिः । नि । सीदत ॥ ७ ॥

विश्वेदेवासः सर्वेदेवाः आगतआगच्छत आगत्यच मेमदीयंइमंहवंइदमाह्वानं शृणुत श्रुत्वाच इदमास्तीर्णं बर्हिरानिषीदत आस्तीर्णेबर्हिषिनिषण्णाभवत उपविशत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

योवोदेवाघृतस्नुनाहव्येनप्रतिभूषति । तंविश्वउपगच्छथ ॥ ८ ॥

यः । वः । देवाः । घृतऽस्नुना । हव्येन । प्रतिऽभूषति ।
तम् । विश्वे । उप । गच्छथ ॥ ८ ॥

हेदेवाः वोयुष्मान्योजनः घृतस्नुना घृतप्रक्षरणेनहव्येनहविषाप्रतिभूषति परिचरति तंजनंविश्वेसर्वेयूयं उपगच्छथ उपगताभवथ ॥ ८ ॥

अथनवमी–

उपनःसूनवोगिरःशृण्वन्त्वमृतस्यये । सुमृळीकाभवन्तुनः ॥ ९ ॥

उप । नः । सूनवः । गिरः । शृण्वन्तु । अमृतस्य ।
ये । सुऽमृळीकाः । भवन्तु । नः ॥ ९ ॥

अमृतस्यमरणरहितस्यप्रजापतेः येसूनवः पुत्राः तेदेवाःनोस्माकंगिरःस्तुतीः उपशृण्वन्तु नोस्माकंसुमृळीकाः सुष्ठुमृडयितारः सुखयितारश्चभवन्तु ॥ ९ ॥

अथदशमी–

विश्वेदेवाऋतावृधऋतुभिर्हवनश्रुतः । जुषन्तांयुज्यंपयः ॥ १० ॥ १५ ॥

विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । ऋतुऽभिः । हवनऽश्रुतः ।
जुषन्ताम् । युज्यम् । पयः ॥ १० ॥ १५ ॥

ऋतावृधः ऋतस्ययज्ञस्यवर्धकाः ऋतुभिःकालविशेषैः हवनश्रुतः हवनस्यस्तोत्रस्यश्रोतारः तस्मिन्तस्मिन्यागकालेस्तूयमानाः ईदृशाविश्वेसर्वेदेवाःयुज्यंयोग्यंपयःआमिक्षारूपं जुषंतांसेवन्तां श्रूयतेहि–तप्तेपयसिदध्यानयतिसावैश्वदेव्यामिक्षेति ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

१ श० प० ब्रा०

अथैकादशी–

स्तोत्रमिन्द्रोमरुद्गणस्त्वष्टृमान्मित्रोअर्यमा । इमाहव्याजुषन्तनः॥११॥

स्तोत्रम् । इन्द्रः । मरुत्ऽगणः । त्वष्टृऽमान् । मित्रः । अर्यमा ।
इमा । हव्या । जुषन्त । नः ॥ ११ ॥

मरुद्गणः मरुतोगणभूताः परिजनभूतायस्यताद्दशइन्द्रः त्वष्टृमानत्वष्टृसहितोमित्रोर्यमाच नोस्माकंस्तोत्रं इमाहव्या इमानिहवींषिच जुषन्त सेवंतां ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

इमंनोअग्नेअध्वरंहोतर्वयुनशोयज । चिकित्वान्दैव्यंजनम् ॥ १२ ॥

इमम् । नः । अग्ने । अध्वरम् । होतः । वयुनऽशः ।
यज । चिकित्वान् । दैव्यम् । जनम् ॥ १२ ॥

हेहोतः देवानामाह्वातरग्ने दैव्यंदेवसंबन्धिनंजनंसंघंयजनीयं चिकित्वान्जानंस्त्वंनोस्मदीय-मिममध्वरंहिंसारहितंयज्ञंवयुनशः ज्ञानक्रमेणयथानुपूर्व्यादेवाबुद्धिस्थाःतथायज यागंकुरु॥१२॥

वैश्वदेवशस्त्रस्यविश्वेदेवाइतियाज्या सूत्रितंच–आश्रुत्यैत्वेतिशस्त्वाजपेद्विश्वेदेवाःश्रृणुते-मंहवंमइतियाज्येति । वैश्वदेवेपशौएषैवयाज्या सूत्रितंच–विश्वेदेवाःश्रृणुतेमंहवंमेयेकेचज्मामहिनोअहिमायाइति ।

सैषासूक्तेत्रयोदशी–

विश्वेदेवाःशृणुतेमंहवंमेयेअन्तरिक्षेयउपद्यविष्ठ ।
येअग्निजिह्वाउतवायजत्राआसद्यास्मिन्बर्हिषिमादयध्वम् ॥१३॥

विश्वे । देवाः । शृणुत । इमम् । हवम् । मे । ये । अन्तरिक्षे ।
ये । उप । द्यवि । स्थ । ये । अग्निऽजिह्वाः । उत । वा । यजत्राः ।
आऽसद्य । अस्मिन् । बर्हिषि । मादयध्वम् ॥ १३ ॥

हेविश्वेदेवाः मेमदीयमिमंहवंआह्वानंशृणुत येयूयंअन्तरिक्षेस्थ अन्तरिक्षलोकेवर्तमाना-भवथ येचउपतत्समीपस्थेभूलोकेभवथ येचद्यविद्युलोकेस्थ येचाग्निजिह्वाः अग्निर्जिह्वास्था-नीयोयेषां यद्वा अग्नेर्जिह्वा तयापोष्यमाणत्वात् जिव्हाइत्युच्यन्ते उतवा अपिवा येयजत्राः यजनीयाः तेसर्वेयूयंआस्तीर्णेस्मिन्बर्हिषि आसद्योपविश्यमादयध्वं सोमेनात्मानंतर्पयथ ॥ १३॥

अथचतुर्दशी—

विश्वेदेवाममंशृण्वन्तुयज्ञियाउभेरोदसीअपांनपाच्चमन्म ।
मावोवचांसिपरिचक्ष्याणिवोचंसुम्नेष्विद्वोअन्तमामदेम ॥ १४ ॥

विश्वे । देवाः । मम । शृण्वन्तु । यज्ञियाः । उभे इति ।
रोदसीइति । अपाम् । नपात् । च । मन्म । मा । वः । वचांसि ।
परिऽचक्ष्याणि । वोचम् । सुम्नेषु । इत् । वः । अन्तमाः । मदेम ॥ १४ ॥

यज्ञियायज्ञार्हाविश्वेदेवाः ममम‌दीयं मन्ममननीयं स्तोत्रं शृण्वन्तु चित्तेवधारयन्तु तथाउभेरोदसी द्यावापृथिव्यौअपांनपात्मध्यमस्थानोग्निश्च अस्मदीयंस्तोत्रंशृण्वन्तु अथप्र-त्यक्षकृतः हेदेवाः वोयुष्मभ्यंपरिचक्ष्याणि वर्जनीयानि वचांसिस्तोत्राणि मावोचंमाब्रवीमि अ-पितुसमीचीनानिअतोवोयुष्माकमन्तमाःअन्तिकतमाःसन्तोवयं सुम्नेष्वित् युष्माभिर्दत्तेषुसुखे-ष्वेववर्तमानाः मदेम मोदेम ॥ १४ ॥

आग्रयणेवैश्वदेवस्ययेकेचज्मेतियाज्या सूत्रितंच—विश्वेदेवासआगतयेकेचज्मामहिनो-अहिमायाइति । वैश्वदेवपुरोडाशस्यैषैवायाज्या सूत्रमुदाहृतं ।

सैषासूक्तेपंचदशी—

येकेचज्मामहिनोअहिमायादिवोजज्ञिरेअपांसधस्थे ।
तेअस्मभ्यमिषयेविश्वमायुःक्षपउस्रावरिवस्यन्तुदेवाः ॥ १५ ॥

ये । के । च । ज्मा । महिनः । अहिऽमायाः । दिवः । जज्ञिरे ।
अपाम् । सधऽस्थे । ते । अस्मभ्यम् । इषये । विश्वम् । आयुः ।
क्षपः । उस्राः । वरिवस्यन्तु । देवाः ॥ १५ ॥

महिनोमहान्तः अहिमायाः मायेतिप्रज्ञानाम आहन्तृप्रज्ञाः एवंभूतायेकेचनदेवाः ज्मा पृथिवीनामैतत् पृथिव्यांजज्ञिरे प्रादुर्बभूवः येकेचन दिवोद्युलोकाज्जज्ञिरे येकेचनअपांसधस्थे सहमादनेस्थाने अन्तरिक्षेजज्ञिरे तेसर्वेदेवाः अस्मभ्यं इषये इष्यतइतिइषिःपुत्रादिः तस्मैच विश्वंसर्वमायुरन्नंजीवनंवाक्षपः सर्वारात्रीः उस्राः सर्वाण्यहानिच सर्वदानैरंतर्येणवरिवस्यन्तु प्रयच्छन्तु ॥ १५ ॥ अथषोडशी–

अग्नीपर्जन्यावर्वतंधियंमेस्मिन्हवेसुहवासुष्टुतिंनः ।
इळांमन्योजनयद्गर्भमन्यःप्रजावतीरिषआधत्तमस्मे ॥ १६ ॥

अग्नीपर्जन्यौ । अवतम् । धियम् । मे । अस्मिन् । हवे ।
सुऽहवा । सुऽस्तुतिम् । नः । इळाम् । अन्यः । जनयत् । गर्भम् ।
अन्यः । प्रजाऽवतीः । इषः । आ । धत्तम् । अस्मे इति ॥ १६ ॥

हेअग्नीपर्जन्यौ मेमदीयंधियंकर्मयज्ञलक्षणं अवतं गच्छतं रक्षतंवा हेसुहवासुखेनह्वातुं शक्यौ अस्मिन्हवेयज्ञेनोस्मदीयांसुष्टुतिंशोभनांस्तुतिंचरक्षतं यद्वाअनुवृत्तोअवतिःश्रवणार्थः अवतं शृणुतं युवयोर्मध्येअन्यः पर्जन्यः इळामन्नंजनयज्जनयति वृष्ट्याह्योषधिवनस्पतयोजायन्ते तेभ्यश्चान्नंजायते अन्योग्निर्गर्भंजनयति पुरुषेणभुक्तमन्नंजाठरेणाग्निनापक्वंसत्रेतोरूपेणपरिणमते तदेवयोषित्सुगर्भोभवति अतोयुवांप्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ताः इषोन्नानि अस्मे अस्मासुआधत्तं अवस्थापयतं ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

स्तीर्णेबर्हिषिसमिधानेअग्नौसूक्तेनमहानमसाविवासे ।
अस्मिन्नोअद्यविदथेयजत्राविश्वेदेवाहविषिमादयध्वम् ॥ १७ ॥ १६ ॥

स्तीर्णे । बर्हिषि । सम्ऽइधाने । अग्नौ । सुऽउक्तेन । महा ।
नमसा । आ । विवासे । अस्मिन् । नः । अद्य । विदथे ।
यजत्राः । विश्वे । देवाः । हविषि । मादयध्वम् ॥ १७ ॥ १६ ॥

हेविश्वेदेवाः बर्हिषिदर्भपुंजेवेद्यांस्तीर्णेसति अग्नौचसमिधानेसमिद्धेसति अनेनसूक्तेन स्तोत्रेणचमहामहतानमसानमस्कारेणच आविवासे पर्यचरं हेयजत्रायजनीयाविश्वेदेवाः अद्य-

अस्मिन्दिनेनोस्मदीयेस्मिन्विदथेयज्ञेहविषि तृतीयार्थेसप्तमी हविषाअस्माभिर्दत्तेनमादयध्वं तृप्यध्वं ॥ १७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

वयमुत्वेतिदशर्चंचतुर्थंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंपौष्णं यांपूषन्नित्यनुष्टुप् शिष्टागायत्र्यः तथाचानुक्रान्तं—वयंदशपौष्णंतद्गायत्रंवैयांपूषन्ननुष्टुबिति । अर्थार्थिभिःप्रवसद्भिरेतज्जप्यं सूत्रितंच—वयमुत्वापथस्पथइत्यर्थंचर्यांचरिष्यन्नितिजपेदितिशेषः ।

तत्रप्रथमा—

व॒यमु॑त्वापथस्पते॒रथं॒नवाज॑सातये । धि॒येपू॑षन्नयुज्महि ॥ १ ॥

व॒यम् । ऊँ इति॑ । त्वा॒ । प॒थः॒ । प॒ते॒ । रथ॑म् । न । वाज॑ऽसातये ।
धि॒ये । पू॒ष॒न् । अ॒यु॒ज्म॒हि॒ ॥ १ ॥

हेपथस्पते मार्गस्यपालयितः पूषन् धियेकर्मार्थंवाजसातये अन्नस्यलाभायच वयंरथंनयुद्धेरथमिव त्वात्वांअयुज्महियुंज्महि असमदभिमुखंकुर्मः ऊंइतिपूरकः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अ॒भिनो॒नर्यं॒वसु॑वी॒रंप्रय॑तदक्षिणम् । वा॒मंगृ॒हप॑तिंनय ॥ २ ॥

अ॒भि । नः॒ । नर्य॑म् । वसु॑ । वी॒रम् । प्रय॑तऽदक्षिणम् । वा॒मम् ।
गृ॒हऽप॑तिम् । न॒य॒ ॥ २ ॥

हेपूषन् नर्योंनृभ्योहितंवसुधनं अभिप्राप्तुंवीरंदारिद्र्यस्यविशेषेणईरयितारं गमयितारं प्रयतदक्षिणंपूर्वमन्येभ्योपिदत्तधनं यद्वाप्रयतंशुद्धंदक्षिणंधनंयस्यतादृशंवामंवननीयं एवंविधं गृहपतिंगृहस्थंनोस्मान्नयप्रापय ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अदि॑त्सन्तंचिदाघृणे॒पूष॒न्दाना॑यचोदय । प॒णेश्चि॒द्विम्र॑दा॒मनः॑ ॥ ३ ॥

अदि॑त्सन्तम् । चि॒त् । आ॒घृ॒णे॒ । पूष॑न् । दाना॑य । चो॒द॒य॒ ।
प॒णेः । चि॒त् । वि । म्र॒द॒ । मनः॑ ॥ ३ ॥

हेआघृणे आगतदीप्ते पूषन् अदित्सन्तंचित् दातुमनिच्छन्तमपिपुरुषं दानायअस्मद्दानार्थंचोदय प्रेरय. पणेश्चित्वणिजोपिवार्धुषिकस्यलुब्धस्यापिमनोहृदयंविम्रद दानार्थंमृदूकुरु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

वि प॒थो वाज॑सातये चिनु॒हि वि मृधो॑ जहि । साध॑न्तामुग्र नो॒ धियः॑ ॥ ४ ॥

वि । प॒थः । वाज॑ऽसातये । चि॒नु॒हि । वि । मृधः॑ । ज॒हि॒ ।
साध॑न्ताम् । उ॒ग्र॒ । न॒ः । धियः॑ ॥ ४ ॥

हेउग्र उद्गूर्णबलपूषन् पथोमार्गान्वाजसातयेन्नलाभायविचिनुहि शोधितान्कुरु यैःपथिभिर्गताधनंलभेमहि तादृशान्पथःपृथक्कुर्वित्यर्थः मृधोबाधकान्तस्करादींश्चविजहि बाधस्व तथानोस्माकं धियः कर्माणिअन्नलाभार्थंक्रियमाणानिसाधन्तां सिध्यन्तु सफलानिभवन्तु ॥ ४॥

अथपंचमी–

परि॑ तृन्धि पणी॒नामार॑या॒ हृद॑या कवे । अथे॑म॒स्मभ्यं॑ रन्धय ॥ ५ ॥१७॥

परि॑ । तृ॒न्धि॒ । प॒णी॒नाम् । आर॑या । हृद॑या । क॒वे॒ । अथ॑ ।
ई॒म् । अ॒स्मभ्य॑म् । र॒न्ध॒य॒ ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेकवे प्राज्ञ पूषन् पणीनांवणिजांलुब्धानांहृदयाहृदयानिकठिनानिआरयासूक्ष्मलोहाग्रोदंडःप्रतोदइत्यारेतिचाख्यायते. तथापरितृन्धि परिविध्यहृद्गतंकाठिन्यमपनयेत्यर्थः अथानन्तरं ईमेनान्पणीन्अस्मभ्यंरंधय वशीकुरु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी–

वि पू॑षन्नार॑या तुद प॒णेरि॑च्छ हृ॒दि प्रि॒यम् । अथे॑म॒स्मभ्यं॑ रन्धय ॥ ६ ॥

वि । पू॒ष॒न् । आर॑या । तु॒द॒ । प॒णेः । इ॒च्छ॒ । हृ॒दि । प्रि॒यम् ।
अथ॑ । ई॒म् । अ॒स्मभ्य॑म् । र॒न्ध॒य॒ ॥ ६ ॥

हेपूषन् आरयाप्रतोदेनपणेर्वणिजोहृदयंवितुद विविध्य तस्यपणेर्हृदिहृदयेप्रियमस्मभ्यंअनुकूलंधनंइच्छ दातव्यमितीच्छांजनय अथानन्तरंअस्मभ्यंईमेनान्रन्धय वशीकुरु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

आरिखकिकिराकृणुपणीनांहृदयाकवे। अथेमस्मभ्यंरन्धय ॥ ७ ॥

आ। रिख। किकिरा। कृणु। पणीनाम्। हृदया। कवे।
अथ। ईम्। अस्मभ्यम्। रन्धय ॥ ७ ॥

हेकवे प्राज्ञपूषन् पणीनांवणिजांहृदयाहृदयानिआरिखआलिख आलिख्यचकिकिराकीर्णानिप्रशिथिलानिकृणु कुरु मृदूनिकुर्वित्यर्थः अन्यद्गतं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यांपूषन्ब्रह्मचोदनीमारांबिभर्ष्याघृणे।
तयासमस्यहृदयमारिखकिकिराकृणु ॥ ८ ॥

याम्। पूषन्। ब्रह्मऽचोदनीम्। आराम्। बिभर्षि। आघृणे ॥
तया। समस्य। हृदयम्। आ। रिख। किकिरा। कृणु ॥ ८ ॥

हेआघृणे आगतदीप्ते पूषन् ब्रह्मचोदनींब्रह्मणोन्नस्यप्रेरयित्रींयामारांविभर्षि हस्तेधारयसि तयासमस्यसर्वस्यलुब्धजनस्यहृदयंआरिख आलिख किकिराकिकिराणिकीर्णानिप्रशिथिलानिचकुरु ॥ ८ ॥

अथनवमी–

यातेअष्ट्रागोओपशाघृणेपशुसाधनी। तस्यास्तेसुम्नमीमहे ॥ ९ ॥

या। ते। अष्ट्रा। गोऽओपशा। आघृणे। पशुऽसाधनी।
तस्याः। ते। सुम्नम्। ईमहे ॥ ९ ॥

हेआघृणे आगतदीप्ते पूषन् तेत्वदीयायाअष्ट्राआरागोओपशाउपशेरतइत्योपशाः गावः ओपशायस्याःतादृशी अतएवपशुसाधनीपशूनांसाधयित्रीभवति तेत्वदीयायास्तस्याःसंबंधिसुम्नंसुखंईमहे ॥ ९ ॥

अथदशमी–

उतनोगोषणिंधियमश्वसांवाजसामुत। नृवत्कृणुहिवीतये ॥ १० ॥ १८

उत । नः । गोऽसनिम् । धियम् । अश्वऽसाम् । वाजऽसाम् ।
उत । नृऽवत् । कृणुहि । वीतये । १० ॥ १८ ॥

उतअपिच हेपूषन् गोषणिंगवांसनित्रीं अश्वसांअश्वानांसनित्रीं वाजसांवाजानामन्नानांसनित्रीं उतअपिचनृवत्नृवतींनृणांवनित्रींदात्रीं एवंभूतांधियंबुद्धिंकर्मवानोस्माकंवीतयेखादनायउपभोगार्थं कृणुहि कुरु ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

संपूषन्नितिदशर्चंपंचमंसूक्तंभरद्वाजस्यार्षंपौष्णंगायत्रं संपूषन्नित्यनुक्रान्तं नष्टधनमन्विच्छतापुरुषेणैतज्जप्यं सूत्रितंच—संपूषन्विदुषेतिनष्टधनमधिजिगमिषन्मूळ्होवेति ।

तत्रप्रथमा—

संपूषन्विदुषानययोअञ्जसानुशासति । यएवेदमितिब्रवत् ॥ १ ॥

सम् । पूषन् । विदुषा । नय । यः । अञ्जसा । अनुऽशासति ।
यः । एव । इदम् । इति । ब्रवत् ॥ १ ॥

हेपूषन् पोषकदेव विदुषाजानतातेनजनेनसन्नय अस्मान्संगमय योविद्वान्अंजसाऋजुमार्गेण अनुशासति अनुशास्ति नष्टद्रव्यप्राप्त्युपायमुपदिशति यश्चएवएवंइदंनष्टंभवदीयंधनमितिब्रवत्ब्रवीति नष्टंधनंदर्शयतीत्यर्थः तेनविदुषेत्यन्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

समुपूष्णागमेमहियोगृहाँअभिशासति । इमएवेतिचब्रवत् ॥ २ ॥

सम् । ऊँ इति । पूष्णा । गमेमहि । यः । गृहान् । अभिऽशासति ।
इमे । एव । इति । च । ब्रवत् ॥ २ ॥

पूष्णानुगृहीतावयंसंगमेमहि तेनजनेनसंगच्छेमहि योजनोगृहान्येषुगृहेष्वस्मदीयानष्टाः पशवस्तिष्ठन्ति तान्गृहान्अभिशासति अभिशास्ति आभिमुख्येनबोधयति यश्चइमेत्वदीयानष्टाःपशवःएवएवंतिष्ठन्तीतिचब्रवत् ब्रूयात् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

पूष्णश्चक्रंनरिष्यतिनकोशोवपद्यते । नोअस्यव्यथतेपविः ॥ ३ ॥

पूष्णः । चक्रम् । न । रिष्यति । न । कोशः । अव । पद्यते ।
नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३ ॥

पूष्णःपोषकस्यदेवस्यचक्रंआयुधंनरिष्यति नविनश्यति अस्यचक्रस्यकोशश्चनावपद्यते नहीयते अस्यपविर्धाराचनोनैवव्यथते कुंठीभवति तेनचक्रेणचोरान्हत्वाअस्मदीयंधनंप्रकाशयेतिभावः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

योअस्मैहविषाविधन्नतंपूषापिमृष्यते । प्रथमोविन्दतेवसु ॥ ४ ॥

यः । अस्मै । हविषा । अविधत् । न । तम् । पूषा । अपि ।
मृष्यते । प्रथमः । विन्दते । वसु ॥ ४ ॥

योयजमानः अस्मैपूष्णेहविषाचरुपुरोडाशादिना अविधत् परिचरति तंयजमानंपूषानापिमृष्यते अपिशब्दईषदर्थे ईषदपिनहिनस्ति सचप्रथमोमुख्यःसन्वसुधनंविन्दते लभते ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

पूषागाअन्वेतुनःपूषारक्षत्वर्वतः । पूषावाजंसनोतुनः ॥ ५ ॥ १९ ॥

पूषा । गाः । अनु । एतु । नः । पूषा । रक्षतु । अर्वतः ।
पूषा । वाजम् । सनोतु । नः ॥ ५ ॥ १९ ॥

पूषापोषकोदेवः नोस्मदीयागाःअन्वेतु रक्षणार्थमनुगच्छतु सचपूषाअर्वतोश्वान्रक्षतु चोरेभ्यःतथावाजमन्नंचनोस्मभ्यंपूषासनोतु प्रयच्छतु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी—

पूषन्ननुप्रगाइहियजमानस्यसुन्वतः । अस्माकंस्तुवतामुत ॥ ६ ॥

पूषन् । अनु । प्र । गाः । इहि । यजमानस्य । सुन्वतः ।
अस्माकम् । स्तुवताम् । उत ॥ ६ ॥

हेपूषन् सुन्वतःसोमाभिषवंकुर्वतोयजमानस्यगाःपशूनअनुप्रेहि रक्षणार्थमनुगच्छ उत-अपिचस्तुवतांत्वद्विषयंस्तोत्रंकुर्वतामस्माकंगाश्चानुगच्छ ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

माकिर्नेशन्माकीरिषन्माकीसंशारिकेवटे ।
अथारिष्टाभिरागहि ॥ ७ ॥

माकिः । नेशत् । माकीम् । रिषत् । माकीम् । सम् । शारि । केवटे
अथ । अरिष्टाभिः । आ । गहि ॥ ७ ॥

हेपूषन् अस्मदीयंगोधनंमाकिर्नेशत् मानश्यतु माकिर्माकीमित्येतौप्रतिषेधमात्रेवर्तेते माकीरिषत्माप्याघ्रादिभिर्हिंस्यतांमाकींमाचकेवटेकूपेसंशारि संशीर्णंभूत् कूपपातेनापिहिंसितंमाभवतु अथएवंसतिअरिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिःसहआगहि सायंकालेआगच्छ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

शृण्वन्तंपूषणंवयमिर्यमनष्टवेदसम् । ईशानंरायईमहे ॥ ८ ॥

शृण्वन्तम् । पूषणम् । वयम् । इर्यम् । अनष्टऽवेदसम् ।
ईशानम् । रायः । ईमहे ॥ ८ ॥

अस्मत्स्तोत्राणिशृण्वंतं इर्यंदरिद्रस्यप्रेरकं अनष्टवेदसं अविनष्टधनं ईशानंसर्वस्येश्वरं एवंविधंपूषणंदेवंवयंरायोधनानिईमहे याचामहे ॥ ८ ॥

चातुर्मास्येषुवैश्वदेवेपर्वणिपौष्णस्यहविषःपूषन्तवव्रतइत्येषानुवाक्या सूत्रितंच—वाममद्यसवितर्वाममुश्वःपूषन्तवव्रतेवयमिति ।

सैषासूक्तेनवमी—

पूषन्तवव्रतेवयंनरिष्येमकदाचन । स्तोतारस्तइहस्मसि ॥ ९ ॥

पूषन् । तव । व्रते । वयम् । न । रिष्येम । कदा । चन ।
स्तोतारः । ते । इह । स्मसि ॥ ९ ॥

हेपूषन् पोषक तेत्वदीयेव्रतेकर्मणिवर्तमानावयं कदाचनकदाचिदपिनरिष्येम हिंसितान्भवेम तादृशाश्चवयंइहास्मिन्कर्मणितेतवस्तोतारःस्मसिस्मः भवामः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

परिपूषापरस्ताद्धस्तंदधातुदक्षिणम् ।
पुनर्नोनष्टमाजतु ॥ १० ॥ २० ॥

परि । पूषा । परस्तात् । हस्तम् । दधातु । दक्षिणम् । पुनः । नः ।
नष्टम् । आ । अजतु ॥ १० ॥ २० ॥

पूषापोषकोदेवः परस्तात्परस्मिन्देशे सुसंचारादन्यस्मिन्चोरव्याघ्रादिभिरुषितेदेशे गच्छ तोगोधनस्यनिवारणायस्वकीयंदक्षिणंहस्तंपरिदधातु परिधानंनिवारकंकरोतु नोस्मदीयंनष्टंच गोधनंपुनराजतु आगच्छतु आगमयतु ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

एहिवामितिषळृचंषष्ठंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंगायत्रंपौष्णं अनुक्रम्यतेच—एहिवांषडिति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

एहिवांविमुचोनपादाघृणेसंसचावहै ।
रथीर्ऋतस्यनोभव ॥ १ ॥

आ । इहि । वाम् । विऽमुचः । नपात् । आघृणे । सम् ।
सचावहै । रथीः । ऋतस्य । नः । भव ॥ १ ॥

हेविमुचोनपात् विमुंचतिसृष्टिकालेस्वसकाशात्सर्वाःप्रजाःविसृजतीतिविमुक् प्रजापतिः त स्यपुत्र आघृणेआगतदीप्ते पूषन् वांवातिगच्छतिस्तुतिंप्राप्नोतीतिवास्तोता वागतिगंधनयोरित्यस्मा- द्धातोमनिन्निति विच् वांगन्तारंस्तोतारंमांएहि आगच्छ आवांचसंसचावहै समयावसंगच्छावहै यद्वा आवामित्यस्याद्याक्षरलोपेवामितिभवति आवांसचावहैइतिसंबन्धः यावसंगच्छावहैताद्दश स्त्वंनोस्माकंऋतस्ययज्ञस्यरथीःरंहितानेताभव तथासतितत्रत्यंहविस्त्वयापिलभ्यतइत्यर्थः ॥१॥

अथद्वितीया—

रथीतमंकपर्दिनमीशानंराधसोमहः ।
रायःसखायमीमहे ॥ २ ॥

रथिऽतमम् । कपर्दिनम् । ईशानम् । राधसः । महः ।
रायः । सखायम् । ईमहे ॥ २ ॥

रथितमंअतिशयेनरथिनं यद्वाअतिशयेनरंहितारंनेतारंकपर्दिनं कपर्दश्चूडातद्वन्तं राध्नोत्यनेनेतिराधोधनं महोमहतोराधसोधनस्यईशानंस्वामिनं सखायं अस्माकंमित्रं एवंविधंपूषणंरायोधनानिईमहेयाचामहे ॥ २ ॥

अथतृतीया–

रायोधारास्याघृणेवसोराशिरजाश्व । धीवतोधीवतःसखा ॥ ३ ॥

रायः । धारा । असि । आघृणे । वसोः । राशिः । अजऽअश्व ।
धीवतःऽधीवतः । सखा ॥ ३ ॥

हेआघृणे आगतदीप्ते पूषन् रायोधनस्यधारासि प्रवाहोभवसि स्तोतृभ्योबहुधनंनैरंतर्येण प्रयच्छसीत्यर्थः अजाश्वः अजाः छागाएवअश्वाः अश्वकार्योपलायस्यतादृशपूषन् वसोः वसुनोधनस्यराशिः संघश्चभवसि धनसंघश्चत्वय्येवनिवसतीत्यर्थः धीवतोधीवतः सर्वस्यस्तोत्रवतः पुरुषस्यसखामित्रभूतश्चभवसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पूषणंन्व१जाश्वमुपस्तोषामवाजिनम् । स्वसुर्योजारउच्यते ॥४॥

पूषणम् । नु । अजऽअश्वम् । उप । स्तोषाम । वाजिनम् ।
स्वसुः । यः । जारः । उच्यते । ४

अजाश्वंछागवाहनंवाजिनंअन्नवन्तंबलवन्तंवा पूषणंपोषकंदेवंनुअद्यउपस्तोषाम उपस्तवाम यः पूषास्वसुरुषसोजारः उपपतिरित्युच्यते तंपूषणमित्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

मातुर्दिधिषुमब्रवंस्वसुर्जारःशृणोतुनः ।
भ्रातेन्द्रस्यसखाममं ॥ ५ ॥

मातुः । दिधिषुम् । अब्रवम् । स्वसुः । जारः । शृणोतु । नः ।
भ्राता । इन्द्रस्य । सखा । मम ॥ ५ ॥

मातुः निर्मात्र्याः रात्रेः दिधिषुंपतिंपूषणंअब्रवं स्तौमि स्वसुरुषसोजारश्चपूषानोस्माकंस्तोत्राणिशृणोतु इन्द्रस्यभ्रातासहजातः पूषाममस्तोतुः सखामित्रभूतोस्तु ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

आजासःपूषणंरथेनिशृम्भास्तेजनश्रियम् ।
देवंवहन्तुबिभ्रतः ॥ ६ ॥ २१

आ । अजासः । पूषणम् । रथे । निऽशृम्भाः । ते ।
जनऽश्रियम् । देवम् । वहन्तु । बिभ्रतः ॥ ६ ॥ २१ ॥

अजासःअजाः छागाः निशृंभाःनिश्रथ्यसंवध्यहर्तारः तेपूष्णोवाहनतयामसिद्धाः छागाः जनश्रियंजनंस्तोतृसंघंश्रयतिगच्छतीतिजनश्रीः तंपूषणंदेवंरथेबिभ्रतोधारयन्तःआवहन्तुआनयन्तु ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

यएनमितिषळृचंसप्तमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंपौष्णमंत्यानुष्टुप् आदौपंचगायत्र्यः तथाचानुक्रान्तं—यएनमन्त्यानुष्टुबिति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

यएनमादिदेशतिकरम्भादितिपूषणम् । नतेनदेवआदिशे ॥ १ ॥

यः । एनम् । आऽदिदेशति । करम्भऽअत् । इति ।
पूषणम् । न । तेन । देवः । आऽदिशे ॥ १ ॥

यःस्तोता एनंपूषणंपोषकंकरंभादकरंभानांघृतमिश्रानांयवसक्तूनांअत्तेतिआदिदेशति अभिष्टौति तेनपुरुषेणअन्योदेवःनआदिशे आदेष्टव्यःस्तोतव्योनभवति पूष्णएवसर्वस्याभितमस्यधनस्यलाभावेदेवतान्तरंनस्तौतिइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

उतघासरथीतमःसख्यासत्पतिर्युजा । इन्द्रोवृत्राणिजिघ्नते॥ २ ॥

उत । घ । सः । रथिऽतमः । सख्या । सत्ऽपतिः । युजा ।
इन्द्रः । वृत्राणि । जिघ्नते ॥ २ ॥

उतघ अपिच सःयःशत्रूणांहन्तृत्वेनप्रसिद्धस्तादृशः रथीतमः अतिशयेनरथीमहारथः सत्पतिः सतांपालयिता एवंगुणइन्द्रः सख्यामित्रभूतेनपूष्णायुजासहायभूतेनयुक्तःसन्वृत्राणि-शत्रून्जिघ्नतेहन्ति इन्द्रस्यापिअयमेवसाहाय्यकारीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उतादःपरुषेगविसूरश्चक्रंहिरण्ययम् । न्यैरयद्रथीतमः ॥ ३ ॥

उत । अदः । परुषे । गवि । सूरः । चक्रम् । हिरण्ययम् ।
नि । ऐरयत् । रथिऽतमः ॥ ३ ॥

उतापिच सूरः प्रेरकः रथीतमः अतिशयेनरथीनेतृतमोवापूषापरुषेपरुष्मतिपर्ववतिभास्व-तिवांगविगच्छतीतिगौरादित्यः तस्मिन्हिरण्ययंहिरण्मयंसुवर्णनिर्मितंअदस्तद्रथस्यचक्रंन्यैरय-वनितरां प्रेरयतिस्म ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यदद्यत्वापुरुष्टुतब्रवामदस्रमन्तुमः । तत्सुनोमन्मसाधय ॥ ४ ॥

यत् । अद्य । त्वा । पुरुऽस्तुत । ब्रवाम । दस्र । मन्तुऽमः ।
तत् । सु । नः । मन्म । साधय ॥ ४ ॥

हेपुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैःस्तुत दस्रदर्शनीय मन्तुमःज्ञानवन् पूषन् अद्येदानींयदुद्दिश्य त्वांब्रवाम स्तवाम नोस्माकंमन्ममननीयंसुसुष्ठुतद्धनं साधय उत्पादय ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

इमंचनोगवेषणंसातयेसीषधोगणम् । आरात्पूषन्नसिश्रुतः ॥ ५ ॥

इमम् । च । नः । गोऽएषणम् । सातये । सीसधः ।

गणम् । आरात् । पूषन् । असि । श्रुतः ॥ ५ ॥

हेपूषन् नोस्माकंसातयेलाभायइमंचगणंमनुष्यसंघं गवेषणं गवामेषयितारं सीषधःसाधंय हेपूषनआराद्दूरदेशेपित्वंश्रुतोविश्रुतःप्रख्यातोसि भवसि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

आतेस्वस्तिमीमहआरेअंघामुपावसुम् ।
अद्याचसर्वतातयेश्वश्चसर्वतातये ॥ ६ ॥२२॥

आ । ते । स्वस्तिम् । ईमहे । आरेऽअंघाम् । उपऽवसुम् ।

अद्य । च । सर्वऽतातये । श्वः । च । सर्वऽतातये ॥ ६ ॥ २२ ॥

हेपूषन्त्वदीयांत्वयादेयांस्वस्तिंकल्याणींरक्षांआरेअघांआरेदूरेअघंपापंयस्याः तादृशीं उपावसुं उपगतधनां ईदृशींस्वस्तिं अद्यचअस्मिंश्चकाले सर्वतातये सर्वैर्ऋत्विग्भिः स्तायतइतिसर्वतातिर्यज्ञः तदर्थं यद्वासर्वेषांभोगानांविस्तारय श्वश्चपरस्मिन्नपिदिनेसर्वतातयेसर्वदासर्वतात्यर्थंआईमहे अतियाचामहे ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

इन्द्रानुपूषणेतिषळृचमष्टमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंगायत्रमैन्द्रापौष्णं अनुक्रान्तंच—इन्द्रान्वैन्द्रंचेति। गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्रानुपूषणावयंसख्यायस्वस्तये । हुवेमवाजसातये ॥ १ ॥

इन्द्रा । नु । पूषणा । वयम् । सख्याय । स्वस्तये ।

हुवेम । वाजऽसातये ॥ १ ॥

इतरेतरयोगादिन्द्रपूषन्शब्दयोरुभयत्रद्विवचनं इन्द्रापूषणौदेवौनुअद्यवयंस्वस्तयेसख्याय शोभनायसखित्वाय वाजसातये वाजस्यान्नस्यबलस्यवासातये संभजनायचहुवेम आह्वयाम स्तवाम ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

सोमंमन्यउपासदत्पातवेचम्वोःसुतम् । करम्भमन्यइच्छति ॥२॥

सोमम् । अन्यः । उप । असदत् । पातवे । चम्वोः । सुतम् ।
करम्भम् । अन्यः । इच्छति ॥ २ ॥

चम्वोःअधिषवणफलकयोः सुतमभिषुतंसोमंअन्यःअनयोरेकतरइन्द्रः पातवेपातुंउपासदत् उपसीदति उपगच्छति अन्यएकतरः पूषाकरंभंघृतसिक्तंसक्त्वात्मकंहविःभक्षयितुमिच्छति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अजाअन्यस्यवह्नयोहरीअन्यस्यसंभृता । ताभ्यांवृत्राणिजिघ्नते॥३॥

अजाः । अन्यस्य । वह्नयः । हरी इति । अन्यस्य ।
सम्ऽभृता । ताभ्याम् । वृत्राणि । जिघ्नते ॥ ३ ॥

अनयोरिन्द्रापूष्णोःअन्यस्यएकस्यपूष्णः अजाः छागाः वह्नयोवाहकाअश्वाः अन्यस्यापरस्येन्द्रस्यसंभृतासंभृतौसम्यक्पुष्टौ हरीएतत्संज्ञावश्वौ वाहकौसचेन्द्रःताभ्यांवृत्राणिशत्रून्जिघ्नते हन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यदिन्द्रोअनयद्रितोमहीरपोवृषन्तमः । तत्रपूषाभवत्सचा ॥ ४ ॥

यत् । इन्द्रः । अनयत् । रितः । महीः । अपः ।
वृषन्ऽतमः । तत्र । पूषा । अभवत् । सचा ॥ ४ ॥

यद्यदा वृषन्तमः अतिशयेनवर्षिताइन्द्रः रितःरितोगंत्रीर्महीः महतीः अपःवृष्ट्युदकानि अनयत्इमंलोकंप्रापयति तत्रतदानींपूषापोषकोदेवः सचाभवत्अस्येन्द्रस्यसहायोभवति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

तांपूष्णःसुमतिंवयंवृक्षस्यप्रवयामिव । इन्द्रस्यचारभामहे ॥ ५॥

ताम् । पूष्णः । सुऽमतिम् । वयम् । वृक्षस्यं । प्र ।
वयाम्ऽइव । इन्द्रस्य । च । आ । रभामहे ॥ ५ ॥

पूष्णःपोषकस्यदेवस्यइन्द्रस्यच तांप्रसिद्धांसुमतिंकल्याणींमतिंअनुग्रहबुद्धिं वृक्षस्यमहीरुहस्यप्रवयां प्रकृष्टांदृढांशाखामिववयंआरभामहे अवलंबामहे आश्रयामहइत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

उत्पूषणंयुवामहेभीशूँरिवसारथिः । मह्याइन्द्रंस्वस्तये॥६॥२३॥

उत् । पूषणम् । युवामहे । अभीशून्ऽइव । सारथिः ।
मह्यै । इन्द्रम् । स्वस्तये ॥ ६ ॥ २३ ॥

पूषणंपोषकंदेवमिन्द्रंचमह्यैमहत्यै स्वस्तयेरक्षार्थंउद्युवामहे उद्योजयामः उद्योजनमाकर्षणं तत्रदृष्टान्तः—सारथिःसूतः अभीशूनिव अभीशून्रश्मीन्अश्वबन्धनार्थान्आकर्षतितद्वत्॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

शुक्रंतइतिचतुर्ऋचंनवमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंपौष्णं द्वितीयाजगती शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—शुक्रंचतुष्कंद्वितीयाजगतीति । वैश्वदेवेपर्वणिवैश्वदेवस्यहविषःशुक्रंतइतियाज्या सूत्रितंच—शुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यदिहेहवःस्वतवसइति । एकादशिनस्यपौष्णस्यपशोर्वपायाएषैवयाज्या सूत्रितंच—शुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यत्प्रपथेपथामजनिष्टपूषाइति । अमाभिष्टेवप्येषासूत्रितंच—शुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यदपश्यंगोपामनिपद्यमानमिति ।

सैषाप्रथमा—

शुक्रंतेअन्यद्यजतन्तेअन्यद्विषुरूपेअहनीद्यौरिवासि ।
विश्वाहिमायाअवसिस्वधावोभद्रातेपूषन्निहरातिरस्तु ॥ १ ॥

शुक्रम् । ते । अन्यत् । यजतम् । ते । अन्यत् । विषुरूपेइतिविषुऽरूपे ।
अहनी इति । द्यौःऽइव । असि । विश्वाः । हि । मायाः । अवसि ।
स्वधाऽवः । भद्रा । ते । पूषन् । इह । रातिः । अस्तु ॥ १ ॥

हेपूषन् तेतवशुक्रंशुक्लवर्णंअन्यदेकमहर्भवतिवासरात्मकं तथातेतवसंबन्धियजतं यजिरत्रसंगतिकरणेवर्तते यजनीयं प्रकाशेनसंगमनीयं स्वतः कृष्णवर्णं अन्यदेकमहर्भवतिरात्र्याख्यं इत्थंविषुरूपे शुक्लकृष्णतयानानारूपे अहनीतवमहिम्नानिष्पद्येते यद्वाहेपूषन् त्वदीयमन्यदेकं रूपंशुक्लंनिर्मलंदिवसस्योत्पादकं त्वदीयमन्यदेकंरूपंयजतं केवलंयजनीयंनप्रकाशकं रात्रेरुत्पादकं अतएवविषुरूपे विषमरूपेअहनीअहश्चरात्रिश्चभवतः अहोरात्रयोः निर्माणेसूर्यएवकर्ता कथमस्यप्रसक्तिरितितत्राह—द्यौरिवासि यथाद्यौरादित्यः प्रकाशयितातथात्वंप्रकाशकोसि कुतइत्यतआह—हेस्वधावोन्नवन्पूषन् विश्वाः सर्वाः मायाः प्रज्ञाःहियस्मात्कारणात्अवसिरक्षसि अतःकारणात्त्वंसूर्यइवभवसीत्यर्थः तादृशस्यतेतवभद्राकल्याणीरातिर्दानंइहास्मासुअस्तुभवतु यास्कस्त्वाह—शुक्रंतेअन्यल्लोहितंतेअन्यद्यज्ञियंतेअन्यदयज्ञियंते अन्यदितिवाविषमरूपेअहनीकर्मणाद्यौरिवचासिसर्वाणिचप्रज्ञानान्यवस्यन्नंवन्निति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अजाश्वःपशुपावाजपस्त्योधियंजिन्वोभुवनेविश्वेअर्पितः।
अष्ट्रांपूषाशिथिरामुद्वरीवृजत्संचक्षाणोभुवनादेवईयते ॥ २ ॥

अजऽअश्वः । पशुऽपाः । वाजऽपस्त्यः । धियम्ऽजिन्वः । भुवने ।
विश्वे । अर्पितः । अष्ट्राम् । पूषा । शिथिराम् । उत्ऽवरीवृजत् ।
सम्ऽचक्षाणः । भुवना । देवः । ईयते ॥ २ ॥

अजाश्वः छागवाहनः पशुपाः पशूनांपालयिता वाजपस्त्यः वाजाअन्नानिपस्त्येगृहेयस्य तादृशः धियंजिन्वः धियः स्तोतारः कर्माणिवातेषांप्रीणयिता विश्वेविश्वस्मिन्सर्वस्मिन्भुवने लोकेअर्पितः प्रजापतिनापोषकत्वेनस्थापितः अतएवंभूतः पूषापोषकोदेवः अष्ट्रांआरांस्वहस्तगतांशिथिरांशिथिलांसतींउद्वरीवृजत् उद्यच्छन्भुवनाभुवनानि सर्वान्लोकान्भूतजातानिवासंचक्षाणः संपश्यन् सूर्यात्मनाप्रकाशयन्ईयते नभसिगच्छति ॥ २ ॥

पौष्णस्यपशोर्वपापुरोडाशयोर्यास्तेपूषन्नित्यादिकेद्वेऋचावनुवाक्ये सूत्रितंच—यास्तेपूषन्नावोअन्तःसमुद्रइतिद्वेपूषेमाआशाअनुवेदसर्वाइति ।

१ नि० १२. १७. ।

सूक्ते तृतीया—

यास्तै पूषन्नावौ अन्तः समुद्रे हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति ।
ताभिर्यासि दूत्यां सूर्यस्य कामेन कृत श्रव इच्छमानः ॥ ३ ॥

याः । ते । पूषन् । नावः । अन्तरिति । समुद्रे । हिरण्ययीः ।
अन्तरिक्षे । चरन्ति । ताभिः । यासि । दूत्याम् । सूर्यस्य ।
कामेन । कृत । श्रवः । इच्छमानः ॥ ३ ॥

हेपूषन् तेत्वदीयाःयाहिरण्ययीःहिरण्मय्यःहितरमणीयानावः समुद्रेउदधावन्तर्मध्येअन्तरिक्षेनभसिचचरन्ति संचरन्ति ताभिर्नौभिःसूर्यस्यदूत्यंयासिगच्छसि कदाचिद्देवैःसार्धंसूर्येअसुरवधार्थंप्रस्थितेसति तस्यभार्यास्वभर्तरिसंजातोत्सुकाबभूव तांप्रतिसूर्यःपूषणंप्राहैषीत् तेनचात्रपूषास्तूयते अपिचत्वंश्रवोहविर्लक्षणमन्नंइच्छमानः इच्छन्कामेनपश्वादिविषयेण स्तोतृभिःकृतःवशीकृतोसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्या इळस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः ।
यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसं स्वञ्चम् ॥ ४ ॥ २४ ॥

पूषा । सुऽबन्धुः । दिवः । आ । पृथिव्याः । इळः । पतिः । मघऽवा ।
दस्मऽवर्चाः । यम् । देवासः । अददुः । सूर्यायै । कामेन । कृतम् ।
तवसम् । सुऽअञ्चम् ॥ ४ ॥ २४ ॥

पूषापोषकोदेवः दिवआ द्युलोकस्यचपृथिव्याश्चसुबन्धुः शोभनोबन्धुर्भवति तथाइळस्पतिः इळायाअन्नस्यपतिः मघवा मघमितिधननामतद्वान् यद्वा मंहतेर्दानकर्मणोभावसाधनोमघशब्दः दानवान् दस्मवर्चाः वर्चइतिरूपनाम दस्मंदर्शनीयं वर्चोयस्यतादृशः यंपूषणंदेवासःसर्वेदेवाः सूर्यायैसूर्यस्यपत्न्यै यद्वासावित्र्यैसूर्याख्यायै अश्विनोर्वरणायअददुःदत्तवन्तः पुत्रःपितराववृणीतपूषेतिहिश्रूयते—कीदृशंपूषणं कामेनपश्वादिविषयेणकृतं स्तोतृभिर्वशीकृतं तवसंबलवन्तंप्रवृद्धं वास्वंचस्वंचनंसुष्ठुगच्छन्तं एवंविधंयंपूषणंददुः सपूषासुबन्धुरित्यन्वयः ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

१ ऋ० सं० ८. ३. २२. ।

प्रनुवोचेतिदशर्चंदशमंसूक्तंभरद्वाजस्यार्षं इन्द्राग्निदेवताकं सप्तम्याद्याश्चतस्रोनुष्टुभः शिष्टाः षट्बृहत्यः तथाचानुक्रान्तं—प्रनुदशैन्द्राग्नंतुबार्हतंचतुरनुष्टुबन्तमिति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

प्रनुवोचासुतेषुवांवीर्या३यानिचक्रथुः ।
हतासोवांपितरोदेवशत्रवइन्द्राग्नीजीवथोयुवम् ॥ १ ॥

प्र । नु । वोच । सुतेषु । वाम् । वीर्या । यानि । चक्रथुः । हतासः ।
वाम् । पितरः । देवऽशत्रवः । इन्द्राग्नी इति । जीवथः । युवम् ॥१॥

हेइन्द्राग्नी यानिवीर्याणिवीर्याणिवीरकर्माणिचक्रथुःकृतवन्तौ युवांसुतेषुअभिषुतेषुसोमेषु अस्मद्यज्ञे वांयुवयोस्तानिवीर्याणि नुक्षिप्रंप्रवोच प्रवोचंब्रवीमि।तदेववीर्यंदर्शयतिहेइन्द्राग्नी देवशत्रवःदेवाः शत्रवःशातयितारोयेषांतादृशाअसुराः पितरःहिंसकाःपीयतिर्हिंसाकर्मा तस्यैतद्रूपं ईदृशाअसुराः वांयुवाभ्यांहतासोहताआसन्युवंयुवांतु जीवथःजीवनवन्तोभवथः असुरैर्नबाधिताविति यावत् ॥१॥

अथद्वितीया—

बळित्थामहिमावामिन्द्राग्नीपनिष्ठआ ।
समानोवांजनिताभ्रातरायुवंयमाविहेहमातरा ॥ २ ॥

बट् । इत्था । महिमा । वाम् । इन्द्राग्नी इति । पनिष्ठः । आ ।
समानः । वाम् । जनिता । भ्रातरा । युवम् । यमौ । इहेहऽमातरा ॥२॥

हेइन्द्राग्नी वांयुवयोःमहिमामहत्त्वं इत्थाइत्थंअनेनप्रकारेण बट्सत्यं युष्मद्विषयंयज्जन्म महत्वंप्रतिपाद्यते तत्सर्वंयथार्थमित्यर्थः पनिष्ठःआपनिष्ठःस्तुत्यतमश्चप्रजापतिःसमानः एकएव वांयुवयोर्जनिताजनयिता अतोयुवंयुवांभ्रातराभ्रातरौस्थः अपिच यमौयमलौसहोत्पन्नौ इहेह-मातराइहचेहचसर्वत्रमाताययोस्तादृशौस्थः अदितिर्ह्यनयोर्मातासैवविस्तीर्णाभूमिरितिइहेहमात-राविति स्तूयते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ओकिवांसासुतेसचाँअश्वासप्तीइवादने ।
इन्द्रान्व१ग्नीअवसेहवज्रिणावयंदेवाहवामहे ॥ ३ ॥

ओकिऽवांसा । सुते । सचा । अश्वा । सप्तीइवेतिसप्तीऽइव ।
आदने । इन्द्रा । नु । अग्नी इति । अवसा । इह । वज्रिणा । वयम् ।
देवाः । हवामहे ॥ ३ ॥

हेइन्द्राग्नी सुतेअभिषुतेसोमेयुवांसचासहओकिवांसाओकिवांसौसमवेतौसंगतौभवतं उच समवायइत्यस्यैतद्रूपं तत्रदृष्टान्तः—आदनेभक्षणीयेघासेसप्तीइवाश्वा सर्पणशीलावश्वाविव नुअद्यवयंतादृशाविन्द्राइन्द्रौअग्नीइन्द्राग्नी इहास्मिन्यज्ञेअवसारक्षणेनहेतुनाहवामहे आह्वयामहे । इतरेतरयोगावइन्द्रशब्देअग्निशब्देचद्विवचनं कीदृशाविन्द्राग्नी वज्रिणावज्रिणौ आयुधोपेतौ देवादानादिगुणयुक्तौ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यइन्द्राग्नीसुतेषुवांस्तवत्तेष्वृतावृधा ।
जोषवाकंवदतःपज्रहोषिणानदेवाभसथश्चन ॥ ४ ॥

यः । इन्द्राग्नी इति । सुतेषु । वाम् । स्तवत् । तेषु । ऋतऽवृधा ।
जोषऽवाकम् । वदतः । पज्रऽहोषिणा । न । देवाः । भसथः । चन ॥४॥

हेऋतावृधा ऋतस्यसत्यस्ययज्ञस्यवावर्धयिताराविन्द्राग्नी सुतेष्वभिषुतेषुसोमेषु यःस्तोता वांयुवांस्तवत्कुत्सितंस्तूयात् तेषुसोमेषुमध्येजोषवाकंवदतः जोषंजोषयितव्यंप्रीतिहेतुत्वेनकर्तव्यं स्वयमप्रीतिकरंतादृशंवाकंवाक्यंवदतस्तस्यस्तोतुःसोमंहेपज्रहोषिणा पज्रःप्रार्जितःप्रसिद्धः होषोघोषः स्तोत्रंययोस्तादृशौहेदेवौ युवांनभसथोनभक्षयथः चनेतिपादपूरकःअत्रनिरुक्तं—जोषवाकमित्यविज्ञातनामधेयंजोषयितव्यंभवति।यइन्द्राग्नीसुतेषुवांसोमेषुस्तौतितेष्वृतस्यवर्धयितारौनस्याश्नीथोयोयंजोषवाकंवदतिविजंजयःप्रार्जितहोषिणौदेवौनतस्याश्नीथंइति[1] ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

इन्द्राग्नीकोअस्यवान्देवौमर्तश्चिकेतति ।
विषूचोअश्वान्युयुजानईयतएकःसमानआरथे ॥ ५ ॥ २५॥

---

1 नि० ५. २१.।

इन्द्राग्नी इति । कः । अस्य । वाम् । देवौ । मर्तः । चिकेतति । विषूचः । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । एकः । समाने । आ । रथे ॥५॥२५॥

हेदेवौ द्योतमानाविन्द्राग्नी वांयुवयोःअस्यइदंकर्मकोमर्तोमनुष्यःचिकेतति जानीयात् न-कोपीत्यर्थः किंतत्कर्म विषूचः नानाअंचतोगच्छतोअश्वान्समानेउभयार्थेएकस्मिन्रथेयुव-योरेकइन्द्रः सूर्यात्मनावर्तमानः युयुजानः तादृशानश्वान्योजयन्आईयते सर्वंजगदभिगच्छति। यद्वाविषूचोनानारूपान्अश्वान्व्यापकान्रश्मीन् समानेएकरूपेरथेसंवत्सरात्मकेयुयुजानोयोज-यन् युवयोरेकःसूर्यात्माइन्द्रः आईयतेआगच्छति। एतद्युवयोःकर्मकोयथावज्जानीयादित्यर्थः॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथषष्ठी—

इन्द्राग्नीअपादियंपूर्वागात्पद्वतीभ्यः ।
हित्वीशिरोजिव्हयावावदच्चरत्त्रिंशत्पदान्यक्रमीत् ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी इति । अपात् । इयम् । पूर्वा । आ । अगात् । पत्ऽवतीभ्यः । हित्वी । शिरः । जिह्वया । वावदत् । चरत् । त्रिंशत् । पदा । नि । अक्रमीत् ॥ ६ ॥

हेइन्द्राग्नी अपात्पादरहिताइयमुषाःपद्वतीभ्यःपादयुक्ताभ्यःसुप्ताभ्यःप्रजाभ्यः पूर्वाप्रथ-माभाविनीसती आगात्आगच्छति। तथाप्राणिनांशिरोहित्वीप्रेरयित्री यद्वाशिरोहित्वात्यक्त्वा स्वयमशिरस्कासती जिह्वयाप्राणिस्थयातदीयेनवागिन्द्रियेणवावदत् भृशंशब्दंकुर्वन्तीचरत् ए-वंचरन्तीउषात्रिंशत्पदानिअवयवभूतान्त्रिंशन्मुहूर्तान्न्यक्रमीत् एकेनदिवसेनातिक्रामति एतच्च युवयोःकर्मतत्कोजानीयादितिपूर्वत्रान्वयः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

इन्द्राग्नीआहितन्वतेनरोधन्वानिबाह्वोः ॥
मानोअस्मिन्महाधनेपरावर्क्तंगविष्टिषु ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वानि । बाह्वोः । मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वर्क्तम् । गोऽइष्टिषु ॥ ७ ॥

हेइन्द्राग्नी नरोयोद्धारोमनुष्याःबाह्वोर्हस्तयोःधन्वानिधनूंषिअतन्वतेहि आततज्यानिकुर्वते- हि। युवांचास्मिन्महाधनेजेतव्येनमहाधनेनोपेतेसंग्रामे गविष्टिषुगवामन्वेषणेषुनोस्मान्मापरावर्क्तं मापरित्यजतं ॥ ७॥

अथाष्टमी—

इन्द्राग्नीतपन्तिमाघाअर्योअरातयः ।
अपद्वेषांस्याकृतंयुयुतंसूर्यादधि ॥ ८॥

इन्द्राग्नी इति । तपन्ति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः ।
अप । द्वेषांसि । आ । कृतम् । युयुतम् । सूर्यात् । अधि ॥ ८ ॥

हेइन्द्राग्नी अघाआहंत्र्यः अर्यःअभिगंत्र्यः अरातयःशत्रुसेनामातपन्तिमांबाधन्ते ताअपा- कृतंअपाकुरुतं। तथाद्वेषांसिद्वेष्टॄन्शत्रून्सूर्यादधि अधिःपंचम्यर्थानुवादकः सूर्यदर्शनात्युयुतं- पृथक्कुरुतंचयथातेसूर्यंनपश्यन्तितथाकुरुतं मारयतमित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

इन्द्राग्नीयुवोरपिवसुदिव्यानिपार्थिवा ।
आनइहप्रयच्छतंरयिंविश्वायुपोषसम् ॥ ९ ॥

इन्द्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसु । दिव्यानि । पार्थिवा । आ ।
नः । इह । प्र । यच्छतम् । रयिम् । विश्वायुऽपोषसम् ॥ ९॥

हेइन्द्राग्नी युवोर्युवयोःदिव्यानिदिविभवानि पार्थिवापृथिव्यांभवानि लोकद्वयसंबन्धीनि वसुवसूनि अपिहितानियुवयोरेववर्तन्ते अतःकारणादिहास्मिन्यज्ञेनोस्मभ्यंरयिंधनंआअभिप्रय- च्छतं। कीदृशंरयिं विश्वायुपोषसं आयवइतिमनुष्यनाम सर्वेषांमनुष्याणांपोषणायपर्याप्तं यद्वास र्वस्यायुषःपोषणेशक्तं छान्दसोवर्णलोपः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इन्द्राग्नीउक्थवाहसास्तोमेभिर्हवनश्रुता ।
विश्वाभिर्गीर्भिरागतमस्यसोमस्यपीतये ॥ १० ॥२६॥

इन्द्राग्नी इति । उक्थऽवाहसा । स्तोमेभिः। हवनऽश्रुता । विश्वाभिः ।
गीःऽभिः । आ । गतम् । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥२६ ॥

हेउक्थवाहसाउक्थैःस्तुतिभिर्वहनीयौ हेहवनश्रुता हवनस्यआह्वानस्यश्रोतारौ एवंभूतौ हेइन्द्राग्नी स्तोमेभिःस्तोत्रैःविश्वाभिःसर्वाभिर्गीर्भिःशस्त्ररूपाभिर्वाग्भिश्च हेतुभूताभिरागतमागच्छतं । किमर्थं अस्यास्मदीयस्यसोमस्यपीतयेपानार्थं ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अथहन्त्वमितिपंचदशर्चमेकादशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैन्द्राग्नं आदौतिस्त्रस्त्रिष्टुभः चतुर्थ्याद्यानवगायत्र्यः त्रयोदशीत्रिष्टुप् चतुर्दशीबृहती पंचदश्यनुष्टुप् तथाचानुक्रान्तं—श्नथत्पंचोनागायत्रंतुत्रित्रिष्टुबादिनिष्टुब्बृहत्यनुष्टुब्वन्तमिति । गतःसूक्तविनियोगः । वरुणप्रघासेषुऐन्द्राग्नस्यहविषः श्नथदित्येषायाज्या सूत्रितंच—इन्द्राग्नीअवसागतंश्नथद्वृत्रमुतसनोतिवाजमिति ।

सैषाप्रथमा—

श्नथंद्वृत्रमुतसंनोतिवाजमिन्द्रायोअग्नीसहुंरीसपर्यात् ।
इरज्यन्तावसव्यस्यभूरेःसहस्तमासहसावाजयन्ता ॥ १ ॥

श्नथंत् । वृत्रम् । उत । सनोति । वाजम् । इन्द्रा । यः ।
अग्नी इति । सहुंरी इति । सपर्यात् । इरज्यन्ता । वसव्यस्य ।
भूरेः । सहःऽतमा । सहसा । वाजऽयन्ता ॥ १ ॥

सपुरुषः वृत्रमावरकंशत्रुंश्नथत् हिनस्ति उतअपिच वाजमन्नंबलंवासनोति लभते यःपुरुषः सहुरीशत्रूणामभिभवितारौविन्द्राग्नीसपर्यात् परिचरेत् । इतरेतरयोगादुभयत्रपूर्ववद्द्विवचनं कीदृशाविन्द्राग्नी भूरेःप्रभूतस्यवसव्यस्य वसुसमूहस्य यद्वास्वार्थिकोयत् धनस्यइरज्यन्ता ईशानौस्वामिनौ इरज्यतिरैश्वर्यकर्मा सहसाबलेनसहस्तमाअतिशयेनाभिभवितारौ शत्रूणांवाजयन्तावाजं हविर्लक्षणमन्नंआत्मनइच्छन्तौ यद्वावाजंस्तोतृभ्योदातव्यमन्नंकामयमानौ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तायोधिष्टमभिगाइन्द्रनूनमपःस्वंरुषसोअग्नऊह्वाः ।
दिशःस्वंरुषसंइन्द्रचित्राअपोगाअंग्नेयुवसेनियुत्वान् ॥ २ ॥

ता । योधिष्टम् । अभि । गाः । इन्द्र । नूनम् । अपः । स्वः ।
उषसः । अग्ने । ऊह्वाः । दिशः । स्वः । उषसः । इन्द्र ।
चित्राः । अपः । गाः । अग्ने । युवसे । नियुत्वान् ॥ २ ॥

हेइन्द्र हेअग्ने ता तौ युवांगाःआपःउदकानिस्वःसूर्यंउषसःउषःकालान् ऊह्लाःपणिभिरपहृताः एतान्गवादीनभिलक्ष्ययोधिष्टं तैरसुरैःयुद्धंकृतवन्तौ नूनमितिपादपूरणार्थः हेइन्द्र त्वंदिशःप्राच्याद्याःस्वःसूर्यंउषसश्चचित्राश्चायनीयाअपउदकानिच गाश्च पणिभिरपहृतानेतान्युवसे अनेनलोकेनायोजयःयद्वाअसुरैरावृतान्दिगादीन्असुरवधेनावरणमपनीय पृथक्कृतवानसीत्यर्थः हेअग्ने नियुत्वान्नियुद्भिरश्वैर्युक्तःसन् त्वमप्येवमकार्षीरित्यर्थः ॥ २ ॥

ऐन्द्राग्नस्यपशोर्वपायाआवृत्रहणेत्यनुवाक्या सूत्रितंच—आवृत्रहणावृत्रहभिःशुष्मैराभरतं शिक्षतंवज्रबाहूइति ।

अथतृतीया—

आवृत्रहणावृत्रहभिःशुष्मैरिन्द्रयातंनमोभिरग्नेअर्वाक् ।
युवंराधोभिरकवेभिरिन्द्राग्नेअस्मेभवतउत्तमेभिः ॥ ३ ॥

आ । वृत्रऽहना । वृत्रहभिः । शुष्मैः । इन्द्र । यातम् ।
नमःऽभिः । अग्ने । अर्वाक् । युवम् । राधःऽभिः । अकवेभिः ।
इन्द्र । अग्ने । अस्मे इति । भवतम् । उत्ऽतमेभिः ॥ ३ ॥

हेवृत्रहणा वृत्रस्यासुरस्यहन्तारौ हेइन्द्र हेअग्ने वृत्रहभिःवृत्रस्यहन्तृभिःवृत्रहनननिमित्तैः शुष्मैर्बलैः नमोभिःअस्मभ्यंदातव्यैरन्नैश्च सार्धं अर्वाक्अस्मदभिमुखंआयातमागच्छतं । हेइन्द्र हेअग्ने युवंयुवांअकवेभिःअकुत्सितैर्महद्भिःउत्तमेभिः उत्कृष्टतमैःराधोभिःधनैःसहअस्मेअस्मासुभवतमाविर्भवतं ॥ ३ ॥

चातुर्विंशिकेहनिप्रातःसवनेच्छावाकशस्त्रेताहुवेइतिषळहःस्तोत्रियस्तृचः सूत्रितंच—ताहुवेययोरिदमियंवामस्यमन्मनइति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःस्तोमवृद्धौताहुवइत्याद्यानवर्चआवापार्थाः सूत्रितंच—ताहुवेययोरिदमितिनवेयंवामस्यमन्मनइत्येकादशेति ।

तत्रप्रथमासूक्तेचतुर्थी—

ताहुवेययोरिदंपप्नेविश्वंपुराकृतम् । इन्द्राग्नीनमर्धतः ॥ ४ ॥

ता । हुवे । ययोः । इदम् । पप्ने । विश्वम् । पुरा । कृतम् ।
इन्द्राग्नी इति । न । मर्धतः ॥ ४ ॥

ता तौ तादृशाविन्द्राग्नी हुवे आह्वये, ययोरिन्द्राग्न्योः पुरापूर्वस्मिन्कालेकृतंविश्वंसर्वंइदं पूर्वास्तृक्षुकीर्तितंवीर्यंपमेपन्यते ऋषिभिःस्तूयते ताविन्द्राग्नीहुवइत्यन्वयः तौचेन्द्राग्नीनमर्धतःस्तोतृन्नहिंस्तः अतःअस्मानप्याहूतोरक्षतामितिभावः मर्धतिर्हिंसाकर्मा ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

उग्राविघनिनामृधइन्द्राग्नीहवामहे । तानोमृळातईदृशे॥५॥२७॥

उग्रा । विऽघनिना । मृधः । इन्द्राग्नी इति ।

हवामहे । ता । नः । मृळातः । ईदृशे ॥ ५ ॥ २७ ॥

उग्राउग्रौ उद्गूर्णबलौ अतएवमृधःशत्रून्विघनिनौविघनिनाविशेषेणहतवन्तौ इन्द्राग्नीहवामहे आह्वयामहे । तौचेन्द्राग्नीईदृशेस्मिन्त्संग्रामेनोस्मान्मृळातःसुखयतां यद्वामृळतिरुपदयाकर्मा नोस्माकंमृळतःउपदयांकुरुतां ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषष्ठी—

हतोवृत्राण्यार्याहतोदासानिसत्पती । हतोविश्वाअपद्विषः ॥६ ॥

हतः । वृत्राणि । आर्या । हतः । दासानि । सत्पतीइतिसत्ऽपती ।

हतः । विश्वाः । अप । द्विषः ॥ ६ ॥

ताविन्द्राग्नीआर्याआर्यैःकर्मानुष्ठातृभिःकृतानिवृत्राण्युपद्रवजातानिहतःहिंस्तः तथासत्पतीसतांपालयितारौइन्द्राग्नी दासानिदासाः कर्महीनाः शत्रवःतैः कृतानिचोपद्रवजातानि हितः अपिचविश्वाःसर्वाद्विषः द्वेष्ट्रीःशत्रुभूताःप्रजाः अपहतःविनाशयतः अतोस्माकमप्येवमेवकुरुतामितिभावः ॥ ६ ॥

चातुर्विंशिकेहनिप्रातःसवनेच्छावाकशस्त्रेइन्द्राग्नीयुवामितिषळहःस्तोत्रियस्तृचः सूत्रितंच—इन्द्राग्नीयुवामिमेयज्ञस्यहिस्थऋत्विजेत्यच्छावाकस्येति ।

तृचेप्रथमासूक्तेसप्तमी—

इन्द्राग्नीयुवामिमेऽभिस्तोमाअनूषत । पिबतंशम्भुवासुतम् ॥७॥

इन्द्राग्नी इति । युवाम् । इमे । अभि । स्तोमाः ।

अनूषत । पिबतम् । शम्ऽभुवा । सुतम् ॥ ७ ॥

हेइन्द्राग्नी युवांइमेस्तोमाःस्तोतारः अभ्यनूषत अभिष्टुवन्ति हेशंभुवा सुखस्यभावयिताराविन्द्राग्नी सुतमभिषुतमस्मदीयंसोमंपिबतं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यावांसन्तिपुरुस्पृहोनियुतोदाशुषेनरा । इन्द्राग्नीताभिरागतम् ॥ ८ ॥

या । वाम् । सन्ति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाशुषे ।
नरा । इन्द्राग्नी इति । ताभिः । आ । गतम् ॥ ८ ॥

हेनरानेताराविन्द्राग्नी वांयुवयोःस्वभूताःपुरुस्पृहःपुरुभिर्बहुभिःस्पृहणीयाः दाशुषेहवींषि दत्तवतेयजमानार्थंउत्पन्नाः या नियुतोश्वाःसन्ति हेइन्द्राग्नी ताभिर्नियुद्भिरागतंआगच्छतं ॥ ८ ॥

अथनवमी—

ताभिरागच्छतंनरोपेदंसवनंसुतम् । इन्द्राग्नीसोमपीतये ॥ ९ ॥

ताभिः । आ । गच्छतम् । नरा । उप । इदम् । सवनम् ।
सुतम् । इन्द्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

हेनरानेताराविन्द्राग्नी सूयतेअभिषूयतेइतिसवनःसोमः इदंसवनंइमंसोमंसुतमभिषुतंउपप्रति यद्वाइदंप्रातःसवनंउपअस्मिन्सवनेसुतमभिषुतंसोमंप्रतिताभिःनियुद्भिरागच्छतं किमर्थं सोमपीतये तस्यसोमस्यपानार्थं ॥ ९ ॥

अथदशमी—

तमीळिष्वयोअर्चिषावनाविश्वापरिष्वजत् । कृष्णाकृणोतिजिह्वया ॥ १०।२८।

तम् । ईळिष्व । यः । अर्चिषा । वना । विश्वा । परिऽस्वजत् ।
कृष्णा । कृणोति । जिह्वया ॥ १० ॥ २८ ॥

हेस्तोतः तमग्निंईळिष्वस्तुहि योग्निःअर्चिषाज्वालारूपेणतेजसाविश्वासर्वाणिवनान्यरण्यानिपरिष्वजत् परिष्वजति परितोवेष्टयति यश्चतानिवनानिजिह्वयाज्वालयादग्धाकृष्णाकृष्णवर्णानिकृणोतिकरोति ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथैकादशी–

यइन्द्रआविवासतिसुम्नमिन्द्रस्यमर्त्यः । द्युम्नायसुतराअपः ॥११॥

यः । इन्द्रे । आऽविवासति । सुम्नम् । इन्द्रस्य ।
मर्त्यः । द्युम्नाय । सुऽतराः । अपः ॥ ११ ॥

योमर्त्योमनुष्यः इन्द्रेदीप्तेऽग्नौसुम्नंसुखकरंहविःइन्द्रस्यइन्द्रायआविवासति परिचरतिप्रयच्छति चतुर्थ्यर्थेषष्ठी तस्यमर्त्यस्यद्युम्नायद्योतमानायान्नाय तदर्थंसुतराःसुखेनतरणीयाःअपः उदकानि-वृष्ट्यात्मकानिइन्द्रःकरोतीतिशेषः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

तानोवाजवतीरिषआशून्पिपृतमर्वतः । इन्द्रमग्निंचवोळ्हवे ॥१२॥

ता । नः । वाजऽवतीः । इषः । आशून् । पिपृतम् ।
अर्वतः । इन्द्रम् । अग्निम् । च । वोळ्हवे ॥ १२ ॥

हेइन्द्राग्नी ता तौयुवांवाजवतीःअन्नवतीःइषःइष्यमाणावृष्टीः यद्वा वाजोबलंतद्वतीरिषो न्नानि आशून्शीघ्रगान् अर्वतोश्वांश्चनोस्मभ्यंपिपृतंपूरयतं प्रयच्छतम् । किमर्थम् इन्द्रमग्निंचयुवां वोळ्हवेवोढुं हविर्भिःप्रापयितुम् ॥ १२ ॥

ऐन्द्राग्नस्यपशोर्हविषोनुवाक्याउभावामित्येषा सूत्रितंच–उभावामिन्द्राग्नीआहुवध्यैशुचिंनु-स्तोमंनवजातमद्येति ।

सैषासूक्तेत्रयोदशी–

उभावामिन्द्राग्नीआहुवध्याउभाराधसःसहमादयध्यै ।
उभादातारविषांरयीणामुभावाजस्यसातयेहुवेवाम् ॥ १३ ॥

उभा । वाम् । इन्द्राग्नी इति । आऽहुवध्यै । उभा । राधसः ।
सह । मादयध्यै । उभा । दातारौ । इषाम् । रयीणाम् । उभा ।
वाजस्य । सातये । हुवे । वाम् ॥ १३ ॥

हेइन्द्राग्नी उभाउभौसंहत्यवर्तमानौवांयुवांहुवेआह्वयामि किमर्थमाहुवध्यै आभिमुख्ये-नहोतुं तथाउभाउभौयुवामाह्वये राधसःराधसाराधकेनहविषासहयुगपदेवमादयध्यै मादयितुंतर्प-यितुम्। सर्वेषुदेवेषुसत्सुआवयोराह्वानेकिंकारणमितिचेदुच्यते—उभाउभौतौयुवाम्। इषामन्नानांरयीणां धनानांचदातारौस्थः अतःकारणात्उभाउभौ वांयुवां वाजस्यान्नस्यसातये संभजनायहुवे आह्वये ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

आनोगव्येभिरश्व्यैर्वसव्यैरुपगच्छतम् ।
सखायौदेवौसख्यायशम्भुवेन्द्राग्नीताहवामहे ॥ १४ ॥

आ । नः । गव्येभिः । अश्व्यैः । वसव्यैः । उप । गच्छतम् ।
सखायौ । देवौ । सख्याय । शम्ऽभुवा । इन्द्राग्नी इति ।
ता । हवामहे ॥ १४ ॥

हेइन्द्राग्नी गव्येभिर्गोसमूहैः अश्व्यैरश्वसमूहैः वसव्यैर्वसुसमूहैश्वसार्धं नोस्मानाभिमुख्येन उपगच्छतं शेषःपरोक्षकृतः सखायौसमानख्यानौदेवौ दानादिगुणयुक्तौ शम्भुवा शम्भुवौ सुखस्य भावयितारौ ता तादृशाविन्द्राग्नी सख्यायसखित्वार्थंवयंहवामहे आह्वयामहे ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

इन्द्राग्नीशृणुतंहवंयजमानस्यसुन्वतः ।
वीतंहव्यान्यागतंपिबतंसोम्यंमधु ॥ १५ ॥ २९ ॥

इन्द्राग्नी इति । शृणुतम् । हवम् । यजमानस्य । सुन्वतः । वीतम् ।
हव्यानि । आ । गतम् । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥ १५ ॥ २९ ॥

हेइन्द्राग्नी सुन्वतः सोमाभिषवंकुर्वतोयजमानस्यहवमाह्वानंस्तोत्रंशृणुतं श्रुत्वाचतदीया-निहव्यानिहवींषिवीतं कामयेथाम् । कामयित्वाच आगतंआगच्छतम् । आगत्यचसोम्यंसोमात्म-कंमधुपिबतम् ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

इयमददादितिचतुर्दशर्चंद्वादशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं सरस्वतीदेवताकम् आदितस्तिस्रोजगत्यः . त्रयोदश्यपिजगती चतुर्दशीत्रिष्टुप् शिष्टागायत्र्यः तथाचानुक्रांतं-इयंपळूनासारस्वतंत्रिजगत्यादिजगतीत्रिष्टुबन्तमिति । अत्रशौनकः-इयमित्येतदाद्यंतुसूक्तंसारस्वतंजपेत् । द्विजःप्रातःशुचिर्भूत्वावाग्मीभवतिबुद्धिमानिति १ पाष्ठिकेषष्ठेहनिप्रउगेइयमददातिसारस्वतस्तृचः सूत्रितंच-इयमददाद्रभसमृणच्युतमितिप्रउगमिति ।

तत्रप्रथमा-

इयमददाद्रभसमृणच्युतंदिवोदासंवध्र्यश्वायदाशुषे ।
याशश्वन्तमाचखादावसंपणिंतातेदात्राणितविषासरस्वति ॥ १ ॥

इयम् । अददात् । रभसम् । ऋणऽच्युतम् । दिवःऽदासम् । वध्र्यऽश्वाय ।
दाशुषे । या । शश्वन्तम् । आऽचखाद । अवसम् । पणिम् । ता ।
ते । दात्राणि । तविषा । सरस्वति ॥ १ ॥

इयंसरस्वती रभसंवेगवन्तमृणच्युतं वैदिकस्यदेवऋषिपितृसंबन्धिनोलौकिकस्यचऋणस्यच्यावयितारं दिवोदासमेतत्संज्ञंपुत्रं दाशुषेहवींषिदत्तवतेवध्र्यश्वाय एतत्संज्ञायऋषयेअददात् दत्तवती । यासरस्वतीशश्वन्तंबहुलंपणिंपणनशीलंवणिजम् अदातृजनं अवसंकेवलंस्वात्मनएवतर्पकम् आचखादआजघान । सेयमददादित्यन्वयः अथप्रत्यक्षीकृत्यस्तौति हेसरस्वति देवि तातानि पुत्रदानादीनितेत्वदीयानिदात्राणिदानानि तविषातविषाणिमहान्तिभवन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया-

इयंशुष्मेभिर्बिसखाइवारुजत्सानुगिरीणांतविषेभिरूर्मिभिः ।
पारावतघ्नीमवसेसुवृक्तिभिःसरस्वतीमाविवासेमधीतिभिः ॥ २ ॥

इयम् । शुष्मेभिः । बिसखाःऽइव । अरुजत् । सानु । गिरीणाम् ।
तविषेभिः । ऊर्मिऽभिः । पारावतऽघ्नीम् । अवसे । सुवृक्तिऽभिः ।
सरस्वतीम् । आ । विवासेम । धीतिऽभिः ॥ २ ॥

सरस्वतीदेवतारूपेणनदीरूपेणचवर्तते देवतारूपास्तुताधुनानयानदीरूपांसरस्वतींस्तौति । इयं नदीरूपासरस्वतीशुष्मैःशोषकैरात्मीयैर्बलैःतविषेभिः महद्भिरूर्मिभिःतरङ्गैःगिरीणांपर्वतानांतीरसंबद्धानां सानुसानूनिअरुजद्भनक्ति । बिसखाइवबिसंखनतीतिबिसखाःसयथाबिसार्थंपङ्कंरुजतितद्वत् तांसरस्वतींपारावतघ्नीं परावतिदूरदेशेविद्यमानस्यापिवृक्षादेर्हन्त्रीं सुवृक्तिभिःस्तुतिभिःधीतिभिःकर्मभिश्चअवसेरक्षणार्थमाविवासेम परिचरेम । यद्वापारावतघ्नीं पारावारेपरार्वाचीतीरेतयोर्घातिनीम् । उक्तंच–पारावतघ्नींपारावारघातिनीमिति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सरस्वतिदेवनिदोनिबर्हयप्रजांविश्वस्यबृसयस्यमायिनः ।
उतक्षितिभ्योवनीरविन्दोविषमेभ्योअस्रवोवाजिनीवति ॥ ३ ॥

सरस्वति । देवऽनिदः । नि । बर्हय । प्रऽजाम् । विश्वस्य । बृसयस्य । मायिनः । उत । क्षितिऽभ्यः । अवनीः । अविन्दः । विषम् । एभ्यः । अस्रवः । वाजिनीऽवति ॥ ३ ॥

हेसरस्वति देवनिदोदेवानांनिन्दकानसुरान्निबर्हयन् न्यबर्हयः अवधीः । तथाविश्वस्यव्याप्तस्यमायिनोमायाविनःबृसयस्य बृसयइतित्वष्टुर्नामधेयं त्वष्टुःप्रजांपुत्रंवृत्रासुरंचन्यवधीः । त्वत्साहाय्यादेवइन्द्रोहतवानित्यर्थः । उतअपिच हेवाजिनीवति अन्नवतिसरस्वति त्वंक्षितिभ्योमनुष्येभ्यः अवनीः असुरैरपहृताभूमीःअविन्दः अलम्भयः । एभ्योमनुष्येभ्यःविषमुदकंचअस्रवःअक्षारय । यद्वा क्षितयोसुरजनाः तेभ्यःसकाशात्अवनीःभूमीः अविन्दोलब्धवानसि तान्हत्वाएभ्यश्चासुरेभ्यः विषंमृतिहेतुभूतंगरलंमस्रवः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्रणोदेवीसरस्वतीवाजेभिर्वाजिनीवती । धीनामवित्र्यवतु ॥ ४ ॥

प्र । नः । देवी । सरस्वती । वाजेभिः । वाजिनीऽवती । धीनाम् । अवित्री । अवतु ॥ ४ ॥

---

१ नि० २. २४. ।

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती वाजोन्नंयस्यांक्रियायांसावाजिनी तद्युक्ता धीनां ध्यातॄणांस्तोतॄणःमवित्रीरक्षित्री एवंभूतासरस्वती वाजेभिरन्नैर्नोस्मान्प्रावतुप्रकर्षेणतर्पयतुं ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

यस्त्वांदेविसरस्वत्युपब्रूतेधनेंहिते । इन्द्रंनवृत्रतूर्ये ॥ ५ ॥ ३० ॥

यः । त्वा । देवि । सरस्वति । उपऽब्रूते । धनें । हिते । इन्द्रम् । न । वृत्रऽतूर्ये ॥ ५ ॥ ३० ॥

हेदेवि सरस्वति यःस्तोतावृत्रतूर्येसंग्रामेधनेहितेनिहितेनिमित्तभूतेसति इन्द्रंनइन्द्रमिवत्वाम् उपब्रूते स्तौति तंरक्षेतिशेषः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथषष्ठी–

त्वंदेविसरस्वत्यवावाजेषुवाजिनि । रदापूषेवनःसनिम् ॥ ६ ॥

त्वम् । देवि । सरस्वति । अव । वाजेषु । वाजिनि । रद । पूषाऽइव । नः । सनिम् ॥ ६ ॥

हेदेवि दानादिगुणयुक्ते हेवाजिनि वाजोबलमन्नंवातद्युक्तेहेसरस्वति त्वंवाजेषुसंग्रामेषुअव अस्मान्रक्ष । अपिच नोस्मभ्यंपूषेवपोषकोदेवइव सनिसंभजनीयंधनंरद विलिख प्रयच्छेतियावत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

उतस्यानःसरस्वतीघोराहिरण्यवर्तनिः । वृत्रघ्नीवष्टिसुष्टुतिम् ॥७॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । घोरा । हिरण्यऽवर्तनिः । वृत्रऽघ्नी । वष्टि । सुऽस्तुतिम् ॥ ७ ॥

उतअपिच स्यासाप्रसिद्धासरस्वती घोराशत्रूणांभयकारिणी हिरण्यवर्तनिः वर्ततेअनेनेति वर्तनिःरथःहिरण्मयोवर्तनिर्यस्याःसातथोक्ता वृत्रघ्नी वृत्राणांशत्रूणांहन्त्री एवंभूतासासरस्वती नोस्मदीयांसुष्टुतिं शोभनांस्तुतिंवष्टिकामयताम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यस्यांअनन्तोअह्रुतस्त्वेषश्चरिष्णुरर्णवः।अमश्चरतिरोरुवत् ॥ ८ ॥

यस्याः । अनन्तः । अह्रुतः । त्वेषः । चरिष्णुः । अर्णवः । अमः । चरति । । रोरुवत् ॥ ८ ॥

यस्याःसरस्वत्याः अमोबलमनन्तः अपर्यन्तः अपरिमितः अह्रुतः अहिंसितः अकुटिलोवात्वेषोदीप्तः चरिष्णुः चरणशीलः सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः अर्णवः उदकवान्उदकप्रदइत्यर्थः एवंभूतःसन् रोरुवत्भृशंशब्दंकुर्वन्चरति वर्तते । सानोविश्वाइत्युत्तरत्रसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

सानोविश्वाअतिद्विषःस्वसॄरन्याऋतावरी । अतन्नहेवसूर्यः ॥ ९ ॥

सा । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । स्वसॄः । अन्याः । ऋतऽवरी । अतन् । । अहाऽइव । सूर्यः ॥ ९ ॥

सासरस्वतीनोस्मान्विश्वाःसर्वाद्विषोद्वेष्ट्रीःप्रजाःअतिनयतु अतितारयतु तथास्वसॄः स्वयंसारिणीः सहोत्पन्नावा ऋतावरी ऋतमित्युदकनाम तद्युक्ताअन्याश्चनदीः अस्मान्अतिनयतु यद्वा जस्येव वाच्छन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घः उदकवत्यःस्वसारोभगिन्योअन्याःगङ्गाद्यानद्यश्चअस्मान् शत्रूनतिनयन्तु तत्रदृष्टान्तः—सूर्यःसर्वस्यप्रेरकआदित्यः अतन्सततंगच्छन् अहेवअहानीवयथाअहानिशीघ्रमतिनयतितद्वत् ॥ ९ ॥

दशरात्रेतृतीयेहनिप्रउगेउतनःप्रियेतिसारस्वतस्तृचः सूत्रितंच—उतनःप्रियाप्रियास्वित्यौष्णिहंप्रउगमिति । पवित्रेष्टयामुतनःप्रियेतिसारस्वतस्यहविषोनुवाक्या सूत्रितंच—उतनः प्रियाप्रियास्विमाजुह्वानायुष्मदानमोभिरिति ।

त्र्यृचेप्रथमासूक्तेदशमी—

उतनःप्रियाप्रियासुसप्तस्वसासुजुष्टा । सरस्वतीस्तोम्याभूत् ॥ १० ॥

उत । नः । प्रिया । प्रियासु । सप्तऽस्वसा । सुऽजुष्टा । सरस्वती । स्तोम्या । भूत् ॥ १० ॥ ३१ ॥

उतअपिच नोस्माकंप्रियासुप्रियाणांमध्येप्रियाप्रियतमा सप्तस्वसासप्तगायत्र्यादीनिच्छंदांसि स्वसारोयेस्यास्तादृशी नदीरूपायास्तुगङ्गाद्याःसप्तनद्यः स्वसारः सुजुष्टा सुजुष्टाः सुष्ठुपुरातनैर्ऋषिभिः सेविता एवंभूतासरस्वतीदेवी स्तोम्याभूत् स्तोतव्याभवतु ॥ १० ॥

इतिचतुर्थस्याष्टमेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

अथैकादशी—

आपप्रुषीपार्थिवान्युरुरजोअन्तरिक्षम् । सरस्वतीनिदस्पातु॥ ११॥

आऽपप्रुषी । पार्थिवानि । उरु । रजः । अन्तरिक्षम् । सरस्वती । निदः । पातु ॥ ११ ॥

पार्थिवानि पृथिव्याःसंबन्धीनि उरुउरूणि विस्तीर्णानि रजोरजांसिलोकान्अन्तरिक्षं अन्तराक्षान्तंनभश्च आपप्रुषी स्वतेजसापूरितवती । सरस्वतीदेवी निदःनिन्दकाच्छत्रोः पातु अस्मात्रक्षतु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

त्रिषधस्थासप्तधातुःपञ्चजातावर्धयन्ती । वाजेवाजेहव्याभूत् १२॥

त्रिऽसधस्था । सप्तऽधातुः । पञ्च । जाता । वर्धयन्ती । वाजेऽवाजे । हव्या । भूत् ॥ १२ ॥

त्रिषधस्था त्रिषुलोकेषुसहावतिष्ठमाना त्रिलोकव्यापिनी सप्तधातुःसप्तधातवोवयवाः गायत्र्याद्यागङ्गाद्यावायस्याःसातथोक्ता पञ्चजाताजातानिनिषादपञ्चमान्चतुरोवर्णान्गन्धर्वादीन्वा- वर्धयन्ती अभिवृद्धान्कुर्वती ईदृशीसरस्वती वाजेवाजे युद्धेयुद्धेसर्वेषुयुद्धेषु हव्याभूत्ह्वातव्या भवति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

प्रयामहिम्नामहिनासुचेकितेद्युम्नेभिरन्याअपसामपस्तमा ।
रथइवबृहतीविभ्वनेकृतोपस्तुत्याचिकितुषासरस्वती ॥ १३ ॥

प्र । या । महिम्ना । महिना । आसु । चेकिते । द्युम्नेभिः । अन्याः । अपसाम् । अपःऽतमा । रथःऽइव । बृहती । विऽभ्वने । कृता । उपऽस्तुत्या । चिकितुषा । सरस्वती ॥ १३ ॥

महिम्नामाहात्म्येनमहिनामहती द्युम्नेभिःद्युम्नैर्द्योतमानैः[illegible] आसा नदीनांदेवतानांमध्येयासरस्वतीप्रचेकिते प्रकर्षेणज्ञायते । याचअन्याःअन्यासां सुपांसुलुगिति षष्ठीबहुवचनस्यजस् अपसांवेगवतीनांमध्येअपस्तमावे[illegible] याचरथइवविभ्वनेविभुत्वाय बृहती परिवृढा गुणैरधिकाकृता प्रजापतिनानिर्मिता सासरस्वतीचिकितुषा जानतास्तोत्रा उपस्तुत्या उपस्तोतव्याभवति ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

सरस्वत्यभिनोनेषिवस्योमापस्फरीःपयसामानआधक् । जुषस्वनःसख्यावेश्याचमात्वत्क्षेत्राण्यरणानिगन्म ॥१४॥३२॥

सरस्वति । अभि । नः । नेषि । वस्यः । मा । [illegible] । [illegible] । पयसा । मा । नः । आ । धक् । जुषस्व । नः । सख्या । वेश्या । च । मा । त्वत् । क्षेत्राणि । अरणानि । गन्म ॥ १४ ॥ ३२ ॥

हेसरस्वति नोस्मान्वस्योवसीयः प्रशस्तंवसुधनमभिनेषि अभिप्रापय मापस्फरीः अप्रवृद्धान्माकार्षीः । स्फारोवृद्धीः उपसर्गवशाच्चद्विपरीतेवर्तते तथापयसोदकेनअ[illegible]नोस्मान् माआधक् नामिदह नबाधस्व । अपिचनोस्माकंसख्यासख्यानिसखिकर्माणिवेश्याप्रवेशनानिच जुषस्व सेवस्व । वयंचत्वत्सकाशात्अरणानिअरमणानिनिकृष्टानिक्षेत्राणिमागन्म माप्राप्नवाम अपितुरमणीयान्येव ॥ १४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

॥ वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

॥ इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेऽष्टमोध्यायः समाप्तः ॥ ८ ॥

॥ इति चतुर्थाष्टकं समाप्तम् ॥ ४ ॥

